ISSN: 1302-1842
Number 43
January 2015

sbe.dpu.edu.tr

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

43

43. Sayı Ocak 2015

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı: 43
Ocak 2015

Number 43
January 2015

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors
Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Güner TUNCER
Yrd. Doç.Dr. Yavuz ODABAŞI

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Kemal DEMİRCİ
Doç. Dr. Mustafa DURMAN
Yrd. Doç. Dr. Hacı Murat ARABACI

Dergi Sekretaryası / Secretary of Journal
Arş. Grv. Zeynep SEVİNÇ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbe@dpu.edu.tr

ISSN
1302–1842

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 43, OCAK 2015 / NUMBER 43, JANUARY 2015

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM/Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

Kapak Tasarımı: Adem DÖNMEZ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 43, OCAK 2015 / NUMBER 43, JANUARY 2015

43.SAYI HAKEM LİSTESİ

PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ALİ RIZA ERDEM	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. AYLA ESEN	İSTANBUL KEMERBURGAZ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. AYŞE ÇAKIR İLHAN	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. BEKİR PARLAK	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. BİRDOĞAN BAKİ	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. DAVUT AYDÜZ	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. GÜLTEN EREN GÜMÜŞTEKİN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖNDER	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. HASAN TUTAR	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. İSMAİL H. DEMİRCİOĞLU	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. KEMAL DEMİRCİ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MEHMET AZİMLİ	HİTİT ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUSA EKEN	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. AHMET KEMAL BAYRAM	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. AHMET ŞİMŞEK	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ALİ FUAT ARICI	YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. AYDIN KAYABAŞI	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ECİR UĞUR KÜÇÜKSİLLE	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. FATİH ÇELEBİOĞLU	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. HÜSEYİN ALTAY	BİLECİK ŞEYH EDEBALİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. KÜRŞAT YENİLMEZ	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MUSTAFA DURMAN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZDEN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. NURAY GİRGİNER	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ÖZLEM DOĞAN TEMUR	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SİBEL ÇELİK	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SONER AKKOÇ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. YILMAZ YILDIRIM	AFYON KOATEPE ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. AHMET TEKİN	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ALİ FUAT GÖKÇE	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ARİF YILMAZ	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. FAZLI YILDIZ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. GÖKSEL ACAR	ORHANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. GÜNER TUNCER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HAKAN KİRACI	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HAMİDE ÖZYÜREK	TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HARUN BÜBER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN GÜÇLÜ ÇİÇEK	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. İSMAİL KENAR	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MAHMUT DOĞAN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. METİN BAŞ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. METİN SAĞLAM	HİTİT ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MUAMMER AKÇAY	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MURAT BOZKURT	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA BİLGİN	HİTİT ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. OKAN KOÇ	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. YASİN ATAÇ	POLİS AKADEMİSİ GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YRD. DOÇ. DR. YUSUF EKREM AKBAŞ	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ZÜLFÜ DEMİRTAŞ	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET KAYA	ANKARA VALİLİĞİ
DR. SEDAT KULA	EGM

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 43, OCAK 2015 / NUMBER 43, JANUARY 2015

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1.KÖY ENSTİTÜLERİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRMEDE KULLANILAN YÖNTEMLER
Fatma SUSAR KIRMIZI 1-11

2.MADEN SAHALARINI DOĞAYA KAZANDIRMA PROJELERİNİN EKONOMİK DEĞERLENDİRMESİ: YAYLIKTEPE SAHASI UYGULAMASI
M. Alper DEMİRBUGAN 12-23

3.ÖRGÜTLERDE ÖĞRENEN ÖRGÜT KÜLTÜRÜNE İLİŞKİN ALGILARIN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİ VE KAMU KURUMUNDA BİR UYGULAMA
Ramazan ARSLAN, Kübra DEMİRCİ 24-38

4.MATEMATİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ KULLANDIKLARI ÇOKLU ZEKÂ ALANLARI
Recai AKKAYA, Dilek SEZGİN MEMNUN 39-46

5.STK (VAKIFLAR) VE MARKA İMAJI
Bilge DOĞANLI 47-59

6.YÖNETİCİLERİN ETİK DAVRANIŞLARININ ÖRGÜTSEL PERFORMANSA ETKİSİ: İZMİR İLİNDEKİ BANKALARDA BİR UYGULAMA
Yeşim KOÇYİĞİT, Cengiz DURAN, Aysel ÇETİNDERE 60-67

7.İŞGÖRENLERİN GÜÇLENDİRME ALGILARININ SORUMLULUK ÜSTLENME DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İŞE ADANMIŞLIK VE İŞ TATMİNİ DEĞİŞKENLERİNİN ARACILIK ROLÜ
Ceyda MADEN EYİUSTA 68-78

8.RISING SIGNIFICANCE OF NON-STATE ENTITIES IN THE GLOBAL SYSTEM: NEW ACTORS AND NEW CHALLENGES
İrfan ÇİFTÇİ, Bilal SEVİNÇ 79-84

9.GRAFİK ÖRGÜTLEYİCİLERİN İLKÖĞRETİM 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN BİLGİLENDİRİCİ METİNLERİ ÇÖZÜMLEME VE ÖZETLEME BAŞARILARI ÜZERİNE ETKİSİ
Ömer Faruk TAVŞANLI, Demet SEBAN 85-93

10.CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK HİKÂYESİNDE(1923-1950) YUNAN/RUM ALGISI
Ensar KESEBİR 94-100

11.OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE VALİ ATAMALARI (1839-1908 HUDÂVENDİGÂR VİLÂYETİ ÖRNEĞİ)
Muammer DEĞİRMENDERE 101-114

12.MODERN TOPLUMDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE DEVLET: İKTİDAR, İDEOLOJİ VE KİTLE İLETİŞİMİ
Devrim ÖZKAN 115-125

13.TARİH DERSLERİNDE YARARLANILABİLECEK SAVAŞ FİLMLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME
Özgür AKTAŞ 126-132

14.VERGİ KANUNLARININ GERİYE YÜRÜMEZLİĞİ İLKESİ VE TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI
Selami ER 133-141

15.HİNDİSTAN OMBUDSMANI: YAPISAL-KURUMSAL VE İŞLEVSEL YÖNLERİ
Kadir Caner DOĞAN 142-148

16.İNOVASYON PERFORMANSI DEĞERLENDİRME SÜRECİNDE AHS VE GİA BÜTÜNLEŞİK YAKLAŞIMI: SÜT ÜRÜNLERİ SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA
Zeliha KAYGISIZ ERTUĞ, Mecit Emre BÜLBÜL 149-160

17.TANZİMAT'TAN BUGÜNE SİYERDEKİ PARADİGMATİK DEĞİŞİMLER
Yasin BEYAZ 161-169

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 43, OCAK 2015 / NUMBER 43, JANUARY 2015

18.VERGİ ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: KIRKLARELİ İLİNDE YAŞAYAN İNSANLARIN VERGİ ALGISI
Adil AKINCI, Oğuz BAŞOL 170-179

19.RISK DETERMINED OF MOTOR OWN DAMAGE INSURANCE BY POLICIES USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE
Fuat YELKEN, Eyyup GULBANDILAR, Nilufer DALKILIC, Cemal KOCAK 180-183

20.OSMANLI DEVLET VE EKONOMİ DÜZENİNDE DEĞİŞİM: KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA LÂYİHASI
Harun ŞAHİN 184-191

21.SEKTÖREL REEL DÖVİZ KURU OYNAKLIĞI İTHALAT HACMİNİ ETKİLER Mİ? TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA
Esin KILIÇ, Kemal YILDIRIM 192-199

22.TÜRKİYE'DE 1980 DÖNÜŞÜMÜ SONRASI İSTİKRARSIZ BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ
Ferhat APAYDIN, Süleyman AÇIKALIN 200-210

23.ORTAÖĞRETİM KİMYA DERS KİTAPLARININ GRAFİKLER VE GRAFİKLERLE İLGİLİ AKTİVİTELER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Cem GÜLTEKİN, Canan NAKİBOĞLU 211-222

24.AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI KURULUŞLARINDAN KAMU KURULUŞLARINA AKTARILAN MALİ YARDIMLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ
Metin YILMAZ 223-232

25.TÜRKİYE'DE DOĞALGAZ KULLANIMI VE KALKINMANIN MEKÂNSAL ANALİZİ
Adem YILMAZ, Mustafa DURMAN 233-252

26.KAZANÇ, NAKİT AKIMI VE TAHAKKUKLARIN SÜREĞENLİĞİ: BORSA İSTANBUL ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Nasıf ÖZKAN, M. Mesut KAYALI 253-264

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 43, OCAK 2015 / NUMBER 43, JANUARY 2015

ISSN: 1302-1842
Number 43
January 2015

sbe.dpu.edu.tr

KÖY ENSTİTÜLERİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRMEDE KULLANILAN YÖNTEMLER[1]

Fatma SUSAR KIRMIZI
Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniv., Eğitim Fak., Sınıf Öğretmenliği ABD, fsusar@pau.edu.tr

ÖZET: Köy Enstitülerinde, köyden alınarak köye gönderilmek üzere köy çocukları yetiştirilmiş ve köy koşullarına uyum sağlayabilen öğretmen tipi yaratılmak istenmiştir. Köy Enstitüleri eğitim ve öğretim etkinliklerinin esasını iş ve iş içinde öğretim oluşturmaktadır. Köy Enstitülerinde "gözlem", "deney", "araştırma", "inceleme" ve "tartışma" gibi öğrenme teknikleri etkin kullanılmıştır. Köy Enstitülerindeki başarının sırrı uyguladığı yöntemlerde saklıdır. Bu araştırmanın temel amacı köy enstitüleri mezunlarının görüşlerine göre Köy Enstitülerinde tüm derslerde kullanılan çağdaş yöntem ve teknikleri belirlemektir. Araştırmanın alt problemini yanıtlamak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden durum araştırmasından yararlanılmıştır. Araştırmanın verilerini elde etmek amacıyla görüşme tekniği ve buna bağlı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Örneklemin belirlenmesinde nitel araştırmada kullanılan, amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan "kartopu örneklemeye (zincir örnekleme)" başvurulmuştur. Görüşmeler Denizli, İzmir, Muğla, Aydın, Manisa, Isparta, Uşak, Dikili, Çal, Fethiye, Ortaca'da ulaşılabilen Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerle gerçekleştirilmiştir (n=59). Araştırmaya ilişkin sonuçlardan bazıları şunlardır: Köy Enstitülerinde proje tabanlı öğrenme, çoklu zeka alanına yönelik uygulamalar, okuduğunu anlama stratejileri, drama, işbirlikli öğrenme gibi çağdaş yöntemler kurallarına uygun bir şekilde yapılandırılmadan da olsa başarı ile uygulanmıştır. Enstitülerde "sanat yoluyla eğitim" yaşama geçirmiştir. Enstitülerde okuduğunu anlama stratejileri etkin bir şekilde kullanılarak okuyan, değerlendiren ve yorumlayan bireyler yetiştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Köy Enstitüleri, çağdaş yöntem ve teknikler, öğretmen yetiştirme, nitel araştırma

TEACHER TRAINING METHODS USED IN VILLAGE INSTITUTES

ABSTRACT: In the Village Institutes, it was aimed to educate children by taking them out of their villages and sending them back there to be able to create a teacher model who is used to the village conditions. The essence of the teaching program in the Village Institutes was composed of practice and teaching by practice. Learning techniques such as observation, experiment, research, examination and discussion were used effectively. The success of the village institutes were laid on the methods they employed. The aim of this study is to identify the methods and techniques used in all the courses of the Village Institutes based on their graduates' views. To address the sub-question of the study, case study being one of the qualitative research methods was used. In the data gathering process, interview method was preferred and consequently a semi-structured interview form was employed. Snowball sampling being one of the purposive sampling methods in qualitative research was used in identifying the sample. The interviews were conducted with 59 retired teachers who were the graduates of Village Institutes and could be reached in Denizli, Izmir, Mugla, Aydin, Manisa, Isparta, Usak, Dikili, Cal, Fethiye and Ortaca. The results revealed certain teaching methods: in the Village Institutes, contemporary methods such as project-based learning, practices towards multiple-intelligence types, reading strategies, drama, cooperative learning were used. In the Institutes, 'learning through arts' was put into practice. With the effective use of reading strategies, individuals were trained to read, evaluate and comment on what they read.

Key Words: Village Institutes, contemporary methods and techniques, teacher training, qualitative research.

1. GİRİŞ

1940'lı yılların başında Anadolu topraklarında ilköğretim çağ nüfusunun % 78'i okuma-yazma bilmiyor, bu oran köylerde % 90'a varıyordu. Köylerde yaşayan insanların sağlık, tarım ve el sanatlarıyla ilgili konularda aydınlanıp beceri kazanmasına, sosyal ve kültürel bakımdan yetişmesine de büyük bir ihtiyaç vardı. Köy çocuklarına verilecek eğitimin yanında yetişkinlerin de eğitimi üzerinde durulması, onlara daha iyi bir yaşama ve çalışma ortamı sağlayacak bilgi ve beceriler kazandırılması gerekiyordu. Bunun için kırsal bölgelerde yaşayan çocukların ilkokul düzeyinde eğitim ihtiyaçlarını karşılayacak ve insanların sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacak bir öğretmen tipinin yetişmesi gerekiyordu. Ancak, yetiştirilmesi düşünülen bu yeni tip öğretmenin köy şartlarına kolaylıkla uyum sağlayabilecek ve atanacağı köyde uzun bir süre çalışmayı göze alabilecek nitelikte olması, devlet bütçesine de fazla bir yük getirmemesi isteniyordu. Böyle bir öğretmenin doğal olarak amacı, öğretim programı, çalışma düzeni ve fiziki özellikleri değişik bir eğitim kurumunda yetiştirilmesi gerekirdi. Böylece, köy öğretmeni yetiştirme konusunda daha önceki denemelerden de yararlanarak "Köy Enstitüsü" adıyla yeni bir kurum açılmasının uygun olacağı sonucuna varıldı. Enstitülerde köylerde çalışmayı seve seve kabul edecek, yapıcı, yaratıcı, üretici, el işlerinde becerikli, tarım işlerine yatkın ve ayrıca azimli, özverili ve idealist öğretmenler yetiştirilecekti (Oğuzkan, 2011).

"Köy Enstitülerinin amacı sadece köye öğretmen yetiştirmek değildi. Ancak, öğretmen yetiştirme boyutu daha fazla önem taşımıştır. Köy Enstitülerinde, köyden alınarak yetiştirilen köylü çocukları düşünüldüğünde, köy koşullarına uyum sağlayabilen öğretmen tipi yaratılmak istendiği ortaya çıkmaktadır" (Şeren, 2008: 211). Köy Enstitüleri hareketi makro düzeyde toplumsal kalkınmayı ya da ilerlemeyi hedefleyen önemli bir toplum kalkınması uygulamasıdır. "Çünkü kalkınmanın sadece enstitülerin kurulduğu yerlerde değil, tüm kesimlere yayılmasıyla gerçekleşmesi hedeflenmiştir" (Kartal, 2008: 30).

[1] Bu araştırma, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen "Köy Enstitüsü Mezunlarının Görüşlerine Göre Köy Enstitülerinde Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Değerlendirilmesi ve Günümüz Öğretmen Yetiştirme Sistemine Katkıları" isimli projenin bir boyutudur.

Köy Enstitüleri açıldığında elde hazır bir öğretim programı yoktu. Kuruluş yılları diye adlandırılabilecek bu dönemde eğitim ve öğretim işleri İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün (İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü) genelgeleriyle düzenlenmekte idi. Genelgede, 29 Ekim 1940 tarihine kadar birinci sınıf öğrencilerine verilecek eğitim ve yaptırılacak işler ayrıntılı biçimde (21 madde) açıklanıyordu. Genelgede öğrencilere "enstitü birinci sınıf tahsili verilmiş olacağı" belirtiliyor ve yaptırılacak işler arasında şunlar sayılıyordu: enstitü arazisinin ağaçlandırılması, bataklık yerlerin kurutulması, yol yapımı, işlenmemiş toprakların verimli hale getirilmesi, imar işlerine girişilmesi. Her fırsattan yararlanarak öğrencilere hayvanların, bitkilerin, onlara zarar veren türlü hastalık ve etkenlerden korunması önlemlerinin öğretilmesi de isteniyordu. Genelgede öğrencilere öğretilmesi ve kazandırılması gerekli görülen beceri ve alışkanlıklar arasında şunlar da bulunmakta idi: Bisiklet ve motosiklet kullanma; yüzme, ata binme, dağa tırmanma, sandal, yelken, motorlu deniz araçları kullanma; mandolin, ağız armoniği, flüt gibi bir müzik aletini çalma; yerel oyunlardan başlayarak ulusal oyunları oynama vb. Bu çalışmalar yanında genelgede öğrencilerin civar köyleri ve kendi köylerini incelemeleri için geziler düzenlemelerine olanak verilmesi gereğine de değinilmiş olduğu görülmektedir. (Oğuzkan, 2011). Köy Enstitülerinde yetişen öğretmenler, yalnızca ilköğretim çağına gelmiş çocukları eğitme göreviyle değil, aynı zamanda nüfusun % 85'ini oluşturan köylüleri de çeşitli konularda dolaylı dolaysız (özellikle tarım, sağlık alanlarında) yetiştirerek ortaçağ inançlarından kurtarma göreviyle de yükümlü tutulmuştur. Her öğretmen, köylülerin tarım, hayvancılık ve sağlık konusunda bilgisine başvurulacak kişi konumundadır. Köy Enstitülü öğretmen, Cumhuriyetin değerlerine, aydınlanmanın önemine inanmış bir şekilde yetiştirilmekteydi (Özdemir, 2008, Ortaş, 2007).

1943 yılına kadar her enstitünün programını kendisi yaptığı görülmektedir. Deneme ve incelemeler sonucunda 1943 yılında tüm enstitülerin kullanabileceği bir program yapılmıştır. Bu program Enstitülerin ilk resmi programıdır. Programda yer alan dersler kültür, ziraat ve teknik olmak üzere üç grupta toplanabilir (Şeren, 2008). Köy Enstitüleri için hazırlanan birinci öğretim program 4 Mayıs 1943 tarihini taşımaktadır. Dört yıl kadar sonra 10 Eylül 1947 tarihi ikinci program yayımlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Köy Enstitülerinde öğretim çalışmaları 1953-54 ders yılından itibaren "Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri Programı"na göre düzenlenmiş ve yürütülmüştür. Böylece Enstitülerin kuruldukları tarihle (17 Nisan 1940) kapatıldıkları tarih (27 Ocak 1954) arasındaki zaman içinde üç öğretim program uygulanmıştır (Oğuzkan, 2011).

1. 1. Köy Enstitülerinin Eğitim Programının Temel özellikleri

Programda "gözlem", "deney", "araştırma", "inceleme" ve "tartışma" gibi öğrenme tekniklerine geniş bir yer verilmiştir. 1943 Programı, bu özelliğiyle, öğrencileri ezbercilikten uzaklaştırarak, onları düşünmeye, sorgulamaya, doğruları ve gerçekleri akılcı bir yolla araştırmaya özendirici bir nitelik göstermektedir. Bu program, aynı zamanda, öğrencilere "iş sevgisi", "çalışana saygı", "iş sorumluluğu" gibi soyut kavramları yaparak, yaşayarak ve gözleyerek somut biçimde öğrenmeleri için çok çeşitli çalışma ve uygulama olanakları da vermektedir (Oğuzkan, 2011).

"Köy Enstitüleri eğitim ve öğretim etkinliklerinin esasını iş ve iş içinde öğretim oluşturmaktadır. Günlük, haftalık, mevsimlik ve yıllık programlar bu esasa göre düzenlenmiştir. Bilginin kullanıldığı zaman anlamlı olacağı görüşü ağır basmaktadır. Buradan anlaşılacağı gibi Köy Enstitülerinde "iş" kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Köy Enstitülerinin kendi binalarını kendilerinin yaptığı ve kendi gereksinmesi olan buğdayını, meyve ve sebzesini kendisinin ürettiği göz önünde tutulursa durum daha açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Köy Enstitülerinin programında öğrencilere kuramsal bilginin yanı sıra tarım ve teknikle ilgili becerilerin de kazandırılmasının amaçlandığı görülmektedir" (Şeren, 2008: 221-222).

Köy Enstitülerinde uygulanan eğitim-öğretim yöntemi şöyle tanımlanmaktaydı: İŞ İÇİNDE- İŞLE BİRLİKTE- İŞ ARACILIĞIYLA. Bu anlatımla ortaya konmak istenen "iş eğitimi" idi. Enstitülerdeki uygulanış biçimiyle iş, bir amaçtı. Öğretim süreçlerinin özüydü. Çünkü, iş demek, üretim demekti. Üretim ise bir bütündü. Enstitülerde, kibrit kutusundan araba yapılmamış, pamukların arasında fasulye yetiştirilmemiştir. Toprakta tutacak ve ürün verecek fidanlar dikilmiş, bol süt verecek inekler beslenmiştir, harçlar karılıp duvarlar örülmüş, fideler çapalanmış, meyve sebzeler vaktinde toplanıp işlenmiş, tarlalarda ekinler yetiştirilmiştir (Özgen, 2011). Programa göre, ilkokulu bitiren çocuklar sınavla Köy Enstitülerine alınır ve karma eğitim uygulanırdı. Toplam beş yıl süren öğretim zamanının yarısı kültür derslerine, dörtte biri tarım dersleri ve çalışmalarına, dörtte biri de sanat ya da teknik derslerine ve çalışmalara ayrılmıştı. Bütün derslerde ve çalışmalardaki temel yöntemin 'yaparak öğrenme' ilkesi olduğu söylenebilir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde karma öğretim sistemine dayanan enstitülerin öğretim süresi beş yıldı. Öğrencilerin ilk üç yıllık başarı düzeylerine bakılarak, en başarılılar öğretmenliğe, geri kalanlar diğer köy hizmetlerine yönlendirilecekti. Okullar aynı zamanda birer tarım işliği, sağlık ocağı olarak işlev görecek, çeşitli tohum ve tarım araçlarının ilk denemeleri buralarda yapılacaktı. Enstitülere alınan öğrenciler, okulun yapım işlerinde ve örnek tarım uygulamalarında da görev aldılar. Köy Enstitüleri, izlediği eğitim yöntemiyle de olumlu bir örnekti. Enstitülerde okutulan dersler üç gruba ayrılmıştı. Bunlar; yüzde 50'si kültür dersleri ve genel bilgi dersleri (Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, yabancı dil, öğretmenlik bilgisi, müzik, resim, kitap okuma, tartışma, piyes, gezi, araştırma vb.), yüzde 25'i tarım dersleri ve uygulamaları (tarla tarımı, bahçe tarımı, zootekni, kümes hayvancılığı, arıcılık, ipek böcekçiliği, balıkçılık, su ürünleri vb.) ve yüzde 25'i de teknik dersler ve uygulamalarıydı (demircilik, tenekecilik, ev ve el sanatları vb.) (Ortaş, 2007; Kartal, 2008).

Okullar tarıma elverişli arazisi olan köylerin yakınlarında kuruldu. Amaçlarından biri de köylülere alternatif tarım tekniklerini öğretmekti. Arıcılık bilinmeyen köylerde arıcılık, bağcılık bilinmeyen köyde bağcılık öğretiliyordu. Enstitüye atanan öğretmen gittiği köyde okul binasını köylülerin yardımıyla yapabilecek kadar inşaat bilgisi de öğreniyordu. Köy enstitüsünü bitiren bir öğretmen sadece bir ilkokul öğretmeni olmuyor aynı zamanda ziraatçılık, sağlıkçılık, duvarcılık, demircilik, terzilik, balıkçılık, arıcılık, bağcılık ve marangozluk konularını da uygulamalı olarak öğreniyordu. Enstitülerin hepsinin kendisine ait tarım arazileri, atölyeleri vardı. Bu sayede öğretmenler kendi okullarını gittiği köyde köylülerin işbirliği ile inşa ediyor ve devletin okul yapmasına gerek kalmıyordu. Hasanoğlan Köy Enstitüsü, diğer köy enstitülerini kuran köy enstitüsü öğrencileri tarafından inşa edilmişti. Köy enstitülerinden mezun olan öğretmenlere yetiştirildikleri branşa ve gönderilecekleri köye göre 150 parçaya varan alet ve edevat veriliyordu. Öğretmenler bu alet ve edevat ile köylülerin de yardımıyla köy okulunu inşa ediyor ve köylülere hem modern tarım tekniklerini hem de okuma yazmayı ve hatta müzik aletleri çalmayı öğretiyordu.

İşlerin sürekliliğini sağlayabilmek için, günlük, haftalık, aylık ya da mevsimlik gelişme planları yapılmaktaydı. Bunlar, her Enstitünün özelliğine, işlerinin durumuna, öğrencilerinin düzey ve sayısına, öğretmenlerinin özelliklerine, iş araçlarının çeşitlerine, iş alanlarının genişliğine, hayvanlarının cins ve sayılarına göre ayarlanmaktaydı. Her öğrencinin tarım, teknik ve kültür çalışmalarına katılması sağlanmaktaydı. Köy Enstitülerinde eğitim, öğretim yaz aylarında da sürdürülmekteydi. Böylelikle her türlü kopukluk önlenmiş olmaktaydı. Bu nedenle, Enstitü işgörenleri, diğer okullarda olduğu gibi iki üç ay tatile çıkmıyorlardı.

1940-1946 arasında köy enstitülerinde 15.000 dönüm tarla tarıma elverişli hale getirilmiş ve üretim yapılmıştı. Aynı dönemde 750.000 yeni fidan dikilmişti. Oluşturulan bağların miktarı ise 1.200 dönümdü. Sulama kanalları oluşturularak enstitü öğrencilerinin uygulamalı eğitim gördüğü çiftliklere sulama suyu öğrenciler tarafından getirilmişti.

Kapatıldığı 1954 yılına kadar Köy enstitülerinde 1308 bayan ve 15,943 erkek olmak üzere toplam 17,341 köy öğretmeni yetişmişti. "Köy Enstitüleri, kuruluşundan kapatılışına kadar olan zaman içinde hedeflediği aydınlanmacı ya da modernleşmeyi benimsemiş, üretime yönelik öğretmen tipini yetiştirmeyi başarmıştır" (Başaran, 2006: 82-85, Akt: Özdemir, 2008). Ülkenin her tarafına yayılan öğretmenler bir taraftan okuma yazma öğretir, diğer taraftan doğrudan köylülerin üretim artışına yönelik pratik işlere girişirler. Kısa sürede bu eğitmenlerin gittiği köylerde sosyal faaliyet artar. Köylerde tiyatro bile kurulur, köy kahvelerinde okuma odaları açılır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile başlayan aydınlanma hareketinin en özgün örneği olan Köy Enstitülerinin, başarılı işlevlerinin dünyada da yankı bulduğu söylenebilir. UNESCO'nun temel eğitim ilkelerinden bazıları "yaşam boyu eğitim" ilkesini tamamlayan "öğrenmeyi öğrenmek, yaşamayı öğrenmek, farklılıkları kabul ederek birlikte yaşamayı öğrenmektir." UNESCO'ca benimsenen bu ilkeler, Köy Enstitülerinde etkin bir şekilde yaşama geçirilmiştir. Enstitülerdeki öğretimin en çağdaş ve anlamlı karakteristiği uygulamaya verilen önem olmuştur. UNESCO başkanı Birleşmiş Milletler'de Köy Enstitüleri ile ilgili birçok belgenin ve dokümanın olduğunu ve örnek gösterildiğini vurgular. Tabii bu büyük projenin çıktıları olan öğretmenler gittikleri köylerde hemen işe sarılır, köylüleri eğitmeye başlar. Köy Enstitüleri açıldığında zamanın Amerikan hükümetinin hazırladığı istihbarat raporunda "Dikkatli olun Türkler büyük bir eğitim atılımıyla geliyor" denilmektedir. (Ortaş, 2007; Ortaş, 2005; Arayıcı, 2004).

Eğitimbilimci John Dewey: "Son yıllarda hayalimdeki okullar Türkiye'de kurulmaktadır, bunlar Köy Enstitüleri'dir."; tarihçi Arnold Toynbee: "Köy ile şehir arasına uçurum açmışsınız. Birkaç Köy Enstitüsü'nü ziyaret ettikten sonra anladım ki, bu uçurum Köy Enstitüleri ile düzeltilebilir. Enstitüler, köylü ile şehirli, halk ile aydın arasındaki uçurumu doldurmak için bulunmuş pek maharetli bir çaredir.", Fredrik W. Fernau da " Köy Enstitüleri, Kemalist Türkiye'nin kendine özgü ve özgün bir buluşudur." demiştir (Makal, 1997a, Akt: Kartal, 2008). Türkiye bu sistemden caydıktan sonra da yabancıların bu konuya ilgisi devam etmiştir. Amerika'da olduğu kadar Avrupa'da da izlenen Köy Enstitüleri hareketi, Alman, İngiliz, İsviçreli vb. eğitimciler tarafından ele alınıp tartışılmıştır. Tonguç ve Enstitüleri İsviçre'de yayımlanan "Dünya Eğitim Ansiklopedisi"nde yer almaktadır (Türkoğlu, 2004a: 6).

Bu araştırmanın amacı köy enstitüleri mezunlarının Köy Enstitülerinde, tüm derslerde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin görüşlerini belirlemektir. Araştırmanın alt problemi ise belirlenen amaca uygun olarak;
1. Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenlerin görüşlerine göre Köy Enstitülerinde eğitim sürecinde kullanılan yöntemler nelerdir?
2. Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenlerin görüşlerine göre Köy Enstitülerinde eğitim sürecinde kullanılan yöntemlerin dışında hangi çağdaş uygulamalara yer verilmiştir?

2. YÖNTEM

Araştırmanın alt problemini yanıtlamak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden durum araştırmasından yararlanılmıştır (Karasar, 2011; Yıldırım ve Şimşek, 2008; Balcı, 2007; Atıl, 1998; Seyidoğlu, 1997). Birden fazla kanıt ve veri kaynağının olduğu durumlarda kullanılan yöntemde amaç belirli bir duruma ilişkin sonuçlar ortaya koymaktır. Durum çalışması olay ya da olgunun derinlemesine incelenmesini sağlar. Bu yöntemde durumlar birbirinden farklı olduğu için sonuçların genellenmesi söz konusu değildir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 77). Araştırmada birden fazla deneğe ulaşılarak "bütüncül çoklu durum deseni" kullanılmıştır.

2. 1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ege Bölgesinde yaşayan köy enstitüsü mezunu öğretmenler oluşmaktadır. Ege bölgesinde yaşayan köy enstitüsü mezunlarının sayısına ilişkin bir kayıt elde edilemediğinden bu konuda bir bilgi sunulamamaktadır. Görüşmeler Denizli, İzmir, Muğla, Aydın, Manisa, Isparta, Uşak, Dikili, Çal, Fethiye, Ortaca'da ulaşılabilen Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerle gerçekleştirilmiştir (n=59).Örneklemin belirlenmesinde nitel araştırmada kullanılan, amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan "kartopu örneklemeye (zincir örnekleme)" başvurulmuştur. Bu yaklaşım belirlenen probleme ilişkin olarak zengin bilgi kaynağı olabilecek birey veya durumların saptanmasında özellikle etkilidir. Süreç konuyla ilgili kim ya da kimlerle görüşüleceğinin belirlenmesiyle başlar, ilerleyen zamanda elde edilen isimler ya da durumlar tıpkı bir kartopu gibi büyüyerek devam eder. Böylece araştırmacının görüşmesi gereken birey sayısı veya durum sayısı belirlenir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 111). Araştırma kapsamında, Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerle yapılan görüşmeler 2008-2011 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.

2. 2. Veri Toplama Tekniği

Araştırmada verilerin elde edilmesinde görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Öncelikle görüşmeler için ulaşılan ya da görüşme yapılan köy enstitüsü mezunlarından diğer mezunların iletişim bilgileri alınmıştır. Bu bilgiler ışığında görüşme yapılacak kişilere

ulaşılmış, gönüllü olanlarla uygun zaman ve mekan konusunda ortak bir karar alınarak görüşme yerine gidilmiştir. Çekim yapılacak köy enstitüleri mezunları, görüşme öncesinde formda yer alan sorulara ve çekim sürecine ilişkin olarak bilgilendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular sistematik bir sıra içinde bütün Enstitü mezunlarına aynı şekilde sorulmuş ve böylece çekimler gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kişilerle belirli bilgiler keşfedilmeye çalışılmış, yaklaşık 40 dakika süren görüşmeler video kamera ile kayıt altına alınmıştır. Tüm görüşmeler araştırmacı ve başka bir öğretim üyesi tarafından gerçekleştirilmiştir.

2. 3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada belirlenen alt problemin yanıtlanması amacıyla üç ayrı açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmaya temel olabilecek açık uçlu sorular önceden belirlenerek yarı yapılandırılmış görüşme formunun ilk hali belirlenmiştir. Bu sorulara kişisel bilgilerle ilgili sorular da eklenerek denemelik "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" oluşturulmuştur. Belirlenen açık uçlu sorular alanında uzman sekiz öğretim elemanın incelemesine sunulmuştur. Uzman görüşleri sonrasında form üzerinde gerekli değişiklikler yapılmış ve son şekli verilmiştir. Temelde formda on bir soru yer almaktadır ancak bu araştırma kapsamında yöntem ve tekniklere ilişkin 3 sorudan elde edilen veriler değerlendirilmeye alınmıştır. Görüşmelerde öğretmen yetiştirmede kullanılan yöntemlere ilişkin üç soru köy enstitüsü mezunlarına yöneltilmiştir. Söz konusu sorular şunlardır: 1. Köy enstitülerinde öğretmen yetiştirirken kullanılan yöntemler nelerdi? 2. Köy enstitülerinde formasyon dersleri nasıl işlenirdi? 3. Köy enstitülerinde genel kültür dersleri nasıl işlenirdi?

2. 4. Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırmada birden fazla kişi ile görüşülerek verilere ilişkin bir kanıt zinciri oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece araştırmanın "yapı geçerliliğinin" desteklenmesi sağlanmıştır. Çalışmaya ilişkin güvenirliğin gerçekleştirilmesi için ise Köy Enstitüleri mezunları ile yapılan görüşmelere ilişkin kamera kayıtları dikkatle izlenmiş ve konuşmalar bilgisayar ortamına yazı olarak aktarılmıştır. Bu sayede yapılan görüşmeler daha ayrıntılı bir şekilde incelenebilmiştir. Görüşmelerden ortaya çıkan yazılar nitel veri seti olarak değerlendirmeye alınmıştır. Bilgisayar ortamında yer alan yazılar araştırmacı ve başka bir öğretim elemanı tarafından incelenmiş, alt probleme yanıt olabilecek bilgiler belirlenmiştir. Belirlenen bu bilgiler daha sonra karşılaştırılmış ve "Güvenirlik=Görüş Birliği/Görüş Ayrılığı+Görüş Birliği x 100" formülüyle görüş birliği yüzdesi hesaplanmıştır. Görüş birliği yüzdesi, birinci soru için 0,72; ikinci soru için 0,69; üçüncü soru için ise 0, 78 olarak tespit edilmiştir.

2. 5. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi yapılmış tümevarımcı analizden yararlanılmıştır. Tümevarımcı analiz aşamalarına uygun olarak veriler kodlanmış, kodlar (kavramlar) birbiri ile ilişkilendirilerek temalara ulaşılmış, kodlar ve temalardan yola çıkılarak bulgular tanımlanmış, son olarak da yorumlara yer verilmiştir. Araştırmacı tarafından yapılan yorumları desteklemek ve katılanların bakış açılarını yansıtmak amacıyla görüşme metinlerinden yapılan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca araştırmanın niteliği gereğince bu alıntıların sonlarına, görüşme yapılan enstitü mezunlarının isimlerinin yazılmasında da bir sakınca görülmemiştir.

Araştırmada kullanılan kısaltmalar: Mezunların adı, (adı-soyadı), yaşı (Y76, Y78, Y81…), kaç yıl öğretmenlik yaptıkları (20 Yıl, 30 Yıl, 27 Yıl…), mezun oldukları Enstitü'nün adı (Gönen Köy Enstitüsü vb.), şu anda yaşadıkları il ya da ilçenin adı (Denizli, Aydın vb.) şeklinde ifade edilmiştir. Örneğin: (Necati Kahraman, Y82, 33 Yıl, Eskişehir-Çifteler Köy Enstitüsü, Denizli) şeklinde ifade edilen bir kısaltma, "Necati Kahraman, 82 yaşında, 33 yıl öğretmenlik yapmış, Çifteler Köy Enstitüsünden mezun, şu anda Denizli'de yaşıyor" anlamına gelmektedir.

3. BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde araştırmanın alt problemlerini yanıtlamak amacıyla katılımcıların görüşlerinden yola çıkarak tespitler yapılmış ve bu tespitler yorumlanmıştır.

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde "Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenlerin görüşlerine göre Köy Enstitülerinde eğitim sürecinde kullanılan yöntemler nelerdir?" şeklinde belirlenen birinci alt problemi yanıtlamak amacıyla Enstitülerde uygulanan çağdaş yöntemler belirlenmiş ve belirlenen yöntemleri destekleyici bir şekilde katılımcıların görüş ve düşünceleri alıntılar halinde sunulmuştur. Bu çalışmada görüşme yapılan katılımcılardan elde edilen veriler ışığında proje tabanlı öğrenme, işbirlikli öğrenme ve drama yöntemlerine ilişkin olarak önemli bulgular elde edilmiştir. Belirlenen yöntemlerin Enstitülerdeki kullanış şekline ilişkin alıntılar ve bunların yorumları aşağıda sunulmaktadır.

3. 2. Proje Tabanlı Öğrenme Yöntemi

"Proje tekniği, bir sorunun çözümünü kurgulama, planlama, uygulama ve sonucu gözlemleyip sunmadır" (Sönmez, 2008: 121). Proje tabanlı öğrenme, öğrenci etkinliğini ön plana çıkaran çeşitli konuları planlamaya yönelik çalışmalardır. Köy Enstitülerinde proje çalışmalarına yer verilmiştir (Bilir, 2008). "Jean Jaque Rousseau'nun çocuğa anlayamayacağı şeylerin öğretilmemesi gerektiği, dolaylı olarak kitaplardansa, doğrudan doğruya temaslardan öğrenmelerinin daha doğru olacağı düşüncesi Köy Enstitülerinde iş içinde ve kendi kendine çalışma olarak kendini göstermiştir. Pestalozzi'ye göre ele, gerçeğe ve kafaya aynı önem verilmelidir. Eğitim bireyi yetiştirme yoluyla topluma hizmet etmelidir. Çocuğun gelişimini inceleyerek öğretim metotlarını ona uydurmak gerektiği görüşüne uygun olarak Köy Enstitülerinde en canlı öğretim metotları ve yöntemleri uygulanmıştır. Herbart'a göre eğitimin amacı çocuğun mevcut sosyal düzene uyumudur. Önemli olan kişinin yalnızca bilgi edinmesi ve zihni yönden gelişmesi değil aynı zamanda karakter ve sosyal ahlak yönünden de gelişmesidir, düşüncesi Köy Enstitülerinde çevreye uygunluk, doğaya uygunluk düşüncesi ile yansımıştır. Demokratik ve kendi kendine yönetim geliştirilerek bu okullar, karakterli, idealist, bağımsız, düşünebilen, çalışkan ve yaratıcı insanlar yetiştirmeyi amaçlamışlardır. John Dewey'in yaparak yaşayarak eğitim, hayata hazırlık değil fakat hayatın kendisidir, ilkesi Köy Enstitülerinin can damarını oluşturmuş, iş içinde, uygulama içinde öğrenme temel alınarak her köy enstitüsü arazileri, çiftlikleri, atölyeleri ile örnek bir köy modeli haline getirilmiştir. Bütün bu uygulamalar günümüzde de hala uygulanan zihinleri belli bilgilerle doldurmaktan başka işe yaramayan, uygulamaya

dayanmayan eğitime son vererek, öğrencinin iş ve uygulama içinde öğrendiği, birlikte ürettiği ve paylaştığı bir eğitime yerini bırakmıştır" (Aykaç, 2000: 12).

"Enstitülerde, derslerin işlenişinde, öğrencinin öğretmen rehberliğinde bireysel etkinlik, ekip çalışması, araştırma, deneme, gözlem, sonuç çıkarma, bulguları rapor ya da sözlü belirtme, yazılı ve canlı kaynaklara başvurma gibi çalışmalar uygulanmıştır" (Özyüksel Ersil, 2007: 31). Enstitülerde teorik ve pratik eğitim birlikte alınmış, yalnız temel dersler değil, yaşama dair bütün konular bir bütünlük içinde işlenmiştir (Ortaş, 2005). Konuya ilişkin olarak katılımcılar şunları söylemiştir:

> "Bir kere ezberci yöntem değildi. Tamamen uygulamaya dayanan, araştırmaya dayanan bir yöntem kullanılıyordu. Orada çocuğa hiçbir şey empoze de edilmiyor. Sadece projeler ortaya konuyor. Bu projeler üzerinde tartışmalar yapılıyor. Bu projelerin amaçları belirleniyor ve bunların nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde çocuklardan fikirler ve görüşler alınıyor. Ve varılan sonuçlara göre projenin uygulanmasına geçiliyor. Yani proje sadece öğretmenlerin veya bir programın empoze ettiği ya da sunduğu yapmak zorunda bıraktığı şey değil, çocuklarlar beraber geliştirilmiş ve oranın ihtiyacından doğmuş programlar bunlar *[Kadir Özdemir, Y76, 26 Yıl,Gönen Köy Enstitüsü, Isparta]"*
>
> "Kullanılan yöntemler uygulama esaslıydı. Zirai açıdan rehber olacağı düşünülen, yaparak ve yaşayarak öğrenme bu kadar söyleyebilirim. Uygulama bahçesinde sebze yetiştirme, bunları çapalama öğretmen bunların hepsini bildiği için öğrencilere gösterirdi. Böyle pratik bilgiler, yaparak ve yaşayarak öğrenme…*[Bahattin Uyar, Y77, Kızıl Çullu Köy Enstitüsü, Muğla]"*
>
> "Yaparak ve yaşayarak öğretim, uygulamalı eğitim vardı. Sadece ezbere dayalı, teoriye dayalı bir eğitim değildi. Her hali ile köy enstitülerindeki eğitim bir yaşama dayalıydı. Okulda ben hizmetli göremezdim *[Dursun Tuncer, Y73, 10 Yıl, Ortaklar Köy Enstitüsü, Aydın]"*
>
> "Köy enstitülerinde öğretmen yetiştirilirken kullanılan yöntemler; bir defa yönetim öğrenci merkezliydi. Öğrenciler okulun her türlü işine karışıyorlardı. Uzaktan kumandalı olarak okul yönetimi bizi izliyorlardı *[Yusuf Büyükçoban, Y82, 31 Yıl, Aksu Köy Enstitüsü, Aydın]"*
>
> "Hem teorik olarak hem de uygulamasını yapar. Bir tarım dersine girdiği zaman "ağaç nasıl yetiştirilir" teorik olarak, onun bizzat çukurunu açarak, gübresini vererek, dikimini yaparak yani uygulayarak ağacın yetişmesini ve ağacın yaşamasını, devamlılığını sağlar. Kontrolünü yapar yani; bu ağaç tuttu mu, budama zamanı geldi mi, meyve verir mi gibi bu süreci takip eder *[İbrahim Baldan, Y71,30 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Denizli]"*
>
> "Yalnız şu vardı derste; uygulamalıydı. Ben kendi okulumda kız olsun erkek olsun aşı yapmayan, ağaca aşı yapamayan güzelce bir insan yoktu *[Halil Karaçalık, Y81, 25 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Denizli]"*
>
> "Daha ziyada köye göre yetiştirirlerdi. Köyün şartlarına uygun bir şekilde. Yapılan işleri öğretirlerdi. Biz öğrendiğimiz şeyleri yaparak yaşayarak öğrenirdik *[Hasan Özdemir, Y85, 32 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Isparta]"*
>
> "Fakat deneme ile yapılacak dersleri, o işleri yaparak yapardık. Mesela sütten yoğurt yapılacak. Sütü kaynatır, mayasını çalar, üstünü karıştırır yoğurdumuzu kendimiz yapardık. Böyle kitap okuyarak derste anlatmazdık çocuklara. Onu çocukları tatbikat halinde gösteririz, yoğurdu yaparız, çocukta görür nasıl yapıldığını. Yağ nasıl yapılır, bal nasıl çıkarılır. Arılarımız vardı okulda, ineklerimiz vardı, ineklerin sağılması… Hepsini çocuklarımıza gösteriyorduk. Biz kendimiz öğrendik onlara öyle öğrettik *[Fatma Zehra Özgen, Y83, 29 Yıl,Gönen Köy Enstitüsü, Isparta]"*

Alıntılarda görüldüğü gibi Köy Enstitülerinde çalışmalar genel itibarıyla proje çalışmasına uygun bir şekilde yaşam ve öğrenme arasında bir bağ kurmaya dayalıdır. Öğrenme bir yaşama biçimi haline getirilmiştir. Çalışmalar doğal koşullar içerisinde yaşamın bir parçası olarak gerçekleştirilirken, öğretmenler rehber konumundadır. Öğrenci çalışmalara etkin bir şekilde katılmakta, öğrenme sorumluluğunu kendisi taşımaktadır. Proje tabanlı öğrenme ya da Tonguç'un değimiyle iş içerisinde eğitim sayesinde Enstitülerde araştırmacı, yaratıcı, üretici, problem çözücü ve kendine güvenen bireyler yetiştirilmiştir.

1943 tarihli Köy Enstitüleri öğretim Programı'nın hazırlanışı belirli bir görüşe dayanmaktadır. Bu görüşün temelinde "üretim içinde eğitim ve öğretim", "beceriye ve işe dayalı eğitim", "gerçekçilikten kaynaklanan eğitim" gibi ifadeler yer almaktadır. Programda kendisini kuvvetli biçimde gösteren özelliklerden birisi de, öğrenme ortamının sadece sınıf, laboratuvar veya işlik duvarlarının dar sınırlar içinde düşünülmemiş olmasıdır. Çeşitli derslerin işlenişi üzerinde yapılan açıklamalar ve verilen direktifler açıkça göstermektedir ki enstitülerde yapılacak eğitim ve öğretim çalışmaları için tasarlanan öğrenme ortamı okulu kuşatan tüm çevreyi kapsamalıdır (Oğuzkan, 2011, Demircan ve İnandı, 2008; Taşkaya ve Akbaşlı, 2008).

3. 2. Drama Yöntemi

Drama, doğaçlama, rol oynama vb. tiyatro ya da drama tekniklerinden yararlanarak, bir grup çalışması içinde, bireylerin bir yaşantıyı, bir olayı, bir fikri, kimi zaman soyut bir kavramı ya da davranışı, eski bilişsel örüntülerin yeniden düzenlenmesi yoluyla gözlem, deneyim, duygu ve yaşantıların gözden geçirildiği süreçlerde anlamlandırılması, canlandırılmasıdır. Drama ortamında birey, kendini özgürce ifade edebilir, yargılanma, eleştirilme, suçlanma korkusu yoktur. Kendini değişik rollerle ortaya koyarken değişik ilişkileri, insan hareketlerini ve özelliklerini detaylı olarak planlar. Birey, yeni ilişkiler oluşturup geliştirirken aynı zamanda estetik ve sosyal yönden de deneyimler kazanır (San, 1991a; San, 1991b).

Türkiye'de drama eğitimine yönelik çalışmalar, Cumhuriyet`in kuruluşunun ardından 1926 yılında ilkokul programlarında "dramatizasyon" kavramıyla kendini göstermiş ve ardından Köy Enstitüleri'nde drama benzeri etkinliklere yer verilmiştir. Köy enstitülerinde de drama uygulamalarına benzer çalışmaların yapıldığı ve okul temsilleri verildiği bunların eğitimlerinin yapıldığı görülmektedir (Başçı & Gündoğdu, 2011; Bilir, 2008; Ünal, 2004). Ülkemizde çeşitli temsiller ve piyeslerin eğitim programına alınarak uygulanışı ilk köy Enstitüleri zamanına rastlamaktadır. Özellikle 1985 yılından itibaren yaratıcı drama, eğitici drama, eğitsel drama, eğitimde drama ve drama isimleriyle eğitim çevrelerinde oldukça benimsenen drama ilk kez Köy Enstitüleri sisteminde uygulanmıştır. Enstitü öğrencileri, açık hava tiyatrosunda kendi oyunları ile dünya klasiklerini köylüye ve Enstitü toplumuna sunmuşlardır (Makal, 2011; Arslan, 2004; Başaran, 1974, Akt: Ülkü, 2008). "Enstitülerdeki birçok temsil

faaliyetinin doğrudan doğruya eğitimsel fonksiyonu vardı. Bunlar bazen hazırlıklı bazen de hazırlıksız olurdu" (Krby, 2012: 268). "Enstitülerde okul içinde ve okul dışında açık havada oynanan temsillerden, çocuklara uygun tiyatrolardan yararlanılmıştır" (Kurtuluş, 2004: 49).

Drama uygulamalarında yazılı bir metne bağlı kalınmadan ve başkaları tarafından belirlenmiş roller alınmadan doğaçlamalar yapılır. Köy Enstitülerinde bu uygulamaların yapıldığı görülmektedir. "Bu uygulamayı bir Köy Enstitülü şöyle anlatmaktadır: Hazır oyun ezberlemeye kalkmaz, uzun boylu hazırlanmazdık. Kadın kılığına girmek için battaniyeye sarınır ortaya çıkıverirdik. Giysilerimize başkalık vermek için şapkamızı, ceketimizi ters çevirirdik. Öğretmenin rehberliğine bile gerek kalmadan hazırlanırdık… Konuları arkadaşlarla toplanıp kendimiz bulurduk…" (Özsoy, 2004). Konuya ilişkin olarak şu alıntılar yapılmıştır:

> "Her sınıf bir defa ayda bir temsil hazırlardı ve o temsilde bütün okulumuzda oynardı ve dolayısıyla her çocuk becerilerini orada sergileme, topluma anlatma fırsatı bulurdu. Bu çocuğun girişkenliğinde, atılımında çok etkili roller oynuyordu tabi. *[Kadir ÖZDEMİR, Y76, 26 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Isparta]"*
> "Cumartesi akşamları eğlence geceleri düzenlenirdi… Ortaoyunları oynardık. Bazen piyesler hazırlardık. Onları gösterirdik. Eğlence gecelerine okul idaresi, öğretmenler, müdür eşleri olanlar eşleriyle katılırlardı, ilgi gösterirlerdi. Bu da bizim temsil yeteneğimizin gelişmesine, birbirimizle kaynaşmamızda etkili oldu. *[Necati KIYAK, Y84, 26 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Isparta]"*
> "Sonra temsiller yapardık. Bayağı komediler yapardık. Tiyatrolar yapardık. Hakikatten biz cumartesi günleri bol bol eğlenir, bol bol oyunlar oynardık. Moralimiz orada yükselir, bütün sıkıntılarımızı atardık *[Hasan Fehmi Poyrazoğlu, Y83, 30 Yıl, Antalya Aksu Köy Enstitüsü, Aydın]"*
> "Her hafta cumartesi günleri bir sınıf eğlence gurubu olarak eğlence düzenler. O hazırladıkları şarkılar, türküler, dramatizelerle bizi eğlendirirdi. *[Müstecap HAMURTEKİN, Y84, 32 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Çal-Denizli]"*

Son yıllarda eğitimin her kademesinde uygulanan, çağdaş eğitim yöntemlerinde birisi, sanat eğitimi aracı ve bir disiplin olarak kabul edilen drama, Köy Enstitülerinde kurallarına kısmen riayet edilerek de olsa uygulanmıştır.

3. 3. İşbirlikli Öğrenme Yöntemi

İşbirlikli öğrenme öğrencilerin kendi ve diğer öğrencilerin öğrenmelerini en yüksek düzeye çıkarmak için birlikte çalışmayı sağlayan, küçük grupların öğretimsel kullanımıdır (Johnson, Johnson ve Holubec, 1994). "İnsanlık tarihi kadar eski olan işbirlikli öğrenme yöntemini Türkiye' ye birçok öğretmen, gerçek anlamda işbirlikli öğrenme şeklinde yapılandırmadan ve adını işbirlikli öğrenme diye adlandırmadan bu yöntemi kullanmış olabilir. Çünkü Köy Enstitülerinde ve birleştirilmiş sınıflarda üst sınıftaki öğrencilerin alt sınıftaki öğrencilere yardımcı oldukları kaydedilmektedir" (Açıkgöz, 1992: 1). Tarım alanında, işlikte, derslikte, nöbette, yemekhanede, yatakhanede, temizlikte, eğlencede işler, kolektif bir bilinçle yönetilirdi. Kız ve erkek öğrencilerin birlikte görev yapması ise tam bir demokrasi örneğiydi (Özer, 2004).

Halk arasında yaşayan imece geleneği, Enstitülerde bir eğitim yöntemi durumuna getirilmiştir. Enstitülerin kapsamına giren köylere köy okulu, çamaşırlık vb. işlerin yapımı için ekipler yollandığı gibi enstitüler birbirine de ekip yollarlardı (Makal, 2011). "Bir binanın ya da bir tarım işinin ivedilikle bitirilmesi gerekince, diğer kollardaki öğrenciler de yardıma giderdi" (Yücel, 2004: 60). Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcılardan bazıları işbirliği içinde çalışma konusunda şunları söylemektedir.

> "Köy enstitülerindeki yaşam, aynı köy hayatı gibiydi. Birlikte çalışıyorduk. En iyisi de köyde uygulanan imece sistemi uygulanıyordu. Yardımlaşarak her işi beraber yapıyorduk *[Halil Vural, Y81,32 Yıl, Ortaklar Köy Enstitüsü, İzmir]"*
> "Şimdi bizim zaten hep uygulamalıydı derslerimiz. Okulları hep birlikte biz yaptık *[Müstecap Hamurtekin, Y84, 32 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Çal- Denizli]"*
> "Her öğrenci grup grup çalışırdı. Her sınıf grup grup çalışırdı. Grubun birisi marangozlukta, birisi demircilikte, birisi yapıcılıkta, birisi tarım-ziraatta çalışırdı *[Hasan Ali Susar, Y84,26 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Denizli]"*
> "Bizi öğreten öğretmenlerle birlikte çalışırdık. Birlikte yerdik birlikte içerdik. Yaptığımız işleri birlikte tartışırdık *[Şaban Oymak, Y77,32 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Denizli]"*
> "… Arkadaşlarla beraber inşaatta çalıştık. Taş taşıyorduk, harç çekiyorduk. Girdiğimiz binanın sıvasını biz yaptık *[Mürüvvet Mercimek, Y84, 30 Yıl,Gönen Köy Enstitüsü, Isparta]"*

Alıntılardan da anlaşılacağı gibi Enstitülerde, birlikte başarma, arkadaşlarının başarısına ortak olma ruhu vardı. Çalışmalar esnasında öğrenciler arasında rekabet olmadığı gibi, başarı ya da başarısızlık herkes tarafından paylaşılmaktaydı. İşbirlikli öğrenmede "olumlu bağımlılık" olarak nitelendirilen; bireyin başarısının gruba, grubun başarısının bireye ait olduğu anlayışı hakimdi. Çalışmalara bütün öğrenciler, kız erkek, başarılı başarısız gibi ayrım yapılmadan heterojen bir şekilde, hep birlikte katılırdı. Yapılandırılmış bir öğrenme yöntemi gibi olmasa da, kolektif öğrenme bilincinin olması açısından Enstitülerdeki çalışmalar işbirlikli öğrenme olarak nitelendirilebilir.

3. 4. Araştırmanın İkinci Alt problemine İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanı ikinci alt problemi "Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenlerin görüşlerine göre Köy Enstitülerinde eğitim sürecinde kullanılan yöntemlerin dışında hangi çağdaş uygulamalara yer verilmiştir?" şeklinde belirlenmiştir. Yapılan görüşmeler içerik analizine tabi tutularak Enstitülerde geçekleştirilen çağdaş uygulamalar tespit edilmiştir. Belirlenen çağdaş uygulamalara ilişkin araştırmacı tarafından yorumlar yapılmış ve bu yorumları destekleyici alıntılara yer verilmiştir. Araştırmadan elde edilen verilere göre Enstitülerde çoklu zekâ alanlarının geliştirilmesi, okuduğunu anlama stratejilerinin kullanımı ve teorik derslerin öğrenci katılımı ile işlendiği yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

3. 5. Çoklu Zekâ Alanlarının Geliştirilmesine İlişkin Uygulamalar

Çoklu Zeka Kuramına göre insan beyni farklı zeka alanlarından oluşmaktadır ve bu zeka alanları geliştirilebilir. Çocuğun çevresi, karşılaştığı materyaller ve günlük fırsatlar zekanın gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Gardner, 1993). Günümüzde zeka kavramı bireyde varolan bir potansiyel ve değer olarak kabul edilmektedir.

Enstitülerde sanatın her dalında — müzik, tiyatro, halk oyunları, resim-iş, şiir, yazma ve okuma, yazın kitaplarını okuyup özetleme, güzel ve etkili konuşma, el işleri, yontuculuk, çeşitli spor etkinliklerinin — daha ilk yıllardan başlayarak özenle ve ısrarla teşvik edildiği görülür. Her öğrencinin yeteneği ve ilgi alanı dikkatle izlenerek gelişmeleri sağlanır. Yüksek Köy Enstitüsünün "Güzel Sanatlar", "Yapı ve El Sanatları" kolları ise doğrudan doğruya sanatla ilgilidir. Köy Enstitülerinde okuyan öğrenciler arasında yeteneklerini ortaya koyanlar Yüksek Köy Enstitülerinde yeteneklerini daha da geliştirme olanaklarına kavuşurlar (Ülkü, 2008; Özyüksel Ersil, 2007; Kocabaş, 2004). Köy Enstitüleri'nin temel espirisi, bu eğitim modelinin kişinin kendi farkına varılabilirliğini kazandırmasıydı. Öğrenciler anlıyor, düşünüyor, sorguluyor, üretiyor ve yaptığı işin verdiği mutluluk ile yaşamına anlam katabiliyordu. Köy enstitülerinde öğrenciler iş eğitimi içinde yetişirken müzik, folklor, milli oyunlar, sanat öğrenimi, kültürel çalışmalar ve kitap okuma alışkanlığını da iyice kavramıştır. Bu alanlarda günümüzde görülen örgütlenme ve yaygınlığın temeli Köy Enstitülerinde atılmıştır (Gedikoğlu, 2006; Kartal, 2008). Tonguç'a göre öğrencilere araç kullandırmaktan ve iş tekniklerini öğretmekten amaç, onları yalnızca becerikli yapmak değildir. Amaçlardan biri, onların bu yolla modern sanat eserlerini, eşyaları yaparak tanımaya, modern sanatla tanışıp uygarlığa özlem duymaya yönelmesini sağlamaktır. Çünkü içinde sanat, estetik, teknik ve üretim olan bu alan uygarlığın abecesidir (Oktay, 2011). Konuya ilişkin olarak örnek verilebilecek alıntılardan bazıları şunlardır:

> "Bizi hayata alıştırırlardı. Yani bizim şu mandolinimiz okullarımızın bir simgesiydi. Onsuz ders yapılamazdı. Oyunsuz ders olmazdı. Muhakkak her gün akşamları bir eğlence, bir mandolin çalışması bir şeyler olurdu. Öğretmen de hatta müdürümüz çocuklar matematiği yetiştirebilirsin, diğer dersleri çalışıp kazanabilirsin ama bir enstrüman çalmayı ihmal etmeyin (derlerdi)… *[Yusuf Gülmez, Y82, 27 Yıl, Savaştepe Köy Enstitüsü, Uşak]"*
>
> "Dolayısıyla resimde ilerlemek isteyen, müzikte ilerlemek isteyen başka sanatlarda ilerlemek isteyenlere imkân sağlıyorlardı. Ve iş eğitimi dediğimiz iş ilkeleriyle problemlerimizi çözmek için öğreniyorduk. Dolayısıyla her öğrencinin yeteneklerine, özverilerine, ilgilerine uygun olan ortamlar vardı. Ve demin bahsettiğim çoklu teorilerle bugün ortaya konulan zekâ özelliklerin hepsi hemen hemen öğrencilerle gelişme sağlıyordu. Yıllarca evvel 40-45, 50 sene önce mezun olanların hala yankıları devam etmektedir. Onların içerisinde işe yaramayan yoktur. Mutlaka elleri, kafaları eğitilmiştir. Sorunları çözümler bulacak şekilde yetiştirilmiştir. Biz bunun sonradan farkına vardık, mezun olduktan sonra *[Hüseyin Beşer, Y80, 27Yıl, Savaştepe Köy Enstitüsü, İzmir]"*
>
> "Köy enstitülerinde uygulamaya çok önem verilir, araştırmacılığa çok önem verilir, bireyselliğe, çocuğun bireysel olarak yetişmesine önem verilir. El becerilerini gelişmesi sağlanır. *[İbrahim Baldan, Y71,30 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Denizli]"*

Köy Enstitülerinde her bir öğrenci ilgi duyduğu yeteneği olan bir beceri alanına yönlendirilmiştir. Sistem insan beynini, ellerini vücudunu aynı anda geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu sistemde mezun olan insanların üretici olma duygu ve düşüncelerinin özgüvenleri ve yaşama bağlılıkları üzerinde çalışmaya değer niteliktedir. Erken dönemde, küçücük de olsa bir şeyler yapabilme düşüncesi öğrencilere aşılanmıştır. Çoklu zeka alanlarının etkin hale getirilmesi denilebilecek bu çalışmalar öğrencilerin yeteneklerini keşfetmesini sağlamıştır (Ortaş, 2011). Enstitülerde "öncelikle çocukların eğilimi güzelliktir" anlayışı hakimdir (Türkoğlu, 2004b: 46).

3.6. Okuduğunu Anlama Stratejileri

Son yıllarda yapılan araştırmalar etkili ve iyi okuyucuların etkin bir şekilde okuyabilmek ve bunu sürdürebilmek için okuma öncesinde, okuma sırasında ve okuma sonrasında birtakım zihinsel etkinlikler kullanarak "yapılandırmacı bir süreç" geçirdiğini ortaya koymaktadır (Allen, 2003). Bunlara okuduğunu anlama stratejileri denilmektedir. Etkili okuyucular, kapsamlı bir metni anlamayı kolaylaştıran bilişüstü ve biliş stratejileri ustalıkla kullanılmaktadır. "Biliş stratejiler, metni anlama olasılığını arttırmak için kullanılan tekrar okuma, önceki bilgileri harekete geçirme, okuma hızını ayarlama gibi zihinsel ve davranışsal etkinlikler olarak tanımlanabilir" (Van Den Broek ve Kremer, 2000'den aktaran; Keer, 2005: 32). "Bilişüstü stratejiler, okuma ürününe ve sürecine odaklayan, kendini denetleme (self-regulating), kendini izleme (self-monitoring) stratejileridir. Bu stratejiler, öğrencinin kendi öğrenmesini kontrol etmesine izin veren, başka bir deyişle "düşündüğü üzerinde düşündüren (thinking about thinking)" etkinliklerdir (Oxford, 1990'dan aktaran; Allen, 2003: 322). Enstitülerde öğrencilerin, biliş ve bilişüstü stratejileri kullanmaya teşvik edildiği ve bu yolla okuduğunu anlama becerilerinin geliştirildiği görülmektedir. Örneğin okuma sonrasında usta okuyucular tarafından gerçekleştirilen ve bilişüstü stratejilerden birisi olan sentez yapma stratejisine ilişkin olarak şu örnek verilebilir. Bilindiği gibi sentez yapma stratejisinde okuyucular henüz öğrenilen bilginin etkisiyle özgün bir düşünce, farklı düşünme yolları oluşturur ve önceki bilgilerini değiştirebilir. Bu stratejiyi etkili bir şekilde kullanan okuyucu öğrendiklerini uygulama konusunda da daha başarılıdır. "Çalışkan'ın (2001) belirttiği üzere okunan kitaplar üzerinde tartışmalar yapılır, çıkarılan dersler tahtaya bir bir sıralanırdı. Örneğin; Robinson'un ıssız adada yalnız başına yaşaması öğrenciler arasında tartışılmış ve çıkarılan sonuçlar şöylece sıralanmıştır: Kişi içinde bulunduğu zor durumdan korkmamalı. Yalnız başına yaşamak zorunda kaldığında gönül gücü kırılmamalı" (Akt: Susar Kırmızı, 2004).

Köy Enstitülerinde yetişenler zamanla düşünsel anlamda eser vermeye başlamışlardır. Mahmut Makal'ın kitabı *Bizim Köy*, köy gerçeğini ilk kez tüm çıplaklığı ile dile getirerek Türk düşün yaşamına girmiştir. Şiir, hikaye ve romanlarında köy sorunlarını işleyen bu yazarlar, sosyal, kültürel ve siyasal etkinlikler de göstererek köy insanının dünyası için bilinç yaratmışlardır (Kartal, 2008; Şahhüseyinoğlu, 2007). Köy Enstitülerinin köyden alıp yetiştirdiği ve köylere gönderdiği eğitimcilerle önemli bir eğitim atılımı başlatılmış, bununla birlikte köy edebiyatı denilen bereketli bir çığır açılmıştır. Bu dönem yazarları ile roman, o dönemde ülkenin ağırlıklı nüfusunu oluşturan köylülüğe yönelmiştir. Bu eğitim atılımı ile birlikte edebiyatın halkın gerçeğiyle buluştuğunu ve taşrada okuma alışkanlığı oluşmaya başlanmıştır.

Köy enstitülerinde kültürel uygulamaların özü okuma alışkanlığını kazandırmaya dayanmaktaydı. Haftanın her günü, akşamları bir saat okumaya ayrılmıştı. Her öğrenci yılda en azından 25–30 kitap okumaktaydı. Ayrıca öğretmen adayı gideceği köyün,

bölgenin yaşamını araştırmanın, yazmanın yöntemlerini öğreniyordu. Bu amaçla yetişmiş olan öğretmenlerin çoğunluğu yazar, araştırmacı, sanat alanında etkili olmuştur. Ürettikleri eserleriyle ülkenin kültür haritasını belirlemişlerdir (İncesu, 2007; Susar Kırmızı, 2004). Hafta sonlarında serbest konuşma, tartışma ve ortak okuma saatleri vardı. Bazı akşamlar ya da sabahlar, edebiyat saatleri düzenlenirdi. Bu saatlerde yeni çıkan kitap ve dergiler tanıtılır, gerekirse o dergi ve kitaplardan seçme öyküler, yazılar okunurdu. Enstitülerde, yeni çevrilip basılan klasikler harıl harıl okunurdu (Makal, 2011). Konuya ilişkin olarak elde edilen alıntılardan bazıları şunlardır:

> "Türkçe öğretmenimiz vardı mesela o bizlere klasikleri okuturdu. Klasiklerden hangimizi kaldıracağı belli olmazdı. Klasik okumak zorundaydık. Geldiğinde bir kişiyi kaldırırdı. Beş, on dakika o kitabın özetini anlatmamızı isterdi. *[Burhanettin Aydur, Y77,Arifiye Köy Enstitüsü, Manisa]"*
>
> "Köy enstitüleri kapatılırken (müfettişler) geliyordu okula. Müfettişler şunu söylüyordu: "Biz herhangi bir şey bulamadık, ama bakıyoruz bütün öğrencilerin elinde kitap var, çok okuyorlar" deniliyordu. Bizde bir öğrenci yılda en az 35-30 kitap okuyorduk. Hatta 150-200 kitap okuyan arkadaşlarımız vardı. Bu okumamızdan dolayı gocundular. Köy enstitüleri kapatıldıktan sonra kütüphaneler yok edildi. Böyle bir dönem yaşadık *[Suphi Tuncer, Y71, 29 Yıl, Aksu Köy Enstitüsü, Ortaca]"*
>
> "Her gün sabahları okuma saatimiz vardı kırk beş dakika yemekten sonra dersten önce. Her gün herkes kırk beş dakika serbest okur, kültür kitapları, klasik, roman ne okursa okusun. Bir de her gün yirmi dakika bir kitap tanıtma, sırayla her gün yirmi dakikada arkadaşlar bir programa göre… Sabahları. Akşam mütalaası ayrı sabah okuma saatimiz vardı bizim kırk beş dakika okuma on beş dakika da değerlendirme. Yani okuduklarımızı anlattırma. Herkes okuduğunu kalkardı açıklardı. Tartışılırdı, irdelenirdi yani okuduğumuz her kitap böyle tartışmaya sokulurdu *[Avni Aytan, Y76, 35 Yıl, Gönen Köy Enstitüsü, Ankara]"*
>
> "Her öğrenci yılda yirmi, yirmi beş kitap okuyarak özetleyerek öğretmenine göstermek zorundaydı. Veya sınıflarda serbest okuma saatlerinde bunları öğrenciler birbirlerine aktarmak durumundaydı *[Yusuf Büyükçoban, Y82, 31 Yıl, Aksu Köy Enstitüsü, Aydın]"*

Enstitüler, duvar ören, tarım yapan, marangozluk, demircilik yapan, aynı zamanda dünya klasiklerini okuyup, yorumlayan okumayı bir yaşam biçimi olarak benimseyen insanlar yetiştirmiştir. Köy Enstitüleri, okumaya verilen önem sayesinde Talip Apaydın, Fakir Baykurt, Mehmet Başaran, Osman Şahin, Adnan Binyazar, Hasan Kiyafet, Behzat Ay, Mahmut Makal, Osman Bolulu, Kemal Burkay, Emin Özdemir, Ümit Kaftancıoğlu, Osman Nuri Poyrazoğlu, Dursun Akçam gibi isimler yetişmiştir. Bu yazarlar edebiyatın çeşitli alanlarında eserler verirken, köyün gerçeklerini dile getirmişlerdir.

3. 7. Teorik derslerin öğrencinin katılımı ve tartışma ile işlemesi

Enstitülerde öğrenilenler hiçbir zaman teoride kalmamış, "beyin işler el üretir" anlayışı içerisinde uygulama çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Ziraat, yapıcılık, hayvancılık, kümes hayvancılığı, arıcılık gibi işler okulun uygulama sahalarında iş üzerinde öğretilmiştir. Matematik geometri gibi dersler ölçeme hesaplama çalışmaları ile yine hayata geçirilirken coğrafya ve tarih gibi derslere konuya bağlı olarak gezi yerlerine gidilerek işlenmiştir. Sanat derslerinde de durum aynıdır (Aysal, 2005; Gökçora, 2007; Oğuzkan, 1990). Uygulanacak öğretim programlarının fazla ve ezbere bilgiye yer vermeden yaşama ve mesleklere uygun olarak hazırlandığı; öğretimde özellikle iş pedagojisine yer verildiği görülmektedir. Köy Enstitülerinde uygulanan eğitim ve öğretim yöntemi, "örgenciyi merkeze" koymuş ve onun etkin kılınmasını temel almıştır. Ekip çalışmaları ve bireysel etkinlikler, öğrenci kişiliğinin geliştirilmesi açısından vazgeçilmez koşul olmuştur (Esen, 2007; Özyüksel Ersil, 2007).

Yüksek Köy Enstitüsünde çalışan tarih öğretmeni Ali Yılmaz başka bir okulda görevlendirilir. Ancak sınıfta öğretmenleri olmadığı halde öğrenciler, kaynaklardan sıkı bir şekilde hazırlanmış, konuyu tartışmaktadırlar. Bir süre sonra sınıfın kapısı açılır, yeni atanmış olan bayan öğretmen sınıfa girer. Herkesi yerine oturtup, sınıf susturur. Başlar anlatmaya ve 15 dakikada konuyu bitirir. Öğrenciler Enstitüde derslerin böyle işlenmediğini söylerler. Dahası, böyle tarih dersi işlenmeyeceğini belirtirler. Bunun üzerine öğretmen ağlayarak müdürün odasına gider. Müdür öğretmeni sakinleştirir ve Enstitüde derslerin öğrencilerin doğrudan katılımı, tartışmasıyla işlendiğini, kaynaklardan yapılan araştırmalarla beslendiğini, öğretmenin uyarıcı ve tamamlayıcı bir işlevinin olduğu söyler. Bayan öğretmen yıllara sonra "ben Enstitülerde öğretmenliği öğrendim" der (Pazar, 2004). Teorik derslerin işlenişine ilişkin olarak katılımcılardan yapılan alıntılar şunlardır:

> "Yani biz matematiği sınıfta tahta başında değil, arazide uygulayarak işlerdik. Mesela şimdiki bazı öğrencilere soruyoruz, metre nedir oğlum diye? Metrenin uzunluğunu farklı bir şekilde gösteriyor. Çünkü hayatında metre görmemiş. Biz metre ile metrenin yaptığı işi, uzunluğu, mesafeyi metreyle, kilometreyi ne var ne yok. İşte köy enstitülerinin özelliği burada... Bizdeki eğitim yaşayarak, yaparak, görerek uygulamaydı. Her sahada da aynıydı. Tarihte de aynıydı. Biz mesela birçok tarihi binaları, Efes'i dolaştık ve onlara ait bilgi topladık, doktora yaptık ve tarihi biz sınıfta ders olarak değil. Mesela öğretmen bana İzmir'in tarihini araştırıp, hazırlayıp arkadaşlarına anlatacaksın dedi. Ben üç ay İzmir milli kütüphaneye gittim, İzmir'in birçok dokümanını buldum ve onları kitap haline getirdim. İşte bizim tarih anlayışımız buydu ve bunlar bize kalıcı izli oldu. Bak benim yaşım 85, ben beş sene içinde aldığım eğitimi hala yaşıyorum *[İlyas Kalaycı, Y85, 29 Yıl, Kızılçullu Köy Enstitüsü, Dikili]"*
>
> "Ben İzmir Kızılçullu Köy Enstitü'sünde okurken tarih dersimiz vardı. Tarih konuları tüm öğrencilere gruplar halinde dağıtılıyor ve hazırlık yapılmaları isteniyordu öğrencilerden. Bu hazırlıklar aktarılıyor sınıfta ve sınıf çok canlı şekilde konuları öğreniyordu. Birisinde o dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel geldi sınıfımıza tarih dersinde. Kendisinin büyük kitaplığı vardı. Ansiklopedileri dururdu orada. Arkadaşlar okuyanlar bilirler. Şöyle kendisini dayadı o kitaplığa doğru, yapın bakalım dersinizi dedi. Ama sınıf ayakta çok hareketli, konular anlatıldı. Çocuklara eleştiriler getirdiler. Dedi ki; "Ben Fransa'da görev yaptım. Oradaki okulları gördüm. Orada derslerin bu canlılıkla bu yöntemler uygulandığını gördüm. Çok çok mutlu oldum bu çalışmadan" diye bizi takdir etti. Uygulamalar çok fazlaydı *[Süleyman Koyuncu, Y85,33 Yıl, Kızılçullu Köy Enstitüsü, İzmir]"*
>
> "Biz dersi yaparak öğrendik. Öyle hadi öğretmen gelip de kürsüye çıkıp da anlatıp tamam ben görevimi yaptım demezdi. Ne yapılacaksa; sinemamız var, projeksiyonumuz var, aletlerimiz var. Yani biz laf ile eğitim görmedik. Biz yaparak, deneyerek öğrendik. Yaptık yani. Görürsem yaparım, yaparsam öğrenirim. Biz böyle öğrendik, yaptık yani *[Şaban Uras, Y80,31 Yıl, Çanakkale]"*

> "Derste öğrencilere ödev veriyorlardı. Konuyu çoğu zaman öğrenci okuyup hazırlanıyorlardı. Öğretmen eksikleri tamamlıyordu. Rehberlik yapıyordu. Ama özgürlük vardı ders işlenirken *[Necati Kıyak, Y84, 26 Yıl,Gönen Köy Enstitüsü, Isparta]"*
> "Kültür dersleri sınıfta işleniyordu ama birçok konular uygulamalı olarak geçiyordu. Mesela coğrafya bizi köylere götürür, çevreye götürür araziyi gösterirdi. Fen bilgisi derslerinde… Tartışmaya dayalı bir sistemdi. Bunlar sınıfta tartışılarak işlenirdi. Bir de çok fazla ödev verilirdi. Bu ödevler sınıfta tartışılır ve konuşulurdu. Mesela son sınıfta meslek derslerinde öğretmenlik derslerinde öğretmenimiz bize bir sürü kitap getirdi. Meslekle ilgili. O kitapları dağıttı sınıfa. Üçer kişi birleşeceksiniz, bu kitapları okuyacaksınız gelip bize sınıfta anlatacaksınız. Kitap okuma değil. Ders işleme bu. Meslek dersleri böyle işlenirdi. Çeşitli meslek kitaplarını sınıfta okuyarak mesleğin özelliklerini öğrenmeye çalışılmıştır *[Tahsin Yücel, Y84,26 Yıl,Çifteler Köy Enstitüsü, Dikili]"*
> "Mesela fizik dersinde elektriği okuyoruz. Gidiyorduk yeni yapılan bir binanın elektriğini döşüyorduk. Geometride kareyi, dikdörtgeni, açıları öğreniyorduk, marangozhaneye gidip çerçeve, kapı, pencere yapıp kareyi de dikdörtgeni de, açıları da öğreniyorduk. Yani kültür dersleri de uygulamalıydı *[Halil Vural, Y81,32 Yıl,Ortaklar Köy Enstitüsü, İzmir]"*
> "Biz Kızılçullu' dan sonra Bolu Öğretmen Okul' una gittiğimizde buradan aynı fen bilgisi dersimize giren Muhittin öğretmenim, derslerini hep dışarıda yapardı. Bizi alana götürürdü, bizi bahçelere götürürdü, çiçeklerin olduğu yerlere götürürdü. Eğrelti otunu ilk defa orada gördüm. O bize gösterdi. Bütün derslerimizi yaparak yaşayarak yaptığı için… *[Kadriye Yılmaz, Y71,22 Yıl, Savaştepe - Kızılçullu Köy Enstitüsü, İzmir]"*

Genel olarak Köy Enstitüleri incelendiğinde, öğretilecek konu ve yapılacak tarım-sanat işleri gerçeğe uygun bir şekilde ve problem çözme becerisini geliştirici bir özelliktedir. Karakter eğitimine, disiplin, özgürlük ve sorumluluk duygusunun geliştirilmesi için türlü uygulamalara gidildiği, Tüm öğretim etkinliklerinde yaparak ve yaşayarak öğrenmeye gerekli önemin gösterildiği görülmektedir. Köy enstitüleri okuma alışkanlığı ve yazma becerilerinin geliştirilmesine önem vermiştir. Halk oyunları, halk müziği ve sanatın geliştirilmesi için çaba göstermiştir.

Köy Enstitülerinden çıkan öğretmenler zamanla çıkar çevrelerince yadırgandı. Köy muhtarından, bucak müdüründen, valisi ve bakanına kadar birçok yönetici yıllar boyu onları yadırgadı. Çünkü bu öğretmenler, yurdumuzda alışılmayan bir yöntemle yetiştirildikleri için, alışamamış biçimde gözlere çarpıyor ve yadırganıyorlardı. Asıl yadırganması gereken onların karşısındakilerdi, ama ne yazık ki azınlıktaydılar ve yeniydiler (Makal, 2011). Makal'ın da (1997b: 28) belirttiği gibi "Köy Enstitülerinin bütün suçu aslında, öteki kuruluşlardan kırk yıl ileri olmasıdır."

Köy Enstitülerinde kısa zamanda başarıyla uygulanan bu çağdaş yöntemler, hızlı ve köktenci atılımlar, alınan olumlu sonuçlar, çıkar çevreleri üzerinde kaygılar ve korkular yaratmıştır. 1946 seçimlerinden sonra CHP'de patlak veren görüş ayrılıkları ve hükümet değişiklikleriyle, bu kurumlarda tepeden aşağı budamalar, geriye dönüşmeler başlamıştır. Yücel ve Tonguç, Köy Enstitüleri müdürleri görevlerinden alınmışlar; yasalarda, eğitim programlarında, yönetmelikte dizgiyi çökerten değişiklikler yapılmıştır. DP'nin de iktidara gelmesiyle bu kurumlar önce öğretmen okullarına çevrilmiş, 1954'te de kapatılmıştır. Ancak orta olan bir gerçek var ki; ağır tepkilerle kapatılan Köy Enstitüleri güncelliğini yitirmemiş, kapatıldığından beri araştırma ve inceleme konusu olmuştur (Gedikoğlu, 2006; Uğurlu, 2011; Türer, 2006). Diğer taraftan kabul edilmesi gereken bir gerçek var ki; "KÖY ENSTİTÜLERİ KAPATILINCA İYİDEN GÜZELDEN YANA ÇOK ŞEY DEĞİŞMİŞTİR."

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Köy Enstitülerinde proje tabanlı öğrenme, çoklu zeka alanına yönelik uygulamalar, okuduğunu anlama stratejileri, drama, işbirlikli öğrenme gibi çağdaş yöntemler kurallarına uygun bir şekilde yapılandırılmadan da olsa başarı ile uygulanmıştır. Enstitülerin başarısının altında yatan asıl gerçek budur. Bu yöntem ve tekniklerin uygulanmasına ilişkin olarak, geçtiğimiz 20 ya da 30 yılda temel özellikleri belirlenen ve birçok gelişmiş ülkelerde dahi sıkıntılar yaşanmıştır. Türkiye'de Köy Enstitüleri kuruluncaya kadar bu yöntemler uygulanmamış olduğu gibi, bugün de hala birçok okulda uygulanamamaktadır. Eğitim uygulamasız, araştırmasız ve gözlemsiz gerçekleştirilen ezberci anlayıştan bir türlü kurtarılamamıştır. Oktay'a (2011) göre de Köy Enstitülerindeki başarının sırrı uyguladığı yöntemlerde saklıdır. Eğitimin gerçek görevi, insanın güçlü olmasını, yaşam ve doğa karşısında sinmeyen bir karaktere bürünmesini sağlamaktır. Bütün bunlar toplumsal fayda için zorunludur. Köy Enstitüleri iş içinde ilkesinden hareket ederek bu doğruları yaşama geçirmiştir.

Köy Enstitülerinde etkin alanlardan biri de sanat eğitimi ve güzel sanatlar kültürüdür. Enstitülerde günümüzde bile başarılamamış olan "sanat yoluyla eğitim" yaşama geçirmiştir. Bu kurumlarda iş içinde eğitim ilkesi kadar, sanat yoluyla eğitim de önem taşımaktaydı. Elde edilen bu sonuç daha önce yapılan çalışmaları destekler niteliktedir (Ortaş, 2011; Ülkü, 2008; Kurtuluş, 2001). Kurtuluş'a (2002) göre Köy Enstitülerinde oluşturulan eğitimin niteliğinde, sanat yoluyla eğitim ilkesinin payı oldukça büyüktür. Enstitülerde güzel sanat alanları kullanılarak, eğitim ortamı ve niteliğini zenginleştirilmiş, bu yolla toplum ve bireyin sağlıklı gelişimine olanak yaratılmış, dolayısıyla da günümüzde çoklu zekâ alanları olarak bilinen, farklı zekâ alanlarının geliştirilmesi önemsenmiştir. Elde edilen bu sonuç Kocabaş'ın (2004) çalışmasını destekler niteliktedir. Bu çalışmaya göre Köy Enstitülerinde bireysel özellikler tanınarak, zekâ alanlarının ortaya çıkarılması ve işlevsel bir hale getirilmesi özel bir öneme sahiptir.

Köy Enstitülerinde drama yöntemine benzer niteliklere sahip "-mış gibi yapma" çalışmalarına yer verilmiştir. Belki dramanın teknikleri gerçek anlamda uygulanmamıştır, ancak doğaçlama çalışmalarına özellikle müsamerelerde sık sık yer verilmiştir. Enstitülerde her hafta bir eğlence düzenlenmiş, yönetici ve öğretmenlerinde katıldığı bu eğlence programlarında piyes, gösteri, orta oyunu vb. etkinlikler sergilenmiştir. Bu etkinlikler, çevredeki köylüler ve öğrenci velileri tarafından da izlenebilmiştir. Elde edilen bu sonuç daha önce yapılan çalışmaları destekler niteliktedir (Özyüksek Ersil, 2007; Krby, 2012) destekler niteliktedir. Bu çalışmalar sayesinde Türkiye'de drama eğitiminin temelleri atılmıştır.

Enstitülerde kitap ya da okuma eylemi ders programının doğal bir parçası sayılmıştır. Okuma ve yaşam arasında anlamlı bir bağ kurulmuştur. Okuduğunu anlama stratejileri etkin bir şekilde kullanılarak okuyan, değerlendiren ve yorumlayan bireyler yetiştirilmiştir. Elde edilen bu sonuç daha önce yapılan çalışmaları destekler niteliktedir (Susar Kırmızı, 2004; Gedikoğlu, 2006). Köy Enstitülerinde eğitim-öğretim görenler kendi beceri ve yetenekleri doğrultusunda öncelikle öğretmen, yazar, ressam gibi pek çok alanda yetişmişlerdir. Bu kişiler, eğitim ve kültür hayatında önemli roller üstlenmişlerdir. Elde edilen bu sonuç Ülkü'nün (2008) çalışmasını destekler niteliktedir.

Enstitülerde teorik dersler öğrenci katılımı, tartışma ve konuya yönelik uygulamalarla işlenmiştir. Enstitüler, eleştiren, sorgulayan, üreten, yaratıcı insanlar yetiştirmeyi amaç edinmiştir. Öğrenme yaşantıları el ve kafa bir arada kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kazanılan becereler yaşama geçirilmiş, eylemleştirilmiştir. Elde edilen bu bulgular Gedikoğlu'nun (2006) bulgularını destekler niteliktedir. Bu çalışmaya göre de kazanılan bilgi ve beceriler yararlı ve kullanılabilir bir hale getirilmiş; derslik, işlik ve tarım çalışmaları arasında tamamlayıcı bir ilişki kurulmuştur. Köy Enstitülerinin kapatılmasıyla birlikte Türk Eğitim politikası ciddi anlamda zarar görmüştür. Öğrenci merkezli ve uygulamalı eğitim yerin ezberci ve konu merkezli eğitime bırakmıştır. Ortaş'a (2005) göre de Köy Enstitüleri'nin kapanması Türkiye'de eğitimin dokusunu değiştirmiştir. Bu tarihten sonra köylere kültürel ağırlıklı eğitim götürülememiş, Cumhuriyetin temel hedefi olan köylüyü aydın çiftçi durumuna getirmek politikası sahipsiz bırakılmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu öneriler geliştirilebilir: Köy Enstitülerinin kapatıldığı 1954'den bu yana, eğitim sisteminde, düşünce, planlama ve uygulama boyutunda bu denli büyük bir projenin hayata geçirilmediği söylenebilir (Ortaş, 2005). Ancak ortada olan bir gerçek var ki, o günün zor koşullarında çağdaş yöntem ve teknikler uygulamalı olarak hayata geçirilmiştir. Bu gün bundan daha fazlası da elbette yapılabilir. Günümüz koşullarına uyarlanmış proje tabanlı öğrenme uygulamaları Eğitim Fakültelerinde yer almalıdır.

Eğitim Fakültelerinde derslerde işbirlikli öğrenme, drama gibi çağdaş yöntemlere daha fazla yer verilmelidir. Eğitimin her kademesinde, okuma çalışmalarında Köy Enstitüsü modeli örnek alınmalıdır. Öğrencilerde okuma alışkanlığının geliştirilmesi yalnızca derslerle sınırlı tutulmamalı yaşamın her alanına yayılmalıdır. Gerekirse Milli Eğitim ve Üniversiteler okuma alışkanlığının geliştirilmesine yönelik olarak ortak projelere üretmeli ve bunu yaşama geçirmelidir. Bilinen yöntem ve tekniklerin dışında Türk insanın yaşam biçimine ve ihtiyaçlarına yanıt verebilecek bize özgü eğitim uygulamaları (yöntem ve teknikler) geliştirilmelidir. Programlar bu durum göz önüne alınarak düzenlenmelidir.

KAYNAKLAR

Açıkgöz, K. (1992). *İşbirlikli öğrenme kuram-araştırma-uygulama.* Malatya: Uğurel Matbaası.

Allen, S. (2003). An analitic comparison of three models of reading strategy ınstruction. *Internal Review of Applied Linguistics in Language Teaching (IRAL),* 41 (4), 319-339.

Arayıcı, A. (2004). Enstitüleri yorumlarken özden ayrılmalı. *Eğitim Bilim Toplum*, 2 (6), 96-103.

Arslan, M. (2004). Çağdaşlaşma Bağlamında köy enstitülerinde güzel sanatlar eğitiminin yeri ve önemi. *Yeniden İmece*, 4, 58-61.

Atıl, H. (1998). *İstatistik*. İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Aykaç, N. (2000). Eğitimde canlı bir deney Köy Enstitüleri. *Eğitim ve Yaşam*, Bahar- Yaz Sayısı, 12-14.

Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanma hareketinin doğuşu: Köy Enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35 (36), 267-282

Balcı, A. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegema Yayıncılık.

Başçı, Z. & Gündoğdu, K. (2011). Öğretmen adaylarının drama dersine ilişkin tutumları ve görüşleri: Atatürk Üniversitesi örneği. *İlköğretim Online*, 10 (2), 454-467.

Bilir, P. (2008). Yeni beden eğitimi öğretim programı ve köy enstitülerinde beden eğitimi derslerinin yapılandırmacı öğretim yaklaşımı açısından değerlendirilmesi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6 (3), 145-150.

Demircan, C. ve İnandı, Y. (2008). Köy Enstitüleri Programlarında ana dilinin önemi ve Türkçe öğretimi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 1-13.

Esen, Z. (2007). *Kepirtepe ve Arifiye Köy Enstitüleri (1940-1946)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Gardner, H. (1993). *Frames of mind: The theory of multiple ıntelligences (Second edition)*. London: Fontana Press.

Gedikoğlu, Ş. (2006). Neden Köy Enstitüleri. http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr, son erişim tarihi: 01. 04. 2009.

Gökçora, İ. H. (2007). Kulluktan özgür bireye: üretken eğitim ve aydınlanma yolunda köy enstitüleri. *Üniversite ve Toplum*, 7 (1), http://www.universite-toplum.org, son erişim tarihi: 20.11.2011

İncesu, K. (2007). *Köy Enstitüleri halkı bilinçlendiriyordu*. http://www.evrensel.net, son erişim tarihi: 09.04.2012.

Johnson, D. W., Johnson, R.T. ve Holubec, E., J., (1994). *The nuts and bolts of cooperative learning*. Edina, Minesota: Interaction Book Company.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi (22. baskı).* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kartal, S., (2008). Toplum kalkınmasında farklı bir eğitim kurumu: Köy Enstitüleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 23-36.

Keer, H. V. ve Verhaeghe, J. P. (2005). Effects of explicit reading strategies ınstruction and peer tutoring on second and fifth graders' reading comrehension and self-efficiency perception. *The Journal of Experimental Education*, 73 (4), 291-329.

Kocabaş, A. (2004). Müzik eğitiminin çoklu zeka alanlarına etkisi ve Köy Enstitüleri. *Yeniden İmece*. 4, 53-57.

Krby, F. (2012). *Türkiye'de Köy Enstitüleri (4. Baskı).* İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

Kurtuluş, Y. (2004). Aydınlanma ve Köy Enstitülerinde sanat eğitimi. *Yeniden İmece*, 4, 49-52.

Kurtuluş, Y. (2001). *Köy Enstitülerinde sanat eğitimi ve Tonguç*. Ankara: Güldikeni Yayınları.

Kurtuluş, Y. (2002). Sanat eğitimi hareketi ve Tonguç. *Eğitim ve Bilim*, 123, 31-34.

Makal, M. (2011). *Köy Enstitüleri ve ötesi*. http://blog.milliyet.com.tr/koy-enstituleri-ve-otesi, son erişim tarihi: 15. 04. 2012.

Makal, M. (1997a). *Köy Enstitüleri ve ötesi*. Ankara: Güldikeni Yayınları.
Oğuzkan, F. A. (2011). *Köy Enstitüleri öğretim programları.* www.egitim.aku.edu.tr/ oguzkan.htm, son erişim tarihi: 06.04.2012.
Oğuzkan, F. (1990). *Köy Enstitüleri öğretim programı.* www.egitim.aku.edu.tr/oguzkan.htm, son erişim tarihi: 20.11.2011
Oktay, C. (2011). *Bir özgürlük pratiği olarak eğitim*. http://www.cengizoktay.com, son erişim tarihi:10.04. 2012.
Ortaş, İ. (2011). *Köy Enstitüleri eğitim modeline olan talep artıyor*. www.mehmethekim.com, son erişim tarihi: 01.07. 2011.
Ortaş, İ. (2007). Kulluktan özgür bireye: Üretken eğitim ve aydınlanma yolunda Köy Enstitüleri. *Üniversite ve Toplum*, 7,1, 1-8.
Ortaş, İ. (2005). Ülkemizin kaçırdığı en büyük eğitim projesi: Köy Enstitüleri. *Pivolka*, 4,17, 3-5.
Özdemir, O. (2008). Köy Enstitüleri ve yeni ortaçağın eğitim sorunu. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4,1, 46-53.
Özer, A. (2004). Eğitim ve demokrasinin Köy Enstitülerindeki yansıması. *Yeniden İmece*, 2, 60-61.
Özgen, B. (2011). *Eğitimde süreklilik ve Köy Enstitüleri.* www.egitim.aku.edu.tr/ozgen.htm, son erişim tarihi: 15.04. 2011.
Özsoy, N. (2004). Yaratıcı drama ve Köy Enstitüleri. *Yeniden İmece*, 4, 34-36.
Özyüksel Ersil, G. (2007). *Cumhuriyet devrimimizin özgün eğitim kurumları Köy Enstitülerinde müzik eğitimi ve günümüze yansımaları.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
Pazar, M. (2004). Eğitim, Demokrasi ve Köy Enstitüleri. *Yeniden İmece*. 2, 62-63.
San, İ. (1991a). *Eğitimde yaşayarak öğrenme yöntemi ve estetik bir süreç olarak yaratıcı drama. Eğitimde Nitelik Geliştirme Sempozyumu Kitapçığı*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
San, İ. (1991b). *Yaratıcı Drama. Eğitsel Boyutları. 1. İzmir Kongresi Bildiri Kitabı*. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir.
Seyidoğlu, H. (1997). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı. (7. baskı).* İstanbul: Güzem Yayınları.
Sönmez, V. (2008). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
Susar Kırmızı, F. (2004). Okuma-anlama stratejileri ve Köy Enstitülerinde okuma etkinlikleri. *Yeniden İmece*, 3, 37-39.
Şahhüseyinoğlu, H. N. (2007). *Bozuk Düzende Yaşam*. Ankara: Anı-Berfin Yayınları.
Şeren, M. (2008). Köye öğretmen yetiştirme yönüyle Köy Enstitüleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 1, 203-226.
Taşkaya, S. M. ve Akbaşlı, S. (2008). Okuma yazma öğretiminde Köy Enstitülerinin yeri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 1, 14-22.
Türer, A. (2006). Türkiye'de öğretmen yetiştirme ve sorunlar -I-. *Abece Dergisi*, Mart-Nisan Sayısı.
Türkoğlu, P. (2004a). Ünlü eğitimci John Dewey'in ülkesinde Tonguç ve Enstitüleri. *Yeniden İmece*, 2, 6-7.
Türkoğlu, P. (2004b). Eğitimde sanatın yeri ve Köy Enstitüleri örneği, *Yeniden İmece*, 4, 46-48.
Ülkü, C. (2008). Sanat eğitimi, sanat ve Köy Enstitüleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4,1, 37-45.
Ünal, E. (2004). Celal Bayar Üniversitesi eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği bölümünde öğrenim gören son sınıf öğrencilerinin ilköğretimde drama derslerine ilişkin tutumları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5,2, 1-15.
Uğurlu, C. T. (2011). *Çağdaş eğitimde Köy Enstitüleri*. http://www.mufettisler.net, son erişim tarihi: 01. 07. 2011.
Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (6. baskı). Ankara: Seçkin Matbaası.
Yücel, T. (2004). Yatılı bölge okulu ve Köy Enstitüleri. *Yeniden İmece*, 2, 58-61.

MADEN SAHALARINI DOĞAYA KAZANDIRMA PROJELERİNİN EKONOMİK DEĞERLENDİRMESİ: YAYLIKTEPE SAHASI UYGULAMASI

M. Alper DEMİRBUGAN
Dr.

ÖZET:Maden sahalarını doğaya kazandırma projeleri ile bozulan alanların ekolojik bütünlüğünün sağlanması ve üretken bir kullanım biçimine dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. 'Ekonomik değerlendirme yaklaşımıyla' ise projeler kaynak dağılımında etkinlik açısından değerlendirilir. Dolayısıyla, doğaya yeniden kazandırma projelerinin ekonomik değerlendirmesi sürdürülebilir kalkınma açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada doğaya yeniden kazandırma projelerinin ekonomik değerlendirmesi refah iktisadının temel ilkeleri göz önünde bulundurularak kuramsal bir çerçevede incelenmekte ve konu bir doğaya kazandırma projesine uygulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğaya Yeniden Kazandırma, Madencilik, Fırsat Maliyeti, Pareto Etkinlik, Ekonomik Değerlendirme .

ECONOMIC APPRAISAL OF MINE RECLAMATION PROJECTS: AN APPLICATION TO YAYLIKTEPE SPOIL AREA

ABSTRACT: The goal of mine reclamation projects is to restore the ecological integrity of disturbed areas and to transform to productive end use. In 'economic appraisal approach' investment projects are analysed with point of allocative efficiency. Thus, economic appraisal of reclamation projects has importance from the point of sustainable development. In this study economic appraisal of reclamation projects is investigated under the light of basic principles of welfare economics on the conceptual basis with an application to a mine reclamation project.

Key Words: Reclamation, Mining, Opportunity Cost, Pareto Efficiency, Economic Appraisal.

JEL Classification:D61, D60, Q59.

1.Giriş

Toplumsal refahın gelişimi büyük ölçüde madencilik sektörüne bağımlıdır. Buna karşın maden yataklarının işletilmesi sonucunda arazinin bozulması ve maden atıklarının ortaya çıkması çözülmesi gereken bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorun 'doğaya yeniden kazandırma(reclamation)' kavramı çerçevesinde ele alınır. Doğaya yeniden kazandırma genel olarak madencilik faaliyeti ile bozulan alıcı ortam düzeninin kabul edilebilir ölçüde onarılması ve verimli bir nihai kullanım biçimine dönüştürülmesi olarak tanımlanabilir(INAC, 2006). Terkedilmiş maden sahalarının yeniden bitkilendirilmesi doğaya kazandırma faaliyetinin en önemli bileşenini oluşturur. Arazi duraylılığı ve kirlilik kontrolunu sağlamasının yanısıra ekonomik fayda sağlar. Dolayısıyla doğaya yeniden kazandırma projelerinin hazırlanması ve ekonomik değerlendirmesi ekolojik sürdürülebilir kalkınma açısından önem taşımaktadır.

'Ekonomik değerlendirme yaklaşımında' projeler refah düzeyine katkı açısından değerlendirilir. 'Finansal analiz' olarak da adlandırılan' 'proje karlılık analizi' ekonomiklik değerlendirmesi için başlangıç oluşturur. Bu analizde proje girişimci açısından değerlendirilir. Proje karlılık analizi kapsamında maliyetler piyasa fiyatlarıyla değerlendirirken ekonomik karlılık analizinde 'fırsat maliyetleri' uygulanır(Campbell ve Brawn, 2004). Toplumsal fırsat maliyeti bir projede kullanılan kaynakların başka mal veya hizmet üretim alanından çekilip projeye tahsis edilmesiyle vazgeçilen üretim değeridir.

Bu çalışmada önce ekonomik değerlendirme yaklaşımı refah iktisadının temel prensipleri göz önünde bulundurarak kuramsal bir çerçevede ele alınmaktadır. Daha sonra ekonomik değerlendirme yaklaşımı alternatif bitkilendirme uygulamalarıyla karşılaştırmalı biçimde YaylıkTepe Sahası Doğaya Yeniden Kazandırma projesine(YDYKP) uygulanmaktadır.

2. Maden Sahalarının Doğaya Yeniden Kazandırılması

Maden sahalarının doğaya yeniden kazandırılması maden yataklarının sürdürülebilir kalkınma prensibine uygun biçimde işletilebilirliğinin en önemli bileşenlerinden birini oluşturur. Maden sahalarını doğaya yeniden kazandırma projeleri ile madencilik faaliyetinden kaynaklanan negatif çevresel etkilerin minimize edilmesi ve faaliyet alanının doğal durumuna ya da başka bir yararlı nihai kullanım biçimine dönüştürülmesi amaçlanır(INAC 2006). Yeniden bitkilendirme maden atıklarının bozulmasını ve toprak erozyonunu önleyen bir doğaya yeniden kazandırma uygulamasıdır. Açık ocak işletmeciliği sırasında oluşan pasa yığınları biyoçeşitlilik ve toprak kalitesi bakımından olumsuz özellikler gösterirler. Nem, kum ve organik madde içerikleri yetersizdir. Pasa sahalarının yeniden bitkilendirilmesiyle toprak stabilizasyonu ve kirlilik kontrolü yeniden sağlanır. Verimli bir bitki deseni uygulamasıyla net ekonomik fayda elde edilir(Sheoran vd., 2008).

3. Toplumsal Üretim Olanakları ve Fırsat Maliyeti

Projelerin kaynak dağılımında etkinlik açısından değerlendirilebilirliğinin kuramsal çerçevesi 'pareto etkinlik' ölçütü göz önünde bulundurularak, 'üretim olanakları' ve ' fırsat maliyeti' kavramlarına dayalı olarak incelenebilir.

Piyasa mekanizmasının işleyişi sonucunda ortaya çıkan kaynak dağılımının etkin olup olmadığına ilişkin temel ölçüt, pareto optimallik ölçütüdür. Buna göre, eğer kaynakları yeniden dağıtarak hiç kimsenin refahını azaltmadan en az bir bireyin refahını artırmak mümkün değil ise kaynak dağılımı Pareto optimaldir. Eğer bir ekonomide bir bireyin refahını azaltmadan diğer

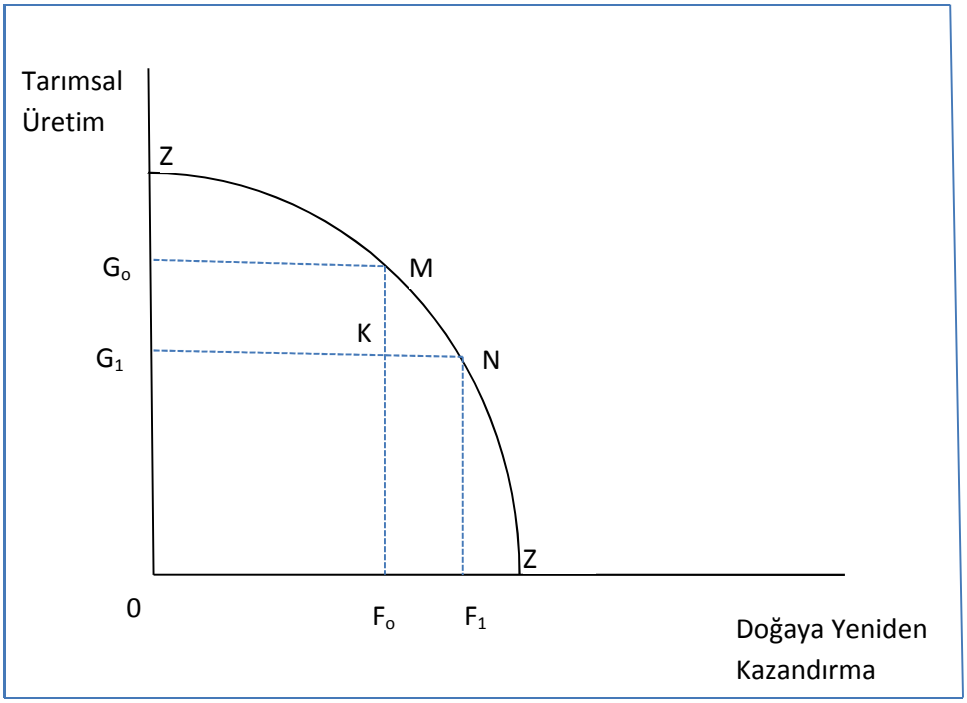
bireylerin refahını artırmak imkanı varsa kaynakların optimal dağılımının sağlanmamış olduğundan söz edilebilir.O halde Pareto optimallik noktalarına varılması aşamasına kadar yapılacak her iyileştirme Pareto iyileştirme olacaktır. Örneğin, bir ülkede terkedilmiş maden sahalarını değerlendirerek daha fazla bitkisel üretim gerçekleştiriliyorsa bu bir pareto iyileştirmedir. Ancak, diğer her şey sabit iken mevcut terkedilmiş sahalar ile daha fazla bitkisel üretimde bulunulabilmesi için başka alanlardaki mal ve hizmet üretiminden(örneğin tarımsal üretim)vazgeçmek gerekiyorsa bu Pareto optimum bir durumun varıldığını gösterir.

Refah iktisadının iki temel prensibi, doğal kaynakların farklı kullanımının ekonomik açıdan kabul edilebilirliğine ilişkin karar sürecinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Bu prensipler aşağıda özetlenmektedir(Hussen, 2004, s.174).
1. Prensip: Bir projenin uygulanmasıyla toplumdaki hiçbir bireyin durumu kötüleşmezken en az birinin durumu iyileşiyorsa 'gerçek pareto iyileştirme' durumu söz konusudur.
2. Prensip: 'Potansiyel pareto iyileştirme' durumunda, bir projeden kazananların kaybedenlerin kayıplarını karşıladıktan sonra dahi ekonomik durumları proje öncesine göre daha iyi ise bu projenin kabul edilmesi öngörülür. 'Kaldor - Hicks telafi ölçütü' olarak da adlandırılan bu prensibe göre projeden kazananların toplam parasının kaybedenlerin toplam parasından fazla olması sosyal refah düzeyinde bir iyileşmeyi göstermektedir.

Ekonomik değerlendirme yaklaşımıyla ilişkili olarak bu prensipler Şekil 1 yardımıyla incelenebilir. Hipotetik üretim olanakları eğrisi(Z-Z), kaynak donanımı ve teknoloji veri iken karşı karşıya bulunulan 'doğaya yeniden kazandırma' ve 'diğer tarımsal üretim' seçeneklerine ilişkin pareto etkin üretim bileşimlerinin geometrik yeridir. Üretim olanakları eğrisi üzerindeki M noktasının mevcut durumu temsil ettiğini, ancak son zamanlarda hükümetin terkedilen maden sahalarının doğaya yeniden kazandırılması için bir düzenleme yaptığını varsayalım. Bu düzenlemenin toplam ekonomiye olan etkisi üretim olanakları eğrisi üzerinde M noktasından N noktasınına kayış biçimindedir.

Birinci Prensibe göre, M' den N' ye kayış ancak projeyle toplumun hiç bir bireyinin durumu kötüleşmezken en az bir bireyinin durumu iyileşiyorsa kabul edilebilir olmaktadır. Ancak hipotetik modelde M' den N noktasına geçilmesi ile bazı bireylerin durumu kötüleşmektedir. Çünkü böyle bir geçiş ancak toplumdaki bazı bireylerin belirli mal ve hizmetlerden (örneğin tarımsal üretim) fedakarlık etmesiyle mümkündür(G_o'dan G_1'e kayış).'Gerçek pareto iyileştirme' yani birinci prensibe ter düşmeme durumu ancak toplum başlangıçta K noktası gibi etkin olmayan bir noktada bulunduğunda mümkün olabilirdi.

İkinci prensibe göre ise M noktasından N noktasına geçiş , doğaya yeniden kazandırma projesinde yer alan bireylerin kazançlarının(F_1-F_o 'ın parasal değeri) diğer tarımsal üretim sektöründe yer alan bireylerin kayıplarından(G_1-G_0' ın parasal değeri) yüksek olması durumunda kabul edilebilir olmaktadır. Kazananlar kaybedenlerin kayıplarını telafi ettikten sonra da daha iyi durumdadır. Dolayısıyla ikinci prensip, projeden kaynaklanan toplam faydanın toplam maliyeti aşması halinde M' den N' ye geçişin 'ekonomik olarak etkin' olacağını vurgulamaktadır. Bu durum önerilen prejenin net faydasının pozitif olması anlamına gelmektedir. Sırasıyla B ve C projeden kaynaklanan toplam fayda ve maliyeti temsil ederken B - C > 0 olduğu sürece M' den N' ye kayış 'etkin' olmaktadır.

Şekil 1: Üretim olanakları eğrisi

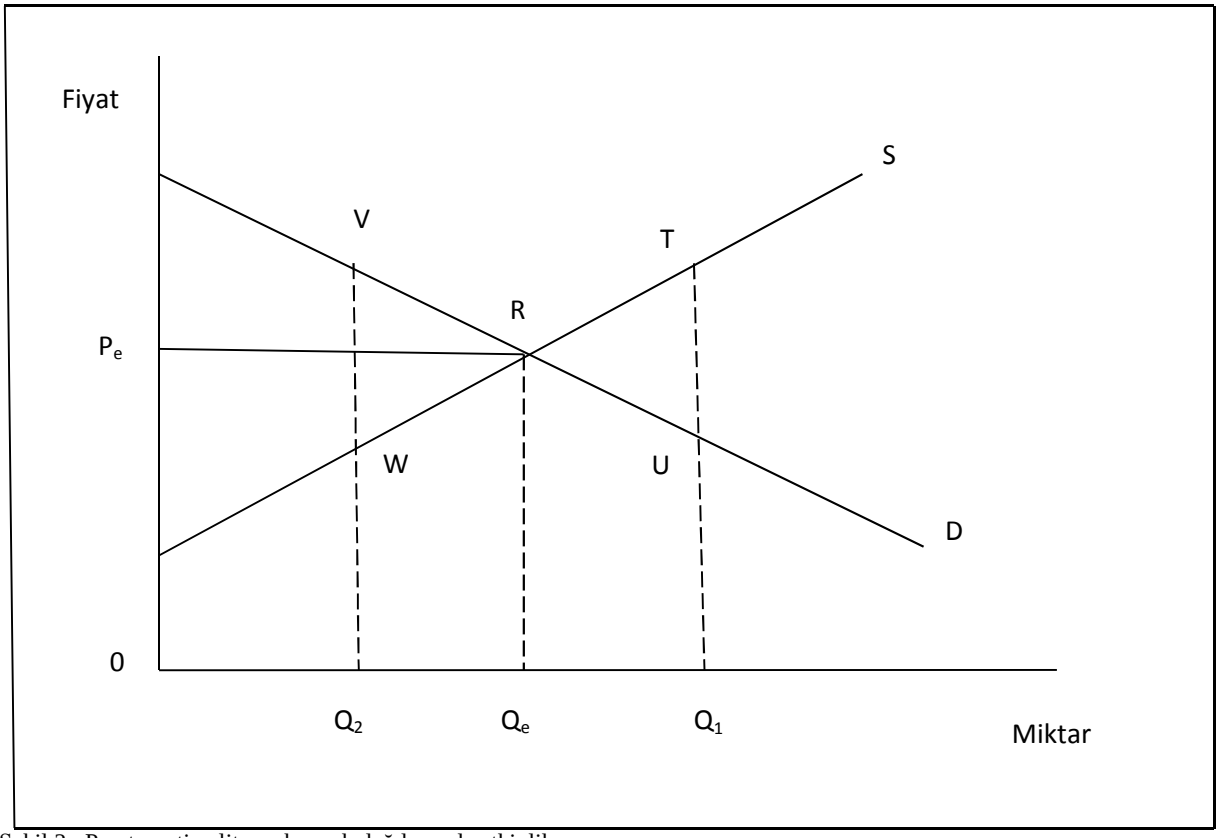
Üretim olanakları eğrisi üretim teknolojisi ve kaynaklar sabit iken 'fırsat maliyetlerinin' geometrik yeri olarak ele alınabilir. Fırsat maliyeti en genel anlamda bir şeyi elde etmek için vazgeçmek zorunda kalınan en iyi alternatif olarak tanımlanabilir (Ünsal, 2012). Projelerin 'ekonomiklik değerlendirmesinde' fayda ve maliyetler 'fırsat maliyeti' ile değerlenirler. Fırsat maliyeti

toplumun belirli kaynakların projede kullanılması nedeniyle vazgeçtiği ya da mahrum kaldığı kaldığı değeri ölçer. Fırsat maliyeti pareto etkinlik ve pareto iyileştirme durumunun düzeyini yansıtır (Boardman vd., 2001).

4. Ekonomik Değerlendirme

Ekonomiklik değerlendirmesinde yatırım projelerinin toplumsal refah düzeyine katkısı araştırılır. Başka bir ifadeyle projeler kaynak dağılımı etkisi açısından değerlendirilir. 'Kaynak tahsisinde etkinlik' kavramı en yüksek değerdeki çıktının en düşük maliyetli kaynakların kullanılarak üretilebilirliğine ilişkindir. Diğer bir ifadeyle 'kaynak dağılımında etkinlik', başka birinin durumunu bozmadan her hangi bir kişinin durumunun iyileştirilmesinin mümkün olmadığı bir ekonomik pozisyonu, yani 'pareto etkinlik durumunu' ifade eder(Belli vd., 1997).

Tam rekabet piyasasında uzun dönem denge fiyat ve çıktı düzeyi kaynak dağılımında etkinlik durumunu gösterir. Pareto optimal denge koşulu ise herhangi bir yöne toplumdaki en az bir bireğin refah düzeyini bozmadan hareket etmenin mümkün olmadığı bir pozisyondur. Bu durum Şekil 2 yardımıyla incelenebilir(Hussen, 2004 , s. 330). P_e ve Q_e sırasıyla uzun dönem fyat ve çıktı düzeyidir. Çıktı $Q_{e'}$ den $Q_{1'}$ e yükseldiğinde arz eğrisi altındaki çıktı değişimine karşı gelen Q_eRTQ_1 alanı kadar üretim maliyetine katlanılır. Benzer biçimde talep eğrisi altında kalan Q_eRUQ_1 alanı ise çıktı düzeyindeki değişime ilişkin faydayı temsil eder. Bu durumda katlanılan maliyet faydayı RTU alanı kadar aşmaktadır. RTA alanı toplumsal refah düzeyindeki net kaybı göstermektedir. Öte yandan çıktı düzeyi Q_e' den Q_2' ye düşürüldüğünde toplum Q_eRVQ_2 alanı kadar faydadan mahrum kalmaktadır. Kaçırılan fayda sağlanan maliyet tasarrufunu RVW alanı kadar aşmaktadır. Anlaşılacağı üzere denge noktasından her iki yönde uzaklaşma net kayıba neden olmaktadır. Bu durum tam rekabet piyasalarında oluşan uzun dönem çıktı düzeyinin 'pareto optimal' olduğunu göstermektedir. Pareto optimalite aynı zamanda üretici ve tüketicilerin net toplam faydasının maksimize edilmesi durumudur.

Şekil 2 : Pareto optimalite ve kaynak dağılımında etkinlik

'Ekonomik değerlendirme' birbiriyle bağlantılı olarak 'proje karlılık analizi' ve 'ekonomik karlılık analizi' olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilir. 'Finansal analiz' olarak da adlandırılan 'Proje karlılık analizinde' piyasa fiyatları uygulanır. Ekonomik karlılık analizinde ise piyasa fiyatları yerine 'fırsat maliyetleri' ya da 'gölge fiyatlar' kullanılır. Piyasa bozulmalarının çok az olduğu ekonomilerde piyasa fiyatları girdi ve çıktılar için fırsat maliyetlerini yansıtırlar. Buna karşın hükümet ve özel sektörden kaynaklanan piyasa aksaklıkları söz konusu olduğunda girdi ve çıktıların ekonomik değeri finansal değerinden farklılık gösterir. Gümrük tarifeleri, sübvansiyonlar, satış vergileri ve asgari ücret uygulaması piyasa aksaklıklarının nedenleri arasında sayılabilir. Finansal ve ekonomik fiyatlar arasındaki farklılık toplumdaki belirli gruplar için oluşan rantı yansıtır ve proje fayda ve maliyetlerinin gelir grupları arasında dağılımına ilişkin bilgi sağlar(Belli vd.,1997,s. 37).

Ekonomiklik değerlendirilmesinde kullanılan başlıca karlılık ölçütü miktarsal büyüklüğü yansıtan Net Bugünkü Değerdir(NBD). Net Bugünkü Değer(NBD) yöntemi esas olarak 'potansiyel pareto etkinlik' ölçütüne dayanmaktadır. Net Bugünkü Değer yönteminde projenin ömrü boyunca farklı zamanlarda ortaya çıkan fayda ve maliyetler paranın zaman değeri göz önünde bulundurularak karşılaştırılır ve bulunan net faydaya ilişkin miktarsal büyüklük değerlendirilir. NBD >0 ise proje kabul edilir. NBD için kullanılan formül aşağıdaki gibidir(Mishan, 1982; Jones, 2008; Gines de Rus, 2012).

$$NBD = \sum\{ (Bt - Ct) [1/(1+r)^t] \}$$

Burada B_t ve C_t t. yıldaki fayda ve maliyet akımlarını göstermektedir. Projenin yaşam süresi, t=0,1,2,3,.....n-1,n yıllarını kapsamaktadır.r ise zaman boyutu içinde ortaya çıkan fayda ve maliyetlerin ağırlıklandırılmasında kullanılan 'indirgeme oranı' dır(r > 0).

Net Bugünkü Değer formülü iki bileşenden oluşmaktadır. Bunlar t. yıl' da oluşan net fayda (B_t- C_t), ve t. yılda oluşan net faydanın ağırlıklandırıldığı $[1/(1 +r)^t]$ ifadesidir. Dolayısıyla, NBD projenin ömrü boyunca ortaya çıkan ağırlıklandırılmış net faydalarının toplamına($\sum$) karşı gelmektedir. Projenin yaşam süreci boyunca ortaya çıkan net faydaların indirgenmiş değerleri toplamı pozitif olduğunda NBD ölçütüne göre proje kabul edilebilirdir. Bu durum, projeden kaynaklanan net fayda pozitif (B - C >0) olduğu sürece projenin 'etkin' ve kabul edilebilir olduğunu öngören 'potansiyel pareto iyileştirme' prensibiyle uyumludur.

5. Yaylıktepe Doğaya Yeniden Kazandırma Projesi

Bu bölümde Yeniköy Linyitleri İşletmesindeki (YLİ) Yaylıktepe toprak döküm sahası için hazırlanan Yaylıktepe Doğaya Yeniden Kazandırma Projesi(YDYKP) 'ekonomik değerlendirme' yaklaşımıyla değerlendirilmektedir. Ekonomiklik değerlendirmesi, işletmede uygulanmakta olan alternatif uygulamalarla karşılaştırmalı biçimde 'proje karlılık analizi' ve 'ekonomik karlılık analizi' olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu değerlendirmede projenin gelir grupları üzerindeki etkisine de yer verilmektedir.

Yaylıktepe toprak döküm sahası Muğla ili Milas ilçesinin yaklaşık olarak 25 km güneyinde yer alan YLİ işletme sınırları içinde 22,5 ha'lık bir alan kaplamaktadır. YDYKP ile Yaylıktepe sahasının endüstri bitkileri ile yeniden bitkilendirilmesi öngörülmektedir(Demirbugan, 2013). Bitki desenini Sığla, sakız, badem, ardıç ve kapari oluşturmaktadır. Projede endüstriyel bitkilerin seçilmesiyle gelişebilir bir ekosistem yaratılmasının yanı sıra ekonomik fayda sağlanması amaçlanmaktadır. GLİ işletmesindeki diğer toprak döküm sahalarında uygulanmakta olan diğer bitkilendirme uygulamaları zeytincilik ve yalancı akasya yetiştiriciliğidir. Zeytincilik gelir sağlayan alternatifi oluşturmaktadır. Yalancı akasya ise yeni bir ekosistem oluşturma işlevi görmektedir. 'Ekonomiklik değerlendirmesine' konu olan seçenekler;
-Yaylıktepe Doğaya Yeniden Kazandırma Projesi(YDYKP).

- Zeytin yetiştiriciliği.

- Yalancı Akasya Yetiştiriciliği' dir.

5.1. Proje Karlılık Değerlendirmesi

YDYKP' de pasa üstü sakız, sığla, ceviz, badem ve kapari ile rehabilite edilecektir. Şevler için ise kapari ve yayılıcı ardıcın birlikte uygulanması ön görülmektedir(Demirbugan, 2013). Kapari bitkisinin seçilmesinin nedenini iyi bir yer tutucu olmasının yanı sıra bitki başına yüksek gelir sağlaması oluşturmaktadır. Bitki türlerinin miktar ve alansal dağılımı Çizelge 1 'de ki gibidir.

Çizelge 1 : Doğaya Yeniden Kazandırma Projesi ile önerilen bitki türleri için alansal dağılım

Ağaç Türü	Sakız	Sığla	Badem	Ceviz	Kapari	Ardıç	Toplam
Miktar (Adet)	313	800	816	400	17500	5556	25385
Alan (Ha)	0.5	2	4	4	7	5	22.5

Kaynak:Demirbugan(2013)

Projede yeniden bitkilendirmeye ilişkin yatırım gideri fidan bedeli ve arazi hazırlığı, fidanların dağıtım ve dikimini kapsamaktadır. Bakım gideri ise çapalama, sulama ve gübrelemeye ilişkindir. Gübre fiyatlandırması sübvansiyon uygulamasını içermektedir. Yatırım tutarı ve bakım gideri, Çevre ve Orman Bakanlığı, Ağaçlandırma ve Erezyon Kontrolü Genel Müdürlüğünün, 2012 Yılında İhale İle Yaptırılacak Ağaçlandırma, Rehabilitasyon, Toprak Muhafaza, Mera Islahı, Kavak Ağaçlandırması, Fidanlık Çalışması ve Etüd Proje Hizmetlerine Ait 2012 Yılı Birim Fiyat Cetvelindeki Pozisyonlara dayalı olarak belirlenmiştir (Demirbugan 2013, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ağaçlandırma Genel Müdürlüğü, 2012).

Yatırım tutarı = 71 800 TL.

Bakım gideri = 15 157 TL.' dir.

Projede öngörülen bitki türleri için ağaç değerleri ulaşılacak çap, hacim ve tonaj değerleri için piyasa ton başına satış fiyatı göz önünde bulundurularak Çizelge 2' deki gibi hesaplanmıştır (T.C.Muğla Valiliği, 2012; Demirbugan, 2013).

Projede bir yıllık yatırım ve beş yıllık bakım dönemini takiben 50 yıllık işletme dönemi boyunca gelir elde edilmesi ön görülmektedir. Ağaç değeri işletme döneminin son yılında oluşmaktadır. Yıllık gelir ve ağaç değerleri Çizelge 2' de verilmiştir.

Çizelge 2: YDYKP İçin Bitki Türlerine Göre Yıllık Gelir ve Ağaç Değerleri.

Bitki Türü	Yıllık gelir(TL/Yıl)	Ağaç Değeri(TL)
Sığla	784	64 000
Ceviz	86 400	32000
Badem	159 184	65 306
Sakız	37 500	6 250
Kapari	586 250	167 556
Toplam	870118	

Kaynak: Demirbugan(2013).

İşletme dönemi için bitkilendirmenin yıllık net faydası yani yıllık net gelir;

870118 TL/Yıl - 15157 TL/Yıl = 854961 TL/Yıl.' dır.

Yatırım tutarı ve bakım gideri projenin maliyetini, yıllık net gelir ve odun değeri ise faydasını oluşturmaktadır. Piyasa fiyatlarıyla nakit akımlarının zamansal dağılımı Çizelge 3 'de ki gibidir.

Çizelge 3 : YDYKP İçin Piyasa Fiyatlarıyla Nakit Akımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1	2-6	7-56	57
Yatırım Gideri				
Fidan	-46183			
İşçilik	-24938			
Fidan Dağıtım	-2281			
Dikim	-12928			
Toprak İşleme	-9729			
Gübre	0			
Yatırım Tutarı	-71121			
İşletme Gideri				
İşçilik		-15157	-15157	-15157
Çapalama		-4284	-4284	-4284
Gübreleme		-1416	-1416	-1416
Sulama		-9457	-9457	-9457
Gübre		0	0	0
Toplam İşletme Gideri		-15157	-15157	-15157
Gelir				

Sığla			784	784
Ceviz			86400	86400
Badem			159184	159184
Sakız			37500	37500
Kapari			586250	586250
Toplam Gelir			870118	870118
Ağaç Değeri				
Sığla				64000
Ceviz				32000
Badem				65306
Sakız				6250
Toplam Ağaç Değeri				167556
Net Nakit Akımı	-71121	-15157	854961	1037674

Piyasa fiyatlarıyla proje nakit akımının kredi faiziyle enflasyon oranı arasındaki farka karşı gelen %5 indirgeme oranı üzerinden birinci yılın sonuna indirgenmesiyle Proje Net Bugünkü Değeri(NBD_{YDYK-P}), 12 159 153 TL.' dir. Piyasa bakış açısıyla proje caziptir. Net fayda büyük ölçüde kapari bitkisinden sağlanan gelir' den kaynaklanmaktadır. Kaparinin toplam yıllık gelir içindeki payı, %68' dir.

YLİ sınırları içindeki diğer toprak döküm sahalarında halen uygulanmakta olan ve gelir sağlayan bitkilendirme biçimi zeytinciliktir. Çalışma sahası için gerekli zeytin fidanı miktarı 3225 adettir. Zeytinlik için yatırım bileşenlerini fidan, gübre, sulama ve dikim oluşturmaktadır. Uygulama verileri göz önünde bulundurularak çalışma sahası için yatırım tutarı piyasa fiyatları ile 26389 TL.' dir (Demirbugan, 2013). Gübre ve fidan fiyatları sübvansiyon içermektedir. Çalışma sahası için net gelir Muğla İlçe Tarım Müdürlüğünden elde edilen ortalama verimlilik düzeyindeki işletmeler için oluşturulan verilere 51 000 TL., ağaç değeri ise 20-50 yaş grubu ağaçlar' a ilişkin verilere dayalı olarak 973950 TL. olarak belirlenmiştir (T.C.Muğla Valiliği, 2012; Demirbugan, 2013). Zeytin yetiştiriciliği için nakit akımlarının zamansal dağılımı Çizelge 4 ' de verilmiştir.

Çizelge 4 : Zeytin Yetiştiriciliği İçin Piyasa Fiyatlarıyla Nakit Akımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1	2-6	7-56	57
Yatırım Gideri				
Fidan	0			
İşçilik	-24651			
Sulama	-8723			
Dikim	-15928			
Gübre	-1783			
Yatırım Tutarı	-26389			
İşletme Gideri				
İşçilik		-26520	-26520	-26520
Çapalama		-6630	-6630	-6630
Gübreleme		-3978	-3978	-3978
Sulama		-15912	-15912	-15912
Gübre		-6540	-6540	-6540
Toplam İşletme Gideri		-33060	-33060	-33060
Net Gelir			51000	51000
Ağaç Değeri				973950
Net Nakit Akımı	-26389	-33060	51000	1024950

%5 indirgeme oranı üzerinden Zeytincilik için proje Net Bugünkü Değeri, $NBD_{zeytin-P}$ = 626678' dir.

YLİ' de uygulanan diğer bir bitkilendirme biçimini yalancı akasya uygulaması oluşturmaktadır. Yalancı akasya yetiştiriciliği önemli ölçüde gelir sağlamamakla birlikte ekosistemin yeniden oluşturulabilirliğinin minimum değerini yansıtmaktadır. Yaylıktepe sahasının yalancı akasya ile bitkilendirildiği varsayıldığında gerekli akasya fidanı miktarı YLİ uygulama verilerine göre 32675 adettir. Yatırım giderlerini teraslama, fidan ve dikim oluşturmaktadır. Yalancı akasya için yatırım tutarı 30383 TL,

ağaç değeri ise 986648 TL. olarak tahmin edilmiştir (Demirbugan, 2013). Yalancı akasya yetiştiriciliği için gelir ağaç değerinden kaynaklanmaktadır. Yalancı akasya uygulaması için nakit akımlarının yıllara göre dağılımı Çizelge 5' deki gibidir.

Çizelge 5 : Yalancı Akasya Yetiştiriciliği İçin Piyasa Fiyatlarıyla Nakit Akımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1	2-56	57
Yatırım Giderleri			
Fidan	-7596		
İşçilik	-22787		
Teraslama	-13068		
Dikim	-9719		
Toplam Yatırım Tutarı	-30383		
Odun Değ.			
Net Nakit Akımı	-30383	0	986648

Akasya yetiştiriciliği için %5 indirgeme oranı üzerinden $NBD_{akasya-P}$ = 33821 TL.' dir.
Piyasa fiyatlarıyla proje karlılık düzeyi her üç alternatif için pozitif değerler almaktadır. Piyasa bakış açısından en yüksek etkinlik düzeyine YDYKP ile ulaşılmaktadır (NBD_{YDYK-P} =12 159 153 TL. > $NBD_{zeytin-P}$ = 626678 TL. > $NBD_{akasya-P}$ = 33821 TL.). YDYKP ile sağlanan net fayda zeytin yetiştiriciliğinin 19 katı düzeyindedir. Proje karlılık ölçütünün indirgeme oranı yükseldikçe azalmaktadır. Akasya yetiştiriciliği için $NBD_{akasya-P}$, %10 indirgeme oranında negatif eğer almaktadır(Çizelge 6).

Çizelge 6 : Farklı Uygulamalar İçin Net Bugünkü Değerler

İndirgeme Oranı Uygulama	0,05	0.10	0.15
YDYKP	12159153	5139792	2709641
Zeytincilik	626678	167188	32082
Yalancı Akasya	33821	-25639	-29989

5.2. Ekonomik Karlılık Değerlendirmesi

'Ekonomik karlılık analizi' aşamasında net fayda, kaynak kullanımında etkinlik göz önünde bulundurularak yeniden araştırılmıştır.' Proje Karlılık analizinde' oluşturulan piyasa fiyatlarıyla nakit akımları, belirli girdi ve çıktı fiyatlarına 'fırsat maliyetleri' uygulanarak 'gölge fiyatlarla' yeniden oluşturulmuştur. Bu analizde proje kullanılan işgücü gibi girdilerin başka bir alandan kaydırılmak yerine yeni istihdam edildiği, dolaylı vergiler ve sübvansiyonların ise piyasa işlerliğini bozucu nitelikte olduğu kabul edilmiştir. Vasıfsız işçiliğin fırsat maliyeti ödenen ücretin %30' udur (T.C. Çalışma Genel Müdürlüğü, 2014). Fidan bedelinin %8' i dolaylı vergidir(İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı, 2012). Gübre kullanımında sübvansiyon 6,4 TL/dekardır (T.C.Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2013). Yaylıktepe sahası için üst sınır 1440 TL' dir(225 dekar * 6,4 TL/dekar = 1440 TL.). Dolayısıyla bu girdinin fiyatı proje karlılık analizinde yer verilmemiş ekonomik karlılık analizine dahil edilmiştir.

'Proje karlılık analizinde' oluşturulan piyasa fiyatlarıyla nakit akımlarına(Çizelge 3) fırsat maliyetlerinin uygulanması sonucunda gölge fiyatlarla nakit akımları Çizelge 7 'de ki gibi belirlenmiştir.

Çizelge 7 : YDYKP İçin Gölge Fiyatlarıyla Nakit Akımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1	2-6	7-56	57
Yatırım Gideri				
Fidan	-42488			
İşçilik	-7481			
Fidan Dağıtım	-684			
Dikim	-3878			
Toprak İşleme	-2919			
Gübre	-800			
Yatırım Tutarı	-53688			
İşletme. Gideri		-4547	-4547	-4547
İşçilik		-1285	-1285	-1285
Çapalama		-425	-425	-425
Gübreleme		-2837	-2837	-2837
Sulama		0	0	0
Gübre		-5747	-5747	-5747
Toplam İşletme Gideri				
Gelir			784	784
Sığla			86400	86400
Ceviz			159184	159184
Badem			37500	37500
Sakız			586250	586250
Kapari			870118	870118
Toplam Gelir				
Ağaç Değeri				64000
Sığla				32000
Ceviz				65306
Badem				6250
Sakız				
Toplam Ağaç Değeri				167556
Net Nakit Akımı	-53688	-5747	864371	1031927

%5 indirgeme oranı üzerinden YDYKP' nin ekonomik net bugünkü değeri(NBD_{YDYK-e}), 12 352 537 TL.' dir. Finansal net faydaya oranla ekonomik net faydadaki artış 193 384 TL. dir(NBD_{YDYK-e} = 12 352 537 TL. - NBD_{YDYK-P} = 12 159 153 TL. = 193 384 TL.). YDYKP emek yoğun bir projedir. Ekonomik net faydadaki artış büyük ölçüde vasıfsız işçiliğin istihdamına ilişkindir. Gübre sübvansiyonu bozucu etki yaratmaktadır.

Yaylıktepe Doğaya Yeniden Kazandırma Projesi için ekonomik net bugünkü değerin pozitif değer alması kaynak dağılımında etkinliğin, yani potansiyel pareto iyileşme koşulunun sağlanması anlamına gelmektedir. Proje ile projeden etkilenen herkesin durumu iyileşmektedir.

Zeytin yetiştiriciliği için gölge fiyat uyarlaması vasıfsız işçilik, gübre ve fidan sübvansiyonuna ilişkindir. Zeytin yetiştiriciliğinde fidan bedeli için sübvansiyon 50 TL/dekardır (T.C.Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2013). Yaylıktepe sahası için üst sınır, 225 dekar * 50 TL./dekar = 11250 TL.' dir. Finansal analizde yer verilmeyen fidan maliyeti ekonomik karlılık analizine dahil edilmiştir. İlgili fırsat maliyetlerinin Çizelge 4' deki nakit akımlarına uygulanmasıyla gölge fiyatlarla nakit akımı Çizelge 8' deki gibi belirlenmiştir.

Çizelge 8 : Zeytincilik İçin Gölge Fiyatlarıyla Nakit Akımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1	2-6	7-56	57
Yatırım Gideri				
Fidan	-3776			
İşçilik	-7395			
Sulama	-2617			
Dikim	-4778			
Gübre				
Yatırım Tutarı				
İşletme Gideri				
İşçilik		-7956	-7956	-7956
Çapalama		-1989	-1989	-1989
Gübreleme		-1193	-1193	-1193
Sulama		-4774	-4774	-4774
Gübre		-7980	-7980	-7980
Toplam İşletme Gideri		-15936	-15936	-15936
Net Gelir			51000	51000
Ağaç Değeri				973950
Net Nakit Akımı	-26389	-15936	51000	1024950

Zeytincilik için %5 indirgeme oranı üzerinden ekonomik net bugünkü değer($NBD_{Zeytincilik\ -e}$), 712 856 TL.' dir.

Akasya yetiştiriciliği için fırsat maliyeti uyarlaması vasıfsız işçiliğe ilişkindir. Gölge fiyatlarla nakit akımı Çizelge 9' daki gibidir.

Çizelge 9 : Yalancı Akasya Yetiştiriciliği İçin Gölge Fiyatlarıyla Nakit Akımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1	2-56	57
Yatırım Giderleri			
Fidan	-7596		
İşçilik	-6836		
Teraslama	-3920		
Dikim	-2916		
Toplam YT	-14432		
Odun Değ.			986648
Net Nakit Akımı	-14432	0	986648

Akasya yetiştiriciliği için %5 indirgeme oranı üzerinden ekonomik net bugünkü değer($NBD_{akasya\ -e}$), 49 772 TL.' dir. Akasya yetiştiriciliği çok düşük düzeyde gelir sağlayabilmekle birlikte Yaylıktepe alt ekosisteminin alabileceği minimum değeri yansıtmaktadır.

YDYKP, gelir sağlayıcı diğer alternatifi oluşturan zeytincilikle refah düzeyine katkı açısından karşılaştırıldığında büyük üstünlük sağlamaktadır. YDYKP ile sağlanan ekonomik net fayda zeytinciliğin 19 mislidir. Farklı alternatifler için için Ekonomik NBD' nin değişimi Çizelge 10' daki gibidir.

Çizelge 10 : Farklı Uygulamalar İçin Ekonomik Net Bugünkü Değerler

İndirgeme Oranı Uygulama	0,05	0.10	0.15
YDYKP	12 352 537	5 250 831	2 789 781
Zeytincilik	712 856	244 142	101 524
Yalancı Akasya	49 772	-9 688	-14 038

5.3. Yaylıktepe Doğaya Yeniden Kazandırma Projesinin(YDYK) ' nin Gelir Grupları Açısından Değerlendirilmesi

Yaylıktepe Doğaya Yeniden Kazandırma Projesinden(YDYKP) etkilenen gelir grupları Yeniköy Linyitleri İşletmesi(YLİ), hükümet ve yöresel vasıfsız işçilerdir. Ekonomik NBD ($NBD_{YDYK\text{-}e}$ = 12 352 537 TL.) gelir grupları için oluşan toplam net faydadır. Toplam net fayda finansal nakit akımları ve gölge fiyatlandırmanın analiz edilmesiyle için aşağıda özetlenen biçimde gelir gruplarına ayrıştırılabilir.

İşletme için oluşan net fayda işletme finansal nakit akımlarının değerlendirilmesiyle belirlenebilir (Çizelge 11). İşletme nakit akımlarının bugünkü değeri toplam net fayda içinde işletmenin payını gösterir. %5 indirgeme oranı üzerinden işletme için oluşan net fayda($NBD_{YDYK\text{-}işletme}$), 7223381 TL.' dir. İşletme finansal nakit akımı kurumlar vergisinin yıllara göre dağılımı da içerir. Bu bileşenin indirgenmiş değeri hükümet için kurumlar vergisi yolu ile oluşan net faydaya karşı gelir (4 918 358 TL.). Kurumlar vergisi gelir grupları arasında transfer niteliğinde olup toplam ekonomik net fayda değerini değiştirmez.

Çizelge 11 : İşletme Finansal Nakit Akımlarının Zamansal Dağılımı

Yıllar	1	2-6	7-56	57
Finansman				
Öz Sermaye	-71121	-15157	-15157	-15157
Net Finansman Akımı	-71121	-15157	854961	1022517
Öz Sermaye Nakit Akımı (Vergiden Önce)			854961	1022517
Vergi				
Kar(Vergiden Önce)			854961	1022517
Kurumlar vergisi			-341984	409007
Öz Serm (Vergi Sonrası)				
İşletme Nakit Akımı			512977	613510

Proje girdilerinin gölge fiyatları ile piyasa fiyatları arasındaki fark gelir grupları için oluşan net geliri yansıtır. Piyasa fiyatlarıyla ödenen ücret ve fırsat maliyeti arasındaki fark projede istihdam edilen yerel vasıfsız işçilik için oluşan ranttır. Dolaylı vergi ve Sübvansiyonlar hükümet için net fayda ve kaybı gösterir. Gelir grupları için nakit akımlarının zamansal dağılımı Çizelge 12' de verilmiştir.

Çizelge 12 : YDYKP' de Gelir Grupları İçin Nakit Akımlarının İçin Zamansal Dağılımı

Yıllar	1	2-6	7-56	57
İŞLETME	0	0	512977	613510
HÜKÜMET	2895	-425	341560	408582
Kurumlar Vergisi	0	0	341984	409007
Dolaylı Vergi	3695	0	0	0
Yatırım	3695			
İşletme(gelir vergisi)	0	0	0	0
Subvansiyon	-800	-425	-425	-425
Yatırım(gübre)	-800			
İşletme(gübre)	0	-425	-425	-425
VASIFSIZ YEREL İŞÇİLİK	17457	10610	10610	10610
Yatırım	17457			
İşletme	0	10610	10610	10610
Gelir Grubu Net Nakit Akımı	20351	10185	865146	1032702

Gelir grubu net nakit akımının %5 indirgeme oranı üzerinden bugünkü değeri, $NBD_{ydyk\text{-}gelir.g}$, 12 352 537 TL.' dir. Net faydanın gelir gruplarına göre dağılımı Çizelge 13' deki gibidir. Bütün gelir grupları projeden net fayda sağlamaktadır. Projeden en çok fayda sağlayan grup %59 oranı ile Yeniköy Linyitleri İşletmesidir. Hükümet için bu oran %40' dır. Yerel vasıfsız işçiliğin topam net fayda içindeki oranı %1' dir.

Çizelge 13 : YDYKP Net Bugünkü Değerinin Gelir Grupları Bileşenlerine Göre Dağılımı

İndirgeme Oranı	5%	10%	15%
İŞLETME	7223381	3160998	1698943
HÜKÜMET	4913310	2105999	1132692
Kurumlar Vergisi	4918358	2107332	1132628
Dolaylı Vergi	3695	3695	3695
Yatırım	3695	3695	3695
İşletme(Gelir vergisi)			
Subvansiyon	-8743	-5028	-3631
Yatırım(gübre)	-800	-800	-800
İşletme(gübre)	-7943	-4228	-2831
İŞÇİLİK RANTI	215846	123045	88161
Yatırım	17457	17457	17457
İşletme	198390	105589	70704
$NBD_{ydyk\text{-}gelir.g}$	12352537	5390043	2919796

6. Sonuçlar

Ekolojik olarak sürdürülebilir kalkınma prensibiyle uyumlu olarak madencilik faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi 'doğaya yeniden kazandırma' kavramı kapsamında incelenebilir. Maden sahalarını doğaya yeniden kazandırma faaliyetleriyle bozulan alanların ekolojik bütünlüğünün sağlanması ve gerektiğinde verimli bir kullanım biçimine dönüştürülmesi amaçlanır. Çevresel ortamdaki toprak bozulması ve erozyon gibi negatif etkileri engelleyen yeniden bitkilendirme en yaygın uygulama biçimidir. 'Ekonomik değerlendirme' yaklaşımında projelerin toplumsal refah düzeyi üzerindeki etkileri araştırılır.

Bu çalışmada 'Ekonomik değerlendirme' yaklaşımı Yaylıktepe Doğaya Yeniden Kazandırma Projesine(YDYKP) uygulanmaktadır. YDYKP için ekonomiklik değerlendirmesi diğer uygulama biçimlerini oluşturan zeytincilik ve Yalancı Akasya yetiştiriciliği ile karşılaştırmalı biçimde 'proje karlılık analizi' ve 'ekonomik karlılık analizi' olmak üzere iki aşamada geçekleştirilmiştir. Zeytincilik gelir getiren alternatifi oluşturmaktadır. Yalancı akasya yetiştiriciliği ise Yaylıktepe ekosisteminin yeniden oluşturulmasının alt sınırını yansıtmaktadır. Bu çalışmada YDYKP' nin gelir grupları açısından değerlendirilmesine de yer verilmektedir.

YDYKP için piyasa fiyatlarıyla uygulanan proje karlılık analizinde net bugünkü değer pozitifdir. Gölge fiyatlarla gerçekleştirilen ekonomik karlılık analizinde de net bugünkü değer pozitiftir($NBD_{YDYK\text{-}e}$ = 12 352 537 TL). Ekonomik net bugünkü değerin pozitif değer alması kaynak dağılımında etkinliğin ve potansiyel pareto iyileşme koşulunun sağlandığını göstermektedir.

Yaylıktepe Doğaya Yeniden Kazandırma Projesi zeytinciliğin 17 katı ekonomik fayda sağlanmaktadır. Bu durumda üretim faktörleri YDYKP' ne tahsis edilerek zeytinciliğe oranla çok daha etkin biçimde kullanılmış olmaktadır. YDYKP' den etkilenen gelir grupları, Yeniköy Linyitleri İşletmesi(YLİ), hükümet ve yerel vasıfsız işçilerdir. Bu grupların gelirleri artmıştır. Piyasa ücretiyle fırsat maliyeti arasındaki fark yerel işçiler için oluşan rantı yansıtmaktadır.

'Ekonomik değerlendirme' yaklaşımıyla doğaya yeniden kazandırma projeleri kaynak kullanımında etkinlik açısından geniş bir perspektifde analiz edilebilmektedir. Dolayısıyla, doğaya yeniden kazandırma projelerinin 'ekonomiklik değerlendirmesi' sürdürülebilir kalkınma sürecinde büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Belli,P., Anderson, J., Barnum, H., Dixon., J. Ve J.P, Tan . (1997), *Handbook on Economic Analysis of Investment Operations*, Operations Policy Department Learning and Leadership Center, http://www.evaluaciondeproyectos.es/Enweb/Recursos/goias-acb/PDF/5.pdf

Boardman, A.E., Grenberg,D.A., Aıden, K.V. ve D.L. Weımer. (2001), *Cost – Benefit Analysis:Concepts and Practice* , Second ed: Prentice Hall Inc. New Jersey.

Campbell, F.H. ve R. P. Brawn, (2004), *Benefit – Cost Analysis:Financial and Economic Appraisal Using Spreadsheeds*, Cambridge University Press, Australıa.

Demirbugan.A. (2013), *Maden Sahalarının Doğaya Yeniden Kazandırılması:Yeniköy Linyitleri İşletmesi(YLİ) Yaylıktepe Sahası Örneği*, Rapor No:33087, MTA Genel Müdürlüğü, Ankara.

Department of Indian Affairs and Northern Development(INAC). (2006), *Mine Site Reclamation Guidelines for The Northwest Territories*, Yellowknife.

Gines De Rus.(2012), *Introduction To Cost Benefit Analysis*, University of Las Palmas De G.C. and University of Carlos III de Madrid, Spain.

Hussen, A.(2004), *Principles of Environmental Economics*, Routledge, Second Edition, New York

İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı, *2 Sayılı Listede Yer Alan Teslim ve Ürünler için KDV Oranları*, http://www.ivdb.gov.tr/pratik/oranlar/yirmibes.htm

Jones, C.(2008), *Financial Economics*, Routledge

Mishan, E.J.(1982), *Cost-Benefit Analysis*, 3 rd. Edn., George Allen and Unwin.

Sheoran,V., Sheoran, A.S. ve P. Poonia.(2010), Soil Reclamation of Abondoned Mine Land by Revegetiation:A Review, *International Journal of Soil, Sediment and Water*, Vol:3.

Ünsal, E. (2012), *Mikroiktisat*, BigBang Yayınevi, Ankara.

T.C. Çalışma Genel Müdürlüğü.(2014). *Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti* , http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/cgm/asgariucret/2014ikincia

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı , Ağaçlandırma ve Erezyon Genel Müdürlüğü. (2012), *2012 Yılında İhale İle Yaptırılacak Ağaçlandırma, Rehabilitasyon, Toprak Muhafaza(Erozyon kontrolü),Mera Islahı, Kavak Ağaçlandırması, Fidanlık Çalışmaları ve Etüd Proje Hizmetlerine Ait 2012 Yılı Birim Fiyat Cetveli*, Ankara.

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2013), *T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Destekleri*, www.tarim.gov.tr

T.C. Muğla Valiliği, Milas İlçe Tarım Müdürlüğü.(2012), *Ürün Miktarları ve Birim Fiyatları*, Milas.

MATEMATİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ KULLANDIKLARI ÇOKLU ZEKÂ ALANLARI*

Recai AKKAYA
Yrd.Doç.Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü. E-mail: recaiakkaya@gmail.com

Dilek SEZGİN MEMNUN
Yrd.Doç.Dr. Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü. E-mail: dilekmemnun@gmail.com

ÖZET: Bu araştırmada, matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarının gelişmişlik düzeyleri belirlenmeye çalışılmış ve bu düzeylerin öğretmen adaylarının lisede mezun oldukları okul türüne ve anne-baba eğitim durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bu amaçla, matematik öğretmenliğinde öğrenim görmekte olan 145 öğretmen adayına Çoklu Zekâ Alanları Envanteri uygulanmıştır. Tarama modeli olarak gerçekleştirilmiş olan bu araştırmada ulaşılan veriler, betimsel istatistiklerin yanında tek faktörlü ve iki faktörlü varyans analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının *mantıksal-matematiksel, kişilerarası-sosyal* ve *içsel-içedönük* zekâ alanlarının *gelişmiş* ve diğer zekâ alanlarının ise *orta düzeyde gelişmiş* olduğu anlaşılmıştır. Anadolu Öğretmen Lisesi ile diğer liselerde öğrenim görmüş olan öğretmen adaylarının bedensel-kinestetik zekâ düzeylerinin farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca, öğretmen adaylarının *kişilerarası-sosyal zekâlar*ının anne ve babalarının eğitim düzeylerine göre ortak bir biçimde farklılaştığı anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çoklu zekâ, matematik öğretmeni adayları, lise okul türü, anne-baba eğitim düzeyi.

EXAMINING OF MATHEMATICS PRE-SERVICE TEACHERS' MULTIPLE INTELLIGENCES

ABSTRACT: It is aimed to determine the development of mathematics pre-service teachers' multiple intelligences and the differentiation of their intelligences according to their high school graduation and their families' education levels. The Multiple Intelligences Inventory, developed by Saban (2002), was implemented with a total of 145 pre-service teachers. Besides descriptive statistics, One-way and Two-way ANOVA tests were applied for analysis of data. Finally, it has understood that *logical-mathematical, interpersonal-social* and *intrapersonal* intelligences are developed while the others are moderately developed. Mathematics pre-service teachers' bodily-kinesthetic intelligence levels are differed according to their high school graduation from Anatolian Teacher High School and other schools. Additionally, pre-service teachers' interpersonal-social intelligence levels are differed according to the education level of their parents.

Key words: Multiple intelligences, mathematics pre-service teachers, type of high school, parental education level.

GİRİŞ

Bireylerin mevcut olan durumları fark edebilmesini ve bilgiyi öğrenmesini sağlayan farklı zekâ türleri bulunmaktadır. Bu zekâ türleri her bireyde doğuştan var olmakla birlikte farklı sosyal ortamlarda farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Farklı kültürlerde farklı zekâ türlerine değer verilmektedir ve fazla değer verilen zekâ tür ya da türleri diğerlerinden daha çok gelişmektedir. Çünkü farklı sosyal ortamlarda farklı zekâ türlerine daha çok önem verilmektedir. Yani, farklı sosyal ortamlar ya da farklı kültürler zekâ gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Demirel, 2000). Bu durum ise, bireylerin yaşadıkları sosyal ortamların ve kültürlerin önem verdikleri zekâ türlerinin daha gelişmiş olabilmesine imkân vermektedir.

Howard Gardner tarafından 1983 yılında geliştirilen Çoklu Zekâ Kuramı ile bu zekâ türleri sınıflandırılmış ve bireylerin bu zekâ türlerinden bir ya da birkaçına eğilimli oldukları açıklanmıştır. Bu zekâ alanları *sözel-dilsel, mantıksal-matematiksel, görsel-uzamsal, müziksel-ritmik, bedensel-kinestetik, kişilerarası-sosyal, içsel-özedönük* ve *doğacı-varoluşçu* zekâ alanlarıdır (Yenice ve Aktamış, 2010) ve bu alanlar birbirleri ile etkileşim halindedir. Bu zekâ alanlarından sözel-dilsel zekâ alanı, bireylerin sözcükleri hem sözlü hem de yazılı olarak etkili bir biçimde kullanma becerileri olarak düşünülebilir (Demirel, 2000). *Mantıksal-matematiksel zekâ* alanı mantıklı düşünme, muhakeme etme, problem çözme ve matematiksel hesaplama yapma gibi becerilerini kapsamaktadır. *Görsel-uzamsal zekâ*, üç boyutlu nesneleri algılama, resimler, şekiller ve çizgilerle düşünme becerileri ile ilgilidir (Gardner, 1999). *Müziksel-ritmik zekâ* alanı bireylerin müziksel olarak yani ses, nota ve ritimlerle düşünmeleri, farklı sesleri tanımaları, olayların oluş biçimini, seyrini ve düzenini müziksel olarak algılamaları, yorumlamaları ve iletişimde bulunmaları olarak düşünülebilir. *Bedensel-kinestetik zekâ* alanı bireylerin hareketlerle, jest ve mimiklerle kendini ifade etmeleri, beyin ve vücut koordinasyonunu etkili bir biçimde kullanabilme becerilerini içermektedir. Bir problemi çözme, bir model inşa etme ya da bir ürün meydana getirme için vücudunu kullanmadaki kapasitesi olarak düşünülebilir (Saban, 2002; Vural, 2004). *Kişilerarası-sosyal zekâ* alanı grup içerisinde işbirlikli çalışma, sözlü ve sözsüz iletişim kurma, bireylerdeki yüz ifadelerine, seslere ve mimiklere duyarlı olma, bireylerin duygu ve düşüncelerini anlama, yorumlama ve onları ikna edebilme becerisidir (Gardner, 1999; Saban, 2002). *İçsel-özedönük zekâ* alanı bireylerin kendi duygularını ve düşünme süreçlerini tanımaları, kendilerini değerlendirebilmelerini ve kendileri hakkında sahip oldukları bilgi ve anlayış ile çevrelerinde uyumlu davranışlar sergilemeleri olarak düşünülebilir (Saban, 2002; Vural, 2004). *Doğacı-varoluşçu zekâ* alanı ise, canlıları tanıma, araştırma ve belirli özelliklerine göre sınıflandırma kabiliyetidir. Çoklu zekâ kuramına göre, bütün bireyler sekiz zekâ alanının tamamına sahiptir ve birçok birey bu zekâ alanlarını belli bir düzeye kadar geliştirebilir (Armstrong, 1994; Saban, 2002).

* Bu makale, X. Ulusal Fen ve Matematik Eğitimi Kongresi'nde sunulmuş ve özeti yayınlanmıştır.

Eğitimde bilginin kazanımı üzerine yoğunlaşan araştırmalarla birlikte, son yıllarda yapılan çalışmaların bir bölümü bireylerin bu çoklu zekâ alanları üzerine yoğunlaşmıştır. Son yıllarda ülkemizdeki eğitim programlarında meydana gelen değişikliklerin ardından da, çoklu zekâ kuramının eğitimdeki uygulamaları için farklı öğretim etkinliklerinin düzenlenmesi ve bu etkinliklerde öğrencilerin doğru ve etkili bir biçimde yönlendirilmeleri de önem kazanmıştır. Bu durum ise, öğretmen adaylarının da bu çoklu zekâ alanlarına yeterli düzeyde sahip olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, farklı öğretmenlik alanlarında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının çoklu zekâ alanlarına ne düzeyde sahip olduklarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar incelendiğinde, farklı öğretmenlik alanlarında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının çoklu zekâ alanlarının belirlendiği farklı araştırmalara (Doğan ve Alkış, 2007; Durmaz ve Özyıldırım, 2005; Güneş ve Gökçek, 2010; Gürbüzoğlu-Yalmancı, 2011; Hamurcu, Günay ve Özyılmaz, 2002; Kocabaş, 2003; Korkmaz, Yeşil ve Aydın, 2009; Ocak, Ocak ve Leblebiciler, 2005; Yenice ve Aktamış, 2010) ulaşılmıştır.

Yapılan bu araştırmaların bir bölümünde (Doğan ve Alkış, 2007; Durmaz ve Özyıldırım, 2005; Güneş ve Gökçek, 2011; Korkmaz, Yeşil ve Aydın, 2009; Ocak, Ocak ve Lebleciler, 2005; Yenice ve Aktamış, 2010) adayların çoklu zekâ alanlarının belirlendiği araştırmalardır. Bu araştırmalardan Doğan ve Alkış (2007) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda, sınıf öğretmeni adaylarının *doğacı-varoluşçu, sözel-dilsel* ve *müziksel-ritmik* zekâlarının orta düzeyde gelişmiş ve diğer zekâ türlerinin ise gelişmiş olduğu belirlenmiştir. Durmaz ve Özyıldırım (2005) yaptıkları araştırmanın sonucunda, sınıf ve fen bilgisi öğretmenliği birinci sınıf öğrencilerinin öğrencilerin bütün zekâ türlerinde orta düzeyde gelişmiş olduklarını tespit etmişlerdir. Güneş ve Gökçek (2011) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda da, Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanları ile Sosyal Alanlar Eğitimi alanlarında tezli-tezsiz yüksek lisans ve doktora öğrenimi görmekte olan öğrencilerin zekâ türlerinin orta ve ileri seviyede gelişmiş olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan matematik alanında öğrenim gören lisansüstü öğrencilerinin *kişilerarası-sosyal, görsel-uzamsal, özedönük-içsel* ve *mantıksal-matematiksel* zekâ türlerinin gelişmiş olduğu belirlenmiştir. Bu öğrencilerin *müziksel-ritmik, bedensel-kinestetik, sözel-dilsel* zekâ türleri ile *doğacı-varoluşçu* zekâ alanlarının orta düzeyde gelişmiş olduğu anlaşılmıştır. Korkmaz, Yeşil ve Aydın (2009) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda, öğretmen adaylarının zekâ alanlarının orta düzey ve üzerinde gelişmiş olduğu tespit edilmiştir. Ocak, Ocak ve Lebleciler (2005) ise, matematik ve fizik öğretmeni adaylarının *doğacı-varoluşçu* ve *mantıksal-matematiksel*, kimya, biyoloji ve okul öncesi öğretmeni adaylarının ise *doğacı-varoluşçu* zekâlarının daha yüksek düzeyde olduğunu açıklamışlardır. Benzer şekilde, sınıf öğretmeni adaylarının *doğacı-varoluşçu, mantıksal-matematiksel* ve *kişilerarası-sosyal* zekâlarının ve sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının da *doğacı-varoluşçu* ve *bedensel-kinestetik* zekâlarının daha yüksek düzeyde olduğunu da rapor etmişlerdir. Yenice ve Aktamış (2010) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda da, sınıf öğretmeni adaylarının zekâ alanlarının tamamında orta düzeyde gelişmiş oldukları açıklanmıştır.

Öğretmen adayları ile gerçekleştirilen bu araştırmaların bir bölümünde (Gürbüzoğlu-Yalmancı, 2011; Hamurcu, Günay ve Özyılmaz, 2002; Kocabaş, 2003; Korkmaz, Yeşil ve Aydın, 2009; Ocak, Ocak ve Lebleciler, 2005; Yenice ve Aktamış, 2010) ise, öğretmen adaylarının çoklu zekâ gelişmişlik düzeylerinin öğretmenlik alanları, cinsiyet ve sınıf düzeyi gibi farklı demografik değişkenlere göre değişimi incelenmiştir. Bunlardan Gürbüzoğlu-Yalmancı (2011) tarafından sınıf, sosyal bilgiler, fen bilgisi ve Türkçe öğretmeni adayları ile gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda, öğretmen adaylarının *mantıksal-matematiksel, görsel-uzamsal* ve *kişilerarası-sosyal* zekâ türleri açısından öğrenim gördükleri öğretmenlik alanları arasında anlamlı farklılıklara ulaşmıştır. Hamurcu, Günay ve Özyılmaz (2002) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda, ilköğretim fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarının çoklu zekâ gelişmişlik düzeylerinin okudukları anabilim dalı, liseden mezun oldukları alanlar ve cinsiyetlerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Kocabaş (2003) tarafından okul öncesi öğretmeni adayları ile gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda, adayların müziği öğrenme stratejileri ile *mantıksal-matematiksel, müziksel-ritmik* ve *kişilerarası-sosyal* zekâ alanları arasında doğrusal pozitif yönde bir ilişkiye ulaşılmıştır. Korkmaz, Yeşil ve Aydın (2009) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda ise, öğretmenlik alanlarına ilişkin puan türleri açısından öğretmen adaylarının öz zekâ algıları arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Ocak, Ocak ve Lebleciler (2005) tarafından, matematik ve fizik öğretmenlerinin çoklu zekâ kullanım alanlarının kıdem ve cinsiyete göre farklılaştığı açıklanmıştır. Yenice ve Aktamış (2010) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda da, sınıf öğretmeni adaylarının kullandıkları zekâ alanları açısından cinsiyetleri, mezun oldukları okul türü, lise düzeyinde seçtikleri alanlar arasında anlamlı farklılıklara ulaşılmıştır. Yapılan bu araştırmalarda, farklı alanlardan öğretmen adaylarının çoklu zekâ gelişmişlik düzeylerinin lise okul türü, öğrenim gördükleri öğretmenlik alanı, kıdem ve cinsiyetlerine göre farklılaştığı açıklanmıştır. Bununla birlikte, bireylerin çoklu zekâ profillerinin birbirinden farklı olduğu da bilinmektedir. Bu durum da, öğretmen adaylarının yetiştikleri farklı sosyo-kültürel çevrelerin ve ailelerinin çoklu zekâ kullanım alanlarını etkileyebileceğini düşündürmektedir.

Yapılan incelemelerde matematik öğretmeni adayları ile gerçekleştirilen sınırlı sayıda araştırmaya (Güneş ve Gökçek, 2010; Ocak, Ocak ve Leblebiciler, 2005) rastlanmıştır. Bu araştırmalardan ise, yalnızca Ocak, Ocak ve Leblebiciler (2005) tarafından yapılan araştırmada matematik öğretmenlerinin çoklu zekâ kullanım alanlarının kıdem ve cinsiyete göre değişimi ele alınmıştır. Bu nedenle, matematik öğretmen adaylarının kullandıkları çoklu zekâ alanlarının çeşitli değişkenlere göre değişiminin incelenmesine halen ihtiyaç bulunmaktadır. Buradan hareketle, bu araştırma da ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarının gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve bu alanların öğretmen adaylarının mezun oldukları lise okul türlerine ve anne-babalarının eğitim düzeylerine göre değişiminin araştırılmasını amaçlamıştır. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarının gelişmişlikleri hangi düzeydedir?
2. İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin puanları açısından mezun oldukları lise türleri arasında anlamlı farklılıklar var mıdır?
3. İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin puanları açısından anne ve babalarının eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar var mıdır?

YÖNTEM

Bu araştırmada ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve bu alanların öğretmen adaylarının cinsiyetlerine ve anne-baba eğitim durumlarına göre değişiminin incelenmesi amaçlandığından, tarama modeli kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modelinde, geçmişte veya halen var olan bir durum olduğu gibi betimlenmektedir (Karasar, 2005).

Araştırma Grubu

Araştırmanın evrenini 2011-2012 akademik yılı bahar döneminde Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan toplam 170 öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmemiş ve 2011-2012 akademik yılı bahar döneminde Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan ve araştırmaya katılma konusunda istekli olup kendilerine yöneltilen Çoklu Zekâ Alanları Envanteri'ni dolduran toplam 145 öğretmen adayı araştırmaya katılmıştır. Bu ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının 42(%29)'si erkek ve 103(%71)'ü kız öğrencidir. Yine bu öğretmen adaylarının 47(%32.4)'si birinci, 30(%20.7)'u ikinci, 39(%26.9)'u üçüncü ve 29(%20)'u dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, İlköğretim Matematik Öğretmenliği'nde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarına Saban (2002) tarafından geliştirilen ve likert türünde hazırlanmış olup, toplam 10 bölüm ve 80 maddeden oluşan Çoklu Zekâ Alanları Envanteri uygulanmıştır. Envanterin her bölümünde 8 zekâ alanından birer soru bulunmaktadır. Maddeler beşli dereceleme sistemine göre hazırlanmış ve "0=Bana hiç uygun değil, 1=Bana çok az uygun, 2=Bana kısmen uygun, 3=Bana oldukça uygun ve 4=Bana tamamen uygun biçiminde sıralanmıştır. Ayrıca, envantere öğretmen adaylarının cinsiyet, mezun olunan lise okul türü ve anne-baba eğitim durumlarına ilişkin sorular da eklenmiştir. Envanterin bu örneklem grubuna uygulanması sonucunda Cronbach alpha değeri .813 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Çoklu zekâ alanlarının belirlenmesine yönelik olarak hazırlanan Çoklu Zekâ Alanları Envanteri'nin bulunduğu çalışma kâğıtları, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarına 2011-2012 akademik yılı bahar döneminde uygulanmıştır. Uygulama öncesinde, araştırmaya katılan ilköğretim matematik öğretmeni adaylarına öncelikle araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve gerçek duygu ve düşüncelerini yansıtabilmeleri amacıyla öğretmen adaylarının cevap kâğıtlarına isim yazmamaları istenmiştir. Böylelikle, araştırmanın güvenilirliğinin arttırılması amaçlanmıştır.

Verilerin Analizi

İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının Çoklu Zekâ Alanları Envanteri'ne vermiş oldukları cevapların analizi ve yorumlanması esnasında, öncelikle adayların her bir zekâ alanını ilgilendiren maddelere verdikleri cevaplara ilişkin toplam puanlar hesaplanmıştır. Ardından da, her bir zekâ alanı için ayrı olarak belirlenen bu toplam puanlar üzerinden öğretmen adaylarının bu zekâ alanlarına ilişkin gelişmişlik düzeyleri belirlenmiştir. Buna göre, her bir zekâ alanı için toplam puan 32-40 arasında ise zekâ alanındaki gelişmişlik düzeyi *çok gelişmiş*, toplam puan 24-31 arasında olduğunda da zekâ alanındaki gelişmişlik düzeyi *gelişmiş* olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, 16-23 arasındaki toplam puan *orta düzeyde gelişmiş* zekâ alanını, 8-15 arasındaki toplam puan *az gelişmiş* zekâ alanını ve 0-7 arasındaki toplam puan da zekâ alanının *gelişmediğ*ini göstermektedir.

Var olan durumu betimlemeyi amaçlayan *tarama modeli* ile gerçekleştirilen bu araştırmanın verilerinin analizinde kullanılacak istatistiklerin belirlenmesi için öncelikle her bir zekâ alanı için hesaplanan puan ortalamalarının normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov Smirnov Testi ve homojen olup olmadığı ise Levene istatistiği kullanılarak incelenmiştir.
Yapılan inceleme sonucunda, her bir zekâ alanı için puanların homojen $0.009<L<2.361$ ($.098<p<.967$) ve normal $0.730<Z<1.069$ ($.203<p<.892$) bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Bu nedenle, bu araştırmada verilerin analizinde betimsel istatistiklerin yanında parametrik testlerden tek faktörlü ve iki faktörlü varyans analizi uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde paket programlar kullanılmıştır. Yapılan analizler için .05 anlamlılık düzeyi referans alınmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Araştırma kapsamında yer alan "İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarının gelişmişlikleri hangi düzeydedir?" biçimindeki araştırma sorusuna cevap aranırken, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının Çoklu Zekâ Alanları Envanteri'nden aldıkları toplam puanlar hesaplanmış ve adayların bu puanlara bağlı olarak belirlenen çoklu zekâ alanları gelişmişlik düzeyleri belirlenmiştir.

Bu envanterden çoklu zekâ alanları için alınan toplam puanlara ilişkin istatistiksel analiz sonuçlarına ve bu sonuçlara bağlı olarak adayların çoklu zekâ alanları gelişmişlik düzeylerine ilişkin yapılan yorumlamalara Tablo 1 ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1'de yer verilen çoklu zeka alanları toplam puanlarına ilişkin yüzde ve frekans değerleri incelendiğinde, adayların önemli bir bölümünün (sırasıyla %31.1 ve %32.4) *müziksel-ritmik* ve *doğacı-varoluşçu* zekâ alanlarının yeterli düzeyde gelişmediği görülmüştür. Bu durum, adayların bu iki zekâ alanının diğerlerinden daha az gelişmiş olduğunu düşündürmektedir. Yapılan incelemelerde, öğretmen adaylarının bir kısmının (sırasıyla %25.5, %31.0 ve %27.6) özellikle *mantıksal-matematiksel, kişilerarası-sosyal* ve *içsel-içedönük* zekâ alanlarının *çok gelişmiş* olduğu da anlaşılmıştır. Çoklu zekâ alanları *çok gelişmiş* ve *gelişmiş* olan ilköğretim matematik öğretmenlerine ilişkin yüzde ve frekans değerleri üzerinden yapılan incelemelerde de, adayların *mantıksal-matematiksel, kişilerarası-sosyal* ve *içsel-özedönük* zekâ alanlarına ilişkin frekans ve yüzde değerlerinin oldukça yüksek (sırasıyla %76.5, %73.8 ve %81.4) oluşu da dikkat çekicidir. Bu durum da, öğretmen adaylarının özellikle bu üç zekâ alanının diğer alanlardan daha gelişmiş olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 1: İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının farklı zekâ alanlarını ilgilendiren maddelerden aldıkları toplam puanlarına ilişkin yüzde ve frekans değerleri

	Çoklu Zekâ Alanları Gelişmişlik Düzeyleri									
	Çok Gelişmiş		Gelişmiş		Orta Gelişmiş		Az Gelişmiş		Gelişmemiş	
Çoklu Zekâ Alanları	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Sözel-Dilsel	7	4.8	49	33.7	69	47.8	17	11.6	3	2.1
Mantıksal-Matematik	37	25.5	74	51.0	28	19.3	6	4.2	0	0.0
Görsel-Uzamsal	13	9.0	49	33.8	69	47.6	14	9.6	0	0.0
Müziksel-Ritmik	9	6.2	36	24.8	55	37.9	37	25.5	8	5.6
Bedensel-Kinestetik	15	10.3	49	33.8	65	44.8	14	9.7	2	1.4
Kişilerarası-Sosyal	45	31.0	62	42.8	36	24.8	2	1.4	0	0.0
İçsel-Özedönük	40	27.6	78	53.8	25	17.2	2	1.4	0	0.0
Doğacı-Varoluşçu	10	6.9	29	20.0	59	40.7	38	26.2	9	6.2

Aşağıda yer alan tabloda da, öğretmen adaylarının her bir zekâ alanına ilişkin aldıkları toplam puanların ortalamaları hesaplanmış ve böylelikle adayların çoklu zekâ alanlarının gelişmişlik düzeyleri hakkında genel bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 2: Öğretmen adaylarının farklı zekâ alanlarındaki gelişmişlik düzeylerine ilişkin betimsel istatistik sonuçları

Çoklu Zekâ Alanları	$\overline{X}$	**ss**	**Gelişmişlik Düzeyi**
Sözel-Dilsel	21.41	6.10	Orta düzeyde gelişmiş
Mantıksal-Matematik	27.06	6.02	Gelişmiş
Görsel-Uzamsal	23.00	6.08	Orta düzeyde gelişmiş
Müziksel-Ritmik	19.54	7.84	Orta düzeyde gelişmiş
Bedensel-Kinestetik	22.98	6.39	Orta düzeyde gelişmiş
Kişilerarası-Sosyal	27.93	6.23	Gelişmiş
İçsel-Özedönük	28.09	5.52	Gelişmiş
Doğacı-Varoluşçu	19.26	7.87	Orta düzeyde gelişmiş

Öğretmen adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin aldıkları toplam puanların ortalamaları incelendiğinde de, öğretmen adaylarının genelinin *mantıksal-matematiksel, kişilerarası-sosyal* ve *içsel-içedönük* zekâ alanlarının gelişmiş düzeyde olduğu görülmüştür. İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının genelinin diğer zekâ alanlarının (*sözel-dilsel, görsel-uzamsal, müziksel-ritmik, bedensel-kinestetik* ve *doğacı-varoluşçu*) ise orta düzeyde gelişmiş olduğu anlaşılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan "İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin puanları açısından mezun oldukları lise türleri arasında anlamlı farklılıklar var mıdır?" şeklindeki ikinci araştırma problemine cevap aranırken, *öncelikle* 136 öğretmen adaylarının mezun oldukları lise türlerine ilişkin yüzde ve frekans değerlerine yer verilmiştir (Tablo 3). *Ardından* da, adayların çoklu zekâ alanlarına ilişkin aldıkları puanların mezun oldukları lise türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir (Tablo 4).

Tablo 3: İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının mezun oldukları lise türüne ilişkin frekans ve yüzde değerleri

Lise Okul Türü							
Anadolu Lisesi		Anadolu Öğretmen		Diğer Liseler		Toplam	
f	%	f	%	f	%	f	%
57	39.3	37	25.5	37	25.5	131	90.3

Yukarıda verilen tabloda yer alan frekans ve yüzde değerleri incelendiğinde, öğrencilerin önemli bir bölümünün Anadolu Lisesi (%39.3) ve Anadolu Öğretmen Lisesi (%25.5) öğrencileri oldukları anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan matematik öğretmeni adaylarının bir bölümü (%25.5) de, meslek lisesi ve fen lisesi gibi farklı liselerde öğrenim görmüş olan öğretmen adaylarıdır. *Ardından,* adayların çoklu zekâ alanlarına ilişkin aldıkları puanların mezun oldukları lise türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş ve elde edilen analiz sonuçları da aşağıda sunulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Her bir zekâ alanı ortalama puanlarının lise türüne göre farklılaşmasına ilişkin istatistiksel analiz sonuçları

Çoklu Zekâ Alanları	Lise Okul Türü	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık	*
Sözel-Dilsel	Gruplararası	4.06	2	2.032	0.055	.946	-	
	Gruplariçi	4888.38	133	36.755				
	Toplam	4892.44	135					
Mantıksal-Matematik	Gruplararası	14.10	2	7.048	0.189	.828	-	
	Gruplariçi	4960.31	133	37.296				
	Toplam	4974.40	135					
Görsel-Uzamsal	Gruplararası	22.84	2	11.420	0.313	.732	-	
	Gruplariçi	4851.80	133	36.480				
	Toplam	4874.64	135					
Müziksel-Ritmik	Gruplararası	87.85	2	43.926	0.715	.491	-	
	Gruplariçi	8166.08	133	61.399				
	Toplam	8253.93	135					
Bedensel-Kinestetik	Gruplararası	298.01	2	149.003	3.894	.023	Anadolu Öğretmen Lisesi-Diğer	
	Gruplariçi	5088.94	133	38.236				
	Toplam	5386.94	135					
Kişilerarası-Sosyal	Gruplararası	117.13	2	58.566	1.495	.228	-	
	Gruplariçi	5211.81	133	39.187				
	Toplam	5328.94	135					
İçsel-Özedönük	Gruplararası	19.71	2	9.853	0.324	.724	-	
	Gruplariçi	4041.79	133	30.389				
	Toplam	4061.50	135					
Doğacı-Varoluşçu	Gruplararası	180.12	2	90.058	1.501	.227	-	
	Gruplariçi	7980.12	133	60.001				
	Toplam	8160.24	135					

$p<.05$

Tablo 4'te yer verilen analiz sonuçları, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarından yalnızca bedensel-kinestetik zekâ alanlarına ilişkin ortalama puanların mezun oldukları lise okul türlerine göre anlamlı bir biçimde farklılaştığını göstermektedir ($F_{(2,133)}=3.894$, $p<.05$). Yapılan incelemeler, adayların bedensel-kinestetik zekâ alanlarına ilişkin farklılıklarının Anadolu Öğretmen Lisesi ile diğer liselerde öğrenim görmüş olan öğretmen adayları arasında gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Araştırma kapsamında yer alan "İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin puanları açısından anne ve babalarının eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar var mıdır?" şeklindeki üçüncü araştırma problemine cevap aranırken, yine *öncelikle* toplam 145 öğretmen adayının annelerinin eğitim düzeylerine ilişkin yüzde ve frekans değerlerine yer verilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Matematik öğretmeni adaylarının anne ve babalarının eğitim düzeylerine ilişkin yüzde ve frekans değerleri

	Anne-Baba Eğitim Düzeyleri													
	Okur yazar değil		İlkokul		Ortaokul		Lise		Üniversite		Lisansüstü		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Baba	0	0.0	38	26.2	22	15.2	42	29.0	43	29.6	0	0.0	145	100
Anne	0	0.0	82	56.6	22	15.2	27	18.6	14	9.6	0	0.0	145	100

Yapılan incelemelerde, matematik öğretmeni adaylarının annelerinin yarısından fazlasının (%56.6) ilkokul mezunu oldukları ve çok az bir kısmının (%9.6) ise üniversite mezunu olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, adayların babalarının eğitim düzeyi farklılaşmaktadır.

Ardından da, öğretmen adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin aldıkları puanların anne-babalarının eğitim düzeylerine göre değişimi iki faktörlü varyans analizi kullanılarak incelenmiş ve elde edilen istatistiksel analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Yapılan iki faktörlü varyans analizi sonucunda, araştırmaya katılan ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin puanları açısından annelerinin eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Benzer şekilde, araştırmaya katılan adayların çoklu zekâ alanlarına ilişkin puanları açısından babalarının eğitim düzeyleri arasında da anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Bununla birlikte, yapılan incelemelerde öğretmen adaylarının yalnızca *kişilerarası-sosyal zekâ alanı*nın anne ve babalarının eğitim düzeylerine göre ortak bir biçimde farklılaştığı anlaşılmıştır ($F_{(7,128)}=2.661$; $p<.05$).

Bu durum, matematik öğretmeni adaylarının *kişilerarası-sosyal zekâ alan*larının gelişiminde anne-babalarının eğitim düzeylerinin etkili olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 6: Öğretmen adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin puanlarının anne-baba eğitim durumlarına göre farklılaşmasına ilişkin iki faktörlü varyans analizi sonuçları

Çoklu Zekâ Alanları	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Sözel-Dilsel	**A**nne Eğitim Düzeyi	1.099	3	0.37	0.009	.999
	Baba Eğitim Düzeyi	109.93	3	36.64	0.941	.423
	AxB	154.18	7	22.03	0.565	.783
	Hata	5102.45	131	38.95		
	Toplam	71863.00	145			
Mantıksal-Matematik	**A**nne Eğitim Düzeyi	40.139	3	13.38	0.350	.789
	Baba Eğitim Düzeyi	7.467	3	2.49	0.065	.978
	AxB	123.025	7	17.58	0.459	.862
	Hata	5010.934	131	38.25		
	Toplam	111420.00	145			
Görsel-Uzamsal	**A**nne Eğitim Düzeyi	70.43	3	23.48	0.627	.599
	Baba Eğitim Düzeyi	228.94	3	76.31	2.040	.111
	AxB	259.74	7	37.11	0.992	.440
	Hata	4900.94	131	37.41		
	Toplam	82317.00	145			
Müziksel-Ritmik	**A**nne Eğitim Düzeyi	2.30	3	0.767	0.807	.492
	Baba Eğitim Düzeyi	5.03	3	1.675	1.762	.158
	AxB	13.66	7	1.951	2.072	.059
	Hata	124.53	131	0.951		
	Toplam	725.00	145			
Bedensel-Kinestetik	**A**nne Eğitim Düzeyi	0.90	3	0.30	0.399	.754
	Baba Eğitim Düzeyi	4.41	3	1.47	1.962	.123
	AxB	4.79	7	0.68	0.912	.499
	Hata	98.22	131	0.75		
	Toplam	955.00	145			
Kişilerarası-Sosyal	**A**nne Eğitim Düzeyi	0.31	3	0.11	0.179	.911
	Baba Eğitim Düzeyi	1.28	3	0.43	0.727	.537
	AxB	11.72	7	1.68	2.859	.008
	Hata	76.74	131	0.59		
	Toplam	1424.00	145			
İçsel-Özedönük	**A**nne Eğitim Düzeyi	0.70	3	0.22	0.446	.721
	Baba Eğitim Düzeyi	1.36	3	0.45	0.907	.440
	AxB	2.55	7	0.36	0.727	.649
	Hata	65.50	131	0.50		
	Toplam	1444.00	145			
Doğacı-Varoluşçu	**A**nne Eğitim Düzeyi	1.58	3	0.53	0.531	.662
	Baba Eğitim Düzeyi	1.42	3	0.47	0.477	.699
	AxB	7.71	7	1.10	1.108	.362
	Hata	130.18	131	0.99		
	Toplam	695.00	145			

** $p<.05$*

SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Bu araştırmada, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarının gelişmişlik düzeyleri belirlenmeye çalışılmış ve bu alanların öğretmen adaylarının cinsiyetlerine, mezun oldukları liselerine ve anne-babalarının eğitim düzeylerine göre değişimi araştırılmıştır. Bu kapsamda, toplam 145 ilköğretim matematik öğretmeni adayına Çoklu Zekâ Alanları Envanteri uygulanmış ve ulaşılan istatistiksel analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Bu araştırma kapsamında ulaşılan ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanları toplam puanları incelendiğinde, *müziksel-ritmik* ve *doğacı-varoluşçu* zekâ alanları haricindeki zekâ alanları az gelişmiş ve gelişmemiş olan aday sayısının oldukça az olduğu görülmüştür. Bu durum, araştırmaya katılan matematik öğretmeni adaylarının canlıları tanıma, araştırma ve belirli özelliklerine göre sınıflandırma, müziksel olarak düşünme, farklı sesleri tanıma, olayların oluş biçimini, seyrini ve düzenini müziksel olarak algılama ve yorumlamaları gibi becerilerinin (Armstrong, 1994; Saban, 2002; Vural, 2004) diğer becerilerinden daha zayıf olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, bu öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun *mantıksal-matematiksel, kişilerarası-sosyal* ve *içsel-içedönük* zekâ alanı kullanım ve becerilerinin çok gelişmiş ve gelişmiş olduğu görülmüştür. Yapılan incelemelerde öğretmen adaylarının özellikle bu üç zekâ alanına ilişkin becerilerinin diğer

alanlardan daha gelişmiş olduğu da anlaşılmıştır. Bu durum ise, matematik öğretmeni adaylarının mantıklı düşünme, muhakeme etme, problem çözme ve hesaplama yapma becerilerinin yanında işbirlikli çalışma, iletişim kurma, bireylerin duygu ve düşüncelerini anlama ve yorumlama gibi becerilerinin de oldukça gelişmiş düzeyde olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, adayların kendi duygularını ve düşünme süreçlerini tanıyıp kendilerini değerlendirebildiklerine işaret etmektedir (Gardner, 1999; Saban, 2002; Vural, 2004). Bu beceriler etkili matematik öğretimi için gerekli olan becerilerdir ve bu nedenle araştırmaya katılan ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının bu becerilerle ilişkili üç farklı zekâ alanı gelişmişlik düzeylerinin yüksek olması oldukça sevindiricidir. Bununla birlikte, ulaşılan sonuçlar adayların yarısından çoğunun özellikle de matematikle oldukça ilişkili olduğu düşünülen ve üç boyutlu nesneleri algılama, resimler, şekiller ve çizgilerle düşünme becerilerini (Gardner, 1999) kapsayan *görsel-uzamsal zekâ* düzeylerinin gelişmeye ihtiyacı olduğunu göstermiştir.

Bu araştırmada kapsamında yapılan betimsel analizlerden de, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının *mantıksal-matematiksel, kişilerarası-sosyal* ve *içsel-içedönük* zekâ alanlarının ileri düzeyde gelişmiş olduğu anlaşılmış, diğer zekâ alanlarının (*sözel-dilsel, görsel-uzamsal, müziksel-ritmik, bedensel-kinestetik* ve *doğacı-varoluşçu*) ise orta düzeyde geliştiği görülmüştür. Elde edilen bu sonuç, Korkmaz, Yeşil ve Aydın (2009) tarafından yapılan araştırmada ulaşılan öğretmen adaylarının bütün zekâ alanlarında orta düzey ve üzerinde gelişmiş oldukları sonucu ile uyuşmaktadır. Güneş ve Gökçek (2011) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda elde edilen matematik eğitimi üzerinde öğrenim görmekte olan lisansüstü öğrencilerinin sonucu ile benzeşmektedir. Bununla birlikte; Güneş ve Gökçek (2011) tarafından yapılan araştırmada lisansüstü öğrencilerinin *görsel-uzamsal* zekâ alanlarının gelişmiş olduğu raporlanmıştır. Bu araştırmada ise, öğretmen adaylarının bu zekâ alanına ilişkin puanlarının orta düzeyde gelişmiş olmakla birlikte gelişmiş düzeye oldukça yakın olduğu görülmektedir. Bu durum da, söz konusu zekâ alanı için de ulaşılan sonuçların da benzer olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca; Ocak, Ocak ve Lebleciler (2005) tarafından yapılan araştırmada ulaşılan matematik ve fizik öğretmeni adaylarının mantık-matematik zekâlarının diğerlerinden daha ileri düzeyde olduğu sonucu ile benzeşmekte fakat adayların doğacı-varoluşçu zekâlarının ileri düzeyde olduğu sonucu ile uyuşmamaktadır. Farklı alanlardan öğretmen adayları ile gerçekleştirilen araştırmalarda elde edilen sonuçlar incelendiğinde ise, özellikle sınıf öğretmeni adayları ile gerçekleştirilen araştırmalarda (Doğan ve Alkış, 2007) elde edilen sonuçlar ile benzerlikler görülmektedir. Yapılan araştırmalar ile bu araştırmada elde edilen sonuçlar, sınıf ve matematik öğretmeni adaylarının görsel-uzamsal ve bedensel-kinestetik zekâ alanları düzeyleri arasında farklılıklar olduğu anlaşılmıştır. Bu durum da, Gürbüzoğlu-Yalmancı (2011) ile Hamurcu, Günay ve Özyılmaz (2002) tarafından yapılan araştırmaların sonucunda ulaşılan farklı alanlarda öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının zekâ türleri ile öğrenim gördükleri öğretmenlik alanları arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu sonucunu destekler niteliktedir.

Araştırmada ilköğretim matematik öğretmen adaylarının çoklu zekâ alanları düzeylerinin mezun oldukları lise okul türlerine ve anne-babalarının eğitim düzeylerine göre değişiminin araştırılmasına yönelik olarak yapılan incelemelerde, öğretmen adaylarının mezun oldukları lise okul türleri ile bedensel-kinestetik zekâ alanı haricindeki çoklu zekâ alanlarına ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı farklılıklara ulaşılmamıştır. Analiz sonuçları, Anadolu Öğretmen Lisesi ile diğer liselerden mezun olan öğretmen adaylarının bedensel-kinestetik zekâ alanlarına ilişkin becerilerinde farklılıklar olduğunu göstermiştir. Bu durum, Anadolu Öğretmen Lisesi'nden mezun olan adaylarla diğer liselerden mezun olan adayların hareketlerle, jest ve mimiklerle kendini ifade etmelerine, beyin ve vücut koordinasyonunu etkili bir biçimde kullanabilmelerine ilişkin becerilerinin (Saban, 2002) değişim gösterdiğine işaret etmektedir. Bu sonucun ise, Anadolu Öğretmen Lisesi'nde öğrenim görmüş olan öğrencilerin öğretmenlik eğitimine oldukça erken yaşta başlamış olmalarından kaynaklanabileceği ve aldıkları bu eğitimin de bu zekâ alanına ilişkin becerilerinin gelişimine katkı sağlamış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, araştırmaya katılan ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin puanları açısından anne ya da babalarının eğitim düzeyleri arasında da anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Bu durum, bu araştırmaya katılan adayların anne ya da baba eğitim durumlarının, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarına ilişkin gelişmişlik düzeylerini etkilemediğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, anne ve babalarının eğitim düzeyleri araştırmaya katılan öğretmen adaylarının *kişilerarası-sosyal zekâ alanı* üzerinde bulunan ortak etkisi de, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının *kişilerarası-sosyal zekâ alan*larının gelişiminde anne-babalarının eğitim düzeylerinin etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Çünkü anne ve baba eğitim düzeyleri adayların ev ortamlarının yanında sosyal çevrelerini de etkilemektedir.

Matematik öğretmeni adaylarının sekiz farklı zekâ alanı içerisinde sadece üç zekâ alanı gelişmişlik düzeyleri oldukça iyi düzeydedir. Oysaki bu öğretmen adaylarının çoklu zekâ alanları farklı düzeylerde gelişmiş olan öğrencilere matematik anlatmaları gereklidir. Çünkü çoklu zekâ alanlarının öğretim çalışmalarında yer alması öğrencilere farklı fırsatlar sunarak öğrenmelerini arttırmaktadır (Gardner, 1983; Akt. Köroğlu, Yeşildere ve Cantürk-Günhan, 2002). Başka bir ifadeyle, matematik öğrenme-öğretme durumlarında her zekâya uygun etkinlikler yer alırsa öğrencilerin zekâ alanlarına uygun olan kendilerinin yetkin oldukları ve istedikleri ayrıntıları yakalayabilirler (Acat, 2002). Bu nedenle de, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının verecekleri derslerde her bir konunun öğretimi için sekiz farklı zekâ alanının tamamının kullanımını gerektiren etkinlikler ve uygulamalar gerçekleştirmeleri oldukça önemlidir. Bununla birlikte, bireylerin çoklu zekâ alanları belirli bir düzeye kadar geliştirilebilir (Armstrong, 1994). Bu nedenle, öğretmen adaylarının çoklu zekâ alanlarının gelişimi oldukça önemlidir ve lisans öğretimleri içerisinde öğretmen adaylarına verilen farklı derslerde adayların bu zekâ türlerinin kullanımına ve geliştirilmesine yönelik eğitim almaları faydalı olabilir. Bu tür eğitimler, öğretmen adaylarına bu zekâ türlerini derslerinde kullanabilmenin ötesinde çoklu zekâ alanlarını geliştirme fırsatı da verebilir.

KAYNAKÇA

ACAT, M. B. (2002). Çoklu zekâ kuramının Türkiye koşullarında öğrenme-öğretme ortamlarının planlanmasında ve düzenlenmesinde kullanılabilirliği. **Uluslararası Katılımlı Açık ve Uzaktan Eğitim Sempozyumu**, Eskişehir.

ARMSTRONG, T. (1994). **Multiple intelligences in the classroom.** Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

DEMİREL, Ö. (2000). **Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme.** Ankara: Pegem A Yayınları.

DOĞAN, Y. ve ALKIŞ, S. (2007). "Sınıf öğretmeni adaylarının sosyal bilgiler derslerinde çoklu zeka alanlarını kullanabilmelerine yönelik görüşleri". **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, XX(2): 327-339.

DURMAZ, H. ve ÖZYILDIRIM, H. (2005). "Fen bilgisi ve Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin Kimya dersine karşı tutumları ve çoklu zekâ alanları ile Kimya ve Türkçe derslerindeki başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi". **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, 6(1): 67-76.

GARDNER, H. (1999). **Çoklu zekâ: Görüşmeler ve makaleler**. Ankara: Enka Eğitim Dizisi.

GÜNEŞ, G. ve GÖKÇEK, T. (2010). "Lisansüstü öğrencilerin çoklu zekâ türleri üzerine özel bir durum çalışması". **İlköğretim Online**, 9(2): 459-473.

GÜRBÜZOĞLU-YALMANCI, S. (2011). "Çoklu zekâ türleri ile öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölümler arasındaki ilişki". **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 8(1): 1270-1289.

HAMURCU, H., GÜNAY, Y. ve ÖZYILMAZ, G. (2002). "Buca Eğitim Fakültesi fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin çoklu zekâ kuramına dayalı profilleri". *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, 16-18 Eylül, Ankara. 12 Nisan 2012 tarihinde http://www.fedu.metu.edu.tr/ufbmek-5/b_kitabi/PDF/Fen/Bildiri/t334.pdf adresinden elde edilmiştir.

KARASAR, N. (2009). **Bilimsel araştırma yöntemi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KOCABAŞ, A. (2003). "Erken Çocukluk Dönemi Öğretmen Adaylarının Kullandıkları Müziği Öğrenme Stratejileri ve Çoklu Zekâ Alanlarının Karşılaştırılması". *OMEP, Kuşadası-Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı Bildiri Kitabı* (3.Cilt), 5–11 Ekim. 01 Mayıs 2012 tarihinde http://www.muzikegitimcileri.net/bilimsel/makale/A-Kocabas_2.html adresinden elde edilmiştir.

KORKMAZ, Ö., YEŞİL, R. ve AYDIN, D. (2009). "Öğretmen adaylarının çoklu zekâ algıları". **Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi**, 27: 221-239.

KÖROĞLU, H., YEŞİLDERE, S. ve CANTÜRK-GÜNHAN, B. (2002). "İlköğretim 6. sınıfta ölçüler konusunun öğretiminde çoklu zekâ kuramına göre matematik öğretimi". *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, 16-18 Eylül. 09 Nisan 2012 tarihinde http://www.fedu.metu.edu.tr/ufbmek-5/b_kitabi/PDF/Matematik/Bildiri/t241d.pdf adresinden elde edilmiştir.

OCAK, G., OCAK, İ. ve LEBLEBİCİLER, N. H. (2005). "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Çoklu Zekâ Çeşitleri ve Bölüm Puan Türleri Arasındaki İlişki". *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, ss. 989-994.

SABAN, A. (2002). *Çoklu zekâ teorisi ve eğitim*. Ankara: Nobel Yayınevi.

VURAL, B. (2004). **Öğrenci merkezli eğitim ve çoklu zekâ.** İstanbul: Hayat Yayıncılık.

YENİCE, N. ve AKTAMIŞ, H. (2010). "Sınıf öğretmeni adaylarının çoklu zekâ alanlarının demografik özelliklerine göre incelenmesi". **Türk Fen Eğitimi Dergisi**, 7(3), 86-99.

STK (VAKIFLAR) VE MARKA İMAJI

Bilge DOĞANLI

Yrd. Doç. Dr. ADÜ, NAZİLLİ İİBF, UTF Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZET: Günümüzde bütünleşen bir dünya düzeni oluşmaktadır. Bir sivil toplum kuruluşu olarak ortaya çıkan vakıflarda sosyal sorumluluk vasfı, en üst düzeyde bir zorunluluk haline gelmiştir. Eylemlerinde toplum faydasını gözetme ilkesine dayanan vakıfların hizmetlerini en iyi koşullarda gerçekleştirmeleri ve toplumun desteğini alarak benzerlerinden farklılaşmaları gerekmektedir. Güçlü bir marka olarak kabul görmek isteyen markalar, marka kişiliklerini sevilen değerler üzerine kurgulayarak, algılanan imajlarını da farklılaştırmak durumundadırlar. Bir vakıf ilgili olduğu alandaki sorunlara ilişkin getirdiği çözüm önerileri ile marka imajını geliştirebilir ve sunduğu hizmetlere eklediği değerler ile de emsalleri arasında ayrıcalıklı konuma ulaşarak, çok daha fazla tercih edilen olabilir. Bu çalışmada, bir sivil toplum kuruluşu olan vakıfların algılanan marka imajı istatistiksel metotlar aracılığı ile belirlenmeye çalışılmıştır. Ulaşılan sonuçlar marka imajını oluşturan faktörlerin, samimiyet, yeterlilik, çok yönlülük, dayanıklılık ve coşkunluk veren olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *STK, Vakıf, Marka, Marka İmajı*

SYK (FOUNDATIONS) AND BRAND IMAGE

ABSTRACT: Nowadays a new integrated world order is occuring. The social responsibility qualification thrived to a must in foundations of non-governmental organization. These foundations have to differenciate themselves from similar ones with the help of the community. For this help, they also need to serve their services under the best conditions. Labels who want to be recognized as a strong label are trying to change their detected image, constructing the characteristics of their label based on favourized values of consumers. A foundation can develop it‘s image with the help of solutions in particular areas it is responsible for and can lift its position through unique service offerings. In this study, a foundation which is being considered as non-governmental organization tries to show its label image with the help of statistics methods. Results show that factors which create a label image consist of honesty, adequacy, diversity, resitance and enthusiasm.

Key words: *STK, Foundations, Brand, Brand Image*

GİRİŞ

Halkın beğenisine sunulan bir malın imajını, ürünün kalitesi, müşteri geri bildirimleri, reklam çabaları, rakipler ile rekabet gibi farklı faktörler belirlemekle beraber, bununla ilgili olarak gerçekleştirilecek her türlü faaliyet kullanıcı gözünde marka olarak çağrışım yapmaktadır. Marka, mal ve hizmetlerin kimliğini belirleyen, ürünün rakiplerinden ayırt edilmesini sağlayan, pazarlama yönetimi ve reklam yönetimi uygulamalarının odak noktası olarak tüketicilerle iletişim kurulmasını kolaylaştıran, üreticilere ve tüketicilere yasal bir takım avantajlar sağlayan, ürünü farklılaştıran isim, sembol, simge veya bunların birleşimidir (Akutoğlu, 2004: 16). Aynı zamanda marka, karşılıklı ilişkiye dair bir söz ve kalite garantisidir. Marka, firma ve firmanın müşterileri arasında bir ilişki kurar. Güçlü bir marka, ayırt edilebilirdir, tercih oluşturur ve bir prestij unsurudur (Perry ve Wisnom III, Çev., 2003: 12). Marka; talep yaratarak tutundurmaya, kurum ve ürün imajının yerleştirilmesine, istikrarlı satış sağlanarak rekabet gücünü arttırmaya, medya, müşteriler, kamuoyu oluşturabilecek çevreleri firma lehine etkileyen, firmaya değer kazandırmaya, çalışanlar arasında birlik ve beraberlik duyguları; moral ve motivasyon geliştirmeye yardımcı olmaya ve işletmenin kendini rakiplerine ve kriz ortamlarına karşı daha etkili korumasını sağlamaya yardımcı olandır (Ak, 1998: 150) (Özdemir, 2009: 62). Yapılan tanımlardan hareketle, markanın, işletmenin ürün ve hizmetlerinin ayırt edilmesini sağlayan, müşterilerin veya tüketicilerin ürün ve hizmetleri tercih etmelerine neden olan ve işletme ve tüketiciler arasında bir iletişim köprüsü görevini üstlenen isim veya sembol olduğundan bahsedilebilir. Marka, tüketicilerin, ürünleri tanımalarını ve tekrar satın alabilmelerini sağlamaktadır. Aynı zamanda kalıcı fiyat imajı yaratarak ürünlerin pazarda başarılı olmalarına da yardımcı olmaktadır. Marka bunların dışında, firma ve ürün imajının yerleştirilip geliştirilmesine katkı sağlamakta, ürünün tanınmasında, beğenilmesinde ve ürünle tüketici arasında bağımlılığın kurulmasında önemli rol oynamaktadır (Pira v.d., 2005: 62). Marka, eğer yalnızca bir isimden ibaret kalırsa o zaman marka olma niteliğini yitirir (Kotler, 2000: 89). Bu bağlamda markanın bir ürünü diğerlerinden ayırabilecek en önemli özellik olduğu dikkate alınmalıdır. Marka belirli bir ürünü tanımlamakta ve temsil etmektedir. Ancak, bu bir ürüne verilen isimden çok daha geniş bir anlamı içermektedir (Yurdakul, Dinçer, Köseoğlu, 2004).

1. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kavramı dar kalıplarla açıklanamayacak kadar oldukça geniş bir kavramdır. STK’ları tanımlama konusunda literatürde birbirinden farklı ifadeler bulunmaktadır. Bu bölümde literatürde STK ile ilgili bahsi geçen tanımlara yer verilmeye çalışılacaktır. Bunlar kısaca, kar amacı gütmeyen kuruluşlar; hükümet dışı kuruluşlar, hayırsever yardım kuruluşları ve vergiden muaf kuruluşlardır. En sık karşılaşılan kavram, kar amacı gütmeyen kuruluşlar kavramıdır. STK’lar üçüncü sektör, hükümet dışı kuruluşlar, devlet dışı kuruluşlar, gönüllü kuruluşlar, sivil toplum örgütleri gibi adlarla da tanımlanmalarına karşın, Antrobus birkaç istisna dışında bu kuruluşların devletle doğrudan ilgisi olmayan ancak diğer taraftan hükümetin sağladığı fonlara bağlı, dolayısıyla hükümet yasalarına duyarlı örgütler olduğunu kaydetmektedir (Demirkaya ve Çakırberzah, 2006: 59). Kolawski’ye göre de STK, birey, grup veya kurumların kimi zaman ortak bir payda da anlaştığı, kimi zaman uzlaşamadığı, inanç, kanaat, çıkar ve yaşam tarzlarını koruyarak, birlikte var oldukları toplumlardır. STK, sivil insiyatif yoluyla içinde geniş katılımlı bir platformu tüzel yapısıyla sağlayan, karar verme süreçlerinin yaşandığı ortamlarda söz hakkı olan, ortak misyon değerleriyle kurulmuş olan örgütlerdir (Akatay, Yelkikalan, 2007: 9). Literatürde ise STK’ya atfedilmiş olan kavramlar, kurumsallaşma gerekliliğini anlatan örgütlülük, gönüllülük, kamu yararı gözetme, özerklik, kâr amacı gütmeme, yatay ilişkilerin ön plana çıkması, kamu alanına sahip olma ve belli bir konuda uzmanlaşma ilkesi olarak sıralanabilmektedir (Avcı, 2007: 29). Avrupa’da sivil toplum kuruluşları, çoğu kez Non-Governmental Organization (NGO) terimiyle birlikte düşünülmektedir. Sivil toplumun bir parçası olan bu kuruluşlar, vatandaşları ortak bir amaç için bir araya getiren çevre ve insan hakları örgütleri, tüketici dernekleri,

yardım ve eğitim örgütleri gibi yapılardır. NGO kavramının aslında Türkçede de, tam karşılığı yoktur. Geçmişte, cemiyetler, kulüpler, daha yakın bir tarihte de, demokratik kitle örgütleri gibi sözcükler sivil alanda faaliyet gösteren bu yapıları tarif etmekte kullanılmıştır. Hatta gönüllü olup olmadığı, üyelik aidatları, kamu yararı gözetmesi, vergi muafiyeti, vb. çeşitli kriterlere bakılarak kuruluşlar sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Ancak bugünkü en yaygın kullanım, "*Sivil Toplum Kuruluşları*"dır . STK'lar, ulusal ve uluslar arası alanda birbirinden farklı anlamları çağrıştıran birçok terimle ifade edilmektedir. İngiltere'de "Gönüllü Kuruluş" (Voluntary Organisation), ABD'de, "Özel Gönüllü Kuruluş" (Private Voluntary Organisation), bazı ülkelerde "Gönüllü Kalkınma Kuruluşları", bazı ülkelerde de "Yurttaş Örgütleri" (Şahin, Tufan, 2008). Bazılarında, Hükümet Dışı Kuruluşlar (Non-Governmental Organizations NGO's), Üçüncü Sektör Kuruluşları (Third Sector Organizations). Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar (Nonprofit Organizations). Bağımsız Sektör Kuruluşları (Independent Sector Organizations), Hayır Kuruluşları (Charities-Philanthropic Organizations). Tabana Dayalı Organizasyonlar (Grass- Roots Organizations), Enciomsu Örgütler (QUANGO), Seçilmiş ya da Yerel Kurullar (Elected or Local Councils, Commisions). Girişimler, Platformlar, Vatandaş Eylemleri, Semt Girişimleri (Initiations, Platforms, Citizen Actions, Neighborhood Initives) (Avcı 2007: 28). Bu kavramlardan kâr amacı gütmeyen kuruluşların, kamu ve özel sektörden farklılıkları vurgulanmış ve devletten bağımsız, biçimsel yapılara sahip, kâra yönelik olmayan, kendi kendini yönetebilen, gönüllü çalışmayı ve bağışları içeren ve dini ve politik boyutları olmayan organizasyonlar olarak tanımlanmışlardır (Zimmermann, 1999: 501-502).

STK'ların, özellikle devlet etkisi ve yönlendirmesinin dışında yapılanması ve faaliyet göstermesine vurgu yapan "Hükümet Dışı Kuruluşlar" terimi, Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi'nde de STK'ları ifade etmek üzere kullanıldığı için uluslararası literatürde yaygınlık kazanmıştır (Pekküçüksen ve Oktay, 2004: 75) (Avcı, 2007: 28). STK'lar, kamu yararına çalışan ve bu yönde kamuoyu oluşturan, kar amacı gütmeyen, demokratik işleyişe sahip, bürokratik donanımdan yoksun ve gönüllü olarak bir araya gelen örgütlenmelerdir de denilebilir. (Yiğit, 2005: 31). STK, hükümet dışı örgütler veya devlet dışı örgütler anlamı niteliğiyle de bir anlamda kamu organizasyonları dışındaki yasal örgütlenmelerdir (Güloğlu, 2006: 149) ve genel olarak, üyeleri arasında manevi çıkara bağlı, dayanışma bilincine sahip, iktidara geçmeyi amaçlamaksızın siyasal sistemi etkilemeye çalışan menfaat ya da baskı guruplarıdırlar. STK'lar yapı, faaliyet ve tür açısından çok çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında bilim, teknoloji, eğitim, sağlık, spor, kalkınma, din ve yardım işleri kapsamında özel ve kamu vakıfları, çeşitli yurttaşların oluşturduğu cemiyetler (dernekler), sendikalar, çeşitli meslek odaları yer almaktadır (Abay, 2007). Eğitim, kültür ve iletişim merkezi olarak görülebilecek STK'lar insanların entelektüel olarak gelişmesine ve düşüncelerinin değişmesine katkı yaparlar. Yaşamı sadece haklar değil aynı zamanda zorunluluklar düzeni olarak gören bireylerin yetişmesine ve toplum için en değerli varlık olan gönüllü vatandaşlık kültürünün yerleşmesine de önderlik ederler (Aydın ve diğerleri,1999:12-13) (Erol, 2007: 339).

1.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri

STK'lar, demokrasi bilincini geliştirmek, küreselleşmeye katkı sağlamak, iktisadi kalkınmayı sağlamak, sosyal hayat seviyesini artırmak, kamu hizmetlerine katkıda bulunmak, ekonomik işleri yerine getirmek, kamuoyu oluşturmak suretiyle bireylerin taleplerini karşılamak, kronikleşmiş sorunları çözmek, kriz yönetimi gerçekleştirmek, iletişim, temsil ve kendini gerçekleştirmek amaçlarını taşırlar (Akatay ve Yelkikalan, 2007: 31-43). STK'lar kamusal otoritenin eksik kaldığı eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, çevre, kırsal-kentsel kalkınma gibi değişik alanlarda da önemli işlevler üstlenmektedirler. Yaşlıların bakımı, kimsesiz çocukların korunması, özürlülerin eğitimi gibi sosyal hizmet alanlarında öncülük STK'lara aittir ve zaman içerisinde değişen şartlara göre farklılaşabilmektedir. STK'ların gerçekleştirdiği görevler, yaptıkları hizmetler ve üstlendikleri işlevler kısaca, sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel ve bireysel olmak üzere de dört ana başlık altında toplanabilmektedir (Yıldırım, 2004: 72-75).

2. VAKIFLAR

Sözlük anlamıyla vakıf; hapsetmek, alıkoymak, bağlamak, durdurmak anlamlarına gelirken, terim olarak; menfaati kullara ait olmak üzere bir malı kendi mülkünden çıkarıp Allah yolunda hapsetmek demektir (Yeğin, 1983: 775). Türk Medeni Kanunu madde 101'de ise vakıflar, "Gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve haklarını belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır" şeklinde tanımlanmışlardır. Hilmi Ömer Efendi (1307), vakıfları "Menfaati Allah'ın kullarına ait olmak üzere, bir ayn'i, Cenab-ı Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten (satma ve satın almadan) mahpus ve memn'u kılmak (alıkoymak)" olarak tanımlamaktadır. Türk vakıflarının ilk yazılı vesikası M.Ö. 1280 yılında yazılmış Eti vakfiyesidir (Ateş, 1982: 2). Batı toplumlarında vakıf kurumuna ancak Orta Çağda rastlanmaktadır. Batıda vakıflar kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (nonprofit organizations) veya üçüncü sektör kuruluşları (third sector) olarak kabul edilmektedir (Baloğlu, 1996: 10). Başçı (2007), bir vakıf imparatorluğu olarak da bilinen Osmanlı Devleti'nde sivil oluşumlar olarak vakıfları; toprakların imar edilmesinden, açların ve yoksulların doyurulmasına ve giydirilmesine kadar her alanda etkinlikler gösteren ciddi oluşumlar olarak tanımlamaktadır. Bu oluşumlar, modern anlamda sosyal güvenliğin oluşmasında, toplum içinde fakirlerin, açların, yolda kalmışların, yetimlerin, kimsesizlerin barındırılması, giydirilmesi ve doyurulmasında devletin hizmet görmediği alanlarda hizmetler üstlenmede önemli görevler başarmışlardır (Uslu, 1997: 317) (Avcı 2007: 33). İcra ettiği fonksiyon açısından vakıflar serveti, tasarruf ve rantları hizmete dönüştüren kurumlar olarak ta tanımlanabilmektedir (Özcan, 2003:4). Bir başka ifade ile de Vakıflar, insanla birlikte hayat bulan karşılıklı dayanışma ve başkalarına iyilik yapma duygusunu, hukuki statüye kavuşturan ve ona süreklilik sağlayan, tüzel kişiliğe sahip hukuki ve sosyal bir müesseselerdir (Özaydın, 2003:4) (Şahin 2011: 5). Vakıflar, Türk–İslam hayırseverliğinin bir ifadesi olarak ortaya çıkmışlardır ve Türklerin ekonomik ve sosyal hayatlarında yüzyıllar boyu etkili bir rol oynamışlardır. Diğer bir taraftan, toplumların ahlaki, dini ve sosyal anlayışları da, insanları iyilik yapmaya, hayır işlemeye ve birbirlerine yardım etmeye teşvik etmektedir. Toplumlar, kendisinden başkasını düşünmeyen, bencil bir yaşam şekillerine iyi gözle bakmamaktadırlar. İnsanlar arasındaki maddi ve manevi eşitsizliğin giderilmesi de, sadece devlete düşen bir ödev değildir. Devletin, sosyal yardımlar ve sosyal kurumlar aracılığı ile üstlendiği görevler yanında, varlıklı kişilerin vakıflar vücuda getirerek, bu alanda devlete yardımcı olmaları, hem insani ve ahlaki görevleri, hem de yaşadıkları topluma karşı sosyal sorumluluk ödevleridir. Bu anlamda, vakıf, belirtilen gereksinimlerin ve gerçeklerin ortaya çıkardığı ve geliştirdiği bir hukuk kurumudur. Başkalarına yardım bakımından, ahlaki ve insani ödevlerin yerine getirilmesinde, kişiye yardımcı olabilecek hukuki kurumların belki de en elverişlisi, vakıflardır (Özsunay, 1978: 354-361) (Korkusuz ve Ergün, 2007:71) . Vakıflar sadece fakir ve yoksullara yardım etmek gibi bir çerçevede kalmamış, aynı zamanda fikir, kültür, irfan, uygarlık, estetik, sanat ve eğitim-öğretim boyutunun yanı sıra; mimarlık, bayındırlık ve şehircilik anlayışı üzerinde de derin izler bırakmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden itibaren de vakıfların sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. (Kazıcı 1985: 8-10).

2.1. Vakıfların Kavramsal Çerçevesi

Dünyada ve Türkiye'de faaliyet gösteren vakıflar, sivil toplum kuruluşları olarak ifade edilmektedirler (Akatay ve Yelkikalan, 2007: 18). Gönüllü sivil kuruluşlar ya da sivil toplum kuruluşları olarak tanımlanan vakıflar, temelde gönüllülük esasına dayalı ve kar amacı gütmeyen toplumsal amaçlı kuruluşlardır. Vakıflar, ait oldukları toplumun sosyal bünyesi, kültürel yapısı ve değerlerinden doğmuşlardır. Başka bir deyişle, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile arzuların karşılanmasını sağlayan değerlerin hayata geçirilmesini amaçlayan kuruluşlardır (Erşahin, 2003: 27-28). Vakıflar, kuruluşları itibariyle farklı amaçlara sahip olmalarına rağmen, zorda kalanlara yardım etme, arkasında güzel bir iz bırakma ve ebediyete kadar adını baki kılma gibi dayanışma ve hayırseverlik gibi duygularla anılmaktadır. Bir hizmetin gelecekte de yapılması için insanların belli şartlarda ve resmi bir yolla bıraktıkları mülkleri veya parayı ifade etmektedirler (Pekmezci ve diğerleri**,** 2004: 136), (Erol, 2007: 342). Vakıf düşüncesini doğuran dinamikler, toplumsal huzur ve barış ihtiyacı, stratejik gereksinimler, belli bir düşünceyi ve ideolojiyi yayma, devletin ya da siyasal iktidarın ihmal ettiği sosyal görevleri ikame etme, laiklik ilkesi, kültürel ihtiyaçlar ve değerlerdir. Söz konusu nedenlerden dolayı bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile arzuların karşılanmasını sağlayan değerlerin hayata geçirilmesini ifade eder. Bu teşekküller eğitime, kültüre, ekonomiye, sosyal ve siyasal hayata büyük katkılar sağlamaktadırlar. Ülkemizde de yüzlerce vakıf kurulmuştur ve hâlâda kurulmaya devam etmektedir (Erşahin, 2003: 28). Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle de İslâmiyet'in kabulü vakıfların kurulmasını, gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Hastaneler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar medreseler, kütüphaneler camiler, tekkeler, mescitler vakıflar aracılığıyla oluşturulmuş, meydana getirilen bu eserler toplumun gelişmesinde ve ülkenin kalkınmasında önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Akı ve Demirbilek, 1996: 1). Vakıflar tarihi gelişimleri içinde İslam coğrafyasında, özellikle Osmanlı imparatorluğunun güçlü dönemlerinde modern devlete özgü olan ekonomik, idari, sosyal ve kültürel görevleri üstlenmiştir. Vakıflar, kamu olanaklarını birleştirip bütünleştirerek, halka hizmette oldukça etkili ve yetkili bir kuruluş olma özelliği taşımaktadır (Özdamar, 1985: 5-10). Mülkiyet anlayışının vakıf şeklinde geçmişten günümüze aktarılarak geldiği, İslam'ın ilk yıllarından itibaren önem kazandığı ve sadaka verme, hayır yapma gibi birtakım prensiplerle toplum hayatında önemli işlevleri yerine getirdiği görülmektedir. Osmanlı döneminin toplum hayatında ise vakıf müessesesi hem teorik açıdan hem de pratikte bir hayli gelişmiş sosyal, iktisadi, idari ve eğitim gibi birçok alanda değişik ve Osmanlı'ya özgü modeller ortaya çıkarmıştır (Akgündüz, 1988: 401). Vakıf misyonu çerçevesinde gelişen bu kurumlar, Osmanlı şehirlerinin kuruluş ve gelişmelerinde, günlük hayatın işleyişinde son derece etkin bir rol üstlenmişlerdir (Ülken, 1971: 13). Başçı (2007), kurulduğu günden bugüne kadar vakıfların, gördükleri hizmetler bakımından; eğitim ve kültür hizmeti vermek için kurulan vakıflar, sağlık hizmetleri için kurulan vakıflar, bayındırlık hizmetleri için kurulan vakıflar, şehircilik ve belediye hizmetleri için kurulan vakıflar ve askerlik ve spor hizmeti olarak kurulan vakıflar olarak sınıflandırılabileceğini kaydetmiştir. Vakıflar bir medeniyet belirtisi, sosyal yardım ve dayanışma hizmeti olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Değişen toplum şartlarını da göz önüne alarak vakıf kaynaklarından yararlanıp günümüzde toplumun sorunlarına çözüm aranması gerekmektedir. Bunlardan bazıları, kız çocuklarının eğitim-öğretim hakkından yararlanması, toplumsal şiddet, aile içi şiddet ve özellikle kadına karşı şiddetin önlenmesi, sokak çocuklarına sahip çıkma, gençleri her türlü uyuşturucu ve kötü alışkanlıklardan kurtarmak, töre cinayetleri ve kan davalarının önlenmesine katkı sağlamak, yaşlıların, kimsesizlerin ve çocukların barındığı yaşlı evi, çocuk esirgeme kurumu, çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları, çok sayıda zihinsel ve bedensel engellinin barındığı rehabilitasyon merkezlerindeki şartların daha modern ve uygun hale getirilmesi için kaynak sağlamada devletin vakıf gelirlerinden kaynak aktarılması vb. vakıfların; bir medeniyet kurumu olarak geçmişi günümüze getiren, bugünü de yarına bağlayan birlik ve beraberliğin sağlam ve sarsılmaz köprüsü olduğu unutulmamalıdır.

3. MARKA İMAJI

Bir kurumun büyüyebilmesi, başarılı olabilmesi, nitelikli çalışanları kuruma çekerek bünyesinde barındırabilmesi, kriz durumlarından az yara alarak çıkabilmesi vb. için güçlü bir kurum imajına ihtiyaçları bulunmaktadır.

Bir ürünün tanıtımında amaçlanan hedef, ürünün algılanan imajıdır. İmaj; belleklerdeki çağrışımlar, duygular, tutum ve izlenimlerle bunların olumlu ya da olumsuz çıkarımlarından meydana gelir. Bu çıkarımlardan akla gelen çizgi, resim ya da sembolik bir anlamdır. Sembolik anlam, pek çok unsurdan ve bir ülkenin benzerleriyle ya da rakipleriyle kıyaslanmasından oluşan bir bütündür. Bu unsurlar birbiriyle ilişkili olarak zihinsel bir ağ oluşturur ve birbirlerini etkiler. Bu zihinsel ağ ya da imaj ölçülebilmekte ve bu ölçümler imajın nasıl değiştirilebileceği hakkında fikir vermektedir (Vicente, 2004: 3). Soyut olan imaj, kişisel algılamalara yöneliktir ve hedef kitleye göre farklılık gösterir. Bu algılamaların somut hale dönüştürülmesi ise, bunların ölçümlenmesiyle mümkündür (Tunca, 2006: 258). Kurumların imajı, rekabet avantajında bir kaynak olarak düşünülebilir. Olumlu bir imaj müşterileri cezbetmeyi kolaylaştırır (Flavian, Guinaliu ve Torres, 2005). Olumlu bir imaj, yalnız bir kurumun ürünleri ve hizmetlerinin seçiminde müşterilerin teşvik edilmesinde değil, aynı zamanda kurum ile ilgili doyum seviyesi ve tutumlarını geliştirmek için de güçlü bir araçtır (Nguyen ve Leblanc, 2002). Bu anlamda, olumlu bir imaj oluşturma, kurumsal başarıyı artırmanın çeşitli yollarından birisidir. Örneğin, bir firmanın imajını geliştirerek oluşan yüksek müşteri bağlılığı, satışları geliştirebilir (Si ve Hitit, 2003). Bu nedenlerle, kurumların çoğu kuvvetli bir imaj oluşturmak için, zaman, kaynak ve çaba harcamaktadırlar. Dolayısıyla, kurum imajı, müşterilerin karar verme sürecini ve davranışlarını etkileyen en önemli unsurlardandır (Porter ve Claycomb, 1997) (Cerit, 2006: 345). Kurumlara hedef kitle nezdinde itibar yükleyerek saptanan amaçlar paralelinde imaj kazandırmaya çalışmak kurumsal marka konumlandırması çalışmalarının da temel amacıdır. Günümüzde müşteriler için önemli olan 'kurumun gerçekte nasıl olduğu' değil, 'kurumun nasıl olduğuna inandıkları' algısıdır (Kiley,1998:36).

İyi bir imaj ve itibar arasındaki etkileşim şirketin müşteri sadakati kazanmasını sağlar (Nguyen ve Leblanc, 2001). İmaj oluşturma çalışması, mevcut durumun saptanması ve kimin, neyi, niçin düşündüğünün belirlenmesiyle başlayıp amaca varmak için hangi araçtan ne tür mesaj ulaştırmak için yararlanılacağının kararının verilmesiyle devam eden ve kimi zaman mevcut durumda da değişikliğe yol açabilen faaliyetleri içermektedir (Peltekoğlu, 2001: 370). İmaj çalışmalarının uygulanması ile güçlü bir marka olmaya yönelik büyük adımlar atılmış olacaktır (Gültekin, 2005: 132). Yaklaşık 25 yıl önce Amerikan şirketleri imaj reklamlarına toplam 50 milyon dolar ayırırken, bu rakam 1989'da 600 milyon dolaylarına çıkmıştır (Gregory ve Wicchman, 1993). Markalaşma ile yalnızca ürünlere ya da kurumlara isim, logo, sembol ve ya slogan verilmez, markalaşma ile markaya bir ruh ve kişilik eklenir. İnsanlar onu düşündüğünde ilgili ürünle belleklerinde belli bir izlenim yaratılmaya çalışılır. Bu çağrışımlara marka imajı denir. İmaj, bir olay ya da durumun bireylerin inancında ve anlayışında ifadesini bulması ya da duygularla alınan bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylardır. İmaj, bir kişi ya da kurumun diğer kişi ve

kuruluşların zihinlerinde isteyerek ya da istemeyerek çevresi hakkındaki fikirler anlayış ve değerleridir (Dinçer, 1998: 2) (Gültekin, 2005: 127). İmaj; organizasyon ve diğer sosyal, tarihsel ve somut faktörler ve edinilmiş kişisel tecrübeler tarafından bireye planlı ya da plansız olarak gönderilen mesajların birey tarafından karmaşık ve çok yönlü bir sürece tabi tutulması sonucunda oluşur (Kazoleas ve diğ., 2001). Marka imajı, tüketici belleğinde çağrışımlara bağlı olarak marka hakkında yansıtılan algılamalardan oluşur (Uztuğ, 2003: 40-41) ve hedef kitlede oluşan duygusal ve estetik izlenimlerin toplamı olarak tanımlanır (Ker, 1998: 25). Bir başka tanıma göre de, bir kişinin veya kişiler grubunun bir ürünle ilgili duygusal olduğu kadar rasyonel değerlendirmelerin tümü, bir başka deyişle, ürünün, kişiye çağrıştırdığı duygu ve düşünceler bütünüdür (Peltekoğlu, 2001: 584). Bir ürünün veya markanın imajı, alıcının ürün veya markanın ne olduğu ile ilgili izlenimleri sonucu oluşan sembolik değerlerdir. Marka ile bağdaştırılan bu sembolik değer, alıcının bir markayı diğerine tercih etmesinde önemli bir etkendir. Alıcılar kendi kişilik ve hayat tarzları ile uyumlu olarak algıladıkları ürün ve markaları tercih ederler. Pazarlama iletişimiyle ürün ve markalar için hedef kitleye uygun imajlar yaratılması hedeflenmektedir (Tapan, Toduk, Akkor, Hortaçsu, 1997: 8). Marka imajı ile ilgili yapılan birçok farklı tanımın ortak noktası olarak marka imajının, insanların marka ile ilgili algılamaları ve yorumları ve marka ile ilgili pazarlama aktivitelerinin sonucu olarak tüketicilerin kafalarında oluştuğu söylenebilir. Tüketiciler, bir marka ile ilgili zihinlerindeki çağrışımlara dayanarak o marka ile ilgili imaja sahip olmaktadırlar. Dolayısı ile marka imajı bireylere göre farklılık gösterebilir çünkü her insanın belirli bir marka ile ilgili farklı çağrışımları olabilir (Hung, 2005: 239). Kurumsal imaj ise, bir organizasyonun realitesinin yansımasıdır. Bir şirketin paydaşları tarafından nasıl algılandığıdır. Yani bir şirketin değişik paydaşlarının gözünde değişik imajları olabilir (Argenti, 1996). Marka imajı yaratmada önemli bir takım unsurlar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ürünle ilgilidir. Bir kısmı da tüketicilerin ihtiyaçları, değerleri, yaşam biçimi gibi tüketici ile ilgilidir. Tüketicilerin satın alma karar süreçlerindeki değerlendirmeleri ile ilgili araştırmalarda tüketiciler, bilişsel ve sembolik yaklaşımlarla incelenmektedirler. Bilişsel veya faydacı olarak tanımlanan ilk yaklaşım, tüketiciyi, faydalı veya bilişsel bir takım adımları gerçekleştiren bir karar alıcı olarak görmektedir ve markaların işlevsel özelliklerini ön plana çıkartır. İkinci yaklaşım, tüketiciyi, duygusal açıdan değerlendirir. Bu noktada marka seçiminde marka imajı ve sembolik değerleri devreye girmektedir (Odabaşı ve Oyman, 2002: 370). İmajın oluşumu ve uygulandığı biçimler; genel özellikler, duygular, ya da izlenimler, ürün algılanması, inançlar ve tutumlar, marka kişiliği, özellikler ve duygular arasındaki bağlantılar olarak özetlenebilir (Uztuğ, 2003, 40). Marka imajının öznel öğeleri bir kişilikte bulunabilecek tüm kavramları içermektedir. Örneğin fiziksel kişilik (dış görünüş, boy, güzellik), zihinsel kişilik (sağduyu, hayal gücü), duygusal kişilik (sempati, sevecenlik, hırçınlık), yaşam tarzı (öncü veya geleneksel, iyimserlik veya fantezi). Buradan, markalara belirli kişilikler verilebileceği sonucuna ulaşılabilir (Peltekoğlu, 2001: 584). Markalara duygusal ve psikolojik özellikler kazandırmak, bir ruh, bir tarz ve kullanıcı imajı veren yaratıcı iletişimle mümkündür (Pringle ve Gordon, çev., 2001: 30). Örneğin Starbucks'ın, Harley-Davidson'un, Adidas'ın, Reebok'ın, Porshe'in, BMW ya da Mercedes'in müşterilerine hissettirdikleri duygusal hazzı yakalayabildiği ölçüde emsalleri başarılı olacaktır.

Başarılı marka imajı, üç öğenin bileşimi olarak düşünülebilir. Bu üç öğe; iyi bir ürün (Ü), ayırt edici bir kimlik (K) ve sunulan değerlerdir (ED); Yani:

Marka imajı = Ürün x Ayırt edici kimlik x Ek Değerler

Bu üç öğe arasındaki ilişki, her bir öğenin varlığına fazlasıyla bağlıdır. Çünkü üç öğe de başarılı bir marka yaratmak için gereklidir. Marka geliştirmek, etkin bir ürüne sahip olmakla başlar. Ürünün etkinliği de marka isminin açıklanmadığı testlerle ölçülebilir. Daha sonra, ürüne ayırt edici bir kimlik verilmelidir ki, müşteriler onu diğerlerinden ayırt edebilsin ve ürünü, ismini söyleyerek isteyebilsin (Doyle, 2003: 409).

Marka imajı, tüketicinin o marka ile ilgili algılarının, düşüncelerinin, duygularının ve markanın çağrışım yaptırdığı şeylerin bütünüdür. Bunlar:

1. Ürünle doğrudan ilgili özellikler (*ürünün yapısında yer alan temel fiziksel/kimyasal özellikler, renk, büyüklük, stil, aroma, tat, şekil, dizayn vb.*)
2. Ürüne eklenen özellikler (*ambalaj, etiket, marka ismi, imalatçının ismi, ülke orijini vb*.)
3. Markanın sağladığı yararlar (*fonksiyonel, sembolik, duygusal yararlar vb.*)
4. Markaya karşı genel tutumlar ve markanın çağrışım yapan diğer faktörleri şeklinde sıralanabilir (Kavas, 2004: 19). Başarılı markalar, müşterileri ile güvene dayalı bir ilişki kurarlar. Algılanan riski azaltır, seçim sürecini basitleştirir ve zaman kazandırırlar. Kurulan ilişki, müşterilerin markaya yönelik imajına bağlıdır. Marka imajı, markanın özelliklerine ve çağrıştırdıklarına yönelik inanışlar bütünüdür. Bir müşterinin zihnindeki marka imajı, 4 tür kaynak ile yaratılır:

Deneyim: Müşteriler çoğunlukla markayı daha önceden kullanmışlardır ve markanın özellikleri ve inanılırlığı konusunda sıklıkla iyi bir şekilde bilgilendirilmektedirler.

Kişisellik: Arkadaşlar, meslektaşlar ve ürünü kullanırken görülen diğer kimseler, markanın özelliklerini ve bazı çağrışımları iletmektedirler.

Halk: Marka, kitle iletişim araçlarında görülmüş ya da tüketicici raporlarında analiz edilmiş olabilir.

Ticari: Reklam, raflar, ambalaj ve satış görevlileri markaların özelliklerini ve değerini diğerlerine iletmede önemli kaynaklardır (Doyle, 2003: 398).

4. VAKIF VE İMAJ

İmaj ile ilgili tanımlamalardan hareketle, bir "Vakfın İmajı, hedef kitlelerince algılanış tarzı, kamuoyunda oluşturduğu genel izlenim, kendine duyulan saygınlık ve itibar, vakfın çalıştığı konularda sağlanan destek ve oluşturduğu pozitif söylemlere dayalı görüntülerin tamamı" olarak tanımlanabilir. Olumlu bir imaja sahip olmak, günümüz koşullarında bütün işletmeler gibi vakıflarında sahip olmak istedikleri özelliklerdir, çünkü sahip olunacak olumlu imaj ile söz konusu vakıf, kendini kolayca kabul ettirebilecek, tanıtımlarını kolayca gerçekleştirebilecek ve bu sayede kazanımlarını gelir ve destek olarak artırmanın yolunu da açmış olacaktır. Olumlu imaja sahip vakıflar, güçlü bir marka olma yolunda önemli fırsatlara sahiptirler. Güçlü ve güvenilir bir vakıf imajına sahip bir vakıf konumuna ulaşmak, vakfı kamuoyunda söz sahibi olan bir konuma kavuşturacaktır. İlk olarak yapılması gereken, söz konusu vakfın sahip olduğu imajın tespit edilmesi ve halkla iletişim yöntem ve teknikleri ile de bu imaj desteklenmesi olmasıdır. Ancak cevabı aranan soru oluşturulması arzu edilen imajın hangi şartlarda gerçekleştirilecek olduğudur. Kurumlara ait imaj oluşturulmasının iki önemli şartı; Rewton (1995) tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Hedef kitleler nezdinde o kurumun algılandığı özel bir tarz yaratarak kurumu konumlandırmak, kurumun tanınmasını ve fark edilmesini sağlayarak diğer kurumlara nazaran daha çok tercih edilmesini sağlamak,

Hedef kitlelerle olumlu iletişim kurarak onların desteğini sağlamak (Rewton 1995: 69).

Berkman ve Gilson, kurumları iyi bir imaja sahip olmaya iten beş temel faktör belirlemişlerdir: Genel bir kurum kimliği oluşturma, basında olumlu bir avantaj kazanma, yatırımcıları cezp etme, genel bir iyi niyet ortamı yaratma, kurumu etkileyen bazı konular hususunda tavır alma (Berkman ve Gilson 1987: 499). Kurumsal imaj, imaj çalışmalarının başlangıcını ve sonucunu oluşturmaktadır. Kurumsal imaj yaratmak için gerçekleştirilmesi gerekenler; "alt yapı, dış imaj, iç imaj ve soyut imaj oluşturmaktır" (Güzelcik 1999: 173). Bu unsurların bir vakıf imajı yaratmada da geçerli olduğu varsayılabilir. Alt yapı için, gerekli imaj analizleri gerçekleştirildikten sonra, istenilenleri gerçekleştirmek ve oluşacak imajı sağlam temellere bağlamak gerekir. Alt yapıyı hazırlama aşamasını vakfın dış imajının hazırlanması takip etmelidir. Vatandaşların algılamalarının değiştirilmesi ya da pekiştirilmesi bu aşamada söz konusu olmaktadır. Dış imaj oluşturmak için en optimum sonucuna ulaştıracak iletişim yöntem ve tekniklerine karar verilmeli ve en etkin kanallarla hedef kitlelere aktarılmalıdır. Kurum içinde yaratılacak mükemmel bir iç imaj kurum dışında da en iyi koşullarda dış imaj yaratılmasının yolu olacaktır. İç imaj vakıf çalışanlarının, üyelerine yansıttığı atmosferdir. Güçlü bir dış imajla oluşturulmaya çalışılan kimliğe, öncelikle, vakıf üyelerinin inanması gerekmektedir. Vakıf ile vatandaşlar arasında kurulacak duygusal bağ ile imaj çalışmalarına konu olan vakıfta, kendilerinden bir şeyler bulmaları ve yapılan yardımlarda ikileme düşmeyecek şekilde tutarlı mesajlarla güven olgusunun oluşturulması ve pekiştirilmesi sağlanılmaya çalışılmalıdır. Bir kurum için imaj oluşturulurken, var olan durum saptanır, kurum içi ve dışındakilerin ne düşündükleri ve neden böyle düşündükleri belirlenir. İstenilen hedefe ulaşmak için, hangi iletişim aracı ile mesaj verileceğine karar verilir. İmaj çalışmaları sonrasında güçlü konuma ulaşmış bir marka ile ancak vakfın marka değerinden söz edilebilecektir. Uygun alt yapı hazırlanmadan gerçekleştirilecek imaj ve marka çalışmalarının sonuçları kısa vadeli olacaktır. Uygun alt yapıyı hazırladıktan sonra, vakfın dış imajı için yapılması gereken hazırlıklar başlamalıdır. Bu aşamada kamuoyunun zihnindeki algılamaların değiştirilmesi ya da pekiştirilmesi söz konusu olmaktadır. Hazırlanan imaj programı çerçevesinde, dış imaj yaratmak için en uygun iletişim yöntem ve tekniklerine karar verilmesi ve alınan kararların etkin kanallarla hedef kitlelere aktarılması gerekmektedir. İyi bir dış imaj yaratmanın yolu, etkili bir iç imaj yaratmaktan, bir başka deyişle yeniliklerin tabana yayılmasından geçmektedir.

Güçlü bir dış imaj yaratmanın yolu da öncelikle vakıf çalışanlarının bu kimliğe inanması ile gerçekleşecektir. Kurumsal imajın oluşturulmasına ilişkin Dowling tarafından geliştirilmiş modelde öne sürülen, imajın oluşmasında rol oynayan birçok faktör olduğudur. Bu faktörler, organizasyonun iç davranışları, medya tarafından dış dünyaya aktarılan resim ve kişisel deneyimler ve iletişimdir (Riel ve Cees, 1992), (Erdoğan vd, 2006: 58). Bir organizasyonun fark edilebilmesi ve insanların söz konusu organizasyon hakkında bilgi sahibi olabilmeleri için en etkili faktör medya olmasına rağmen, Dowling insanlar arası iletişimin insanların organizasyona karsı tutumlarının oluşmasında daha fazla etkili olduğunu savunmuştur. Vakfın güçlü bir marka olarak bilinebilmesi için, emsallerinden farklı algılanması ve tanınma oranının yüksek olması gerekmektedir. Dış tanıtım konusunda başarılı olunması da bir gerekliliktir. Vakfın üyelerine ya da üye olması muhtemel her bireye, gerçekleştirilen etkinlikleri anlatmak, kamuoyunda vakıf adına olumlu imaj oluşturmak, geliştirmek, vakfın saygınlığı arttırmak, varsa olumsuz imajları düzeltmek gerekir. Neyin nasıl söylendiği en az söylenenin kendisi kadar önemlidir o yüzden söylemlerin ifade şekline çok dikkat edilmelidir. Oluşturulmak istenilen imajın inandırıcılığı ve güvenilirliği gerçekle ne derece bağdaştığına bağlıdır.

5. MARKA KİŞİLİĞİ

Marka kişiliği, tüketicinin markaya aktardığı insani özelliklerin toplamıdır (Ogilvy, 1983: 85). Marka kişiliği, tüketicilerin çeşitli markaları birbirinden ayırt edebilmesini sağlayan kişilik özelliklerinin farklı markalara aktarılması ile yaratılmaktadır. Çünkü ürünün nitelikleri güçlü bir marka inşa etmek ve bunu hedef pazarda yetiştirmek için yeterli olmayabilir. Kısacası marka kişiliği, "marka bir kişi olsaydı nasıl bir kişi olurdu?" sorusunun cevabını bulmaya yöneliktir (Tığlı, 2003: 68). Marka imajı kavramı ile marka kişiliği kavramı arasında anlamsal açıdan bir karışıklık söz konusudur. Marka kişiliği, işletmelerin gerçekleştirdiği iletişim faaliyetlerinin doğal bir sonucudur ancak; marka imajı oluşturulmaya çalışılan bu kişiliğin tüketicilerce algılanmış ifadesidir.

İşletmeler, markaları için son derece önemli olan marka kişiliği kavramı üzerinde önemle durmakta, markalarını, insanların sahip oldukları kişilik özellikleri ile özdeşleştirmektedirler. Bu nedenle, marka kişiliğinin ölçülmesi ile ilgili farklı yıllarda yapılan çalışmalarda farklı ölçekler ve boyutlar ortaya konulmuştur. Phau ve Lauin (2000) çalışmalarında, müşterilerin, marka kişiliğinin algısını etkilemede önemli rol oynadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca müşterilerin kişilik tercihlerini ve markanın kişilik algılamalarını değerlendirebilmek için Kişilik Tercih Dizini (Personality Preference Index- PPI) ve Marka Kişilik Dizini (Brand Personality Index-BPI) oluşturmuşlardır. Suphellen ve Gronhag (2003) ise marka kişilik ölçeğinin Rusya çevresinde uygulanabilirliğini test etmek ve farklı içsel koşullarda kişilik algısında meydana gelen önemli benzerlik ve farklılıkları saptamak amacıyla, yürüttükleri çalışmada seçtikleri iki Amerikan ürününün (Levi's ve Ford) Rusya'da nasıl algılandığını ölçmüşlerdir. Elde edilen bulgulara göre, batılı markaların marka kişiliklerinin Rus tüketicilerin marka tutumunu etkilediği ve batılı marka kişiliklerinin etkisinin tüketici ırkçılığı (tüketici etnosentrizm) ile azaldığını belirtmiştir. Sung ve Tinkham (2005) marka kişiliğinin belli bir kültürün değer ve inançlarını temsil edip edemeyeceğini test etmek amacıyla Amerika ve Kore'deki marka kişiliği yapılarını benzer kişilik özelliklerine sahip bir dizi global marka grubu üzerinde karşılaştırmışlardır. Her iki kültüre de uyumlu altı boyut ve her bir kültür için ayrı ayrı iki boyut tespit edilmiştir. Ortak 6 marka kişilik boyutu "sempatiklik", "modaya uygunluk", "yeterlilik", "kapsamlılık", "gelenekselcilik" ve "dayanıklılık" boyutları olmakla birlikte Kore'ye özgü boyutlar "sevimlilik" ve "üstünlük" Amerika'ya özgü boyutlar ise "beyaz yakalılık"(white collar) ve "her iki cinsiyete de uygunluk" (androgyny) olarak ifade edilmiştir. Park vd. (2005) çalışmalarında farklı web siteleri için e-marka kişiliğinin boyutlarını tanımlamaya çalışmışlar ve"cesur", "çözümleyici", "arkadaş canlısı" ve "kapsamlı" olmak üzere dört boyut ortaya koymuşlardır. Tüm bu çalışmalara temel oluşturan Aaker'e (1997) göre, marka ve insan kişilikleri arasındaki ilişkinin müşteri tercihlerine etkisini açıklamada iki çeşit ölçek kullanılabilmektedir. Bu ölçeklerden birincisi 20'den 300'e kadar özellik içerebilen özel amaçlı ölçeklerdir. Bu ölçekler kullanışlı olmalarına rağmen sadece üzerinde çalışılan konuya özgü olarak geliştirildikleri için bazı temel özellikleri atlama riski doğmaktadır. İkinci grup ölçekler ise, gerçek hayatta daha teorik olmalarına rağmen marka anlamında geçerli olmayan insansı kişilik ölçeklerine dayanmaktadır. Bu nedenle yaptığı çalışmada, Aaker markayı boyutsuz bir yapı olarak ele alıp farklı boyutları ayrıştırarak farklı marka kişilikleri tanımlamakta ve böylece marka kişilik yapısının müşteri tercihlerini etkilediği sonucuna ulaşmaktadır. Kim vd. (2001) çalışmalarında, cep telefonu kullanan tüketicilerin kendilerini ifade etmelerinde marka kişiliğinin marka sadakati üzerinde olumlu bir etki yarattığını ifade etmişlerdir. Ayrıca aynı çalışmada Aaker'in marka kişilik yapısına benzer bir yapı oluşturmuşlardır. D'Astous ve Lévesque (2003); Smit vd. (2002) ve Sung ve Tinkham (2005) benzer bulguları raporlamışlardır. Bu araştırmacıların çalışmalarına Aaker'in geniş marka kişiliği tanımı yol

gösterici olmuştur. Caprara vd. (2001), Bosnjak vd. (2007), ve Milas ve Mlačić (2007) 1933 yılında L.L. Thurstone tarafından geliştirilen psikolojideki kişilik ölçeği olan beş büyük boyutun unsurlarını kullanmışlardır. Bosnjak vd. (2007) ile Milas ve Mlačić, (2007) marka kişiliğini "markalara uygulanabilen ve uyumlu beşeri kişilik özellikleri topluluğu" şeklinde tanımlamışlardır. Marka kişiliği, tüketicinin kendi kendini değişik şekillerde anlatabilmesine yardımcı olan, tüketicinin kendisini ifade etme aracıdır (Escalas ve Bettman 2005: 382). Tüm bu tanımlar ışığında, marka kişiliği; işletmelerin kendilerini rakiplerinden ayırt edebilmek ve farklılık yaratmak için, markalarını konumlandırmada kullanılan önemli bir öğedir.
Marka kişiliği, cinsiyet, yaş ve sosyoekonomik sınıf gibi özelliklerin yanı sıra sıcakkanlı, ilgili ve duygusal olma gibi klasik insana özgü kişilik özelliklerini de içermektedir. Marka kişiliği, insan kişiliği gibi hem ayırt edici hem de süreklidir (Aaker, 2009: 160). Jennifer Aaker'in (1997) çalışmasına göre, marka kişiliğinin beş temel boyutu vardır. Bu boyutlar ve boyutların altında yer alan değişkenler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Marka Kişiliği Boyutları 1

Samimiyet: Campbell's, Hallmark, Kodak *Mütevazı:* aileye yönelik, küçük kasabalı, uygun fiyat, mavi-yaka, tamamen Amerikalı *Dürüst:* samimi, gerçek, ahlaklı, düşünceli, şefkatli *Haysiyetli:* orijinal, eşsiz, yaşlanmayan, klasik, eski moda *Neşeli:* duygusal, arkadaş canlısı, sıcakkanlı, mutlu	***Coşku***: Porsche, Absolut, Benetton *Cesur:* moda, heyecan verici, olağan dışı, gösterişli, kışkırtıcı *Canlı:* havalı, genç, canlı, girişken, maceracı *Hayal Gücü Geniş*: eşsiz, esprili, şaşırtıcı, sanatsal, eğlenceli *Güncel:* bağımsız, çağdaş, yenilikçi, saldırgan	***Yeterlilik:*** Amex, CNN, IBM *Güvenilir:* Çalışkan, güvenli, etkin, güvenilir, dikkatli *Zeki:* teknik, kurumsal, ciddi *Başarılı:* lider, kendinden emin, nüfuzlu	***Çok Yönlülük:*** Lexus, Mercedes, Revlon *Üst sınıf:* büyüleyici, yakışıklı, iddialı, çok yönlü *Cazibeli:* dişil, pürüzsüz, seksi, nazik	***Sertlik:*** Levi's, Malboro, Nike *Açık havaya uygun*: erkeksi, batılı, hareketli, atletik *Çetin:* dayanıklı, güçlü, akıllı

Çalışmaların çoğunda benzer boyutlar ortaya koyulmuştur. Tablo 2'de bu boyutları oluşturan yazarların bazıları ve marka kişilik özellikleri bulunmaktadır.

Tablo 2: Marka Kişiliği Boyutları 2

YAZARLAR	ÜLKE	Marka Kişiliği Boyutları	YAZARLAR	ÜLKE	Marka Kişiliği Boyutları
Aaker (1997)	ABD (markalar)	Samimiyet –Coşku- Yeterlilik - Çok yönlülük-Sertlik	D'Astous ve Lèvesque (2003)	Kanada (markalar)	Gayretlilik-Sıkıcılık- İçtenlik-Güvenilirlik-Çok yönlülük
Aaker (2000)	JAPONYA (markalar)	Samimiyet –Coşku- Yeterlilik - Çok yönlülük- Yumuşak başlılık	Davies, Chun, Vinhas da Silva ve Roper (2004)	A.B.D (markalar)	Yeterlilik-Acımasızlık–Şıklık-Uyumluluk Girişimcilikü
Ferrandi, Valette-Florence ve Fine-Falcy (2000)	FRANSA (markalar)	Samimiyet - Dinanizm Sağlamlık - Neşelilik Kadınsılık	Sung ve Tinkham (2005)	A.B.D. (markalar) KORE (markalar)	Sempatiklik – Modaya Uygunluk Yeterlilik-Gelenekselcilik Çok yönlülük-Sertlik Sempatiklik - Modaya Uygunluk Yeterlilik - Çok Yönlülük Gelenekselcilik-Sertlik
Aaker, Benet-Martinez ve Garolera (2001)	JAPONYA (markalar) İSPANYA (markalar)	Samimiyet –Coşku- Yeterlilik - Çok yönlülük Yumuşak başlılık Samimiyet –Çok yönlülük- Hırslılık	Helgeson ve Supphellen (2004)	İsveç (perakendeciler)	Modern – Klasik
Kim, Han ve Park (2001)	KORE (markalar)	Samimiyet –Coşku- Yeterlilik - Çok yönlülük Sertlik	Hosany, Ekinci ve Uysal (2006)	İsveç (perakendeciler)	Samimiyet Neşelilik-Coşku
Smit, van den Berge ve Franzen (2002)	HOLLANDA (markalar)	Yeterlilik – Coşku- Anlayışlılık - Sertlik Üstünlük - Kızgınlık	Bosnjak, Bochmann ve Hufschmidt (2007)	Almanya (markalar)	Dinamiklik – Sorumluluk-Heyecan – Yüzeysellik
Milas ve Mlačić (2007)	Hırvatistan (markalar)	Sorumluluk - Duygusallık Dışadönüklük – Akıllı- Uyumluluk			

(Özgüven, Karataş, 2010: 143)

5. ARASTIRMANIN METODOLOJİSİ

5.1. Anakütle, Örneklem ve Değişkenlerin Ölçülmesi

Anket 2013 yılında Aydın ilinde yaşayan 770 bireye basit tesadüfî rassal örneklem yöntemiyle; uygulanmıştır. Anderson'un (1990), anket oluşturma sürecinde belirttiği, 6 maddeden oluşmuş sıralama çalışmaya referans olmuştur. Bu bağlamda önce genel araştırma soruları belirlenerek, ilgili alt sorular listelenmiştir. Sorulara ilişkin maddeler tasarlanarak, sıralanmış, anket düzenlenerek, anket için bir ön uygulaması yapılmıştır. Araştırma değişkenlerini ölçebilmek için benzer araştırmalarda da kullanılmış tamamı kapalı uçlu sorulara ek olarak bu araştırma için özel olarak hazırlanmış sorular ile harmanlanarak bir anket (soru cetveli) hazırlanmıştır. Ankette demografik özelliklere ait sorular, vakıflara karşı olan tutum ve davranışları ve vakıfların imajlarını oluşturan değişkenlere ilişkin görüşleri, 5'li Likert ölçeği ile ölçülmeye çalışılmıştır. Ölçek kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, herhangi bir fikrim yok, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum şeklinde oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen çalışma ile uygulanan güvenilirlik analizinin sonucunda alpha katsayısı 0,91 bulunmuştur. Anketlerin uygulama sonuçları ile ulaşılan sonuçlardan elde edilen verilerden frekans, ortalama ve yüzde tabloları elde edilmiş, güvenilirlik analizi sonucu, faktör analizi ve regresyon analizleri, hipotezlerin t-testleri ve Anova testleri aracılığı ile sınanması için SPSS 20,0 sürümü paket programı kullanılmıştır.

5.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile vakıfların kamuoyunca algılanan imajı belirlenmeye çalışılmıştır. Var olan 56 vakfın kamuoyunca ne kadar bilindiği, vakıflarla var olan ilişkinin boyutu, bu ilişkinin gerçekleşmesine sebep olanları belirlemekte çalışmanın diğer amaçlarıdır. Araştırmanın belirlenen amaçlarını gerçekleştirmek üzere hipotezler geliştirilmiştir. Faktör analizi sonucu ortaya çıkan faktörlerin, ilgili değişkenler ile olan ilişkileri hipotezlerin oluşturulmasına dayanak oluşturmuştur. Örnek olarak, imaj oluşumunda etkili bir faktör olan samimiyet boyutunun ilgili vakfın kurumsallaşması, güçlü bir yönetime sahip olması, kurumun sorumluluklarının bilincinde davranması, gerçekleştirdiği faaliyetlerde başarılı ve çalışkan bir görüntü sergilemesi ile etkileşmede olup olmadığının belirlenmesi 1. hipotezde incelenmiştir. Aynı şekilde diğer hipotezler geliştirilmiştir ve aşağıda belirtilmişlerdir.

H_1: İmaj oluşturucu faktörlerden samimiyet boyutu, vakıfların yeterliliğini oluşturan boyutlardan (kurumsallaşma, güçlü yönetim, sorumluluklarının bilincinde olma, başarılı ve çalışkan) etkilenmektedir.

H_2: İmaj oluşturucu faktörlerden yeterlilik boyutu, vakıfların çok yönlü olmasını sağlayıcı boyutlardan (saygın, kendine has, ilham verici ve modern) etkilenmektedir.

H_3: İmaj oluşturucu faktörlerden çok yönlülük boyutu, vakıfların dayanıklı-sert olarak algılanmasını sağlayan boyutlardan (güçlü, bağımsız ve cesur) etkilenmektedir.

H_4: İmaj oluşturucu faktörlerden dayanıklılık boyutu, vakıfların coşkunluk veren olarak algılanmasını sağlayan boyutlardan (lider, çalışma isteği veren ve emsalsiz) etkilenmektedir.

5.3. Bulgular

5.3.1. Demografik Veriler

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik bilgileri Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Demografik Veriler

Demografik Özellikler	Denek Sayısı	%	Demografik özellikler	Denek Sayısı	%
Cinsiyet			**İkamet**		
Kadın	499	64.8	İl merkezi	403	52.3
Erkek	271	35.2	İlçe merkezi	274	35.6
Toplam	770	100	Kasaba	46	6.0
Yaş			Köy	47	6.1
16-20	74	9.6	Toplam	770	100
21-30	235	30.5	**Aylık Gelir**		
31-40	210	27.3	1 YTL-As.Ücretli	55	7.1
41-50	135	17.5	As. Ücret-1000	26	3.4
51 ve üzeri	116	15.1	1001-1500	302	39.2
Toplam	770	100	1501-3000	225	29.2
Eğitim			3001-6500	92	11.9
Okur yazar değil	27	3.5	6500 ve üzeri	70	9.1
İlkokul-Ortaokul	100	13.0	Toplam	770	100
Lise	219	28.4	**Vakıflar ile İlişki**		
Üniversite	405	52.6	Evet	513	66.6
Lisans üstü	19	2.5	Hayır	257	33.4
Toplam	770	100	Toplam	770	100

Tablo 3'den de anlaşılacağı üzere ankete katılanların çoğunluğunu bayanlar ve 21 – 40 yaşları arası ve üniversite mezunu, il merkezinde yaşayan, gelir düzeyi 1001 – 3000 lira arası olan ve bugüne kadar %66,6 oranında vakıflar ile bir şekilde diyaloga geçmiş olan insanlardan oluşturmaktadır.

Tablo 4: Hakkında Bilgi Sahibi Olunan Vakıflar

VAKIF	**Denek Sayısı**	**%**
LOSEV	222	28,8
TURK KALP VAKFI	138	17,9
TEV	120	15,6
TEMA	89	11,6
ALTI NOKTA KORLERE HIZMET VAKFI	70	9,1
NESIN VAKFI	70	9,1
TSK MEHMETCIK VAKFI	43	5,5
TEGV	9	1,2
TURKIYE INSAN HAKLARI VAKFI	9	1,2
TOTAL	770	100,0

Tablo 4'de Türkiye'deki 56 vakıf hakkında bilgi sahibi olunan vakıflar sorulmuş ve bilinilirliği en yüksek vakıflarda ilk üç sırayı, %28,8 ile LÖSEV, %17,9 ile TÜRK Kalp Vakfı ve %15,6 ile TEV paylaşmışlardır. Diğerleri daha alt sıralarda yer almış ve 47 vakıf hakkında ya hiç bilgi sahibi olunmadığı ya da sadece ismen bilindiği gerçeği ortaya çıkmıştır.

Tablo 5: Yakın Çevrede Vakıfla İlgilenen Kimse?

	Denek Sayısı	%
Yok	385	50,0
Arkadaşım	154	20,0
Sadece Ben	151	19,6
Diğer	80	10,4
Toplam	770	100,0

Tablo 5'de %50 oranında yakın çevrelerinde vakıflar ile ilgilenen kimse olmadığı, % 20'sinin arkadaşının ilgilendiği, % 19,6 ile sadece kendisinin ilgilendiği gerçeği ortaya çıkmıştır.

Tablo 6: Yöneticisi Yolsuzluk Yapacak Olsa, Vakfa Olan İnanç Yok Olur Mu?

	Denek Sayısı	%
EVET	770	100,0

Tablo 6'da yöneticisi yolsuzluk yapacak olsa deneklerin tamamı vakıf'a olan inançlarının yok olacağını belirtmişlerdir.

5.4. Vakıfların Marka İmajlarını Belirlemeye Yönelik Analizler

Vakıfların kamuoyu nezdinde algılanan imajlarını belirleyerek yükseltebilmek adına etkili olabilecek faktörlerin belirlenmesi amacı ile faktör analizi çalışması gerçekleştirilmiştir. 23 sorudan oluşan algılanan vakıf imajı, faktör analizi sonucunda 5 boyuta indirgenmiştir.

Tablo 7: Vakıf Marka İmajı Faktör Boyutları

Soru/Ölçek	Faktör 1 Samimiyet	Faktör 2 Yeterlilik	Faktör 3 Çok Yönlülük	Faktör 4 Dayanıklılık-Serlik	Faktör 5 Coşkunluk	Açıklanan Varyans Yüzdesi (%)	Cronbach Alpha
Halkla İç İçe	**0.511**		0.276				**0.942**
Toplumu Bilgilendiren	**0.564**	0.242					
Huzur Veren	**0.623**	0.300					
Gerçekçi	**0.721**		0.275				
İçten	**0.754**			0.231			
Güvenilir	**0.732**			0.255			
Mutluluk Veren	**0.786**				0.278		
Erdemli	**0.751**				0.247		
Kurumsallaşmış	0.213	**0.834**					**0.920**
Yönetimi Güçlü		**0.842**	0.247				
Sorumluluklarının Bilincinde		**0.763**			0.240		
Başarılı		**0.744**		0.251			
Çalışkan		**0.642**					
Saygın			**0.862**				**0.873**
Kendine Has	0.221		**0.769**				
İlham Verici		0.108	**0.751**	0.266			
Modern			**0.638**				
Güçlü			0.221	**0,763**			**0.882**
Bağımsız	0.361			**0.789**			
Cesur			0.312	**0.716**			
Lider	0.248				**0.698**		**0.851**
Çalışma İsteği Veren		0.201			**0.714**		
Emsalsiz			0.225		**0.709**		

Beş Faktörlü çözüm verideki toplam %72.80 değişimi açıklamıştır. 0.30'dan büyük faktör yükleri ölçekleri oluşturmak için seçilmiştir Okunaklılığı artırmak için 0.20'den düşük faktör yükleri silinmiştir

Tablo 7'den de anlaşılacağı üzere beş faktörlü çözüm oldukça iyi sonuç vermiştir. Beş tane faktör (*construct*) kendi aralarında epey yüksek faktör yükleri olan (çoğunlukla) 0.60 ve üzeri değerler almış, diğerleri ise, oldukça düşük faktör yükleri olan 0.30'dan az sonuçlar almışlardır. Ulaşılan bu sonuçlar ışığında, anketin, ayırt edici bir geçerliliğe sahip olduğu sonucuna varılabilmektedir. Her bir ölçeği oluşturan soruların Cronbach Alpha değerleri de çok yüksek çıkmıştır (0.80 ve yukarısı). Bu sonuç, anketi oluşturan ölçeklerin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmasını sağlamaktadır.

5.5. Oluşturulan Hipotezlerin Analizleri

H_1: İmaj oluşturucu faktörlerden samimiyet boyutu, vakıfların yeterliliğini oluşturan boyutlardan (kurumsallaşma, güçlü yönetim, sorumluluklarının bilincinde olma, başarılı ve çalışkan) etkilenmektedir.

Tablo 8: Hı Hipotezi Regresyon Analiz Sonuçları

	R^2	Düzeltilmiş R^2	Anova (F Değeri)	Beta (β)	t Değeri	P Değeri	Durbin Watson Testi
Samimiyet	0.773	0.720	88.519	0.311	1.725	0.00	1,647
Kurumsallaşma,				0.427	7.622	0.000	
Güçlü Yönetim				0.346	3.289	0.000.	
Sorumluluklarının Bilincinde Olma				0.238	3.625	0.000	
Başarılı Olma				0.179	2,819	0.000	
Çalışkan Olma				0.108	2.237	0.028	

Tablo 8'den elde edilen sonuçlara göre p değeri < 0.05 olduğundan H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Vakıfların samimi olarak bulunması değişkeni, vakıfların yeterli bulunması boyutunu oluşturan değişkenlerden %77 oranında etkilenmektedir. Vakıfların yeterliliği arttıkça, samimi olarak algılanması da artmış olacaktır.

H_2: İmaj oluşturucu faktörlerden yeterlilik boyutu, vakıfların çok yönlü olmasını sağlayıcı boyutlardan (saygın, kendine has, ilham verici ve modern) etkilenmektedir.

Tablo 9: H_2 Hipotezi Regresyon Analiz Sonuçları

	R^2	Düzeltilmiş R^2	Anova (F Değeri)	Beta (β)	t Değeri	P Değeri	Durbin Watson Testi
Yeterlilik	0.663	0.621	47.739	0.396	1.402	0.00	1,845
Saygın				0.451	6.823	0.000	
Kendine Has				0.270	4.264	0.000.	
İlham Verici				0.216	3.012	0.000	
Modern				0.137	2,405	0.041	

Tablo 9'dan elde edilen sonuçlara göre p değeri < 0.05 olduğundan H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Vakıfların yeterli olarak bulunması değişkeni, vakıfların çok yönlü bulunması boyutunu oluşturan değişkenlerden %66 oranında etkilenmektedir. Vakıfların çok yönlülüğü arttıkça, yeterli olarak algılanması da artmış olacaktır.

H_3: İmaj oluşturucu faktörlerden çok yönlülük boyutu, vakıfların dayanıklı-sert olarak algılanmasını sağlayan boyutlardan (güçlü, bağımsız ve cesur) etkilenmektedir.

Tablo 10: H_3 Hipotezi Regresyon Analiz Sonuçları

	R^2	Düzeltilmiş R^2	Anova (F Değeri)	Beta (β)	t Değeri	P Değeri	Durbin Watson Testi
Çok Yönlü	0.283	0.251	91.785	-0.408	-0.984	0.385	1,716
Güçlü				0.326	6.823	0.000	
Bağımsız				0.311	4.264	0.000.	
Cesur				0.270	3.012	0.225	

Tablo 10'dan elde edilen sonuçlara göre p değeri > 0.05 olduğundan H_3 hipotezi reddedilmiştir. Vakıfların dayanıklı-sert bulunması boyutlarının, çok yönlü olarak bulunması faktörü üzerinde bir etkisi olmadığına karar verilmiştir.

H_4: İmaj oluşturucu faktörlerden dayanıklılık boyutu, vakıfların coşkunluk veren olarak algılanmasını sağlayan boyutlardan (lider, çalışma isteği veren ve emsalsiz) etkilenmektedir.

Tablo 11: H_4 Hipotezi Regresyon Analiz Sonuçları

	R^2	Düzeltilmiş R^2	Anova(F Değeri)	Beta (β)	t Değeri	P Değeri	Durbin Watson Testi
Dayanıklılık	0.491	0.453	38.824	0.268	1.341	0.00	1,823
Saygın				0.448	6.823	0.000	
Kendine Has				0.273	4.264	0.000.	
İlham Verici				0.210	3.012	0.000	
Modern				0.124	2,405	0.008	

Tablo 11'den elde edilen sonuçlara göre p değeri < 0.05 olduğundan H_4 hipotezi kabul edilmiştir. Vakıfların dayanıklı olarak bulunması değişkeni, vakıfların coşkunluk veren boyutunu oluşturan değişkenlerden %49 oranında etkilenmektedir. Vakıfların coşkunluğu arttıkça, dayanıklı olarak algılanması da artmış olacaktır.

SONUÇ

Vakıfların imajının oluşturulmasında, hedef kitlelerle gerçekleştirilecek başarılı iletişimin, doğru iletişim teknikleriyle, doğru zamanda ve özel bir tarz aracılığı ile kamuoyunun da desteğinin alınarak sağlanması gerekir. Sürekli bir rekabet ortamının bulunduğu günün şartlarında, maddi bir getirinin beklenmediği sadece toplumun yararına çalışma amacında olan vakıfların varlıklarını sürdürebilmeleri, kalıcı olup, kendilerini kabul ettirebilmeleri ve sevdirebilmeleri için markalaşma zorunlulukları vardır. Vakıfların markalaşarak kamuoyunda olumlu bir imaj yaratma çalışmalarına profesyonel anlamda önem vermeleri gerekir. Vakıflar açısından olumlu marka imajının oluşturulmasının yararları da şu şekilde özetlenebilir: Vakfa destekte bulunacak (nakit destekçileri) ve gönüllü çalışacaklara destek olma arzusu verir, düzenli bir kaynak girişi sağlar, kuruşunun istikrarını sağlar, emsalleri ile arasındaki mesafeyi açarak marka ederinin artmasını sağlar. Vakfın çalışmalarını geliştirmesi ve kapasitesini büyütmesi imkânını sağlar, var olan destekçilerini korumakla kalmayıp yenilerinin de oluşmasını sağlar (Doğanlı: 2010). Vakıf marka imajının belirlenebilmesi adına gerçekleştirilen araştırma sonucunun özeti: Araştırmaya konu olanların çoğunluğunu (%64,8) bayan, 21 – 40 yaşları arası (57,8), ve üniversite mezunu (52,6), il merkezinde yaşayan (52,3). Gelir düzeyi 1001 – 3000 lira arası olan (68,4) ve bugüne kadar %66,6 oranında vakıflar ile bir şekilde diyaloga geçmiş olan insanlardan oluşturmaktadır. Türkiye'deki 56 vakıf hakkında bilgi sahibi olunan vakıflar sorulmuş ve bilinilirliği en yüksek vakıflarda ilk üç sırayı, %28,8 ile LÖSEV, %17,9 ile TÜRK Kalp Vakfı ve %15,6 ile TEV paylaşmışlardır. Diğerleri daha alt sıralarda yer almış ve 47 vakıf hakkında hiç bilgi sahibi olunmadığı gerçeği ortaya çıkmıştır. %50 oranında yakın çevrelerinde vakıflar ile ilgilenen kimse olmadığı, % 20'sinin arkadaşının ilgilendiği, % 19,6 ile sadece kendisinin ilgilendiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Yöneticisi yolsuzluk yapacak olsa deneklerin tamamı (%100) vakıf'a olan inançlarının yok olacağını belirtmişlerdir.

Araştırmanın temel amacı, sivil toplum kuruluşu olan vakıfların algılanan imajlarının belirlenmesidir. Bireyler tarafından algılanan imajı oluşturan faktörlerin ve algılanan imajın bireylere göre değişiklik gösterip göstermediğinin belirlenmesine de çalışılmıştır. Belirlenen amaçlara ulaşmak için çeşitli hipotezler geliştirilmiştir. Oluşturulan hipotezler sonucunda; vakıfların yeterliliği arttıkça, samimi olarak algılanması artmıştır. Çok yönlülüğü arttıkça, yeterli olarak algılanmıştır. Dayanıklı olarak bulunması, coşkunluk veren boyutunu oluşturan değişkenlerden etkilenmektedir. Vakıfların coşkunluğu arttıkça, dayanıklı olarak algılanması da artmış bulunmaktadır. Marka imajını zedeleyebilecek konu her ne olursa olsun bu kurum ile özdeşleştirilmeden önce, kurumla ilişkisi ortadan kaldırılmalı olumlu imaja zarar vermesi engellenmelidir. Gerçekleştirilen araştırmada da bu durum desteklenmiştir. % 100 gibi bir sonuçla, yöneticisi yolsuzluk yapacak olsa deneklerin tamamı vakıf'a olan inançlarının yok

olacağını belirtmişlerdir. Halk bilgilendirilerek, olumlu bir imaj oluşturulması sağlanmalıdır. Hukuki anlamda bir yolsuzluk ya da usulsüzlük durumuna önce kurumun karşı çıkacağı ve sahip olunan kurallarla böyle bir olumsuzluk ihtimalinin de çok düşük olduğu öncelikle belirtilmelidir. Vakfın olumlu bir imaja sahip olabilmesi için var olması gereken faktörler beş tane olarak belirlenmiştir. Bunlar; vakfın samimi (halkla iç içe, toplumu bilgilendiren, huzur veren, gerçekçi, içten, güvenilir, mutluluk veren, erdemli), yeterli (kurumsallaşmış, yönetimi güçlü, sorumluluklarının bilincinde, başarılı, çalışkan), çok yönlü (saygın, kendine has, ilham verici, modern), dayanıklı (güçlü, bağımsız, cesur), coşkunluk veren (lider, çalışma isteği veren, emsalsiz) olduğudur.

Vakfın gerçekleştirdiği etkinlikler düzenli biçimde kamuoyu ile paylaşılmalı, bu faaliyetlerin ne kadar modern ve ne kadar amaca yönelik olduğu hem mevcut, hem de potansiyel destekçilere gösterilmelidir. Başarılı bir şekilde geliştirilmiş marka imajı ile markanın etkinliğini arttırılmaktadır. Başarılı bir marka taklit edilebilir; ancak markanın yaratılmış ruhunu yansıtmak mümkün olmayacaktır. Marka bağımlılığı ile kullanıcı ile arada kurulacak bağ markanın devamlı talep görmesini sağlayacaktır. Marka bağımlılığını oluşturmadaki en önemli etmende marka ile ilgili olumlu bir imaj yaratma becerisinde gizlenmiş olacaktır. Marka kişiliği ile marka için geliştirilen imaj, markanın gücünü arttırmaktadır. İmaj, kullanıcısına yüksek kaliteyi çağrıştırdığında, güçlü bir kalite algısı gerçekleştirilebilir. Halkın vakıf markasıyla karşılaştığı bütün durumlar iyi, kötü ya da tarafsızlık olsun, kesinlikle geri bildirim verecektir. Vakıflar bu bağlantı durumlarında, tutarlı ve güvenilir bir izlenim bırakmak için büyük çaba sarf etmelidirler. Oluşturulacak marka imajı ile vakıf markasının, bireylerin zihinlerinde net olarak konumlandırılması ve marka bilinilirliğinin ötesinde, marka sadakatinin sağlanması hedeflenilmelidir. Vakıflar için doğru tanıtımın ve olumlu bir imajının yerleşmesinde, kültürel, bilimsel, görsel, yazınsal araçlardan ve medyanın gücünden faydalanılmasının sağlanması gerekli olacaktır. Gerçekleştirilen faaliyetlerden oluşan bilginin kamuoyu ile paylaşılması bir strateji olarak benimsenmesi sağlanarak olumlu bir imaj oluşmasına destek verilmelidir. Bu çabalar aracılığı ile güçlü bir marka imajına ve değerine ulaşılabileceği tahmin edilmektedir. İletişimin başarılı biçimde gerçekleştirilmesi ile tutum oluşturmada, tutum değiştirmekten çok daha başarılı olunabileceği unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, marka imajı yaratma konusuna önem veren vakıfların ciddi kazançları olacağı unutulmamalıdır. Vakıflar kaynaklarını, aldıkları kararları ve uygulama süreçlerini şeffaflaştırmalı, amaç ve projelerini, başarıları ve başarısızlıklarını kamuoyu ile paylaşmalı, tanıtımda fayda sağlayacak unsurları, eşgüdümlü, saydam bir uygulama ile yönetebilmelidirler. Markalaşarak, olumlu marka imajı oluşturma becerisine ulaşmış bir vakfın muhtemel kazanımları şu şekilde özetlenebilir:

- Vakıf, toplum nezdinde olumlu bir imajla algılanacağından vakfın marka ederi artacaktır.
- Vakfa ihtiyaç duyduğu parasal desteği sağlamak isteyen kişi ve kuruluşların sayısı artacaktır.
- Nitelikli çalışan kalitesi sağlanarak, verimlilik artacaktır.
- Profesyonelce tasarlanmış projelerin ve programlarının uygulanabilirliği sağlanacaktır.
- Mevcut siyasetçilerin görüş ve kararları, vakıf için pozitif yönde gerçekleşecektir.
- Vatandaşlar, vakfı ve faaliyetlerini daha iyi algılayacağı için vakfa karşı hayranlık, sempati, beğeni ve faaliyetlerine katılma gibi hisler duyacak böylece vakfın çalışanı, üyesi, tanıyanı ve bilinilirliliği de artmış olacaktır.
- Yeni konularda çalışmalar gerçekleştirmek istediklerinde, güvenilirlikleri sayesinde bürokratik konularda herhangi bir zorluk çekmeyeceklerdir.
- Maddi kaynak gereksinimleri kısa sürede karşılanabilecektir.

Bütün bu olumlu gelişmeler sonucunda, toplumun her kesiminden vatandaşın çalışmalarına katıldığı, destek olduğu, varlığının devamı için çalıştığı vakıflar varlıklarını devamlı kılabileceklerdir.

KAYNAKÇA

AAKER D. A. (2009). Güçlü Markalar Yaratmak, Çeviren: Erdem DEMİR, İstanbul, Mediacat.
AAKER, J. L. (1997). Dimensions of Brand Personality. Journal of Marketing Research, 34.
ABAY A. R. (2007). Sivil Toplum ve Demokrasi Baglamında Sivil Dayanısma ve SivilToplum Örgütleri, http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf, 06.12.2007.
AK, M. (1998). Firma ve Markalarda Kurumsal Kimlik ve İmaj, İstanbul, M Group Publication.
AKATAY, A. Yelkikalan, N. (2007). Sivil Toplum Kuruluşlarında İnsan Kaynakları Yönetimi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
AKI, E., DEMİRBİLEK, S.(1996). Sosyal ve Kültürel Hayatımızda Vakıflar ve İlgili Mevzuat, Alfa Yayınları, İstanbul.
AKGÜNDÜZ, A. (1988). İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
AKUTOĞLU, I.K. (2004). Marka Yönetimi, İstanbul, İletişim Yayınları.
ANDERSON, G. (1990). Fundamentals of educational research. Bristol: The Falmer Press.
AR B. İ., (2000). Bütünleşik Pazarlama İletişimi, MediaCat Kitapları, Kapital Medya
ARGENTI, P. A., (1996). Corporate Communication as a Discipline: Toward a Definition, Corporate Communication Quarterly, Vol:10, Ağustos.
ATEŞ, İ. (1982). Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar, VD, S.15 VGM Yayınları, Ankara.
AYDIN, D., Sağlam, N., Başak, M., Öztürk, M. (1999). Kar Amacı Gütmeyen Sektör Olarak Vakıflar, Anadolu Ünv. Yayınları No :1999-1, Eskişehir.
AVCI, M. (2007). Yönetişim Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Değişen Rolü Ve Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir İnceleme: Isparta İli Örneği, (Yüksek Lisans Tezi).
BALOĞLU, Z. (1996). The Foundations of Turkey, Tüsev Yayınları, İstanbul.
BAŞÇI V. (2007). Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar Ve Sosyal Hizmet Kurumları.
BERKMAN, W. H. ve GİLSON C, (1987). Advertising Concept and Strategies, Random House.
BOSNJAK, M., BOCHMANN, V. ve HUFSCHMİDT, T. (2007). Dimensions of Brand Personality Attributions: A Person-Centric Approach In The German Cultural Context. Social Behavior and Personality.

CAPRARA, G. V., BARBARANELLI, C. ve GUIDO, G. (2001). Brand Personality: How to Make The Metaphor Fit? Journal of Economic Psychology, 22.
CERİT, Y. 2006, Educational Administration: Theory and Practice, Issue 47, pp: 343-365 Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Sayı 47, Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Üniversitenin Örgütsel İmaj Düzeyine İlişkin Algıları.
D'ASTOUS, A., LÉVESQUE, M. (2003). A Scale For Measuring Store Personality. Psychology & Marketing, 20.
DEMİRKAYA, H., Çakırberzah, M. (2006). Stratejik Yönetim ve Manipülasyon Aracı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları, III. Uluslararası STK'lar Kongresi, Çanakkale.
DİNÇER, M. (1998). İş yaşamında ve Özel Yaşamda Kişisel İmaj, İstanbul, Alfa Yayınları.
DOĞANLI, B. (2010). Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Vakıflar ve Marka İmajı, VII. Uluslar arası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi.
DOYLE, P. (2003). Değer Temelli Pazarlama, Çev: Gülfidan Barış, İstanbul, Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
ERDOĞAN Z. B., DEVELİOĞLU K., GÖNÜLLÜOĞLU S. (2006).Kurumsal İmajın Şirketin Farklı Paydaşları, Tarafından Algılanışı Üzerine Bir Araştırma, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 15 Ağustos
EROL, M. (2007). Sivil Toplum Kuruluşlarından (STK) Vakıflar Ve Vakıflarda Muhasebe Kayıt Sistemi, KMU İİBF Dergisi AralıK.
ERŞAHİN, S. (2003). Vakıf Düşüncesini Doğuran Temel Dinamikler Üzerine, Vakıf Medeniyeti Sempozyum Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
ESCALAS, J. E. ve BETTMAN, J. R. (2005). Self-Construal, Reference Groups and Brand Meanning, Journal of Consumer Research, 32.
FLAVIAN, C., GUINALIU, M., Torres, E. (2005), The İnfluence Of Corporate İmage On Consumer Trust: A Comparative Analysis İn Traditional Versus İnternet Banking, *Internet Research*, 14(4).
GREGORY, J. R., WICCHMAN, J. G., (1993), Marketing Corporate Images, Lincolnwood, Illinois.
GÜLOĞLU, T. (2006). Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Yönetimlere Etkisi, III. Ulusal STK'lar Kongresi, Çanakkale.
GÜLTEKİN B. (2005). Türkiye'nin Uluslararası İmajında Yükselen Değerler Ve Eğilimler, Selçuk İletişim, 4, 1.
GÜZELCİK E. (1999). Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı, Sistem Yayınları, İstanbul.
HİLMİ, Ö. E. (1307). İthaful Ahlaf fi Ahkam'il Evkaf, VGM Yay., İkbal Matbaacılık, Ankara.
HUNG, C. (2005). "The Effect of Brand Image on Public Relations Perceptions and Customer Loyalty" International Journal of Management; (25, 2).
KAVAS, A. (2004). Marka Değeri Yaratma, Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi, C: 3, S: 8.
KAZICI Z. (1985). İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul, S:8.
KAZOLEAS, D., KIM Yungwook, (2001). MOFFIT, Mary Annet, "Institutional Image: A Case Study, Corporate Communications, Vol: 6, Eylül.
KER, M.(1998), Profesyonel İmajın İmaj yönetimi Kapsamında Yeri ve Önemi, Pazarlama Dünyası Dergisi, Sayı:71, Yıl:12, İstanbul.
KILEY, D. (1998). Brand Value RX, Brandweek. Vol: 39, Issue: 12
KIM, C.K., HAN, D., PARK, S.B. (2001). The Effect of Brand Personality and Brand Identification on Brand Loyalty: Applying Theory of Social Identification, Japanese Psychological Research, 43.
KORKUSUZ, R. ERGÜN, Ö. (2007). Hukuksal Boyutları İle Eski Ve Yeni Vakıflar.
KOTLER P. (2000). Pazarlama Dünyası, Çev. Nejat Muallimoğulları, Milenyum Baskı, USA.
MILAS, G. MLAČIĆ, B. (2007). Brand Personality And Human Personality: Findings From Ratings Of Familiar Croatian Brands. Journal Of Business Research, 60.
NGUYEN, N., LEBLANC, G. (2001). "Corporate Image and Corporate Reputation in Customers' Retention Decisions in Services", Journal of Retailing and Consumer Services, Vol:8.
ODABAŞI Y., OYMAN M, (2002). Pazarlama İletişimi Yönetimi, İstanbul, Media Cat Yayınları.
OGILVY, D. (1983). Ogilvy on Advertising, New York: Crown Publishing.
ÖZAYDIN, M., M. (2003). Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi, Kamu- İş, C: 7, Sayı:2, Ankara.
ÖZCAN, T. (2003). Osmanlı Para Vakıfları. Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
ÖZDAMAR, M. (1985). Vakfetmek, Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı:19, Ankara.
ÖZDEMİR H. (2009). Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Marka İmajına, Etkisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:8 Sayı:15.
ÖZGÜVEN N., KARATAŞ E. (2010). Genç Tüketicilerin Marka Kişiliği Algılamalarının Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi: Mcdonald's Ve Burger Kıng, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:11.
ÖZSUNAY, E. (1978). Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 549, 4. Baskı, İstanbul.
PARK, S., CHOI, D. ve KIM J. (2005). Visualizing E-Brand Personality: Exploratory Studies on Visual Attributes and E-Brand Personalities in Korea, International Journal of Human-Computer Interaction, 19.
PEKKÜÇÜKSEN, S., OKTAY, E. (2004). Küreselleşen Dünyada Sivil Toplum Odaklı Yönetim, Roller, Beklentiler ve Yönetişimin Unsurları, 1. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresinde Sunulan Bildiri, 4-6 Haziran, ÇOMÜ, Çanakkale, 2004.
PEKMEZCİ, M. ÜNKAZAN, Ç., GÜRSOY,A, KALELİ, N. (2004). Sivil Toplum Kuruluşlarında Yönetim ve Yönetici I.Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Çanakkale.
PELTEKOĞLU F.B. (2001). Halkla İlişkiler Nedir? İstanbul, Beta Yayınları.
PERRY A., WISNOM III D. (2004). Markaların DNA'sı Essiz ve Dayanıklı Markalar Yaratmanın Kuralları, Çev. Zeynep Yılmaz, İstanbul, MediaCat Kitapları.
PHAU, I., Lau, K. C. (2000). Conceptualising Brand Personality: A Review and Research Propositions, Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing, 9.
PİRA A., KOCABAŞ F., YENİÇERİ M. (2005). Küresel Pazarda Marka Yönetimi ve Halkla İlişkiler, İstanbul, Dönence Yayınları.
PORTER, S.S., CLAYCOMB, C. (1997). The İnfluence Of Brand Recognition On Retail Store İmage. Journal Of Product & Brand Management, 16 (6).

PRINGLE H., GORDON W. (2001). Marka Kültürü, Çev. Neşe Olcaytu, İstanbul, Scala Yayıncılık.
REWTON L. K. (1995). Public Relations in Health Care, American Hospital Association Company, NewYork.
SMİT, E. G., BERGE V. D., FRANZEN, G. (2002). Brands are Just Like Real People! The Development of SWOCC's Brand Personality Scale. In F. Hansen, & L. B. Christensen (Eds.), Branding and Advertising. Copenhagen: Copenhagen Business School Press.
SUNG, Y., TINKHAM, S. F. (2005). Brand personality structures in the United States and Korea: Common and culture-specific factors. Journal of Consumer Psychology, 15.
SUPPHELLEN M., GRONHAUG K. (2003). Building Foreign Brand Personalities in Russia: The Moderating Effect of Consumer Ethnocentrism, International Journal of Advertising, 22.
ŞAHİN A. E., TUFAN F. (2008). Yönetişim Ekseninde Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirlemedeki Rolü, http://tdcif.org/2008/sunulmayanbildiriler/110038.doc, 05.01.2008.
ŞAHİN E. (2011). Vakıfların Yeni Yönetişim Yaklaşımları Açısından Değerlendirilmesi Ve Türkiye'nin Yönetişim Sistemine Katkıları (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.
TAPAN, S., TODUK, A., AKKOR P., HORTAÇSU A. (1997*)*, Pazarlama İletişimi, Eskişehir: A.Ü. Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
TIĞLI, M. (2003). Marka Kişiliği, Öneri Dergisi, 5.
TOSUN N. B. (2002), İşletmelerin Finansal Değer Oluşturma Çalışmalarında Halkla İlişkiler ve Reklamın Rolü, iletişim dergisi Gazi Üniversitesi Yayınları.
TUNCA, E. A. (2004). Ülke İmajının Ve Tanıtımının Yabancı Yatırımlara Etkisi: Kırgızistan Örneği Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi, Uluslararası Girişimcilik Kongresi.
USLU, S. (1997). Türkiye'de Sendikalar Sivilliğin Neresinde?, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 18.
UZTUĞ F. (2003). Markan Kadar Konuş: Marka İletişimi Stratejileri, İstanbul, Media Cat Kitapları.
ÜLKEN, H. Z. (1971). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı:9, Ankara.
VICENTE, J. (2004). State Branding in the 21st Century. Master of Arts in Law and Diplomacy Thesis.
YEĞİN, A. (1983). Osmanlıca Türkçe Yeni Lügat. Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.
YILDIRIM, D. (2004). Demokrasi Sivil Toplum Kurulusları ve Yönetisim, Seçkin Yayınları, İstanbul,.
YİĞİT, M. (2005). Küresel Eşitsizliği Gidermede Uluslar Arası Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkinlikleri, II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı,15-16 Ekim, 2005,Çanakkale.
YURDAKUL N. B. DİNÇER, M. K. KÖSEOĞLU Ö. (2004). Küreselleşme Sürecinde Markaların Pazarlama İletişimi Stratejilerinin Kilit Noktası: Yerel Değerler (Coca Cola Ve Cola Turka Örneği Üzerine Bir Değerlendirme)
ZIMMERMANN, H. (1999). Innovation in Nonprofit Organizations, Annals of Public and Cooperative Economics, Vol. 70, No. 4.

YÖNETİCİLERİN ETİK DAVRANIŞLARININ ÖRGÜTSEL PERFORMANSA ETKİSİ: İZMİR İLİNDEKİ BANKALARDA BİR UYGULAMA

Yeşim KOÇYİĞİT
Öğr.Gör. Dumlupınar Üniversitesi Hisarcık Meslek Yüksek Okulu

Cengiz DURAN
Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

Aysel ÇETİNDERE
Öğr.Gör. Balıkesir Üniversitesi Dursunbey Meslek Yüksek Okulu

ÖZET: Bu çalışmanın amacı iş etiği ve örgütsel performans arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada İzmir ilindeki bankalara anket yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda örgütsel performanstaki değişime yöneticilerin insan kaynakları işlevlerinde etik davranışlarının etki ettiği kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, İş Etiği, İnsan Kaynakları Yönetimi, Performans, Örgütsel Performans.

THE EFFECTS ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE OF EXECUTIVES ETHICAL BEHAVIORS: AN APPLICATION ON BANKS IN İZMIR PROVINCE LOCATED BANKS.

ABSTRACT: The purpose of this study is to investigate relationship between, business ethics and organizational performance. The survey method has been implemented to the banks in İzmir Province. At the result of the research, has proven that the ethical behaviors of the managers in human resource functions affect the change in organizational performance

Keywords: Ethics, Business Ethics, Human Resource Management, Performance, Organizational Performance.

JEL Sınıflandırması: M500

1. GİRİŞ

Küreselleşme olgusunun ortaya çıkmasıyla birlikte artan rekabet ortamında işletmelerin başarısı kalite, fiyat ve hız gibi faktörlere bağlı olmaktadır. Bu imhacı rekabet ortamında; müşterilerine kaliteli, düşük maliyetli ürün ve hizmetleri en hızlı biçimde, yeterince çeşitlilikte sunabilen işletmeler avantajlı duruma gelmektedir.

Bu örgütsel etkinlik ve verimliliğin sadece yapı, süreç ve teknolojik yeniliklerle değil, üst yönetimden başlamak üzere tüm çalışanlardan başka bir ifadeyle insan unsurundan en verimli şekilde yararlanmanın yollarını saptamaya çalışmak, kalite odaklı örgüt kültürü oluşturmak ve örgüte takım ruhu kazandırmakla sağlanabilir. Bu bağlamda çalışanların tatmin edilmesi, işletme başarısı için son derece önemli olmaktadır.

İşletmelerde çalışanların tatmininin sağlanması konusu ile doğrudan sorumlu bölüm insan kaynakları departmanıdır. Bu nedenle insan kaynakları yöneticileri departmanın tüm işlevlerinde iş etiği kurallarına bağlı kalmalı ve bu kurallar çerçevesinde hareket etmelidir.

Yöneticilerin, tutarlı, tarafsız ve gerçeklere dayalı olduğunu, bireylerin varlık ve bütünlüğüne saygı gösterdiğini herkes için en iyi olacak eylemlerin seçtiğini ve eylemlerinde adalet, eşitlik, tarafsızlık, dürüstlük, sorumluluk, saygı, açıklık, sevgi, demokrasi, hoşgörü vb. gibi evrensel değerleri temel almasını sağlayan etik ilkeleri yol gösterici kabul ettiğini fark eden işgörenler kendilerini güvende hissederler, işten tatmin olma düzeyleri ve buna bağlı olarak da işletmeye bağlılığı artar. Çalışanların işten tatmin olmaları performanslarına direkt etki edecek dolayısıyla da gönüllü çalışan personelle işletmelerin performansı yükselecektir. Bu bağlamda, yöneticilerin insan kaynakları işlevlerinde etik davranışları ile örgütsel performans arasında sıkı bir bağ olduğu düşüncesinden hareketle bu çalışmanın konusu belirlenmiştir. Bu çalışmanın amacı iş etiği, örgütsel performans kavramları ve insan kaynakları işlevlerinde yöneticilerin etik davranışlarının örgütsel performansa etkisini incelemek ve sonuçları değerlendirmektir.

2. İŞ ETİĞİ, ÖRGÜTSEL PERFORMANS KAVRAMLARI VE ARALARINDAKİ İLİŞKİLER

Bu bölümde iş etiği ve örgütsel performans kavramlarına yer verilecek, iş etiği ile örgütsel performans ilişkileri incelenecektir.

2.1 İş Etiği Kavramı

Etik, Yunanca, ethos (töre, gelenek, görenek, alışkanlık) sözcüğünden türetilmiştir. Yunanca da ethos insanların yaşadıklar yer ile gelenek, görenek, alışkanlık ve bir kişinin yaratılış öz nitelikleri gibi anlamlar taşımaktadır (Ay, 2005: 33).

Etik, bir birey veya gurubun eylemlerini yönetmede hakim olan ahlaki değer ve ilkelerdir (Churchill ve Peter, 1995: 72).

İş etiği ise kısaca iş dünyasında kabul görmüş doğru ve yanlış davranış kuralları olarak tanımlanabilir ve bütün ilişkilerde dürüstlük, güven, saygı ve hakça davranmayı ifade etmektedir (Mc.Hugh, 1992:11).

İş etiği, genel ahlaktan farklı olmayan, genel ahlakın iş hayatına adapte edilmesidir (Frederick v.d., 1988: 52) İş etiği, dürüstlük ve doğruluk üzerine kuruludur ve toplumun beklentilerinden adil rekabete, reklamcılıktan halkla ilişkilere, sosyal sorumluluktan tüketicinin bağımsızlığına kadar çok farklı boyutları bulunmaktadır (Tutar vd., 2003: 148).

İş etiği, uygulamalı bir ahlak bilgisidir ve iş hayatında karşılaşılan tüm ahlaki sorunları inceler. Bu sorunlar; çalışanlar arasında, çalışanlarla yöneticiler arasında, işletme ve işletmeyle alışverişte bulunanlar ya da işletmeyle çevresel faktörler arasında olabilir (Savran, 2007: 34).

2.2. Örgütsel Performans Kavramı

İlk olarak 1950'li yıllarda tartışılmaya başlayan örgütsel performans Georgopoulos ve Tannenbaum tarafından "belirli kaynak ve araçlara sahip örgütlerin bunları uygun kapasiteyle kullanarak ve çalışanlarına ek yük yüklemeden amaçlarını gerçekleştirme derecesi" olarak tanımlanmıştır (Uzun, 2007: 93; Georgopoulos ve Tannenbaum, 1957: 535).

Örgütsel performans, organizasyonel hedeflerin, sosyal amaçların ve sorumlulukların gerçekleştirilmesidir. Organizasyonel yapı, bilgi düzeyi, stratejisi, insan dışındaki bütün unsurlar örgütsel performansın belirleyicisidir. Örgütsel performans tüm bu faktörlerin entegrasyonu ve etkileşimi sonucunda oluşmaktadır. Tüm bu faktörlerin yanında örgütsel performansın asıl belirleyicisi insan kaynağıdır. İnsan kaynağına odaklanması bir organizasyona rakipleri arasında önemli bir avantaj sağlamaktadır. İnsan kaynağının örgütsel performansın arttırılmasında rekabet aracı olarak kullanılması davranış yönetiminin yeni bir boyutudur (Aydoğan, 2006: 337).

Literatürde örgütsel performansı açıklayan üç perspektif bulunmaktadır. Bunlardan ilki hedef yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre performans işletmelerin tanımlanabilir nihai hedeflere (goals) ulaşmasıdır. İkinci yaklaşım ise sistem yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, çevre ile işletme arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Buna göre performans kıt ve değerli kaynakları koruma ve ulaşma yeteneği olarak görülmektedir. Üçüncü yaklaşım ise süreç yaklaşımıdır. Bu yaklaşımı ise performansı işletme çalışanlarının davranışları açısından tanımlamaktadır. Süreç açısından performans belirli çıktıları alabilmek amacıyla girdileri çıktıya dönüştürme demektir (Apaydın, 2007: 154).

İşletmeler "daha iyi" olup olmadıklarını ancak geçmiş performanslarını değerlendirerek sınayabilirler; aynı zamanda gelecekte de "daha iyi" olmayı amaçlayan işletmelerin, firmanın bütününe yönelik performans hedefleri olmak zorundadır. Diğer yandan, işletmenin temel amaçları (misyon, kuruluş ya da varolma nedeni) ile stratejik plan ve politikaların gerçekleştirebilmesi de genel olarak işletmenin performansının belirlenmesiyle ilişkilidir (Elibol, 2009: 156).

Örgütsel performansın önemi şu amaç grupları altında toplanabilir (Özen, 2008:34):
Stratejik amaç: Performansı ölçmek ve rakiplerle kıyaslamak
Taktik amaç: Performansı işletme düzeyinde ölçme ve geliştirme
Planlama amacı: Çeşitli girdilerin ya da aynı girdinin değişik oranlarda kullanımıyla göreceli yararın karşılaştırılması
İç yönetim amaçları: İşçi-işveren ilişkilerini düzenleme, çalışma hayatını düzenleme

2.3. İnsan Kaynakları İşlevlerinde Yöneticilerin Etik Davranışları ile Örgütsel Performans Arasındaki İlişki

Günümüz dünyasında işletmeler büyük bir rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürmek durumundalar. Bu rekabet ortamında başarıyla ayakta kalabilmek için sadece güçlü sermaye yeterli olmamakta aynı zamanda bu sermayeyi yönetebilecek ve geliştirebilecek güçlü yöneticiler de gerekmektedir.

Yöneticinin rolü işletmeye yönelik meydan okumalara karşı işletmenin refahı için belirsizlik koşulları altında çözüm önerileri tasarlamaktır. Amaç işletmenin yaşamına yönelik olumsuz davranışlara karşı işletmenin devamını sağlamaktır ve bu amacın gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği işletmenin sağlığı ile değerlendirilecektir. Yöneticinin görevi bazı çok önemli amaçları rasyonel olarak takip etmekten ziyade önce bir gurubu daha sonra diğer gurubu tatmin eden bir politikacı tarzıyla problemleri zamanında çözmektir. Yani işletme içerisindeki farklı grupların isteklerini karşılamaktır (Yüce, 2010, s. 5).

Bu nedenle yöneticiler örgütün amaçlarına en üst düzeyde ulaşmasını sağlarken çalışanların da tatmin olmalarını ve motive edilmelerini sağlamalıdırlar. Bu noktada İnsan Kaynakları Yönetiminin önemi ortaya çıkmaktadır. İnsan kaynakları yönetiminde doğru uygulamalar ile çalışanların amaçlarıyla örgüt amaçlarının uyumlaştırılması ve böylece çalışanların örgüt amaçları doğrultusunda faaliyetleri sürdürürken hem kendileri hem de örgüt için yarar ortaya koymaları sağlanır.

İnsan kaynakları yönetimi (İKY) eleman gereksiniminin belirlenmesi, eleman ilanlarının yapılması ve uygun elemanların seçilerek işletme kültürüne alıştırılmasından, işgörenlerin motivasyonu, performans değerlendirmesi, çatışmaların çözümü, bireylerle gruplar arası iletişimin sağlanması, yönetim ve organizasyonun geliştirilmesi, yeniden yapılanma ikliminin oluşturulması, biz duygusunun geliştirilmesi, çalışanların eğitilmesi ve geliştirilmesine kadar birçok uygulamayı kapsamaktadır (Fındıkçı, 2000, s. 13).

İKY ile ilgili tüm işlevlerin amacı, işletmenin faaliyette bulunduğu iş alanında, rekabet üstünlüğünü temin etmek ve yaşamının daha iyi bir konumda sürdürülebilmesini sağlamaktır. Bu durumun bir sonucu olarak, seçilen kurumsal stratejilere uygun olan bir insan kaynağının bulunması ve aynı zamanda, yönetimin rekabetçi stratejileri açısından da işgücünün, maliyet liderliği ve farklılaştırmayı uygulayabilecek nitelikte olması gerekmektedir. Yeni ürünleri ve teknolojileri yaratabilecek ve kullanabilecek, yeni pazarlarda uyumlu olarak rekabet edebilecek, büyüme ve gelişmeyi başarabilecek ve tüm bu işlevleri birbirleri ile uyumlu olarak yapabilecek işgücünü işletmeye kazandırmak ve verimli olarak kullanmak günümüzün en önemli konularındandır. Bu nedenle geleneksel rolünün ötesinde, İKY'nin stratejik bir rolü de vardır (Ülgen ve Mirze, 2004, s. 295).

Yöneticiler çalışanların amaçları ile örgüt amaçlarını uyumlaştırırken etik kurallar çerçevesinde hareket etmeye özen göstermelidirler. Etik değerler kendini tüm insan kaynakları uygulamalarında göstermelidir. Etik değerlere bağlılığı sadece sözle ifade etmek yeterli değildir (Pardue, 2002, s. 36-37).

İşletmelerde etik sorunlar insan kaynakları yönetimi ile ilgili konularda sıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin; eşit çalışma olanakları şirketin eleman seçme kararlarında adil ve dürüstçe uygulanıyor mu? Bir grup içindeki bir birime ikramiye vererek diğer birimleri göz ardı etmek etik midir? Terfi ve ödüllendirme sistemlerinin tek bir yetkilinin tekelinde bırakılması doğru bir uygulama mıdır? Yıllardır yapılan çalışan anketlerinden elde edilen bilgiler gösteriyor ki; çalışanların büyük çoğunluğu bir organizasyondaki statüleri ve maaşları ile performans değerleri arasında bir ilişki göremiyor. Bu bağlamda organizasyonlar, çalışanların güvenini ve istikrarını garanti altına alabilmek için yönetim felsefesi, tarz ve temel değerler sistemini mükemmel bir şekilde gözden geçirmek durumundadır (Bratton ve Gold, 2000, s. 26).

Yöneticilerin işe almada cinsiyet, ırk, özürlülük, mahkumiyet veya sosyal sınıf farkı gözetmeksizin herkese eşit şans vermeleri etik davranışın gereğidir.

Ayrıca yöneticilerin işletmede oluşan açık pozisyonlar için özellikle terfilerde etik olan, iç kaynağı kullanılmasıdır. Bu durum personel açısından bir motivasyon unsuru olacaktır. Personelin iç kaynaktan sağlanması; moralin yükselmesini, çalışanların örgüte bağlanmasını, yeteneklerin daha iyi değerlendirilmesini, iyi performansın teşvik edilmesini ve yükselmelerin daha etkili olmasını sağlar. İşletmeye personelin dış kaynaktan sağlanması ise; işletmeye taze kan ve yeni bir bakış açısı getirir ve eğitim maliyetlerinin azalması yönünde katkılar sağlar. Fakat uygun olmayan kişilerin seçilmesi, işletme içindeki adayların moralinin bozulmasına, zaman ve parasal kayıpların artmasına neden olabilir.

Kariyer yönetimi ile insan kaynaklarını etkili ve verimli şekilde kullanabilmek, insan kaynaklarının şimdiki ve gelecekteki işler için ihtiyaç duyulan beceri ve nitelikleri tanımalarına yardımcı olmak ve yükselme gereksinmelerinin tatmin edilmesi, personelin iş başarısını, iş tatminini, örgüte ve işe bağlılığını arttırmak, bireylere ihtiyaç duydukları cesaretlendirmeyi ve rehberliği vermek, yeni kariyer yolları geliştirmek de insan kaynakları yöneticilerinin etik davranışlarındandır. Böylece personel kendi kariyer planlamasını yaparken daha gerçekçi olacak, güdülenecek ve buna bağlı olarak örgütte tutulması kolaylaşacaktır. Çünkü çalışanlar, kendilerine kişisel ilgi gösteren şirketlere sadık davranmaya eğilimlidirler (Gümüş, 2005, s. 77).

Yöneticiler, çalışanlarının iyi performanslarını onları överek ödüllendirmeli, kötü performanslarını ise cezalandırmalıdır. Fakat bunu yaparken abartmamalıdırlar. Örneğin etiğe dayalı davranış sergileyen çalışanlar aşırı abartılmadan övülmeli, ödüllendirilmelidir. Yöneticilerin yapmamaları gereken bazı önemli hatalar vardır. Bunlardan biri çalışanlarının düşük performanslarını önemsememeleri, bu yüzden de onlara karşı olumlu davranış sergilemeleridir. Örneğin bir üretim yöneticisi etik dışı davranan bir çalışanını iyi bir örnek gibi gösterebilir. Bu da gerçeği bilen diğer çalışanların performanslarını ve yöneticilerine olan güvenlerini olumsuz etkiler. Bir diğer yanlış davranışı da yapılan önemli bir hatayı bildiği ve bunu çok önemsediği halde cezalandırmamaktır. Bu durumda diğer çalışanlarda işlerini yaparken aynı özensizliği gösterebilirler (Tutan, 2006, s. 41).

Yöneticinin otoriter tarzı, hatalar üzerine odaklanması gibi olumsuz tutumu, aşırı derecede süreçler ve sonuçlara odaklanma gibi tutarsız davranışı güçlendirme konusu için etik dışıdır. Yöneticiler çalışanın güç kazanmasına izin verip bunun için gerekli organizasyonel değişikliği sağlama yolunda adımlar atarsa çalışanı güçlendirmenin alt yapısı oluşur. Bunu gören çalışan da olumlu tutum ve davranış içine girer, organizasyonun amaçları ve beklentileri doğrultusunda hareket eder.

İşgörenler ve aileleri için uygun bir yaşam sağlayarak işgörenlerin çıkarını yükseltip aynı zamanda işverenlerin çıkarlarını da koruyacak adil bir denge sağlamaya yönelik bir ücret politikası ücretin adilliğini ortaya koyacaktır. Yöneticiler ücretleri belirlerken, gerek bireysel sözleşmelerde, gerekse toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde hile, baskı, zorlama, tehdit ve aldatma gibi etik-dışı davranışlara yönelmemelidir (Şimşek, 1999, s. 70).

Ücret yönetiminde etik kurallara uyularak işgörenlere işlerinin gereklerine göre ödeme yapıldığında, örgüt içindeki haksızlıkların önüne geçilir, ücretlerin belirlenmesinde öznel davranma olasılıkları en aza indirilir, iş süreçleri ve terfi hatları uygun biçimde oluşturulur ve işgörenlerin daha verimli çalışması ve işini daha istekli yapması sağlanır.

Tüm çalışanların bedensel, ruhsal ve toplumsal sağlık ve refahlarının en üst düzeye yükseltilmesi ve bu durumun korunması; işyeri koşullarının, çevrenin ve üretilen malların getirdiği sağlığa aykırı sonuçların ortadan kaldırılması, çalışanları yaralanmalara ve kazalara maruz bırakacak risk faktörlerinin ortadan kaldırılması, yine çalışanların bedensel ve ruhsal özelliklere uygun işlere yerleştirilmesi ve sonuç olarak işçilerin bedensel ve ruhsal gereksinmelerine uygun bir iş ortamı yaratılması yöneticilerin etik davranışlarının gereğidir.

Örgüt içinde lider durumda olan kişi veya kişiler örgüt üyelerine karşı disiplini sağlayıcı önlemler almalıdır. Bireyler sosyal çıkarları ya fark etmez yada isteksizce fark eder. Çünkü sosyal çıkarlar onun şahsi çıkarlarının dışındadır. Disiplin bireye sosyal olma bilincini sağlayan kurallardan oluşur ve sosyal sistemin devam ve bekası için kaçınılmazdır. Ancak kurallar sosyal amaçlara ulaşmak için yapılacak işleri göstermelidir. Aksi halde bireyin topluma karşı direnmesinin önüne geçilemez (İşseveroğlu, 2001, s. 55).

Yönetimde olumlu insan ilişkilerinin kurulması, bir yandan, sunulan hizmetin etkili ve verimli bir şekilde sunulmasını ve bir manevi tatmin sağlanmasını, bir diğer yandan da çalışanların memnuniyetini içermektedir. Bu doğrultuda, yönetimde sevgi, saygı, hoşgörü gibi temel insani değerlerle hareket edilerek, hizmet eden ile alan arasındaki karşılıklı iyi niyeti esas alarak ve insan haklarına saygı duyarak, hizmetlerin sunumu sağlanmalı ve herhangi bir hata veya kusur halinde zararın kısa sürede tazmini sağlanmalıdır (Çevik, 2006, s. 28).

Yöneticilerin işgörenleri din, dil, politik inanç, etnik köken ve cinsiyete dayalı olarak ayrıma tabi tutmaları etik açıdan savunulamaz. Yönetici, işgörenlerle ilişkilerinde yansız davranmak zorundadır. Özellikle siyasal tarafsızlık, yöneticinin en önemli sorumluluklarından biridir. Yöneticinin astlarına taraflı davranması yüzünden işgörenler üstlerine karşı kapalı bir tavır içine girerler ve daha da önemlisi adalet ve güven duygularının zedelenmesine yol açar (Ateş, 2008, s. 80).

Yöneticilerin, işgörenlere düşüncelerini özgürce açıklayabilmeleri için uygun ortam yaratması, işgörenlere karşı etik sorumluluğudur. Aksi takdirde, içinde bulundukları duygusallıktan dolayı kendilerine ve işletmeye zarar verebilecek etik dışı bazı davranışlara yönelebilirler (Ateş, 2008, s. 77).

İşletmenin çalışanları ile yöneticilerinin ilişkisinde etiğin önemi büyüktür. Bir organizasyonun yöneticileri kendi çalışanlarını düşünüp korursa, çalışanlar da bu organizasyon için daha etkin çalışacaklar, işletmeye sadık kalarak, verimliliği ve kaliteyi artırarak bu düşünülme ve koruma için ödenen finansal maliyetin üstünde bir yarar sağlayacaklardır (Çabuk ve Şengül, 2005: 172). Çalışanlar arasındaki iletişim, güven, dayanışma ve takım ruhu güçlenecektir. Takım çalışmasının etkinliği, organizasyonel performansın ve genel motivasyonun yükselmesini sağlayacaktır (Nalbant, 2005, s. 197).

Çalışanların işletmede gereksinmelerinin karşılanması, bilgili kılınmaları, değerlerini ve işte insiyatiflerini kullanmaları sağlanabiliyorsa çalışanlar, işletmeye faydalı hale gelir (Şahan, 2006).

Çalışanların yönetici davranışlarını adil olarak algılamaları pozitif davranışlara yol açar, çalışanların kendilerini örgütün değerli ve saygın üyeleri olarak hissetmelerini, çalışma arkadaşları ve yöneticileriyle uyumlu ve güvene dayalı ilişkiler geliştirmelerini sağlarken, adaletsizlikler örgütlerin amaçlarına ulaşmasını zorlaştıran hırsızlık, saldırganlık gibi olumsuz davranışlara yol açmaktadır (Beugre, 2002, s. 1092).

İnsan Kaynakları Yönetiminin tüm işlevlerinde yöneticilerin etik davranmaları halinde çalışma yaşam kalitesi yakalanmış demektir. Çalışma yaşamının kalitesi işletmede örgüt çalışanları ile ilgili ücret, fiziksel çalışma koşulları, örgüt kültürü, liderlik, işbirliği, iletişim, bilgi ve beceri geliştirme, işle bütünleşme, tanınma, takdir, sorun çözme, karar alma, yönetime katılma gibi sistem olgularının düzeyini belirleyen, çalışanların çalışma yaşamının bu yönlerine karşı düşünce ve davranışlarını gösteren bir boyuttur. İşletmelerin çalışma yaşamının kalitesi ile ilgili başarımları da toplam işletme performansının önemli bir göstergesidir (Özen, 2008, s. 38).

Çalışanların örgütün hedef ve amaçlarına ulaşmak için çaba harcamalarını sağlamak ve bu amaçlarla bütünleşmeleri için onlara bu olanakları sağlamak gerekir (parasal/parasal olmayan özendiriciler, fiziksel ortamın iyileştirilmesi, ücretler, iş zenginleştirme, grup çalışmaları, esnek çalışma, katılımcılık, kalite kontrol çemberleri, öneri sistemleri vb.). Bu uygulamalar çalışanların beklentilerine cevap veriyorsa, işletme performansı da dolaylı olarak etkilenecektir. İşletmelerin çalışma yaşamının kalitesi ile ilgili başarımları da toplam işletme performansının önemli bir göstergesidir (Akal, 2003, s. 5).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İzmir ilinde faaliyet gösteren banka şubelerinin yöneticilerinin insan kaynakları işlevlerindeki davranışlarının iş etiği kapsamında değerlendirilmesi ve bu durumun örgütsel performansa etkisinin analiz edilmesi için bir anket formu hazırlanmıştır. Anket formu hazırlanırken daha önce yapılan çalışmaların, ortaya koymak isteğimiz çalışmaya uygun olan anket soruları temel alınmıştır (Savran, 2007; Erdil vd., 2004; Satuk, 2006; Gümüş, 2005; Örendirek, 2006; Eken, 2007; Kök, 2006; Çetin, 2006).

Anket İzmir ilindeki banka şubelerinin müdürlerine uygulanmıştır. Anketimize toplam 60 kişi katılmıştır. Anketi uyguladığımız müdürlerin çalıştıkları banka şubelerinin 32'si Konak, 10'u Karşıyaka, 12'si Bornova, 3'ü Buca, 3'ü de Balçova ilçelerinde bulunmakla birlikte bu 60 şube, örneklemin tamamının %10'unu oluşturmaktadır.

Anket 3 bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm yaş, cinsiyet, eğitim durumu, iş yaşamındaki toplam çalışma süresi ve mevcut iş yerindeki toplam çalışma süresi gibi demografik bilgilere yöneliktir. Bu bölümdeki sorular ankete katılan yöneticileri demografik olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İkinci bölümde 8 sorudan oluşan değerlendirme ölçeği ile yöneticilerin insan kaynakları işlevlerinde etik sorumluluklarının yerine getirilme derecelerinin ölçülmesi, üçüncü bölümde ise örgütsel performansın yine 9 değerlendirme ölçeği ile ölçülmesi hedeflemiştir.

Yapılan ankette ikinci bölümden başlayarak sonuna kadar her bir soruda beşli derecelendirme kullanılmıştır. Buna göre ankette kullanılan derecelendirmenin anlamı şöyledir: 1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Tamamen Katılıyorum. Elde edilen demografik bulguların frekans değerleri ve % oranları ayrı ayrı tablolarda verilmiştir.

Araştırmada uygulanan anket üzerinde güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucu elde edilen bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre anket güvenilir bulunmuştur.

Tablo 1. Anket Sorularının Güvenilirlik Analizi

Anketin Bölümleri	**Anketteki Başlangıç Soru Sayısı**	**Güvenilirlik Analizi Sonrası Soru Sayısı**	**Cronbach Alpha (α)**	****α' nın değeri**	****Açıklama**
İnsan Kaynakları Yönetimi	7	7	0,522	0,5 ≤ α ≤ 0,6	Güvenilir
Örgüysel Performans	8	8	0,574	0,5 ≤ α ≤ 0,6	Güvenilir

** Kaynak: Akgül, Aziz ve Çevik, Osman (2003) **İstatistiksel Analiz Teknikleri: SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları,** Ankara, s. 435-436

4. VERİLERİN ANALİZİ

İzmir ilindeki banka şube yöneticilerine uygulanan anketin; yöneticilerin etik davranışlarını ve örgütsel performansı tespit etmeyi hedefleyen ikinci ve üçüncü bölümünde hazırlanan sorular doğrultusunda oluşturulan hipotezleri test etmek için; SPSS 16.0 programında korelasyon, regresyon ve t-testi analizleri uygulanarak bulgular yoruma hazır hale getirilmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmaya katılan banka şube yöneticilerinin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler ve hipotezlerin test edilmesi sonucu ortaya çıkan bulgular aşağıda verilmiştir.

5.1. Yöneticilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Ankete katılan banka müdürlerinin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, iş yaşamındaki toplam çalışma süresi ve mevcut iş yerindeki toplam çalışma süresi gibi demografik özellikler frekans analizi kullanılarak test edilmiştir. Demografik özelliklere ilişkin bulgular aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 2. Ankete Katılanların Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı

Yaş Aralığı	Frekans	%
18-25	-	-
26-32	15	25
33-42	33	55
43-50	12	20
51 ve üzeri	-	-
Toplam	**60**	**100**

Tablo 2.'de görüldüğü gibi ankete katılan banka şube müdürlerinin büyük bir kısmı 33-42 yaş grubu (% 55) dahilindedir. 18-25 yaş ile 51 ve üzeri yaş grubu dahilinde kimse bulunmamaktadır. Ankete katılan müdürlerin kalan gruplarını ise 26-32 yaş (% 25) ve 43-50 yaş (% 20) grupları oluşturmaktadır.

Tablo 3. Ankete Katılanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	25	41,7
Erkek	35	58,3
Toplam	**60**	**100**

Ankete Katılan müdürlerin çoğunluğunu % 58,3 ile erkekler oluşturmaktadır. Kadın müdürlerin oranı ise % 41,7'dir

Tablo 4. Ankete Katılanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımları

Eğitim Durumu	Frekans	%
Lise	-	-
Üniversite	55	91,7
Lisansüstü	5	8,3
Doktora	-	-
Toplam	**60**	**100**

Ankete katılan müdürlerin büyük çoğunluğunu % 91,7 ile üniversite mezunları oluşturmaktadır. Daha sonra % 8,3 gibi küçük bir oranla lisansüstü mezunları gelmektedir. Lise mezunu ve doktora derecesine sahip banka şube müdürü bulunmamaktadır.

Tablo 5. Ankete Katılanların Toplam Çalışma Yılına Göre Dağılımı

Toplam Çalışma Yılı	Frekans	%
1'den az	-	-
1-5	-	-
6-10	24	40
11-20	24	40
21 ve üzeri	12	20
Toplam	**60**	**100**

Ankete katılan müdürlerin, toplam çalışma yılı olarak değerlendirildiğinde % 40'ı 6-10 yıl, % 40'ı 11-20 yıl, % 10'u ise 21 ve üzeri yıl grubundadır. 1'den az ve 1-5 yıl grubunda kimse bulunmamaktadır.

Tablo 6. Ankete Katılanların Mevcut İş Yerinde Çalışma Yılına Göre Dağılımı

Çalışma Yılı	Frekans	%
1'den az	-	-
1-3	20	33,3
4-6	24	40
7-9	4	6,7
10 ve üzeri	12	20
Toplam	**60**	**100**

Anketimize katılan müdürlerin şu anki iş yerinde çalışma yılına göre dağılımına baktığımızda % 33,3'ü 1-3, % 40'ı 4-6, % 6,7'si 7-9 ve %20'si 10 ve üzeri yıl grubuna dahildir. Şu anki iş yerinde 1 yıldan az süredir çalışan müdür bulunmamaktadır.

5.2. Hipotezlere İlişkin Bulgular

Hipotezlere ilişkin bulgular aşağıda tablolarla ve sonuçların değerlendirilmesi ile belirtilmektedir.

H_1 : Çalışanların performansa göre terfi etmeleri ile örgütsel performans arasında bir ilişki vardır.

Tablo 7. H_1 Hipotezine Ait Korelasyon Analizi Özet Tablosu

Değişkenler	A.O.	S.S.	1. r	2. r	Sig.
1.Perf. Göre Terfi	4,08	,82	1		,000
2.Örg. Perf.	4,10	,17	0,798**	1	

A.O:Aritmetik Ortalama, S.S: Standart Sapma, r:Korelasyon Katsayısı
** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır ($p \leq 0.05$)

Tablo 7.'de görüldüğü gibi çalışanların performansa göre terfi etmeleri ile örgütsel performans arasında pozitif yönde ve mükemmele yakın bir ilişki vardır ve bu ilişki istatistiksel açıdan anlamlıdır (r=0,798, p=,000).

H_2 : Yöneticilerin etik davranışları ile örgütsel performans arasında bir ilişki vardır.

Tablo 8. H_2 Hipotezine Ait Korelasyon Analizi Özet Tablosu

Değişkenler	A.O.	S.S.	1. r	2. r	Sig.
1.Etik Yönetim	3,94	,43	1		,000
2.Örgütsel Performans	4,10	,17	0,803**	1	

A.O:Aritmetik Ortalama, S.S: Standart Sapma, r:Korelasyon Katsayısı
** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır ($p \leq 0.05$)

Tablo 8'de görüldüğü gibi yöneticilerin etik davranışları ile örgütsel performans arasında pozitif yönde ve mükemmele yakın bir ilişki vardır ve bu ilişki istatistiksel açıdan anlamlıdır (r=0,803, p=,000).

H_3 :Yöneticilerin etik davranışları örgütsel performansı etkilemektedir.

Tablo 9. H_6 Hipotezine Ait Regresyon Analizi Sonuç Tablosu

Bağımsız Değişken	Beta	t	t değerinin anlamlılık düzeyi
Yöneticilerin Etik Dav.	,326	10,264	,000
R^2	F	F değerinin anlamlılık düzeyi	
,645	105,349	,000	

Yukarıdaki tabloda yapılan regresyon analizinin sonuçları gösterilmiştir. Regresyon analizinde bağımsız değişkenlerin, bağlı değişkenleri ne kadar etkilediği incelenmektedir. Tablodaki F değeri, modelin anlamlılığını gösteren bir değerdir ve tabloda da görüldüğü üzere yöneticilerin insan kaynakları işlevlerinde etik davranmalarının örgütsel performans üzerindeki etkisi 0,01 seviyesinde anlamlıdır (F=105,349 ve p=,000). R^2 değeri ise (belirlilik veya tanımlayıcılık katsayısı) bağımlı değişkendeki değişimin, bağımsız değişkenler tarafından ne kadar tanımlanabildiğini gösteren bir ölçüdür. Yapılan regresyon analizi sonucunda bağımlı değişken olan örgütsel performanstaki değişmenin % 64,5'i (R^2 =,645) yöneticilerin insan kaynakları işlevlerinde etik davranışları değişkeni ile açıklanmaktadır.

H_4 : Yöneticilerin etik davranışları cinsiyet faktöründen etkilenmektedir.

Tablo 10. Yöneticilerin Cinsiyeti ve Etik Davranışları Arasındaki İlişki İçin T-Testi Sonucu

Cinsiyet	N	A.O.	S.S.	t	p (Sig.)
Kadın	25	4,07	,42	1,93	,496
Erkek	35	3,85	,41		
Toplam	60				

p= 0,496 değeri > 0,05'den büyük bir değerdir. % 95 anlamlılık düzeyine göre, kadın ve erkek yöneticiler arasında insan kaynakları işlevlerinde etik davranma anlamında bir fark yoktur (t=1,93, p=,496). Yani yöneticilerin etik davranışları cinsiyet faktöründen etkilenmemektedir. Bu durumda H_{10} hipotezimiz reddedilmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yöneticilerin etik davranışları ile örgütsel performans arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye yönelik yapılan araştırmadan elde edilen bulgulara göre;

Banka şube yöneticilerinin çoğunluğunun (%75) yaşları 33–50 yaş aralığında yoğunlaşmakta, sayıları birbirine yakın olsa da çoğunluğu (%58,3'ü) erkeklerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyleri itibarıyla, lisans düzeyinde eğitime sahip olanların çoğunlukta olduğu (%91,7) saptanmıştır. Bu bulgulardan hareketle, yönetici olarak, kadınların ve lisansüstü eğitimli insanların çok düşük oranda olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, lisansüstü öğrenim görmüş olanlar ile, dinamik yöneticiler edinilmesi için gençlerin ve sayı olarak yönetimde geri kalmış kadın çalışanların şube yöneticiliğine özendirilmesi ve desteklenmesine yönelik politikalar önem arz etmektedir.

Banka şube yöneticilerinin şu anda çalıştıkları işletmede çalışma yıllarına göre dağılımına bakıldığında anketimize katılan şube müdürlerinin büyük çoğunluğunun (% 73,3'ü) şu anki iş yerinde çalışma yılı 1-6 yıl aralığında yoğunlaşmaktadır. Bu bulgudan hareketle bu işletmelerin nitelikli çalışanı elinde tutma becerisinin düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu işletmelerin, örgütsel performansın önemli bir göstergesi olan çalışma yaşam kalitesinin yakalanabilmesi için insan kaynakları işlevlerinde etik değerlere daha fazla önem vermeleri gerektiği söylenebilir.

Çalışanların performansa göre terfi etmeleri ile örgütsel performans arasında pozitif yönde ve mükemmele yakın bir ilişki olduğu görülmüştür. Çalışanların performansa göre terfi ettirilmesi halinde hem o işi yapabilecek nitelikte ve yüksek performansla çalışan personelden faydalanılmış olacak hem de emeğinin karşılığını aldığını gören çalışanın tatmini sağlanmış olacaktır. Çalışanların örgütün hedef ve amaçlarına ulaşmak için çaba harcamalarına yönlendirebilmek ve bu amaçlarla bütünleşmelerini gerçekleştirebilmek için onlara bazı olanakları sağlamak gerekir. Literatürdeki bu bilgilerin ışığında tatmin düzeyi yüksek olan çalışanların işletme hedef ve amaçlarını gerçekleştirmek için yüksek düzeyde performans gösterecekleri, bunun da örgütsel performansı olumlu etkileyeceği söylenebilir.

Yapılan regresyon ve korelasyon analizi sonuçlarına göre, yöneticilerin etik davranışları ile örgütsel performans arasında pozitif yönde ve mükemmele yakın bir ilişkinin olduğu ve örgütsel performanstaki değişmenin %64,5'inin yöneticilerin insan kaynakları işlevlerinde etik davranışları değişkeni ile açıklandığı görülmüştür. Zaten literatüre göre de, çalışanların yönetici davranışlarında standartlığı algılamaları onların işletme içinde her konuda uyumlu davranışlar sergilemelerine, işletme amaçlarıyla bütünleşmelerine ve bu amaçları gerçekleştirmek için yüksek performans sergilemelerine neden olacaktır. Bu da örgüt performansına olumlu olarak yansıyacaktır.

İşletme yöneticilerinin cinsiyetinin yani kadın veya erkek olmasının insan kaynakları işlevlerinde etik davranışlar üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Kadın ve erkekler iş etiği konusunda farklı düşünmemektedirler.

İzmir ilinde faaliyet gösteren banka şubeleri yöneticilerinin adil ücretlendirme başta olmak üzere, sağlıklı ve güvenli çalışma ortamı yaratma, çalışanlarına kariyer geliştirme ve eğitim olanakları yaratma, performansa göre terfi etme gibi insan kaynakları işlevlerinde yeterince etik davrandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan banka şubelerinin örgütsel performansları da yeterince yüksektir.

Bununla birlikte, bu çalışma İzmir'de faaliyet gösteren banka şubelerinden 60 tanesinin şube müdürlerinde ve sınırlı bir araştırma grubu üzerinde yapılmıştır. Bundan sonra yapılacak benzer çalışmaların geniş bir örneklem grubu ile yapılması daha sağlıklı ve detaylı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca örgütsel performansa etki eden diğer faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin örgütsel performansı hangi oranda etkiledikleri araştırılabilir.

KAYNAKÇA

AKAL, Zuhal, (2003), **Performans Kavramları ve Performans Yönetimi**, MPM Yayınları, Ankara.

AKAT, İlter, BUDAK, Gülay, BUDAK, Gönül, (1999), **İşletme Yönetimi**, Barış Yayınları, İzmir.

APAYDIN, Fahri, (2007), "Örgütlerde Kurumsallaşma ve Adaptif Yeteneklerin Pazarlama Eylemlerine ve Örgütsel Performansa Etkileri", **Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü SBE**, Kocaeli.

ATEŞ, Alev, (2008), "Otel İşletmelerinde Yöneticilerin İş Etiğine Yaklaşımları ve İzmir İlindeki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama", **Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.

AY, Canan, (2005), 'İşletmelerde Etiksel Karar Almada Kültürün Rolü', **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:2, Manisa, s:31-52.

AYDOĞAN, Akide (2006), "Profesyonel Eğitimin Bireysel ve Örgütsel Performansın Yükseltilmesine Katkısı", **Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE**, İzmir.

AYDOĞAN, Akide (2006), "Profesyonel Eğitimin Bireysel ve Örgütsel Performansın Yükseltilmesine Katkısı", **Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE**, İzmir.

AYKAÇ, Burhan ve ÖZER, M. Akif, (2006), "Toplam Kalite Yönetiminin Kamu Kuruluşlarında Uygulanması: Sorunlar ve Yeni Arayışlar", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:8, Sayı:3, Ankara.

BEUGRE, Constant D., (2002), 'Understanding Organizational Justice and Its Impact on Managing Employees: An African Perspective', **The International Journal of Human Resource Management**, 13:7 November, 1091-1104.

BOLAT, Tamer, (2000), **Toplam Kalite Yönetimi:Konaklama İşletmelerinde Uygulanması**, Beta Yayınları, İstanbul.

BRATTON, Jhon, Jeffry GOLD, (2000), **Human Resource Management**, Theory and Practice, Second Edition, Macmillan.

CHURCHILL, Gilbert A. ve PETER, J. Paul, (1995), **Marketing: Crating Value for Customers**, Austen Press, Vurr Ridge.

ÇABUK, Serap, ŞENGÜL, Seda, (2005), "İşletme Yöneticilerinin Mesleki Değerlerinin ve Demografik Özelliklerinin İşletme Etiği Üzerindeki Etkisi: Türkiye'de Büyük Ölçekli Sanayi İşletmeleri Üzerinde Bir Uygulama", **Çukurova Üniversitesi**, Cilt:14, Sayı:1, s: 171-180

ÇETİN, Deniz (2006), "Performans Yönetim Sistemi ve Performans Değerlendirme Süreci Sonuçlarının Çeşitli İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevlerinde Karar Almaya Etkileri ve Bir Uygulama Örneği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

ÇEVİK, Hamdi, (2006), "Yöneticilerin İş Etiği Yaklaşımlarının İncelenmesi: Kütahya Organize Sanayi Bölgesi'nde Bir Uygulama", **Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE**, Kütahya.

DEMİRKAYA, Harun, (2002), "Toplam Kalite Yönetimi Felsefesinin Siyasette Uygulanabilirliği", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, s:169-187

EFİL, İsmail, (1996), **Toplam Kalite Yönetimi ve Toplam Kaliteye Ulaşmada Önemli Bir Araç: ISO 9000 Kalite Güvencesi Sistemi**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, No:110, Bursa.

EKEN, Yasemin (2007), "İnsan Kaynakları Birimlerinin İşe Alma Sürecindeki Hukuki İşlevleri", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.

ELİBOL, Halil, "Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletmelerin Organizasyon Yapıları ÜzerindekiEtkileri", http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Halil%20EL%C4%B0BOL/155-162.pdf, (10.11.2009).

ERDİL, Oya, Lütfi Hak ALPKAN, Levent BİBER (2004), "İnsan Kaynakları Uygulamalarıyla Örgütsel Performans Arasındaki İlişkileri Araştırmaya Yönelik Bir İnceleme", Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:19 Sayı:2, s:101-122, İzmir.

EREN, Erol, (2000), **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, 5.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul,

FINDIKÇI, İlhami, (2000), **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Alfa Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

FREDERICK W.C., DAVIS K., POST J.E., (1988), **Business and society; corporate strategy, public policy, ethics**, McGraw-Hill Publication Company, Newyork.

GÜMÜŞ, Betül (2005), "İş Analizinin İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Önemi ve Diğer İnsan Kaynakları Fonksiyonları İle Olan İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi SBE, Eskişehir.

GÜMÜŞ, Betül, (2005), "İş Analizinin İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Önemi ve Diğer İnsan Kaynakları Fonksiyonları İle Olan İlişkisi", **Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi SBE**, Eskişehir.

GÜRGEN, Haluk, (1997), **Örgütlerde İletişim Kalitesi**, Der Yayınları, İstanbul.

İŞSEVEROĞLU, Gülsün (2001), "İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Etik", **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, Manisa, s:55-68

KÖK, Bekir (2006), "İnsan Kaynakları Yönetim İşlevlerinin Stratejik Planlaması ve TCDD İşletmesi'ne Yönelik Bir Model Önerisi", Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya.

MCHUGH, Francis. P., (1992), "İş Ahlakı", **TÜSİAD,** Yayın No. TÜSİAD-T/92, İstanbul, 8-154.

NALBANT, Eser Z., 'İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı', **Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu**, Cilt: 12, Sayı:1, Manisa, s: 193-202

ÖRENDİREK Harun (2006), "Markalaşma Sürecinin Toplam Kalite Yönetimine Etkisi ve Bir Örnek Olay Çalışması", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÖZEN, Gökhan, (2008), "Küresel Isınma Sürecinde Örgütsel Performansın Sürdürülebilir Kılınması Açısından İşletmelerde Eko Verimlilik Çalışması", **Tezsiz Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya.

PAKSOY, Mahmut, (2001), **Yönetim ve Organizasyon**, (Editör: Salih Güney), Nobel Yayın, Ankara.

SATUK, Çetin (2006), "Örgütsel Başarıda Örgüt Kültürünün Etkisi", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kars.

SAVRAN, Güzin (2007), "Etik İklim ve Tükenmişlik Sendromunun Kalite Yönetim Sistemleri Üzerine Etkileri: Bir Laboratuvar Uygulaması" Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

SAVRAN, Güzin, (2007), "Etik İklim ve Tükenmişlik Sendromunun Kalite Yönetim Sistemleri Üzerine Etkileri: Bir Laboratuvar Uygulaması" **Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.

ŞAHAN, Aysun, "İnsan Kaynakları Yönetiminde Temel İlkeler ve Değişen Fonksiyonlar", 04.09.2006, http://www.ikademi.com/stratejik-insan-kaynaklari-yonetimi/528-insan-kaynaklari-yonetiminde-temel-ilkeler-ve-degisen-fonksiyonlar.html, (14.11.2009).

ŞİMŞEK, Birgül, (1999), "Yöneticilerin Çalışanlara Karsı Etik Sorumlulukları", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, s: 69-86

ŞİMŞEK, Muhittin ve NURSOY, Mustafa, (2002), **Toplam Kalite Yönetiminde Performans Ölçme**, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

ŞİMŞEK, Muhittin ve NURSOY, Mustafa, (2002), **Toplam Kalite Yönetiminde Performans Ölçme**, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

ŞİMŞEK, Muhittin, (2002), **Toplam Kalite Yönetiminde Başarının Anahtarı İnsan Faktörü**, Babıâli Kültür Yayıncılık, İstanbul.

TEKİN, Mahmut, (2004), **Toplam Kalite Yönetimi**, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara

TURUNÇ, Ömer, (2006), 'Bilgi Teknolojileri Kullanımının İşletmelerin Örgütsel Performansına Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma', **Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE**, Isparta.

TUTAN, Aydan A., (2006), "İşletmelerde İş Etiğinin Değerlendirilmesi ve Bir Kamu Kurumunda Uygulanması", **Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Konya.

TUTAR, Hasan, YILMAZ, M. Kemal, ve ERDÖNMEZ, Cumhur, (2003), **İşletme Becerileri Grup Çalışması**, Nobel Basımevi, Ankara.

UZUN, Dilek, (2007), "Örgüt Kültürünün Bilgi Yönetim Sürecine ve Örgütsel Performansa Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama", **Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE**, İzmir.

ÜLGEN, Hayri, MİRZE, S.Kadri, (2004), **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, Literatür Yayınları, İstanbul.

YÜCE, Alparslan, "Yöneticiler Açısından Ahlak Olgusu: Kavramsal Bir İrdeleme", http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf_UT_307.pdf, (04.03.2010)

İŞGÖRENLERİN GÜÇLENDİRME ALGILARININ SORUMLULUK ÜSTLENME DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İŞE ADANMIŞLIK VE İŞ TATMİNİ DEĞİŞKENLERİNİN ARACILIK ROLÜ

Ceyda MADEN EYİUSTA
Yrd. Doç.Dr. ,İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Uluslararası Ticaret Bölümü ceyda.maden@kemerburgaz.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın başlıca amacı işgörenlerin örgütlerindeki güçlendirme uygulamaları ile ilgili algılarının, iş tatmini ve işe adanmışlık yoluyla, sorumluluk üstlenme davranışlarını etkileyip etkilemediğini kavramsal bir model üzerinden deneysel olarak test etmektir. Çalışma kapsamında, İstanbul'da, finans, eğitim, telekomünikasyon, teknoloji, inşaat ve üretim sektörlerinde faaliyet gösteren farklı kurumlardaki 242 katılımcıdan anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Yapılan yapısal eşitlik modeli analizleri sonucunda, işgörenlerin güçlendirme algıları ile iş tatminleri ve işe adanmışlıkları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bununla beraber, işgörenlerin işe adanmışlıklarının sorumluluk üstlenme davranışları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülürken; iş tatmininin bu davranışlar üzerinde negatif bir etkisi olduğu saptanmıştır. İş tatmini ve işe adanmışlık değişkenlerinin işgörenlerin güçlendirme algıları ve sorumluluk üstlenme davranışları arasındaki ilişkide aracılık rolü oynadığını öne süren hipotezler de aracılık testleriyle doğrulanmıştır. İş görenlerin güçlendirme algısı ile sorumluluk üstlenme davranışları arasındaki ilişkiye ve iş tatmini ile işe adanmışlık değişkenlerinin bu ilişkideki aracılık rolüne odaklanan bu çalışmanın bulgularının, iş dünyasındaki uygulamalara çeşitli katkılar sağlayacağı ve ülkemizde benzer konularda yapılabilecek diğer çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güçlendirme, iş tatmini, işe adanmışlık, sorumluluk üstlenme

THE IMPACT OF EMPLOYEES' EMPOWERMENT PERCEPTIONS ON TAKING CHARGE: MEDIATING ROLES OF WORK ENGAGEMENT AND JOB SATISFACTION

ABSTRACT: The main purpose of this study is to test a structural model that demonstrates the effects of employees' empowerment perceptions on taking charge mediated through job satisfaction and work engagement. The sample includes 242 employees who work in various industries in Istanbul, including financial services, education, telecommunication and technology, construction, and manufacturing. The structural equation modeling analyses show that there is a significant and positive relationship between employees' perceptions of empowerment and their level of job satisfaction and work engagement. The results also indicate that work engagement influences taking charge positively while job satisfaction has a negative impact on this behavior. Finally, hypotheses on the mediating roles of work engagement and job satisfaction in the relationship between empowerment perceptions and taking charge have been supported. The results of this study, which examines the effects of employees' empowerment perceptions on taking charge mediated through job satisfaction and work engagement, have certain practical implications and may shed light on the similar studies conducted in Turkey.

Keywords: Empowerment, job satisfaction, work engagament, taking charge

JEL Classification: M10

1. Giriş

Günümüzün hızla değişen iş dünyasında, iş performansının anlamı büyük ölçüde değişmiştir. Geleneksel anlamda performans, bir işgörenin iş tanımında yer alan görevleri yerine getirmekteki başarısı olarak ele alınırken; güncel yaklaşım performans tanımının içine işgörenlerin bireysel sorumluluklarının ötesine geçmelerini gerektiren birtakım davranışları da dâhil etmektedir (Griffin, Neal ve Parker, 2007). Geleneksel anlayışa göre başarılı bir işgören, işine özgü davranışları başarılı bir şekilde yerine getirerek çalıştığı işletmenin hedeflerini gerçekleştirmesine katkıda bulunan kişidir (Campbell, McCloy, Oppler ve Sager, 1993). Günümüzde ise iş ve örgütlerin değişen doğası, üstlerin ve yöneticilerin işgörenlerden karmaşık taleplerde bulunmalarına neden olmaktadır (Campbell, 2000). Önceki dönemlerde bir işgörenin başarılı addedilmek için işini, kendisinden beklenen düzeyde yapması yeterliyken bugünün yöneticileri işgörenlerden, işleriyle ilgili daha fazla sorumluluk üstlenmelerini beklemektedirler.

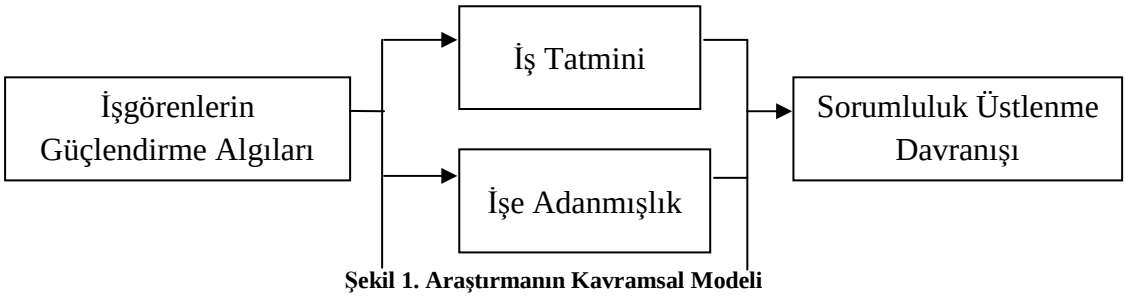
İş görenlerin bir işin gerçekleştirilme şekline dair örgütsel düzeyde fonksiyonel bir değişim yaratma çabalarını ifade eden sorumluluk üstlenme davranışlarına yönelik mevcut çalışmalar (Morrison ve Phelps, 1999), bu davranışların farklı bağlamsal ve bireysel nedenleri üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmalara göre, üst yönetimin alt kademlerden gelen öneri ve değişim girişimlerine ne derece destek verdiği (Ashford, Rothbard, Piderit ve Dutton, 1998; Morrison ve Phelps, 1999; Scott ve Bruce, 1994) ve destekleyici grup normları (Ashford vd.,1998; Scott ve Bruce, 1994) işgörenlerin sorumluluk üstlenme davranışlarını etkilemektedir. Bireysel nedenlere bakıldığında ise, öz yeterlilik hissinin (Graham, 1986; Morrison ve Phelps, 1999; Sitkin ve Pablo, 1992) ve değişim yaratmaya yönelik hissedilen sorumluluğun (Frese, Kring, Soose ve Zempel, 1996; Graham, 1986; Morrison ve Phelps, 1999) işgörenlerin sorumluluk üstlenme eğilimlerini arttıracağı öne sürülmektedir.

Sorumluluk üstlenme davranışının bağlamsal ve bireysel düzeydeki öncülleriyle ilgili anlamlı bulgular ortaya koyan mevcut çalışmalardaki önemli bir eksiklik, söz konusu davranışları, çalışanlara yaptıkları işle ilgili karar verme fırsatı sunan yüksek katılımlı insan kaynakları (İK) uygulamaları ile ilişkilendirmemiş olmalarıdır. Oysaki bu uygulamalar, işgörenlerde örgütleri tarafından önemsendikleri ve desteklendikleri algısı uyandırarak; bu kişilerin işlerinden daha fazla tatmin olmalarına, daha adanmış hissetmelerine ve buna bağlı olarak örgütleriyle aralarında pozitif bir değişim ilişkisi başlamasına neden olabilir (Allen,

Shore ve Griffeth, 2003; Eisenberger, Huntington, Hutchinson ve Sowa, 1986). Bu pozitif ilişki, yüksek katılımlı İK uygulamalarının önemli bir iş kaynağı (job resource) olarak yarattığı içsel motivasyonla beraber (Hakanen, Bakker ve Schaufeli, 2006; Salanova ve Schaufeli, 2008) işgörenlerin işlerinde daha fazla sorumluluk üstlenmelerini sağlayabilir.

Yüksek katılımlı İK uygulamaları arasında yer alan ve kişilerin işlerinde farklı roller-sorumluluklar almalarını ve bu yolla daha fazla etki sahibi olmalarını sağlayan güçlendirme de işgörenlerin iş ortamında daha fazla sorumluluk almalarını tetikleyen önemli uygulamalardan biridir. Güçlendirme yoluyla etki alanları ve karar alma yetkileri genişleyen işgörenler (Erstad, 1997) işlerinde daha fazla kontrole sahip olurlar. Bu kişilerin, artan iş tatmini ve adanmışlık hissi ile birlikte daha sık sorumluluk üstlenme davranışı sergileyecekleri düşünülmektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, bu çalışmanın başlıca amacı, işgörenlerin örgütlerindeki güçlendirme uygulamaları ile ilgili algılarının, iş tatmini ve işe adanmışlık yoluyla, sorumluluk üstlenme davranışlarını etkileyip etkilemediğine yönelik araştırma problemini Şekil 1'de gösterilen kavramsal model üzerinden test etmektir. Söz konusu modelin test edilmesiyle elde edilen bulguların, güçlendirmeye yönelik işgören algılarının tutumsal (iş tatmini ve işe adanmışlık) ve davranışsal (sorumluluk üstlenme davranışı) sonuçlarına ışık tutacağı düşünülmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

2. Teorik Çerçeve

2.1. Güçlendirme

Küresel iş ortamının ve rekabetin ortaya çıkardığı yeni yönetim kavramlarından birisi olan "güçlendirme (empowerment)" kavramı, son yıllarda yönetim ve organizasyon, örgütsel davranış, endüstriyel psikoloji alanlarını kapsayan geniş bir yazına yayılmış ve çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Conger ve Kanungo (1988, s. 474) güçlendirmeyi, "örgüt üyelerinde güçsüzlük hissi yaratan koşulların belirlenmesi ve bunların resmi uygulamalar ve kişilere yetkinlik bilgisi veren resmi olmayan tekniklerle ortadan kaldırılması yoluyla örgüt üyeleri arasında öz yeterlilik hissini arttırma süreci" olarak tanımlamışlardır. Bu yazarlar güçlendirmeyi, 'yetki veren' değil 'etkinleştiren' bir süreci kapsayan güdüsel bir kavram olarak görmüşlerdir. Thomas ve Valthouse (1990), Conger ve Kanungo'nun (1988) çalışmalarından yola çıkarak, güçlendirmeye algısal bir boyut getirmişler ve güçlendirmenin, "bireyin iş rolüne yönelimini yansıtan, dört algısal boyut tarafından açıklanan içsel görev motivasyonu" (Lee ve Koh, 2001, s.685) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Spreitzer da (1995), bir önceki tanımlamaya benzer şekilde güçlendirmeyi, "anlam, yetkinlik, özerklik ve etki olmak üzere dört algısal boyuttan oluşan güdüsel bir yapı" olarak tanımlamıştır (Spreitzer, 1995, s. 1444).

Yukarıda bahsi geçen tanımlardan da anlaşılacağı üzere yazında, güçlendirmenin iki farklı boyutuna vurgu yapılmıştır: yapısal güçlendirme ve psikolojik güçlendirme. Yapısal güçlendirme, iş ortamında bilgiye, kaynağa, desteğe ve öğrenme fırsatlarına erişim imkânı sağlayan uygulama ya da uygulamalar olarak tanımlanmıştır (Kanter, 1993). Bu tanıma göre, "bilgi, enformasyon ve gücün astlarla paylaşılması" (Hales ve Klidas, 1998, s.89); "karar verme gücünün, bu güce sahip olmayanları da içine alacak şekilde yeniden dağıtılması" (Cunningham, Hyman ve Baldrig, 1996); "işgörenlere işleriyle ilgili kararlar vermelerini sağlayacak imkânların sunulması ya da onlara kendi faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlenebilecekleri bir ortam sağlanması" (Ersad, 1997, s. 325) gibi uygulamalar yapısal güçlendirme faaliyetleri içerisine girer. Psikolojik güçlendirme ise Spreitzer'in (1995) tanımına uygun olarak anlam, yetkinlik, özerklik ve etki boyutlarını içeren ve iş rolüne karşı pasif değil aktif bir eğilimi yansıtan güdüsel bir kavram olarak tanımlanmıştır. Konuyla ilgili önceki çalışmalarda, örgütlerdeki yapısal güçlendirme faaliyetleri ile psikolojik güçlendirme arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu ileri sürülmüştür (Kanter, 1993; Laschinger, Finegan ve Shamian, 2001; Laschinger, Finegan, Shamian ve Wilk, 2004; Spreitzer, 1996).

Yazında motivasyonel bir olgu olarak tanımlanan güçlendirme kavramının (Conger ve Canungo, 1988) önemli sonuçlarından biri yine motivasyonel bir kavram olan iş tatminidir (Kitapçı, Kaynak ve Ökten, 2013). İş tatmini, Locke (1969) tarafından "bir bireyin işini başarı ile tamamlamasıyla sonuçlanan ve kişiye haz veren duygusal bir durum" şeklinde tanımlanmıştır (Schwepker, 2001, s.41). Güçlendirme ile iş tatmini arasındaki ilişkiye odaklanan önceki çalışmalarda, örgütlerdeki yapısal ve psikolojik güçlendirmenin işgörenlerin iş tatminini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur (Bordin, Bartram ve Casimir, 2007; Fulford ve Enz, 1995; Kitapçı, Kaynak ve Ökten, 2013; Liden, Wayne ve Sparrowe, 2000; Spreitzer, 1996).

Güçlendirme yoluyla örgütler, işgörenlerinin farklı roller ve sorumluluklar üstlenmelerine ve böylece artan özerklikle birlikte işlerinde daha etkili olmalarına izin verirler. Güçlendirme sonucu elde edilen takdir yetkisi ve etki gücü, işgörenlerde daha fazla destek, güven ve içsel motivasyon hissi yaratarak bu kişilerin iş tatmini gibi olumlu tutumlara sahip olmalarına neden olur (Eby, Freeman, Rush ve Lance, 1999; Lawler, 1986). Karar almaya daha fazla katılan, işlerinde kontrol gücüne ve özerkliğe sahip olan işgörenler işlerinden daha fazla tatmin olurlar çünkü bu kişiler, yaptıkları işle önemli sonuçlara etki ettiklerine inanır ve kendilerini işin önemli bir parçası olarak görürler (Liden vd., 2000). Benzer şekilde güçlendirme algısına sahip işgörenler, işlerinde daha yetkin olduklarını hissederler ve bu da "öz yeterlilik" algılarını olumlu yönde etkileyerek daha fazla iş tatmini duymalarını sağlar. (Bordin vd., 2007). Güçlendirmenin iş tatmini üzerindeki olumlu etkisinin bir nedeni de güçlendirme yoluyla,

yapılan işin daha anlamlı hale gelmesidir. Yapılan işin amacı ya da gerekleri ile bireyin inançları, değerleri ve standartları arasındaki yüksek uyumu ifade eden anlamlılık (Hackman ve Oldham, 1980; Spreitzer, 1995) iş tatmininin önemli bir belirtisidir. Buna göre, işini anlamlı ve değerli olarak algılayan bireyler, diğer bireylere göre daha yüksek iş tatminine sahiptir. Güçlendirme yoluyla işlerinin daha anlamlı olduğuna inanan işgörenlerin iş tatminlerinin de daha yüksek olduğu farklı çalışmalarda ortaya koyulmuştur (Dickson ve Lorenz, 2009; Fulford ve Enz, 1995; Kitapçı vd., 2013; Laschinger vd., 2001).

Örgütlerdeki güçlendirme faaliyetlerinin önemli sonuçlarından biri de çalışanların işe adanmışlıklarını arttırmalardır. Adanmışlık yazında, dinçlik, adanma ve yoğunlaşma boyutlarından oluşan; işle ilgili olumlu ve doyurucu ruhsal bir durum olarak tanımlanmaktadır (Kimura, 2011). Adanmışlık kavramı, bir anlık ve kendine özgü bir duruma değil; tek bir nesneye, kişiye ya da davranışa odaklanmayan, daha kalıcı ve yaygın duygusal-bilişsel bir duruma karşılık gelmektedir (Schaufeli, Salanova, González-Romá ve Bakker, 2002). Salanova ve Schaufeli (2008) işe adanmışlığın, hedef odaklı davranış ve amaçları gerçekleştirmekte kararlılık sağlayan; yüksek seviyede etkinleştirme (dinçlik) ve işle özdeşleşme (adanma) hissi yaratan içsel motivasyon boyutlarını kapsadığını ileri sürmüştür. Bir başka deyişle işe adanmışlık, içsel motivasyonun bir parçası olarak düşünülmüştür.

Bireylerin iş faaliyetleri ile ilgili olarak günlük kararlar vermelerine imkân tanıyan güçlendirme, işgörenlerin işlerini önemsemelerine ve yaptıkları işi ciddiye almalarına neden olmaktadır (Quinn ve Spreitzer, 1997). Güçlendirilmiş işgörenler, karar verme yetkilerinden yola çıkarak işlerini iyi bir şekilde tamamlamak için gereken yetenek ve becerilere sahip olduklarını düşünmekte ve işlerini nasıl yürütecekleri konusunda özgür hissetmektedirler (Mishra ve Spreitzer, 1998). Ayrıca, güçlendirilmiş işgörenler bağlı bulundukları sistemi etkileyebileceklerine inanma eğilimdedirler (Mishra ve Spreitzer, 1998). Tüm bu etkenler, işgörenlerin işlerinde daha fazla kontrole sahip olduklarını düşünmelerine yol açarak, hedef gerçekleştirmedeki kararlılıklarını (dinçlik), şevk ve gurur duygularını (adanma), iş konsantrasyonlarını (yoğunlaşma), bir başka deyişle işe adanmışlıklarını, arttırmaktadır (Spreitzer, 1995). Bununla birlikte, sosyal değişim teorisinde de (Blau, 1964; Eisenberger, vd., 1986; Rhoades ve Eisenberger, 2002) ön görüldüğü üzere, işgörenlerin, örgütleri tarafından kendilerine sunulan güçlendirme gibi destekleyici uygulamalara yüksek iş adanmışlığı ile karşılık vermeleri olasıdır. Benzer bir görüş, Demerouti, Bakker, Nachreiner ve Schaufeli (2001) tarafından geliştirilen Talep-Kaynak Modeli (Job Demands - Resource Model) tarafından da desteklenmektedir. Talep-Kaynak Modeli'ne göre, iş yükü ve duygusal gerginlik gibi iş talepleri tükenmişliğe yol açarken; sosyal destek ve iş kontrolü gibi kaynaklardan yoksun olmak da çözülmeye (disengagement) neden olmaktadır. Talep-Kaynak Modeli'nin deneysel olarak test edildiği çalışmalarda, güçlendirme ve benzeri insan kaynakları uygulamalarının bir iş kaynağı olarak (a) işgörenlerin hedeflerini gerçekleştirmelerinde fonksiyonel rol oynadığı, (b) fizyolojik ve psikolojik zararlara neden olan iş taleplerini azalttığı, (c) kişisel gelişimi teşvik ettiği (Demerouti vd., 2001) ve buna bağlı olarak da bireylerin iş adanmışlıklarını arttırdığı bulunmuştur (Laschinger, Wilk, Cho ve Greco, 2009).

Bu bilgiler ışığında, çalışmanın ilk iki hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:
H1: İş görenlerin güçlendirme algıları ile iş tatminleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.
H2: İş görenlerin güçlendirme algıları ile işe adanmışlıkları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

2.2. Sorumluluk Üstlenme Davranışı

Günümüzün rekabetçi ve hızla değişen iş ortamında, işgören performansının anlamı büyük ölçüde değişmiştir. Geleneksel anlamda işgören performansı, bir çalışanın iş tanımında yer alan görevleri yerine getirmekteki yeterliliği üzerinden yorumlanırken (Griffin vd., 2007); işlerin ve örgütlerin değişen doğası, çalışanların günlük hayatta iş tanımlarının ötesine geçerek ek sorumluluk alma, yaratıcı fikirler geliştirme gibi davranışlarda bulunmalarını zorunlu kılmıştır. Buna göre, performansın tepkisel (reaktif) ve değişiklik göstermeyen yönlerine vurgu yapan geleneksel anlayış yerini, çalışanların inisiyatif alarak ön etkin (proaktif) davranışlarda bulunmalarını destekleyen yenilikçi anlayışa bırakmıştır (Frese ve Fay, 2001).

Ön etkin (proaktif) işgören davranışları arasında yer alan "sorumluluk üstlenme", işgörenlerin bir işin gerçekleştirilme şekline dair örgütsel düzeyde fonksiyonel bir değişim yaratma çabalarını ifade eder (Morrison ve Phelps, 1999). Sorumluluk üstlenme davranışında bulunan işgörenler, hali hazırdaki prosedürler, politikalar ve rol tanımları örgütsel açıdan uygunsuzluk ve verimsizlik yaratıyorsa, mevcut düzeni korumak yerine onu değiştirmeye çalışırlar (Staw ve Boettger, 1990). Morrison ve Phelps (1999), Vroom'un (1964) beklenti teorisine dayanarak, sorumluluk üstlenmenin, bireylerin başarı olasılıklarını ve sergiledikleri davranışların sonuçlarını (sorumluluk alma davranışının risklerinin faydalarından daha fazla olup olmadığını) değerlendirdikleri hesaplanmış bir karar alma süreci olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunu destekler şekilde yazarlar, öz yeterlilik ve değişim yaratmaya yönelik sorumluluk duyma değişkenlerinin sorumluluk üstlenme davranışı ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde, Hacker'ın (1985) aksiyon teorisine ve sosyal bilişsel teoriye (Bandura, 1986) göre bireyler, bir durumu ve/veya kendi davranışlarını kontrol altına alabileceklerine (kontrol değerlendirmesi ve öz yeterlilik) ve ortaya çıkan olası olumsuz sonuçlarla mücadele edebileceklerine inanıyorlarsa (değişim odaklılık) sorumluluk üstlenmek için motive olurlar (Frese ve Fay, 2001). Son olarak, amaç teorisi (Locke ve Latham, 1990) ve sosyal bilişsel teori (Bandura, 1986) gibi farklı motivasyon teorileri de, sorumluluk üstlenme davranışında bulunan bireylerin bu davranışı, sorumluluk, amaç ve isteklerini gerçekleştirmekte önemli buldukları için sergiledikleri düşüncesini desteklemektedir (Parker, Williams ve Truner, 2006).

İş görenlerin sorumluluk üstlenme davranışında bulunmalarını tetikleyen önemli etkenlerden biri, örgütleri tarafından sunulan destekleyici insan kaynakları uygulamaları içerisinde yer alan güçlendirme faaliyetleridir. En genel anlamda güçlendirme, işgörenlerin iş rolleri dışında faaliyetlerde bulunmalarını, daha fazla özerkliğe sahip olmalarını ve buna bağlı olarak ek sorumluluklar almalarını sağlar (Yang, 2012). Güçlendirme ayrıca, işgörenlerin işlerine daha fazla dâhil olma girişimlerini de tetikler (Pfeffer ve Veiga, 1999). Önceki çalışmalar, güçlendirilen işgörenlerin hiyerarşik kademeleri aşarak problemleri hızlı bir şekilde çözdüklerini (Ilias, 2008), müşteri ihtiyaçlarına hızlıca yanıt verdiklerini (Bowen ve Lawler, 1992) ve işlerinde artan sorumluluklar aldıklarını (Agarwal ve Ferrarr, 1999) göstermiştir. Crant'ın (2000) farklı ön etkin davranışların sebep ve sonuçlarını gösteren modelinde bireysel faktörlerle birlikte; iş kontrolü, geribildirim, görev çeşitliliği gibi çevresel/bağlamasal

faktörlerin de ön etkin davranışlara yol açabileceği öne sürülmüştür. Güçlendirme algısının bireylerde, işe yönelik kontrol algısını şekillendirdiği düşünüldüğünde; güçlendirildiğini düşünen işgörenlerin daha fazla öz yeterli ve kontrol sahibi hissederek, sorumluluk üstlenme gibi ön etkin davranışları daha sık sergileyecekleri ön görülebilir. Buna ek olarak, sosyal değişim kuramını (Blau, 1964; Eisenberger vd., 1986; Rhoades ve Eisenberger, 2002) esas alan konuyla ilgili önceki çalışmalara göre de, işgörenlerin işleriyle ilgili özerk kararlar vermelerini sağlayan güçlendirme uygulamalarının bu kişilere, kurumlarının kendilerini desteklediği mesajını vererek (Alfes, Shantz, Truss ve Soane, 2013); onları, karşılıklılık ilkesi uyarınca sorumluluk üstlenme davranışlarına yönlendirme olasılığı yüksektir.

İş görenlerin sorumluluk üstlenme gibi ön etkin davranışlarının sebep ve sonuçlarını inceleyen önceki çalışmalar, ön etkin davranışın yakın ve uzak sebeplerini birbirlerinden ayırırken (Kanfer, 1992); kişilik ve işin özelliklerini uzak sebepler, performans odaklılık gibi yönelimleri yakın sebepler, iş ortamıyla ilgili unsurları ise yakın ve uzak sebeplerin bir karması olarak öne sürmüşlerdir (Frese ve Fay, 2001; Parker, Bindl ve Strauss, 2010; Parker vd., 2006). Buna göre, güçlendirme gibi işle ilgili çevresel/bağlamsal faktörlerin, işgörenlerin sorumluluk alma davranışları üzerindeki etkisinin daha uzak olduğu ve bu davranışları daha yakınsal değişkenler üzerinden etkilediği söylenebilir. Bu görüşü destekleyecek şekilde önceki çalışmalar, destekleyici farklı insan kaynakları uygulamalarının işgören davranışlarını, iş tatmini ve adanmışlık gibi bireylerin etkinleşmiş halini temsil eden duygusal-bilişsel tutumlar üzerinden etkilediğini ortaya koymuşlardır (Alfes vd., 1997; Guest, 1997). Buna göre, güçlendirme algısının, işgörenlerin önce tatmin ve adanma tutumlarını etkilediği; bu tutumların da bireyleri işleriyle ilgili daha fazla sorumluluk almaya yönelttiği söylenebilir.

Teorik olarak, işgörenlerin güçlendirme algılarıyla şekillenen iş tatmini ve adanmışlık tutumlarının sorumluluk üstlenme davranışları üzerindeki etkisi sosyal değişim teorisi (Blau, 1964; Eisenberger vd., 1986; Rhoades ve Eisenberger, 2002) ve Frederickson'ın (2000) pozitif duygu genişletme ve inşa etme teorisi temel alınarak açıklanabilir. Sosyal değişim teorisine göre, örgütlerinin işgörenlerine değer verdiğine ve onları önemsediğine işaret eden güçlendirme gibi uygulamalar, bireylerin yüksek bir tatmin ve adanmışlık duygusuyla işlerini daha çok sahiplenmelerine ve örgütleri tarafından sunulan destekleyici, katılımcı uygulamalara olumlu bir şekilde karşılık vermek istemelerine neden olur. Buna göre, güçlendirilmiş olduklarını hisseden işgörenler, karşılıklılık ilkesi uyarınca işle ilgili ek sorumluluklar almaya daha yatkındırlar. Benzer şekilde, pozitif duygu genişletme ve inşa etme teorisine göre (Frederickson, 2000), keyif, ilgi, aşk gibi olumlu duygular, bireylerin anlık düşünce-aksiyon (eylem) stoklarını genişleterek kalıcı bireysel kaynaklar yaratma kapasitesine sahiptirler. Frederickson (2003), olumlu duygulardan kaynaklanan "genişletilmiş zihniyet"lerin işgörenlerin öğrenme ve bilgi yaratma arzularını etkinleştirerek bireysel gelişimi desteklediğini öne sürmüştür. Buna göre, iş tatmini ve işe adanmışlık gibi olumlu duygusal tutumların, bireylerin anlık düşünce-aksiyon (eylem) stoklarını genişleterek kalıcı bireysel kaynaklar yarattıklarını ileri sürmek mümkündür. İyi hissetmenin bireylerde, plan yapma, yeni şeyler deneme ve tecrübe etme isteğini tetiklediği düşünüldüğünde; iş tatmini ve adanmışlık seviyesi yüksek olan işgörenlerin inisiyatif ve ek sorumluluk alma (Schaufeli vd., 2001) ve yaratıcı davranışlar gösterme (Ohly, Sonnentag ve Pluntke, 2006) eğilimleri de diğer işgörenlere göre daha yüksektir.

Konuyla ilgili tüm bu açıklamalardan hareketle çalışmanın son dört hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:
H3: İş görenlerin iş tatminleri ile sorumluluk üstlenme davranışları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.
H4: İş görenlerin işe adanmışlıkları ile sorumluluk üstlenme davranışları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.
H5: İş tatmini, işgörenlerin güçlendirme algıları ile sorumluluk üstlenme davranışları arasındaki ilişkide aracılık rolü oynamaktadır.
H6: İşe adanmışlık, işgörenlerin güçlendirme algıları ile sorumluluk üstlenme davranışları arasındaki ilişkide aracılık rolü oynamaktadır.

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Veri Toplama Yöntemi ve Örneklem Yapısı

Bu çalışmada, istihdam ve sermaye yoğunluğu açısından çalışmanın yürütüldüğü İstanbul şehrinin ekonomik profilini temsil eden finans, eğitim, telekomünikasyon ve teknoloji, inşaat ve üretim sektörlerinde (Türkiye İstatistik Kurumu, TUIK, 2013) faaliyet gösteren farklı kurumlarda çalışan 242 katılımcıdan anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Anketler, araştırmacıların kişisel ağları üzerinden ulaşılan ve seçilen sektörlerde farklı iş ve görevlerde çalışan katılımcılara yüz yüze ya da web üzerinden uygulanmış; katılımcıların kimlik bilgilerinin gizliliğine her aşamada dikkat edilmiştir. Katılımcıların farklı iş ve görevlere sahip olmaları, çalışmanın "genellenebilirliğini" artıran bir unsurdur. Anketler dağıtılmadan önce orijinal ölçekler, hem de Türkçe hem İngilizce dillerine hâkim doktora öğrencileri tarafından önce Türkçe'ye sonra İngilizce'ye çevrilmiştir. Anketler toplamda 280 katılımcıya yönlendirilmiştir. Bu anketlerden 248'si (% 89) geri dönmüş; yapılan inceleme sonucu 242 anketin analizlere katılması kararlaştırılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formu demografik bilgileri içeren son bölüm hariç toplam 17 sorudan oluşmaktadır. Bu sorulardan bazıları, ön etkin davranışlarla ilgili başka çalışmalarda kullanılacak değişkenleri de kapsamaktadır. İş görenlerin sorumluluk alma davranışlarını ve işe adanmışlıklarını ölçen ifadeler dışındaki ifadeler, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ve 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen beşli Likert tipi ölçek olarak düzenlenmiştir. Sorumluluk alma davranışı ile ilgili sorular, işgörenlerin bu davranışları ne sıkılıkta sergilediklerini ölçmeye yönelik olarak 1 (çok nadiren) ve 5 (çok sık) arasında değişen beşli Likert tipi ölçek olarak düzenlenmiştir. Adanmışlık ile ilgili sorular ise, 0 = "asla" ve 6 = "daima" arasında değişen yedili Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir. Anket formlarıyla toplanan veriler SPSS 17.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir.

Çalışmada yer alan 242 katılımcının yaş aralığı 23 ile 58 arasında değişmekle birlikte ortalaması 32,7'dir (σ=6,46). Örneklemin % 51'ini kadınlar, % 49'ini erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların % 66'sı üniversite mezunu, % 32'si yüksek lisans ve doktora mezunu, % 2'si ise lise mezunudur. Katılımcıların ortalama iş deneyimi 9,8 yıl; mevcut işyerlerindeki çalışma süreleri ise ortalama 5,7 yıldır.

3.2. Ölçekler

Çalışmanın kavramsal modelinde yer alan değişkenlerin ölçümünde kullanılan ve aşağıda detaylı bir şekilde tanıtılan ölçekler, yazında sıkça başvurulan, geçerlilik ve güvenirlilikleri test edilmiş ölçeklerdir.

3.2.1. Güçlendirme

Çalışmaya katılan işgörenlerin güçlendirme algıları Yang'ın (2012) 'yüksek katılımlı insan kaynakları uygulamaları' ölçeğinden alınan ve iki ifade ile temsil edilen 'güçlendirme' ölçeği ile ölçülmüştür (örn. "İş arkadaşlarım ve ben, yaptığımız işi organize etmede büyük ölçüde serbestizdir"). Söz konusu maddeler beşli likert ölçeği ile ölçeklendirilmiştir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum). Güçlendirme ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısı 0,93'tür.

3.2.2. İş Tatmini

Katılımcıların iş tatminleri Brayfield-Rothe'nin (1951) 5 maddelik İş Tatmini ölçeğinden alınan ve en yüksek faktör yüklenim katsayısına sahip 4 ifade ölçülmüş (örn. "Şu anki işimden oldukça memnunum"); maddeler beşli likert ölçeği ile ölçeklendirilmiştir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum). İş tatmini ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısı 0,93'tür.

3.2.3. İşe Adanmışlık

İşe adanmışlık, Schaufeli, Bakker ve Salanova (2006) tarafından geliştirilen Utrecht İşe Adanmışlık Ölçeği (UWES-9) ile ölçülmüştür. Bu ölçek, her biri üç ifade ile temsil edilen işe adanmışlığın üç alt boyutunu içermektedir: dinçlik (örn. "İşimi yaparken enerji dolu olurum"), adanma (örn. "İşim bana ilham verir") ve yoğunlaşma (örn. "Çalışırken işime dalıp giderim"). Adanmışlık ile ilgili ifadeler, 0 = "asla" ve 6 = "daima" arasında değişen yedili likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir. Dinçlik, adanma ve yoğunlaşma boyutlarına ait Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayıları sırasıyla 0,91, 0,89 ve 0,90'dır. Ölçeğin genel Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısı ise 0,94'tür.

3.2.4. Sorumluluk Üstlenme Davranışı

İş görenlerin sorumluluk üstlenme davranışı ile ilgili ifadeler, Morrison and Phelps'e ait (1999) ölçekten uyarlanmıştır. İlgili soru kapsamında katılımcılardan, "daha etkili iş yapma yöntemleri kurma", "daha etkili iş yapma yöntemleri kurmaya çalışma" gibi davranışları ne sıklıkta sergilediklerini beşli likert ölçeği ile (1 = çok nadiren, 5 = çok sık) değerlendirmeleri istenmiştir. Sorumluluk üstlenme davranışına ait Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısı 0,93'tür.

3.2.5. Kontrol Değişkenleri

Geçmişte yapılan çalışmalar, yaş, cinsiyet ve görev süresi gibi değişkenlerin işgörenlerin iş tatminlerini, işe adanmışlıklarını ve sorumluluk üstlenme gibi ön etkin davrnışlarını etkilediklerini bulmuşlardır (Axtell ve Parker, 2003; Richman, Civian, Shannon, Hill ve Brennan, 2008; Schaufeli vd. 2006; Warr ve Fay, 2001). Bu nedenle analizler esnasında, çalışmanın bağımlı değişkenleri olan iş tatmini, işe adanmışlık ve sorumluluk üstlenme davranışı, söz konusu değişkenler açısından kontrol edilmiştir.

3.3. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelâsyon Analizi

Çalışmanın kavramsal modeli test edilmeden önce, modeldeki değişkenler ve kontrol değişkenleri korelâsyon analizine tabi tutulmuş ve aralarındaki karşılıklı ilişkiler gözlemlenmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, işgörenlerin güçlendirme algılarının iş tatminleri ve işe adanmışlıkları ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir ($r=0,32^{**}$, $p<0,01$; $r=0,27^{**}$, $p<0,01$). Bununla birlikte, iş tatmini değişkeni sorumluluk üstlenme davranışı ile negatif yönde ilişkiliyken ($r_{\text{iş tatmini-sorumluluk üstlenme}}=-0,15$, $p<0,05$); işe adanmışlık ve sorumluluk üstlenme davranışı değişkenleri arasında pozitif bir ilişki vardır ($r_{\text{işe adanmışlık-sorumluluk üstlenme}}=0,33$, $p<0,01$). Son olarak, algılanan güçlendirme ile sorumluluk üstlenme davranışı arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki görülmektedir ($r_{\text{algılanan güçlendirme-sorumluluk üstlenme}}=0,05$, $p<0,05$).

Tablo 1: Ölçek Ortalamaları, Standart Sapmaları, İç Tutarlılık Değerleri ve Korelâsyonlar

** Korelâsyon katsayısı % 1 düzeyinde anlamlıdır.
* Korelâsyon katsayısı % 5 düzeyinde anlamlıdır.

	Ort.	S.S.	1	2	3	4	5	6	7
1 Algılanan Güçlendirme	3,38	0,98	0,93[a]						
2 İş Tatmini	3,60	0,89	0,32**	0,93 [a]					
3 İşe Adanmışlık	3,70	0,79	0,27**	0,70**	0,94 [a]				
4 Sorumluluk Üstlenme	3,51	0,74	0,05*	-0,15*	0,33**	0,93[a]			
5 Yaş	32,71	1,07	-0,02	0,00	0,06	0,01	na		
6 Cinsiyet	0,51	6,46	-0,04	-0,07	-0,06	0,09	0,08	na	
7 Görev Süresi	5,74	5,76	0,00	0,02	0,06	-0,02	0,71**	0,13*	na

[a] Değişkenlere ait Cronbach's Alpha katsayısı
na Geçerli değil.

4. Bulgular

4.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Sonuçları

Çalışma kapsamında önerilen hipotezler test edilmeden önce AMOS 18.0 programı kullanılarak çalışmanın ana değişkenleri için faktör analizleri yapılmıştır. Test edilen ilk ölçüm modeli, işe adanmışlığın üç boyutunun (dinçlik, adanma, yoğunlaşma) tek bir faktör altında toplandığını ileri süren ikinci derece (second order) bir ölçüm modelidir. Bu model, üç adanmışlık boyutunun ilgili maddeleriyle birlikte bağımsız kavramlar olarak temsil edildiği birinci derece (first order) doğrulayıcı faktör analizi modeli ile karşılaştırılmıştır. İkinci derece ölçüm modeli, birinci derece modele göre daha iyi bir uyum gösterdiği için ($\Delta\chi2$ (3) = 393,13, p < 0,01) işe adanmışlık kavramına ait üç alt boyutun tek bir faktör altında; dinçlik, adanma, yoğunlaşma boyutlarına ait maddelerin ortalamasından oluşan üç ayrı adanmışlık göstergesi şeklinde temsil edilmesi uygun bulunmuştur.

İstatistikî yöntemlerle ortak yöntem varyansını kontrol altına almak için bir dizi doğrulayıcı faktör analizi daha yapılmıştır (Tablo 2). İlk olarak, tüm maddelerin kendi faktörlerine yüklendiği tam ölçüm modeli test edilmiştir. Bu ölçüm modeline ait faktör analizi sonuçları, modelin uyum indekslerinin genel kabul gören 0,90 düzeyinin üzerinde ($\chi2$ = 177,71, df = 48, CFI = 0,94, NFI = 0,92, GFI = 0,90); 0,03 olan RMR değerinin de yine kabul gören 0-0,05 aralığında olduğunu göstermiştir. Ortak yöntem varyansını kontrol etmek için kullanılan ve tüm değişkenlerin tek bir genel faktör altında toplandığı model üzerinden (Tablo 2, Model E) yapılan Herman'ın tek-faktör testinin sonuçları ise düşük uyum skorları göstererek, tek bir faktörün modeldeki varyansın büyük çoğunluğunu açıklamaya yetmediğini ortaya koymuştur.
Bununla birlikte, modeldeki tüm değişkenlerin birbirinden faklı olduğunu ortaya koymak için bir dizi alternatif model daha tam ölçüm modeli ile karşılaştırılmıştır. Uygulanan $\chi2$ fark testleri, modeldeki dört değişkenin birbirlerinden ayrı olarak yer aldığı ilk ölçüm modelinin tüm diğer modellerden daha iyi olduğunu göstermiştir ($p < 0.01$ anlamlılık düzeyinde). Bu sonuçlar, tüm değişkenlerin birbirlerinden farklı olduğunu ve yapısal eşitlik modeline ayrı ayrı dâhil edilebileceklerini doğrulamıştır.

Tablo 2: Ölçüm Modeli Karşılaştırmaları
Notlar: n = 242, *p < 0.01; $\chi2_{fark}$, ki-kare farkı; df_{fark}, serbestlik derecesi; CFI, comparative fit index; NFI, normed fit index; RMSEA, root-mean square error of approximation.
[a] Güçlendirme ve iş tatmininin tek bir faktör altında toplandığı model.
[b] Güçlendirme ve işe adanmışlığın tek bir faktör altında toplandığı model.
[c] İş tatmini ve işe adanmışlığın tek bir faktör altında toplandığı model.
[d] Güçlendirme, iş tatmini ve işe adanmışlığın tek bir faktör altında toplandığı model.
e Tüm değişkenlerin tek bir faktör altında toplandığı Herman'ın tek-faktör modeli.

Modeller	*$\chi2$ (df)*	*CFI*	*GFI*	*NFI*	*RMR*	*$\chi2_{fark}$*	*df_{fark}*
Tam ölçüm modeli, dört faktör	177,71 (48)	0,94	0,90	0,92	0,03		
Model A, üç faktör[a]	481,54 (51)	0,80	0,81	0,79	0,09	303,83	3*
Model B, üç faktör[b]	493,44 (51)	0,80	0,80	0,78	0,10	315,73	3*
Model C, üç faktör[c]	371,50 (51)	0,85	0,78	0,83	0,06	193,79	3*
Model D, iki faktör[d]	675,71 (53)	0,71	0,71	0,70	0,11	498,00	5*
Model E, tek faktör[e]	965,42 (54)	0,58	0,61	0,57	0,13	787,71	6*

4.2. Yapısal Eşitlik Modeli Testi

Yapısal eşitlik modeli (YEM) analizlerinin sonuçları, önerilen yapısal modelin veriyle uyumunun yüksek olduğunu göstermiştir: $\chi2$ (48) = 71,04, p < 0.05, CFI = 0,98, GFI = 0,95, NFI = 0,97, RMR = 0,03. Ayrıca, çalışmanın ilk iki hipotezinde belirtildiği üzere, işgörenlerin güçlendirme algıları ile iş tatminleri ve işe adanmışlıkları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur ($\beta_{güçlendirme\text{-}iş\ tatmini}$ = 0,33, p < 0,01; $\beta_{güçlendirme\text{-}işe\ adanmışlık}$= 0,29, p < 0,01). Bununla beraber, işgörenlerin işe adanmışlıklarının sorumluluk üstlenme davranışları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülürken (β = 0,65, p < 0,01); iş tatmininin bu davranışlar üzerinde negatif bir etkisi olduğu saptanmıştır (β = -0,31, p < 0,01). Buna göre, çalışmanın dördüncü hipotezi doğrulanırken, üçüncü hipotezi reddedilmiştir. İş tatmini ile sorumluluk üstlenme davranışı arasındaki ön görülmeyen negatif ilişkinin olası sebepleri çalışmanın "Sonuç ve Öneriler" kısmında tartışılmıştır.

İş tatmini ve işe adanmışlık değişkenlerinin işgörenlerin güçlendirme algıları ile sorumluluk üstlenme davranışları arasındaki aracılık rolüyle ilgili olan beşinci ve altıncı hipotezlerin testine geçmeden önce teorik anlamda tutarlı iki alternatif model daha test edilmiş ve uyum indeksleri bakımından çalışmanın kavramsal modeliyle karşılaştırılmıştır (Tablo 3). İlk model, güçlendirme algısının önce iş tatminini etkilediği; iş tatmininin de işe adanmışlık üzerinden sorumluk üstlenme davranışını şekillendirdiği sıralı bir modeldir. Bu ilk alternatif model veri ile makul ölçüde uyum göstermiştir: $\chi2$ (50) = 79,08, p < 0,01, CFI = 0,98, GFI = 0,95, NFI = 0,97, RMR = 0,04. Bu nedenle, yapısal eşitlik modeli analizi sonuçlarındaki, Akaike Information Criterrion (AIC) indeksine bakılmıştır (Bozdogan, 1987). Ayyildiz ve Cengiz'e göre (2006), genelde iki model karşılaştırılırken en küçük AIC değerine sahip model kabul edilmektedir. Bu çalışmada ilk alternatif modelin AIC değeri (135,08), önerilen kavramsal modelin AIC değerinden (131,04) yüksek olduğu için çalışmanın kavramsal modeli desteklenmiştir. İkinci alternatif model, güçlendirme algısının önce işe adanmışlığı etkilediği; işe adanmışlığın da iş tatmini üzerinden sorumluk üstlenme davranışını tahmin ettiği sıralı bir modeldir. Bu model de veri ile makul ölçüde uyum göstermiştir: $\chi2$ (50) = 107,62, p < 0,01, CFI = 0,97, GFI = 0,93, NFI = 0,95, RMR = 0,06. Ancak, ikinci modele ait AIC değeri de (163,62), çalışmanın kavramsal modeline ait AIC değerinden (131,04) yüksek olduğu için, önerilen kavramsal model bir kez daha kabul görmüştür.

Takip eden YEM analizlerinde, bir alternatif model daha test edilmiştir. Bu modelde, güçlendirme algısı, iş tatmini, işe adanmışlık değişkenlerinin sorumluluk üstlenme davranışı üzerindeki direkt etkileri modelde tutulurken, endirekt etkiler modelden çıkarılmıştır. Model, veri ile yüksek uyum göstermesine rağmen ($\chi2$ (49) = 95,5, $p < 0,01$, CFI = 0,98, GFI = 0,94, NFI = 0,96, RMR = 0,11), önerilen modelin veriyle uyumunun anlamlı ölçüde daha iyi olduğu görülmüştür ($\Delta\chi2$ (1) = 24,46, $p < .01$).

Çalışmanın beşinci ve altıncı hipotezlerine göre, iş tatmini ve işe adanmışlık, işgörenlerin güçlendirme algıları ile sorumluluk alma davranışları arasındaki ilişkide aracılık rolü oynamaktadır. Bu hipotezleri test edebilmek için, AMOS programındaki bootstrap seçeneği kullanılmıştır (MacKinnon, 2008). İlk olarak, güçlendirme algısının iş tatmini üzerinden, sorumluluk üstlenme davranışı üzerinde yarattığı endirekt etki test edilmiştir. Bootstrap analizi sonuçları, bu endirekt etkinin anlamlı olduğunu göstermiştir (estimate = 0,07, $p < 0,05$). Güçlendirme algısı için bias-corrected güven aralığı (B-CCIs) değerleri 0,02 ve 0,11 arasında seyretmektedir. İkinci olarak, güçlendirme algısının işe adanmışlık değişkeni aracılığıyla, sorumluluk üstlenme davranışı üzerinde yarattığı endirekt etki test edilmiştir. Bootstrap analizi sonuçlarına göre, bu endirekt etkinin de anlamlı olduğu görülmüştür (estimate = 0,16, $p < 0,01$, $0,09 \leq$ B-CCI $\leq 0,29$). Bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, iş tatmini ve işe adanmışlık değişkenlerinin işgörenlerin güçlendirme algıları ile sorumluluk alma davranışları arasındaki ilişkide aracı değişken olarak yer aldıkları doğrulanmıştır.

5. Sonuç ve Öneriler

5.1. Sonuç

Bu çalışma bütünsel bir kavramsal model kapsamında, işgörenlerin örgütlerindeki güçlendirme uygulamaları ile ilgili algılarının, iş tatmini ve işe adanmışlık yoluyla, sorumluluk üstlenme davranışlarını etkileyip etkilemediğini açıklığa kavuşturmaktadır. Bu amaca yönelik olarak, istihdam ve sermaye yoğunluğu açısından çalışmanın yürütüldüğü İstanbul şehrinin ekonomik profilini temsil eden finans, eğitim, telekomünikasyon ve teknoloji, inşaat ve üretim sektörlerinde (Türkiye İstatistik Kurumu, TUIK, 2013) faaliyet gösteren farklı kurumlardaki 242 katılımcıdan anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Elde edilen bulgular farklı sektör ve iş alanlarında faaliyet gösteren bireyler, yöneticiler ve örgütler için önemli bilgiler sunmaktadır.

Yapılan yapısal eşitlik modeli analizleri sonucunda, çalışmanın ilk iki hipotezinde belirtildiği üzere, işgörenlerin güçlendirme algıları ile iş tatminleri ve işe adanmışlıkları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna göre işgörenlerin, örgütleri tarafından güçlendirildiklerini düşündüklerinde, elde ettikleri takdir yetkisi ve genişleyen kontrol alanları sonucu işlerinden daha fazla tatmin oldukları söylenebilir (Hackman ve Oldham 1980). Bununla birlikte, güçlendirme algıları yüksek olan işgörenlerin "öz yeterlilik" algılarının da yüksek olması (Bordin vd., 2007) ve bu bireylerin işlerini daha 'anlamlı' bulmaları (Avolio, Zhu ve Bhatia, 2004) iş tatminlerini arttıran diğer bir önemli unsurdur (Dickson ve Lorenz, 2009; Fulford ve Enz, 1995; Kitapçı vd., 2013; Laschinger vd., 2001). İş görenlerin güçlendirme algısı ve işe adanmışlıkları arasındaki pozitif ilişkinin, adanmışlığın içsel motivasyonun bir uzantısı olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Mevcut yazın, güçlendirilen işgörenlerin işleriyle kişisel bir bağ kurduklarını ve amaç ve hedeflerini değerli bulduklarını, işlerini iyi bir şekilde yapabilmek için gerekli yetenek ve becerilere sahip olduklarını düşündüklerini, işlerini nasıl yürütecekleri konusunda özgür hissettiklerini ve çalıştıkları organizasyonda bir fark yaratabileceklerine inandıklarını göstermiştir (May vd., 2004; Mishra ve Spreitzer, 1998). Tüm bu unsurlar, işgörenlerin içsel motivasyonlarını arttırarak onları işlerine daha fazla adanmaya yöneltebilir.

Yukarıda bahsi geçen bulgular sosyal değişim teorisinin (Blau, 1964; Eisenberger, vd., 1986; Rhoades ve Eisenberger, 2002) ve Talep-Kaynak Modeli'nin (Demerouiti vd., 2001) temel ilkelerini de destekle niteliktedir. Şöyle ki, işgörenlere örgütleri tarafından güçlendirme gibi işgören katılımına imkân sağlayıcı uygulamaların sunulması; örgüt ve işgören arasında pozitif bir değişim ilişkisi yaratarak, bireylerin ilgili uygulamalara iş tatmini ve işe adanmışlık gibi pozitif iş tutumlarıyla karşılık vermesini sağlayabilir. Bununla birlikte, güçlendirme uygulamalarının işgörenler açısından önemli bir 'iş kaynağı' olduğu düşünüldüğünde, bu uygulamalara yönelik algının (a) hedeflerin gerçekleştirilmesinde fonksiyonel rol oynayarak (b) fizyolojik ve psikolojik zararlara neden olan iş taleplerini azaltarak, (c) kişisel gelişimi teşvik ederek (Demerouti vd., 2001) işgörenlerin iş adanmışlıklarını arttırdığı da öne sürülebilir (Hakanen vd., 2005; Laschinger vd, 2009, Schaufeli ve Bakker, 2004; Salanova ve Schaufeli, 2008).

Yapısal eşitlik modeli analizlerinden elde edilen ikinci bulgu, işgörenlerin işe adanmışlıklarının sorumluluk üstlenme davranışları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olması; iş tatmininin ise bu davranışlar üzerinde olumsuz bir etki yaratmasıdır. İşe adanmışlık ile sorumluluk üstlenme davranışı arasındaki pozitif ilişki, teorik anlamda mantıklı ve ön görülebilen bir ilişkidir. Daha önceki kısımlarda bahsedildiği üzere, Frederickson (2000) tarafından öne sürülen pozitif duygu genişletme ve inşa etme teorisine göre, işe adanmışlık gibi olumlu olarak nitelendirilebilecek tutumlar/duygular, bireylerin anlık düşünce-aksiyon stoklarını genişleterek kalıcı bireysel kaynaklar yaratma potansiyeline sahiptir. Olumlu tutum ve duygulardan ileri gelen 'genişletilmiş zihniyetler' ise işgörenlerin öğrenme ve bilgi yaratma arzularını tetikleyerek bireysel gelişim ve yaratıcılığa imkân tanımaktadır. İşe adanmışlık yoluyla düşünce-aksiyon (eylem) stokları genişleyen işgörenler, diğer işgörenlere göre daha fazla inisiyatif ve ek sorumluluk alma eğiliminde olacaklardır (Schaufeli vd., 2001).

Yapısal eşitlik modeli analizleri, çalışmanın üçüncü hipotezinde öne sürülenin aksine, işgörenlerin iş tatminleri arasında anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Buna göre, işgörenlerin işlerinden aldıkları tatmin arttıkça, sorumluluk üstlenme davranışında bulunma olasılıkları azalmaktadır. Bu bulgu, teorik çerçeve kısmında bahsedilen sosyal değişim teorisi (Blau, 1964; Eisenberger, vd., 1986; Rhoades ve Eisenberger, 2002) ve pozitif duygu genişletme ve inşa etme teorisi (Frederickson, 2000) çelişse de önceki çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Carver ve Scheier (1982) olumsuz duygu ve tutumların sorumluluk üstlenme gibi ön etkin davranışları bastıracağı düşünülse de, bazı durumlarda bu duygu ve tutumların istenen durumla gerçek durum arasındaki uyumsuzluğa işaret ettiğine ve bireyleri, var olan uyumsuzluğu düşürmek için kendilerinin başlattığı, değişim odaklı davranışlara yönelttiğine dikkat çekmişlerdir. Bu düşünceyi destekler şekilde Belschak ve Den Hartog (2009), yaptıkları iki kesitsel çalışmada, yapılan işle ilgili yüksek seviyede olumsuz hislere sahip olmanın kişisel girişimlere yol açabileceğini bulmuşlardır. Frese ve Fay (2001) ise iş tatminin, kendi başına, girişim içeren davranışlara yol açmayacağını çünkü koşullar

pozitif iken kişisel girişimlerde bulunmaya ihtiyaç duyulmadığını ileri sürmüşlerdir. Aynı yazarlar, işteki olumlu duygular ile iş davranışları arasında olumlu ilişkiler olsa da (Iffaldano ve Muchinsky, 1995), bireyin kendisinin başlattığı girişimci davranışlara daha çok tatminsizliğin yol açtığını çünkü kişilerin olumsuz koşulları daha iyisiyle değiştirmek istediklerini vurgulamışlardır.

İş tatmini ve işe adanmışlık değişkenlerinin işgörenlerin güçlendirme algıları ve sorumluluk üstlenme davranışları arasındaki ilişkide aracılık rolü oynadığını öne süren beşinci ve altıncı hipotezler, aracılık testleriyle doğrulanmıştır. Buna göre, güçlendirme algısı işgörenlerde önce adanmışlığa yol açmakta, adanmışlık ise bu kişilerin sorumluluk üstlenme davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. Önceki kısımda bahsedildiği üzere, güçlendirme ile artan iş tatmini ise sorumluluk üstlenme davranışı üzerinde olumsuz bir etki yaratabilmektedir. Bu bulgular sosyal değişim teorisi (Blau, 1964; Eisenberger vd., 1986; Rhoades ve Eisenberger, 2002) ve Frederickson'ın (2000) pozitif duygu genişletme ve inşa etme teorisinin işe adanmışlığın aracılık rolünü açıklamakta kullanılabileceğini; iş tatminin aracılık rolü için ise geçerli olmadıklarını göstermektedir. Sosyal değişim teorisinin temel prensipleriyle uygun olacak şekilde, örgütlerinin işgörenlerine değer verdiğine ve onları önemsediğine işaret eden güçlendirme gibi uygulamalar, bireylerin yüksek bir adanmışlık duygusuyla işlerini daha çok sahiplenmelerine ve örgütleri tarafından sunulan destekleyici, katılımcı uygulamalara artan sorumluluk üstlenme davranışı ile karşılık vermelerine neden olmaktadır. Yine, önceki çalışmalarda gösterildiği üzere, işe adanmışlık yoluyla iyi hisseden işgörenler, plan yapma, yeni şeyler deneme ve tecrübe etme isteğinde olacak (Frederickson, 2003) ve diğer işgörenlerle karşılaştırıldıklarında daha sık inisiyatif ve ek sorumluluk alma (Schaufeli vd., 2001) davranışlarında bulunacaklardır.

Bu çalışmanın iş dünyasındaki uygulamalara da çeşitli katkıları olduğu düşünülmektedir. Öncelikle, işgörenlerin güçlendirme algılarının iş tatminleri ve işe adanmışlıkları üzerinde yarattığı olumlu etki; örgütlerde işgörenlerin işleriyle ilgili kararlar vermelerini, kendi faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlenebilmelerini sağlayacak yapısal güçlendirme faaliyetlerine yer verilmesini önemli kılmaktadır. Güçlendirme, kişisel gelişim, bireyleri daha bilgili hale getirme, daha çok kendine güvenme, diğer bireylerle daha yapıcı ve faydalı ilişkiler kurma ve kişinin kendi çevresini oluşturabilmesini sağlama yoluyla işgörenleri daha güçlü hale getirmektedir (Kitapçı vd., 2013). Ayrıca, güçlendirilmiş bireyler, yapmış oldukları işi bütünün bir parçası olarak algıladıkları için, şirketlerinin amaçlarına ulaşmasında kendilerine de ihtiyaç duyulduğu hissine kapılmakta ve işini daha çok sahiplenmektedir. Bu durumun, işgörenlerin yaptıkları işi daha anlamlı bulmalarını sağlayarak, işlerinde daha fazla sorumluluk üstlenmelerini sağlaması olasıdır.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu olan iş tatmini ve işe adanmışlık değişkenlerinin güçlendirme ve sorumluluk üstlenme davranışı arasındaki ilişkide aracı değişken rolü oynamasının da iş dünyası açısından önemli yansımaları vardır. Öncelikle, iş tatmini değişkeninin sorumluluk üstlenme davranışını negatif yönde etkilemesi her ne kadar beklenmedik bir etki olarak gözükse de bu etki aslında işlerinden daha fazla tatmin olan işgörenlerin daha az sıklıkla sorumluluk üstlenme davranışı göstereceklerini ortaya koymuştur. Bir başka deyişle, iş tatminleri yüksek seviyede olan işgörenlerin, kendi inisiyatifleriyle sorumluluk üstlenme davranışında bulunma olasılıkları diğer işgörenlere kıyasla daha az mümkündür. Ancak bu durum, bu iş tatmini yüksek olan bireylerin sorumluluk üstlenmek istememeleri şeklinde yorumlanmamalı, iş tatmini arttıkça sorumluluk üstlenme davranışında bulunma eğiliminin azaldığı şeklinde düşünülmelidir. İşe adanmışlık değişkeninin, işgörenlerin güçlendirme algıları ile sorumluluk üstlenme davranışları arasındaki ilişkide kuvvetli bir ara değişken olarak ortaya çıkması, örgütlerde, işgörenler arasında adanmışlık hissini arttıran güçlendirme ve benzeri uygulamalara (örn: bilgi paylaşımı, yetkinlik geliştirme, ödüllerin adil dağıtımı) önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu uygulamaların bireyleri, sosyal değişim teorisinin karşılıklılık ilkesi uyarınca sorumluluk üstlenme gibi ön etkin davranışlara yönelteceği düşünülmektedir.

Çalışmanın yukarıda bahsi geçen bulgularının ve bu bulguların teori ve uygulamaya katkılarının görünürlülüğünü arttırmak amacıyla aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 3: Bulgular ve Katkıları

Bulgular	*Teori ve Uygulamaya Katkılar*
İşgörenlerin güçlendirme algıları ile iş tatminleri ve işe adanmışlıkları arasında **anlamlı ve pozitif bir ilişki** vardır.	• Örgütler, yapısal güçlendirme faaliyetlerine önem vermelidirler. *ÇÜNKÜ:* o Güçlendirilmiş bireyler, yapmış oldukları işi bütünün bir parçası olarak algılar, şirketlerinin amaçlarına ulaşmasında kendilerine ihtiyaç olduğunu hisseder ve işi daha çok sahiplenirler.
İşgörenlerin işe adanmışlıkları, sorumluluk üstlenme davranışları üzerinde **anlamlı ve pozitif bir etki** yaratmaktadır; iş tatmini ise bu davranışlar üzerinde **olumsuz bir etki** yaratmaktadır.	• Frederickson (2000) tarafından öne sürülen pozitif duygu genişletme ve inşa etme teorisinde de öne sürüldüğü üzere, o işe adanmışlık yoluyla düşünce-aksiyon stokları genişleyen işgörenler, diğer işgörenlere göre daha fazla inisiyatif ve ek sorumluluk alma eğiliminde olacaklardır. • İşle ilgili tatminsizlik, kişilerin olumsuz koşulları daha iyisiyle değiştirmek istemeleri nedeniyle sorumluluk alma davranışları gibi girişimci davranışlara yol açabilir. Tatmin ise, bu davranışların görülme sıklığını azaltabilir.
• İş tatmini ve işe adanmışlık değişkenleri, güçlendirme ve sorumluluk üstlenme davranışı arasındaki ilişkide **aracı değişken** rolü oynamaktadır.	• Sosyal değişim teorisinin temel prensipleriyle uygun olacak şekilde, örgütlerinin işgörenlerini önemsediğine işaret eden güçlendirme gibi uygulamalar, o bireylerin yüksek bir adanmışlık duygusuyla, örgütleri tarafından sunulan destekleyici uygulamalara artan sorumluluk üstlenme davranışı ile karşılık vermelerine neden olmaktadır. • İşe adanmışlık yoluyla iyi hisseden işgörenler, plan yapma, yeni şeyler deneme ve tecrübe etme isteğinde olacak daha sık inisiyatif ve ek sorumluluk alma davranışlarında bulunacaklardır. • Güçlendirme yoluyla bireylerin iş tatminlerinin fazlaca attırılması ise, sorumluluk alma gibi girişimci davranışların daha az sergilenmesine neden olabilir.

5.2. Kısıtlar ve Öneriler

İş görenlerin güçlendirme algısı ile sorumluluk üstlenme davranışları arasındaki ilişkiye ve iş tatmini ile işe adanmışlık değişkenlerinin bu ilişkideki aracılık rolüne odaklanan bu çalışma, ülkemizde benzer konularda yapılabilecek diğer çalışmalara da ışık tutmaktadır. Ancak bu araştırmanın bulgularını bazı sınırlamalar çerçevesinde değerlendirmekte fayda vardır. Öncelikle araştırmanın bulgularının genelleştirilebilmesi için araştırmanın daha geniş bir örneklem ile farklı sektörlerde faaliyet gösteren örgütlerde tekrarlanması gerekmektedir. Ayrıca, çalışma kapsamında toplanan veriler kişilerin sadece kendi değerlendirmelerini içerdiğinden, ortak yöntem varyansı (common method variance) ve sosyal beğenirlik sınırlılıkları, sonuçların değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada, işgörenlerin güçlendirme algılarının iş tatmini ve işe adanmışlık üzerindeki etkisi; bu değişkenlerin de sorumluluk üstlenme davranışı üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Benzer konularda yapılacak gelecekteki çalışmalarda sorumluluk üstlenme davranışının farklı öncülleri ve sonuçları incelenerek; iş tatmini ve işe adanmışlığın bu değişkenler arasındaki ilişkilerde nasıl bir rol oynadığının sorgulanması da faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Agarwal, R., & Ferratt, T.W. (1999). *Coping with Labor Scarcity in IT: Strategies and Practices for Effective Recruitment and Retention*. Cincinnati, OH: Pinnaflex.

Alfes, K., Shantz, A., Truss, C., & Soane, E. (2013). The link between perceived human resource management practices, engagement and employee behaviour: A moderated mediation model. *The International Journal of Human Resource Management, 24*, 330-351.

Allen, D. G., Shore, L. M., & Griffeth, R. W. (2003) The role of perceived organizational support and supportive human resource practices in the turnover process. *Journal of Management, 29*, 99– 118.

Ashford, S. J., Rothbard, N. P., Piderit, S. K., & Dutton, J. E. (1998). Out on a limb: The role of context and impression management in selling gender-equity issues. *Administrative Science Quarterly, 43*, 23-57.
Axtell, C. M., & Parker, S. K. (2003). Promoting role breadth self-efficacy through involvement, work redesign and training. *Human Relations*, *56*, 112–131.
Avolio, B.J., Zhu, W., Koh, W., & Bhatia, P. (2004). Transformational leadership and organizational commitment: Mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance. *Journal of Organizational Behavior*, *25*, 951–968.
Ayyildiz, H. ve Cengiz, E. (2006). Pazarlama modellerinin testinde kullanılabilecek yapısal eşitlik modeli (YEM) üzerine kavramsal bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *11*, 63-84.
Bandura, A. (1986). *Socialfoundations of Thought and Action.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
Belschak, F. D., & Hartog, D. N. D. (2009). Consequences of positive and negative feedback: The impact on emotions and extra-role behaviors. *Applied Psychology*, 58, 274–303.
Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
Bowen, D.E., & Lawler, E.E. (1992). The empowerment of service workers: What, why, how, and when. *Sloan Management Review*, *33*, 31–39.
Bordin C., Bartram T., & Casimir G. (2007). The antecedents and consequences of psychological empowerment among Singaporean IT employees. *Management Research News*, 30, 34-46.
Bozdogan, H. (1987). Model selection and Akaike's Information Criterion (AIC): The general theory and its analytical extensions. *Psychometrika*, *52*, 345–370.
Brayfield, A., & Rothe, H. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, *35*, 307–311.
Campbell, J. P., McCloy, R. A., Oppler, S. H., & Sager, C. E. (1993). A Theory of Performance. N. Schmitt & W. C. Borman (Eds.), *Personnel Selection in Organizations* içinde (s. 35-70). San Francisco: Jossey-Bass.
Campbell, D. J. (2000). The proactive employee: Managing workplace initiative. Academy *of Management Executive*, *14*, 52-66.
Carver, C. S., & Scheier, M. F. (1982). Control theory: A useful conceptual framework for personality-social, clinical, and health psychology. *Psychological Bulletin*, *92*, 111–135.
Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1998). The empowerment process: Integrating theory and practice. *Academy of Management Review*, *13*, 471-482.
Crant, J. M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of Management*, *26*, 435-462.
Cunningham, I., Hyman, J., & Baldrig, C. (1996). Empowerment: The power to do what?. *Industrial Relations Journal*, 27, 143-154.
Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands–resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, *86*, 499–512.
Dickson, K. E., & Lorenz, A. (2009). Psychological empowerment and job satisfaction of temporary and part-time nonstandard workers: A preliminary Investigation.*Institute of Behavioral and Applied Management*, 166-191.
Eby, L. T., Freeman, D. M., Rush, M. C., & Lance, C. E. (1999). Motivational bases of affective organizational commitment: A partial test of a ınтegrative theoretical model. *Journal of Occupational And Organizational Psychology*, *72*, 463-483.
Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchinson, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, *71*, 500–507.
Erstad, M. (1997). Empowerment and organizational change. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *9*, 325-333.
Frederickson, B. L. (2000). Why positive emotions matter in organizations: Lessons from the broaden-and-build model. *The Psychologist Manager Journal*, *4*, 131-142.
Frederickson, Barbara L. (2003). Positive Emotions and Upward Spirals in Organizations. K. S. Cameron, J. E. Dutton, & R. E. Quinn. *Positive Organizational Scholarship: Foundations of A New Discipline* içinde (s. 163-75). San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
Frese, M., & Fay, D. (2001). Personal initiative: An active performance concept for work in the 21st century. *Research in Organizational Behavior*, *23*, 133-187.
Frese, M., Kring, W., Soose, A., & Zempel, J. (1996). Personal initiative at work: Differences between East and West Germany. *Academy of Management Journal*, *39*, 37–63.
Fulford, M. D., & Enz, C. A. (1995). The impact of empowerment on service employees. *Journal of Managerial Issues*, *7*, 161–175.
Graham, J. W. (1986). Principled Organizational Dissent: A Theoretical Essay. L. L. Cummings & B. M. Staw (Eds.), *Research in organizational behavior, vol 8* içinde (s. 1-52). Greenwich, CT: JAI.
Griffin, M. A., Neal, A., & Parker, S. K. (2007). A new model of work role performance: Positive behavior in uncertain and interdependent contexts. *Academy of Management Journal*, *5*, 327-347.
Guest, D. E. (1997). Human resource management and performance: A review and research agenda. *International Journal of Human Resource Management*, *8*, 263–276.
Hacker, W. (1985). Activity: A Fruitful Concept in Industrial Psychology. M. Frese & J. Sabini (Eds.), *Goal Directed Behavior: The Concept of Action in Psychology* içinde (s. 262-283). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1980). *Work Redesign.* Reading, MA: Addison- Wesley.
Hakanen, J., Bakker, A. B., & Schaufeli, W. B. (2006). Burnout and work engagement among teachers. *Journal of School Psychology*, *43*, 495–513.
Hales, C., & Klidas, A. (1998). Empowerment in five-stars hotels : choice, voice or rhetoric?. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *10*, 88-95.
Iffaldano, M. T., & Muchinsky, P. M. (1985). Job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *97*, 251-273.
Kanfer, R. (1992). Work Motivation: New Directions in Theory and Research. C. L. Cooper & I. T. Robertson (Eds), *International Review of Industrial and Organizational Psychology* içinde (s. l-54). Chichester: Wiley.
Kanter R. M. (1993). *Men and Women of the Corporation*, 2nd ed. New York: Basic Books.

Kimura, T. (2013). Empowerment, P-O Fit, and work engagement: A mediated moderation model. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 38, 44-58.
Kitapçı, H., Kaynak, R. ve Ökten, S. S. (2013). Güçlendirmenin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisi: Kamu ve özel sektörde mukayeseli bir araştırma. *International Review of Economics and Management*, *1*, 49-73.
Laschinger, H. K. S., Finegan, J., & Shamian, J. (2001). Promoting nurses' health: Effect of empowerment on job strain and work satisfaction. *Nursing Economics*, *19*, 42-52.
Laschinger, H. K. S., Finegan, J., Shamian, J., & Wilk, P. (2004). A longitudinal analysis of the impact of workplace empowerment on work satisfaction. *Journal of Organizational Behavior*, *25*, 527-545.
Laschinger, H. K. S., Wilk, P., Cho, J., & Greco, P. (2009). Empowerment, engagement and perceived effectiveness in nursing work environments: does experience matter? *Journal of Nursing Management*, *17*, 636-646.
Lawler, E. E. (1986). *High-involvement Management.* San Francisco: Jossey-Bass.
Lee, M., & Koh, J. (2001). Is empowerment really a new concept?. *International Journal of Human Resource Management*, *12*, 684-695.
Liden, R. C., Wayne, S. J., & Sparrowe, R. T. (2000). An examination of the mediating role of psychological empowerment on the relations between the job, interpersonal relationships, and work outcomes. *Journal of Applied Psychology*, *85*, 407-416.
Locke, E. A. (1969). What is job satisfaction? *Organizational Behavior and Human Performance*, *4*, 309-336.
Locke, E. A., & Latham, G. P. (1990). *Goal Setting: A Motivational Technique That Works*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
MacKinnon, D. P. (2008). *Introduction to Statistical Mediation Analysis*. New York: Lawrence Erlbaum Associates.
May, D.R., Gilson, R.L., & Harter, L.M. (2004). The psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *77*, 11–37.
Mishra, A. K., & Spreitzer, G. M. (1998). Explaining how survivors respond to downsizing: The role of trust, empowerment, justice, and work redesign. *The Academy of Management Review*, *23*, 567–588.
Morrison, E. W., & Phelps, C. C. (1999). Taking charge at work: Extrarole efforts to initiate workplace change. *Academy of Management Journal*, *42*, 403-419.
Ohly, S., Sonnentag, S., & Pluntke, F. (2006). Routinization, work characteristics and their relationships with creative and proactive behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, *27*, 257-279.
Parker, S. K., Bindl, U. K., & Strauss, K. (2010). Making things happen: A model of proactive motivation. *Journal of Management*, *36*, 827– 856.
Parker, S. K., Williams, H., & Turner, N. 2006. Modeling the antecedents of proactive behavior at work. *Journal of Applied Psychology*, *91*, 636-652.
Pfeffer, J., & Veiga, J. F. (1999). Putting people first for organizational success. *Academy of"Management Executive*, *13*,37–48.
Quinn, R. E., & Spreitzer, G. (1997). The road to empowerment: Seven questions every leader should consider. *Organizational Dynamics*, *26*, 37–48.
Rhoades, L., & Eisenberger, R. 2002. Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, *87*, 698-714.
Richman, A., Civian, J., Shannon, L. Hill, J. & Brennan, R. (2008). The relationship of perceived flexibility, supportive work life policies, and use of formal flexible arrangements and occasional flexibility to employee engagement and expected retention. *Community Work and Family*, 11(20): 183-197)
Salanova, M., & Schaufeli, W. B. (2008). A cross-national study of work engagement as a mediator between job resources and proactive behavior. *International Journal of Human Resource Management*, *19*, 116–131.
Scott, S., & Bruce, R. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *The Academy of Management Journal*, *37*, 580-607.
Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a brief questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, *66*, 701-716.
Schaufeli, W. B, Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: a two sample confirmatory factor analytic approach, *Journal of Happiness Studies*, *3*, 71–92.
Schaufeli, W. B., Taris, T. W., Le Blanc, P., Peeters, M., Bakker, A. B., & de Jonge, J. (2001). Maakt Arbeid Gezond? Op Zoek Naar De Bevlogen Werknemer [Does Work Make Happy? In search of the engaged worker]. *De Psycholoog*, *36*, 422–428.
Schwepker, C. H. (2001). Ethical climate's relationship to job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention in the sales force. *Journal of Business Research*, *54*, 39-52.
Sitkin, S. B., & Pablo, A. L. (1992). Reconceptualizing the determinants of risk behavior. *Academy of Management Review*, *17*, 9-38.
Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, *38*, 1442-1465.
Spreitzer, G. M. (1996). Social structural characteristics of psychological empowerment. *Academy of Management Journal*, *39*, 483-504.
Staw, B. M., & Boettger, R. D. (1990). Task revision: A neglected form of work performance. *Academy of Management Journal*, *33*, 534-559.
Thomas, K.W., & Velthouse, B.A. (1990). Cognitive elements of empowerment: An "interpretive" model of intrinsic task motivation. *Academy of Management Review*, *15*, 666-681.
Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK). (2013). Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15881 Son erişim tarihi: 15 Ocak 2013.
Vroom, V. H. (1964). *Work and Motivation*. New York, NY: Wiley.
Warr, P., & Fay, D. (2001). Short report: Age and personal initiative at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *10*, 343-353.
Yang, Y. C. (2012). High-involvement human resource practices, affective commitment, and organizational citizenship behaviors. *The Service Industries Journal*, *32*, 1209-1227.

RISING SIGNIFICANCE OF NON-STATE ENTITIES IN THE GLOBAL SYSTEM: NEW ACTORS AND NEW CHALLENGES

İrfan ÇİFTÇİ
Dr. Expert on International Relation and Security at Turkish National Police, irokom@yandex.com

Bilal SEVİNÇ
Doç.Dr. Police Academy, Security Science Faculty, bilalsevinc78@hotmail.com

ABSTRACT: Understanding the role of state and non-state actors in the global system is contingent upon a comprehensive analysis of the system through historical perspective. To do so, one, first, needs to conceive the emergence and development of the state-centric system. The phenomenon of state emerged in the seventeenth century with the collapse of imperial powers. Nation-states have played a dominant role in the world politics for about three hundred years. However, with the increased impacts of globalization processes, the power of the nation-state have begun to decline and, eventually, it has been forced to share its power with emerging entities. These new actors of the global system include a variety of units ranging from non-governmental organizations (NGOs) to inter-governmental organizations (IGOs). This paper discusses underlying factors of declining role of nation-state in the international system in the context of new emerging powers of non-state actors.

Key words: Non-state Actors, Nation-state, Globalization, Hegemonic Power.

KÜRESEL SISTEMDE DEVLET DIŞI KURULUŞLARIN ARTAN ÖNEMI: YENI AKTÖRLER VE YENI SORUNLAR

ÖZET: Global sistemde devlet dışı aktörlerin rolünün iyi bir şekilde anlaşılması tarihsel perspektifte ele alınacak geniş kapsamlı bir analizle mümkündür. Bunun için ilk olarak ulus devlet sisteminin ortaya çıkışı ve gelişiminin kavranmasına ihtiyaç vardır. Devlet olgusu, on yedinci yüzyılda imparatorlukların yıkılması ile ortaya çıkmaya başlamış ve ulus devletler üç yüz yıl süre ile dünya politikasında baskın bir rol oynamıştır. Ancak küreselleşme sürecinin etkisinin artması ile birlikte ulus devletin gücü azalmaya başlamış ve sonunda ulus devlet gücünü yeni ortaya çıkan devlet dışı aktörler ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Global sistemin bu yeni aktörleri sivil toplum kuruluşlarından (NGO) hükümetler arası küresel organizasyonlara (IGO) kadar farklı alanlarda birçok farklı unsuru içinde barındırmaktadır. Bu makalede uluslararası sistemde ulus devletin rolünün azalmasının altında yatan faktörler, yeni ortaya çıkan devlet dışı aktörlerin siyasal ve ekonomik gücü çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Dışı Aktörler, Ulus Devlet, Küreselleşme, Egemen Güç

1. Introduction

Globalization has jolted the states with its erosive impacts in terms of authority and power for last five decades. Technological and economic developments transform the nature of the international system have had a significant impact in terms of declining of states' power. Furthermore, change in the national priorities, powerful transnational forces, and new non-state actors undermine the nation state and traditional national interest as the organizing principles of international relations.

The world has witnessed an unprecedented growth in the number of international actors and spectacular changes in the scope of transnational connectivity particularly after the end of the cold war. Of course, economic and politic relations of states have become more interdependent as a result of globalization; however, globalization is not a single factor that explains the decline of the nation-state which was the most powerful actor in the international system.

As the new emerging powers for last five decades, non-state actors such as nongovernmental organizations (NGOs), multinational corporations (MNCs), and intergovernmental organizations (IGOs) have a significant role on the declining powers of nation states. With these facts and developments in mind, it is vital to find answer to various questions such as; "Has the nation-state's role disappeared in the global system because of the non-state entities?", "How did non-state actors emerge and generate an influence on state power?" and "What is the impact of globalization on the nation state?".

To this end, this paper will, first, point out the shifting structure of the international system from the state-centric order to globally-structured multi-centric one. Then, it will examine the forms and variety of non-state actors. Finally, it will conclude by putting forth the importance of non-state actors on state behavior and contemporary global politics.

2. State-centric Structure of the International System

States which are described by Langhorne as "the most difficult of the contemporary characters to assess," have roots in history (Langhorne, 2006, p. 71). It can be asserted that the existence of the state dates back to the ancient civilizations of Sumer or classical Greek. The contemporary studies of international relations, however, tend to explain the emergence of the phenomenon of *state* with the Peace of Westphalia (1648) and the collapse of empires in the seventeenth and eighteenth centuries (Vaughan, 2011). Watson (2009) mentions the role of the Ottoman Empire in this process and argues "The Ottomans played a major part in the European states system from its sixteenth-century beginnings down to this merger into the present global system" (Watson, 2009, p. 216). He concludes that despite the huge political, cultural and religious gap between the Ottomans and European states, the Ottoman Empire became and continued to be an integral and major component of the European states system.

The emergence of the Westphalian nation-state resulted in paramount changes in the political structure of the world. The gigantic empires of the previous centuries with enormous territories and multi-ethnic societies were replaced with "*optimum size"* nation-states (Langhorne, 2001, p. 5). These sovereign entities had played an important role in the development of international system for about three hundred years. They predominantly controlled trade, wars, peace and other human activities in the world

(Vaughan, 2011). However, the power of state centric political and military competition to dominate international powers has started to decline after the end of the cold war (Göksel, 2004).

As Held & McGrew (1998) points out in *The End of The Old Order*, "virtually all nation-states become part of a larger pattern of global transformations and global flows. Goods, capital, people, knowledge, communication and weapons, as well as crime, pollutions, fashions and beliefs, rapidly move across territorial boundaries. It has become a fully interconnected global order…" (p.230). The following part will shed light on the role of nation state on global governance within the framework realist and liberal discussions.

3. Realist and Liberal Assumptions towards the Role of Nation State

Today`s modern state has displaced early types of political entities such as tribes and empires. Thus, it has been more efficient in managing economic affairs, organizing military power, and providing security. Therefore, people`s loyalty has shifted from the past political entities to the state.

According to the realist perspective, the world is composed of opposing interests, and conflict among them is inevitable. States are motivated primarily by their national economic, territorial, or ethnic interests. At its most fundamental level, all states seek to preserve their political autonomy and their territorial integrity. In this approach, national interest is the highest priority of the state. These interests are defined in terms of power and states are the principal actors to use power. Accordingly, decision making process works in order to maximize benefits of the state (Morgenthau, 2006). In this assumption, states are the primary and solely important actors in the world politics, and seek power, most often military power, both as a means and as an end in itself (Keohane, 1989).

The main element for understanding the assumptions of political realism lies in the concept of power (Geeraerts & Mellentin, 1995). So, what is power? Power has been an important variable in international political theorizing. Power can be defined simply as an influence or control over others. There are three types of power in the international affairs; economic, military, and psychological (soft power) (Carr & Cox, 1946). According to Morgenthau (1978,p.21), all states in the global scale seek to keep power, to increase power, or to demonstrate power. Such power is the determinative factor for the states 'in hierarchically arranged international system', and security concern of states dominates the agenda of this system. Thus, states are the most important actors in accordance with Morgenthau's view. At this point, the interpretation *of the hegemonic stability theory* is of importance in order to explain the role of state in the global system. This theory posits that when a single state is the hegemon and dominant world power, the international system will remain stable (Hobbes, 1969). The dominant state is economically, militarily, and politically much more powerful than the nation states. In other words, hegemon state is powerful enough to effectively control all important international rules, institutions, and agreements by using its military, economic power, coercive diplomacy and other persuasion tactics.

If there is a hegemon state in the international system, the balance of power becomes unipolar (Waltz, 1964). Historical developments, however, demonstrate that the hegemon state in the world scene has changed over time. While Great Britain was the most powerful state that ruled the international system before the World War I, the USA and the Soviet Union were in competition to be dominant power in the system after the World War II. Today, the US is said to be the hegemonic power in the international governance. Nevertheless, the last decade has demonstrated that the leading power of the United States has begun to decline, while emerging big economies like China, India and Russia have gradually increased their power across the world to compete with the US.

The assumptions of classical realism have been challenged by other school of thoughts in the field of international relations. However, the real challenge to realism emerged in the mid-1970s with the new developments (Geeraerts & Mellentin, 1995). The proliferation of non-state actors including international institutions such as United Nations and NGOs after the World War II in particular led many to question state centrism. Looking at the liberalism level, Gilpin (1996) argues that three developments in the global system have undermined the nation-state; the shift in social priorities from national interests to economic welfare, the increasing importance of transnational forces that are diminishing authority of states by integrating them into interdependent global economy, and the transforming international affairs that creates new powerful regional and non-state actors such as European Union (EU) and Multinational Corporations (MNCs) that are claimed to be weakening the state as the primary unit in international relations (Gilpin, 2001). The main points that liberal belief contain are economic interdependence among national economies, free trade and borderless world. Thus, these characteristics of liberalism lead us to indicate that non-state actors are playing a crucial role in providing global peace, and the decision making mechanisms of the states are economically and politically less independent (Thou, 2011). Thereby, these rapid economic changes in the global system are said to be invalidate realist thought that states are of still great importance in the international affairs.

We have been witnessing the process of globalization that causes the emergence of transnational economic forces that remove the national boundaries by integrating national economies into international finance for last five decades. The demise of nation state in the global system has gradually taken place over time bring many controversial issues in the international relations. In this context, realists suggest that globalization has restructured the state's role. Globalization brings about some institutions and laws, and functions of the state become internationalized. In the realist perspective, the extent and importance of economic interdependence are greatly overstated (Copeland, 1996). Even though national economies are highly interdependent in the international economy, states still characterize the world economy (Copeland, 1996). For instance, successful institutions of liberal trade such as world trade organization (WTO) (previously called GATT) and G7[1] demonstrate that state has considerable

[1] The Group of 7 (G7), is a group consisting of the Finance ministers from key countries such as Canada, France, Germany, Italy, Japan, the United Kingdom and the United States. Main aim of this group is to discuss primarily economic issues. The European Union is also represented within the G7 (Smith, 2011)

effects on international affairs. Individual states within WTO, for example, take into consideration their national and international economic interests. Moreover, *dominant power* within the institutions can be effective on other states in accordance with its national economic and security interests. In this point, international institutions which aim to provide global security and economic welfare are seen as the means used by *hegemonic powers* in the global system (Waltz, 2000). Even if these institutions intend to maintain the global peace, they operate much more in accordance with the interests of the *hegemonic powers*. According to Milner (1998), the hegemon states generally use the institutions to legitimate their decisions that will politically, militarily and economically affect over other countries` policy. Therefore, states are gaining power, instead of losing it. They are acting individually and trans-nationally, coming up with the rules to deal with the problems. They still have role to play in terms of decision making mechanism of effective institutions that all dominant states within institutions have veto right (Milner, 1998). Carson & Thompson (2014), in their work, claim that when institution`s decision overlaps the hegemon state`s interests, hegemon state often uses its veto right. For instance, even if majority of countries in the United Nations condemn blockage of Israel over Gaza, they cannot take a sanction against Israel because of America`s veto. In this realm, the interest of the US, today`s super power of the world, correspond to Israel`s interest in both domestic and international scale.

Contrary to this argument, the assumptions of liberalists related to *hegemonic stability theory* differ from the realist perspective. They state that *dominant power* provides public goods by means of institutions and seeks the way which is the best interest of everybody. Liberalist approach also asserts that the *dominant power* maintains global peace by using institutions which are important tools in the providing both global security and welfare. Institutions provide systemic legitimacy for dealing with conflicts either coercively or through peaceful means (Keohane, 1989). Liberalist paradigm looks to spread democracy to other nations in an attempt to foster peace. In this paradigm, the nation state is not superior to other institutions. That is not to say that the state is an inferior institution. Yet the state will generally be inferior to other institutions in the respective fields of special competence of those other institutions. Thus, in the light of current developments, it can be claimed that the state-centric system of the world came to an end and transition to a multi-centric world order has begun. Particularly, fluctuating balance of power between the *great powers* and enthusiastic increase of individual states caused the emergence of new entities regulating the political order among the states.

4. Globalization, the Emergence of Non-State Actors, and Decline of State

The roots of today's multi-centric world go back to the creation of the Concert of Europe with the Congress of Vienna in 1815. The Concert's primary goal was to keep European states away from war. However, it could not prevent the Great War of 1914 since there had been significant changes taking place all around the world. The increased need of rapidly industrialized countries for getting more raw material and finding new markets to sell their products initiated a new era in world politics (Langhorne, 2001). This era of globalization was a result of improvements in communications and transportation technologies. The borders between the nation-states became unimportant, and great amount of individuals, assets, money, and arms began to flow through those frontiers (Hirst & Thompson, 1995).

As a result of above-mentioned improvements and conflicts, the state, *per se*, could not govern the new processes of globalization. Decrease in the state power caused emergence of new actors in the global politics. These actors filled the authority gap to keep the denationalized fields under control (Scholte, 2005). As Slaughter (1997) conveys in her *Foreign Affairs* article, "*Power Shift* of Jessica T. Mathews, there is a shift in terms of power "from the state –up, down, and sideways- to supra-state, sub-state, and above all, non-state actors" (Slaughter, 1997, p. 193). She views the revolution in information technologies as the engine of this transition. This transition leads not to a global government but a new form of global governance.

This new form of governance did not only re-shape the power relations between the state and other actors, but also resulted in the emergence of organizations ranging from economic corporations to environmentalist groups and from human rights organizations to cultural, educational and religious associations. Langhorne (2006) classifies these non-state actors as associations of states – also known as inter-governmental organizations (IGOs), global economic organizations, and global civil society, which consists of widely known non-governmental organizations (NGOs). The following parts of the paper will examine these organizations.

4.1. Inter-Governmental Organizations (IGOs)

The decline in the dominant role of nation-state in the international system resulted in a need for re-definition the concept of sovereignty. While it previously based on the autonomy and independence of states from each other, sovereignty has recently been viewed as the control of trans-border movements (Krasner, 2001). For Taylor (2005), it is a unit of participation, and establishes "a right to participate in the institutions and arrangement of the international community" (p. 52). In this context, Luxembourg is a sovereign state but Quebec is not. It is not because Luxembourg has less functional independence in the EU than the Quebec in Canada, but rather, the former has the right to participate in the range of international forums with state members, whereas the latter does not.

As the meaning of sovereignty changed and the links between states became complicated, a body (or bodies) coordinating and regulating the relations between states became a necessity. Inter-governmental organizations emerged as non-state entities with supervisory and regulatory roles to co-ordinate the relations between states. The Central Commission for the Navigation of the Rhine (1815), International Telegraph Union (1856), and Universal Postal Union (1874) can be considered as the first examples of the international organizations (Langhorne, 2006). It is impossible to enumerate this sort of organizations in today's world. Nevertheless, it is difficult to meticulously understand the role of these organizations without mentioning the most important ones.

First and foremost, the United Nations (UN) is an organization, which was established after the World War II, and functions to maintain international peace and security, to develop friendly relations among nations, to achieve international co-operation in solving international problems, and to be a center for harmonizing the actions of nations in the attainments of these common ends (UN, 2014) . With the participation of South Sudan in 2011, the UN currently has 193 members. The principal organs of the UN are General Assembly, Security Council, Economic and Social Council, Trusteeship Council, International Court of Justice, and

Secretariat. In addition to these organs, it has a variety of sub-organizations and specialized agencies such as Food and Agriculture Organization (FAO), International Atomic Energy Agency (IAEA), International Labor Organization (ILO), United Nations Children's Fund (UNICEF), and World Health Organization (WHO) to achieve the goals mentioned in the Charter. Considering the number and scope of these organizations, one can realize the impact of the UN as a non-state actor on the global politics (UN, 2014)

Another important international organization, the European Union (EU) has appeared in international scene since the end of twenty century. European Coal and Steel Community (ECSC), as predecessor of the EU, was established in 1951 with the Treaty of Paris. The main goal of the six founding members of the Community was to promote economic expansion, increase employments and raise life standards in the Community members by generating a common market (Archick & Mix, 2011). The ECSC underwent a series of transformations over the course of time; first it became European Economic Community in 1957, and then European Community in 1973. With the Treaty of European Union, also known as the Maastricht Treaty, in 1992 the Community was officially designated as the European Union (Guzzetti, 1995). The EU currently has twenty eight member states; and six candidates including Turkey which are conducting membership negotiations with the Union. There are significant functional and organizational distinctions between the UN and EU. The EU is a regional organization. There is a robust administrative connection between the EU and its members via the EU Constitution, single currency (Euro), etc. The Union imposes its standards and values on the region states; and they willingly carry out regulations in line with the instructions of the EU bodies. As a non-state actor, the EU has a significant impact on other states as seen during the last Ukrainian crisis in 2014, and reconciliation between West and Iran on the Iranian nuclear program.

There are plenty of other inter-governmental organizations such as African Union (AU), Organization of American States (OAS), Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the Arab League, G-7, G-20, and so forth. The main goal of such organizations is to achieve some objectives (economic, political, or security) by building a form of governance that cannot be achieved because of the limitations of national governments.

4.2. Multi-National Corporations (MNCs)

Several important developments in the global economic structure have been observed over the last century. International political and economic actors such as the World Trade Organization (WTO), the World Bank, and the International Monetary Fund (IMF), regional institutions such as NAFTA and EU have placed a significant position within the liberal economic order especially after the World War II. During this period, the role of MNCs in global political economy should not be ignored.

Another challenge to power of the nation-state is Multi-National Corporations (MNCs). MNC can be defined as a company that has ownership managing production facilities in two or more countries (Oatley& Education, 2012). There are three types of MNCs: (1) multi-domestic corporation which is a collection of subsidiaries, (2) global corporation that views the world as a single market, and (3) transnational corporation (TNC) which combines global efficiencies with local responsiveness (Cantwell & Iammarino, 2000). Regarding the importance of MNCs Peterson (1994, p. 261) emphasizes that "MNCs are major driver of global economic integration and established unprecedented linkage among economies worldwide".

According to Gilpin (1996), MNCs have a significant impact on the contemporary global economy. They have ability to transfer large amounts of money, technology, and managerial skills all around the world. As a nature of MNC activities, firms such as General Motors, Exxon, and General Electric try to internationalize commerce and seek new markets to gain more profit. While providing resources, innovation and technology to host countries, they are, at the same time, threat for local savings and local firms (Cantwell & Iammarino, 2005). Thus, it is clear that in today's world, MNCs have immense flexibility in moving goods, money, personal, information and technology across national borders, and this flexibility provides them huge bargaining power with national governments (Bennett, 1988). However, it should be noted that national economies, particularly developing countries like Turkey, Brazil, Malaysia, and Argentina, open their doors to the big companies and try to attract them to invest in their country so as to increase their GDP.

The Great Depression of the US in 1930s had shown that finding solution for the global crisis was really difficult without communication among countries about international economic activity. Although states have defined their rules of trade, emergence of new actors was needed in order to determine and regulate national and international economic rules. In this climate, in 1944, as the result of the Bretton Woods System, the General Agreement on Trade and Tariffs (GATT) was established (O'Rourke, 2002). The GATT became an international forum for trade diplomacy and negotiation on trade liberalization. In 1995, the World Trade Organization (WTO) replaced the GATT with the purpose of creating consensus on a global scale in order to regulate international trade and enhance economic cooperation among the members of global economic system (Oatley & Education, 2012). In fact, during the same period, apart from the GATT, decision makers of the international economic structure also planned to create two more institutions such as The International Monetary Fund (IMF) and the World Bank to reformulate international economic order that would increase cooperation in the world economy to prevent further economic downturns. These multilateral institutions mentioned above consist of their own rules and mechanisms to help expand the global trade and they can also force states to take action and change their policy (Spar, 2001). In this context, Gilpin (2001) states that in order to solve global economic problems that resulted from increasing economic interdependence, national governments emphasize the importance of international institutions during this period. However, without political support of major economic powers, international cooperation within these institutions is not possible. On the other hand, to many economists, it is necessary to reform the WTO and other international organizations as a reaction to changing nature of the global economy.

As a reflection of multinational business strategy of policy makers and multinational firms in national, regional and international level, economic regionalism gained a rapid increase in the mid-1980s. Today, it is believed that global economy is moving in the direction of regional economic blocs due to its dominant power in the world (Gilpin, 2001).

As to the role of MNCs on state behavior, it is inevitable for a weak state to stand against the interests of a global-scale MNC. Even for the powerful states, economic factors play an important role. For instance, despite some potential causes of conflict

between the US and China –such as the form of administration in China, ideological differences, and so forth- the interests of huge companies may prevent a possible conflict between the two. To Miyoshi (2003), since MNCs main objective is profit maximization, they are very influential on foreign policy of states, including that of the most powerful ones, and they bring their own agenda for international politics (Ataman, 2003, p. 48). By doing so, they have currently become one of the major actors in decision making process of national economies.

Within the current international economic structure, economic policies of states and regulatory works of institutions are of significance in the governing of liberal international order. As governments have been reforming various structure of economic integration, many businesses have fashioned their strategies in accordance with new trends in the international regulatory environment.

4.3. Non-Governmental Organizations (NGOs)

Apart from international organizations and multi-national corporations, there is another form of organization that has an impact on the decline of the state power. This form is global civil society. Civil society is "an intermediate sphere of voluntary association and activity standing between the individual and the state" (Ehrenberg, 1999). Global civil society refers to the increasing institutionalization of citizens and non-governmental networks in the governance of today's complex world. Thus global civil society cannot be reduced to NGOs, but neither can it be understood without them (Langhorne, 2006, p. 121).

International Typographical Associations (1852), World Alliance of Young Men's Christian Associations (1855), and International Committee of the Red Cross (1863) can be considered as the first examples of NGOs. The number of such organizations has grown exponentially (Clarke, 1998). While there were about 1,500 civil society organizations in the 1950s, their number reached 10,000 in 1981, and 25,000 in 2001 (Clark, 2008). As for the *Yearbook of International Organizations*, there are currently over 63,000 civil society organizations in three hundred countries and territories. What do all these organizations and associations mean for the state? They generate a focus of power within and/or against the states. A single NGO may not be as powerful as a state; however, it, at least, has power of reaching other NGOs in other countries and international organizations. As discussed in the previously mentioned article of Mathews, the power of NGOs in Canada, Mexico and the US, forced the governments of these states to revise the conditions of the North American Free Trade Agreement (NAFTA) (Mathews, 1998). Consequently, they have become a tool and also part of the *power shift*.

5. Conclusion

The state has been playing an important role in the world politics for centuries. Changing condition of the world with the influence of globalization processes has caused a change in the role of the state. It has no longer been the unique actor of the game; it was forced to share its power with some other entities.

The emergence of new form of governance partially changed the predominant character of the state, and brought about some partners to it. These partners are international and regional organizations established with certain agreements between the national governments; economic corporations generating global impacts on supply and demand chains, and finally, the associations of individuals and societies. State's absolute authority is somewhat dispersed to sub-state governmental institutions, international institutions, MNCs, and NGOs. Whereas all these entities broke the monopoly of it, the state did not completely vanish from the stage and still plays an important role in the international system. Globalization, only, brought about a new form of governance, which is based on a trade-off between the state and other entities, and reframed state's authority and brought new actors of governance to the fore.

As a result, the nation-state and its policies are of importance in the international economy. Global, multinational and transnational corporations are still essentially national firms. It is believed that even though the states have increasingly interdependent between each other in the international system because of globalization, they still hold a virtual monopoly over human loyalty. Additionally, new institutions and non-state actors have growing effects on the global scene during the last five decades along with nation state. Nobody knows whether the nation-state will be completely ineffective on sub-national, national and international issues in the future. Nevertheless it is clear that as long as there are hegemon powers in the international system, nation state naturally will exist, and they will continue to play a key role in the determining of international rules.

REFERENCES

Archick, K., & Mix, D. E. (2011). The European Union: Questions And Answers. *Current Politics & Economics of Europe*, *22*.

Ataman, M. (2003). The impact of non-State actors on world politics: a challenge to Nation-States. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, *2*(1), 42–66.

Bennett, A. L. (1988). International organisations. Retrieved from http://afrilib.odinafrica.org/handle/0/3078

Cantwell, J., & Iammarino, S. (2000). Multinational corporations and the location of technological innovation in the UK regions. *Regional Studies*, *34*(4), 317–332.

Cantwell, J., & Iammarino, S. (2005). *Multinational corporations and European regional systems of innovation*. Routledge.

Carr, E. H., & Cox, M. (1946). *The twenty years' crisis, 1919-1939: an introduction to the study of international relations*. Macmillan London.

Carson, A., & Thompson, A. (2014). The Power in Opacity: Rethinking Information in International Organizations. Retrieved from https://www.princeton.edu/politics/about/file-repository/public/Power-in-Opacity-Princeton-%5BCarson-Thompson%5D.pdf

Clark, J. D. (2008). The globalization of civil society. *Critical Mass: The Emergence of Global Civil Society*, 3–23.

Clarke, G. (1998). Non-Governmental Organizations (NGOs) and Politics in the Developing World. *Political Studies*, *46*(1), 36–52.

Copeland, D. C. (1996). Economic interdependence and war: a theory of trade expectations. *International Security*, *20*(4), 5–41.

Ehrenberg, J. (1999). *Civil society*. NYU Press.

Geeraerts, G., & Mellentin, A. (1995). Analyzing Non-State Actors in World Politics. *Pole Paper Series*, *1*(4). Retrieved from http://asrudiancenter.wordpress.com/2009/02/09/analyzing-non-state-actors-in-world-politics/

Gilpin, R. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton University Press.

Gilpin, R. G. (1996). No one loves a political realist. *Security Studies*, *5*(3), 3–26.

Göksel, N. K. (2004). Gl obalisation and the State. *Studies*, *25*(3), 345–354.

Guzzetti, L. (1995). *A brief history of European Union research policy*. Office for Official Publications of the European Communities Luxembourg. Retrieved from http://www.netaffair.org/documents/1995-a-brief-history-of-european-research.pdf

Held, D., & McGrew, A. (1998). The end of the old order? Globalization and the prospects for world order. *Review of International Studies*, *24*(5), 219–245.

Hirst, P., & Thompson, G. (1995). Globalization and the future of the nation state. *Economy and Society*, *24*(3), 408–442.

Hobbes, T. (1969). *Leviathan, 1651*. Scolar Press.

Keohane, R. O. (1989). International institutions and state power: Essays in international relations theory. Retrieved from http://www.citeulike.org/group/3040/article/2772922

Krasner, S. D. (2001). Sovereignty. *Foreign Policy*, *122*(24), 11.

Langhorne, R. (2001). *The coming of globalization: Its evolution and contemporary consequences*. Macmillan.

Langhorne, R. (2006). *The essentials of global politics*. Hodder Arnold.

Mathews, J. T. (1998). Power Shift: The Age of Non-State Actors. *Foreign Affairs (January/February, 1997)*, 93–105.

Milner, H. (1998). International political economy: beyond hegemonic stability. *Foreign Policy-Washington-*, 112–123.

Miyoshi, M. (2003). A Borderless World? *Globalization: Critical Concepts in Sociology*, *2*(726), 368.

Morgenthau, H. J. (1978). Politics Among Nations, revised. *New York: Knoph*.

Morgenthau, H. J. (2006). Six principles of political realism. *Classic Readings and Contemporary Debates in International Relations*, 57–62.

O'Rourke, K. (2002). *Europe and the Causes of Globalization, 1790 to 2000*. Department of Economics, Trinity College. Retrieved from http://www.researchgate.net/publication/24134616_Europe_and_the_causes_of_globalization_1790_to_2000/file/9fcfd50fe598cda9ef.pdf

Oatley, T. H., & Education, P. (2012). *International political economy*. Longman Boston. Retrieved from ftp://174.46.176.136/Pearson/9780205060634.pdf

Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A critical introduction*. Palgrave Macmillan.

Slaughter, A.-M. (1997). The real new world order. *Foreign Affairs*, 183–197.

Smith, G.S. (2011). G7 to G8 to G20: Evolution in Global Governance. CIGI G20 papers. No :6. Retrieved from http://www.cigionline.org/sites/default/files/g20no6.pdfSpar, D. L. (2001). National policies and domestic politics. *The Oxford Handbook of International Business*, 206–231.

Taylor, P. (2005). *International organization in the age of globalization*. Continuum.

Thou, Y. (2011). The Changing Role of Nation-state. *International Journal of English Linguistics*, *1*(2).

UN. (2014). UN Structure and Organization. Retrieved June 13, 2014, from http://www.un.org/en/aboutun/structure/org_chart.shtml

Vaughan, M. (2011). After Westphalia, Whither The Nation State, Its People and Its Governmental institutions? In *Isa Asia Pacific Regional Conference* (p. Page–1). The University of Queensland. Retrieved from http://espace.library.uq.edu.au/view/UQ:266787

Waltz, K. N. (1964). The stability of a bipolar world. *Daedalus*, 881–909.

Waltz, K. N. (2000). Structural realism after the Cold War. *International Security*, *25*(1), 5–41.

Watson, A. (2009). *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis Reissue with a new introduction by Barry Buzan and Richard Little*. Routledge.

GRAFİK ÖRGÜTLEYİCİLERİN İLKÖĞRETİM 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN BİLGİLENDİRİCİ METİNLERİ ÇÖZÜMLEME VE ÖZETLEME BAŞARILARI ÜZERİNE ETKİSİ[1]

Ömer Faruk TAVŞANLI
Araş. Gör. ,Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, omerfaruktavsanli@gmail.com

Demet SEBAN
Yrd. Doç. Dr. ,Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, dseban@akdeniz.edu.tr

ÖZET:Bu araştırmanın amacı, grafik örgütleyicilerin ilköğretim 4.sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarıları üzerinde etkisi olup olmadığını saptamaktır. Çalışma öntest-sontest desenli yarı deneysel bir çalışmadır. Araştırma için belirlenen gruplar için 8 haftalık uygulama yapılmıştır. Araştırma boyunca derslerde deney grubunda grafik örgütleyiciler etkin bir şekilde kullanılırken, kontrol grubunda grafik örgütleyiciler ders kapsamına alınmamıştır. Çalışma için veriler araştırmacı tarafından hazırlanan 10 farklı bilgilendirici metin ve bu metinler için hazırlanmış 15 açık uçlu sorudan oluşan sınavlar ile toplanmıştır. Bu metinlerden ikisi ön-test ve son-test için kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 13.0 istatistik programı kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre grafik örgütleyici kullanımı ile öğrencilerin bilgilendirici metinlerin yapısını çözümleme ve metni özetleme başarıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre bilgilendirici metinlerin anlaşılmasında grafik örgütleyicilerin etkin bir biçimde kullanılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgilendirici Metinler, Grafik Örgütleyiciler, Metnin Yapısını Çözümleme ve Metni Özetleme

THE EFFECTS OF GRAPHIC ORGANIZERS ON 4TH GRADE STUDENTS' SUCCESS IN ANALYZING AND SUMMARIZING EXPOSİTORY TEXTS

ABSTRACT: The purpose of this study is to determine whether graphic organizers have effect on the success of 4th grade primary students in analyzing and summarizing the expository text. This study is quasi- experimental study with pre-test and post-test design. The research was planned in 8 weeks practicum. Throughout the study while the graphic organizers were being used effectively, in the control group the graphic organizers were excluded from the content of the course. For the study data was collected by researchers with the help of 10 different informational text and 15 open-ended questions prepared for these texts. Two of these texts were used for pre-test and post-test and collected data was analyzed using statistical software. According to the results of the study, a statistically meaningful relationship was found between the students' use of graphic organizers to analyze the structure of informational texts and their text summarizing achievements. According to the findings of the research in the understanding of informational texts graphic organizers were proposed to be used effectively.

Key Words: Expository Texts, Graphic Organizers, Analyzing and Summarizing the Text

1. Giriş

"Metin, okumaya konu olan, anlatımsal bir bütünlüğü olan, sözcelerin oluşturduğu somut bir varlık, dilsel bir üründür" (Özdemir, 1983). Metinler insan ruhuna yönelik duygu, heyecan, korku gibi pek çok soyut değeri anlatma olanağı sunar (Günay, 2011).

Metin türleri ise metinlerin konularına, biçimsel ve teknik özelliklerine göre birbirinden ayrılmış şekilleridir. Genel olarak metin türleri bilgilendirici (öğretici) ve edebi metin türleri başlıkları altında incelenir. Öğretici metin türleri içinde akademik yazılar, makaleler, denemeler ve gezi yazıları bulunur. Edebi metin türleri içinde ise masal, fıkra ve roman gibi metin türleri vardır.

Bilgilendirici metinler okuyucunun bildiği ya da bilmediği bir konuda yeni bilgi sağlamanın amaçlandığı metinlerdir (Günay, 2011). Bu metinler gerçeğe dayalı bilgiler, teknik kelimeler, terimsel başlıklar ve farklı organizasyon stratejileri kullanılarak tasarlanır (Hall, Sabey ve McClellan, 2005). Bilgilendirici metinlerde ileti tektir. Yani bilgilendirici metinleri okumadaki amaç bilgi edinme ve öğrenmedir (Tompkins, 2008). Bilgilendirici metin türlerinin diğer metin türlerine göre anlaşılması daha zordur. Bunun ilk sebebi belli bir döneme kadar öğrenciler tarafından okunan metinlerin yapısının genellikle bilgi veren metin türlerinin yapısından farklı olmasıdır (Cain, Oakhill ve Bryant, 2004). Genelde ilkokul düzeyinde hikâye edici metinler tercih edilir. Bu metinlerin dilleri daha sadedir. Metinlerde geçen olaylar zihinde daha kolay canlanır ve içinde geçen kelimeler okuyucuya tanıdık gelir (Simmons, Griffin ve Kameenui, 1998). Hikaye edici metinlerde gözlenen bu durum bilgilendirici metinlerde gözlenmez. Bilgilendirici metinlerde daha zor kelimeler ve kavramlar vardır. Ayrıca akılda kalmayı sağlayacak şekilde bir anlatım söz konusu değildir. Sadece bilgi vermeyi amaçladığı için estetik duygular ön planda değildir (Snyder, 2012). Bu sebeplerden dolayı öğrenciler bilgilendirici metinler ile karşılaştıklarında bu metinleri anlamada zorluklar yaşarlar (Dymock ve Nicholson, 2010; Merkley ve Jeffries, 2000; Robinson ve Kiewra, 1995).

Metin türlerine göre okuma, okurken dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan bir tanesidir. Her metin türü ile anlatılmak istenenler, metin türlerinin yazım şekilleri, iletişim biçimleri ve amaçları birbirinden farklıdır. Bu yüzden aynı tarz okuma stratejileri ile tüm metin türlerini okumak zordur. Özellikle anlaşılması öğrenciler için daha zor olan bilgilendirici metinler için mutlaka bir okuma stratejisi geliştirmek gerekir. Çünkü öğrenmenin ilk yolu okuduğunu anlamadır. İlköğretim okullarının temel amacı okuduğunu anlama becerisinin öğrenciye en hızlı ve kalıcı olacak şekilde kazandırılmasıdır (Ocak, 2004).

Metinleri okuyarak ve çözümleyerek onların ne mesaj verdiğini anlamak kadar özetleme de önemli bir beceridir. Özetleme okunan bir metnin ana fikrinin metinde geçen detaylar ile desteklenerek geniş bir şekilde yazılmasıdır (Marzano, 2010;

[1] Bu makale birinci yazarın tez çalışmasından üretilmiştir.

Montelongo, Herter, Ansaldo ve Hatter, 2010; Özbay, 2009). Yapılan araştırmalara göre özetlemenin akademik başarıyı arttırdığı görülmüştür. Hatta doğru özet yazabilmenin öğrenmenin belirtisi olduğu tespit edilmiştir (Weiland ve Kingsburg, 2001; Porte, 2001). Bununla birlikte özetleme geç gelişen bir beceridir. Bu sebepten dolayı ilkokul öğrencileri okudukları metni özetlerken zorlanabilir.

Bu noktada grafik örgütleyicilerin bilgilendirici metinlerin çözümlenmesi ve özetlenmesine katkısının olacağı düşünülür. Grafik örgütleyiciler metinlerdeki kavramlar arası ilişkileri gösteren, bilgilerin anlaşılırlığını kayda değer biçimde arttıran, kavramların hafızada daha iyi yer etmesini sağlayan tanımlama ve sınıflama metotlarından birisidir (Hughes, Maccini ve Gagnon, 2003; Lubin ve Sewak, 2007).

Grafik örgütleyicilerin temeli şema kuramına dayanır. Şema kavramını ilk kullanan Kant (1781) olmuştur ve bu kavram ile algılamanın aktif bir süreç olduğundan bahsetmiştir. Daha sonra Bartlett (1932) ve Ausubel (1968) bu kuramın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır (Anderson, Spiro ve Anderson, 1978). Şemalar bilgileri hatırda tutmayı ve anlamı yapılandırmayı kolaylaştıran, yeni bilgiler için zihnimizde bir organizasyon görevi gören yapılardır (Hach, 2004). Şemaların ilk işlevi yeni edinilen bilgileri organize etmektir. Sonraki aşama bu bilgileri daha açık ve anlaşılır hale getirip kodlamak, son aşama ise hatırlamayı kolaylaştıracak bir taslak haline getirmektir (Freedman, 1992).

Ausubel 60'lı yıllarda anlamlı öğrenme teorisinin esaslarına dayanan, öğrenenin önceki bilgilerinden yola çıkarak, yeni bilgilerin öğrenilmesini kolaylaştıran bir teknik bulmuştur. Bu tekniğe "ön düzenleyiciler" ismini vererek çok önemli çalışmalar yapmıştır. Buradaki ön düzenleyiciler şema kuramındaki şemalar ile aynıdır. Grafik örgütleyiciler "ön düzenleyiciler" kavramının geliştirilmiş şeklidir. İlk olarak "yapılandırmacı gözden geçirme" adı ile ileri sürülmüştür. Zaman içerisinde "ileri düzenleyiciler" ismiyle anılmaya başlayan bu araçlar, günümüzde grafik örgütleyiciler adı ile kullanılmaktadırlar (Griffin, Malone ve Kameenui, 1995).

İnsan zihni öğrendiği bilgileri beyninde doğal olarak düzenler ve yeni bilgiler edinilecek olduğunda bunları eski yapılandırılmış bilgiler ile ilişkilendirir (Piaget, 1974). Grafik örgütleyicilerin bu noktada eğitime katkı sağlayacağı varsayılır. Grafik örgütleyiciler eğitsel olarak yeni bilgilerin kazanılmasına ve bu kazanılan bilgilerin anlamlandırılmasına fayda sağladığı gibi fikirleri ve içerikleri de düzenlemede çok büyük katkıları vardır (McKnight, 2010). Anlamlı öğrenmenin yanı sıra, bilgileri daha rahat kavrama, edinilen bilgilerin eski bilgilerle ilişkisini kurma ve yeri geldiğinde bilgiyi geri getirerek kullanma noktasında fayda sağlar (Ausubel, 1968; Tompkins ve Collom, 2004). Yani grafik örgütleyiciler bilgi transferinde büyük önem taşır. Çoklu zeka kuramı her bireye yeterli çeşitlilikte öğrenme stratejisi kullanıldığında öğrenmenin gerçekleşeceğini savunur. Grafik örgütleyiciler de bu çeşitliliğin bir parçası olarak sınıf içindeki öğrenmeye katkı sağlar ve öğrenilen bilgilerin içselleştirilmesine yardımcı olur (McKnight, 2010; Dönmez, Yazıcı ve Sabancı, 2007). Grafik örgütleyiciler vasıtası ile kurulan bağlantılar sayesinde, bilgiler uzun süreli bellekte daha uzun süre saklanır ve yeni edinilecek bilgiler ile bu bellekte tutulan bilgiler arasında kuvvetli bir ilişki kurulur (Materna, 2007). Grafik örgütleyicilerin kavramları sınıflandırma, tahmin yürütme ve önemli noktaları özetleme gibi becerilerin gelişmesine de katkıları olduğu tespit edilmiştir (Sorrel, 1990).

Bu çalışmanın amacı; bir öğretim aracı olan grafik örgütleyicilerin ilköğretim 4.sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarıları üzerinde etkisi olup olmadığını saptamaktır. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Grafik örgütleyici kullanımı 4. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri çözümleme başarılarını etkilemekte midir?

2. Grafik örgütleyici kullanımı 4. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri özetleme başarılarını etkilemekte midir?

3. Grafik örgütleyici kullanımının uygulama süresince okunan bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarılarına etkisi var mıdır?

4. Metnin zorluk derecesinin (yeni ve farklı bilgi içerme durumu) 4. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarılarına etkisi var mıdır?

2. Yöntem

Bu çalışma, grafik örgütleyicilerin ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarıları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlayan yarı deneysel bir çalışmadır. Çalışmada kontrol ve deney gruplu öntest-sontest desen tercih edilmiştir. Bu çalışmada evrenden rastlantısal seçme süreci kullanılmazken, deney ve kontrol gruplarının oluşturulmasında rastlantısal atama süreci işletilmiştir.

2.1. Katılımcılar

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Antalya il merkezinde bulunan bir ilköğretim okulunun 4. sınıfında öğrenim gören toplam 70 öğrenci oluşturmuştur. Seçilen okulun tercih edilme sebebi, okulun Antalya il merkezinde olup okul yöneticileri ve öğretmenleri ile daha önce çalışmalar yapılmış olmasıdır. Örneklem seçilirken uygulamanın yapılacağı okuldaki ilköğretim 4.sınıfların tamamına öntest uygulanmıştır. Test sonuçları SPSS 13.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiş ve tanımlayıcı istatistik sonuçlarına bakılmıştır. Buradan elde edilen sonuçlara göre iki sınıfın öntest puan ortalamalarının ön testin uygulandığı diğer sınıflara göre daha yakın olduğu belirlenmiştir. Grupların denk seçilmesiyle uygulama sonucunda deney ve kontrol gruplarının kat ettikleri mesafelerin karşılaştırılması daha kolay yapılacak ve bağımsız değişkenin ne kadar etkili olduğu ya da olmadığı net bir şekilde görülecektir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen, Türkçe öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği alanında uzman en az 5 yıllık deneyime sahip iki kişinin görüş ve önerileri doğrultusunda son haline getirilen bilgilendirici metinler ve bu metinler ile ilgili açık uçlu sorulardan oluşan başarı sınavları kullanılmıştır. Toplamda öntest ve sontest için 2 metin ve 8 hafta sürecek uygulamalar için 8 metin olmak üzere toplam 10 metin hazırlanmıştır (Bkz. EK 1: Bilgilendirici metin örneği). Metinlerin içerikleri hazırlanırken 4. sınıf Türkçe kitaplarında yer alan temalar dikkate alınmıştır. Uygulama sürecinde kullanılacak metinlerin başlıkları: (a) Müzeler; (b) Peri Bacaları; (c) Atatürk ve İnsan Hakları; (d) Deniz Kirliliği; (e) Kelebeklerin Yaşam Döngüsü; (f) Doğal Afetler ve Sonuçları; (g) Modern Teknoloji, öntest ve sontest için belirlenen metinlerin başlığı ise (a) İtalya'da Üretilen Kemanların Sırrı ve (b) Tatilimiz Zehir Olmasın şeklinde belirlenmiştir.

Metinler için sorular 3 ana başlık altında tasarlanmıştır. Bu başlıklar metni anlama ile ilgili genel yapılardır (Bkz. EK 2: Başarı sınav örneği). Bu yapılar; yüzeysel yapı, derin yapı ve metinler arası yapılardır (Günay, 2011). Dorn ve Soffos (2010) öğrencilerin bilgilendirici metinlerin ana fikrini ve ana fikri destekleyen yan fikirleri bulmaları, metnin içeriğine özgü kelimeleri anlayabilmeleri, metnin yapısını çözümleyebilmeleri ve önceki bilgiler ile yeni öğrendiği bilgileri kıyaslayabilmelerini bilgilendirici bir metni anlamada önemli aşamalar olarak belirtmiştir. Hazırlanan açık uçlu sorularda bu yapılar esas alınmıştır. Her metin için 15 soru hazırlanmıştır. Soruların cevaplarını değerlendirmek için bilgilendirici metinlerin özelliklerine uygun hazırlanmış derecelendirme anahtarı kullanılmıştır. Bu anahtara göre:

Yanıt yok. (0 puan)

İçerik ile ilgili açıklama yapılmaya çalışılmıştır, fakat metni anlama zayıftır. İçerik ilgisiz, yanlış ve yersizdir. (1 puan)

İçerik ile ilgili bilgileri kısaca not ederek metni temel düzeyde ve tam olarak anlamadığını göstermiştir. Açıklamalarda küçük hatalarda bulunmaktadır. (2 puan)

İçerik ile ilgili bilgileri kullanarak yeterli açıklamalar yazarak metni anladığını göstermiştir. (3 puan)

İçerikteki ilgili tüm bilgileri kullanarak doğru ve yeterli açıklamalar yazarak metni iyi/derin anladığını göstermiştir. (4 puan)

2.3. Uygulama Süreci

Araştırma için belirlenen gruplar için 8 haftalık uygulama yapılmıştır. Araştırma boyunca derslerde deney grubunda etkisi ölçülmek istenen değişken (grafik örgütleyiciler) etkin bir şekilde kullanılırken, kontrol grubunda grafik örgütleyiciler ders kapsamına alınmamıştır. Uygulama sürecinde deney grubunda metnin yapısına ve içeriğine uygun dört farklı grafik örgütleyici seçilmiş ve dersler işlenirken seçilen grafik örgütleyiciler aktif olarak kullanılmıştır.

2.4. Veri Analizi

Veriler toplandıktan sonra derecelendirme anahtarına göre puanlama yapılmıştır. Puanlamanın tutarlı ve güvenilir olduğuna bakmak için 2 farklı araştırmacı tarafından verilen puanların uyumluluk derecesine bakılmıştır. İki araştırmacının puanlaması arasında yüksek düzeyde uyum tespit edilmiştir (r_s=,92; p<.01). Grupların puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğine Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi ile bakılmış normal dağılan gruplar için t-testi normal dağılmayan gruplar için Mann Whitney U-testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar bulgular kısmında verilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın örneklemine giren 70 ilköğretim 4.sınıf öğrencisinin, grafik örgütleyicilerin ilköğretim 4.sınıf öğrencilerinin bilgilendirici bir metnin yapısını çözümleme ve metni özetleme başarıları üstündeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmalar sonucunda toplanan veriler, uygun istatistikî teknikler kullanılıp düzenlenmiş ve istatistik paket programı ile analiz edilmiştir.

3.1. Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilgilendirici Metinleri Çözümleme Düzeyleri

Grafik örgütleyicilerin bilgilendirici metinlerin çözümlenmesi üzerindeki etkililiğini saptayabilmek için deney ve kontrol gruplarına uygulanan öntest ve sontest sonuçları dikkate alınmıştır. Yapılan istatistiksel çözümlemeler ile uygulamadan önce ve sonra, deney-kontrol gruplarının bilgilendirici metinleri çözümleme başarıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakılmıştır.

Öntest sonuçlarına göre, dördüncü sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri çözümleme düzeylerini bulabilmek amacıyla öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığını bulmak için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre [(,200 ve ,169) p>.05] veriler normal dağılmıştır. İlköğretim 4.sınıf öğrencilerinin bilgilendirici bir metnin yapısını çözümleme başarıları arasındaki ilişkiyi bulmak için veriler normal dağıldığından bağımsız t-testi uygulanmıştır. Testin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1. de gösterilmiştir.

Tablo 1

Deney ve Kontrol Gruplarına Uygulanan Bilgilendirici Metinlerin Yapısını Çözümleme Öntest Sonuçları

Grup	N	X	SS	Sd	t	p
Kontrol	35	34,00	8,86	64	0.43	.67
Deney	35	33,00	10,19			

*p<.05

İki grup arasında bilgilendirici metinleri çözümleme başarıları arasındaki ilişki için bağımsız t- testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre, deney ve kontrol grupları arasında bilgilendirici bir metnin yapısını çözümleme başarısı bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F_{(sd)}$=,672; p>.05).

Sontest sonuçları için de verilerin normal dağılıp dağılmadığını bulmak için kolmogorov-Smirnov Normallik testi uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre [(,063 ve ,200) p>.05] veriler normal dağılmıştır. Veriler normal dağıldığından ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri çözümleme başarıları arasındaki ilişkiyi bulmak için bağımsız t- testi uygulanmıştır. Testin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2 de gösterilmiştir.

Tablo 2

Deney ve Kontrol Gruplarına Uygulanan Bilgilendirici Metinlerin Yapısını Çözümleme Sontest Sonuçları

Grup	N	X	SS	Sd	t	p
Kontrol	35	37,88	12,35	66	-5.24	.00*
Deney	35	56,58	16,77			

*p<.05

Bu testin sonuçlarına göre, grafik örgütleyiciler ile yapılan eğitim sonrasında deney ve kontrol grupları arasında, bilgilendirici metinleri çözümleme başarısı bakımından anlamlı bir fark vardır ($F_{(sd)}$=,000; p<.05). Bu anlamlı fark deney grubu lehinedir.

3.2. Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilgilendirici Bir Metni Özetleme Düzeyleri

Grafik örgütleyicilerin bilgilendirici metinlerin özetlenmesi üzerindeki etkililiğini saptayabilmek için, deney ve kontrol gruplarına uygulanan öntest-sontest sonuçları dikkate alınmıştır. Yapılacak istatistiksel çözümlemeler ile uygulamadan önce ve sonra deney-kontrol gruplarının bilgilendirici bir metni özetleme başarıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakılmıştır.

Öntest sonuçları için verilerin normal dağılıp dağılmadığını bulmak için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre [(,000 ve ,013) p<.05] veriler normal dağılmamıştır. İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici bir metni özetleme başarıları arasındaki ilişkiyi bulmak için veriler normal dağılmadığından Mann Whitney U-testi uygulanmıştır. Testin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3. de gösterilmiştir.

Tablo 3

Deney ve Kontrol Gruplarına Uygulanan Bilgilendirici Metinleri Özetleme Öntest Sonuçlarının Tanımlayıcı İstatistikleri

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	p
Kontrol	35	33,32	1099,50	.94
Deney	35	33,68	1111,50	

*p<.05

Mann Whitney U-testi sonuçlarına göre, deney ve kontrol grupları arasında bilgilendirici bir metni özetleme başarısı bakımından anlamlı bir fark yoktur ($F_{(sd)}$=,936; p>.05).

Sontest sonuçları için de verilerin normal dağılıp dağılmadığını bulmak amacı ile Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre [(,000 ve ,030) p<.05] veriler normal dağılmamıştır. İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici bir metni özetleme başarıları arasındaki ilişkiyi bulmak için veriler normal dağılmadığından Mann Whitney U-testi uygulanmıştır. Testin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4. de gösterilmiştir.

Tablo 4

Deney ve Kontrol Gruplarına Uygulanan Bilgilendirici Metinleri Özetleme Sontest Sonuçlarının Tanımlayıcı İstatistikleri

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	p
Kontrol	35	24,37	828,50	.00*
Deney	35	44,63	1517,50	

*p<.05

Bu testin sonuçlarına göre, deney ve kontrol grupları arasında, bilgilendirici bir metni özetleme başarısı bakımından anlamlı bir fark vardır ($F_{(sd)}$=,000; p<.05). Bu fark, grafik örgütleyiciler ile yapılan çalışmadan sonra, deney grubunun bilgilendirici metinleri özetleme noktasında daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur.

3.3. Grupların Haftalık Bilgilendirici Metinleri Çözümleme ve Özetleme Başarı Düzeyleri

Grafik örgütleyicileri kullanmanın bilgilendirici metinlerin çözümlenmesi ve özetlenmesi üzerindeki etkililiğini saptayabilmek için öğrencilerin her hafta gösterdikleri başarı da izlenmiştir. Öğrencilerin haftalık olarak verdikleri cevapların sonuçları dikkate alınmıştır. Yapılacak istatistiksel çözümlemeler ile haftalık olarak deney ve kontrol gruplarının bilgilendirici bir metnin yapısını çözümleme ve metni özetleme başarıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakılmıştır.

Öncelikle 8 hafta boyunca toplanan verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri tespit edilmiştir. 8 haftalık uygulamanın 1,2,3,4,6 ve 8 haftalarında verilerin normal dağıldığı görülmüştür. Bu haftalardaki istatistiksel işlemler için veriler normal dağıldığından bağımsız t-testi uygulanmıştır. Bahsedilen haftaların bağımsız t-testi sonuçları Tablo 8. de gösterilmiştir.

Tablo 8

Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin Bilgilendirici Metinleri Çözümleme ve Özetleme Başarı Düzeyleri (Verilerin Normal Dağılım Gösterdiği Haftalar)

Haftalar	**Grup**	**N**	**X**	**SS**	**Sd**	**t**	**p**
1.hafta	Kontrol	35	18,00	3,99	60	-,03	.98
	Deney	35	18,04	4,55			
2.hafta	Kontrol	35	17,15	4,82	65	-3,94	.00*
	Deney	35	23,61	8,23			
3.hafta	Kontrol	35	21,44	6,50	62	-3,53	.00*
	Deney	35	28,00	8,26			
4.hafta	Kontrol	35	20,00	7,23	64	-1,78	.08
	Deney	35	23,16	7,15			
6.hafta	Kontrol	35	20,43	5,47	61	-3,71	.00*
	Deney	35	27,52	9,08			
8.hafta	Kontrol	35	21,94	6,23	63	-5,24	.00*
	Deney	35	31,33	8,20			

*p<.05

Verilerin normal dağılım gösterdiği 1,2,3,4,6 ve 8 haftaların verileri üzerinde yapılan bağımsız t-testi sonuçlarına göre 2,3,6 ve 8 haftalarda deney ve kontrol grubunun verdiği cevaplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. 1 ve 4 haftalarda ise kayda değer bir farklılık saptanmamıştır.

Verilerin normal dağılım göstermediği 5 ve 7 haftalarda ise Mann Whitney-U testi uygulanmıştır. Bu test sonuçları Tablo 9. da gösterilmiştir.

Tablo 9

Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin Bilgilendirici Metinleri Çözümleme ve Özetleme Başarı Düzeyleri (Verilerin Normal Dağılım Göstermediği Haftalar)

Haftalar	**Grup**	**N**	**Sıra Ortalaması**	**Sıra Toplamı**	**p**
5.hafta	Kontrol	35	28,66	974,50	.04*
	Deney	35	38,64	1236,50	
7.hafta	Kontrol	35	26,11	914,00	.00*
	Deney	35	41,03	1231,00	

*p<.05

Verilerin normal dağılım göstermediği 5 ve 7 haftaların verileri üzerinde yapılan Mann Whitney U-testi sonuçlarına göre iki haftada da anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu farkın deney grubu lehine oluştuğu görülmüştür.

3.4. Bilgilendirici Metinlerin Öğrencilere Yeni/Farklı Bilgi Sağlama Düzeyleri

Bilgilendirici metinlerin anlaşılmasında metinlerin zorluk düzeyi önemli bir değişkendir. Çalışma öncesi grafik örgütleyicilerin süreç içerisindeki etkisini doğru yorumlayabilmek için öğrencilere okudukları metni yeni ve farklı bilgi içerme durumlarını değerlendirmeleri istenmiştir.

Öğrencilerin bilgilendirici metinlerin kendilerine yeni bilgiler kazandırma ile ilgili değerlendirmeleri haftalık olarak incelenmiştir. Sonuçlara göre öğrencilerin 10 metin (öntest-sontest metni dahil) yeni bilgiler edinme oranı yüksek çıkmıştır. Bu oran % 30.3 ile % 73.3 arasında değişmiştir.

Öğrencilerin metinde okudukları bilgilerin geçmişte sahip oldukları bilgiler ile örtüşüp örtüşmediği ile ilgili değerlendirmeleri haftalık olarak incelenmiştir. Öğrencilerin farklı bilgi edinme oranları % 30.3 ile % 66.7 arasında değişmiştir. Öğrencilerin verdiği cevaplara göre 10 adet metinden 4 tanesinin, eski bildiklerinden farklı olarak yeni bilgi sağlamalarına yardımcı olduğu görülmüştür. 4. haftadaki metinde hem deney hem de kontrol grubundaki öğrenciler farklı bilgi edinmediklerini dile getirmişlerdir.

1. ve 4. haftada grupların metinleri çözümleme ve özetleme başarıları arasında anlamlı bir farklılık olmaması metinlerin zorluk derecesi ile açıklanamamıştır. 4 hafta yeni bilgi edinimi az olmasına rağmen deney grubunda grafik örgütleyicilerin etkisi bulunamamıştır.

4. Sonuçlar ve Tartışma

Bu çalışma kapsamında, grafik örgütleyicilerin ilköğretim 4.sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarıları üzerinde etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgulardan ortaya çıkan sonuçlar tartışılmıştır.

Çalışma sonucunda yapılan istatistiksel analizlere göre, denel işlemlerden önce gruplar arasında fark olmamasına rağmen denel işlemlerden sonra grafik örgütleyicileri kullanan ve kullanmayan 4. sınıf öğrencilerin bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarıları arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre grafik örgütleyicileri kullanmanın bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarıları üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Sekiz hafta boyunca deney grubunda ve kontrol grubundaki dersler aynı bilgilendirici metinler kullanılarak işlenmiştir. Dersler işlenirken deney grubunda grafik örgütleyiciler aktif olarak kullanılmıştır. Grafik örgütleyicilerin süreç içerisindeki etkisine bakmak için öğrencilere her hafta hazırlanan sorular sorulmuştur. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin verdikleri cevaplar her bir metin için ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Yapılan istatistiksel analizlere göre, deney ve kontrol gruplarının bilgilendirici metinleri çözümleme ve özetleme başarıları 1. hafta ve 4. hafta hariç tüm haftalarda deney grubu lehine farklılık göstermiştir.

Çalışmada iki hafta anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Bu haftalar 1. hafta ve 4. haftadır. 1. haftada puan ortalamalarına bakıldığında deney grubu lehine küçük bir fark bulunmasına rağmen bu fark anlamlı değildir. Bunun sebebinin uygulamanın ilk haftası olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Uygulamadan önce deney grubuna grafik örgütleyiciler ile ilgili eğitim verilse bile öğrencilerin ilk hafta grafik örgütleyicileri kullanmakta zorlandıkları görülmüştür. Grafik örgütleyicileri etkili bir şekilde kullanamayan öğrenciler metinler ile ilgili soruları cevaplarken bir taslak oluşturmakta zorlanmış ve sorulara istenilen düzeyde cevap verememişlerdir. 4. haftada ise anlamlı fark bulunmamasının metnin zorluk düzeylerinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Fakat metnin öğrenciler için yeni bilgi içerip içermediğine ilişkin bulgulara bakıldığında metnin her iki grup tarafından farklı bilgi içermediği ve öğrencilerin metni kolay bulduğu görülmüştür. Ayrıca kontrol grubu öğrencileri metnin kendileri için daha fazla yeni bilgi içerdiğini söylemiştir. Bu veriler doğrultusunda 4. haftada işlenen metin öğrenciler tarafından kolay bulunmuştur ve gruplar arasındaki başarı düzeyinde anlamlı bir fark olmaması metnin zorluk düzeyi ile açıklanamamıştır. Bununla birlikte öntest, sontest ve süreç içerisindeki değerlendirmeler düşünüldüğünde grafik örgütleyicilerin metinlerin çözümlenmesini kolaylaştırdığı ve özetleme başarılarını arttırdığı söylenebilir.

Bu araştırmanın sonuçları grafik örgütleyicilerin öğrencinin okuduğunu anlama ve yazma başarıları üzerindeki olumlu etkilerinin saptandığı çalışmaların bulgularını desteklemektedir. Yapılan çalışmalarda grafik örgütleyicilerin öğrencilerin okuduklarını anlamalarına yardımcı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar yapılan araştırmanın bulgularını da desteklemektedir. Grafik örgütleyicilerin öğrencilerin okuduklarını anlama başarıları üzerindeki etkisi ölçen çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Alvermann (1981) yılında New York'ta 128 öğrenci ile yaptığı çalışmada grafik örgütleyicilerin bilgilendirici metinleri anlamayı ne ölçüde etkilediğini araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarında grafik örgütleyicilerin bilgilendirici metinlerden elde edilen bilgileri geri getirme noktasında faydalı olduğu fakat okumayı anlama noktasında öğrencilere yardımcı olamadığı görülmüştür.

Millet (2000) yılında, grafik örgütleyicilerin ilköğretim 2.sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama başarılarına etkisini araştıran bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, grafik örgütleyiciler öğrencilerin okuduklarını anlamalarına olumlu katkılar sağlamıştır. Ayrıca çalışma grafik örgütleyiciler ile işlenen metinlerden elde edilen bilgilerin daha kalıcı olduğunu da göstermiştir.

Di Cecco ve Gleason (2002), yaptığı çalışmada grafik örgütleyicilerin bilgilendirici metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırma durumunu sınamıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, grafik örgütleyiciler bilgilendirici metinlerin daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yolla edinilen bilgilerin daha kolay hatırlandığı ve kullanılabildiği de bu çalışmada tespit edilmiştir.

Bernhardt (2010), yaptığı çalışmada grafik örgütleyicilerin kullanımının okuduğunu anlamaya etkisini ölçen bir çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, grafik örgütleyiciler okunan metinlerin yapısını çözümleme ve metni geniş kapsamda anlamaya büyük faydalar sağlamıştır. Çalışmada grafik örgütleyicileri kullanan grubun okudukları metinleri daha kolay anladıkları tespit edilmiştir.

Synder (2012), yaptığı çalışmada grafik örgütleyicilerin sebep-sonuç ilişkili bilgilendirici metinlerin anlaşılmasına etkisini araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, grafik örgütleyiciler bilgilendirici metinlerin daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca grafik örgütleyicilerin metinlerin yapısını çözümleme ve metindeki ilişkileri anlama bakımından da öğrencilere kolaylıklar sağladığı görülmüştür.

Kim, Vaughn, Wanzek ve Wei (2004), yaptığı çalışmada grafik örgütleyicilerin öğrenim güçlüğü çeken öğrencilerin okuduğunu anlama başarıları üzerine etkisini araştırmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, grafik örgütleyicilerin öğrenim güçlüğü çeken öğrencilere okuduğunu anlama noktasında büyük faydalar sağladığı görülmüştür. Yapılan çalışma ile grafik örgütleyicilerin yalnızca normal öğrenciler ile değil aynı zamanda öğrenim güçlüğü çeken öğrenciler ile kullanılabileceği görülmüştür.

Yapılan çalışmalarda grafik örgütleyicilerin öğrencilerin yazma başarılarına olumlu katkılar sağladığı görülmüştür. Bu sonuçlar yapılan araştırmanın özetleme başarısı ile ilgili kısmın bulgularını da desteklemektedir. Grafik örgütleyicilerin öğrencilerin yazma başarıları üzerindeki etkisi ölçen çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Culbert (1998) yılında yaptığı çalışmada grafik örgütleyicilerin, bilgilendirici metinleri özetlemeye etkisini araştırmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre grafik örgütleyicilerin, bilgilendirici metinlerin özetlenmesine, özellikle de ana fikir ve yan fikirlerin doğru tespit edilmesine olumlu katkılar sağladığı belirtilmiştir.

Katayama ve Robinson (2000) 117 üniversite öğrencisi ile grafik örgütleyicilerin, öğrencilerin not tutma becerilerini etkileme durumlarını incelemiştir. Bu çalışma grafik örgütleyicin öğrencilere daha etkin not tutma becerisi kazandırdığını göstermiştir. Bu sonuç grafik örgütleyicilerin yalnızca ilkokul düzeyindeki öğrencilerin yazma başarılarına değil, aynı zamanda üniversite düzeyindeki öğrencilerin de yazma başarılarına olumlu katkılar yaptığını göstermiştir.

Ayrıca Moore ve Readence (1984) yılında grafik örgütleyiciler ile ilgili yapılan nicel ve nitel çalışmaları gözden geçirmiş ve genel bir değerlendirme yapmıştır. Nicel araştırmaların incelendiği kısımda 23 adet çalışma taranmıştır. Taranan çalışmalar grafik örgütleyicilerin metinlerden öğrenmeye sınırlı da olsa katkısının olduğu yönündedir. Nitel araştırma kısmında da nicel araştırma kısmında olduğu gibi 23 araştırma incelenmiştir. Bu araştırmalarda iki tema ön plana çıkmıştır. Bu temalar öğretmenlerin grafik örgütleyiciler hakkındaki görüşleri ve araştırmacıların grafik örgütleyiciler hakkındaki görüşleridir. Öğretmenlerin grafik örgütleyicilerin öğrenme aktivitelerini kontrol altına aldığını ve bu şekilde öğrenmeyi daha iyi organize ettiklerini söylediği görülmüştür. Araştırmacıların ise grafik örgütleyicilere öğretmenlere göre daha mesafeli yaklaştıkları, grafik örgütleyicilerin kullanılmasının faydalı olacağını ama çok fazla beklentiye girmenin hayal kırıklığına sebep olacağını söylediği ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın sonuçları yukarıda bahsedilen çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre grafik örgütleyicilerin bilgilendirici metinleri çözümleme noktasında faydalı olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bakılan ikinci durum olan metinlerin özetlenmesi kısmında da grafik örgütleyiciler öğrencilere faydalar sağlamıştır.

Bu araştırma ile benzer sonuçlar gösteren diğer çalışmalara rağmen bazı çalışmalarda grafik örgütleyicilerin etkisi yukarıdaki çalışmalar kadar olumlu bulunmamıştır. Mesela Jasmine (2012), yaptığı çalışmada grafik örgütleyicilerin ilköğretim 4.sınıf öğrencilerinin metinleri özetlemeye etkisini araştırmıştır. Bu araştırmada öntest ve sontest arasındaki puan farkı %5 sontest lehine fazla bulunmuştur. Bu düzeydeki bir fazlalık etkinliği sınanan değişken açısından olumlu bir durum değildir. Bu doğrultuda iki grup arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Bu sonuç öğrencilerin, grafik örgütleyicileri kullansa bile etkili bir özet yazarken hala zorlandığını göstermektedir. Fakat nispeten (%5) bir iyileşme söz konusudur. Benzer şekilde Chang, Sung ve Chen (2002), yaptıkları çalışmada kavram haritalarının metinleri anlama ve özetleme başarılarına etkisini araştırmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, grafik örgütleyicilerden bir tanesi olan kavram haritalarının, öğrencilerin metinleri anlamasına ve özetlemesine belirgin bir katkı sağlamamıştır.

5. Öneriler

Elde edilen bulgular ve çıkarılan sonuçlar dikkate alındığında ders kitabı hazırlayanlar, sınıf öğretmenleri ve Türkçe derslerini yürütenler ve bu alanda yapılacak diğer araştırmalar için öneriler getirilebilir.

Çalışma boyunca kullanılacak bilgilendirici metinleri seçmek için tüm 4. sınıf Türkçe ders kitapları taranmasına rağmen uygun nitelikte metinler bulunamamıştır. Ders içeriklerinde bilgilendirici metinler ile yapılan çalışmalara daha fazla yer verilmeli ve bu metinlerin içeriğinin ve yapısının bilgilendirici metinlerin özelliklerini yansıtmasına dikkat edilmelidir.

Bilgilendirici metinleri anlamak yalnızca akademik başarıyı ilgilendiren bir konu değil aynı zamanda hayatı daha kolay sürdürülebilmesi için de edinilmesi gereken bir kazanımdır. Günlük yaşamda haritalar, dergiler, broşürler ve gazeteler çok fazla sayıda bilgilendirici metin içerir. Eğitimin ve sosyal hayatın modernleşmesi, bilgiye ulaşmanın kolaylaşması da bilgilendirici metinleri okumanın ve anlamanın önemini arttırmıştır. Bilgilendirici metinlerin anlaşılmasını zordur. Erken yaşta başlaması gereken bilgilendirici metinleri anlama konusunda öğretmenlerin yardımcı olması ve öğrencilere stratejiler öğretmesi

gerekmektedir. Grafik örgütleyicilerin kullanılması bilgilendirici metinlerin yapılarının çözümlenmesi ve özetlenmesi konusundaki başarıyı arttıracak ve öğrenmeyi kolaylaştıracaktır.

Bu çalışma Antalya ilindeki bir okul ve 4. sınıflar ile sınırlıdır. Grafik örgütleyicilerin farklı sınıflar, farklı metin türleri ve farklı değişkenler de göz önünde bulundurularak araştırılması bu alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca bilgilendirici metin yazma konusunda grafik örgütleyicilerin etkisi konusunda araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Alvermann, D. E. (1981). The Compensatory Effect of Graphic Organizers on Descriptive Text. *The Jounal of Educational Research.* 75 (1), 44-48.

Anderson, R. C, Spiro, R. J. ve Anderson, M. C. (1978). Schemata as Scaffolding for the Representation of Information in Connected Discourse. *American Educational Research Journal*, 15 (3), 433-440.

Ausubel, D. P. (1968). *Educational Psychology*. New York: Rinehart & Winston.

Bartlett, F. C. (1932). Remembering. Cambridge: The University Press, 1932.

Cain, K., Oakhill, J., ve Bryant, P. (2004). Children's reading comprehension ability: Concurrent prediction by working memory, verbal ability, and component skills. *Journal of educational psychology*, *96* (1), 31-42.

Dönmez, C., Yazıcı, K. ve Sabancı, O. (2007). Sosyal Bilgiler Derslerinde Grafik Düzenleyicilerin Kullanımının Öğrencilerin Akademik Bilgiyi Elde Etmelerine Etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(3), 437-439.

Dymock. S. ve Nicholson, T. (2010). "High 5!" Strategies to enhance comprehension of expository text. *The Reading Teacher, 64* (3), 166-178.

Freedman, S.A. (1992). Triggering the gender schema: A theoretical proposition. *Women and Language*, 75(1), 52.

Günay, D. (2011). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayıncılık

Griffin, C. C., Malone, L. D., ve Kameenui, E. J. (1995). Effects of graphic organizer instruction on fifth-grade students. *The Journal of Educational Research*, *89* (2), 98-107.

Hach, G. (2004). *Effects of a Narrative Instructional Strategy on Knowledge Acquisition and Retenntion from a Nutritition Education Video.*Yayımlanmamış Doktora Tezi. The University of Florida.

Hall, K. M., Sabey, B. L., ve McClellan, M. (2005). Expository text comprehension: Helping primary-grade teachers use expository texts to full advantage. *Reading Psychology, 26* (3), 211-234.

Hughes, C. A., Maccini, P., ve Gagnon, J. C. (2003). Interventions that positively impact the performance of students with learning disabilities in secondary general education classes. *Learning Disabilities, 12*(3), 101-111.

Kant, I. (2010). *Critique of pure reason* (Çeviren J. M. D. Meiklejohn). An Electronic Classics Series Publication. (Orijinal çalışma 1781 yılında basılmıştır).

Katayama, A. D. ve Robinson, D. H. (2000). Getting Students "Partially" Involved in Note-Taking Using Graphic Organizers. *The Journal of Experimental Education*, 68(2), 119-133.

Lubin, J. ve Sewak, M., (2007). Enhancing learning through the use of graphic organizers: AReview of the literature. *Lynchburg College Online Journal of Special Education, 4*, 1-37.

Materna, L. (2007). *Jump-Start the Adult Learner: How to Engage and Motivate Adults Using Brain-Compatible.* Thousand Oaks: Corwin Press.

Marzano, R. J. (2010). Summarizing to comprehend. *Educational Leadership,67* (6), 83-84.

McKnight, K. S. (2010). *The Teacher's Big Book of Graphic Organizers.* San Francisco: Jossey-Bass.

Merkley, D. M. ve Debra, J. (2000). Guidelines for implementing a graphic organizer. *The reading teacher* , 54(4), 350-357

Montelongo, J., Herter, R. J., Ansaldo, R. ve Hatter, N. (2010). A lesson cycle for teaching expository reading and writing. *Journal of Adolescent & Adult Literacy, 53*(8), 656-666.

Moore, D. W. ve Readence, J. E. (1984). A Quantitative and Qualitative Review of Graphic Organizer Research. *The Journal of Educational Research*, 78(1), 11-17.

Ocak, G. (2004). İlköğretim okulu 5. sınıf öğrencilerinin okuma anlama düzeyine videonun etkisi. *İlköğretim-Online, 3* (2), 19-25.

Özbay, M. (2009). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II.* Ankara: Öncü Kitap.

Özdemir, E. (1983). *Anlayarak Okuma Tekniği.* Ankara: Mektupla Öğretim Merkezi Yayınları

Piaget, J. (1974). *The Thought and Language of The Child.* New York: New American Library.

Porte, L. K. (2001). Cut and paste 101. *Teaching Exceptional Children*, 34, 14-20.

Robinson, D. H ve Kiewra, K.A. (1995). Visual Argument: Graphic Organizers Are Superior to Outlines İn İmproving Learning From Text. *Journal of Educational Psychology*, 87 (3),455-467.

Simmons, D., Griffin, C. ve Kameenui, E. (1988). Effects of teacher-constructed pre- and post-graphic organizer instruction on sixth-grade science students' comprehension and recall. *Journal of Educational Research, 82* (1), 15-21.

Sorrel, A.L. (1990). Three reading comprehension strategies: TELLS, story mapping, and QARs. *Academic Therapy*, 25, 359-368.

Snyder, A. E. (2012). *The Effects of Graphic Organizers and Content Familiarity on Second Graders' Comprehension of Cause/Effect Text.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Columbia University.

Tompkins, G. E. ve Collom, S. (2004). *Sharing the Pen.* New Jersey. Merrill Prentice Hall.

Topmkins, G. E. (2008). *Teaching Writing.* New Jersey. Pearson Prentice Hall.

Weiland, A. ve Kingsbury, S. J. (2001). Immediate and delayed recall of lecture material as a function of note taking. *The Journal of Educational Research*, *72* (4), 228-230.

EK:1

TATİLİMİZ ZEHİR OLMASIN

1 Tatile çıkmadan önce birçok şey önceden planlanır. Eğlenmek, dinlenmek ve farklı yerler görmek için büyük bir hevesle gidilen tatillerde hasta olmak insanı çok üzer. Hatta tatil sırasında önemsiz bir ağrının ortaya çıkması bile ağzımızın tadını kaçırır. Bu nedenle tatilde keyfimizin kaçmaması için yeterince dinlenmek, iyi uyumak ve beslenmek akla gelen üç önemli öneridir.

2 Tatiller hepimiz için rahatlama zamanlarıdır. Ancak bu durum genelde gerçekleşmez. Çünkü insanlar turist olarak bir yere gittiğinde kısa zamanda çok yer gezip görmek isterler. Bu gezmeler bir süre sonra yorucu bir etkinlik haline gelir. Gezdikçe baş ağrıları başlar, ayaklar yorulur, şişer ve sonunda yürüyemeyecek duruma gelir. Tatilde bunlar hissedilmeye başlandığında artık durmak, dinlenmek ve rahatlamaya çalışmak gerekir. Vücut sonuna kadar zorlanmamalıdır. Yorulan vücut zayıflar ve zayıf vücutlar hasta olmaya daha eğilimli olur. Bu yüzden durup dinlenmek gerekir. Üstelik dinlenirken insanları seyretmek de eğlendirici bir etkinliktir.

3 Dinlenmek ve rahatlamak kadar uyku da çok önemlidir. Sağlıklı kalmak için yeteri kadar uyumak gerekir. Tatil zamanlarında genellikle uyku sorunları yaşanır. Bu sorun bazen kalınan otelin pek rahat olmamasından kaynaklanır. Böyle bir durumda odayı ya da oteli değiştirmek akıllıca bir adımdır. Bazen de uyuma sorunu, gidilen tatil yerinin çok hareketli olmasıyla ilişkilidir. Bu tür yerlerde yüksek sesle çalınan müzikler bir gürültü kaynağıdır. Tatilde uyumaya engel olan bu tür sorunları çözmek gerekir. Dışarıda geç saatlere kadar vakit geçirildiğinde uyku düzeninin bozulmamasına dikkat edilmelidir. Bunun için tatilde uyku düzenini de doğru planlamak gerekir.

4 Önemli bir diğer nokta da beslenmedir. Gidilen yerdeki yemekler insanın ağız tadına fazla hitap etmeyebilir. Ancak vücudun gereksinim duyduğu sebze, meyve, et ve süt gibi temel besinleri almak yerinde olur. Bilindiği gibi iyi beslenmek, çok yemek anlamına gelmez. Ancak doğru yiyecekleri doğru zamanda tüketmek demektir. Gereksinim duyulandan fazla yemek tatilde insanı hasta edebilir. Tatil yerinde yapılan yöresel yemeklerden tüketilmek istendiğinde bunların nasıl yapıldığını, hangi malzemelerin kullanıldığını ve ne kadar yemek gerektiğini düşünmek de önemli bir noktadır.

5 Bu üç nokta tatilin kötü bir biçimde sonlanmaması için alınacak önlemlerdir. Bunlara dikkat edilmediğinde büyük beklentilerle gidilen tatilin hastalıkla sonuçlanacağını unutmamak gerekir. Dinlenmiş, eğlenmiş ve mutlu bir biçimde günlük hayatımıza dönmeyi umarken yukarıda anlatılan olumsuzluklar bizi tam tersine daha yorgun ve mutsuz bir duruma getirebilir.

(Mikulecky ve Jeffries, 1986. *Reading Power* isimli kitaptaki bir metinden uyarlanarak yazılmıştır).

EK:2

İsim:

TATİLİMİZ ZEHİR OLMASIN

(Sorular)

1. Okuduğunuz metnin başlığı farklı ne olabilir?
2. Okuduğunuz metne göre tatil yapmanın amaçları nelerdir?
3. Okuduğunuz metne göre tatillerde sağlıklı kalmak için neler yapılmalıdır?
4. Okuduğunuz metne göre bir yere giden turistlerin etkinlikleri neden yorucu bir hal alır?
5. Metinde geçen ve altı çizili olan “eğilimli” sözcüğünün anlamı için ne söylenebilir?
6. Okuduğunuz metnin konusu nedir?
7. Okuduğunuz metnin ana fikri sizce nedir?
8. Okuduğunuz metinlerdeki 2, 3, 4 numaralı paragraflarda anlatılanları bir cümle ile özetleyiniz.
9. Her bir paragrafta anlatılan konuların birbiri ile nasıl bir ilişkisi vardır?
10. Okuduğunuz metni kısaca özetleyiniz.
11. Sizce tatil yapmak ile dinlenmek arasında nasıl bir ilişki vardır?
12. Tatilde kendini korumasına rağmen hastalığa yakalananlara önerileriniz nelerdir?
13. Yurt dışına tatile gitmeyi planlayanlar hasta olmamak için farklı hangi önlemleri almalıdır?
14. Okuduğunuz metinde hangi bilgiler sizin için yeniydi?
15. Okuduğunuz metindeki hangi bilgiler önceki bildiklerinizden farklıydı?

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK HİKÂYESİNDE(1923-1950) YUNAN/RUM ALGISI

Ensar KESEBİR
Okutman Doktor, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, ensarkesebir@hotmail.com

ÖZET: 1923 sonrası Türk hikâyesine bakıldığında, Yunan/Rum karakterlerin hem Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın taze hâtıralarından dolayı olumsuz, hem de yüzlerce yıllık mekân birlikteliğinin sonucu olarak olumlu bir şekilde yer aldıkları görülür. 1923 ile 1950 yılları arasındaki dönemi kapsayan çalışmada altı yazarın yedi hikâye kitabından toplam on beş hikâye incelendi. Ele aldığımız on beş hikâye, Rumları doğrudan konu edinen hikâyelerdir. Bu hikâyeler içinde, Rumları "milliyetçi" perspektifle "öteki" olarak gören hikâyeler olduğu gibi, onları "insancıl" bakış açısıyla ele alan hikâyelere de rastlandı. Kimi yazarlarımızın hikâyelerinde Yunan/Rum karakterler genellikle arkadaş ya da dost konumundadır. Arkadaş ya da dost olmayan Yunanlılar/Rumlar ise, okuyucuya mağdur ve mazlum bir pozisyonda sunulur. Yunanlıları/Rumları "insancıl" bir yaklaşımla ele alan hikâyecilerimizin ortak özellikleri şöyledir: Yunanlıların/Rumların yoğun oldukları yerlerde yaşamaları, büyümeleri ve yurtdışına çıkmış olmaları. Yunanlıları/Rumları olumsuz karakterler olarak sunan yazarlarımızın hikâyelerinde ise, Yunanlılara/Rumlara ait sıfatlar genellikle şu şekildedir: Zalim, zorba, kâfir, hain, işbirlikçi. Çalışmada hikâyelerdeki Yunan/Rum algısı tahlil edilirken yazarların kendi hayatlarından da yararlanıldı. Rum/Yunan karakterlerin hikâyelerde neden "insancıl" ya da "milliyetçi" bir perspektifte değerlendirildiği sorusunun cevabı aranırken tarihî ve sosyolojik verilerin yanı sıra yazarların biyografik verileri üzerinde de duruldu.

Anahtar Kelimeler: Türk Hikâyesi, Milliyetçilik, Yunan/Rum Karakterler.

GREEK/ASIA MINOR IMAGE IN TURKISH STORY OF REPUBLICAN PERIOD (1923-1950)

ABSTRACT: When the Turkish story after 1923, Greek / Greek character of both the First World War and the War of Independence negative because of fresh memorabilia, as well as unity is seen as the result of hundreds of years of space they take place in a positive way. Study covering the period between 1923 and 1950, six of the seven story writer's story has been viewed a total of fifteen books. We have dealt with fifteen stories, stories that are acquired directly from the Greek issue. In this story, Greeks are "nationalist" perspective "other" as well as stories as you see them "humanitarian" addressing the story from the point of view were accepted. Some authors in our story Greek / Greek characters are usually friends or friendly position. Friends or unfriendly Greeks / The Greeks, the victims and the oppressed presented to the reader in one position. Greeks / Greek for "humane" is as follows storyteller with an approach to address our common characteristics: the Greeks / Greek Cypriots living in places where they are concentrated, growth, and they are out abroad. The Greeks / Greek writer in the story of our offering as negative characters, Greeks / Greek adjective on generally as follows: oppressors, tyrants, infidels, traitors, collaborators. In the study of Greek history / Greek perception of the assay while the author was utilized in their own lives. Greek / Greek cause of the characters in the story "humane" or "nationalist" while searching for the answer also focused on historical and biographical data as well as the author of the question of sociological data in an evaluation perspective.

Key words: Turkish story, Nationalism, Greeks/Asian Minor Characters.

Çalışmamız, 1923 ile 1950 yılları arasında yazılan Türk hikâyelerindeki Yunan/Rum imajını incelemeyi amaçlamaktadır. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği ilkelerden biri de "milliyetçiliktir". Bu ilke doğrultusunda yeni bir ulus devlet inşa etmek istenmiştir. Devletin, "milliyetçilik" ilkesinin edebî hayata da sirayet ettiği görülür. Cumhuriyet döneminin önemli hikâyecilerinden biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yunan mezalimini tespit etmek üzere, savaştan sonra devlet tarafından bölgeye gönderilen ve Halide Edip'in başkanlık ettiği heyetin içinde yer alır (Karaosmanoğlu vd. 1980: 5). Yakup Kadri'nin *Millî Savaş Hikâyeleri* başlığı altında topladığı hikâyeler, devletin milliyetçilik ilkesinin edebî metinlere yansımasının somut örneklerinden biridir. Yakup Kadri, İsmet İnönü'nün Yunanlıların yaptıkları mezalimi şiirleştiren genç bir şairin defterine, "*düşman mezalimini millî facialar gibi terennüm etmeye çalışanları takdir ve teşvik etmeyi bir vazife addederim*" (Karaosmanoğlu, 2010a: 139) şeklinde bir not düştüğünü söyler. Dolayısıyla Yunanlıları/Rumları hikâyelerine aktaran kimi hikâyecilerimizin, bu karakterler hakkındaki kanaatlerinde bireysel düşüncelerinin yanı sıra siyasî iradenin bakış açısının da etkili olduğu söylenebilir. Hikâyelerde yer alan Yunan/Rum algısında, devletin "milliyetçilik" ilkesinin yanı sıra tarihî olgular da etkilidir. Yirminci yüzyılın ikinci çeyreği, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi Türkler için çok önemli hâdiselerin yaşandığı yılların hemen sonrasıdır. İncelediğimiz hikâyelerde de görüldüğü üzere, Anadolu "yabacılar" tarafından "işgal" edilmiş, yüzlerce yıldır beraber yaşadığımız Rumlar ayrılık hareketlerine girişmiştir. Ayrıca, çalışmamız yirmi yedi yıllık (1923-1950) bir dönemi kapsamaktadır. 1923'den 1950 yılına kadarki süreçte altı yazarın[1] yedi hikâye kitabından[2] toplam on beş hikâye irdelendi. Metin içerisinde, her hikâye kitabının ilk geçtiği yerde, kitabın ilk baskısının ne zaman yapıldığı parantez içinde belirtilmiştir. Bu durum, 1923 yılından 1950'ye kadarki süreçte Yunan/Rum algısının yıllara göre nasıl değişkenlik gösterdiğine işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. 1923 yılından 1950 yılına doğru ilerledikçe, hikâyelerdeki Yunan/Rum algısının daha olumlu bir havaya büründüğü görüldü. Bu durumda, büyük bir kanlı çatışma olan Kurtuluş Savaşı'nın taze hâtıralarından uzaklaşılmasının etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca Rumların olumlu karakterler olarak çizildiği hikâyelerin yazılış tarihlerine bakıldığında - Halit Ziya'nın *İzmir Hikâyeleri* (1950), Sait Faik'in *Mahalle Kahvesi* (1950) ve Sabahattin Ali'nin *Sırça Köşk* (1947)- devletin de yirmili ve otuzlu yıllardan farklı olarak çok partili hayata (1946) geçtiği görülmektedir.

[1] Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halit Ziya Uşaklıgil, Sait Faik Abasıyanık ve Sabahattin Ali.
[2] Siyah Beyaz Hikâyeler, Sönmüş Yıldızlar, Olağan İşler, Millî Savaş Hikâyeleri, İzmir Hikâyeleri, Mahalle Kahvesi ve Sırça Köşk.

1. "Öteki" Yunanlılar/Rumlar: Olumsuz Yunan/Rum Karakterleri Anlatan Hikâyeler

René Wellek (2013: 107), edebiyatın ifade vasıtası olarak toplumun oluşturduğu dili kullandığını ve yazarın kendisinin toplumun bir üyesi olduğunu söyler. Nitekim Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi facialarn toplumsal bellekte yer ettiği yıkım düşünüldüğünde, Yunanlılar/Rumlar için toplumun bir kesiminin "dinî" farklılıklara gönderme yapan kâfir, din düşmanı vs. gibi sert ifadeleri kullandığı görülür. Yunanlıların/Rumların "öteki"[3] olarak görülmesi ve böylesine keskin ifadelerle tanımlanmaları çetin savaşlar verdiğimiz Yunanlıların/Rumların dinî, millî ve kültürel aidiyetler bakımından bizden farklı olmalarıyla ilgilidir.

Peyami Safa'nın *Siyah Beyaz Hikâyeler*[4] (1924) adlı kitabındaki "**Hınç**" hikâyesi, Türk-Yunan savaşını konu edinen hikâyelerden biridir. Hikâyede Yunan/Rum askerleri için kullanılan sıfatlar şöyledir: Irz, din ve iman düşmanları, herif, katil, düşman ve kâfir. Hikâyede, Karahisar mevkiinde Türklere katliam yapan Yunan askerlerinin Türk ordusunca esir alınması anlatılır. Yunan askerleri esir alınıp şehir merkezine getirilince Türk ahalisi bu heriflere "hınçla" bakar. Yunan askerlerine hınçla bakan kadınlardan biri, esirler önünden geçerken birden bayılır. İsmi zikredilmeyen kadın, esirlerin içinde Karahisar'daki evini basan Yunan askerini görmüştür. Eşini öldüren, kızını ise kuyuya atan "*yılan derisi gibi mavi gözlere*" sahip olan bu "*herifi*" görür görmez tanıyan kadın, ondan intikam almak ister. Türk komutanın esirlerin mahkemeye çıkacağını söylemesine rağmen kadın elindeki demir parçasıyla eşinin ve kızının katilini öldürür (Safa, 1342: 40-46). Hikâyede, okuyucunun millî hislerine seslenildiği, millî hassasiyetlere vurgu yapılarak Yunanlıların/Rumların "öteki" olarak işlendiği aşikârdır. Dikkat çekici olan millî farklılığa vurgunun yanı sıra dinî farklılığa da atıf yapılmasıdır. "Düşman" Yunanlılar/Rumlar kâfirdir ve din ve iman düşmanıdır. Toplumun bir üyesi olan ve toplumsal bellekten beslenen yazarın hikâyede böyle ifadeler kullanması, Wellek'in belirttiği gibi "toplumun oluşturduğu" dille açıklanabilir. Ayrıca hikâyenin yazarı Peyami Safa, millî hassasiyetleri yüksek olan bir yazardır. Milliyetçiliğin tarih, dil, din ve dolayısıyla manevî değerler gibi unsurlara dayandığını söyleyen Peyami Safa, amacının bu değerleri korumak olduğunu ifade eder (Timurtaş ve Göze, 1970: 189). Türk-Yunan savaşını, dinî bir savaş olarak gören, bu savaşın Türk-Yunan/Rum savaşından öte Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında cereyan eden bir savaş olarak kabul eden sadece Peyami Safa da değildir.[5]

Yunanlıların/Rumların Hristiyan olmalarına hiçbir vurgu yapılmadan sadece millî hassasiyetlerden dolayı "öteki" olarak çizildiği hikâyeler de vardır. Örneğin Reşat Nuri'nin *Sönmüş Yıldızlar* [6] (1927) adlı kitabındaki "**Tehdit**" hikâyesinde işgalci Yunanlılar, Bursa'yı işgal etmiş; Bursa'daki Rum soydaşları da bu işgalde soydaşlarına yardım etmiştir. "Zalim" Yunanlılar, herhangi bir dinî ifade kullanılmadan şöyle tasvir edilir: "*Yunan askerleri aşağıda bir çiftlik basmışlar… O esnada sokakta bulunan kardeşlerim dayanamamışlar, kendileri gibi ateşli sekiz, on gençle beraber yardıma gitmişler, iki saat süngüye, makineli tüfeğe karşı küçük cep tabancalarıyla muharebe etmişler… Neticede bu biçarelerden bir kısmı şehit düşmüş, bir kısmı firar etmiş… (…) Yunanlılar, firarileri her tarafta arıyor, âsi diye kurşuna dizmek istiyorlarmış…*" (1980: 110). Yunanlılar şehri işgal ettikten sonra, Türk esnafına saldırır ve Türkleri tutuklamaya başlar. Hikâyenin merkezinde ismi zikredilmeyen beyefendinin kızı Remziye vardır. Remziye ve ailesi, işgalden çok yıllarca beraber büyüdükleri Rum Hristo'nun hainliğine üzülürler. Beyefendi, Hristo'yu küçük yaşlardan itibaren konağına almış ve kimsesiz Rum çocuğunu himaye etmiştir. Fakat Hristo, soydaşları Bursa'yı işgal edince kendisine yapılan bütün iyilikleri unutur ve beraber büyüdüğü insanlara sırt çevirir. Hristo, işgal devam ederken kardeşlerinden haber alamayan Remziye'nin yanına gelir. Remziye'ye kardeşlerinin nerede saklandığını bildiğini söyler. Bu güzel haber üzerine gözleri parlayan Remziye'nin yüzü, Hristo'nun rüşvet istemesi üzerine asılır. Hristo, getirdiği bu haber karşılığında, "*ekmeğinizi yedim, mektepte okudum: Şimdi sayenizde bir bahçe sahibi olacağım… Üç kardeşin için beş yüz lira çok değil…*" (1980: 112) diyerek Remziye'den para ister. Remziye, önce bu duruma inanamasa da kardeşlerinin can güvenliğini düşündüğü için Hristo'ya para vermeyi kabul eder. Remziye, üzerindeki bütün parasını vermesine rağmen Hristo'nun istediği rakama ulaşamaz. Remziye, paranın geri kalan kısmını tedarik edeceğini söyler. Fakat gözünü para hırsı bürümüş Hristo, "*Hanımefendi… İş iştir… Ahbaplık başka… Şimdi bunu alıyorum… Yarın sabah erkenden tekrar geleceğim… Para mutlaka hazır olacak. Eğer değilse, ne yapalım hiç hatırınız kalmasın…*" (1980: 112) diyerek çekip gider. Anlatıcının nazarında Hristo sadece para düşkünü değildir; aynı zamanda haindir de. Hikâyede Rum karakter Hristo'nun hain, para düşkünü ve vefasız olarak çizilmesinde şüphesiz ki iki toplum (Türk-Yunan) arasındaki çatışma ve bu çatışmanın getirdiği toplumsal algılar etkilidir. "Ötekine" karşı mesafeli bakış Yunan tarafında da mevcuttur. Alexis Heraclides (2002: 37), Yunanlıların çoğunun Türk-Yunan ilişkilerini bir karşıtlık olarak gördüklerini ve Türklerin Yunan tarafında, Doğu'dan gelen tehlike, ezelî düşman, "tehdit edici", küstah, Yunanlılara "zarar vermeye, saldırmaya" hazır bir millet olarak algılandığını söyler. "Tehdit" hikâyesinde görüldüğü üzere, benzer algılar Türk tarafında da vardır. Hikâyede, Yunanlılar Türk esnafa saldıran, Türklere zarar vermeye hazır millet olarak görülürken, "karşı taraftaki" Yunanlılar da aynı düşünceleri (tehdit edici, saldırgan vs.) Türkler için düşünmektedirler.

Yunanlıların/Rumların "öteki" olarak görülmesi için hikâyenin Türk-Yunan/Rum savaşını anlatmasına gerek yoktur. Reşat Nuri'nin yine aynı kitabındaki[7] "**Sevda ve Mantık**" hikâyesinde, savaş söz konusu değilken Saniha, "*Yunanlıların âlimlerinden bile insana zarar geliyor*" der. Saniha'ya göre, Yunanlıların bir özelliği daha vardır: "*Yalancı olurlar… Bu istidlâl gibi en doğru görünen şeylerine bile mutlaka hile, yalan karıştırırlar*" (Güntekin, 1980: 155). *Sönmüş Yıldızlar* kitabı 1927 yılında yayımlanır. Uluslaşma sürecinde ötekine ihtiyaç duyulur. Söz konusu dönemde biz ve öteki ayrımı ikiliğinde Yunanlılar/Rumlar öteki olarak görülür. Ayrıca, iki toplumun çatıştığı yıllar (1897, 1912, 1917-1922), 1927'nin Türkiye'sinde hâlâ tazeliğini korumaktadır. Savaş sonrası hem Türk hem de Yunan tarafında hayatta kalan pek çok asker ve muhacir vardır. Dolayısıyla hikâyede anlatıcının

[3] Öteki, "biz bilincinin" dışındakidir. Kendini diğerlerinden soyutlayıp, kimliğe dayalı "biz bilincini" oluşturan, etnik ve millî toplumlaşmayı sağlayan ise, "*kişilerde varsayılan kan akrabalığı*" ve kültürel kimliktir (Habermas, 2012: 38).
[4] Safa, Peyami (1342). *Siyah Beyaz Hikâyeler*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
[5] Gregory Jusdanis (1998: 39), Türk-Yunan savaşını Avrupalıların Müslüman-Hristiyan savaşı olarak algıladıklarını ifade eder. Avrupalıların nazarında, Yunanlıların "bağımsızlık savaşı" sadece bir baskıdan kurtulma değil, bu savaş aynı zamanda binlerce yıldır devam eden Avrupa ile Asya'nın mücadelesidir. Avrupalılara göre bu savaş, Hristiyan Yunanlılar ile Müslüman "despotlar" arasında cereyan etmektedir.
[6] Güntekin, Reşat Nuri (1980). *Sönmüş Yıldızlar*, İnkılâp ve Aka Basımevi, 7. Baskı, İstanbul.
[7] Güntekin, Reşat Nuri (1980). *Sönmüş Yıldızlar*, İnkılâp ve Aka Basımevi, 7. Baskı, İstanbul.

savaş ortamını anlatmasa bile Yunanlı âlimleri nefret edilecek bir durumda tasvir etmesi, tazeliğini koruyan tarihî bellek ile ilgilidir. Ayrıca Saniha'nın tenkit ettiği Yunanlı âlimler, Yunan aydınlanmasında aktif rol oynamış ve antik Yunan'a yani etnik kökene vurgu yapmışlardır. Herkül Millas, Yunan aydınlanma hareketinin ulusçu anlayış ile ilgili olduğunu ve bu hareketin "bir ulusun doğuşu işlevi[ni]" gördüğünü ifade eder (Millas, 2006: 43-44). Murat Belge de benzer bir duruma işaret eder. Türk-Yunan savaşında Avrupalıların Yunan halkına karşı müthiş bir sempati ile baktığını söyleyen Belge'ye göre, Yunanlıların başarılı olmasında Batı'nın desteği mühimdir. Bu desteğin sebebi ise Antik Yunan medeniyeti ve âlimleridir (Belge, 2006: 34). Murat Belge, Byron gibi Avrupalı aydınların Yunanlılar için harekete geçmesinde, Yunanlılardan yana taraf olmalarında onların antik Yunan medeniyetine ve aydınlarına karşı kendilerini borçlu hissetmelerinin etkili olduğunu ifade eder. Avrupalı aydınlar aynı borcu örneğin Sırplara karşı hissetmemişlerdir (2006: 34). Neticede Saniha'nın "zararlı" gördüğü ve Yunanlıların / Rumların Osmanlı'dan kopuşuna zemin hazırlayan Yunanlı âlimler, Türk-Yunan savaşında Avrupalıların Yunan tarafında yer almasına neden olacak kadar etkili bir konumdadır.

Savaş gibi trajik bir vaka yokken Rum karakterlerin olumsuz olarak tasvir edildiği bir diğer hikâye, Reşat Nuri'nin *Olağan İşler*[8] (1930) adlı kitabındaki "**Bahçeli Lokanta**" hikâyesidir. Hikâyedeki Rum karakter Haralambo, yalancı bir karakterdir. Haralambo, Haydar Efendi'ye şöyle bir oyun kurar: Haydar Efendi, âdeta sinek avlayan kır lokantasını zarar ettiği için satmak ister. Haydar Efendi'nin bu isteğini öğrenen Haralambo, Haydar Efendi'yi aldatmaya karar verir. Önce Haydar Efendi'nin yanına gider ve lokantasına bir müşteri bulduğunu söyler. Hatta Haydar Efendi'yi yalanına inandırmak için, satış gerçekleştiğinde bu işten kendisinin de komisyon alacağını söyler. Haralambo, Haydar Efendi'ye cuma günü lokantayı almak isteyen müşteriyi getireceğini, dolayısıyla cuma günü lokantanın dolu görünmesi için yetmiş-seksen kişilik bir yemek vermesini söyler. Haralambo'nun planı istediği gibi gerçekleşir. Yetmiş-seksen kişi cuma günü yemeklerini yerken Haralambo ve güya lokantayı almaya gelen müşteri lokantaya gelirler. Ancak lokantayı alma niyetinde olan adam, bu işten vazgeçer. Haydar Efendi ise, kendisine oynanan oyundan farksız olarak bu duruma çok üzülür. Haralambo'nun oyunu hikâyenin sonunda açıklanır. Haralambo, arkadaşlarına ücretsiz yemek yedirmek amacındadır. Lokantayı sözde almak niyetinde olan müşteri, Haralambo'nun arkadaşıdır (Güntekin, 1990: 30-33). Neticede, cuma günü yaşanan hâdiselerin hepsi yalandır. Bu yalanı kurnazca uygulayan ise, Rum karakter Haralambo'dur.

Rum/Yunan karakterleri hikâyelerinde "öteki" olarak çizen bir diğer hikâyecimiz Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Hatta denilebilir ki Yakup Kadri, Rumları/Yunanlıları "kötü" karakterler olarak çizmede diğer hikâyecilerden bir adım öndedir. Yakup Kadri'nin *Millî Savaş Hikâyeleri*[9] (1947) başlığıyla bir araya getirdiği hikâyelerde, Rumlar/Yunanlılar âdeta baş düşmandır. Millî hassasiyetlerin gözetildiği kitaptaki hemen hemen bütün hikâyeler, Rum/Yunan mezâlimini konu edinir. Örneğin kitaptaki "**Dünya Gözü ve Ahiret Sesleri**" hikâyesinde, Rumlar/Yunanlılar zalim ve yağmacıdır. Yunanlılar Anadolu'yu işgal edince Hacı Arif Efendi, "imansız heriflerin" kendi köyünü de basacaklarını düşünür; çünkü köyde yaşayan Rumlar, soydaşlarının kendi köylerine de geleceklerine inandıkları için çok neşelidir (1981: 11). Hacı Arif Efendi'nin endişesi gerçekleşir ve Yunan ordusu köye girer. Yunanlılar köyü yağmalamaya başlar. Önce köyün bölgedeki diğer köylerle irtibatı kesilir; bütün Müslümanlar evlerine kapatılır ve köyün eşrafı tutuklanır. Her tarafı "*azgın bir sel gibi kaplayan bu* ***vahşî tazyikin*** *içinden kendini kurtarabilenler*" (Vurgulama bana ait, E.K.) (1981: 15) pek azdır. "*Bazısı yaralanıp yolun üstüne yuvarlanıyor, bazısı vücudundan kanlar sızarak evine doğru koşuyordu*" (1981: 15). Yunanlıların zalimlikleri sınır tanımaz; "*kemik çatırtıları ve birbirine çarpan süngüler ve sırta, enseye, kafaya inen dipçiklerin küt, kütleri…*" (1981: 15). Hikâye, Hacı Arif Efendi'nin şehit olması ile sona erer. Fakat Hacı Arif Efendi son nefesini vermeden mutlu olur; çünkü ölmeden hemen önce Türk ordusunun kasabayı yeniden aldığını görmüştür.

Yine aynı kitaptaki "**Teslim Teslim**" hikâyesinde de benzer bir durum vardır. Kötü Rumlar – iyi Türkler zıtlığı üzerine inşa edilen hikâyede, hikâyenin başkahramanı Şevki Efendi, Yunanlıların zalimlerini "tahkik-i fecâyi" heyetine anlatır. Yunan askerleri bir önceki hikâyedeki gibi şehri yağmalar, Türk halka işkence eder; ihtiyar, kadın ve çocuk demeden herkesi "vahşice" öldürürler. Yunanlıların yaptıkları en dramatik katliam ise, "teslim, teslim!" diye bağıran küçücük çocuğu öldürmeleridir (1981: 20).

Yunanlıların hayatını kararttığı bir başka çocuk, yine aynı kitaptaki "**On Dört Yaşında Bir Adam**" hikâyesinde, ismi zikredilmeyen başkahramandır. Yunanlılar, ismi zikredilmeyen çocuğun köyünü bastıktan sonra onun nişanlısına, köyün diğer kızlarıyla beraber, derenin içinde tecavüz ederler (1981: 97). Babasını savaşta kaybeden, nişanlısına ise tecavüz edilen çocuk, bir daha evlenemez ve hayatının sonuna kadar annesine ve ablasına bakacağını söyler.

Aynı kitaptaki "**Utanç**" hikâyesinde de Yunan askerleri şehri basmıştır. Bu defaki mekân ise Ödemiş'tir. Yunanlılar Ödemiş'te kontrolü ele aldıktan sonra evleri yağmalamaya başlarlar. Bu evlerden biri de Nalbant Ahmet'in evidir. Yunanlıların zulmü Nalbant Ahmet'in gururuna dokunacak cinstendir. Önce Nalbant Ahmet'i ağaca bağlarlar; karısının gözü önünde Ahmet'i döverler. Sonrasında ise Ahmet'in yanı başında karısına tecavüz ederler. Bu hâdiseler üzerine Ahmet, karısının yüzüne bakamaz ve evi terk edip gider. Hikâye boyunca Ahmet'in karısı, Ahmet'i aramaktadır. Hikâyenin sonunda, Ahmet'in bir arkadaşı kadına, eşini boşuna aramamasını; çünkü Ahmet'in o elim hâdiseyi erkekliğine yediremediğini, "utancından" evden gittiğini söyler (1981: 57-58).

Millî Savaş Hikâyeleri adlı kitaptaki "**Köyünü Kaybeden Kadın**" hikâyesinde de bir kadın, Yunanlıların zulmüne maruz kalmıştır. İsmi zikredilmeyen kadının köyünü Yunanlılar işgal edince köydeki erkekler esir alınmış; kadın ve çocuklar ise eşyalarını toplayıp kaçmışlardır. Hikâyede, kadının köyüne geri dönmek için çektiği sıkıntılar anlatılır. Kadın, köyüne dönmek için neredeyse her gün resmî dairelerin kapısını çalmaktadır. Ancak işgal altındaki köyüne geri dönmesine bir türlü izin verilmez. Kadının bu isteğinin geri çevrilmesi, kadının "hıçkırığa benzeyen feryatlar" etmesine ve gittikçe "derin bir inilti hâline" gark olmasına neden olmaktadır. Anlatıcıya göre kadının bu feryatları, "*bütün Anadolu topraklarının bağrından*" çıkan bir "*millî felâket vaveylâsı*[dır]" (1981: 102). Yakup Kadri'nin, Namık Kemal'in "Vaveylâ" şiirden habersiz olduğu düşünülemez. Şiirde

[8] Güntekin, Reşat Nuri (1990). *Olağan İşler*, Sekizinci Baskı, İnkilâp Kitapevi, İstanbul.
[9] Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1981). *Millî Savaş Hikâyeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

geçen şu mısralar, âdeta Yakup Kadri'nin hikâyede anlattığı "köyünü kaybeden kadın"ı anlatmaktadır: "*Bu tasavvur dokundu sevdama / Ah, böyle gezer mi hiç canan? / Gül değil arkasında kanlı kefen / Sen misin, sen misin? Garip vatan!*" (Yetiş, 2010: 109). Ahmet Hamdi Tanpınar, Victor Hugo'dan etkilenen Namık Kemal'in şiirde kadın alegorisi yaptığını, şiirde vatanı kadına benzettiğini söyler (Tanpınar, 2003: 374). Namık Kemal'in vatanı yaralı bir kadına benzetmesinden ilham aldığını düşündüğümüz Yakup Kadri de, köyünü kaybeden kadının vaveylâsını, "garip vatanı" işgal eden Yunanlılara karşı bir isyan olarak hikâyesinde işler.

Aynı kitaptaki "**Küçük Neron**" hikâyesinde, şehri yakıp yıkan insanlara zulmeden Yunan komutan Filipos, Neron'a benzetilir. Manisa bölgesi kumandanı olan Filipos, şehri işgal ettikten sonra, "vahşi askerlerine" şehri tar u mar etme emrini verir. Yunan askerler, güpegündüz çarşı ortasında yağma yapar, kadınlara tecavüz eder; kimi gariban halkı yaralarken kimilerini ise öldürür. Yunan ordusuna yerelden yardım edenler ise, şehirde yaşayan Rumlardır. Filipos, sadece evleri yağmalatmaz; camiler de yıkılmalıdır: "*Mutlaka camiler de kurtulmamalı… Camiler… Camiler için kâfi miktar dinamit var mıydı?*" (1982: 32). Anlatıcıya göre, Yunanlılar, "*ruhumuzun yegâne şulesi olan ahlakî ve insanî hisleri boğuyordu*" (1981: 31). Hikâyede millî hassasiyetlerin zirve yaptığı satırlar şöyledir: Sekiz yaşındaki Türk çocuğu, "*ceddinin aksakalını kızıl kana boyayan ellerin hareketlerini, genç anasıyla yerde boğuşan vücutların hayvanî takallüslerini asla unutmayacaktır*" (1981: 31). Hikâyede okuyucuya verilmek istenen mesajın, bu son cümlede özetlenmiş olduğu söylenebilir. Anlatıcıya göre, savaş esnasında yaşanan kötü hâtıralar, genç nesillerin bütün varlığını kaplayacak; yapılanlar unutulmayacaktır. Cumhuriyet'in hangi zor şartlar altında kurulduğunu bilmesi gereken genç nesiller için "öteki" olarak Anadolu'yu işgal eden Yunanlılar / Rumlar seçilir. Anadolu'yu işgal eden Yunanlıların / Rumların, Yakup Kadri'nin hikâyelerinde, "milliyetçi" bir yaklaşımla ele alınmasında, onların hain, ırz düşmanı ve vahşî olarak tasvir edilmesinde Millî Mücadele savaşının taze hâtıralarının etkili olduğu söylenebilir (Kesebir, 2014: 97-98).

Yakup Kadri'nin *Millî Savaş Hikâyeleri*'nde; zaman, mekân ve kişiler değişse de vurgulanmak istenen esas husus muayyendir: Rum/Yunan zulmü. Yakup Kadri'nin böyle bir eseri, edebiyatımızdaki "vatanperverâne âsâr" eksikliğini gidermek için yazdığını ifade edebiliriz. Nitekim Yakup Kadri, *Rübab*'da "vatanperverâne âsâr"ın eksikliğini şöyle dile getirir: "*Edebiyatımız niçin vatanperverâne âsârdan mahrumdur? Madem ki (istilâ-yı ecânib) şartı önünde yukarıdan beri serd ve ityan ettiğimiz esbabın hiçbiri bu meseleyi lâzım geldiği gibi tenvir ve tavzihe yardım etmedi; o hâlde nedir o esrarengiz sebep ki bütün edebiyatlar içinde en ziyade vatanperverâne olması ve en çok menakıb-ı ceng ü zaferle mümessili bulunması lâzım gelen Türk edebiyatına bu kadar az recülî, bu kadar şuh ve bî-karar sima verdi*" (Karaosmanoğlu, 1913: 88). Yakup Kadri, "istilâ-yı ecânibe" rağmen nasıl olur da Türk edebiyatının hâlâ gayri vatanperverâne olduğuna hayret etmektedir. Yakup Kadri, istilâ-yı ecânibin müthiş sadmesinin "*birkaç aydır değil, birkaç senedir değil, bir buçuk iki asırdır bizi sarsıp*" durduğunu söyler. Bunca yıllık hatta asırlık istilâya rağmen bizde "*beklenilen, müştak ve muhtaç olduğumuz o keskin kokulu âteşîn çiçekler*" açmamış; vatanperverâne edebiyat teşekkül etmemiştir. Bizdeki bu eksikliğe rağmen Fransızlar, sadece otuz yıllık bir Alman tehlikesi ile "*o yorgun, lâkayt, vatan-giriz Fransız edebiyatına yeni bir şekl-i millî, yeni bir reng-i zindegî vermeğe kifayet*" etmişlerdir. "*Hele şu son zamanlarda Fransa'da edebiyatın bütün müzâherâtı o kadar millî, vatanperverâne olmağa başladı ki en itikatsız, en müstehzi, en hoppa solan muharrirlerinin bile ağır kahraman kisvelerine bürünerek vatan mezhebinin senelerden beri metruk kalan mabedine girdikleri*" (Karaosmanoğlu, 1913: 88) görülmektedir. Neticede, Yakup Kadri'nin de ifade ettiği gibi Türk edebiyatı "vatanperverlikten" uzaktır. Yakup Kadri'nin *Millî Savaş Hikâyeleri*'ni bu eksikliği gidermek için kaleme aldığını ifade edebiliriz. Ancak burada dikkat çeken husus şudur: Vatanperverâne edebiyat neden sadece "Yunanlılar/Rumlar" üzerinden ortaya konulmak istenmiştir? Yakup Kadri'nin örnek olarak gösterdiği Fransızlar, Almanlar ile savaşmış ve bunun sonucu olarak Alman tehlikesi üzerinden "vatanperverâne" bir edebiyat türetmiştir. Fakat, Anadolu'ya bakıldığında savaşılan tek bir millet yoktur. İngilizler, Fransızlar, Yunanlılar/Rumlar, Ruslar, Ermeniler gibi birçok milletin Anadolu'ya saldırdığı görülür. Ama *Millî Savaş Hikâyeleri*'e bakıldığında bir hikâye hariç diğer bütün hikâyelerde "öteki" olarak Yunanlılar/Rumlar gösterilir. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Anadolu'da sayıca en fazla Rumların kalmasının etkili olduğunu düşünebiliriz. Yeni kurulan devlet, uluslaşma sürecine girmiş ve bu amaç doğrultusunda "öteki" olarak Rumlar seçilmiştir.

2. "İnsancıl" Yunanlılar/Rumlar: Olumlu Yunan/Rum Karakterleri Anlatan Hikâyeler

Cumhuriyet Dönemi hikâye yazarlarımızdan kimilerinin aldıkları Batılı eğitim, Batı'da ifa ettikleri görevler ve Türkiye'de Rumların yoğun oldukları yerlerde yaşamaları gibi durumlar, hikâyecilerimizin neden Rumları daha "insancıl" bir bakış açısıyla çizdikleri sorusuna bir cevap olarak düşünülebilir. Halit Ziya, Sait Faik ve Sabahattin Ali gibi yazarların doğum yerleri, büyüdükleri muhit ve aldıkları eğitim nazar-ı dikkate alındığında Rumlarla ortak yaşanmışlıkları vardır.

Hikâyelerinde Rumları "insancıl" bir yaklaşımla ele alan hikâyecilerimizden biri, Halit Ziya Uşaklıgil'dir. Azınlıkların yoğun olarak ikamet ettikleri yerlerde bulunan Halit Ziya, batılı bir eğitim veren İzmir'deki Fransız papazların yönettiği rahip mektebinde okumuştur (Uşaklıgil, 2005: 27). Halit Ziya'nın çocukluk yılları hâtıralarını kitaplaştırdığı *İzmir Hikâyeleri*[10] (1950) adlı kitapta Rum karakterler; dost, arkadaş canlısı ve samimî insanlar olarak tasvir edilir. Anlatıcının Rumları olumlu karakterler olarak göstermesinde anlatıcının daha doğrusu Halit Ziya'nın Rumlarla olan mekân birlikteliğinin etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin *İzmir Hikâyeleri* adlı kitabındaki "**Gerilere Doğru**" hikâyesinde, Halit Ziya'nın çocukluk seneleri anlatılır. Anlatıcının mahallesindeki Rum tütüncünün kuşlarına öğrettiği türkü dikkat çekicidir. Rum tütüncü, sürekli bir cızıltı ile çalan küçük bir kurma alet ile kuşlarına "*Kalkın ey ehl-i vatan!..*" türküsünü öğretmeye çalışmaktadır (Uşaklıgil, 2005: 24). Anlatıcı, Rum tütüncüden bu kuşlardan birini almak ister; fakat Rum tütüncü, kuşun türküyü henüz öğrenmediğini söyleyerek anlatıcının teklifini geri çevirir. Rum tütüncünün İzmir'deki komşu Türk esnafı gibi kuşlarına "kalkın ey ehl-i vatan" türküsünü öğretmesi, Rum tütüncünün aynı mekânı paylaştığı Türk komşuları gibi "Osmanlı" vatanının ayağa kalkması hususunda Türkler gibi düşündüğü şeklinde yorumlanabilir. Namık Kemal, bu ifadeyi Osmanlının toparlanması, yeniden ayağa kalkması için kullanmıştır (Acar, 2012: 10). Dolayısıyla, Halit Ziya'nın çocukluk yıllarını anlattığı hikâyede, böyle bir türküyü Osmanlı vatandaşı olan Rum tütüncü üzerinden işlemesi, onun beraber büyüdüğü Rumlara karşı olumlu bakış açısını ortaya koyar.

Halit Ziya'nın yine aynı kitabındaki "**Uzak Hatıralar**" hikâyesinde ise, Rum karakterin adı Pavli'dir. Pavli, hikâyenin başkahramanı Affan'ın konağında çalışan bir arabacıdır. Olumlu bir karakter olarak okuyucuya sunulan Pavli, kimsesiz olduğu

[10] Uşaklıgil, Halit Ziya (2005). *İzmir Hikâyeleri*, Özgür Yayınları, İstanbul.

için çocukluğundan itibaren Affan'ın büyükbabası tarafından konağa alınmış, himaye edilmiş bir Rum'dur. Affan'ın büyükbabası Pavli'yi konağına aldıktan sonra onu Türklerden ayrı tutmaz; Türklere nasıl davranıyorsa ona da aynı şekilde davranır (2005: 71). Ayrıca Pavli ile Affan'ın arası da çok iyidir. Affan ile Pavli beraber lando ile gezmeye çıkarlar. Affan da Pavli'nin kendisine yaptığı iyiliklere karşılık, Pavli'ye "*efharisto Beyimu*"[11] (2005: 83) diyerek Türkçe-Yunanca karışımı teşekkür eder. Hem "Uzak Hatıralar"da hem de "Gerilere Doğru" hikâyesinde, Halit Ziya'nın Yunan/Rum karakterleri olumlu bir perspektifle çizer. Halit Ziya'nın "Uzak Hatıralar" da Affan'a Yunanca konuşturmasının, Pavli'yi dost ve arkadaş canlısı olarak çizmesinin, "Gerilere Doğru"da ise, Rum tütüncünün "Osmanlılı" hassasiyetlere sahip olmasının Halit Ziya'nın İzmir'de gayrimüslimlerle beraber büyümesinin ve Batılılara olumlu bakmasının hatta onlara hayran olmasının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Halit Ziya'nın Paris'te bulunduğu sırada, Odéon sahnesinde Shakespeare'in *Kral Lear* oyununu izledikten sonra izlenimlerini *Şehbal*'daki "Bir Leyle-i Müstesna" yazısında şöyle paylaşır: "*Shakespeare'in Kral Lear faciasını gördükten sonra şimdiye kadar edinilmemiş tahassüsât-ı sanatın fevkinde, bağteten, ruhuma bir başka ufk-ı muhteşemin açıldığına dikkat ettim*" (Enginün ve Kerman, 2011: 590-591). Halit Ziya'nın Batılıları ve Batı'nın bir parçası olan Yunanlıları/Rumları çağdaşı kimi hikâyecilere göre daha olumlu olarak yansıtması bazı eleştirilere de konu olmuştur. Çetin Yetkin, onun "millî" olma hususunda eksik olduğunu, kozmopolit bir çevrede büyüdüğü ve Batılı bir eğitim aldığı için Batı taklitçisi ve hayranı burjuva tutkunlarına düşkün olduğunu söyler (Yetkin, 1980: 47-48).

İnsan sevgisini ön plana alan ve Rumları kimi hikâyelerinde olumlu olarak tasvir eden bir başka yazar ise, Sait Faik Abasıyanık'tır. Fazıl Hüsnü Dağlarca, onun birey ve yeryüzü sevgisini, *İçeri Sait Faik* adlı kitabındaki "Bir Yıldönümü Daha" adlı şiirinde şöyle dile getirir: "*Sait Faik / Güzel arkadaşlık bu mudur / Ölse bile bir yerlere gitmemek / O büyük yeryüzü sevginle / Bu sınırsız gökyüzü sevginle / Gidici değil / kalıcı oldun sen / Tek tek topladığın birey sevgisini / Varlığının belgesi yaptın*" (Dağlarca, 2008: 15). Sait Faik'in insan ve mekân sevgisini anlatan hikâyelerinden biri, *Mahalle Kahvesi*[12] (1950) adlı kitabındaki "**Kınalıada'da Bir Ev**" hikâyesidir. Hikâyede, anlatıcı hem ismini vermediği Rum kızı hem de hiç görmediği Rum kızın annesini olumlu bir şekilde anlatır. Rum kız sakin, sessiz, işini aksatmayan "*iyi bir kızdır*" (Abasıyanık, 1965a: 74). Sait Faik, bu Rum kızından hoşlanmaktadır. Onu daha çok görmek için Kınalıada'ya gelip gider. Rum kız, anlatıcıya annesinden de bahseder. Rum kızın anlattıklarını zihninde canlandıran anlatıcı, Rum kızın annesini, insan sevgisi bağlamında sever. Anlatıcı, "*Ben görmeden severim bahçeleri, insanları, evleri*" (Abasıyanık, 1965a: 74) diyerek sadece Rum kızın annesine değil; tüm insanlara olan sevgisinden bahseder.

Aynı kitaptaki "**İzmir'e**" hikâyesinde de Rum karakterler olumludur. Soğuk bir gün sokaklarda seyreden anlatıcı, "fukara Rum satıcılarına" rastlar. Fakir Rum satıcılar, "*mermer yalaklı balıkçı dükkânlarının önünde canlı cansız yarım kilo çiy karidesle, üç beş pağurya, dört beş limon, iki düzine tarak satan pos bıyıklı (…) halleriyle*" (1965a: 100) ekmeklerinin derdindedir. Herkül Millas, Sait Faik'in Yunan/Rum konusunda, kendini zengin Rumlara değil; yoksul Rumlara daha yakın hissettiğini söyler (2005: 211). Vedat Günyol (1996: 166), Sait Faik'in içimize insan sevgisi salan esrarlı bir kuvvetinin olduğunu söylerken, Fethi Naci (2008: 21) ise, onun insanları sevmek arzusuyla sokağa çıktığını ifade eder. Hem "Kınalıada'da Bir Ev" hem de "İzmir'e" hikâyesindeki ortak vurgu, Sait Faik'in insanları sevmek için sokağa çıktığıdır. Hatta "İzmir'e" hikâyesinde olduğu gibi insanları sevmek için sokağa bile çıkmasına gerek yok; insanları görmeden bile sevebilmektedir.

Vedat Günyol, Fethi Naci ve Herkül Millas'ın işaret ettiği husus ortaktır: Sait Faik'teki insan sevgisi. Millas (2005: 219), onun 1936-1954 yılları arasında yayımladığı öykü kitaplarındaki 159 öyküden 65'inde Rum karakter görüldüğünü söyledikten sonra Sait Faik'in "insanı sevdiğini, insanları ayırt etmediğini" ifade eder. Ancak Sait Faik'in kimi hikâyelerine bakıldığında durumun hiç de böyle olmadığı görülür. Sait Faik'in insanları ayırt ettiğini düşündüğümüz iki hikâyesinden söz edilebilir. Birincisi *Şahmerdan* adlı kitabındaki "Kaşıkadası'nda" hikâyesidir. Hikâyede, anlatıcının Rum kız Odisya hakkındaki düşünceleri ilginçtir. Anlatıcının çocukluk arkadaşı olan Odisya, hikâyenin başında önce olumlu bir şekilde tasvir edilir. Hatta anlatıcı, Odisya için, "*onun kadar iyi çocuk dünyada yoktur*" (1982: 29) bile der. Ancak, Odisya "çocuk" olarak iyidir. Odisya, büyüyünce anlatıcının ona bakışı birden değişir. Artık iyi çocuk Odisya gitmiş yerine boyu uzamış, "*yüzüne karışık hilekâr manalar sinmiş*" bir kız gelmiştir (1982: 32). Anlatıcının, Odisya için kullandığı benzetmeler dikkat çekicidir: Odisya'nın sesi, "*hilekâr, yalancı, dedikoducu yılan insanların uykusuz hırslı gecelerde eskimiş gırtlaklarının sesi gibi cırtlak[tır]*" (1982: 32). Odisya'nın yüzü artık, amcası Monilya gibi "yalancı" ve "terbiyesizdir" (1982: 32). İşin ilginç yanı, Odisya'nın birdenbire olumsuz bir karakter olması için anlatıcı herhangi bir sebep söylemez. Odisya, sadece büyümüştür. Küçük kız olarak "sevimli" olan Odisya, büyüyünce amcası Monilya gibi "yalancı" ve "terbiyesiz" olmuştur. İnsan sevgisini ön plana aldığı söylenen Sait Faik'in, Rum kız için "sahtekâr", "yalancı" ve "terbiyesiz" gibi sıfatlar kullanmasının sanki tek nedeni Odisya'nın büyümüş olmasıdır. Odisya'nın sırf büyüdüğü için "kötü" olarak tasvir edilmesi, Sait Faik'in "insan sevgisi salan esrarlı kuvvetiyle" ne kadar örtüşmektedir? "İnsanları ayırt etmeyen" Sait Faik için amca Monilya ve onun çocukluktan çıkmış yeğeni Odisya, Rum oldukları için mi sahtekâr ve terbiyesizdirler? Hikâyede cevabını bulmayan bu sorular, Sait Faik'in, insanları sevmek için sokağa çıkan Sait Faik'in insan sevgisini en azından bu hikâye için tartışmalı hâle getirmektedir.[13]

---

[11] Efharisto Beyimu: "Teşekkür ederim beyim."

[12] Abasıyanık, Sait Faik (1965a). *Mahalle Kahvesi*, Varlık Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

[13] Sait Faik'in "insanları ayırt ettiği" hissini veren bir diğer hikâyesi, *Sarnıç* (1939) adlı kitabındaki "**Marsilya Limanı**" hikâyesidir. Anlatıcı, Marsilya'da gördüğü ve ismini vermediği Cezayirli karakteri son derece tiksindirici bir şekilde şöyle anlatır: "*Büyümüş tırnakları kıvırcık saçlarına takılan adam Fransız bahriyesinden terhis edilirken, Cezayir'i bir daha görebilmek için kendisine verilen parayı üç gün içinde, Marsilya'nın dar, fuhuş kokan sokaklarında eritivermişti… artık kötü alkol buluyor, kötü sokaklarda kötü kızlar bu karayağız delikanlıyı bedava koynuna alıyorlardı*" (1965c: 140-141). Anlatıcı ayrıca Cezayirli adamın idrak kabiliyetinin olmadığını, Batılı beyaz adamların yönlendirmesine açık olduğunu söyler. Öyle ki beyaz adamlar ona para karşılığı cinayet bile işlettirir. Hikâyede ilginç bir şekilde "kötü" olan "insan" sadece Cezayirli karakterdir. Marsilya'daki Lehli karakter elinde fırçası ile resim yaparken "güzel yüzlü" İngilizler (1965c: 140), limanda seyrederken "tiksindirici" Cezayirli fuhuş batağında parasını harcar ve sonunda para için adam öldürür. Millas (2005: 219), Sait Faik'in "ötekini" zaten kendisi gibi bir insan saydığını söyler. Fakat hikâyede öteki olarak görülen Cezayirli karakteri Sait Faik'in tıpkı kendisi gibi anlattığını söyleyebilir miyiz?

Millas (2005: 219), Sait Faik'in insanı sevdiğini ve yakından tanıdığı insanları anlattığını, etnik ve dinsel özellikleri ikinci plana attığını ve Rum'u, Ermeni'yi ve Yahudi'yi insan sevgisi bağlamında hikâyelerine taşıdığını söyler. Sait Faik'in "Kaşıkadısı'nda" hikâyesi bir kenara bırakılırsa Sait Faik'in insan sevgisi acaba Rumlar, Ermeniler ya da Yahudiler için mi geçerlidir? Sait Faik'in "**Bir Vapur**" hikâyesindeki Ermeniler "*dost*" (1965b: 168), Yahudiler ise "*cömert[tir]*" (1965b: 168). "**Lüzumsuz Adam**" hikâyesindeki Yahudiler, "*ne iyi, ne tatlı, ne civcivli, ne hayatı sever insanlar[dır]*" (1982: 144). "**Plaj İnsanları**" hikâyesindeki ismi zikredilmeyen, Rumca öğrenen ve Parisli olmak iftihar eden Ermeni kız ise, "*harikulade güzel*" ve "*saf[tır]*" (1965c: 123). Neticede, Sait Faik hakkında araştırmacıların yaptığı genellemeler ne denli doğrudur? Araştırmacılarca "içimize insan sevgisi saldığı", insanları sevmek için sokağa çıktığı ve insanları ayırt etmediği söylenen Sait Faik'in Odisya ve Cezayirli karakterleri göz önüne alındığında Sait Faik hakkındaki bu genellemelerin ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır.

Kimi hikâyelerinde Yunanlı / Rum karakterleri olumlu olarak çizen yazarlarımızdan bir diğeri, Sabahattin Ali'dir. *Sırça Köşk*[14] (1947) kitabındaki "**Çirkince**" hikâyesinde, anlatıcı hem çocukluğun geçtiği "Çirkince" köyünü hem de İzmir Selçuk'taki harabeleri anlatır. Anlatıcı doğup büyüdüğü Çirkince köyüne yıllar sonra ziyaret amacıyla gider. Köy, Rumların elindeyken "Şirince" iken savaştan sonra Rumların gidip onların yerine İskeçe ve Kavala gibi Batı Trakya illerinden göç eden Türk muhacirlerin gelmesiyle "Çirkince" olur. Hikâyenin ana teması, iyi Rumlar/Yunanlılar kötü Türkler ikiliğine dayanır. Anlatıcıya göre, köyde Rumlar otururken Şirince yemyeşil, tertemiz ve bakımlı bir dağ köyüdür. Zeytinlikleri ile geçimini sağlayan Rum köylü mesrur bir hayat sürmektedir. Rum köylüleri kendi içinde mutlu oldukları gibi etraftaki Türk köyleriyle de iyi bir ilişki kurmuşlardır. "*Etrafa kendilerini o kadar sevdirmişlerdi ki, seferberlikte diğer mıntıkaların Rumları gibi Anadolu'nun içlerine sürülmemişler, yerlerinde kalmışlardı*" (1975: 1961). Anlatıcı, "Çirkince" köyünün yanı sıra Selçuk'taki Eski Yunan'dan kalma harabelere de gider. Anlatıcı bu harabeleri gezerken Yunan medeniyetine âdeta mest olur. Harabelerde adım atarken "*aydınlık Yunan medeniyeti*" üzerine tefekkür eden anlatıcı, Yunanlılardan sonra buraya gelen muhacir ailelerin buraların kıymetini bilmediğini söyler. Bu muhacir aileler, burada incir ağaçlarının bitmesine izin vermiş, harabedeki mozaikler köylülerin hayvanlarınca bozulmuş ve binlerce yıllık Agora, bu insanların hayvanlarına kenef vazifesi görmüştür. Anlatıcı muhacir aileleri ve onların hayvanlarının antik Yunan medeniyetine karşı yaptıklarını görünce şöyle düşünür: "*Bana bu anda, dünyanın bir daha eşini görmediği Yunan medeniyeti üzerine çekilen karanlık örtünün bir timsali gibi geldi*" (1975: 155). Hikâyenin en dikkat çekici yanı, anlatıcının ifade ettiği şu cümledir: "*Bizim elimize geçen her yer böyle mi olacak!*" (1975: 172). Yunan medeniyetini karartan "Şirince"yi "Çirkince" hâline getiren muhacir Türk aileleridir. Hikâyede Yunanlılara/Rumlara olan yaklaşım, Yakup Kadri'nin, Peyami Safa'nın ve Reşat Nuri'nin yazdıkları kimi hikâyeler düşünüldüğünde taban tabana zıttır. Yunanlılar, Birinci Dünya Savaşı'nda karşı cephede, İtilaf Devletleri, safında yer almışlar; Kurtuluş Savaşı'ndan önce Anadolu'yu işgal etmişlerdir. İşin dikkat çekici yanı Sabahattin Ali, Birinci Dünya Savaşı'nı bizzat hissetmiş birisidir. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Yunan ordusunun da dâhil olduğu İtilaf Devletleri, Sabahattin Ali'nin yaşadığı Çanakkale'yi bombardıman altında tutmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiği zaman ailecek Çanakkale'ye giden Sabahattin Ali, o günleri şöyle anlatır: "*Harb-i Umumi ilan edilir edilmez [babam]* […] *harb-i örfi reisi olarak Çanakkale'ye*" gitti. "*Bizi İstanbul'dan* […] *yanına aldırdı. Burada dört sene kaldık. Ama ne dört sene! Düşman hemen her zaman şehri bombardıman ediyordu. Ve biz o esnada bin korku ile civar köylere kaçıyor, on gün kadar kaldıktan sonra bombardıman biraz sükûnet buluyor ve biz de dönüyorduk*" (Laslo ve Özkırımlı, 1979: 320). Sabahattin Ali'nin Yunanlıları/Rumları, çocukluğundaki trajik savaş hâtıralarına rağmen olumlu hatta mağdur olarak çizmesinde onun düşünce dünyasında etkili olan Marksist geleneğin, Marksizimdeki "halkların kardeşliği" vurgusunun etkili olduğu düşünülebilir. Nazım Hikmet (Karanfilli Adam), Ceyhun Atuf Kansu (Melina Mercouri), Özdemir İnce (Yannis Ritsos Mektubu) ve Ataol Behramoğlu (Strati Korakas'a Mektup) gibi Marksist şairlerin halkların kardeşliği çerçevesinde Yunanlıları dost bir şekilde anlatan şiirleri vardır (Bezirci, 1992: 9-10). Nazım Hikmet, Yunan halkına, halkların kardeşliği bağlamında şöyle seslenir: "*Arkadaşlar, canım kardeşlerim; Yunan halkının istiklâli, ekmeği, hürriyeti uğrunda hapislere düşenler, Cehennem Adaları'nda, temerküz kamplarında zincirlenenler, sevgilerimi, hayranlığımı kabul edin*" (Akt., Bezirci, 1992: 60). Sabahattin Ali'nin hikâyesinde de Yunanlılar, olumlu ve dostane gösterilir. Nazım Hikmet gibi "halkların kardeşliği" vurgusuna inanan Sabahattin Ali'nin "Çirkince" hikâyesinde Yunanlıları dost olarak göstermesi, Şirince köyündeki Rumlar ile çevredeki Türk köyleri arasındaki dostane ilişkileri anlatması; en önemlisi Yunan/Rum medeniyetine hayran kalması ve o ulusun evlatlarını hikâyesinde mağdur konumda çizmesi dikkate değerdir.

3. Sonuç

Türk-Yunan ilişkilerinin seyrini iki toplum arasında cereyan eden "kurtuluş" savaşlarının tayin ettiği söylenebilir. Neticede her iki millet de "ulus devlet" kurmak amacıyla diğerine savaş açmıştır. Ele aldığımız hikâyelerin hepsi 1923 yılından sonra yayımlanmıştır; yani Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın hâtıralarının tazeliğini koruduğu yıllar. Yakup Kadri, Peyami Safa ve Reşat Nuri gibi yazarların hikâyelerinde Yunanlıların/Rumların öteki olarak gösterilmesindeki en büyük neden bu savaş hâlidir. Yoksa Yakup Kadri gibi gençlik yıllarında Fransız edebiyatıyla yakından ilgilenen ve Akdenizlilik kimliğine vurgu yapan Nev-Yunânîlik hareketi içerisinde yer alan birinin Akdeniz medeniyetinin kaynağı olarak gördüğü Yunanlıları bu denli tenkit etmesi anlaşılır bir durum değildir. Benzer bir durum Reşat Nuri'de de vardır. İzmir'de Sen Jozef Frerler Fransız Mektebi'nde okuyan (Kanter, 2008: 4), Batı medeniyetine aşina olan Reşat Nuri, "Sevda ve Mantık"ta "Yunanlı âlimlerinden bile insana zarar geleceğini" söylemesi, Yunanlılara/Rumlara yönelik bir tepki olduğu gibi Türk-Yunan savaşında Yunanlılardan yana saf tutan (Jusdanis: 1998: 39) ve medeniyetinin kaynağını Yunanlı âlimlere dayandıran Batı'ya karşı da bir tepkidir. Neticede, erken Cumhuriyet döneminin kodları, o dönemde yazılmış kimi hikâyeler aracılığıyla çözülebilir. Savaşın sonunda kurulan yeni ulus devletin oluşturduğu konjonktür, "millî hassasiyetlerin" yoğun olarak işlendiği hikâyelerin tezahür etmesine olanak sağlar.

Savaşın arkada bıraktığı trajik vakalardan ve "ulus-devlet" anlayışının getirdiği "millî" edebiyat atmosferinden etkilenmeyerek Yunanlıları/Rumları dost, naif, arkadaş canlısı hatta mağdur olarak gösteren hikâyecilerimiz de vardır. Halit Ziya ve Sait Faik gibi yazarlarımız, hikâyelerinde Yunanlıları/Rumları insancıl bir yaklaşımla olumlu olarak çizerken Sabahattin Ali bir adım daha ileri giderek Rumların Türkler tarafından "mağdur" edildiğini anlatır. Bu durum, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki milliyetçilik

[14] Sabahattin Ali (1975). *Sırça Köşk*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.

ilkesinin 1940'lara, 1950'lere doğru gelindiğinde görece etkisinin azalmasıyla da ilgilidir. Sabahattin Ali'nin diğer iki yazardan farklı olarak Yunanlıları/Rumları açık, net bir şekilde över. Yakup Kadri, Peyami Safa ve Reşat Nuri'nin söz konusu hikâyelerinin ana teması olan kötü Yunanlılar ve onların karşısında mağdur olmuş iyi Türkler ikiliği, Sabahattin Ali'de tam terstir. "Kötü" Türk muhacir ailelerin karşısında yer alan ve mekânları, tarihî yapıları ve köyleri tahrif edilen mağdurlar Rum köylülerdir. Yakup Kadri'nin Yunanlıları/Rumları "Türk'ün kanını akıtan Anadolu'nun orta yerindeki namert düşmanlar" (Karaosmanoğlu, 2010: 217) gibi sözlerle tasvir ettiği bir ortamda, "toplumcu" bir yazar olan ve birçok hikâyesinde köylünün sorunlarını dile getiren Sabahattin Ali'nin söz konusu hikâyesinde Yunanlıları medeniyetin beşiği olarak görmesi; mağdur köylü olarak da Rumları seçmesi farklı ve dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

ABASIYANIK, Sait Faik (1965a). *Mahalle Kahvesi*, Varlık Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (1965b). *Semaver, Kump*anya, Varlık Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (1965c). *Sarnıç*, Varlık Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (1982). *Şahmerdan, Lüzumsuz Adam*, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul.

ACAR, Ayla (2012). "Basında 'Tan Olayı' - 4 Aralık 1945", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S: 43, s. 1-22.

BELGE, Murat (2006). *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

BEZİRCİ, Asım (1992). *Dost Türk-Yunan Şairlerin Diliyle Barış*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü (2008). *İçeri Sait Faik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ENGİNÜN, İnci; KERMAN, Zeynep (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 3 Nesir 1 (1860- 1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1980). *Sönmüş Yıldızlar*, İnkılâp ve Aka Basımevi, 7. Baskı, İstanbul.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1990). *Olağan İşler*, Sekizinci Baskı, İnkilâp Kitapevi, İstanbul.

GÜNYOL, Vedat (1996). "Yalnızlığın Yarattığı Adam", *Sait Faik 90 Yaşında*, (Editör: Perihan Ergun Turgut), Bilgi Yayınevi, Ankara.

HABERMAS, Jürgen (2012). *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak*, (Çev. İlknur Kaya), Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

HERACLİDES, ALEXIS. *Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike" Türkiye Türk-Yunan İlişkilerinde Çıkmazlar ve Çözüm Yolları*, (Çev. Mihalis Vasilyadis – Merkül Millas), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

JUSDANIS, Gregory (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Millî Edebiyatın İcat Edilişi*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.

KANTER, M. Fatih (2008). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1913). "Edebiyatımız Niçin Vatanperverâne Âsârdan Mahrumdur", *Rübab*, S. 49, 28 Şubat 1323/ 13 Mart 1913, s. 86-89.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1981). *Millî Savaş Hikâyeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (2010). *Ergenekon*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KESEBİR, Ensar (2014). *Türk Hikâyesinde Azınlıklar ve Yabancılar (1923-1950)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

LASLO, Filiz Ali; ÖZKIRIMLI, Atilla (1979). *Sabahattin Ali*, Cem Yayınevi, İstanbul.

MİLLAS, Herkül (2005). *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MİLLAS, Herkül (2006). *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

NACİ, Fethi (2008). *Sait Faik'in Hikâyeciliği*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Sabahattin Ali (1975). *Sırça Köşk*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.

SAFA, Peyami (1342). *Siyah Beyaz Hikâyeler*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2003). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul.

TİMURTAŞ, F. K. & GÖZE, E. (1970). *Seçmeler – Peyami Safa*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya (2005). *İzmir Hikâyeleri*, Özgür Yayınları, İstanbul.

WELLEK, René; WARREN, Austin (2013). Edebiyat Teorisi, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

YETİŞ, Kazım (2010). *Yeni Türk Edebiyatı -Seçme Metinler-*, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

YETKİN, Çetin (1980). *Topluma Karşı Türk Yazını*, Barış Yayınları, İstanbul.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE VALİ ATAMALARI (1839-1908 HUDÂVENDİGÂR VİLÂYETİ ÖRNEĞİ)

Muammer DEĞİRMENDERE
Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi A.B.D. Doktora Öğrencisi, mdegirmendere@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmada, Cumhuriyet Türkiye'si ve Osmanlı Devleti taşra idaresinin temel aktörlerinden biri olan valilik kurumunun, Osmanlı Yönetim Tarihi içinde geçirdiği sürecin bir dökümü yapılmıştır. Bu vesileyle, taşra idaresindeki dönüşüme paralel olarak, yönetim kademesinde meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir. Tanzimât'ın ilanından itibaren Hudâvendigâr Vilâyeti'ne yapılan vali atamalarıyla ilgili ayrıntılı bir inceleme yapılmış ve istatistiki sonuçlara ulaşılmıştır. İlgilenilen dönemde gerçekleştirilen vali atamaları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ve Vilayet Salnameleri gibi Osmanlı Tarihi'nin temel bilgi kaynakları kullanılarak analiz edilmiştir. Valilik kurumuyla ilgili bu spesifik incelemeyle, sadece atama iş ve işlemlerinin gerçekleştirilmesi süreci gibi sınırlı bir durumda bile ortaya çıkabilen tarihi verilerle, ciddi çıkarsamaların yapılabileceği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Taşra İdaresi, Vali Atamaları, Hudâvendigâr Vilâyeti*

GOVERNOR ASSIGNMENTS IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE (1839-1908 HUDÂVENDIGÂR PORVINCE CASE)

ABSTRACT: In this study, the process related to the governorship institution in the Ottoman Administrative History, which is one of the main actors of the provincial administration, both in the Ottoman Empire and The Republic of Turkey is presented. By this way, besides the transformation in the management of the province, the changes that occured at the board of the administration have been determined. A detailed research on governor assignments in Hudâvendigâr Province since the declaration of the Edict of Tanzimât has been done and statistically results have been gained. The governor assignments of the period have been analysed according to the main sources of information of the Ottoman history such as the documents in the Ottoman Archieves of the Prime Ministery and The Provincial Yearbooks. With the specific search about the governorship institution, it has been revealed that, serious inferences can be carried out with the historical datas gained even in a limited situation like the process of the assignment period.

Key Words: *The Ottoman Empire, Provincial Administration, Governor Assignments, Hudâvendigâr Province*

1. Giriş

Her birey, yaşadığı toplumun bugüne nasıl geldiğini merak eder. Çeşitli vesilelerle sahip olduğu bilgiler zihninde bazı açıklamalar oluşturur. Hayatın her alanında değişimin baş döndürücü bir hızla gerçekleştiği 21. yüzyılda değişimin bu kadar hızlı olması, geçmişe olan ilgiyi azaltmaz, lakin değişimin doğası gereği, değerlendirme aşamasındaki bakış açısında kaçınılmaz değişiklikler meydana getirir (Tosh, 2005:4). Bu bağlamda, olgular için en parlak dönem (Carr, 2006:11) olarak kabul gören 19. yüzyıl, bizatihi değişimler yüzyılı olması ve neresi kazılsa, ana ve geleceğe ışık tutacak enerjiye sahip cevherlerle karşılaşılması hasebiyle, hangi açıdan bakılırsa bakılsın üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir zaman dilimidir. Bu yüzyılda hem birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkiler değişmiş, hem de bunlar kendi iç dinamikleri bakımından değişikliklere uğramışlardır. Bunların her birinde katılanların tutumlarını ve değer yargılarını anlamadan, sistemin işleyişini kavramak imkansızdır (Burke, 2005:89).

Buradan hareketle, hangi işle olursa olsun, çalışanlar kadar boş gezen tayfasının dahi kontrolü için örgütlendirme faaliyetlerine girişen bir devletin idari tekamül macerasını izlemek, meraklısı için oldukça ilgi çekicidir (Ortaylı, 2008:298). Çeşitli alanlarda yapılması planlanan ve birbirini etkileyeceği aşikar olan ıslahatların merkezindeki hükümetin kendi yapısında yapacağı düzenlemeler lokomotif mahiyettedir, lakin dönüşümün izleri taşrada daha belirgin hale geldiğinden, süreci buradan izlemek de ciddi kazanımlar sağlayabilir.

Osmanlı taşra idaresi tarih boyunca, bazen hızlı, bazen yavaş da olsa sürekli değişim halinde olmuştur. Bu değişimin ana eksenini ise eyalet sistemi ve sistemin tepesindeki valilik kurumu teşkil etmiştir. Şu halde bunların parça parça veya bütün olarak incelenmesinin, Osmanlı Taşra idaresi konusunda hatırı sayılır ipuçları vereceği muhakkaktır.

2. Tanzimat Öncesi Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem taşra idare sisteminin özünü eyalet müessesesi oluşturmuştur. Bu büyük ve tarihi imparatorlukta, bir yönetim birimi olarak eyalet, epeyce uzun bir gelişim süreci yaşamıştır.

Kökenlerine Selçuklularda da rastlanan eyaletlerin, bu dönemde yönetiminde atabekler niyabetindeki sultan çocukları aktif rol üstlenmişlerdi. Her vilayetin kadısı ve muhassıl denen mali görevlisi olmakla beraber, vilayetlerin idari ve askeri işleri daha sonra Osmanlı Devleti'nde sahneye çıkacak olan *beylerbeyi*ne eş tutulabilecek *emir sipahsa*ların uhdesine verilmişti (Ortaylı, 2008:103).

2.1. Büyüyen Devlet ve Büyüyen Taşranın Yönetimi

Büyük bir fütûhat hareketiyle cihan-şümûl bir imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti'nin bu fetih geleneğinin en karakteristik özelliklerinden birisi, fethedilen bölgelere idareyi temsilen bir bey (subaşı) ve hukuku temsilen bir kadının görevlendirilmesiydi.

Devletin bekasını ve geleceğini fetih politikasına göre şekillendirdiği bu evrede, ilk eyaletlerin askeri zorunluluklardan ötürü oluşturulduğu söylenebilir (Yaman, 1939:974). Rumeli'de gerçekleştirilen büyük fetihlerin ardından Lala Şahin Paşa'nın idaresinde oluşturulan Rumeli Beylerbeyiliği ile Yıldırım Beyazıt'ın Rumeli'ye geçerken yerine Ankara'da bıraktığı Timurtaş

Paşa'nın idaresinde oluşturulan Anadolu Beylerbeyiliği buna örnek teşkil etmektedir. Daha sonraki dönemlerde genel olarak eyaletlerin 40-50 yıla varan uzun bir dönemde ve askeri nedenlerin yanında siyasi ve idari gelişmeler ve zorunluluklar sonucunda oluşturulduğu görülmektedir (İpşirli, 1999:s.225).

Klasik dönem Osmanlı idaresinde eyalet ilk zamanlarda başında beylerbeyi olan, bir üst yapılanmadan ziyade, kontrol ve koordinasyon gibi bir dizi işlevleri olan bir birimi ifade etmekteydi. Ülke çapında sancak taksimatı zamanla büyük oranda sabit kalmakla beraber değişen koşullara paralel olarak eyaletlerin sayısı ve haritada belirttikleri bölge sürekli değişime uğradı (Ortaylı, 2008:251).

Durumun değişmeye başladığı zaman olan 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, savaşlarda eyaleti temsilen, barışta da eyalette güvenlik ve huzurun sağlanması için beylerbeyilerin himayelerindeki asker sayısında artış meydana geldi. Bunun da bir maliyeti olduğundan ve kendi merkez sancaklarının gelirleri yeterli olmadığından, beylerbeyiler bu maliyetleri eyalet dahilinde bulunan diğer sancaklardan da vergi alarak karşılama yoluna gittiler. Böylelikle eyaletin sınırlarında bulunan diğer sancaklarla münasebetleri boyut değiştirmek zorunda kaldı. Bu süreçte, başında bulundukları eyaletlerde saltanatın vekili haline geldiler ve sadrazamın ülke çapında sahip olduğu nüfuz ve amirlik konumunun aynına bu eyaletlerde sahip oldular (Yaman, 1939:979). Klasik dönemde, askeriye ve reaya şeklinde ayrılan iki temel toplumsal sınıf arasındaki denge politikası, taşra teşkilatının en önemli meselesi idi (İpşirli, 1999:s.222). Bu politikanın uygulanmasındaki birincil aktörlerden olan *beylerbeyi,* 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren taşra kuvvetlerin komutanı ve sancak beylerin amiri durumundayken ilerleyen zamanlarda tamamen bölgesel bir hüviyet kazandı (Kılıç, 2002:888).

Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçi devlet anlayışı Yıldırım Beyazıt ile başladı ve Fatih Sultan Mehmed ile en üst seviyeye çıktı. Devlet yapısında ilk önemli değişiklikleri yapmış olan II. Mehmed'in temel amacı, merkeziyetçi yapıyı güçlendirerek hakimiyet alanını genişletmek ve eyaletlerin merkeze olan bağlantısını sağlamlaştırmaktı (İpşirli, 1999:s.221). Aynı padişahın saltanatından önce Beylerbeyilik makamına Türk komutanlar getirilirken, bu dönemden itibaren diğer üst düzey görevlerde olduğu gibi devşirmeler atandı. Fatih Kânunnâmesi'nde mal defterdarlarının, beylik ile nişancı olanların, beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beylerinin beylerbeyi olabileceği hükme bağlandı (İpşirli, 1999:s.227). Önceleri geniş askeri yetkilere sahip bir kumandan konumunda olan beylerbeyi, fetihlerin artmasıyla mülki idare konusunda da yetkilendirildi. Kariyer basamaklarını tırmanmada kıdemli olan Rumeli Beylerbeyi öncelikli olup, bir sonraki terfideki görevi küçük vezir, yani Divan-ı Hümayun'da sonuncu vezirlik makamıydı. Ondan boşalan Rumeli Beylerbeyi makamının yeni sahibi ise Anadolu Beylerbeyi olurdu (Halaçoğlu, 2002:805).

Eyaletlerin Sancak Tevcih Defterlerine kayıtları da belirli bir hiyerarşiye göre yapılmaktaydı. İlk önce Rumeli Eyaleti, onun ardından Rumeli'deki diğer eyaletler ve buna müteakip Anadolu Eyaleti önce olmak üzere Asya ve Afrika'daki diğer eyaletler kaydedilmekteydi. Voyvodalıklar ve meliklikler bunların ardından yazılmaktaydı. Başlarındaki yöneticilerin protokoldeki sıraları da bu hiyerarşik yapıya göre belirlenmekteydi (Kılıç, 2002:888).

Eyaletler idari ve mali olarak tasarruf şekilleri bakımından tımarlı (salyânesiz) ve salyâneli şeklinde ikiye ayrılırdı. Tımarlı eyaletlerin sınırları içinde tımar sitemi uygulanırdı. Salyâneli eyaletlerde ise tımar sistemi uygulanmayıp, gelirlerin tümü devlet namına toplanır, yöneticilerin ücret ve giderleri karşılandıktan sonra geri kalan kısmı devlet hazinesine aktarılırdı (Kılıç, 2002:889). Tımarlı sipahilerin devlete beklediğini verememesi üzerine, vergi gelirlerini toplamak için kurulan iltizam sistemi Osmanlı topraklarında 16. yüzyıldan itibaren uygulama alanı buldu (Ortaylı, 2008:157).

Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun saltanat döneminde, hızla artan eyalet sayısı kısa süreli beylerbeyilikler dikkate alınmazsa, 1595 yılı itibarıyla 40'a yaklaştı. Kaptanlıklar, hanlıklar, emirlikler, voyvodalıklar ve melikliklerin çoğu eyaletlerle eşdeğer olmakla beraber, imtiyazlı statülerinden ötürü bu özel isimlendirmelerle anıldılar (Kılıç, 2002:887). 16. yüzyılın sonlarından itibaren gerek merkez, gerekse taşra idaresinde klasik yönetim sistemi terk edilmeye başlandı. Verimliliğini iyice yitirmiş olan tımarlı sipahilerin yerini valilerin kapılarında besledikleri askerler aldı. Bu askerlerin miktarı bir valinin gücünün ve buna bağlı olarak ününün bir ölçütü haline geldi.

17. yüzyıldan itibaren taşra yönetiminde ilk ciddi değişimler başladı. Bunun en büyük nedeni yukarıda değinilen tımar sisteminin bozulup yerini iltizam sistemine bırakmasıydı. Bir diğer önemli neden ise vezir rütbeli yöneticilerin sayısının artması ve bu kişilere unvanlarına uygun görev bulunamamasıydı. Soruna çözüm bulmak amacıyla daha önce ilmiye mensupları için başvurulan yöntem uygulandı ve boş eyalet olmadığı için valilik görevini yerine getiremeyen kişilere bir veya daha fazla sancağın geliri *"arpalık"* olarak verildi. 18. yüzyıla gelindiğinde iyice yerleşen bu sistemde, sancakların birçoğu kendileri İstanbul'da oturmayı tercih eden bu vezirlerin arpalığı olarak onların vekilleri tarafından yönetilir hale geldi (Çadırcı, 1991:11).

Ağırlıklı olarak 17. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış olan *beylerbeyilik* terimi yerini yavaş yavaş eyalet terimine bıraktı, fakat bu hemen olmadı. 16. yüzyılda *eyalet* ve *vilayet* terimleriyle beraber kullanılan *beylerbeyilik* terimine 18. yüzyılda bile rastlanabilmekteydi. Lakin bu terimler döneme ait belgelerde o kadar iç içe ve birbirinin yerine kullanılmıştır ki, tam olarak kronolojik bir kullanım periyodu ortaya koymak mümkün değildir. Bunun yanında geçiş döneminde beylerbeyilikle eyaletin küçük bir nüansla ayrıldığı görülmektedir. Bu fark, 18. yüzyılın başındaki kaynaklara göre, beylerbeyilik olarak nitelendirilen idari birime beylerbeyi olarak anılan paşaların, eyalet olarak nitelendirilen idari birime ise vezir rütbeli ve vali olarak adlandırılan paşaların görevlendirilmesidir. Fakat bu da genel bir kaide değildi. Nitekim aynı yüzyılın ikinci çeyreğinde, yöneticisinin vezir rütbeli olup olmadığına bakılmaksızın tüm birimler için eyalet terimi kullanılmaya başlandı ve bu terim yüzyılın sonuna doğru iyice yerleşik hale geldi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin genel idare politikasından, yani vezir sayısındaki artıştan kaynaklanmaktaydı (Kılıç, 2002:888). Bu süreçte eyaletlerin en büyük amiri 18. yüzyıla kadar duruma göre *beylerbeyi, mir-i miran, vali ve emirü'l-ümera* gibi eski Türk-İslam yönetim terminolojilerinden alınan isimlerle anılmış olmakla beraber, bu yüzyıldan sonra vali ifadesi daha yaygın olarak kullanıldı (İpşirli, 1999:227).

Teamüllere göre, eğer tayin edilen bir paşa iki tuğlu ise *beylerbeyi (mir-i miran),* üç tuğlu yani vezir ise *vali* olarak idare sistemindeki yerini alırdı. Başkentte görev yapan vezirler *dahil veziri* olarak adlandırılırlarken, başkent dışında görev yapmakta olan bu paşalar *hariç veziri* adını alırlardı (Kılıç, 2002:889). Beylerbeyiler tüm yazışmalarını Sadrazamla yapar ve icraatlarını onunla diyalog halinde gerçekleştirirlerdi. Vezirler ise yine Sadrazam vasıtasıyla, Padişaha telhis gönderme gibi önemli bir hakka sahiptiler (Yaman, 1939:980).

Tanzîmât öncesi eyalet yönetiminde pek yaygın olmasa da karşımıza çıkan vali ile aynı yetkiye sahip iki yönetici tipi daha vardır. Bunlardan ilki *"Mutasarrıf";* vezir olmakla beraber çeşitli nedenlerden ötürü devletin kendisine valilik görevi veremediği ve geçimlerini sağlamaları için "arpalık" ta ki uygulamaya benzer olarak birkaç sancağın idaresinin tevdi edildiği yöneticilerdi. Bazen bir vezirin başka bir görevi olduğu halde kendisine ek gelir teşkil edilmesi için de bu yola başvurulurdu. Bu yöneticilerin valilerden farkı, valilerin yaptığı gibi, uhdelerine verilen sancak veya sancaklardan birini seçip bizzat orada oturmamalarıdır. İkinci yönetici tipi *"Muhassıl"* dır. Önceleri sadece hasların idaresiyle görevlendirilen bu yöneticiler, zamanla aynı mutasarrıflık gibi bir eyalet veya sancağın hem yönetim hem de tahsilat işleriyle görevlendirilmişlerdir. Karşılaşılan bir başka durum ise, başkentte ikamet eden eski bir sadrazam veya üst düzey yöneticiye mütesellimlerince yönetebilecekleri muhassıllıkların verilmesidir. Tanzîmât'ın ilanıyla birlikte muhassıl başka bir anlamda birkaç yıl kullanılmış, mutasarrıflık ise yöneticilikte yakın bir anlamda ve hassaten 1864 Vilayet Nizamnamesiyle beraber sancak yöneticisi olarak uzun süre idare sisteminde yerini muhafaza etmiştir (Çadırcı, 1991:21-22).

Taşra yönetiminin vezirlerin uhdesine verilmeye başlanmasıyla beraber, yöneticiler vezirlik makamına haiz olabilmek için padişaha ve sadrazama yüklü bir ödeme (caize) yapmak zorundaydılar. Bu yükü kaldırabilmek ve her yıl yer değiştirilmenin sebep olduğu maddi sıkıntıları aşabilmek için de yerel halka yüklenmek, ayan ve derebeyleriyle uygunsuz münasebetlere girmek gibi meşru olmayan yollara başvurur oldular. Nihayet çekememezlik, yolsuzluk gibi nedenlerden dolayı mallarının müsadere edilmesi de bu olumsuz koşullara eklenince, onca zahmetlerinin boşa gideceğini düşündükleri ve adeta vezir olduklarına pişman oldukları zamanlar dahi olurdu (Eryılmaz, 2010:44).

17. yüzyılda 51 olan eyalet sayısı yüzyılın sonlarına doğru 43'e geriledi ve Tanzîmât'ın arifesinde bu rakam 29'a kadar indi. Tanzîmât'tan sonra ise reformlar doğrultusunda bu sayı sürekli değişime uğradı (Kırmızı, 2008:13). 17. yüzyıldan itibaren devlet kendi toprakları üzerindeki denetimi beylere ve mahalli güç odaklarına kaptırmaya başladı. Doğu Anadolu yöresinde oldukça yaygın olan ve hastalık gibi ilerleyen bu durum, iki yüzyıl içinde ülkenin Batı bölgelerinde de görülmeye başlandı (Çadırcı, 1991:12). Giderek hantallaşan bürokrasi yüzünden evvelce yerel düzeyde de olsa düzenli bir şekilde yapılan nüfus sayımları ve toprak tahrirleri artık yapılmaz oldu. Sürecin devamında, genel idari meselelerden büyük oranda elini eteğini çeken merkezi yönetim, tarımla geçimini sağlayan köy halkını mültezim, mukataa sahibi ve kadı naibi gibi genelde insaf duygusundan yoksun açgözlü kişilerin eline terk etti (Lewis, 2010:48).

18. yüzyıla gelindiğinde gerek merkezi otoritenin zayıflaması, gerek yolsuzluk ve rüşvetin tüm kurumları sarması yüzünden imparatorluk kuruluş ve yükseliş olarak nitelendirilen dönemlerindeki düzenli sistemini kaybetti. Bu yüzyılda beylerbeyi ve sancak beyleri beylik bölgelerinde ikamet etmeyip, buraları vekilleri olan mütesellimlere yönettirdiler. Mütesellimlik kurumunun 17. yüzyılın sonundan Tanzîmât dönemine kadar devam ettiği görülmektedir. Özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren ayan ve eşraftan kimselerin mütesellim olmaları oldukça yaygın bir uygulamaydı. Zaten aksi durumlarda, halk tarafından seçilerek devlet tarafından onaylanan ayanla, mütesellimler arasında halka zarar verecek boyutta çekişmeler yaşanabilmekteydi. Sancakların sık sık arpalık şeklinde tevcih edilmesi, beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin uzun süren savaşlara katılmaları ve uhdelerine başka görevler verilmesi mütesellim sayısının artmasındaki önemli etkenlerdi (Özkaya, 2002:699).

2.2. Tanzimat'ın Arifesinde Taşra Yönetimi

Klasik dönemde bir vali büyük bir cürüm ve kabahati olmadığı müddetçe görevinden alınmaz, gerek vali ve gerekse sancak beylerinin yirmi ila otuz yıl görevinde kaldığı olurdu (Yaman, 1939:980). Zamanla bu uzun görev süreleri iyice kısalarak, 17-18. yüzyıllarda standardı bir yıla kadar indi. Tayin ve azil sebebiyle sık sık yer değiştiren beylerbeyilerin her şey bir yana kapı halkıyla bir bölgeden başka bir bölgeye gidişi dahi hem kendileri, hem de yöre halkları için masraf ve angaryalar yüzünden işkence haline dönüyordu. Bu konuda III. Selim'in müdahalesi kayda değerdir (İpşirli, 1999:s.228). On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletlere bir yıllığına gönderilen valiler, lüzumuna binaen 1 yıl daha *ibka* suretiyle süreleri uzatılsa da, bir valinin üç yıl aynı eyalette görev yapması sık görülen bir durum değildi. Bu kısıtlamanın sistemdeki olumsuz etkileri ayyuka çıktığından, yenilikçi padişah III. Selim bir valinin üç yıl görev yapmadan çok önemli bir sebep olmaksızın azledilmemesini salık vermekle beraber, o dahi beş yıl gibi bir üst sınır belirlemeyi ihmal etmedi (Kırmızı, 2008:66). Vali atamalarında rüşvet ve adam kayırmanın önüne geçilmesi ve görevlerinde verimliliklerinin artırılabilmesi amacıyla, atamaları bizzat kendisi aktif rol oynadı ve görev sürelerinin 3 ila 5 yıl arasında olmasını uygun gördü (Kılıç, 2002:889).

III. Selim; vali, mutasarrıf gibi yöneticilerin atanması ve özlük işlerinin düzenlenmesine dair kapsamlı bir girişimde bulunmamakla beraber, bu görevlere eldeki imkânlar ölçüsünde dürüst, güvenilebilir ve işinin ehli kimselerin getirilmesini istemekteydi. (Çadırcı, 1991:13). Yine onun zamanında, askeri reformların kötü gidişatın durdurulması için yeterli olmadığının anlaşılması üzerine reformlar genişletilerek, mevcut haliyle yetersiz olduğu gün gibi açığa çıkan idari yapı da bu dairenin içine alındı. Yayımlanan Vüzerâ Kânunnâmesiyle eyaletlerin yöneticisi konumundaki vezirler, belirli bir süre görevlerinde kalabilme, değişiklik durumunda ise en yakın eyaletlere gönderilme gibi bazı rahatlatıcı güvencelere sahip oldular. Lakin bu düzenlemeler merkezden uzak eyaletlerde etkili olamadı. Başkentle irtibat kurmakta güçlük çeken valiler ayanla başa çıkamadı. Bu acizliğin farkına varan ve arada kalan halk, tercihini ayandan tarafa kullanmak zorunda kaldı. Çünkü valiler gelip geçici iken, ayanlar hayatlarının kalıcı bir gerçeğiydi (Eryılmaz, 2010:48).

Tanzîmât'tan önce, sahip olduğu yetkiler ve sorumluluklar bakımından en üst yönetici konumundaki valiler, bir nevi hükümdarın taşradaki vekili durumunda idiler. Bu dönemde devletten maaş almayan valiler, yerelde toplanan vergilerin bir kısmını alırken, aynı zamanda *"imdad-ı hazeriye" "imdad-ı seferiye"*, gibi bazı ek gelirlere sahip olmuşlardır.

Osmanlı Devleti, taşrasını 19. yüzyıla kadar, halkı yer yer baskı ve zulümlere maruz bırakan valilerin su-i istimaline açık, adem-i merkeziyet usulü ile yönetme yolunu seçmiştir. Bu yöntem, kimi zaman devletin toprak bütünlüğünü dahi tehlikeye sokabilecek faaliyetleriyle iç güvenliği sekteye uğratan Bayraktar Mustafa Paşa, Pasvandoğlu, Tepedenli, Kavalalı gibi yöneticilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Engelhardt, 1999:449).

II. Mahmut zamanına kadar bir insanın yaşamına veya ölümüne dahi karar verme yetkisine sahip olan valilerin bu geniş hareket alanı adı geçen padişah tarafından kısıtlandı ve valiler gittikçe der-saadetin çekim alanına girmeye başladı (Davison, 1963:27). Onun döneminde askeri amaca yönelik yeni eyaletler ihdas edildi ve bu eyaletlerin yönetimine Asâkir-i Mansûre ordusunun üst rütbeli subayları müşir olarak görevlendirildi.

Karal, II. Mahmud'un bu tedbirleri almasına haklı çıkaracak şekilde, Batı yöntemlerini devlet teşkilatına uygulayarak gerçekleştirmeyi planladığı reformlarına sebep olan ortamı ve taşradaki gelişmelerin buna etkisini şöyle betimlemiştir (Karal, Cilt 2, s.123):

"Mahmud II devrinde, Mora'da müstakil bir Yunan devletinin kurulması ve Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Orduları'nı perişan ederek Osmanlı Devleti'nin mukadderatını tehlikeye düşürmesi, başta padişah olmak üzere aklı başında devlet adamlarını düşündürecek olaylardı. İmparatorluk bir valisine karşı mevcudiyetini koruyamayacak olduktan sonra nasıl yaşayabilirdi? Başka valiler de Mehmed Ali gibi hareket etmeye kalkarlarsa ne olacaktı? Türk ve İslam valilerin hükümete karşı kazandıkları başarılar Hıristiyan tebaayı isyana teşvik etmeyecek miydi? Bu korkunç ihtimalleri önlemek için tek çare; orduda ve eğitimde başlamış olan garplılaşma hareketlerini hükümet teşkilatına da teşmil etmek ve merkezci bir idare sistemi kurulmasına çalışmaktı."

1836 yılına gelene kadar Klasik Osmanlı taşra idaresinde alışıldık uygulama; tevcîhât sistemi uyarınca her yıl Şevval ayının başında İmparatorluk dahilindeki tüm eyalet ve sancakların yöneticileri belirlenip bir yıllık süre ile atamalarının yapılması şeklindeydi. Bunlardan eyalet valisi olanlar da karara müteakip mütesellimlerini görevlendirirlerdi (Çadırcı, 1991:14). 1836 yılında *"Müşîrlik"* lerin kurulması ile sistem değişime uğradı. Bu tarihte Redif Askeri teşkilatı yeniden düzenlenirken vali unvanı *"Müşir"* olarak değiştirildi. Yeterli yetişmiş subay olmaması yüzünden Redif askerinin talimleri; yerel derebeyi kökenli kimselerin ve çeşitli sebeplerle ayanlık veya voyvodalıktan alınmış olup, kendilerine yüksek rütbeli subaylık verilmiş olan askerlik işini bilmeyen -fakat kendi işini çok iyi bilen- kişilerin eline kaldı. Bu kişiler eski imkanlarının üstüne asker olmanın avantajlarını da ekleyerek sistemin başarıya ulaşmasını bilerek veya bilmeyerek engel oldular. İstenilen sonuçların elde edilememesi üzerine Tanzîmât'ın ilanı ile birlikte girişilen yeni düzenlerle birlikte vali unvanı tekrar kullanılmaya başlandı (Çadırcı, 1991:22). 1843 yılında askeri personelin sivil bürokratik görevler üstlenmeleri yasaklandı (Kırmızı, 2008:87). Askeri otoritelerin konumu ve hiyerarşisi zamanla değişmekle beraber, valiler bir daha bu konudaki eski yetkilerini geri alamadılar (Ortaylı, 2008:431).

Vilayet yönetimdeki reformunun belki de perde arkasındaki en büyük hedefi yönetimin sivilleştirilmesiydi. Zira 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar valiler aynı zamanda askeri yetkilere sahip iken, zamanla askeri idare ile mülki idare ayrıldı ve yönetim erki yerel meclislerin de takviyesiyle mülki idarenin lehine yön değiştirdi. Klasik dönemdeki asker yöneticilerinin yerini sivil bürokratların aldığının göstergelerinden biri de Tanzîmât'ın ilanından sonra yapılan düzenlemelerle, vilayet idaresinin genelde Babıali kökenli valilere bırakılması ve böylelikle askeri yöneticilerle valilerin yetkilerinin ayrılmasıdır (Ortaylı, 2009:124). Askerlik kariyerine sahip kişilerin de valiliğe atandığı olmuştur. Fakat bu kişiler atandıkları görevin mülki bir görev olduğunun farkına vararak hareket etmişlerdir. İlerleyen zamanlarda Sultan II. Abdülhamit'in Diyarbakır valiliğine Ferik (korgeneral) Edip Paşa'nın vali yapılmak istenmesine karşı çıkarak mülkiyeden bir memur atanmasını istemesi onun yönetimde sivilleşmeyi istediğine dair bir işarettir (Kırmızı, 2008:87). Yani zamanla asker kökenli birinin vali olmasına bile sıcak bakılmaz olmuştur.

Vüzera Kanunnamesi'nde net bir şekilde belirtildiği üzere tevcihat sisteminin gerek devlet gerekse halk üzerinde ciddi etkisi olan bir mali boyutu vardı. Adı geçen kanunnamede gerek vezirlerin gerekse diğer büyük memurların, yeni görev yerlerine giderken masrafları geçtikleri yerlerin halkına yüklemeye çalışmalarından ötürü mümkün mertebe uzak yerlere görevlendirilmemeleri istenmekteydi (Akyıldız, 2009:25). Gerçi bazı idealist olanlar hariç, valiler genellikle İstanbul'a uzak vilayetlere gitmeyi pek arzulamazlar, hasbel-kader gitmişlerse de bir yolunu bulup daha yakın vilayetlere veya merkezdeki bir memuriyete atanmanın çarelerini ararlardı.

Valiler III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde her türlü verginin toplanıp merkeze gönderilmesinden de sorumluydular. Bir yıl gibi kısa bir süre görevde kalabildikleri halde, çoğu vali için bu süre bile uzun sayılmaktaydı. Çünkü savaşlarda askerlerinin başarı gösterememesi, alt kademe yöneticilerinin beceriksizlikleri yüzünden halkın şikayetçi olması ve merkezde sık sık sadrazam değişimine bağlı olarak, iki üç ay gibi kısa sürelerde görevden alındıkları veya görev yerlerinin değiştirildiği çok sık rastlanan durumlardı. Atama bahşişi, çeşitli merkez bürokratlara hediyeler, sarraf ücreti, kapı kethüdası ücreti gibi giderleri yasal vergi gelirleriyle karşılamaları mümkün olmadığından gayrı meşru yollarla halktan para toplama yoluna başvurmaktaydılar. Valilerin *"Hazeriye"* toplamak için gönderdikleri mübaşirlerin halktan aldıkları *"Hizmet-i Mübaşiriye"* bedelinin, asıl verginin birkaç katını bulması olayın vahametini açıkça ortaya koymaktaydı (Çadırcı, 1991:18).
4 Nisan 1838 tarihinde, özellikle üst düzey memurları yakından ilgilendiren, memuriyetlerin kişilere birer yıllığına nöbetleşe verilmesi şeklinde gerçekleştirilen tevcihat uygulamasına son verildi. Bu sayede memur bulunduğu işe ve ortama henüz adapte olup tecrübe kazanamadan, yaptığı icraatları yarım bırakarak -genellikle de görev süresince maaşsız ve boş geçireceği bir yılın iaşesini değişik yollardan da olsa bir şekliyle tedarik ederek- görevini terke zorlanmaktan kurtulmuş oldu (Akyıldız, 2009:50).

3. Tanzimat Sonrası Dönemde Taşra Yönetiminde Meydana Gelen Değişimler ve Valilik Kurumu

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için büyük, gururlu ve geleneksel bir imparatorluğun mecburi ve sancılı bir değişim ve dönüşümü yaşamak zorunda kaldığı bir zaman dilimidir ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı bu sürecin en önemli kilometre taşlarından birisidir

(Seyitdanlıoğlu, 2002:561). Bu ferman, Osmanlı tarihinde, sonraki birçok dönem boyunca gündemden düşmeyecek bir döneme -Tanzimat Dönemi- ismini verecek kadar önemli bir konumdadır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte zaman kaybetmeden fermanda yer alan hususların uygulamasına geçildi. Adeta, idari, mali, askeri ve adli alanlarda ülke genelinde bir değişim seferberliğine girişildi. Hemen her alanda başlayan yeniden yapılanma, mülki taksimat alanında da kendini gösterdi. Amaç ise merkeziyetçi yapıda bir yönetim ağı oluşturabilmekti (Ortaylı, 2011:s.29). Bu dönemde görev alan ve ülkeyi köklü bir değişime tabi tutmak isteyen bürokratlara, nam-ı diğer Tanzîmât yöneticilerine göre, otorite merkez ve taşra arasında paylaşılacak bir pasta ise, öncelikle valilerin bu pastadaki payı azaltılmalıydı. Lakin bunu yaparken taşrayı tamamen güçsüz bırakmayacak şekilde denklemin çözümünü sağlayacak formüllerin arayışına başladılar. Denklem gerçekten zordu. Çelişki ve kısırdöngülere oldukça açıktı. Hiçbir zaman tam olarak çözülemedi. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'ne de miras kalan yaklaşık bir sonuca ulaşıldı.

Osmanlı tarihi boyunca, bürokrasinin gücü merkezi yönetimin kuvveti ile doğru orantılı olarak değişmiş, özellikle devletin sınırları geliştikçe de bu güç artmıştır. Kanuni döneminde bürokrasinin gücünün zirvesine ulaşmış olması bunun en tipik göstergesidir (Aslan ve Yılmaz, 2001:289). İmparatorlukta merkez ve taşra arasındaki ilişkiler, XVII. Yüzyılın başından itibaren merkezin güç kaybı, taşranın ise güçlenmesi şeklinde biçimlenmiştir.

Tanzimat'tan önce valilerin geniş yetkileri, bu yetkilerin bazılarının kadılara kaydırılması yönetimiyle sınırlandırılmaya çalışılsa da, II. Mahmut'un kadıların görev alanını şer'i mahkemelerle sınırlaması sonucu, yönetim ve asayiş işleri tamamen vali ve mutasarrıflara bırakıldı. Fakat bu durum Tanzîmât ruhuna aykırıydı. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın yaptığı icraatlarla bir valinin devleti ne kadar sıkıntıya sokabileceğinin de anlaşılmasıyla, 1840'ların başından itibaren valilerin yetkilerinde önemli kısıtlamalara gidildi. Tepedenli, Mora ve Kavalalı isyanlarını bertaraf etmek için yarı sömürge olmayı dahi kabul eden bir devletin valilere yetki vermek için temkinli davranmasından daha doğalı da olamazdı. Valinin -çekinilen- görev ve yetkilerinin ifade ettiği anlam konusunda somut bir fikre sahip olmak istenmesi durumunda, başkent İstanbul'a bakmak kafi gelecektir. Çünkü İstanbul'un bir valisi yoktu ve valinin yapacağı işler doğrudan sadrazama havale edilmişti.

Aynı zamanda askeri otorite olmanın verdiği gücün de etkisiyle, gerçekleştirdikleri fiillerden ötürü, valilerin Tanzîmât'tan önceki sicillerinin pek parlak olmadığı bilinmektedir. Hele birinin malını gözüne kestirmesinler veya birine kast etmek istemesinler, onları engellemek pek mümkün olmadığı gibi buna girişen de pek azdı (Yaman, 1939:1056). Tanzimat'ın en can alıcı maddelerinden birisi olan, mal, can ve namus güvenliğinin ispatı en çok onların hükümlerinde vücut bulacağından, diğer maddeler bir yana, sırf bu madde artık valiler için hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağının habercisiydi. Nitekim izleyen yıllarda bu durumu içselleştirmekte güçlük çeken, aralarında Bursa'da valilik yapmış Tahir Paşa'nın da bulunduğu kimi taşra yöneticileri, bu ahkâma aykırı hareketlerinden dolayı muhakeme altına alınıp çeşitli cezalara çarptırıldılar (Mustafa Nuri Paşa, 1992:288).

3.1. Muhassıllık Uygulaması

1840 lı yılların başlarında geleneksel sistemden kayda değer bir farklılık göstermeyen Osmanlı taşra idaresi, 35 eyalet, 142 sancak ve 1320 kazadan müteşekkildi (Sencer, 1984:51). Hala geniş sayılabilecek bu geniş coğrafyada, Tanzîmât'ın pratikte 1840 yılında Anadolu, Rumeli ve Adalarda uygulamaya giren Muhassıllık Teşkilatı ile ilk kez taşra teşkilatındaki düzenlemelerle start aldığı söylenebilir (Efe, 2009:91).

Hatt-ı Hümayunla yapılması amaçlanan ıslahatların taşra teşkilatına yansıyan yönü valilerin nüfuz ve yetkilerinin azaltılması oldu. Bu işlemin gerçekleştirilebilmesi amacıyla, net bir tavır ve kararlı bir uygulamayla valilerin asayiş işleri dışındaki yetkileri alındı. Mali işler için padişah tarafından atanan muhassıl-i emval görevlendirildi. İlave olarak halkın katıldığı idare meclisleri ve taşra meclisleri idarenin her katmanına eklemlendi. Muhassıl tayin edilen yerler eyalet ise Müşir Paşa'ların, sancak ise Ferik Paşa'ların bu asayiş görevini yerine getirmeleri ve muhassıllara vergi toplama işlerinden yardımcı olması için askeri destek vermeleri kararlaştırıldı (İnalcık, 2011:173). Valinin yanına verilen bu üst düzey mali ve askeri memurlar, bir taraftan valiye işlerinde yardımcı olurken diğer taraftan da sınırsız gibi görünen görev yetkilerini de sınırlandırmış oluyordu. Muhassıllar, maliyede reform amacıyla vilayetlerde sancak merkezlerine gönderilmiş vali yetkisinde ve validen bağımsız, muhassıllık meclisleriyle otoriteleri desteklenen yüksek rütbeli maliye memurlarıydı (Ortaylı, 2009:184). Muhassıllık sisteminin uygulanması sırasında, biri askeri otorite müşirler, diğeri mali otorite muhassıllar olmak üzere iki başlı bir yapı da ortaya çıkmış oldu (Önen ve Reyhan, 2011:132).

Her türlü vergi gelirini toplama işini yürütmek için merkezden atanan muhassıllar, taşra idarecilerinin hazine gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını önlemek gibi bir amacı da gerçekleştirmiş olacaklardı. Bu kurumun meydana getirilmesi ile İmparatorluğun ilk döneminden itibaren askeri-idari görevlerinin yanında mali işleri de yöneten valilerin bu son görevdeki yükümlülükleri doğal olarak ortadan kalkmış oluyordu (Çadırcı, 1985:259).

Acaba Osmanlı taşra idarecileri, Tanzîmât'ın ilanını müteakip fermanın Takvim-i Vekayi'de yayınlandıktan sonra bir hafta geçmeden kendilerine hususi bir fermanla bildirildiğinde (Kaynar, 1991:180), taşra idare sistemi ve hatta kültüründe baş döndürücü bir hızla değişim değil, değişimlerin yaşanacağını tahmin edebilmişler miydi? Herhalde kendilerine göre bazı çıkarsamalar yapmış olacaklar ki, kimi yerlerde ulema ve ayan gibi bazı valiler de Tanzîmât aleyhinde halkı tahrike girişmekten geri kalmadı (İnalcık, 2011:172). Tanzîmât'tan önce halktan *hazeriyye, seferiyye, kudumiyye, teşrifiyye, mefruşat-baha, zahire-baha, ayaniyye, kapı-harcı gibi* isimler altında para toplayan kimi valiler, bu durumun Tanzîmât'la beraber sona ermesi ile eski alışkanlıklarını devam ettirmek isteyince, halktan gelen şikayetler üzerine Reşit Paşa'nın kararlı tutumuyla ciddi müeyyidelere tabi tutuldular (İnalcık, 2011:177).

İdare teşkilatında yapılan yeniliklerin mimarının Mustafa Reşit Paşa olduğu bir realitedir. Paşa Fransa'da bulunduğu sıralarda orada uygulanmakta olan departman sistemi hakkında geniş bilgi sahibi olarak, bazı esaslarının Osmanlı Devleti'nde uygulanabileceğine kanaat getirdi. Bunun yanında Tanzîmât Fermanı'na uygun bir taşra idare teşkilatı oluşturulabilmesi için

valilerin baskıcı yönetiminin önüne geçilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bunun için, valileri maiyetleriyle beraber, maaş kozunu kullanarak merkezi otoriteye bağlamaya ve eyalet halkını da yönetime katılmaya zorlayarak valilerin yetkilerini sınırlandırmayı planladı. Bu düşüncelerle yeni bir mülki düzen ortaya koyan Paşa, valilere sadrazam ile muhabere zorunluluğu getirerek merkeze hesap vermeye zorladı. (Karal, Cilt 2, s.130).

Gerek merkez ve gerekse taşrada yeniden yapılanmanın başlıca nedenlerinden birisi, Tanzîmât Fermanıyla tebaaya yeni haklar verilmesi ve bunların -en azından görünürde- uygulanabilir olmasının istenmesiydi (Ortaylı, 2008:403). Osmanlı Devleti için yeni olan bu durumun yanında, hukuk, yönetim ve toplum düzenindeki değişmelerin oluşturduğu düalist yapının sorgulanmasında laikleşme olgusunun göz ardı edilmemesi gerekir ki, bu iki asra yakın bir maceranın başlangıç noktasıdır. Esasında gerek diğer dinlere gösterilen tolerans, gerekse örfi hukukun şer'i hukuka paralel gitmesi, o zaman belirli bir potansiyelin oluştuğunu göstermektedir.

Toprak rejimi ve tarımsal yapı da Tanzîmât yöneticilerinin yapmak istedikleri değişiklikleri yönlendiren etkenler arasında önemli yere sahip oldu. Çünkü toprak gelirlerinin düzensizliği; hacmi genişleyen bir bürokrasi ile gerek savaşta, gerek barışta ciddi külfet oluşturan ordu giderlerinin karşılanabilmesi problemi, tarımsal bir ekonomiye dayalı olan imparatorluğu sıkıntılara gark etmekteydi (Ortaylı, 2009:244). Gerçekleştirilmek istenen mali, idari ve askeri ıslahatlar ülke çapında eş zamanlı olarak uygulamaya konulmadı. Bunun yerine büyük bir imparatorluk olmanın dezavantajı sayılabilecek heterojen yapı sebebiyle, bu ayrışıklığın daha az olduğu ve başkentin hükmünün daha fazla geçtiği Hüdavendigar, Edirne, Ankara, Aydın, Konya ve Sivas eyaletlerinde bir ön aşama olarak mal-mülk sayımı yapılarak start verildi (Çadırcı, 2011:199).

Valilik müessesesi Osmanlı reform sisteminin en önemli dinamiklerinden biri olup, modernleşme hareketinin gerçekleştirilmesinde ciddi bir role sahip olmuştur (Ma'oz, 2011:269). Bu durum baştan fark edilememiş olabilir. Çünkü Tanzîmât'ın ilk yıllarında güçleri elinden alınan valilerin otoritesi ortadan kaldırılmış, sık sık yerlerinin değiştirilmesi de buna eklenirse değil başrole sahip olmak, bir figüran kadar bile etkili olamamışlardır. Valilerin yetkilerinin kısıtlanması, eyaletin her şeyinden değil de daha çok yönetim ve güvenliğinin sağlanmasından sorumlu bürokratlar haline indirgenmelerini sağlamıştır. Elbette yönetim ve güvenlik yetkileri de küçümsenecek otorite mekanizmaları değildir, lakin kıyas edilen Tanzimat öncesi konum olunca biraz kadük kalmışlardır.

1841 yılında ordu Asakir-i Nizamiye-i Şahane adını alarak İmparatorluk çapında beş ayrı bölgeye ayrılarak başlarına müşirler (askeri yönetici) atandı. Böylelikle valilerin ordu ile doğrudan ilişkileri de sona ermiş oldu (Akşin, 2009:128). Tabii ki tersi de gerçekleşmiş oluyordu. Bu vakitten sonra münferit birkaç örnek haricinde (Findley, 1980:180) ordu komutanları askeri görevlerine ek olarak mülki idareyle vazifelendirilmediler. Asker kökenli olup idareci kadrosuna atananlardan valiliğe yükselenlerin konumu mülkiye kökenlilerden farklı olmadı. Hiyerarşik açıdan ise, aralarında kimi zaman sürtüşmeler olmakla beraber, eyaletlerde valiler yönetim sınırlarındaki askeri yetkilinin üstü konumunda idiler.

3.2. İltizam Sistemine Geri Dönüş

Yapılan sistem içi ayarlamanın da fayda etmemesi üzerine çok geçmeden *usul-ü tadiliye* adıyla, mali ve mülki yönetimde yeniden ve köklü bir değişime gidildi. Muhassıllık sisteminin kaldırılarak yeniden iltizam sistemine geçildiği bu uygulamada, eyalet merkezine vali konumunda müşirler ve sancaklara idari ve mali işlerle ilgilenecek muhassıl karşılığı birer kaymakam atandı. Bu sistemde iltizamların maktuan eyalet valilerine ihale edilmeye başlanması, valileri klasik sistemdeki güçlerine geri döndürür gibi olsa da, hali hazırda mali yetkilerin kullanımı eyaletlerde müşire bağlı olarak çalışacak olan ve sadece müşirin görev yaptığı sancakta yetkili olan defterdarın ve kaymakamın idaresinde olan mal müdürünün uhdesine verildi. Yine vergi toplamada en küçük birime kadar inilmesi düşüncesi korunduğundan, eskiden beri adli bir birim olarak sistemde mevcut olan *kaza* idari bir birim haline getirilmiş, bu geçiş aşamasında, kazaya yönetici olarak görevlendirilen müdürler birer tahsildar olarak görülmüşlerdir (Efe, 2009:94).

1842 yılı itibariyle, yani muhassıllık sisteminin kaldırılıp tekrar iltizam sistemine dönülmesinden sonra valilerin statüsünde kısmi bir iyileştirme yapıldığı görülse de, özellikle meclislerin tahakkümü net bir şekilde hissedilmeye başlandı.

13 Eylül 1844 tarihinde yapılan düzenlemelerle valiler daha da etkisiz hale getirildi. Çünkü bu düzenlemeyle beraber eyalet meclislerinin yetkileri genişletilip yerel eşrafın nüfuzu artırılırken, meclislere seçilecek üyelerin der-saadet tarafından da onaylanması gibi bazı maddeler sayesinde merkezin meclisler üzerindeki denetimi de artırıldı. Yani görünene göre oyunda kazanan yine merkez oldu (Önen ve Reyhan, 2011:137).

3.3. Talimatname Ve Nizamnameler Dönemi

Efe; 1846 yılında Tensikat-ı mülkiye düzenlemeleri kapsamında yapılan mülki düzenlemelerde, eyalet dahilindeki yönetim birimlerinin ve görevlilerinin görev ve yetkilerinin net olarak ortaya konduğunu belirtmektedir. Bu düzenlemeye göre valinin askeri ve mali yetkileri açık bir şekilde ifade edilmiş olup, eyalette merkezin en üst makamdaki temsilcisi olmakla beraber tek yetkili değildir. Klasik dönemdeki özerkliğin ise hiç söz konusu olmadığı bu durumda, mali yetkilerinin kullanılmasında maliye memurlarıyla karşılıklı bir denetim söz konusudur (Efe, 2009:95-96).

1864 Vilayet Nizamnamelerine kadar ana hatlarıyla hükümleri geçerli olan 1849 talimatnamesinde ise her kademedeki yöneticilerin vazifeleri ilk kez bir arada ve ayrıntılı olarak sayılmıştır. Bu talimatname ile eyalet merkezlerindeki meclislerin başkanlığı validen alınıp, merkezden atanan *vali derecesinde* memurlara havale edilmiştir. (Çadırcı, 1993:5).
1849 düzenlemelerinin taşra idaresindeki yön arayışlarından en ilginci olduğu söylenebilir. Türk idare tarihinde daha önce eşine rastlanmamış bir sistem denenmiştir. Temel hedef yine Tanzimat ilkelerinin uygulanmasına yöneliktir. Doğrudan muhatap yine valilerdir. İnisiyatif kullanma yetkisi elinden alınıp, yürütme organı konumuna indirgenen valiler, kararları Meclis-i Vâlâ'nın onayından sonra kesinlik kazanan bir mecliste etkin olmayan ve alınan kararlara uyması gereken bir pozisyona layık görülmüştür.

Yani hükümleri geçmemekle beraber, yerel meclislerden çıkan kararı uygulamak için bile uğraşmak zorunda kalmışlardır (Çadırcı, 1991:227).

Çadırcı'ya göre 1849 talimatnamesi uygulamada çok başarılı olmamıştır. Valilerin Tanzimat öncesi sahip oldukları geniş yetkilerinden mahrum bırakılmaları onları sadece icra görevlisi konumuna getirmiş, bu görevliler yerel meclislerin aldığı kararları Meclis-i Vâlâ'nın kararı olmadan icra dahi yapamamış, üstelik uygulamadaki her türlü başarısızlığın faturaları yine onlara kesilmiştir. Sonuç olarak da sık sık azil veya yer değişikliğiyle karşılaşmışlardır (Çadırcı, 1991:226).

Bu sefer de sistemden beklenen geri bildirim alınamayınca valilerin yetkilerinin kısılmasında aşırıya kaçıldığı fark edildi. Yapılan manevrayla, idare ve asayiş konusunda ellerinin kollarının bağlı olmasından ötürü varlık gösteremeyen valilerin yetkilerinin artırılması yoluna gidildi. Tanzimat'ın uygulamasından sonra benimsenen, meclislere geniş yetkiler vermek suretiyle valilerin yetkilerinin kısıtlanması uygulaması bizzat Tanzimat'ın can ve mal güvenliği, yolsuzluğu önleme gibi temel amaçlarının gerçekleşmesini engelledi. Bu konuda girişilen yeni bir arayış sonucunda, 28 Kasım 1852 tarihinde bir ferman yayımlanarak yürürlüğe konuldu.

Güvenlik ve genel düzenin sağlanabilmesi için valilere tanınan genişletilmiş yetkiler, vilayetlerin ağırlığını bir nebze merkezin üzerinden aldı (Kaya Kılıç, 2009;). Lakin bu fermanla valilerin görev ve yetkileri artırılmakla beraber, yine de oldukça sınırlıydı. Merkezden atanan defterdar ve serasker gibi memurlar, yerel eşraf ve cemaat liderlerinden oluşan meclis valinin görev ve yetkilerini denetleme misyonuna -eskisi kadar olmasa da- sahip olmaya devam ettiler (Findley, 1980:180). Bunun yanında, fermanla beraber vilayette valinin otoritesine ortak edilmiş olan meclisler, askeri komutanlar ve defterdarlar valinin emrine verilmekle kalmayıp, aynı zamanda valiye memurların icraatlarından sorumlu olduğu için, onları görevden alma yetkisi de verildi (Engelhardt**,** 1999:108).

Valilerin, taşrada yönetimin etkin ve hızlı çalışabilmesi için kendilerine verilen yetkileri merkeze karşı koz ve duruma göre bir başkaldırı aracı olarak kullanmaya meyletmeleri, onların bu mevcut veya olası hareketini kontrol altına alabilmek için işbirliği yapılan diğer yerel güçlerin de, başka saiklerle aynı eylemde bulunmaları, merkezi yönetimin aklını ciddi şekilde kurcalamaktaydı. Oluşan kafa karışıklığının etkisiyle ve fiili durumlarda alınacak reflekslerle taşra idaresindeki otorite, güç kutupları arasında baş döndürücü git-geller yaşadı (Önen ve Reyhan, 2011:152). Bu bağlamda 1858 yılında Fuat Paşa'nın Tanzimat reformlarını tüm ülke sathına yaymak maksadıyla çıkardığı talimatnameyle vali, eskiden olduğu gibi tüm yetkilere sahip olarak, ordu komutanlarının, maliye memurlarının ve meclislerin sorumluğunun da kendisine verilmesiyle, merkezi hükümetin yegane temsilcisi haline getirildi (Shaw ve Shaw, 1977:88).

Bahsedilen talimatname, Taşra idaresi ile ilgili, nizamnameler öncesi yayınlanan son önemli talimatname olan, 22 Eylül 1858 (13 Safer 1275) tarihli "Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfîn-i Kirâm ve Kaymakâmların ve Müdîrlerin Vezâifini Şâmil Tâlimât" isimli talimattan başkası değildi. Bu talimat adından da anlaşılacağı üzere, mülki amirlerin görev ve yetkileri ile ilgili önemli hükümleri bildirmekle beraber, mülki taksimat hakkında kaideleri de içermekteydi. Talimatla merkezin tek muhatabının vali olduğu ilan edildi. Bu bol ihsanlı talimatla valilerin, tayin ve kariyer esaslarında bir değişikliğe gidilmediğinden statüko korundu ve bu da valilerin sık sık yer değiştirmesine ve iltimaslara neden oldu (Tural, 2004:108). Valilerin merkezi hükümetin bütün yetkili makamlarının lokal temsilcisi haline getirilmesiyle, yönetim sisteminde merkez güdümlü bir adem-i merkezileşme eğilimi başladı. Bunun ise işlerin eyalet başkentlerinde yığılması ve alt kademelere inildikçe işlerin iyice yavaşlaması gibi verimliliği azaltıcı bir sonucu oldu (Davison, 1963:137).

Tanzîmât döneminin en belirgin özelliklerinden bir tanesi, iş ve işlemlerin belirli kanun ve nizamnamelerle yapılmasının istenmesi ve bunun büyük ölçüde genele yayılarak başarılmasıdır. Bu bağlamda altı yıl sonra yayımlanan 1864 Nizamnamesi Tanzimat'ı tamamlayıcı nitelikteydi. Bu kanuna göre valilere vilayetin adli ve askeri işleri hariç olmak üzere bütün işlerini doğrudan idare etme hakkı tanındı. Kendilerine yardımcı olması amacıyla üyelerinin bir kısmı seçimle belirlenen idare meclisleri oluşturuldu. Alt kademe mülki idareler de vilayetlere benzer şekilde dizayn edildi (Engelhardt, 1999:451).

Tanzimat'tan sonra taşra yönetiminde yapılan ilk sistemli düzenleme olarak kabul edilebilecek 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle (Sencer, 1984:54), Fransız departman sisteminin model alındığı bir yönetsel bölünme gerçekleştirildi. Yeni düzenlemeyle en büyük yönetim birimi olan *eyalet*in yerini *vilayet* aldı (Parlak, 2002:37). Valiler tarafından yönetilecek olan vilayetler, mutasarrıflar tarafından yönetilecek olan livalara (sancak), livalar kaymakam tarafından yönetilecek olan kazalara ve onlar da muhtarlar tarafından yönetilecek köylere ayrılmaktaydılar. Bu yöneticilerden sadece en küçük birimin başındaki muhtar merkezden atanmayıp, yerel seçimle göreve gelecekti. Merkeziyetçilikle yerinden yönetimin bir bileşimi olan bu yapılanmada vali geniş yetkilerle donatılmakla beraber merkezden atanan bir görevli olma statüsünü devam ettirmekteydi. Vilayet merkez yönetiminde ise, valinin yanında vilayet defterdarı, mektupçu, umur-ı hariciye (dış işler), umur-ı nafıa (bayındırlık), umur-ı ziraiyye ve ticariyye memurları görevlendirilmesine karar verildi.

Taşra yönetiminin genele uygulanması için atılan ilk somut adım, 8 Ekim 1864'te ilan edilen Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile pilot bölge olarak seçilen Niş, Silistre ve Vidin'den oluşan ve Midhat Paşa'nın vali olarak görev yaptığı Tuna Vilayetinde uygulamaya konuldu. 17 Mart 1867 (10 Zilkade 1873) tarihli 875 numaralı Takvim-i Vakayi'de yayınlanan beyanname ile vilayet nizamnamesinin tüm yurtta uygulanacağı ilan edildi (Önen ve Reyhan, 2011:184).

1871 Nizamnamesi ile de vilayet ölçeğinde mülki ve askeri hiyerarşi birbirinden ayrıldı ve askeri yetkililerin valinin tam olarak otoritesi altına alınmasını sadece olağanüstü olaylarda mümkün kıldı. Bunun yanında nizamname ile valilere yüklenen sorumluluklar, ortalama bir eğitim ve tecrübeye sahip bir vali için biraz ağır kaçıyordu. vilayet sistemi üzerinden imparatorluğun dönüşümüne imkan sağlayacak bölüm tek maddede toparlanmışken, valinin güvenlik konularındaki yetki ve görevlerine daha fazla yer verilmişti (Tural, 2005:73).

Vilayetlerin idari durumlarındaki farklılıkların azaltılması çalışılması 1871 yılı düzenlemesiyle ülke çapında yaygınlaştırıldı ve nihayet 1876 düzenlemesiyle amacına ulaşmış oldu. 21 Şubat 1876 tarihinde (25 Muharrem 1293) çıkartılan İdare-i Umumiyye-i Vilayat Hakkında Talimat ile valilerin görevleri net olarak tanımlanarak (Kırmızı, 2008:221), önceki düzenlemelerden farklı olarak, bu talimatla valilere geçici görevler de verildi (Önen ve Reyhan, 2011:237). Bu talimatta valilerle ilgili maddelerin çokluğu, onlara bolca yetki ve sorumluluk veriyormuş gibi gözükse de, diğer açıdan sınırlarının da kesin ifadelerle çizildiği göstermekteydi.

4. Tanzimat Sonrası Dönemde Vali Atamaları

Tanzîmât döneminin özellikle ilk yıllarında, taşra idaresi konusunda epeyce girişimde bulunulmasına rağmen vali atama usullerinde pek bir değişiklik yapılamadı. Çünkü yeni sisteme uygun, vasıflı yönetici yetiştirecek bir kurumun olmaması, kadroların önceki dönemlerde valilik yapmış olanlara tahsis edilmesinden başka bir çıkar yol bırakmıyordu. Önceleri Sadaret Kethüdasının hazırladığı listenin Sadrazam tarafından onaylanması ve Padişah'a sunulması şeklinde yapılan atama işlemleri, Dahiliye Nezareti'nin kurulmasından sonra bu kurum tarafından gerçekleştirilmeye başlandı. (Kaya Kılıç, 2009:45) Takip eden yıllarda gerçekleştirilen vali atamalarında modern okul eğitimi önemli bir kriter olsa da, henüz bir geçiş aşaması yaşanmakta olduğundan tek başına yeterli olamadı. Eskiden kalma adam kayırmaya yönelik alışkanlıklardan tamamen uzaklaşılamadı. Bir de, sistemin modernleştirilmesi amacının gerçekleştirilebilmesi için gerek duyulan yetişmiş personel talebine karşılık arzın kıt oluşu buna eklenince, taşra idaresinde tecrübeli ve yerel mevzulara hakim kişiler, joker eleman olarak vilayetler arası mekik dokudu. Adam kıtlığında elde ettikleri konum yerine göre onların bazı hatalarının da göz ardı edilmesini veya geçiştirilmesini sağladı.

Tanzîmât periyodu boyunca vali atamalarında ve görevlerinin devamlılığında şu faktörlerin etkili olduğu söylenebilir:

Padişahın görüşü
Kişisel kabiliyetler
Kurumsal milliyetçilik
Saray mensuplarıyla olan ilişkiler
Siyasi çekişmeler ve bunların sonucunda valiliğin der-saadetten bir uzaklaştırılma vesilesi olarak kullanılması
Yabancı elçilerin etkisi
Yerel eşrafın etkisi.

Vali atamalarında teamül padişahın, sadrazamın teklif ettiği adaya veya birden fazlaysa adaylardan birine nasb etmesi şeklindeydi (Kırmızı, 2008:47). Örneğin Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Said Paşa'nın vilayetin tabiatı ve havasıyla uyuşamadığından, Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği görevinden affını istemesinden ötürü, sadrazam onun yerine Galip, Tevfik veya Safvet Paşalardan birinin getirilmesini teklif etmiş, sonuçta Said Paşa'nın Hüdavenigar valiliğinden afvıyla, yerine adı geçenlerden Galip Paşa vali olarak görevlendirilmiştir *(*BOA., İ.DH.777-63205 / 01.S.1295).

Bazen de "*Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği için hatıra gelen uygun iki üç kişinin isimlerinin padişaha bildirilmesi*" (BOA., İ.DH.1295 5-102290 / 08.C.1304) gibi emirlerle padişah aday alternatiflerini ister, aralarından atama yapardı. Buna örnek teşkil eden bir işlem şu şekilde gerçekleşmiştir:

Sadrazam Aydın Vilâyeti eski valisi Ref'et Paşa ve İntihab-ı Memurin Komisyonu Reisi Hakkı Paşa ve Mamuretül Aziz eski valisi Abdülnafi Efendi'den padişahça uygun görülecek kişinin Hudâvendigâr Vilâyeti valiliğine görevlendirilmesi hususunda görüşünü bildirmiş ve padişah, bahsi geçen Hudâvendigâr Vilâyeti Valiliğine adı geçenlerden İntihab-ı Memurin Komisyonu Reisi Hakkı Paşa'nın tayini istemiştir *(*BOA., İDH.1022-80642 / 10.C.1304).

Valiler atama sonrasında görev yerlerine ulaştıklarında öncelikle bir *"buyruldu"* ile eyaletin yüksek dereceli memurlarına ve yerel seçkinlerine kendilerinin padişahın fermanıyla atandıklarını bildirirlerdi. Şehrin ileri gelenlerinin huzurunda okunup kayıtlara geçirilen buyrulduların genelinde, halka zulüm yapılmaması, güven ve asayişin sağlanması fakir ve fukaranın gözetilmesi konusunda azami gayret gösterileceği belirtilir ve tüm görevlilerden de aynı beklentide oldukları ifade edilirdi (Çadırcı, 1991:14).

Bunlara örnek olarak; Sarım Paşa'nın atanma iradesini paşa kapısı önünde şehrin ileri gelenlerine okutması (BOA., İ.DH.204-11702 / 01.Z.1265), Agah Paşa'nın Bursa'ya ulaştığında elindeki fermanı şehrin ileri gelenlerinin önünde okuması ve tüm teb'aya adaletle muamele edileceğini bildirmesi (BOA., İ.DH.289-18151 / 24.R.1270), Hudâvendigâr Valiliği'ne tayin olunan Mehmet Namık Paşa atama fermanının şehrin ileri gelenlerinin önünde okunması gösterilebilir (BOA., İ.DH.329-21459 / 26.M.1272).

Vali paşalar bu talimatlarda merkezin kendilerinden istedikleri hususlar doğrultusunda vaatlerde bulunuyorlar ve yörenin memur ve halkını, doğrudan veya dolaylı olarak üzerlerine düşen görevler hakkında bilgilendirilmiş oluyorlardı. Örneğin Mustafa Nuri Paşa'ya merkez tarafından gönderilen talimatın müsveddesinde; Hudâvendigâr Eyaleti'ne Mustafa Nuri Paşa'nın atanmış olduğu, kendisi şehir idaresi ve halkın sorunları hakkında bilgi sahibi olan yüksek rütbeli bir devlet memuru olması hasebiyle en güzel şekilde hizmet edeceğinin muhakkak olduğu belirtilmektedir. Kendisinden önceki valiye, daha önce eyalete gönderilen güvenlik, maliye ve mülkiye işleri ile ilgili emir, talimat ve benzeri resmi evrakların Mustafa Nuri Paşa'ya teslim etmesinin bildirildiği vurgulanmaktadır. Kendisinin zaten bu belgelerden yeterli bilgilere sahip olacağı ifade edilmekle beraber, eyaletteki konsoloslarla ve reaya ile ilişkileri, memurlarının sevk ve idaresi konusunda kısa bir bilgilendirme yapılmaktadır (BOA., İ.MVL.68-1301 / 14.N.1261).

Hudâvendigâr, Aydın ve Bağdat valilerinin kış basmadan bir an önce görev yerlerine gitmeleri lüzumunun belirtildiği (BOA., İDH., 1014.80064 / 07.R.1303) belgeden anlaşılacağı üzere; bazı valilerin bir an önce görev yerlerine gidip yukarıdaki belirtilen talimatlar uyarınca vazifelerine başlarken, bazılarının bu konuda fazla aceleci davranmamayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Vali atamalarında padişahla sadrazamın çeliştiği de olurdu. Örneğin padişah, sadrazamın görevde tuttuğu birini değiştirebildiği gibi, teklif edilen isimleri uygun olmadıkları için veya mevcut görevlerine devam etmeleri daha münasip olduğu için reddettiği durumlara da rastlanabilirdi. Bunun yanında sadrazamın değiştirmek istediği bir vali için önceden alt yapı çalışması yapması, padişahın bir vilayete atanacak vali adayları hakkında ayrıntılı bilgi istemesi de sıkça görülmekteydi (Kırmızı, 2008:54).

Yapılan atamalar sistematik olarak incelendiğinde, kimlerin görevlendirileceği hususunda şu kriterlere dikkat edildiği söylenebilir.[1]

1-Ma'zul valiler
2-Merkezde başka bir görevde bulunan eski valiler veya bürokratlar
3-Taşrada halen görevde bulunan valiler (Merkezin isteğiyle veya onların tayin talebiyle)
4-Ciddi bir kariyere sahip olup da merkezde kadro bulunamayan bürokratlar
4-Taşrada iki valinin becayişi (genellikle şikayet durumlarında)

Valilerin vilayetlerdeki görevlerinin sonlandırılması sürecinde de benzer bir durum yaşanmakta olup, valiler başka vilayetlere veya merkezi görevlere atanabildikleri gibi ma'zul olup dinlenmeye bırakılabiliyorlardı.[2]

Valilerin bu görevden önceki mesleki hayatlarının incelenmesi durumunda ortaya çıkan tabloda belirli bir kısmının meslekten gelme olmayan memurlardan oluştuğu görülmektedir. Bu kişilerin bırakalım taşra teşkilatında görev yapmayı, Dahiliye Nezaretinin merkez teşkilatında dahi çalışmamış, hatta ve hatta bazılarının başka bir nezaretteki bir görev için dahi taşrada bulunmamış olduğu anlaşılmaktadır (Kırmızı, 2008:82). Örneğin Münir Paşa başkentte yıllarca maliye alanında elde ettiği hatırı sayılır bir kariyerden sonra altmışlı yaşlarda Hudâvendigâr Vilâyeti'ne vali olarak atanmıştır (Mehmed Süreyya, 1996:c.4, s.1216).

19. yüzyılın pek çok meşhur devlet adamı sadrazamlık, nazırlık, valilik görevlerinde git-geller, aziller yaşamışlardır. Kısa periyotlar içinde bu mesleklerin üçünü birden ifa ettikleri dahi görülmüştür. Fakat hangi mevkide olurlarsa olsunlar, daima devlet yönetimini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemişlerdir. Örneğin; Ahmet Vefik Paşa, Mithat Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın hatta Mustafa Reşit Paşa'nın bile hayat çizgilerinde bu paralellik gözlenebilir (Ortaylı, 2009:264).

Merkezin tanınmış bürokratları çeşitli vesilelerle taşraya atanmışlardır. 1878 yılında Hudâvendigâr Vilâyetinde valilik görevinde bulunan Said Paşa altı defa sadrazamlık yapmıştır (Kırmızı, 2008:80). Onlar biraz gönülsüz olarak taşraya gelenlerdir. Bunun yanında Osmanlı devlet sistemi kariyer basamaklarında bir bürokratı nazırlığa ve nihayetinde sadrazamlığa götüren emin ve hızlı yollardan birisi de başarılı ve sadık bir valilik çalışması olduğu anlaşılmaktadır. Parlak bir valilik kariyerine rağmen merkezi bürokrasinin kariyer basamaklarını tırmanırken görmediğimiz valiler de vardır. Örneğin; Ahmet Rasim Paşa'yı gerçek bir taşra emektarı olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü Yanya (iki defa), Tuna, Trabzon (iki defa), İşkodra, Konya, Aydın ve Hudâvendigâr Vilâyetlerinde uzun yıllar valilik yapmadan önce yirmili yaşlarından kırklı yaşlarına kadar Rumeli vilayetlerinde çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Yetmiş yaşında emekli olmadan önce yerine getirdiği Trablusgarp valiliği on üç yıl sürmüştür (Kırmızı, 2008:81). En uç durum ise bir bürokratın; Ali Paşa'nın Hudâvendigâr Vilâyeti valiliğiyle beraber Meclis-i Ali-i Tanzîmât başkanlığını da yürütmesi örneğinde olduğu gibi, valiliğin yanında başka görevleri de uhdesinde bulundurması az da olsa karşılaşılabilecek bir durumdur (BOA., İ.DH.310-19810 / 18.S.1271).[3]

II. Abdülhamit döneminde sarayın otoritesi oldukça fazla olduğundan, vali atamalarında kurumsal milliyetçilik izlerine daha fazla rastlamak mümkündür. Örneğin boşalan Selanik valiliğine getirilebilecek kişiler önemsiz bahanelerle devre dışı bırakılarak, henüz mutasarrıf olan eski Mabeyin katibi Tevfik Bey'in bu vilayete atanması sağlanarak valilik unvanı alması sağlanmıştır. Tevfik Bey'in başarısız geçen bir yıllık valilik sürecinden sonra, daha önce belirli mazeretlerle Selanik'e atanması engellenen kişiler bu göreve getirilmişlerdir. Tevfik Bey ise ilerleyen zamanlarda Bursa'ya vali olarak atanmıştır (Kırmızı, 2008:50).

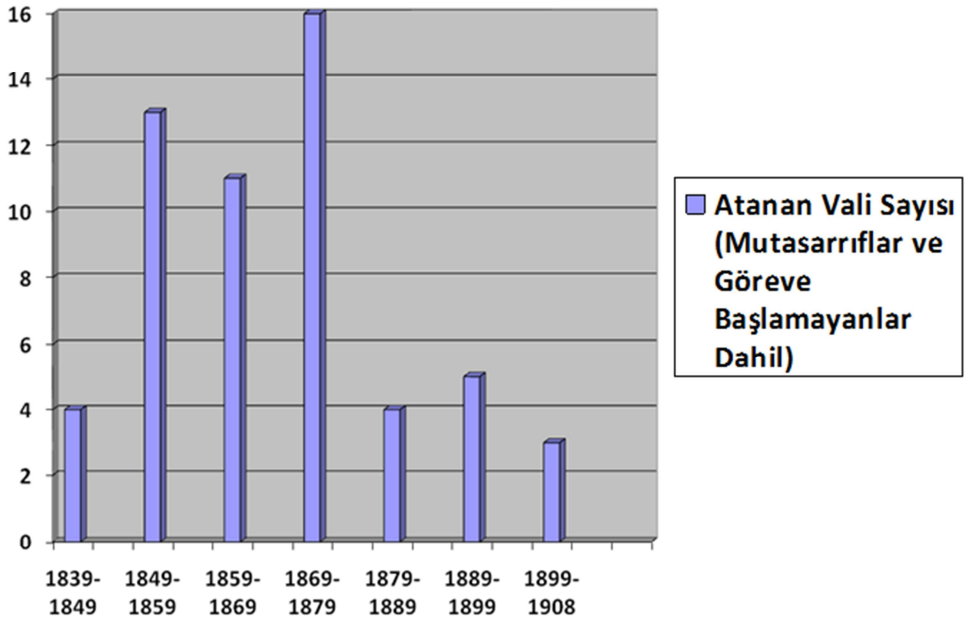
---

[1] Hudâvendigâr Vilayeti'ne atanan (mutasarrıflar ve göreve başlamayanlar dahil olmak üzere) 56 yöneticiden bilgisine ulaşılan 53'ünün, önceki mesleki pozisyonlarının dağılım yüzdesi yaklaşık olarak şu şekilde gerçekleşmiştir.
Merkezi görev: %22,6, Taşra görevi: %28,3, Ma'zul: %47,2, Büyükelçi %1,9
Vilayete atanan valilere ait toplu bir liste (Dilaver Paşa'dan sonra atanan Şerif Paşa ve Mehmet Tevfik Bey hariç) için bkz. **Salnâme-i Vilayet-i Hudâvendigâr**, Def'a 34, Matbaa-i Vilayet-i Hudâvendigâr, 1325, s.350-351; Mülazım Abdülkadir, **Bursa Tarihi Kılavuzu**, Matbaa-i Vilayet, Bursa, 1327, s.307-312 (Bu kaynaktaki görev tarihleri arşiv belgeleriyle pek tutarlı değildir. Eserin transkripsiyonu ve Türkçesi için bkz. **Mülazım Abdülkadir-Bursa Tarihi Kılavuzu**, 3. Baskı, Haz. M.Fatih Birgül, L.Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara, 2012), Ayrıca 1842-1866 yılları arasında atanan valilerin atama tarihleri için bkz. Emre Satıcı, **19. Yüzyılda Hudâvendigâr Eyaleti**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s.284.

[2] Hudâvendigâr Vilayeti'nde görevleri sonlandırılan valilerin yeni görevlerinin yaklaşık yüzdeleri (54 tanesine ait bilgiye ulaşılmıştır):
Merkezi görev: %29,6, Taşra görevi: %27,8, Ma'zul: %37, Emekli %3,7, Vefat: %1,9
(Not: Oluşturulan istatistiklere kaynaklık eden belgeler, hazırlanmakta olan **"Osmanlı Devleti Taşra İdaresi'ndeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (1839-1908, Hudâvendigâr Eyaleti Örneği)"** isimli doktora tezimizde ayrıntılı olarak yer almaktadır.)

[3] Mehmed Süreyya, Ali Paşa'nın bu ikisine ek üçüncü bir görev olarak Hariciye Nazırlığını da yürüttüğünü belirtmektedir. Bkz. Sicilli Osmani, c.1, s.270

Ana hatlarıyla anlatılan 1839-1908 tarihleri arasında Hudâvendigâr Vilâyeti'ne 56 vali atanmıştır. Yani bir valinin görev süresi ortalama 1 yıl 3 ay gibi bir süredir. On yıllık dilimlere göre vilayete atanan vali sayısı ise aşağıdaki grafikteki gibi gerçekleşmiştir (**Salnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr**, Def'a 34:350-351).

Grafik: 1839-1908 yılları arasında her on yıllık dönemde Hudâvendigâr Vilâyeti'ne atanan vali sayıları

5. Örnek Atama ve Görevden Alma Belgeleri

Atamalar hiçbir gerekçe göstermeden veya *"lüzumuna binaen"* gibi genel bir ifadeyle yapılabildiği gibi, kısa veya ayrıntılı olarak sebebi açıklanan durumlar da vakidir. Her iki durumla ilgili şu örnekler verilebilir:

"*Hudâvendigâr Valisi Şerif Paşa ve Trabzon Valisi Sami Paşa'nın istifalarıyla Hudâvendigâr Eyaleti'ne Süleyman Paşa'nın ve Trabzon Eyaletine Hassa Müşiri Mahmut Paşa'nın tayin olunmalarına ve Hassa Müşirliği'ne Anadolu Ordusu Müşiri Reşit Paşa ve bu ordu müşirliğine de Konya Valisi Selim Paşa'nın atanması*." (BOA., İDH.251-15388 / 13.C.1268)[4]

"*Akif Paşa'nın Konya'ya, Ankara Valisi Said Paşa'nın Bursa'ya, Müşir Said Paşa'nın Ankara'ya, Ahmet Rasim Paşa'nın Yanya, Konya Valisi Ziya Paşa'nın Adana valiliklerine tayinleri*."(BOA., Y.EE.43-8 / 09.C.1295)

"*Hudâvendigâr Valiliği'ne Beyrut Valisi Reşid Bey'in ve Beyrut Valiliği'ne de Hudâvendigâr Valisi Halil Paşa'nın tayinleri*."(BOA., İ.DH., 1413-1321 / 25.C.1321)

"*Değişiklik lüzumuna binaen Konya Valisi Hüsnü Paşa'nın Hudâvendigâr Valiliği'ne, Halep'ten ayrılmış Ahmet Paşa'nın Adana ve eski sadrazam Hüseyin Avni Paşa'nın açılacak Konya Valiliği'ne görevlendirilmesi*." (BOA., İ.DH., 705-49329 / 22.C.1292)

"*Valilerin değiştirilmesi için tezkire verilen vilayetlerin büyük ve ehemmiyetli vilayetler olmaları hasebiyle görevlendirilecek kişilerin iktidar sahibi kişiler olması gerektiğinden Bağdat Valiliği'ne Hamdi Paşa'nın, Hudâvendigâr Valiliği'ne Vefik Paşa'nın, Aydın Valiliği'ne Server Paşa'nın ve Edirne Valiliği'ne Raif Paşa'nın atanması*." (BOA., İDH.781-63532-18 / 10.S.1296)[5]

"*Hudâvendigâr Eyaleti Valiliği'nin Salih Paşa'nın uhdesinden alınarak, bir müddetten beri memuriyet görevi yürütmeyen, fakat uzun süre taşra istihdam edilmiş olan eski (sâbık) Vidin Valisi Mustafa Nuri Paşa'nın görevlendirilmesi hususunda*."(BOA., İDH., 108-5467 / 29.Ş.1261)

"*Eski sadrazamlardan İzzet Paşa hayli bir vakitten beri boşta kalarak uygun bir yerde istihdamını istediğinden, kendisinin Hudâvendigâr Eyaleti Valiliği'ne ve Hudâvendigâr Valisi Rıza Paşa'nın bölge hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olması sebebiyle Selanik Eyaleti Valiliği'ne görevlendirilmesi*."(BOA., İDH., 200-11399 / 05.L.1265)

"*Daha önce uhdesine Bursa Valiliği tevcih buyrulan İsmet Paşa değerli bir zat olarak, gerek Kırım Ordusu ve gerek yardımcı birlikler levazımatından ekserisi Kastamonu eyaletindeki mahallerden mürettep olması sebebiyle, İsmet Paşa'nın Bursa Valiliği maaşıyla Kastamonu Valiliği'ne, Kastamonu Valisi Hamdi Paşa'nın da Kastamonu Valiliği maaşıyla Bursa'ya görevlendirilmesi*."(BOA., İ.DH., 317-20524 / 28.B.1271)

[4] Arşiv belgesi örnek bir atama belgesi olarak ekte sunulmuştur.

[5] Aynı tarihli BOA.Y..EE.4-11 numaralı belgede Ahmet Vefik Paşa'nın Edirne'ye atandığı bildirilmiş olup, İDH.781-63532-18 numaralı belgede, eyaletlerin büyüklük ve ehemmiyetine binaen muktedir kişilerin atanması gerektiği ifade edilerek Ahmed Vefik Paşa'nın Hudâvendigâr vilayetine atandığı bildiriliyor. Buradan aynı tarihte yapılan bu iki atamadan Hudâvendigâr atamasının geçerli olduğu sonucu çıkarılabilir. Kaynak olarak gösterilen arşiv belgesi örnek bir atama belgesi olarak ekte sunulmuştur.

"*Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Halil Paşa görevinin değişmesini istediğinden ve Hudâvendigâr Valisi Süleyman Paşa der-saadete gelmek üzere bu valilikten afviyle, Halil Paşa'nın Hudâvendigâr Eyaleti Valiliği'ne atanması hususunda*."(BOA., İ.DH., 258-15472 / 25.B.1268)

"*Halep Valisi Raif Paşa'nın sağlık sebebiyle (egzama) boş olan Hudâvendigâr Valiliği'ne tayin isteği*."(BOA., Y.A.HUS., 373-107 / 28.M.1315)

"*Bursa depreminden sonra imar ve inşaat amaçlı özel bir görevle Bursa'da bulunan Namık Paşa, eyalet işlerini öğrendiğinden kendisinin Hudâvendigâr Valiliği'ne görevlendirilmesi yahut vali Hamdi Paşa'nın bir an önce Bursa'ya gelmesi ile ilgili yazısına binaen; bu durum geçende toplanan Meclis-i Mahsusa da görüşülmüş Bursa'daki son olaylar nedeniyle, vali bulunacak kişinin çalışkan ve gayretli olması gerekmekte olup, Hamdi Paşa der-saadete gelmiş ise de bir müddetten beri rahatsız olup henüz layıkıyla sağlığına kavuşamadığından bir müddet daha görev yerine gidemeyeceğinden ve Namık Paşa oranın imarı hususunda memur olduğu gibi valiliğin kendisine verilmesi halinde çalışmalarını daha hızlı yapabileceğini belirtmiş ve kendisi dirayet ve gayret sahibi bulunarak, bu valiliğe ehil görünmüş olduğundan Hudâvendigâr Eyaleti Valiliği'ne görevlendirilmesi*."(BOA., İ.MMS.6-193 / 27.Z.1271)

Vali vilayet merkezi olan şehirden ayrılması gerektiğinde ya bizzat kendisi ya da maiyetindeki memurlardan birisi bunu başkente bildirmiştir. Vekalet görevi valinin çeşitli sebeplerle görevinin başında bulunamadığı geçici yokluk dönemlerinde, genelde vilayet içinden bir ast memur tarafından yerine getirilirdi. Uzun süreli ayrılık veya vali yokluğu durumlarında, eyalet dışından da vekil görevlendirilmesi yapılmakta olup, bunlar genelde valiliğe atanmaya münasip kişilerden seçilirdi. Örneğin Zihni Paşa'nın yerine Hudâvendigâr Vali Vekaleti'ne Sivas eski valisi Halil Bey görevlendirilmişti.(BOA., BEO.1019-76400 / 12.Ca.1315)

Bazen de teamüllere aykırı olarak aşağıdaki örnekteki gibi vilayet dışından ve vali rütbesinde olmayan bir memurun görevlendirildiği de görülmekteydi.

"Hudâvendigâr Eyalet Valisi Halil Paşa'nın der-saadette kalması uzayacak gibi olması, kendisinin Bursa'nın havasıyla imtizac edemediğinden anlaşılmış olup, yerine İzmir Zabtiye memuriyetine tayin edilmiş olan Zeynel Paşa'nın kaymakam olarak görevlendirilmesi ve maaşının usulüne göre verilmesi."(BOA., İ.DH.281-17662 / 22.M.1270)

Bürokratların önce vekil olarak tayin edildiği bir vilayete, bu görevi ifa ederken asaleten atanmalarına da rastlanmaktadır. Örneğin yukarıda adı geçen Halil Bey, vekaleten atandığı Hudâvendigâr Vilâyeti'nde, Zihni Paşa'nın maaşının yedi bin kuruş eksiği olan yirmi bin kuruşa bu vekalet görevini yerine getirirken, kendisine daha sonra asalet verilmiş ve maaşı da selefinin maaşına yükseltilmiştir.(BOA., DH.MKT.2177 / 01.Za.1316)

Valilerin görevden ayrılmaları azil, tayin veya istifa şeklinde olmaktadır. Nadiren görev başında vefat durumuyla da karşılaşılmaktadır. Örneğin Münir Paşa Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği görevini ifa ederken vefat etmiştir (Mehmed Süreyya, 1996:c.4,1217). Görevden almaların belgelere yansımaları şu örneklerde izlenebilir.

"*Hudâvendigâr Valisi Veliyüttin Paşa'nın kötü idaresi ve davranışlarından ötürü her taraftan gelen şikayet ve tebligatlardan ötürü bundan sonra görevine devam edemeyeceğinden ve Edirne Vilâyeti eski valisi Ali Paşa sağlık sebeplerinden ötürü merkezde vezirlik yaptığından kendisinin Hudâvendigâr Vilâyeti'ne görevlendirilmesi*."(BOA., İ.DH.757-61772 / 10.L.1294)

"*Eski Selanik Valisi Zihni Paşa'nın Halep Valiliği'ne tayini emrinden affı ile emekliliğini, veya Aydın veya Hudâvendigâr valiliklerinden birine tayin talebi*."(BOA., Y.PRK.AZJ.32-63 / 21.Ca.1313)

"*Hudâvendigâr Valisi Hakkı Paşa özel işleriyle fazlaca vakit geçirip devlet işleriyle yeterince meşgul olmadığından, Halep Valisi Hüseyin Paşa ise devr-i teftişe muktedir olmadığı gibi görevli olduğu zaman diliminde aşar geliri birden düştüğünden (civar vilayetlerinkinden pek az kalmış) her ikisinin de değişikliği lüzumu, ve açıkta bulunan Erzurum Vilâyeti'ne dahi muktedir bir valinin atanması gerekmekte olup, bu üç vilayete eski Adana Valisi Raif Paşa, eski Yemen Valisi Aziz Paşa ve eski Bitlis Valisi Mehmet Reşit Paşaların uygun gibi göründüğü düşünülmüş ve mutasarrıflardan kötü idarede bulunanların daha önceki irade-i seniyye uyarınca izin alınmadan değiştirilmekle beraber gereği.*" (BOA., Y.A.HUS.222-6 / 01.C.1306)

"*Bursa Valisi Sarım Paşa bir vakitten beri der-saadete gelmek istediğinden, Meclis-i Vâlâ azasından Şerif Paşa'nın Bursa'ya vali tayiniyle, Sarım Paşa'nın der-saadete gelmesi, Sarım Paşa'nın seksen bin kuruş valilik maaşının kırk bin kuruşu kendisine verilip, geriye kalacak kırk bin kuruş maaşın üzerine Şerif Paşa'nın azalık maaşın olan otuz bin kuruştan on bin ilave edilmesiyle Bursa Valiliği'ne elli bin kuruş tahsis olunarak azalık maaşının kalan yirmi bin kuruşunun hazineye bırakılması hususunda*." (BOA., İ.DH., 241-14636 / 16.Z.1267)

6. Sonuç

20. yüzyıla yaklaşırken, yenileşme döneminin başındaki merkezden bağımsız, zaman zaman tehlikeli boyutlara varabilecek özerk hareketler sergileyen vali modeli yerini, gerek merkez ve gerekse bizzat valinin kendisi tarafından "merkezin bir memuru" olgusunun içselleştirilmesiyle, devletin arzuladığı taşra yöneticisi modeline bıraktı (Önen ve Reyhan, 2011:251). Böylelikle merkezi yönetim bu konudaki kaygılarını bir kenara bırakarak, taşra meselelerinde enerjisini yerel güçler ve gayrimüslim azınlıklar gibi farklı mecralara yoğunlaştırmaya başladı. Bu konuda en büyük desteği de yine valilik kurumundan gördü.

Lakin bu süreç uzun ve zaman zaman meşakkatli oldu. Kimi zaman devlet valisinin kudretinden diğer güç odaklarını bertaraf etmek için faydalanırken, kimi zaman da bizzat bu güçle kendisi mücadele etmek zorunda kaldı. Bir denge politikası oluşturma çabası, İmparatorluğun son döneminde dahi gündemin ana maddelerinden birisi oldu.

Taşra idare sisteminin temelini oluşturan eyalet müessesesinin incelenmesi, bizi Selçuklular dönemine kadar götürür ki bu köklü bir geçmişe ve tabiatıyla belirli bir geleneğin oluşmasına işaret etmektedir. Ardılı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda ise önceleri bir hayat tarzı olan fetih politikasından ötürü eyaletin işlevi askeri amaçlıydı. Başında da askeri kumandan olarak beylerbeyiler vardı. Bu yöneticilerin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, himayelerinde bulunan asker sayısının artması nedeniyle belirli bir maişet sorunu ortaya çıktı ve bu sorunun çözülebilmesi için beylerbeyiler askeri konumlarının yanında mülki idareci konumuna da sahip oldular.

16. yüzyılda *eyalet, vilayet ve beylerbeyilik* terimleri beraber kullanılırken, *beylerbeyilik* terimi 18. yüzyıla doğru daha az kullanılır oldu. Bu geçiş döneminde kesin bir kural olmamak kaydıyla beylerbeyilikle eyalet küçük bir farkla ayrılmaktaydı. Bu fark, beylerbeyilik olarak nitelendirilen idari birime beylerbeyi olarak anılan paşaların, eyalet olarak nitelendirilen idari birime ise vezir rütbeli ve vali olarak adlandırılan paşaların görevlendirilmesiydi. 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde, yöneticisinin vezir rütbeli olup olmadığına bakılmaksızın tüm birimler için eyalet terimi kullanılmaya başlandı ve bu terim yüzyılın sonuna doğru iyice yerleşik hale geldi. Bu süreçte eyaletlerin en büyük amiri *beylerbeyi, mir-i miran, vali ve emirü'l-ümera* gibi eski Türk-İslam yönetim terminolojilerinden alınan isimlerle anılmış olmakla beraber, ilerleyen zamanlarda vali teriminde karar kılındı.

Klasik dönemde eyalet yöneticileri büyük bir cürüm ve kabahati olmadığı müddetçe görevinden alınmaz ve gerek eyalet, gerekse sancak yöneticileri uzun zaman görevinde kalırdı. Zamanla bu uzun görev süreleri iyice kısalarak, 17-18. yüzyıllarda standardı bir yıla kadar indi. On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletlere bir yıllığına gönderilen valiler, gerekli durumlarda bir yıl daha görevlerinde kalabilseler de, bir valinin üç yıl aynı eyalette görev yapması sık görülen bir durum değildi. Bu kısıtlamanın sistemdeki olumsuz etkileri fark edildiğinden, padişah III. Selim bir valinin üç yıl görev yapmadan çok önemli bir sebep olmaksızın azledilmemesini yasakladı, fakat beş yıl gibi bir üst sınır koyarak, kendince optimum görev zamanını belirlemeye çalıştı. Vali atamalarında rüşvet ve adam kayırmanın önüne geçilmesi ve görevlerinde verimliliklerinin artırılabilmesi amacıyla, atamalarda bizzat aktif rol oynadı. Padişah; vali, mutasarrıf gibi yöneticilerin atanması ve özlük işlerinin düzenlenmesine dair kapsamlı bir girişimde bulunmamakla beraber, bu görevlere eldeki imkânlar ölçüsünde dürüst, güvenilebilir ve işinin ehli kimselerin getirilmesini istemekteydi.

1836 yılına gelene kadar Klasik Osmanlı taşra idaresinde alışıldık uygulama; tevcîhât sistemi uyarınca her yıl Şevval ayının başında İmparatorluk dahilindeki tüm eyalet ve sancakların yöneticileri belirlenip bir yıllık süre ile atamalarının yapılması şeklindeydi. Bunlardan eyalet valisi olanlar da karara müteakip mütesellimlerini görevlendirirlerdi. 1836 yılında "*Müşîrlik"* lerin kurulması ile sistem tamamen değişime uğradı. 1836 yılında Redif Askeri teşkilatı yeniden düzenlenirken vali unvanı "*Müşir"* olarak değiştirildi ve Asakir-i Mansure'nin yüksek rütbeli subayları bu görevlere atandı. İki sene sonra ise özellikle üst düzey memurları yakından ilgilendiren, memuriyetlerin kişilere birer yıllığına nöbetleşe verilmesi şeklinde gerçekleştirilen tevcihat uygulamasına son verildi. Bu sayede memur bulunduğu işe ve ortama henüz adapte olup tecrübe kazanamadan, yaptığı icraatları yarım bırakarak görevini terke zorlanmaktan kurtulmuş oldu.

Vilayet yönetiminde reform gerçekleştirilirken yönetimin sivilleştirilmesinin hedeflendiği gözlerden kaçmamaktadır. 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar valiler, aynı zamanda askeri yetkilere de sahip iken, yüzyılın ortalarına doğru askeri idade ile mülki idade birbirinden ayrılmaya başladı.

Osmanlı Devlet Sistemi'nin modernleştirilmesi sürecinde taşra yönetimine özel bir önem verildi. Bu sahada yapılan reformların merkezinde ise valiler yer almaktaydı. Tanzîmât döneminin özellikle ilk yıllarında, taşra idaresi konusunda epeyce girişimde bulunulmasına rağmen, vali atama usullerinde fazla bir değişiklik yapılmadı. Vasıflı yönetici yetiştirecek kurumların henüz tam oluşmamış olması, valilik görevinin daha önce bu görevi yapmış bürokratlara verilmesinden başka çıkar yol bırakmamaktaydı. Sadaret Kethüdası ve Sadrazam tarafından yapılan atama işlemleri Dahiliye Nezareti'nin kurulmasından sonra bu kurum kanalıyla gerçekleştirilmeye başlandı. Sonraki yıllarda yeni açılan modern okullar vali atamalarında etkili olsa da, eskiden kalma adam kayırmaya yönelik alışkanlıklardan tamamen uzaklaşılamadı. Oluşan yeni durumda ihtiyaç duyulan yetişmiş adam eksikliği de bu duruma zemin hazırlamaktaydı.

Valilik kurumunun, Cumhuriyet Türkiye'sindeki bilindik şeklinin temelinin atıldığı Tanzîmât periyodu boyunca, vali atamalarında ve görevlerinin devamlılığında, padişahın kişisel görüşü, bürokratların liyakati, kurumsal milliyetçilik, saray mensuplarıyla olan ilişkiler, siyasi çekişmeler ve bunların sonucunda valiliğin der-saadetten bir uzaklaştırılma vesilesi olarak kullanılması, yabancı elçilerin etkisi ve yerel eşrafın müdahaleleri oldukça etkiliydi.

Osmanlı devlet sisteminde önemli vazifelerde bulunmuş çoğu bürokratın yolu bu vesilelerle taşradan geçti. Bazı bürokratlar kariyerlerinin zirvesinde sürgün olarak valilikle görevlendirilebildikleri gibi, bazılarının da valilikteki başarılı çalışmaları onların yüksek mevkilere çıkmalarının yolunu açmaktaydı. Bunun yanında kendini taşra vazifesine adayıp bu meslekten emekli olanlara da sıkça rastlanmaktaydı. Az da olsa, kabiliyetinden ötürü, valiliğin yanında ek olarak farklı vazifeler verilen yöneticiler de oluyordu.

Bu konuda projeksiyon tutulan Hudâvendigâr Vilâyeti'ne, 1839-1908 tarihleri arasında 56 vali atanmış olup, valilerin ortalama görev sürelerinin bir buçuk yıldan daha az olduğu tespit edilmiştir. Her on yılda atanan vali sayısı ile ilgili hazırlanan tablodan, döneme dair diğer bileşenlerin de incelenmesiyle, taşrada dönüşümün başladığı ve çok hızlı cereyan ettiği 1840-1870 döneminde epeyce fazla sayıda vali atanmış olmasından, bir sistem oluşturulma aşamasında istikrardan ödün verildiği, II. Abdülhamid dönemine tekabül eden son periyotta ise atama sayısı azaldığından, görece bir istikrar oluştuğu sonucuna ulaşılabilir.
Valilerin atanması gibi kısıtlı bir konuda dahi çokça çıkarsama yapmak mümkün görülmektedir. Örneğin, valilerin göreve atanmadan önceki ve atandıktan sonraki görevlerine dair rakamsal verilere ulaşılabildiği gibi, atanma veya görevden alınma sebepleri gibi mesleki verilere de ulaşılabilmektedir. Bu dönemde, Hudâvendigâr Vilâyeti için söz konusu mesele incelendiğinde, atanan valilerin yarısına yakınının ma'zul durumda olduğu, fakat görevden alındıktan sonra ma'zul duruma düşenlerin oranının azaldığı görülmektedir. Bunun yanında, atanmadan önce taşra vazifesi icra edenlerin oranının, merkezi görevde bulunanların

oranından fazla olduğu görülürken, valilik görevinden sonraki atamalara bakıldığında bu oranın merkezi görev lehine değiştiği müşahede edilmektedir. Ayrıca görev, ma'zuliyet ve emeklilik maaşları gibi ekonomik konular hakkında da oldukça tatminkar verilere ulaşılabilmektedir.

Bu çıkarsamalar sadece birer örnektir ve daha derinlere yol almak için birer öncül vazifesi görecekleri muhakkaktır. Lokal alanda ve spesifik bir konuda yapılan bir incelemeden dahi, umulandan daha fazla ve daha genel yargılar çıkarılabilmesi, bu tip çalışmaların birleştirilmesinden elde edilebilecek sonuçlar hakkında büyük beklentiler ortaya çıkarmaktadır.

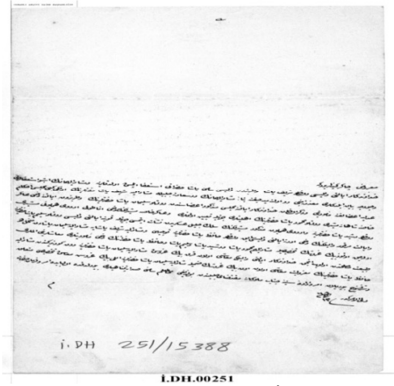
KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA) BELGELERİ:
Babıâli Evrak Odası (BEO): 1019-76400 / 12.Ca.1315
Dahiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 2177 / 01.Za.1316
İradeler, Dahiliye Tasnifi (İ.DH): 108-5467 / 29.Ş.1261, 200-11399 / 05.L.1265, 204-11702 / 01.Z.1265, 241-14636 / 16.Z.1267, 251-15388 / 13.C.1268, 258-15472 / 25.B.1268, 281-17662 / 22.M.1270, 289-18151 / 24.R.1270, 310-19810 / 18.S.1271, 317-20524 / 28.B.1271, 329-21459 / 26.M.1272, 705-49329 / 22.C.1292, 757-61772 / 10.L.1294, 777-63205 / 01.S.1295, 781-63532-18 / 10.S.1296, 1014-80064 / 07.R.1303, 1295 5-102290 / 08.C.1304, 1022-80642 / 10.C.1304, 1413-1321 / 25.C.1321
İradeler, Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): 6-193 / 27.Z.1271
İradeler, Meclis-i Vâlâ Tasnifi (İ.MVL.): 68-1301 / 14.N.1261
Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE): 43-8 / 09.C.1295
Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.): 222-6 / 01.C.1306, 373-107 / 28.M.1315
Yıldız, Perakende Evrakı Arzuhal Ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ): 32-63 / 21.Ca.1313
SALNAMELER:
Salnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet-i Hudâvendigâr, 1325
KİTAP VE MAKALE VE TEZLER:
Akyıldız, A. (2009), ***Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme***, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
Akşin, S. (2009), Siyasal Tarih (1789-1908), Sina Akşin (Yay. Yön.), ***Türkiye Tarihi*** içinde, Cilt 3, ss.77-188, 9. Basım, , Cem Yayınevi, İstanbul
Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001), "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi", ***Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,*** Cilt 2, Sayı 1, Doç. Dr. Feramuz AYDOĞAN'ın Anısına, ss.287-297
Burke, P. (2005), ***Tarih ve Toplumsal Kuram***, 3. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
Carr, E. H. (2006), ***Tarih Nedir?***, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
Çadırcı, M. (1985), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", ***Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*** içinde, ss.258-277, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara
Çadırcı, M. (1991), ***Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
Çadırcı, M. (1993), "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", ***Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi***, Cilt 2, Sayı 5, ss.3-12
Çadırcı, M. (2011), "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed), ***Tanzimat*** içinde, ss. 197-207, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
Davison, R. H. (1963), ***Reform in the Ottoman Empire***, Princeton University Press,New Jersey, USA
Efe, A. (2009), "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", ***Karadeniz Araştırmaları Dergisi***, Cilt: 6 , Sayı: 22, , ss.87-113
Engelhardt, E. P. (1999), ***Tanzimat ve Türkiye***, (Çev.Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul
Eryılmaz, B. (2010), ***Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme***, 3. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul
Findley, C. V. (1980), ***Bureaucratic Reform In The Ottoman Empire***, Princeton Universitiy Press, New Jersey, USA
Halaçoğlu, Y. (2002), "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", Hasan Celal Güzel v.d. (Ed), ***Türkler*** içinde, Cilt 9, ss. 795-838, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,
İnalcık, H. (2011), "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed), ***Tanzimat*** içinde, ss. 169-195, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
İpşirli, M. (1999), "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed)***, Osmanlı Devleti Tarihi*** içinde, Cilt 1, ss. 139-279, IRCICA, İstanbul
Karal, E. Z., ***Büyük Osmanlı Tarihi***, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
Kaynar, R. (1991), ***Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat***, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
Kaya Kılıç, S. (2009), "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlenmesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", ***Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi***, Cilt XXVIII (45), ss.43-62
Kılıç, O. (2002), "Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", Hasan Celal Güzel v.d. (Ed), ***Türkler*** içinde, Cilt 9, ss. 887-898, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
Kırmızı, A. (2008), ***Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi, 1895-1908***, 3. Baskı, Klasik Yayınları, , İstanbul
Lewis, B. (2010), ***Modern Türkiye'nin Doğuşu***, 4. Baskı, (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara
Ma'oz, M. (2011), "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumu Üzerindeki Etkisi", Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed), ***Tanzimat*** içinde, ss. 265-285, (Çev. Hayrettin Pınar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
Mehmed Süreyya (1996), ***Sicill-i Osmani***, c.I-VI, (Yay. Haz.Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
Mustafa Nuri Paşa (1992), ***Netayicü'l-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)***, Cilt III-IV, 3. Baskı, (Sad. Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
Mülazım Abdülkadir (2012), ***Bursa Tarihi Kılavuzu***, 3. Baskı, Haz. M.Fatih Birgül, L.Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara
Ortaylı, İ. (2008), ***Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi***; 2. Baskı, Cedit Neşriyat, İstanbul
Ortaylı İ. (2009), ***İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı***, 29. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul

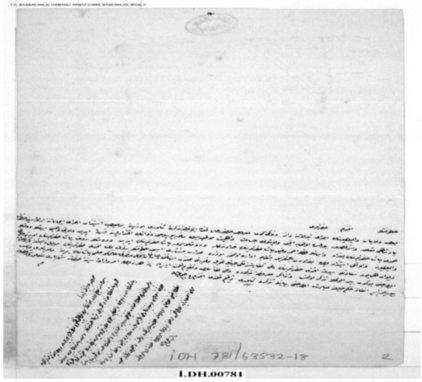
Ortaylı İ. (2011), ***Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)***, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
Önen, N. ve Reyhan, C. (2011), ***Mülkten Ülkeye-Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)***, İletişim Yayınları, İstanbul
Özkaya, Y. (2002), *"XVIII. yy.da Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış"*, Hasan Celal Güzel v.d. (Ed), ***Türkler*** içinde, Cilt 13, ss. 699-709, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
Parlak, B. (Kasım 2001-Ocak 2002), "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal ve Yasal Gelişmeler ve Cumhuriyete Yansımalar"**, Akademik Araştırmalar Dergisi,** , ss. 37-50
Satıcı E. (2008), ***19. Yüzyılda Hüdavendigar Eyaleti***, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
Sencer, M. (1984), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler", ***Amme İdaresi Dergisi***, Cilt 17, Sayı 3, ss.46-71
Seyitdanlıoğlu, M. (2002), *"Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı"*, Hasan Celal Güzel v.d. (Ed), ***Türkler*** içinde, Cilt 13, ss. 561-575, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1977), ***History of the Ottoman Empire and Modern Turkey***, I-II, Volume II, Cambridge University Press, New York, USA
Tosh, J. (2005), ***Tarihin Peşinde,*** 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
Tural, E. (Nisan 2004), "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", ***Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi***, Cilt 13, Sayı 2, ss.93-123
Tural, E. (2005), "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamleri ve 1876 İdare-i Umumiyye-i Vilayat Talimatnamesi", ***Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi***, Cilt 14, Sayı 1, ss.71-91
Yaman, T. M. (1939), "Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşma", ***İdare Dergisi***, Sayı 138, , ss.967-982,
Yaman, T. M. (1939), "Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşma", ***İdare Dergisi***, Sayı 139, ss.1047-1070

EK

Örnek Atama Belgesi-1:(BOA., İDH.251-15388, 13.C.1268 / 4 Nisan 1852)

Örnek Atama Belgesi -2:(BOA., İDH.781-65332-18, 10.S.1296 / 3 Şubat 1879)

MODERN TOPLUMDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE DEVLET: İKTİDAR, İDEOLOJİ VE KİTLE İLETİŞİMİ*

Devrim ÖZKAN

Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü, ozkandev@hotmail.com

ÖZET: "*Sivil toplum kuruluşları*"nın (STK) kamusal alandaki işlevleri, son yıllarda sosyal bilimciler tarafından sıklıkla tartışılan konu başlıkları arasındadır. Yapılan tartışmalarda başlıca iki ana eksenin varlığından söz edilebilir. Bunlardan, Habermas tarafından dile getirilen birincisi, sivil toplumun politik alandaki yurttaşların devlet erki karşısında hak talebinde bulunabilmelerinin olanaklarını sağladığını dile getirmektedir. Bu yaklaşım, öznenin sahip olduğu hakların devletin baskı aygıtlarına karşı korunabilmesi için "*STK*"na çeşitli görevler atfederek, toplumsal yaşamın işleyişini, öznenin sahip olduğu mahremiyet alanlarının dokunulmazlığında görür. Althusser'in ileri sürmüş olduğu ikinci yaklaşıma göreyse, "*STK*" kamusal alanda, esasında, devletin ideolojik aygıtı olarak işlev görmektedir. Bu demektir ki "*STK,*" egemen ideolojinin sosyal yaşama taşınarak, sürekli yeniden üretilmesini sağlar. Keza devlet kurumlarının işleyiş ve uygulamalarında sürekli olarak yeniden üretilen ideolojiler, bu işleyiş ve uygulamaları belirli şekillerde tekrar eden "*STK*" vasıtasıyla, sivil toplumu oluşturan öznelere taşınmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde, belirtilmiş olan iki ana eksenin başlıca özellikleri incelenecek ve "*STK*"nın göstermiş oldukları etkinlikler ile hangi yaklaşımı doğruladıkları gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sivil toplum, Kamusal alan, Medya, İdeoloji, Yaşam dünyası.

Jel Kodu: Z00

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN MODERN SOCIETY AND STATE: POWER, IDEOLOGY AND MASS COMMUNICATION

ABSTRACT: The function of "*civil society organizations*" (CSOs) in public sphere has been a subject often discussed among the social scientists. Among the discussions is the existence of two main titles. The first one, mentioned by Habermas, tells about that the non-governmental public provides the citizens with demanding their rights from the government in the political field. This approach regards that the functioning of public life is in the immunity of privacy fields that a subject has and attributes several duties to CSOs so that the rights of the subject can be protected against the government's pressure system. And according to the second approach suggested by Althusser, the CSOs fundamentally function as the ideological system of the government in the public sphere. That means that the CSOs always reproduce the dominant ideology carrying it into the everyday life. Likewise, ideologies that are always reproduced in the functioning and practices of the governmental organizations are transferred into the subjects forming the civil society via the CSOs that repeat these practices and functioning. In the frame of this study the characteristics of the two main titles pointed out will be examined and we will try to indicate which approach the CSOs will verify through the activities they show.

Key Words: Civil society, Public sphere, Media, Ideology, Lebenswelt.

Jel Code: Z00

1.Giriş

Modern toplum modeli, son iki yüzlük dönemde giderek artan bir biçimde, toplumların ekonomik, politik ve kültürel yapılanmalarında belirleyici olmuştur. Geleneğe dayalı olarak yapılandırılmış toplumlardaki tüm kurumsal yapıların yerlerine modern kurumların ikame edildiği modernleşme süreçleri hızla tüm yeryüzüne yayılırken, devlet ile birey, aile, sınıf ve çeşitli temsil grupları arasındaki tüm ilişki tarzları yeniden biçimlenmiştir. Yine bu süreçte, iktidarın temel dayanakları, yapısı ve işleyişi, önemli ölçüde, yeniden yapılandırıldı. İkinci dünya savaşından sonraki süreçte, demokrasinin, "*modern dünya sistemi*"ni (modern world-system) nitelendiren başlıca kavramlardan biri haline gelmesiyle, "*iktidar*," "*medya*" ve "*sivil toplum*"a dair tartışmalar, pek çok bilim sahasının başlıca temalarını teşkil etmeye başladı. Althusser'in (2003) ideoloji kavramını tartıştığı ve özgün fikirlerini ileri sürdüğü "*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*" kitabında, "*STK*"nın "*Devletin İdeolojik Aygıtları*"ndan biri olduğunu ileri sürmesi, "*STK*" ile ideoloji kavramının bir arada tartışılmasına neden oldu.[1] Habermas'ın ikinci dünya savaşı sonrasındaki süreçte Avrupa politik sisteminin idealize edilmiş ilkeler çerçevesinde yeniden tasarlanabilmesi için ihtiyaç duyulan düşünsel dayanakları temin etmeye yönelik gayretleri ise "*kamusal alan*," "*kamuoyu*" ve "*diyalog*," kavramlarının iletişim ve politika sahasında sürdürülen akademik tartışmalarda sıklıkla incelenmelerine yol açtı. Bu süreçte "sivil toplum"un modern politikadaki işlevinin ne olduğu ve ne olması gerektiği problemine dair tartışmaların ideoloji kavramıyla birlikte ele alınması, problemin sahasını genişlettiği gibi, tartışmanın taraflarının "*STK*" ve işlevleri hakkındaki düşünce farklılıklarının görünür hale gelmesini sağlamıştır.

"*Sivil toplum*" kavramının ortaya çıktığı toplumsal konjonktürün, modern düşüncenin başlangıç evresini oluşturan "*özne-nesne*" ikiliği ile derin bağlantıları bulunmaktadır. Zira modern düşünce, özneyi nesnel dünyadan ayırarak, ona nesnel hakikatler dünyasının dışında düşünceler üretebileceği bir alanı temin etmiştir. Kişisel özerkliklerin sağladığı süreç, burjuvazinin kendisinden önce salt toprağa dayalı olan bir ekonomik yapılanmada, kendi özerk ekonomik alanını yaratmaya başladığı bir döneme tekabül eder. Toprağa dayalı ekonominin yol açtığı hiyerarşik iktidar yapılarının, kendisine yabancı olan bu özerk ekonomik alanlarla birlikte yapısal bir bozulma sürecine girmesi kaçınılmazdır. Başlangıçta, ekonomik hiyerarşiye bağlı olmadığı gibi, iktidar hiyerarşilerinden de görece uzak olan ve kendi öznel çabasıyla "*yaşam dünyası*"nı (lebenswelt, life-world) inşa eden burjuvazi, özel alanında özgün düşünsel faaliyetlerde bulunabilme imkânına kavuşmuştur.

---

* Bu makalenin yazımında doktora tezimdeki bölümlerden faydalanılmıştır (Özkan, 2011).

[1] Marksist literatürde ayrıca bir "çevreleme" (reservation) aygıtı olarak "STK"lar tartışması da mevcuttur.

Bu süreci nitelendirebilecek başka bir olguysa, ortaçağ boyunca şehir ekonomisiyle sınırlı kalmış ekonomik modelin, uluslaşma sürecine girmiş olmasıdır. Modern zamanlardan önce, ekonomik yapı birbiri ile tamamen entegre olamamış bölgeler arasında sürdürülen bir etkinlikti. Fakat modernlik, tüm ekonomik aktör ve faktörlerin karşılıklı entegrasyonunu zorunlu hale getirir. Bu nedenle modern ekonominin sermaye ihtiyacı, iktidar sahipleri ile sermayedarlar arasında imzalanan, borç sözleşmeleriyle giderilemez hale gelir. Ekonominin, hükümdarın mülkiyet alanıyla sınırlandırılamaz yeni nitelikler arz etmesiyle, kamusal alana yeni aktörler eklenir. Özellikle ihracattaki artışla beraber, finans ve ticaret kapitalizminin istihdam hacminde belirli bir artış olması, buna katkı sağlar.

Tüm bu söylenilenlerden de anlaşılacağı üzere, burjuvazi "*edebi kamu modeli*"[2] (literary public sphere) olarak nitelendirilen kendi kamu modelini, öznelere, kendi mahrem egemenlik alanlarını inşa edebilme imkânı sağlayarak gerçekleştirmiştir.[3] "*Temsili kamu*"dan "*edebi kamu*"ya doğru, yaşamın ve bilincin her alanında gerçekleşen bu dönüşüm sürecinin etkilediği toplumsal saha son derece geniştir. Bu dönüşümün başlıca belirleyici niteliklerinden birisi, özneye, gerek kendi öznel sahasında, gerekse kamusal alanda, etkili ve dönüştürücü olmasını sağlayan hukuki ve ekonomik güvenceleri temin etmiş olmasıdır. Böylelikle, sivil toplum için vazgeçilmez bir gereklilik olan öznelerin (a) toplumsal bir zemin üzerinde, (b) eşgüdümlü bir biçimde ve (c) "*düşünümsel*" (reflective) olarak fikir üretebilmelerinin imkânı sağlanmış olur. Esas itibarıyla "*öznelerarası*" (intersubjective) bir varlık olan "*yaşam dünyası*" (Dreher, 2003: 143), ortak sembollerin eşgüdümlü inşa edilebilirliğinin temini açısından kamusal alanın tesis edilmesinde önem arz eder. Burada önemli olan nokta, daha önceki dönemlerde kamusal yaşam devlet tarafından içerilmiş bir alan olarak inşa edilmişken, burjuva kamusallığının, "*iktidarı oluşturan tüm faktörler*" ile "*toplum*" arasında inşa edilmiş olmasına rağmen, özel alana daha yakın olmasıdır (Habermas, 1999: 255).

Demek ki burjuva kamusallığı için öznel alanın özerklik ve mahremiyetinin dokunulmaz kılınarak, öznelere bağımsız düşünsel etkinliklerini gerçekleştirme ve kamusal yaşama çeşitlilik katma fırsatı sağlamak vazgeçilmezdir. Bu sayede özneler, edebi kamusallığın zemininde eşitler olarak bir araya gelip yaşam dünyalarını dönüştürecek olan düşünceleri sürekli olarak inşa edebilme imkânı elde eder. Öznelerin bu etkinliği gerçekleştirebilmelerinin imkânı, kendilerini düşünümsel olarak sürekli inşa edebilmeleri sayesinde mümkün olabilir.

Modern özne, geleneksel yaşamı devam ettiren özneler gibi kendiliğinden davranmaz. O, davranışlarını diğer tüm toplumsal aktör ve faktörlerin ilgilerini, konumlarını, davranışlarını ve "*çıkarlar*"ını (interests) sürekli olarak yeniden değerlendirerek düzenler. Böylelikle, yaşamdan bağımsız hakikatlerin kişilere zorla dayatılmasının olanağı kalmadığı gibi, kamusal yaşama özerk mahrem alanlardan, toplumsal yaşamı düzenlemek amacıyla taşınan düşünceler, kamusallığın içinde dönüşme ve gelişme imkânı elde eder.

Modern devletin kamusu "*modern dünya sistemi*"nde gerçekleşen son elli yıldaki dönüşümlerden dolayı, diğer devletlerin kamuları ile entegre olmaya başlamıştır.[4] Kitle iletişim ve ulaşım sistemlerinin kapsam ve etkisinin artmasıyla birlikte, farklı mekânlarda bulunan kişi, grup ve sınıfların ortak meselelere dair düşünüp tartışabilmelerinin olanakları her geçen gün artmaktadır. Sosyal medyanın, özellikle yirmi birinci yüzyılın ilk on yıllık döneminden itibaren, yeni bir olgu olarak gündeme gelmesi, kamusal tartışmanın yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, kamusal alanın ve "*STK*"nın toplumsal işlevlerinin ne olduğunun yanı sıra, iktidar mekanizmalarının "*kamuoyu*" ve "*kanaatler*"in biçimlenmesinde ne derece etkili oldukları, çeşitli bilim sahalarından akademisyenlerin tartışma temalarını meydana getirmiştir.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler gerek iktidarlara gerekse muhaliflere kamuoyunu yönlendirebilmeleri için önemli imkânlar sağlamaktadır. Kitlesel yönelimlerin belirleyici olduğu bir kamusal alanda yönünü bulmak isteyen "*birey*"ler gün geçtikçe devletin tüm ekonomik ve politik uygulamalarına bağımlı hale gelmektedir. Merkezi iktidara karşı "*karşı ağırlık*" (counterweight) işlevi görmesi gereken "*STK*"nın, kamusal alandaki rolü her geçen gün daha fazla sorgulanmaktadır. "*Sivil toplum*"un politik katılımın sağlanması sürecindeki işlevini ideal bir biçimde nasıl yerine getireceği, önemli konu başlıklarından birini teşkil etmektedir.[5] Habermas ve Althusser'in modern toplumun işleyişine dair kavrayışlarına "*STK*"na dair sürdürülen tartışmalarda sıklıkla başvurulmaktadır. İki düşünür, modern topluma ve kamusal alana dair birbirinden tamamen farklı fikirlere sahip olduklarından dolayı, "*STK*"lar hakkında birbirine aykırı kavrayışların ortaya çıkmasına yol açmaktadırlar. Ancak iki düşünürün farklılıkları, bilim sahasında nitelikli tartışma ve fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

2.Habermas'ta "Yaşam dünyası" ile "İdeoloji" İlişkisi

Habermas yirminci yüzyılın ikinci yarısında modern toplum ve politikanın yeniden yapılandırılması sürecine önemli katkılarda bulunan bir düşünürdür. Gerçekten de yaşanan iki dünya savaşından sonra modern politik sistemin gerek ulusal, gerekse uluslararası ölçekte yeniden yapılandırılması önemli bir öncelik haline gelmişti. Devletin birey ve sivil toplum ile ilişkisinin nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair problemler giderek artan bir biçimde akademik ve politik tartışmaların gündemini işgal etmektedir. Bu problemi cevap olarak, Habermas burjuva toplumunun kuruluş sürecinin kökenlerini analiz ederek, güncel problemlerin

[2] Bu kamu modeli aynı zamanda efsanevi ve kurgusal olarak da nitelendirilebilir.

[3] Dillon (2004: 11-25) edebiyat kamusunun gelişimi ile özgürlükçü düşüncelerin yaygınlaşması arasında eşgüdüm olduğunu belirtir. Ona göre (2004), edebiyat kamusunda özgün ve öznel cinsel kimliklerin görünür hale gelmesi, belirgin bir biçimde, kamusal alanın özgürlükçü bir zeminde geliştiğini gösterir.

[4] Doh ve Guay (2004: 8) küreselleşme koşullarında devletlerarasındaki müşterek eylemlerin, her geçen gün daha önemli hale geldiğine dikkat çeker. Uluslararası antlaşmaların ve yasaların işletilip sürdürülmesinde "*STK*"nın son derece hayati işlevlere sahip olması, devletlerin politikalarını belilerken, uluslararası kamuoyunun hassasiyetlerini dikkate almalarını gerektirir. Abélès (2008: 243) ise "*STK*"nın artmakta olan önemini vurguladıktan sonra, küreselleşme koşullarında "*STK*"ların yeni işlevler edinmesinin çeşitli meşruluk problemlerine neden olduğuna dikkat çeker.

[5] Adugit (2013: 134), "*sivil toplum*"un, yurttaşların karar alma mekanizmalarına politik katılımlarının sağlanmasında, son derece önemli olduğuna dikkat çeker. Özel alan ile devlet arasında etkileşimi temin ederek, yurttaşların taleplerinin karşılanmasını sağlayan "*sivil toplum*," kamuda adaletin tesis edilmesini sağlar. Bu çerçevede Adugit (2013: 146) "*sivil toplum*"un işlevlerini ideal bir biçimde yerine getirebilmesi için, etik ilkelere bağlı kalmasının zorunlu olduğunu vurgular.

çözümü için bir çerçeve sunmaya çalışır. Onun bakış açısına göre, ideoloji kavramının ortaya çıkması ile kamusal tartışma ortamını sağlayan burjuva toplumu arasında, kopmaz bağlar mevcuttur. Zira burjuva "*edebi kamu modeli*"yle birlikte, toplumu ilgilendiren sorunlar iktidar ilişkilerinden bağımsız bir şekilde (çünkü edebi kamu modeli, kamusal yaşamı hukuksal olarak eşit bireylerin bir araya geldiği bir alan olarak görür) ve açıkça tartışılabilir hale gelmiştir. Aklın ilkelerinin ve işleyiş dinamiklerinin "*edebi kamu modeli*" için vazgeçilmezliği burada gizlidir. Ayrıca, burjuva kamu modelinde akıl, artık, yaşamdan bağımsız bir biçimde gökyüzünde asılı duran bir mutlaklığı ifade etmemektedir. Artık akıl, öznelerin birer fail olarak işleyişine ve üretimine katıldıkları sürekli yaratım sürecinin bir parçasıdır.

Hegel, böylesi bir kamusal aklın tesis edilmesine önemli katkılar sağlayan başlıca düşünürlerden biridir. Modern düşünüşün kurucu babalarından Hegel, on dokuzuncu yüzyılın yaratım ve düşünce için son derece verimli bir yüzyıl olduğuna inanır. Hegel on dokuzuncu yüzyıla ve geleceğe dair ümit ve güven ile doluydu. Bu öylesine büyük bir güvendi ki, bu güvenle, "*modern çağın,"* kendisi ile başlayan akılsal kriterleri kurma gücüne sahip bir çağ olduğunu belirterek, "*tarihin sonunu*" işaret edebilme iradesini kendisinde bulabilmekteydi. Habermas (1990: 6), bu kurgu içerisinde "*modernite*" kavramının zaman bilincini geliştirecek şekilde ilk olarak Hegel tarafından kurulduğunu belirtir. Modernite kavramının zaman kurgusuyla birlikte kuruluyor olması, mutlak bir hakikate ulaşılmış olduğuna işaret etmektedir.

Hegel'in modern zamanların "*ethos*"unu temsil eden başlıca düşünürlerden birisi olduğuna inanan Kojéve (2001: 115), Hegel'in kavrayışında "*Tin*"in "*özne*" niteliğine bürünerek yaşamı dönüştüren bir işlev edinmeye başlamasını anlamlı bulur. Hegel de, tıpkı Platon gibi, (a) gerçekliğin kurgusal olduğuna; (b) gündelik yaşamın gerçekliği temsil etmediğine ve (c) içinde yaşadığımız dünyanın kurgusal gerçekliğin referans alınmasıyla dönüştürülmesi gerektiğine inanır. Hegel'in felsefesinde bütünselliğin ele alınış tarzı, sistemde yer alan tüm parçaların bağlantısız olarak ele alındıklarında bir gerçekliğe tekabül etmeyecekleri manasına gelir. Zira her bir parça sadece, bütünselliğe eklemlendiği oranda gerçekliğe kavuşur.

Ancak, tüm bu düşünsel temele rağmen, aydınlanma felsefesinin günümüzdeki yansımaları bir parçalanmışlığı işaret etmektedir. Yaşam belirli bölümlere ayrılmakta ve bireyden her bir bölümün ihtiyaçlarına göre yapılandırılmış çeşitli yasalara uyması istenmektedir. Kamusal alan ile özel alan arasında keskin bir biçimde çekilmiş bir çizginin varlığı, modern toplumun başlıca niteliklerinden biri haline gelmiştir. Aynı şekilde bütünlüğün zamansal kavranışı da parçalanmıştır. Her bir zaman bölümünde birey bir önceki zaman bölümünü yadsımakta ve yine şu anda yaşamakta olduğu zaman bölümünü de gelecekte yadsıyabileceğinin bilincinde olarak yaşamaktadır. Ve böylelikle, geçmiş ve geçmişten devralınan her şey (gelenek, ahlak, din v.b.) tarihin çöplüğüne atılabilmektedir.

Tam da bu nokta da, Habermas'ın kullandığı ana kavramlardan birisi olan "*yaşam dünyası*" ile modernitenin sistem ve bütünsellik kavrayışı arasındaki ilişki büyük önem arz eder.[6] Modernlik koşullarında, öznelerin eşgüdümlü eylem vasıtasıyla ne şekilde sağlıklı bir iletişim ortamını temin edecekleri önemli bir problemdir. İletişim ortamları, kimi zaman karmaşık nitelikler arz edebilmektedir. İletişim süreçlerinde, öznelerarasında farklı tarz ve niteliklerde çok sayıda eylem ortaya çıkabilmektedir. Ancak, Habermas'a (2001: 128) göre öznelerin birbirleri ile iletişime geçebilecekleri başlıca üç etkinlik sahası mevcuttur. Bunlardan birincisi insanın dışında bulunan ve hakkında doğru önermelerde bulunulabilecek "*nesnel dünya*"dır. İkincisi ise öznelerarasında hukuka dayalı bir biçimde tesisi edilmiş tüm ilişkilerin eyleme geçirildiği "*toplumsal dünya*"dır. Son olarak iletişim faaliyetinde bulunan tüm öznelerin, sadece kendilerine açık olan "*öznel dünya*"larıdır. İnsan bu eylem sahalarının çeşitli tarzlarda kesiştiği bir toplumsal dünyada varlığını sürdürür.

Habermas, insani eylemin ortaya çıktığı bu eylem sahalarını çözümlerken kullandığı *"yaşam dünyası*" kavramına dair düşüncelerini uzun bir süreçte biçimlendirmiştir. "*Kamusallığın Yapısal Dönüşümü"* (1999) adlı eserinde, burjuva aile yapısının oluşumu ile burjuva kamusunun arasındaki bağlantıları inceler. Habermas İngiltere, Fransa ve Almanya'daki burjuva kamusal alanının on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllardaki dönüşümünü analiz ederken, burjuvazinin edebi ve politik öznel bilinçliliğinin dönüşümünü inceler (Snedekers, 2000: 240). Habermas'ın bu incelemesi, daha sonra yazacağı "*İletişimsel Eylem Kuramı*"nın (2001) arka planını oluşturan önemli örnekler arasında yer alır. Habermas'ın burjuva özne ile kamusal alan arasında var olan ilişkinin derin ve her düzlemde kendisini hissettiren ideolojik temellerine yaptığı vurgu, kitabın ana ekseni oluşturur. Bu eserler, rasyonel bir toplumun, burjuva kamusallığının inşa sürecinin temel hedefi olduğuna dair inancı yansıtır. Habermas'ın (1971; 1979; 1989) "*The New Conservatism*," "*Communication and the Evolution of Society*" ve "*Knowledge and Human Interest*" adlı eserleri de insanların "*müzakereci iletişim*" ile rasyonel bir toplumu tesis edebilecekleri inancına dayanır. Müzakereler vasıtasıyla alınan kararların rasyonel bir nitelik arz edeceğine dair inanç, "*müzakereci demokrasi modeli*"nin başlıca ön kabulüdür (Bayram, 2011: 112).

Habermas (1999: 127-129), burjuva ailenin mahremiyet sahasının genişletilmesi ile kamusal topluluğun etkinlik sahasının genişlemesinin eşgüdümlü bir biçimde gerçekleştiğini düşünür. Bu süreçte kişilerin öznel hikâyelerinin anlatımına dayanan romanın, burjuva kamusunda tartışılan başlıca temalardan birisi olması dikkat çekicidir. İnsanların, edebiyat vasıtasıyla bir araya gelmeye başlaması, burjuva kamusunun başlıca niteliklerinden birisi olarak ortaya çıkar. Burjuva edebiyatı, öznelerin mahremiyetini kamuya sunar ve tartışma konusu haline getirir. Kişiler, romanlardaki öznelerin mahremiyetlerine dair tartıştıkça, ortak kanaatlerin oluşması temin edilmiş olur. Kamusal topluluğu oluşturan tüm bireylerin hep birlikte akıl yürütmeleri, ulus devletin oluşması için gerekli olan yeni bir "*toplum bilinci*"nin (public consciousness) ortaya çıkmasını temin eder.

Habermas'ın özne olarak var olan bir okuyucunun tüm öznel düşüncelerinin gerçekte kamusal bir düzlemde gerçekleştiğini belirtmesi, doğal olarak bu öznel düşünüşün yine kamusal düzlemin etkileriyle doğduğu sonucunu ortaya çıkarır. Bu sonuç "*yaşam dünyası*" kavramının "*iletişimsel eylem kuramı*" içerisindeki işlevi ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Habermas'ın idealleştirdiği "*edebi kamu modeli*" için vazgeçilmez olan husus, (a) toplumu ilgilendiren problemlerin, hukuksal bakımdan eşit kabul edilen tüm öznelerin katılımıyla açıkça tartışılabileceği; (b) güç ve ideolojik yanılsamalardan arınmış bir şekilde kararların akla

[6] Dreher (2003: 141-142) toplum ve bireylerin karşılıklı iletişim ve etkileşiminde yaşam dünyalarının elementi olarak sembollerin önemli işlevleri olduğunu vurguladıktan sonra, *"yaşam dünyası*"nın insani deneyimin temel yapı taşını teşkil ettiğini belirtir.

dayandırıldığı, bir kamusal yaşamın varlığıdır.[7] Zira, Habermas toplumsal yaşamı bireylerin dayanışmaları biçiminde ele alır (Habermas, 2001: 547). Demek ki Habermas ideolojiyi öznelerarasında gerçekleşen iletişimin çarpıtılması olarak görmektedir.

İletişim süreçleri akla dayalı bir biçimde tesis edilmediğinde, aktörler, çeşitli tarzlarda eylemlerine meşruluk kazandırmak için farklı söylemleri dile getirebilmektedir. Bu durum, öznelerin iletişim etkinliklerinin sınırlandırılmasına yol açar. Bunun en önemli sebebi, iletişimin kendi işleyişinden bağımsız egemenlik ilişkilerine ve belirleyicilere tabi kılınmasıdır. Dolayısıyla, Habermas, iletişimin işleyişinde engelleyici faktörler olarak ön plana çıkan kaynakların tespit edilmesinin önemli olduğunu düşünür. Bu sebepten kaynaklı olarak da kamusallığın yaşadığı yapısal dönüşümü, gelişmekte olan "*kitle iletişim araçları*"nın kanaatlerin oluşumunda belirleyici bir güç olarak ön plana çıkması çerçevesinde irdeler. Demek ki Habermas (2001), öznelerarasında iletişimin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesini engelleyen kaynakların tespit edilmesiyle, "*çarpık iletişimi*" (distorted communication) engelleyebilecek mekanizmalar oluşturulduğunda, nitelikli bir toplumsal yaşamın mümkün kılınabileceğini düşünür.

İşte tam da bu noktada, "*STK*"nın varlığı kamusal iletişim ortamlarının işleyişi açısından vazgeçilmez bir önem arz eder. Özneler sahip oldukları kanaatleri "*STK*" aracılığıyla kamusal yaşama aktarırlar. Böylelikle benzer kanaatlere sahip olan öznelerle buluşabilme olanağına kavuştukları gibi, kanaatlerinin toplumsal yaşamda etkin bir dönüştürücü güç olarak var olabilmesini sağlayabilirler. Habermascı perspektife göre ideoloji, iletişim kaynaklarının işleyişinin bozulması manasına gelir. "*STK*"nın işlevlerini yerine getirebilmelerinin şartıysa, iletişim kaynaklarının sağlıklı bir şekilde işlediği toplumsal bir yaşamın varlığıdır. Böylesi bir idealleştirmeyle birlikte Habermas'ın sahip olduğu ideoloji kavrayışının problemleriyle karşı karşıya kalırız ki bu kavrayışın içerdiği problematikler aynı şekilde "*STK*"nın kamusal yaşamdaki işleyişlerine dair ortaya koyduğu görüşler için de geçerlidir.

Eğer ideoloji kavramı bir "*sağlık problemi*" olarak ele alınırsa sivil toplumun düzenli bir biçimde işlemesinin önünde bir engel olduğu düşünülür ki, böylece ideolojinin uzak durulması hatta gerekirse ortadan kaldırılması gereken bir olgu olduğu fikri gelişmeye başlar. Oysaki ideolojiler toplumsal yaşamda var olan faillerin yaşam süreçleri içinde sahip oldukları ve de olmak zorunda kaldıkları çıkarların karşı konulamaz bir sonucudur. Şimdi bu çıkarların sonucu olarak ortaya çıkan hayatı ele alış tarzlarını, insanlar arasında gerçekleşen etkileşimin önünde bir engel olarak görmek başlı başına bir hatadır. Böylesi bir ideoloji anlayışının ortaya konulabilmesi ancak sosyal teoride geleneğinde "*psikolojizm*"e yaslanarak mümkün olabilir ki, bu anlayışın varabileceği yer idealize edilmiş bir "*yaşam dünyası*" anlayışıdır.

İdealize edilmiş tüm niteliklerine rağmen, modern devlet ve toplum, merkezileşme eğiliminde olduğundan dolayı, kitlesel yönelimlere neden olabilecek potansiyellere sahiptir. İnsanlar arasındaki iletişimin "*kitle iletişimi*" (mass communication) vasıtasıyla temin edilmesi, merkezi iktidarın kamuoyunun biçimlenmesinde belirleyici olmasına neden olur. Her türlü problemin merkezi kaygılar ile tartışılması "*tek biçimli*" (uniform) bir toplumsal yapının oluşmasına yol açacak faktörlerin miktarını arttırır. Burjuva kamu modelinin, Yunan şehir devletlerindeki kamu modelinin gelişmiş biçimi olarak sunulması, çok sayıda yeni kültürel, politik ve ekonomik faktörün göz ardı edildiği anlamına gelir. Zira Habermas, toplumun bilinçli bireylerin etkinliği ile oluşan bir yapı olarak ele alırken, Althusser'in dikkat çektiği bireyin etkinlik sahasının dışında yer alan çok sayıda faktörü göz ardı eder (Saiedi, 1987: 254). Habermas insani etkinliğin başlıca belirleyici olduğuna inanan hümanist geleneği devam ettiren bir düşünürdür.[8] Althusser ise yapının başlıca belirleyici olduğunu düşünen antihümanist "*yapısalcı*" geleneğe bağlıdır (Smith, 1980: 59-60). Bireyin, içinde yer aldığı toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik yapıların belirleyiciliğine tamamen tabi olduğuna dair inanç ile "*insani eylemin ve eşgüdümün*" topluma dair her şeyi biçimlendirdiği görüşü sivil toplum ve işlevleri hakkındaki tartışmaların ana eksenini belirlemektedir.

Yeni tip bir toplum tasarısının sonucu olarak biçimlenen modern devlet, demokrasi vasıtasıyla bireyleri iktidar mekanizması içinde rol oynamaya sevk eder.[9] Ayrıca modern devlet, toplumu oluşturan tüm öznelerin, eşgüdümlü bir biçimde eylemlerde bulunmalarını temin edecek kurumsal yapıları da tesis eder. Sanat, eğitim ve sağlık sahalarında tüm yurttaşların yaşamlarını doğrudan etkileyecek kurumsallaşmaları sağlayan modern devlet, iktidar merkezinde gerçekleşen her türlü değişimden herkesin etkilenmesine neden olan bir mekanizmanın vücut bulmasına yol açar. Bu durum öznelerarasında iktidar mekanizmalarından bağımsız bir etkileşimin sürdürülebilirliğinin olanaklarını ortadan kaldıran etkilere sahiptir.

Modern iktidar yapıları egemenlik sahasında bulunan tüm bireysel ve kurumsal tüm aktörlerin, belirlenmiş amaçların temin edilmesinde eşgüdümlü hareket etmelerini talep eder. Tüm aktörlerin rolleri tek bir amaç çerçevesinde yapılandırıldığında iktidarın işleyişi tüm yaşamı doğrudan etkiler. İktidarın her türlü etkinliğinin kişilerin yaşam planlarını, refahlarını ve yaşam çevrelerini doğrudan etkilediği şartlar altında, iktidar tüm öznelerin odağı haline gelir. Kitle iletişiminin bilinçleri yönlendirebildiği koşullarda, "*bireysellik*" yerini "*tek biçimli*" kavrayışın egemenliğine bırakır. "*STK*"nın kamusal alanda ve kamuoyunun biçimlenmesinde etkili olabilmesi, öznelerin bağımsız bir biçimde düşünerek özgün tutum ve davranışlarda bulunabilecekleri özerkliğe sahip olmalarına bağlıdır. İdeolojiler yaşamın belirli bir bakış açısından ve hedeflerden hareketle biçimlendirmeye çalışır. İktidarlar, egemen oldukları tüm sahalardaki yaşam tarzlarını, ihtiyaçları, çıkarları ve kaygıları tek biçimli hale getirecek ideolojiler ile dizayn etmeye çalıştıklarında, burjuva kamusunun idealize edilmiş işlevlerinin yanı sıra, "*STK*"nın işlevleri de geçerliliklerini yitirebilir. Bu manada Althusser'in modern topluma dair eleştirileri dikkate alınarak gerek

[7] Bu çerçevede ayrıntılı bir tartışma için bkz. Bayram, A. K. (2011). Topluluk, İktidar İlişkileri, Birey ve Müzakereci Demokrasi. Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 61-62, ss. 111-120.

[8] Kahn (1990) Habermas'ın erken dönem çalışmalarını dikkate alarak, insani ilgiler ile bilgi arasında ilişkiyi yansıtan hümanist çalışmaları inceler. Bu sayede Habermas'ın, eleştirel yargı yetisine dayanan politik konsensüsün olanağını öngören Rönesans hümanizminin mirasçısı olduğunu ispat etmeye çalışır.

[9] Zake (2002: 219), Althusser ve Foucault için modern iktidarın merkezi elementlerinin özneleştirme olduğunu vurgular. Althusser ve Foucault, modern politik sistemin egemen olduğu şartlar altında, sosyal hayatın tüm sahalarının iktidarın belirleyiciliğine tabi olduğuna inanır. Zake (2002: 244) bu durumun, bireylerin uluslaşma ve ulusçuluk ideolojisi vasıtasıyla bir araya getirilmeleriyle temin edildiğini öne sürer.

kamunun gerekse sivil toplumun ideal bir biçimde işlemesini sağlayacak hukuki güvencelerin tesis edilmesi zaruridir. Bunlarda en önemlisi medyanın etkinliklerinin kamuyu ve sivil toplumu yönlendirmeyecek bir biçimde düzenlenmesidir.

3.Althusser'de İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları

Modern devlet ve toplumların işleyiş sürecinde önemli faktörlerin neler olduğuna dair bir tartışma, insani eylemin belirleyiciliği ile devlet ve toplumun oluşturan yapıların belirleyiciliğinin, yaşam dünyalarının biçimlenişinde ne derece etkili oldukları probleminin çözüme kavuşturulmasıyla neticelenebilir. Elbette "*insani eylem*"in (human action) tamamen harici faktörlerin yönlendirmesine tabi olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.[10] Zira "*sosyal yapılar*"ın (social structures) değişmeden var oldukları kabul edildiğinde, "*değişimi*" açıklamak mümkün olmaz. Ancak, insani eylem tamamen özgür bir biçimde icra edilmemektedir. İnsan amaç, ilgi, çıkar ve kaygılarını çeşitli tarzlarda etkileyen bir çevrede yaşamını sürdürür. Bu çevre coğrafya, kültür ve diğer insanlar gibi, çeşitli faktörlerden oluşur. Ayrıca "*diğer insanlar*" (a) "kişinin aynı toplumda bir arada yaşadıkları" ile (b) "diğer toplumlara ait olanlar" diye ikiye ayrıldığında problem başka bir boyuta taşınır. Aynı topluma ait kişilerin bireysel amaçlarının yanı sıra ortak amaçları mevcuttur. Bu bireysel ve ortak amaçlar kimi zaman kesişirken, bazen de birbirlerinden farklılaşabilirler. Kişi, diğer toplumlara ait kişiler ile ilişkisinde, ait olduğu toplum ile diğerleri arasındaki tüm farklılıkları duyumsar ve bu farklılıklar kimliğini biçimlendirmekte kullandığı başlıca veriler arasında yer alır. Tüm bunlar, yaşam dünyalarının biçimlenmesinde etkili olduğu kadar, hayatın hangi hedefler göz önüne alınarak nasıl biçimlendirileceğine dair karar ve düşünce dizgelerine tekabül eden ideolojilerin temel yapı taşlarını oluşturur.

Althusser'in ideoloji kavramına yüklemiş olduğu anlam ile Habermas'ın ideoloji anlayışı arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Habermas'a göre ideoloji kavramı, burjuva toplumunun var etmiş olduğu edebi kamu modeli ile ortaya çıkan bir kavramdır. Oysaki Althusser ideoloji kavramını tarih içinde var olmuş tüm toplumların yaşamda yer edinebilmek için kullanmak zorunda oldukları bir özellik anlamında kullanır. İdeoloji kavramı, Althusser'in kullanmış olduğu bu anlamında, daha geniş bir çerçeve arz eder. Bu ideoloji kavramına göre, her insan topluluğu dünyayı kavramak ve dönüştürebilmek için üyelerine belirli kavramlar ve inançlar sağlamak zorundadır. Dolayısıyla ideoloji, sıradan Marksist anlayışların sahip olduğu kavrayış tarzında olduğu gibi, belirli bir gerçekliğin insan zihnine yansıması olarak anlaşılamaz. İdeolojiler, öznelerin yaşamı sürekli yeniden üretebilmelerinin yanı sıra, yaşamın belirli bir amaç çerçevesinde dönüştürülmesinin birer aracıdır.

Toplumlardaki kişilerin birlikteliğini ve eşgüdümlü eylemlerde bulunabilmelerini temin eden belirli sembol dizgeleri mevcuttur. Bu sembol dizgeleri kültürü ve "*dil*"i (language) meydana getirir. Ayrıca sembol dizgeleri, kültür ve "*dil*" vasıtasıyla sürdürülerek sonraki kuşaklara aktarılır.[11] Toplumdaki kurumların işleyişi, insanların "*karşılıklı bilgi*" (mutual knowledge) sahalarının kapsadığı belirli anlam dünyaları ile sürdürülebilir. İnsanların ortak bilinci ve belleği sayesinde toplumlar daha bütünlüklü bir yapı arz ederler. Ortak bir biçimde sahip olunan dünya görüşleri, inançlar, sanatsal semboller, tutumlar ve davranışlar sayesinde toplumsal tapı tesis edilmiş olur (Geuss, 1987: 16). İnsanlar böylelikle toplumsal yaşamda diğer öznelerle birlikte ne şekilde davranacaklarını öğrenir. Böylesi bir "*çimento*"nun var olmadığı koşullarda, insanlar toplumu oluşturan diğer bireylerle nasıl iletişim kuracaklarını bilemez. İdeolojiler, toplumsal yaşamda bireylerin belirli bir harmoniyle hareket edebilmelerini sağlar. Bundan dolayı, ideoloji gerçekliğin insan zihnine birebir yansıması olarak değil, tasarımların gerçekliği inşa etmek amacıyla yaşama geçirilmesi olarak anlaşılmalıdır.

Bu bağlamda, Althusser'in ideolojinin yapısı ve işleyişi hakkında öne sürmüş olduğu birinci tez son derece önemlidir. Althusser'e (2003: 83) göre ideolojinin tasarımsal olarak toplumsal yaşamda yaratılan formlarının yaşam pratikleri içinde kullanışlı olup olmaması, onun var olabilmesinin başat koşuludur. İnsanlar yaşama dair meydana getirdikleri kavram ve ritüelleri toplumsal yaşamlarından bağımsız bir biçimde oluşturamaz. İnsan, belirli bir tarihsel sürecin bir parçası olması bağlamında, kendisine kadar gelmiş olan belirli kavram ve ritüelleri tekrar etmenin yanı sıra, bir arada yaşadıkları diğer öznelerle beraber "değişen toplumsal yaşam şartlarının ihtiyacı olan bir önceki kavram ve ritüellerle uyumlu yeni kavram ve ritüelleri" inşa eder.

Ancak, bu inşa sürecinde, bir fail olarak yer alan öznenin kavram ve ritüeller üzerindeki dönüştürücülüğü, içinde bulunduğu toplumsal yaşamın ona dayattığı zorunlulukların bir sonucu olduğu için, tamamen özgür bir yaratım sürecinde olduğu söylenemez. Keza, *"her ideoloji, yarattığı ve imgesel olması zorunlu çarpıtmasında, var olan üretim ilişkilerini (ve de bu ilişkilerden türeyen öteki ilişkileri) değil, ama her şeyden önce, bireylerin üretim ilişkileri ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerle kurdukları (imgesel) ilişkiyi tasarımlar. Demek ki, ideolojide tasarımlanan, bireylerin var oluşunu yöneten gerçek ilişkiler sistemi değil, bu bireylerin boyun eğerek yaşadıkları gerçek ilişkilerle kurdukları ilişkidir"* (Althusser, 2003: 88). Dolayısıyla, Althusser'in çizmiş olduğu paradigmadan hareketle düşünüldüğünde, tarihi yaratan aşkın bir özneden (Descartes, Goethe, Kant ve Sartre'ın insan kavrayışlarındaki özgür yaratımlarda bulunan özne) söz etmek mümkün olmaz. Bu görüşe, insan topluluklarının öznelerin bir araya gelmesi sonucunda oluştuğu, dolayısıyla da insanın, hem kitlelerin yaratımında hem de kendi özerk alanında var etmiş olduğu yaratımlarda özgür bir biçimde davranabileceği, ileri sürülerek itiraz edilebilir.

Ayrıca dikkate alınması gereken bir diğer olgu, insanın varlığını, verili bir biçimde devraldığı toplumsallıkla hayata geçirdiğidir. İnsanın gerçekleştirebileceği edimler ve bu edimlerin sınırları gelenek vasıtasıyla devraldığı toplumsal yaşam tarafından belirlenmiştir. Demek ki *"insan bireyleri terimlerin felsefi anlamı ile "özgür" ve "kurucu" özneler değildir. Üretim ve yeniden-*

[10] Althusser ve yapılaşma teorisinin eleştirisi için Giddens'ın (2005) "*Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*" adlı eserine bkz.

[11] Sosyal bilimlerde toplumun niteliklerinin "*dil*"in yapısal analizi ile ortaya çıkarılması, antropoloji başta olmak üzere, sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Dilbilim sahasında sürdürülen felsefi, antropolojik ve sosyolojik tartışmalar, toplumun yapısal analizi açısından verimlidir. Bu çerçevede "*öznel dil argümanı*"nı (private language argument) inceleyen Yılmaz (2012: 32) bireyin öznelliğini toplumsallığında inşa ettiğini vurgular. Gerçekten de, toplumsal kullanımdan tamamen yalıtılmış bir dil kullanımının olanaksızlığı, dilin ve insanın toplumsal niteliğinin en önemli delilidir. Toplum, bireylerin, toplumdan tamamen yalıtılmış bir öznellikte eylemde bulunmalarıyla değil, fakat rasyonel katılımcılar olarak birbirleri ile etkileşimde bulunan failler olmalarıyla tesis edilir.

üretime ilişkin toplumsal ilişkilerin tarihsel var oluş biçimlerinin belirlenimleri (iş süreci, işbölümü ve örgütlenmesi, üretim ve yeniden üretim süreci, sınıf mücadelesi, vb.) içinde ve bu belirlenimlere bağlı olarak eylerler" (Althusser, 2004: 111). Bu anlayış içerisinden düşünüldüğünde özneler tarihte belirleyici güce sahip değildir. "*Özne*"siz ve "*amaçsız*" bir süreç olan tarihe dinamizmini sağlayan özne değil, fakat devindirici bir güç olan sınıf mücadelesidir (Althusser, 2004: 118). Aynı şeyler ideoloji kavramı için de söylenebilir. İdeolojileri özneler var edemezler. Özneler, sadece, verili bir toplumsal yaşamda belirli kavram kategorileri ve ritüellerden oluşan ideolojileri edinebilirler.

Althusser (2003: 56), Marksist devlet kuramına göre devletin açıkça bir baskı aracı olarak tanımlandığını dile getirir. Devlet belirli bir yönetme geleneğini tarihsel süreçten devralır ve toplumsal yaşamın işlemesini sağlayan kavram ve ritüellerin üzerinde baskı uygulayarak, bunların kendi çıkarları perspektifinde şekillenmesini sağlar. Şimdi, eğer ki ideolojiler yukarıda belirttiğimiz üzere, toplumsal yaşamın uyumlu bir biçimde devamını sağlayan bir çimento vazifesi görüyorlarsa, devletin kendi varlığını devam ettirebilmesinin şartı bu çimentonun yapısını belirleme gücünü elinde tutmasına bağlıdır. İşte, devlet tam da bu aşamada sahip olduğu *"baskı aygıtları"*nın yanı sıra "*ideolojik aygıtlar"*a da gereksinim duyar. Burada "*Devletin Baskı Aygıtları"*yla (Repressive State Apparatus) "*Devletin İdeolojik Aygıtları*" (Ideological State Apparatus) arasındaki ayrımın net bir biçimde yapılmasının zorunluluğu ortaya çıkar.

"*Devletin Baskı Aygıtları*"yla Althusser'in ifade etmeye çalıştığı devletin, kurucu yapısını oluşturan kurumlar (hükümet, yargı sistemi, ordu, polis, v.b gibi) aracılığıyla, toplum üzerinde uygulamış olduğu zor kullanımını sağlayan aygıtlardır. Bu aygıtlar çoğul olarak ifade edilmiş olsalar bile birbirleri arasında belirli bir bütünlüğü sahip olmalarından dolayı *"tek"*tirler. Hâlbuki "*Devletin İdeolojik Aygıtları*" son derece geniş bir alanda faaliyet yürüttükleri ve birbirinden farklı alanlarda bulundukları için "*çok"* sayıdadırlar. Althusser'e göre (2003: 65) "*Devletin İdeolojik Aygıtları*" (a) dinsel "*DİA*" (b) eğitimsel "*DİA*," (c) aile "*DİA*," (d) hukuki "*DİA*," (e) politik "*DİA*," (f) sendikal "*DİA*" ve (f) kültürel "*DİA*"ndan (basın, radyo-televizyon) oluşur.

Althusser'in yapmış olduğu bu sıralamadan da anlaşılabileceği üzere "*Devletin Baskı Aygıtları*" ile "*Devletin İdeolojik Aygıtları*" arasında şöyle bir ayrım da yapılabilir: "*Devletin Baskı Aygıtları*," devletin kurumsal işleyişini oluşturan aygıtlardan meydana gelmekteyken, "*Devletin İdeolojik Aygıtları*"nı oluşturan aygıtlar daha çok özel alanda konumlanmaktadır. Bu manada, "*Devletin İdeolojik Aygıtları*" devletin, özel alanlardaki işleyiş dinamiklerine sızarak onları kontrol etmesinin bir aracıdır. Bu durum, burjuva edebi kamu modelinin vazgeçilmez bir özelliği olan kamusal alan özel alan ayrımının imkânını ortadan kaldırır. Devlet, görece özerklik tanıdığı bu özel alanları, sahip olduğu ideolojik aygıtlar vasıtasıyla tahakküm altına alır. Ayrıca "*kitle iletişimi*"nin insanlar arasındaki etkileşimi yönlendirebildiği koşullarda devletin bireylerin özel ve özgün kanaatleri manipüle etme imkânının artması, "*Devletin İdeolojik Aygıtları*"nı daha işlevsel hale getirmektedir.

Modern toplumlar, bireyler arasındaki eşgüdümü temin etmek bakımından, diğer toplum yapılarına nazaran daha nitelikli kurumsal yapılara sahiptir. Modern toplumların bu niteliği değişimi temin etmek ve kontrollü bir biçimde sürdürebilmek için çok sayıda kurumsal avantaj sağlar. Ancak, bu durum modern toplumların politik, kültürel ve ekonomik bakımdan merkezileşme eğiliminde olmalarına neden olmaktadır. Devlet kurumlarının merkezi kaygılar ile biçimlenmesi, devlet ile toplum arasında aracılık rolü oynaması beklenen ve kamusal alanda faaliyet gösteren "*STK*"nın zamanla devlete entegre olmalarına neden olmaktadır. Modern devlet, toplumu organize edebilme bakımından, geleneksel devlet yapılarının sahip olmadığı çok sayıda kurumsal yeteneğe ve olanağa sahiptir. Bu, her türlü toplumsal faaliyetin devletin kaygı ve çıkarları dikkate alınarak düzenlenmesine neden olabilmektedir.

Devletin toplumu seferber etmekte kullandığı başlıca ideolojik araç "*kitle iletişim araçları*"dır. Toplumun kitlesel bir nitelik arz etmeye başlamasıyla, "*sivil toplum*"un devlete entegre olmasını sağlayacak bir alt yapı tesis edilir. Bu süreçte, medya, modern devlete toplumu koordine edebilmesi için ihtiyacı olan kendi söylem ve ideolojisini yayabilmesi için önemli imkânlar sağlar. Toplumsal önceliklerin neler olduğuna dair kanaatlerin biçimlenmesinde medyanın belirlediği gündem son derece belirleyici olabilmektedir (Winter ve Eyal, 1981; Miller, 2007; Howlet, 1999; Soroka, 1999). Sivil toplum kuruluşları, tıpkı diğer özel ve tüzel kişiler gibi, medya tarafından belirlenen gündemin belirleyiciliğine kapılabilmektedir. Bu durum, modern devlet mekanizmasının işleyiş dinamiklerinden kaynaklanır. Ayrıca her gün çok sayıda problem ve haber niteliği taşıyan hadise yaşanırken, bunlardan sadece bir bölümü gündemde yer alabilmektedir. Medyanın belirli olaylara odaklanması politikacıların, yeni medyanın ve kamunun üyelerinin belirlenmiş problemlere fazlasıyla dikkat etmelerine neden olmaktadır (Birkland, 1998: 55). Bu nedenle, kamunun işleyiş dinamiklerinde çeşitli bozulmalar meydana gelmektedir. Medyanın gerek "*içerik*"leri (content), gerekse belirli meselelere ne kadar odaklanıldığının "*miktar*"ı (mount) yargıları biçimlendiren etkilere sahiptir (Miller, 2007: 713). Medyadaki sahipliğin ve iktidar mekanizmalarının medyadaki temaları ve hangi problemlerin ele alındığını belirlemesi, "*STK*"nın ilgi ve hedeflerini çeşitli şekillerde etkiler. Bu da devletten bağımsız bir biçimde, kamusal işleyişte rol oynaması beklenen "*STK*"nın kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirememelerine neden olmaktadır.

4.Kitleselleşme, Sivil Toplum ve "*STK*"

Modern düşünce, devleti ve toplumu daha önceleri tasavvur edilemeyecek dayanaklara göre yeniden yapılandırmıştır. Modern devlet ve toplumun yapısı ile diğer devlet ve toplum yapıları arasında son derece önemli farlılıklar mevcuttur. Modern olmayan devlet yapılanmalarında devlet ile toplum arasında derin bir "*vadi*" bulunur (Yunan kent devletleri hariç olmak üzere). Hâlbuki modern devletin kuruluş ilkelerini tesis etmiş olan Fransız Devrimi'nde "*halk*"ın politikanın başlıca öznesi haline gelmesiyle, devlet ile toplum arasındaki "*vadi*" de kapanmış olur. Bu sayede demokrasi halkın politikanın belirleyici öznesi olmasını sağlayan en önemli araç haline gelir. "*Sivil toplum*"dan devlet ile halk arasındaki etkileşimin tesis edilmesini sağlayan işlevleri yerine getirmesi beklenir. Zira halkın politik işleyişin bir parçası olması, devletin daha işlevsel ve etkili olmasını sağlar.

Fransız Devrimi ile temel yapı taşları tesis edilmeye başlanan ulus devletin, geleneksel toplum modelleri ile karşılaştırıldığında çeşitli üstünlüklere sahip olduğu aşikârdır. Ulus devlet geleneksel devlete olan üstünlüğünü ilk önce Napolyon'un İspanya seferinde göstermiştir. İspanya'nın 1808'den 1813'e kadar Fransa'nın egemenliği altında olması ile neticelenen bu sefer, tüm parçaları birbiri ile entegre olmuş milliyetçi ideolojiye sahip bir devletin üstünlüğünü gözler önüne serdi. Birinci Dünya Savaşı ise ulus devletlerin imparatorluklar üzerindeki üstünlüğünün tescillenmesi ile neticelendi.

Ayrıca, modern toplumların biçimlenmesinde son derece etkili olan bir diğer olgu, devlet, halk ve sivil toplum arasındaki ilişkinin biçimlenmesinde etkilidir. Bu da modern toplumların, Wallerstein'ın (1974) ayrıntılı bir biçimde betimlediği "*modern dünya sistemi*"nin bir parçası olacak şekilde kuruluşlarını gerçekleştiriyor olmalarıdır. Elbette ki devletler arasındaki ilişkiler tarih boyunca önem arz etmiştir. Gelgelelim uluslararasındaki ilişkilerin eşgüdüm ve harmoniyi sağlayacak bir biçimde tesis edilmesi "*modern dünya sistemi*"nin başlıca niteliğidir. Uluslararası ilişkilerde her bir öznenin kendi konumun ve işlevini diğer öznelerinkileri dikkate alarak yapılandırması "*modern dünya sistemi*"nin işleyişi açısından önemlidir.

Elbette öznelerin güçleri ve kapasitelerindeki değişim, konum ve işlevlerinin yeniden yapılandırılmasına neden olur. Diğer devlet ve ulusların ekonomik ve politik yapılarında meydana gelen ilerleme, durağanlaşma ve gerilemeler diğerlerinin etkinlik kapasitelerinin yeniden yapılandırılmasını sağlayacak olanaklar doğurur. Dolayısıyla modern zamanlarda devlet ve ulusların yapısı ile uluslararası gelişmeler arasında kuvvetli bağlar mevcuttur. Ülkelerin uluslararası politikadaki etkinliğinin artması ulusun refahını, istikrarı ve güvenliği doğrudan etkilemektedir. Toplumun kuruluşu ile uluslararası ilişkiler arasındaki bağ, devlet ve ulus arasındaki ilişki ve etkileşimin nasıl tesis edildiğini doğrudan etkiler.

Dış ilişkiler ile iç işlerinin koordineli bir biçimde yürütülmesi modern devletler açısından hayati önemdedir. Modern devletin idare edilmesi sürecinde, bu iki sahada uygulanacak politikalar arasında çelişkilerin mevcut olmaması gerekir. Örneğin, bir ülkenin uluslararası ilişkilerde "ulusların kendi kaderlerini belirlemeleri gerektiğini" savunurken, kendi ulusal sınırlarında yasakçı ve otoriter politikaları uygulaması mümkün ve sürdürülebilir değildir. Devletin uluslararası sahada etkili hale gelmesi ölçüsünde, ulusun refahının artması, devlet ile ulus arasındaki "*kader birliği*"ni güçlendirmektedir. Bu nedenle daha önceki zamanlarda, bir bölgenin işgali daha kolay ve sürdürülebilirken, günümüzde tüm teknolojik imkânlara rağmen bir bölgenin işgal edilmesi kolay olmasına rağmen elde tutulup idare edilmesinde son derece kompleks güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Zira uluslar ve bireyler dış müdahaleler ile kaderlerinin tayin edilmesinden büyük bir kaygı duymakta ve geleceklerinden endişe ettikleri bir politik atmosferin tesis edilmesine karşı büyük bir direnç göstermektedir. Tüm bunlar devlet ile ulus arasındaki bağın daha önce hiç olmadığı kadar güçlü olmasının doğal bir neticesidir.

Uluslararası politika ve gelişmelerin gerek devleti, gerekse ulusun refahını doğrudan etkilemesi, devlet ile ulus arasındaki entegrasyonu arttırır. Bunun bir neticesi olarak, devlet ile halk arasındaki etkileşim sürecinde "*ideal konuşma ortamı*"nı (ideal speech situation) sağlayarak demokrasinin sürdürülmesinde önemli işlevler yüklenmesi beklenen "*sivil toplum*" devlete entegre olur. Ayrıca, "*sivil toplum*"un idealize edilmiş gayeleri bir kenara bırakılarak, devlet ile halkın birbirlerine entegre olmalarını sağlayacak çeşitli işlevler edinmesi modern politikanın sıradan bir realitesi haline gelir. Devlet ile toplum arasındaki vadinin ortadan kalkmasını sağlayarak, devletin amaç, çıkar ve kaygıları ile toplumun yekvücut olması, toplumsal yapının yeni nitelikler arz etmesine neden olur. Bunlardan en önemlisi "*kitleselleşme*"dir. Devletin refahın başlıca kaynağı ve dağıtıcısı haline gelmesiyle, belirleyici politik ve ekonomik uygulamalar meşruluk kazanır.

Devletin, tüm parçaları birbirine entegre olmuş bir toplumu daha işlevsel bir biçimde idare edebilmesi, tek biçimli bir toplumun kuruluşunu başlıca politik amaç haline getirir. Modern kentlerin sosyal bütünleşmeyi sağlayan başlıca faktör olacak şekilde, ekonomik ve politik olarak kullanılmasının en önemli nedeni, modernliğin parçaları birbirine entegre olmuş tek biçimli bir toplumsal yapıyı temin etmeyi amaçlamasıdır. Karakaş (2003: 16-17), uygarlıkların üyeleri arasındaki etkileşimi temin etmek amacıyla belirli merkezler oluşturduğuna dikkat çeker. Kentlerin oluşumunda etkili olan bu merkezler, toplumsal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı mekânlardır. Kent ve kentleşmenin modernleşme pratikleri açısından önem arz etmeleri, kent merkezlerinin toplumsal çözümlemeler açısından kullanışlı olmalarına neden olur. Bu çerçevede modern kentleri inceleyen Karakaş (2003: 38), ulus devletin inşa sürecinde, farklılıkları ortadan kaldırarak, toplumun bir potada bir araya gelmesini temin eden modern kentlerin, neden oldukları değişimin yaşamı derinde etkilediğini, ancak değişim süreçlerinde ortaya çıkan sosyal problemlerin çözümünde yetersiz kaldıklarını vurgular. Biçim ile değer arasındaki bütünlüğün bozulmasına neden olan modern kent ve ulus devlet, kültür erozyonuna neden olmaktadır (Karakaş, 2003: 37-38). Kültür erozyonun neden olduğu tek biçimli toplum, daha önceki politik uygulamalarda olduğu gibi, çeşitli totaliter uygulamalar vasıtasıyla sağlanmaz. Politika ve ekonominin merkezileşmesi, kişilerin kendi kimlik, amaç ve niteliklerini merkezi ihtiyaç ve gereklilikler paralelinde oluşturmalarına yol açar. Bu süreç adeta kendiliğinden işleyen doğal bir süreçtir. Merkezi planlama ve operasyonları gerektirmez. Sivil toplumun ve "*STK*"nın varlığı, devlet ile toplum arasındaki eşgüdümün sağlanabilmesi açısından önemlidir.

Devlet ile toplum arasındaki etkileşim ve eşgüdümün, diğer devletler ve "*modern dünya sistemi*"nin gereklilikleri dikkate alınarak sağlandığında, politik sahadaki özneler eylemlerini biçimlendirirken "*ortak*" amaçları dikkate alırlar. Bu sayede modern olmayan politik yapılarda var olan devletin egemenlik sahasında yaşayan halk ile devlet arasında yapılan ayrım ortadan kalkar. "*STK*" devletin bireyleri seferber etmek ve aralarındaki eşgüdümü sağlamak için kullandığı vasıtalara dönüşür. Devletin etkinlikleri zenginleşmenin başlıca kaynağı haline geldiğinde, refahtan pay almak isteyen birey, grup ve sınıflar politik alanda "*STK*" vasıtasıyla etkin olmaya çalışır. Bu durum, "*STK*"nın, kendiliğinden, devletin işleyişine ve öznelerarasındaki eşgüdümün tesisine katkı sağlamak için çabalamalarına neden olur.

Modern ulus devlet, imparatorlukların aksine, egemenlik sahasını kesin bir biçimde belirleyerek, entegre bir politik ve toplumsal sistem oluşturduğundan, toplumu oluşturan tüm öznelerin eşgüdümü hayati önem arz eder. "*STK*" toplumdaki tüm öznelerin eşgüdüm ve harmonisinin sağlanmasında önemli işlevleri yerine getirir. Bu süreçte, "*kitle iletişimi*," öznelerin eşgüdüm ve harmonisini sağlamak için çabalayan "*STK*" ve benzeri tüm politik öznelere, yeni bilgi yapılarının oluşturulup yayılmasında yardımcı olur. Yeni bilgi sistemlerinin yaygınlaşmasında ve otoriter iktidar yapılarının etkinleşmesinde medya önemli işlevlere sahiptir. Zira gerek basılı, gerekse dijital medya gündemin belirlenmesinde belirleyici olabilmektedir (Walgrave vd, 2006: 92).

Modern iktidar yapısının nasıl bir biçimde işlediği önemli bir problemdir. Modern devletin idari işleyişinin etkinlik ve hızı, bürokratik işleyişinin niteliğindeki artıştan dolayı, daha önce görülmedik bir biçimde işlevseldir. Karadaş (2012: 962), modern düşüncenin temel yapı taşlarından biri olan aydınlanma felsefesinin, yeni toplumun kuruluşunu bireyin özgürleşmesi idealine dayandırdığını belirtir. Ancak yirminci yüzyıla gelindiğinde aydınlanma felsefesinin idealleri gerçekleştirilememiş ve birey devletin tahakküm mekanizmalarına teslim olmuştur. Karadaş'a (2012: 952-953) göre bireyin özgürleşmesinin önündeki en önemli engel, modernlik ile birlikte hızla gelişen bürokratikleşme, rasyonelleşme ve standardize edilmiş bir toplumun kurulmuş olmasıdır. Gerçekten de, bürokrasi tarafından tamamen kontrol altında tutulan ve "*kitlesel*" bir nitelik arz eden bir toplumda,

komünite, grup ve bireylerin etkinlikleri, giderek, etkisizleşir. Ayrıca gelenek ile arasına mesafe koyarak, hız ve değişimi başlıca niteliklerinden bir haline getiren modernlik, kalıcılığın yerine geçiciliği ikame eder.[12] Her şeyin sürekli bir değişim içinde olduğu kavrayışının temel yaşam felsefesi haline gelmesiyle, geleneksel bağlardan kurtulan modern düşüncenin oluşturduğu yeni kamusal alan, kişiler arasındaki eşgüdümü sağlamayı başlıca amaç haline getirerek, tüm otonomilerin etkisizleşmelerine ve ortadan kalkmalarına neden olur. "*Kitlesel*" niteliklere sahip bir toplumun "*yönlendirilebilirliği*"nin ve "*manipülasyonu*"nun temin edilmesi, tüm otonomilerin merkezi iktidarın işleyişine tabi kılınmasıyla kolaylaşır. "*Kitle iletişimi*"nin merkezi iktidarın toplumu yönlendirebilme imkânını arttırmasıyla "*özel alan*" ile "*kamusal alan*" ayrımı işlevini kaybeder.

Sayılamayacak kadar çok sayıda öznenin iştirak ettiği bir "*iletişim*" ortamının ideal bir biçimde düzenlenmesi ve sürdürülebilmesi, "*kitle iletişimi*"nin egemen olduğu koşullarda, ütopiktir. "*İdeal iletişim ortamı*"nın, kamusal alanın ortak gayelerin daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi için seferber eden bir politik yapıda temin edilmesi, son derece güçtür. Manipülasyonun iletişim araçları yoluyla etkin bir biçimde işletilebildiği bir durumda, öznelerin "*kitle*"nin yönelimlerine kapılmadan kendi özgün kavrayışını oluşturmasını engelleyecek çok sayıda faktör ortaya çıkar. Bu süreçte kişilerin bireysel, grupsal ve sınıfsal ilgi ve çıkarlarını temsil ettiği iddiasıyla ortaya çıkan "*STK*" devletin belirlediği "*ortak amaçlar*" için kendi kitlelerini, diğerleri ile eşgüdümlü hareket edecek tarzda organize eder.

Ulusal politikaların, ulus devletin "*modern dünya sistemi*"ndeki işlevlerine göre yapılandırıldığı koşullarda, toplumsal problemlerin, politik öznelerin ideal diyalog süreçleri oluşturmasıyla çözülmesi güçtür. Zira küresel politikadan kaynaklı bir biçimde ortaya çıkan kaygıların, ilgi ve yönelimleri belirlediği şartlarda merkezi iktidarları yönlendiriciliği etkin hale gelir.[13] Bu sayede diğer tüm politik özneler gibi "*STK*" da politik eşgüdümün sağlanmasını temin etmek amacıyla, devlet tarafından seferber edilir. Bu nedenle, "*STK*," Habermas'ın ortaya çıkmasını arzuladığı "*ideal iletişim ortamları*"nın ortak kaygılar tarafından yönlendirilmelerini temin eden işlevler yüklenirler. Bu sayede, kamuoyunun, ulusun etkinlik ve gücünün uluslararası ölçekte arttırılmasıyla temin edilecek avantajlar için biçimlendirilmesi sürecinde, önemli rol oynayan "*STK*," devletin ilgi ve kaygılarına entegre olan toplumun kolaylıkla yönlendirilebilmesini sağlar.

5.Sonuç

Modern politikanın yapısal nitelikleri, öznel alan ile kamusal alan arasındaki ayrıma dayanan klasik demokrasinin ideallerinden ilham alır. Gelgelelim, modern politika ve ekonomideki merkezileşme eğilimleri, "*kitleselleşmiş*" bir toplumsal yapının ortaya çıkmasına neden oldukça, modern politikadaki kişi ve kurumların işlevleri yapısal olarak dönüşmüştür. Ulus devletin uluslararası sahadaki etkinliğini arttırma gayreti, toplumun seferber edilerek tek biçimli bir kitleye dönüştürülmesi için tüm kitle iletişim araçlarının kullanıldığı bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern politika ve toplumsal yapı, geliştirmiş olduğu temsil sistemlerinin yanı sıra, politik katılım süreçlerinin işleyişi ile ilgili çeşitli problemlerle karşı karşıyadır. Birey ile devlet arasında var olan "*aracı kurumlar*"ın (intermediate institutions) modern politik uygulamalar vasıtasıyla, süreç içinde kaldırılmış olması politik, kültürel ve toplumsal problemlere neden olmuştur (Nisbet, 1986). Bu aracı kurumlara alternatifi olan "*STK*"nın işlevleri de, modern politikanın merkezileşme eğiliminden dolayı, sorgulanmaktadır. Althusser'in ideoloji kavramı ve "*Devletin İdeolojik Aygıtları*" anlayışının, "*STK*"nın toplumsal yaşamdaki işlevlerine dair nasıl bir kavrayışa neden olduğu dikkatlice ele alınmalıdır. Kuşkusuz, *"sivil toplum"*, *"kamusal alan"*, *"ideoloji"*, *"Devletin İdeolojik Aygıtları"*, *"mahrem alan"*, *"aleniyet"* ve *"yaşam dünyası"* gibi kavramlar tüm zaman ve mekânlarda aynı anlam içeriklerine sahip değildir. Kavramların tarihsel süreçleri, iç içe geçmiş yaşam dünyalarını kapsar. Bu yaşam dünyaları ortak anlam dünyalarına sahip olabilmelerine rağmen, aynı zamanda birbirini dışlayan olguları da içerir. Aynı kavram farklı zaman ve mekânlarda birbirinden son derece farklı anlam içerikleriyle karşımıza çıkabilir. *"Sivil toplum"* kavramı da, ilk ortaya çıktığı günlerden bu günlere gelinceye kadar, anlam içeriğinde gerçekleşmiş olan pek çok değişimle birlikte ilerlemiştir. "*Sivil toplum*" kavramı, burjuvazinin aristokrasiye karşı vermiş olduğu iktidar mücadelesinde, iktidarın baskı aygıtlarına karşı özgür düşünceler üretme çabası içinde olan burjuvazinin toplumsal yaşama dair taleplerini dile getirdiği araçlardan birine tekabül eder. Fakat "s*ivil toplum*," burjuvazinin iktidara gelmesini takip eden süreçte, devlet iktidarının özel alanlarda oluşan yaşam tarzlarını belirleme aracına dönüşerek, "*Devletin İdeolojik Aygıtları*"ndan biri hanine gelmiştir. Bu anlamda, "*STK*" üzerinden, iktidara rağmen, özgürlük taleplerinde bulunmanın olanağı giderek azalmıştır. Zira bu örgütlerin hareket sahalarının yanı sıra kuruluş ve işleyiş şemalarını belirleyen devlet, "*STK*"nın etkinliklerini gerçekleştirdikleri kamusal alan üzerinde belirleyici bir güç olarak ortaya çıkmaktadır.

Habermans (2001) modern politikanın temel niteliklerini belirlemiş olan devler ile "sivil toplum" arasında yapılan ayrıma dayalı bir biçimde geliştirilecek "ideal konuşma ortamı" vasıtasıyla modern demokrasinin yeniden tesis edilmesini amaçlamaktadır. Devlet ile "*sivil toplum*" arasında kesin bir ayrımın yapılabilmesinin olanakları giderek tükenmektedir. Bu ayrımın olanaklarının ilk dönemlerinde bile var olmadığı da söylenilebilir.[14] Hegel tarafından dile getirildiği üzere, birey sivil toplumun öncelikli

[12] Konuk ve Bayram (2010: 42-43) modern bilimin teknolojinin gelişmesini asıl amaç olarak belirlemesinden dolayı yaşanan bilinç parçalanmasına dikkat çeker. Onlara göre, bilimin gündelik yaşam üzerindeki belirleyiciliği arttıkça, çeşitli etik problemler ortaya çıkmaktadır. Modern bilimin gerçekleştirdiği somut başarılar görmezden gelinemez. Ancak modern bilimin neden olduğu "*bilgi patlaması*" ile ortaya çıkan "*hızlı değişim*"in yol açtığı sosyal problemler aynı hızda çözüme kovuşturulamamaktadır. Bilimin, insanın doğayı ve toplumsal yapıyı değiştirme kapasitesini her geçen gün daha fazla arttırması, etik çözümlemelerin yetersiz kalmalarına neden olmaktadır.

[13] Karakaş (2010, 12), küreselleşmenin uluslararasında çeşitli bağımlılık ilişkilerini geliştirirken, yoksulluğun artmasına neden olduğunu düşünür. Uluslararasındaki ekonomik ve politik ilişkilerin inşasında, üretim kapasiteleri, çeşitli yöntemler sınırlandırılanlar, gerek karar alma mekanizmalarından, gerekse iş süreçlerinden dışlanmaktadır. Kitle kültürünün neden olduğu ihtiyaç ve tatminlerin sınırsızlığı anlayışı ise tüketim süreçlerinde yer alamayan kitlelerin dışlanmışlık ve güvensizlik duygularına kapılmalarına yol açmaktadır (Karakaş 2010, 12). Bu koşullar altında, modern merkezi iktidar yapılarının toplumu yönlendirebilmeleri etkin bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir.

[14] Modern devletin yapısal niteliklerine dair Amerikan muhafazakârlarının eleştirileri dikkat çekicidir. Amerikan muhafazakârlarının moderniteye yönelik eleştirileri merkezileşmeye neden olarak, düzen problemini başlıca tema haline getirmesidir. Bu sayede modernlik tüm parçaları bir potada eriterek ulus devletin tüm uygulamalarını meşrulaştırmaktadır. Bu

gayesi olmasına rağmen, bireyin diğer bireylerle ilişki içinde olmak zorunluluğu ve kendisini ancak diğer bireylerle ilişkisi vasıtasıyla var edebilmesi onu evrensellik boyutuna geçmek zorunluluğuyla karşı karşıya bırakır. Oluşması zorunlu olan bu karşılıklı bağımlılık sistemi *"sayesinde bireyin geçimi, refahı ve mevcudiyeti; herkesin geçimi, refahı ve mevcudiyeti ile iç içe geçmiş durumdadır, bunlara dayanır ve ancak bu bağımlılık içinde gerçeklik ve güvenlik kazanır. İlk bakışta, bu sisteme dış devlet, ihtiyaçların devleti, müdrikenin devleti denilebilir"* (Hegel, 2004: 159). Böylesi bir meşrulaştırma metodu, pek çok problemi beraberinde getirir. Öncelikle bireyin varlık amacı sadece refah, geçim ve güvenlik kavramlarının gerçekleştirilmesiyle sınırlanmaktadır ki, böylelikle devletin birey üzerinde kurmuş olduğu *"tahakküm,"* bireye devlet aracılığıyla bahşedilen bu üç olanak sayesinde meşru görülebilmektedir. Ancak böylesi bir anlayışın dayanmış olduğu devlet kavramı daha en baştan problemlidir. Bu nedenle Althusserci bir perspektiften bakıldığında, devletin, onu oluşturan yurttaşların toplam iradesi olarak görülmesiyle ulaşılan bu "*sivil toplum*" kavramı, "*STK*"nın modern politikada idealize edilmiş varlık ve işlevlerini, daha en baştan anlamsız kılmaktadır.

Marx (1997: 12), *"Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi"* adlı yapıtında, Hegel'in devleti hem bir "*dış zorunluluk*" hem de aile ve burjuva-sivil toplumun *"içkin ereği"* olarak betimlemesini çelişkili bir düşünüş olarak nitelendirir. Ona göre devletin bir dış zorunluluk olarak betimlenmesi aile ve burjuva-sivil toplumun *"çıkarlar*"ının, devletin yasa ve çıkarlarına bağlanarak, zorunlu olarak, boyun eğdirilmesi anlamına gelir. *"Bağlılık" ve "bağımlılık" özerk varlığı baskı altına alan ve ona ters düşen dış ilişkilerin ta kendileri oldukları içindir ki "aile"nin ve "burjuva-sivil toplum"un devletle ilişkisi bir dış zorunluluk ilişkisi, şey içindeki özsel varlığa saldıran bir zorunluluk ilişkisidir* (Marx, 1997: 13). Bundan dolayı özsel varlığa saldıran bu zorunluluk ilişkisinin aynı zamanda içkin erek olarak betimlenmesi daha en baştan hatalıdır. Marx'a göre (1997: 15) *"burada mantıksal ve tüm tanrıcı [panteist] gizemcilik [mistisizm] çok açık bir biçimde kendini"* gösterir. Hegel'in bu önemli hatayı yapmış olması, devleti inşa eden faillerin aile ve burjuva-sivil toplum olduğunu görmemiş olmasından kaynaklıdır. Bu hata nedeniyle özne yüklemle, yüklem ise özneyle yer değiştirebilmiştir.

Hegel tarafından aile ve burjuva-sivil toplumunun, birlikte bir bütün oluşturarak, devletin inşa sürecini gerçekleştirmiş olmaları sahip oldukları yaşam evriminin bir sonucu olarak görülmemekte, aksine kendi tinlerinin dışında var olan başka bir tin sayesinde belirlendikleri ve kendi belirlenimlerine de sahip olmadıkları iddia edilmektedir. Onların var oluşlarının ereği, bir sonluluk uğrağı olmalarından dolayı, kendi var oluşlarının kendisi içinde değildir. Onlar kendileri için sonsuz bir gerçek "*Tin*" (Geist, Spirit) olabilmek amacıyla, kendi var oluşlarının dışına çıkmak zorundadırlar. Burada sanki devlet aile ve burjuva-sivil toplumdan ayrı olarak duran bir var oluşa sahipmiş gibi görünmektedir. Hâlbuki devletin onu oluşturan ve varlık sebebi olan aile ve burjuva sivil toplum olmadan var olması söz konusu olamaz.

Modern toplumsal yaşam, öznelerin kamusal alana ortak katılımları vasıtasıyla meydana getirdikleri birlikte üretimle gerçekleştirilebilir. Böylesi bir ortaklık öznelerin varlığından bağımsız bir mutlak "*Tin*"e bağlanamaz. Bu, modern toplumsal yaşamın varlık koşulu olan aile ve burjuva-sivil toplumun, inşa ettiği ve koşulu olduğu devletin toplumsal yaşamın üzerinde yükselerek her şeyin koşuluna dönüşmesinin önündeki en büyük engeldir. Hegel'in ileri sürmüş olduğu spekülasyon, devletin aile ve burjuva-sivil toplumunun türeyen bir olgu olmasını görmezden gelerek onu *"İdeanın bir eylemi olarak"* göstermekte ve *"onu yığının ideası olarak değil ama öznel ve gerçekten olgunun kendisinden ayrı öznel bir ideanın eylemi olarak"* ele almaktadır (Marx, 1997: 17). Böylesi bir düşünüş tarzı modern zamanların en önemli özelliği olarak belirtebileceğimiz toplumsal failler arasındaki etkileşim olanaklarının artmasının önündeki en büyük engeldir. Keza bütün faillerin etkinliklerinin tek bir amaç olarak belirlenen sonsuz "*Tin*"e bağlanmakla sınırlandırılması, çokluğun imkânlarını ortadan kaldırdığı gibi öznelerin düşünümsel bir biçimde yaşam dünyalarını ve de kendilerini, öznelerarasılığın zemininde, inşa etmelerini engeller.

Günümüzde, devlet, geçen yüzyıl boyunca elde etmiş olduğu yeni imkânlar vasıtasıyla (kitle iletişim araçlarının etkinliğinde meydana gelen artışlar vb. gibi), toplumsal yaşamın işleyişine daha fazla müdahale edebilmektedir. İnsanların, küreselleşmiş bir enformasyon dünyasında[15] yaşıyor olmaları, mahremiyetin sınırlarını zorlayan "*ifşa*" (disclosure) sistemlerini daha etkin hale getirmiştir (Giddens, 1992: 141). Bu etkinliğin "*STK*" üzerinden gerçekleştirebiliyor olması, ayrıca dikkat çekilmesi gereken bir olgudur. "*STK*"nın birincil amacı, varlığını oluşturan bireylerin hak taleplerini dile getirmek ve devlet erkinin sınırsızca hareket etmesini engellemek olması gerekirken, devletin ulusal ve uluslararası politikalarına paralel olarak hareket ediyor olmaları, onların "*ideal*" anlamdaki varlık sebeplerini ortadan kaldırmaktadır. Tüm bunlardan dolayı, "*STK*" artık devlet erkinin dışında bir varlığa sahip kuruluşlar olarak ele alınamaz. Keza "*STK*" varlığını devlet erkini bireylerin çıkarını gözetecek biçimde sınırlandırmak için kullanan organizasyonlar olma niteliğini taşımamaktadır. Politikanın her geçen gün merkezi bir nitelik arz etmesinden dolayı, "*STK*"ndan kamusal yaşamın öznelerarasılık vasıtasıyla inşa edilmesine katkıda bulunmalarını beklemek olanaksızlaşmaktadır. Bunun yanı sıra, "*STK*"nı, devlet erkinden bağımsız kuruluşlarmış gibi ele alarak, onların dile getirmiş olduğu söylemsel ve söylemsel olmayan etkinliklerin, sanki toplumu oluşturan öznelerin özgür bir biçimde oluşturdukları etkinliklermiş gibi ele alınması, önemli politik, kültürel ve bilimsel hatalara zemin hazırlayacaktır.

çerçevede Nisbet (1943: 163) ekonomik ve ahlaki bireyciliği, topluluk ve aileden daha değerli gören kavrayışların toplumu kitleye dönüştürerek, normsuzluk ve güvensizliğin yaygınlaşmasına neden olduğunu belirtir. Ona göre, sosyal düzeni aile ve topluluğa bağlılık vasıtasıyla değil, fakat bireyciliğin yaygınlaşması sayesinde, topluluk ve ailesinden izole edilen kişilerin devlet tarafından daha etkin kontrol edilmesiyle tesis etmeye çalışan modern yönetim anlayışı, toplumun temel yapı taşlarının aşınmasına neden olur.

[15] Enformasyon çağının toplumsal etkilerine dair çalışmalar hızla yaygınlaşmaktadır. Bu alanda önemli ampirik araştırmalar gerçekleştiren Sunstein (2008: 95), malumat "*kozaları*" (cocoons) ve "*yankı odaları*"nın (echo chambers) oluşumunun, enformasyon çağının bir niteliği olduğunu belirttikten sonra, bunların demokrasi için önemli birer tehlike olduğunu belirtir. Zira bu ikisi de sadece kutuplaşmalar yaratmakla kalmayıp, ayrıca radikal düşüncelerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu durumu ispat etmek için "*blog dünyası*"nı (blogosphere) inceleyen Sunstein (2008), radikal düşüncelerin yaygınlaşmasında "*blog dünyası*"nın önemli etkisi olduğunu iddia eder.

KAYNAKÇA

ABÉLÈS, M. (2008). Rethinking NGOs: The Economy of Survival and Global Governance. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 15, No. 1, ss. 241-258.

ADUGİT, Y. (2013). Sivil Toplum Kuruluşlarının Etik ve Epistemolojik Temelleri. *Ethosfelsefe Dergisi*, Sayı 6 (2), ss. 130-149.

ALTHUSSER, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İtaki Yayınları.

ALTHUSSER, L. (2004). *John Lewis'e Cevap* (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İtaki Yayınları.

BAYRAM, A. K. (2011). Topluluk, İktidar İlişkileri, Birey ve Müzakereci Demokrasi. Liberal Düşünce Dergisi, Sayi 61-62, ss. 111-120.

BIRKLAND, T. A. (1998). Focusing Events, Mobilization, and Agenda Setting. *Journal of Public Policy*, Vol. 18, No. 1, ss. 53-74.

DILLON, E. M. (2004). *The Gender of Freedom: Fictions of Liberalism and the Literary Public Sphere*. Chicago: Stanford University Press.

DOH, J. P. ve GUAY, T. R. (2004). Globalization and Corporate Social Responsibility: How Non-Governmental Organizations Influence Labor and Environmental Codes of Conduct. *MIR: Management International Review*, Vol. 44, No. 2, ss. 7-29.

DREHER, J. (2003). The Symbol and the Theory of the Life-World: The Transcendences of the Life-World and Their Overcoming by Signs and Symbols. *Human Studies*, Vol. 26, No. 2 (2003), ss. 141-163.

GEUSS, R. (1987). *The Idea Of A Critical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

GIDDENS, A. (1992). *The Consequences of Modernity*. London: Polity Press.

GIDDENS, A. (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki* (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Paradigma Yayınları.

HABERMAS, J. (1971). *Knowledge and Human Interest* (Çev. Jeremy J. Shapiro). Boston: Beacon Press.

HABERMAS, J. (1979). *Communication and the Evolution of Society* (Çev. Thomas McCarthy). Boston: Beacon Press.

HABERMAS, J. (1989). *The New Conservatism: Cultural Criticism and the Historians' Debate* (Çev. Shierry Weber Nicholsen). Cambridge: MIT Press.

HABERMAS, J. (1990). *The Philosophical Discourse of Modernity* (Çev. Fredick Lawrence). London: Polity Press.

HABERMAS, J. (1999). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (Çev: Tanıl Bora & Mithat Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.

HABERMAS, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı* (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

HEGEL, G. W. F. (2004). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* (Çev. Cenap Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınları.

HOWLETT, M. (1999). Rejoinder to Stuart Soroka, Policy Agenda-Setting Theory Revisited: A Critique of Howletton Downs, Baumgartner and Jones, and Kingdon. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 32, No. 4, ss. 773-777.

KAHN, V. (1990). Habermas, Machiavelli, and the Humanist Critique of Ideology. *PMLA*, Vol. 105, No. 3, Special Topic: The Politics of Critical Language, ss. 464-476.

KARADAŞ, Y. (2012). İktidar, Tahakküm ve Kafka'nın Şato'su. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol: 11, No: 3, ss. 951-965.

KARAKAŞ, M. (2003). Modern Bütünleşmeden Postmodern Farklılaşmaya Kentte Toplumsal Etkileşim. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, ss. 16-40.

KARAKAŞ, M. (2010). Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XII. Sayı 2, ss. 1-18.

KOJÉVE, A. (2001). *Hegel Felsefesine Giriş* (Çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KONUK, O. ve BAYRAM, A. K. (2010). Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem: Bilginin Parçalanması ve Etik Arayışlar, Osman Konuk ve Ahmet Kemal Bayram (ed.). *Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem*, İstanbul: Adres Yayınları, ss. 27-45.

MARX, K. (1997). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (Çev. Kenan Somer). İstanbul: Sol Yayınları.

MILLER, J. M. (2007). Examining the Mediators of Agenda Setting: A New Experimental Paradigm Reveals the Roleof Emotion. *Political Psychology*, Vol. 28, No. 6, ss. 689-717.

NISBET, R. (1986). *The Making of Modern Society*. New York: New York University Press.

NISBET, R. A. (1943). The French Revolution and the Rise of Sociology in France. *American Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 2, ss. 156-164.

ÖZKAN, D. (2011). Modern Sanat ve Estetikte Öznelerarasılık ve Refleksivite: Televizyonun Estetik Yargının Sosyal İnşa Süreçlerindeki Dönüşüme Etkisi, Doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

SAIEDI, N. (1987). A Critique of Habermas' Theory of Practical Rationality, *Studies in Soviet Thought*, Vol. 33, No. 3, ss. 251-265.

SMITH, N. (1980). Symptomatic Silence in Althusser: The Concept of Nature and the Unity of Science. *Science & Society*, Vol. 44, No. 1, ss. 58-8.

SNEDEKERS, G. (2000). Defending the Enlightenment: Jürgen Habermas and the Theory of Communicative Reason. *Dialectical Anthropology*, Vol. 25, No. 3/4, ss. 239-253.

SOROKA, S. (1999). Policy Agenda-Setting Theory Revisited: A Critique of Howlett on Downs, Baumgartner and Jones, and Kingdon. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 32, No. 4, ss. 763-772.

SUNSTEIN, C. R. (2008). Neither Hayek nor Habermas. *Public Choice*, Vol. 134, No. 1/2, ss. 87-95.

WALGRAVE, S. ve Aelst, P. V. (2006). The Contingency of the Mass Media's Political Agenda Setting Power: Toward a Preliminary Theory. *Journal of Communication*, Vol. 56, ss. 88–109.

WALLERSTEIN, I. (1974). *The Modern World System: Capitalistic Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York and London: Academic Press.

WINTER, J. P. ve Eyal, C. H. E. (1981). Agenda Setting for the Civil Right Issue. *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 45 (3): 376-383.

YILMAZ, A. (2012).The Private Language Argument and the Social Construction of the Self. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı 2, ss. 23-34.

ZAKE, I. (2002). The Construction of National(ist) Subject: Applying the Ideas of Louis Althusser and Michel Foucault to Nationalism. *Social Thought & Research*, Vol. 25, No. 1/2, ss. 217-246.

TARİH DERSLERİNDE YARARLANILABİLECEK SAVAŞ FİLMLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Özgür AKTAŞ
Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ABD, Kars, ozgurkafkas@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmanın amacı tarih eğitiminde kullanılabilecek savaş filmlerini değerlendirmektir. Çalışmanın yöntemi doküman analizine dayanmaktadır. Elde edilen savaş filmleri izlenerek Porter (1926) tarafından geliştirilen savaş ölçeğinin alt boyutlarına göre değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında filmler ile savaş türleri arasında önemli ilişki vardır. Savunma savaşlarında vatanseverlik duygusunun yoğun şekilde vurgulandığı görülmektedir. İç savaşlarla ilgili filmlerde ise vicdan duygusu yoğun olarak işlenmektedir. "Hotel Ruanda" filminde azınlık grubu öteki, kötü, yok edilmesi gereken insanlar olarak görenlere karşı, evrensel düşünceye sahip vicdanlı ve merhametli insanların olduğu vurgusu da yapılmaktadır. "Savaş Atı" filminde ise savaşın siyasi yönüne değil savaşın sonuçlarına, savaşın getirdiği yıkım üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla beraber filmlerde ön yargıları görmekte mümkündür. "300 Spartalı" filmi Doğu dünyasına karşı ön yargılı vurguların yapıldığı filmler arasındadır. Bununla beraber filmlerde ayrımcılığın, ırkçılığın, emperyalizmin savaşların en önemli nedenleri arasında olduğu görülmektedir. Tarih öğretmenleri ve akademik düzeyde ders veren tarihçiler araştırmada konu edilen filmleri derslerinde özellikle savaşları anlatırken kullanabilir. Bu filmlerin sınıflarda kullanımında geliştirilen bir film izleme kılavuzunun önemli faydası olacaktır. Bahsedilen filmler ortaöğretim tarih dokuzuncu, onuncu ve on ikinci sınıflarda yararlanılabilecek materyaller arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Savaş ve Barış, Savaş Filmi, Tarih, Tarih Eğitimi.

AND AN EVALUATION MOVIES RELATED TO WAR ON HISTORY TEACHING

ABSTRACT: The aim of this study was to evaluate the war movies that can be used in history education. The investigation method is based on document analysis. The following war movies were evaluated through war attitude scale developed by Porter (1926) . According to the results of this study there are important relationships between the types of war and films. Patriotism in defense of the war is seen as heavily emphasized. In movies about the Civil War sense of conscience are covered in densely. In movies related to civil war there are some people who see the other minority groups as evil but there are some others, having sense of conscious, who are not at same thinking. Some movies are not related to the political aspects of the war but have focused on the consequences of war and the devastation of the war. However it can be seen possible bias in the movies. "300" Spartian is one of the movies which prejudiced against the Eastern world. In addition, discrimination, racism, imperialism in the films are seen to be among the most important reasons of war. History teachers and historians who taught at the academic level could use these movies used in this research in their lessons. It is thought that the usage of these movies can be useful up to developed movie watching guide. History films which said that can be utilized as a teaching material on the ninth, tenth and twelfth grades.

Keywords: War, War and Peace, War Movies, History, History education

1. Giriş

Tarih derslerinin öğretilmesinde ve öğrencilere bazı beceriler kazandırılmasında, öğretmen anlatımı ve ders kitabı merkezli anlatım terk edilerek, yapılandırmacı kurama göre tarih derslerinin şekillenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Tarih derslerini zevkli ve kalıcı kılan en önemli tekniklerden birisi de tarih derslerinde film kullanmaktır. Tarihi filmler tartışma ve eleştirel düşünme gücünü geliştirmekle beraber, zaman ve mekânın öğretimini de kolaylaştırmaktadır (McNeill, 1968: 391). Bir tarih araştırmacısı için sinema filminin bir belge olarak kullanılması doğaldır. Filmler sadece sinema tarihi açısında değil, filmin ortaya çıkmasında etkili olan düşünsel ve toplumsal görünümü ifade etmesi açısından da ele alınmalıdır (Özcan, 2011: 210). Tarih öğretiminde kullanılabilecek bazı film türleri şunlardır: Arşiv filmi, belgesel film, bilim kurgu filmi, canlandırma filmi, çizgi film, destan filmi, dram filmi, eğitim filmi, gezi filmi, güldürü filmi, haber filmi, savaş filmi, tarihî film, biyografik filmdir (Öztaş, 2012: 165). Tarih derslerinde en sık kullanılan filmler savaş filmleri ve tarihî filmlerdir. Tarihî film konusunu ve kişilerini geçmiş zamandan alan, gerçek ve kurmaca karakterlerle dönemin olaylarını, durumlarını o günün şatları içerisinde vermeye çalışan, dönemin insanlarını yaşam anlayışlarıyla birlikte doğru bir şekilde yansıtmaya çalışan film türüdür Ferrro (1995)'ten aktaran Öztaş, (2010: 798). Duyguların da işin içine girmesiyle birlikte filmlerin kitaplardan veya bilimsel bir makaleden daha etkili olduğu düşünülmektedir (Öztaş, 2012: 166). Tarih eğitiminde filmlerden yaralanmanın yanı sıra öğrencilerin de amatör tarih filmi yapımcılığına yavaş yavaş geçtiği görülmektedir (Swan, Hofer and Levstik, 2007: 17). Bununla birlikte filmler kullanılırken dikkat edilmesi gereken önemli hususlar vardır. Filmler önceden izlenerek uygun olan bölümler gösterilmelidir. Filmler gösterirken film çalışma kitabı filmin dile getirdiği konunun daha kolay anlaşılmasına yardım edecektir (Öztaş, 2012: 168). Öğretmenlerin, öğrencilere gösterecekleri filmleri seçerken göz önünde bulundurmaları gereken bazı kriterler olmalıdır. Çünkü bazı filmlerin kazandırılmak istenen davranışların yanında öğrenciler için gösterimi sakıncalı olan unsurlar da içerebilmektedir. Bu sebepten dolayı öğretmenlerin bir film kontrol listesine göre hareket etmeleri önemlidir (Öztaş, 2014: 354). Filmden kesitler izlendikten sonra öğrencilerin filmi izleyip izlemedikleri ya da anlayıp anlamadıklarını anlayabilmek için bir çalışma kâğıdı hazırlanabilir (Metzger and Suh, 2008: 88). Tarih derslerinde filmlere dayalı etkinliklerden istenilen verimin alınabilmesi için tarih öğretmenlerinin, tarihî filmlerin alanın öğretimindeki yeri ve önemi hakkında gerekli bilgi ve beceriye sahip olmaları da önemli bir kuraldır (Demircioğlu, 2007: 86).

Tarihi filmlerin kullanımı üzerine yapılan araştırmaları da görmek mümkündür. Wilson (1929) tarafından 25 ilköğretim okulundan 598 erkek ve 551 kız öğrenciyle çalışma yapılmıştır. Öğrencilere hangi savaş filmini izlediklerini ve izledikleri filmlerin savaşla ilgili düşüncelerini nasıl etkilediğini söylemelerini istemiştir. Savaş filmleri Birinci Dünya Savaşı ile ilgilidir. Öğrenciler filmlerde izledikleri savaşın değerlendirmesini yapmıştır. Savaşların haklı mı yoksa haksız mı olduğu, öğrencilerin

ilgili savaşı destekleyip desteklemedikleri ile ilgili görüş alınmıştır. Savaş karşıtları savaşların acımasız olduğunu, insan hayatına mal olduğunu ve ekonomik tahribat yaptığını belirtmiştir. Savaşı destekleyenlerin görüşleri ise savaşın karakteri ve vatanseverliği yükselttiği noktasında toplanmıştır. Tekeli'nin (1997) katkı sağladığı bir araştırma olan ve Körber Vakfı tarafından yapılan uluslararası bir çalışmada ortaöğretim öğrencileri ders içi ve ders dışı sunum araçlarından en eğlenceli olarak tarihsel filmleri görmektedir ancak tarihsel filmler birçok ülke öğrencisi açısından güvenilir bulunmamaktadır. Safran (2002) tarafından Ankara'da yapılan bir araştırmada tarih öğretmenlerinin % 97.5'i tepegöz, slayt, film şeridi, eğitici film, TV, video gibi araçları hiç kullanmazken; % 2.5' i ise bu gereçleri arada sırada kullandıklarını belirtmiştir. Öğrencilerin ise % 95'i bahsi geçen gereçleri hiç kullanmadıklarını ifade etmiştir. Chansel (2004), "20. Yüzyıl Avrupa Tarihini Öğrenmek ve Öğretmek" temalı bir proje kapsamında milliyetçilik, kadınlar, göç ve insan hakları konulu elli filmi incelemiştir. Marcus, Paxton ve Mayerson (2006) tarafından yapılan araştırmada tarihi film izleyen öğrencilerin film izlemeyen öğrencilere göre tarihsel yazma becerilerinde artış olduğu gözlenmiştir. Öztaş (2007) yaptığı çalışmada tarih derslerinde tarihi film kullanmanın öğrenci başarısını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. En etkili film izleme yöntemi ise izlenen filmi durdurarak öğrencilerle filmde geçen tarihi olaylar üzerine tartışmaktır. Çatal (2010) tarih öğretmenleriyle yaptığı çalışmada öğretmenlerin ders içeriğini zenginleştirmek, öğrenmeleri kalıcılaştırmak, soru sorma ortamı oluşturmak için tarihi film kullandıklarını belirtmişlerdir.

2. Çalışmanın Amacı:

Bu çalışmanın amacı savaş filmlerinde hangi duygulara yoğun bir şekilde yer verildiğini ortaya koyarak bu filmlerin tarih öğretimindeki rolünü ortaya koymaktır.

3. Çalışmanın Yöntemi:

Çalışmanın yöntemi doküman analizine dayanmaktadır. Ulaşılan savaşlarla ilgili filmler (DVD) değerlendirilerek içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada elde edilen yabancı filmler değerlendirmeye alınmış, Türk filmleri çalışmanın kapsamına alınmamıştır. Araştırmada örneklem seçimi için kolay ulaşılabilir durum örneklemesi tercih edilmiştir. Bu örnekleme yöntemi araştırmacıya hız ve pratiklik kazandırır, çünkü bu yöntemde araştırmacı yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 113). Savaşlarla ilgili olan ve DVD halinde satın alınabilecek filmler temin edilmiştir. İzlenen filmler Porter (1926) tarafından geliştirilen tutum ölçeğinin alt boyutlarına göre değerlendirilmiştir. Ölçeğin alt boyutları "Savaşın Nedenleri", "Savaşın Sonuçları", "Savaşı Ortadan Kaldırmak ya da İhtimalini Azaltmak", "Savaşın Haklılığı ya da Haksızlığı", "Vatanseverlik ve Vicdan", "Gelecekteki Amerikan Faaliyetleri"dir. Çalışmada izlenen filmler ilk beş kategoriye göre değerlendirilmiştir. "Gelecekteki Amerikan faaliyetleri" alt boyutu değerlendirme kapsamına alınmamıştır.

4. Bulgular

Çalışmada "300 Spartalı", "Spartaküs", "Cennetin Krallığı", "Kara Altın", "Savaş ve Barış", "Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok", "Savaş Atı", "Pearl Harbour", "Schindlerin Listesi", "Hotel Ruanda" filmleri incelenmiştir.

Tablo 1 300 Spartalı Filmi

Savaşın Nedenleri	Perslerin Yunanistan'ı işgale kalkışmaları
Savaşın sonuçları	300 Spartalı ölüm pahasına Pers ordusuna büyük darbe vurmuştur. Bu direniş Spartalıların Persliler karşı bir ordu kurmasıyla sonuçlanmıştır.
Vatanseverlik ve vicdan	Vatanseverlik filmin tümünde en fazla vurgulanan kavramlar arasındadır.
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Savaş, Sparta açısından haklılık taşımaktadır. Çünkü savunma savaşı yapmaktadırlar.

Tablo 1'de "300 Spartalı" filmi Yunanistan'ı işgale gelen Perslerle yapılan mücadeleyi anlatmaktadır. Bu savaşta haklı gerekçelere dayanmaktadır. Çünkü ülke savunması söz konusudur. Burada vatanseverlik ve kahramanlık konusu yoğun bir şekilde vurgulanmıştır. Bu filme doğu dünyasına karşı ön yargıları ve peşin hükümleri görmek mümkündür.

Tablo 2 Spartaküs Filmi

Savaşın Nedenleri	Kölelerin acımasız yaşam koşullarına ve haksız Roma yönetimine başkaldırışı
Savaşın sonuçları	Köle ordusu başarılar kazansa da Roma'nın zaferiyle sonuçlanmıştır
Vatanseverlik ve vicdan	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır.
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Savaş köleler açsısından haklı bir savaştır.

Tablo 2'de bahsi geçen Spartaküs filminde savaş haklı gerekçelere dayalı olarak yapılmıştır. Çünkü savaşan insanlar Roma Devleti'nin uyguladığı acımasız kölelik koşullarından kurtulmak için savaşmışlardır. Bu filmde Spartaküs'ün kahramanlığı da ön plana çıkmaktadır.

Tablo 3 Cennetin Krallığı

Savaşın Nedenleri	Kudüs Krallığı'nın Selahaddin Eyyubi ile yapılan barışı bozması, ticaret kervanına saldırması
Savaşın sonuçları	Savaş Selahaddin Eyyubi'nin Kudus'ü ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır
Vatanseverlik ve vicdan	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Savaşın olasılığını azaltmak yapılan barışa sadık kalmakla mümkündür.
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Savaş Selahattin Eyyubi açsından haklılık taşımaktadır. Çünkü karşı taraf barışı bozarak kan dökmüştür

Tablo 3'den anlaşılacağı gibi "Cennetin Krallığı" filmi ise savaşın nedenleri kategorisine yoğunlaşmaktadır. Burada Hıristiyan Kudüs Krallığı barış antlaşmasını bozmuştur. Hıristiyanlar barışı bozarak Müslümanların ticaret kervanına saldırıda bulunmuştur. Bu savaş Selahaddin Eyyubi açısından haklı gerekçelere dayanan bir savaştır. Bu filme vurgulandığı gibi hem Müslüman hem de Hıristiyan büyük komutanlar barışın değerini bilmektedir. Ancak her zaman olduğu gibi savaş isteyenler emellerine ulaşmıştır.

Tablo 4. Kara Altın

Savaşın Nedenleri	İki Arap şeyhi arasında tarafsız bir bölgede petrol çıkarılma konusundaki anlaşmazlık
Savaşın sonuçları	Geleneksel yöntem modern savaş aletlerini yenmiştir. Ancak petrolün çıkarılması kararı alınmıştır.
Vatanseverlik ve vicdan	Filmde kabile yönetimi vardır. Ortak bir vatan anlayışı yoktur
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	İslamiyet'in kurallarına uymak önemlidir. Kuran-ı Kerim'de barışın savaştan daha hayırlı olduğu vurgulanmıştır.
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Barış ve antlaşma çiğnendiğinde savaş haklılık taşımaktadır

Tablo 4'te görüldüğü gibi "Kara Altın" filminde iki Arap şeyhi arasında petrol antlaşmazlığını konu edinmektedir. "Sarı Bölge" isminde bir alan için savaşan iki Arap şeyhi bu bölgenin tarafsız bir bölge olmasına karar vermiştir. Ancak Amerikalılar bu bölgede petrolün olduğunu keşfetmesiyle tarafsızlık antlaşması bozulmuştur. Çünkü taraflardan birisi bölgeyi petrol kullanımına açmak istemektedir. Petrol bölgenin kaderini değiştirecek, fakirlik, hastalık, geri kalmışlık bu sayede sona erecektir. Ancak taraflardan diğeri geleneği bozacağı iddiasıyla bu bölgede petrol çıkarılmasına karşıdır. Petrolün ülkeye zenginlik getireceği ve petrolün ülkeye felaket getireceğine yönelik iki fikir arasında anlaşmazlık yaşanmaktadır. Bu anlaşmazlık uzun sürmeyecek iki taraf arasında amansız bir savaşa dönüşecektir. Savaşı geleneği savunan taraf kazanmıştır. Ancak kazanan taraftaki şeyhin oğlu petrolün çıkarılması kararını vermiştir. Filme göre barış yapmak ve antlaşma kurallarına uymak önemlidir. Çünkü Kuran-ı Kerim'de barışın savaştan daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır.

Tablo 5. Savaş ve Barış

Savaşın Nedenleri	Napoleon Bonapart'ın Rusya'ya saldırısı
Savaşın sonuçları	Savaş Rusların galibiyetiyle sona ermiştir. Savaş her iki taraf açısından da bir yıkım bırakmıştır geride
Vatanseverlik ve vicdan	Vatanseverlik duygusu yoğun bir şekilde işlenmiştir.
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Savaşın ortadan kaldırılması imkânsızdır çünkü insan doğası gereği savaşmaya meyillidir.
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Savaş Ruslar açısından haklılık taşımaktadır. Çünkü verdikleri savaş ülke savunmasına yöneliktir.

Tablo 5'te yer verilen "Savaş ve Barış" filmi savaş felsefesinin en ince ayrıntısına kadar analiz edildiği bir yapıttır. 1812 yılı Fransız- Rus Savaşını anlatmaktadır. Bu savaşta Fransa saldırgan devlettir. Ruslar açısından bu savaş haklı bir savaştır. Çünkü Ruslar vatan savunması yapmaktadır. Filme bakıldığında vatanseverlik ve kahramanlık vurgusunun yoğun şekilde işlendiği görülmektedir. Bunun yanında yapıt değerlendirildiği zaman savaşların ortadan kaldırılması imkânsızdır. Çünkü insanların ve devletlerin doğasında savaş olduğu teması işlenmektedir. Filmde taktik, strateji, komutan-asker ilişkileri de yoğun şekilde işlenmektedir. Tecrübeli Rus komutan savaş kazanmada savunma yapmanın önemine pek çok sahnede dikkat çekmektedir. Buna ek olarak savaş zamanında ve barış zamanında asker-sivil ilişkileri de filme yansımıştır.

Tablo 6. Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok

Savaşın Nedenleri	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşın sonuçları	Savaş ardında ölü ve sakat insanlar bırakmaktadır
Vatanseverlik ve vicdan	Vatanseverlik duygusu ağırlıklı olarak işlenmektedir. Ancak bu kavrama alaycı bir şekilde yaklaşılmaktadır
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır

Tablo 6'dan anlaşılacağı üzere "Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok" adlı film savaşın sonuçlarına yoğunlaşmıştır. Savaşın genç insanların sakat kalmasına ve ölümüne yol açmaktadır. Filmde vatanseverlik ve kahramanlık duygusuna olumsuz bir yaklaşım vardır. Çünkü bu duygular kullanılarak insanlar ölüme sürüklenmektedir.

Tablo 7 Savaş Atı

Savaşın Nedenleri	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşın sonuçları	Savaş insanlara ve hayvanlar zarar vermektedir
Vatanseverlik ve Vicdan	İnsanlar savaş meydanında atların acı çekmesinden üzüntü duymaktadır
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır

Tablo 7'de incelenen "Savaş Atı" filmi konusunu Birinci Dünya Savaşı'ndan almaktadır. Film savaşın insanlara ve hayvanlara getirdiği yıkım üzerine yoğunlaşmaktadır. İnsanların savaşının diğer canlı türlerine de felaket getirdiğini gözler önüne sermesi açısından bu film önemlidir. Bu film savaş stratejisi, komutan-asker ilişkisi, savaşın siyasi nedenleri ve sonuçları gibi konulara yer vermemektedir.

Tablo 8 Pearl Harbour

Savaşın Nedenleri	Japonya'nın ABD'nin Pearl Harbour Limanı'na saldırması.
Savaşın sonuçları	Saldırı sonunca yüzlerce ABD askeri ölmüş ve ABD II. Dünya savaşına girmeye karar vermiştir
Vatanseverlik ve vicdan	Vatanseverlik duygusu yoğun şekilde işlenmiştir. Vicdan ile ilgili vurgular azdır.
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır.
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	ABD açısından haklı bir savaştır.

Tablo 8'de değerlendirilen "Pearl Harbour" filmi Japonların ABD donanmasına yaptıkları saldırıyı işlemektedir. Burada kahramanlık ve vatanseverlik vurgusu yoğun şekilde vurgulanmıştır. ABD'li pilotlar Amerikan devletinin çıkarları için fedakârlık yapmaya gönüllüdürler. Bu filmde vatan için ölmenin ve öldürmenin kutsal bir görev olduğu duygusu işlenmektedir. Bu filmde savaş sahneleri ön plana çıkmaktadır. Daha fazla seyirci çekmek için film görsel öğeler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu film aynı zamanda ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na girişini ve Japonya'ya atom bombası atmasını haklı gerekçelere dayandıran bir yapıttır.

Tablo 9 Schindlerin Listesi

Savaşın Nedenleri	II. Dünya Savaşı sırasında Nazi toplama kampında Yahudilere yapılan soykırım anlatılmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın sebeplerine vurgu yapılmamıştır.
Savaşın sonuçları	Savaş müttefiklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Yahudi kamplarında binlerce insan öldürülmüştür
Vatanseverlik ve vicdan	Filme en baskın duygu vicdandır. Oscar Scdindler, Naziler içindeki ender vicdanlı insanlardan birisidir.
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır

Tablo 9'da incelenen "Schindlerin Listesi" filmi ise Alman Nazi kamplarında Yahudilere karşı yapılan soykırımı konu almaktadır. Bu filmde vicdan kavramı önemli şekilde işlenmektedir. Kamplarda Yahudiler soykırıma uğratılmaktadır. Vicdan sahibi bir Alman iş adamı 1100 kadar Yahudi'yi işçi olarak çalıştırmış ve hayatlarını kurtarmıştır. Filmde savaşların ve ırkçılığın kötü izlerini görmek mümkündür.

Tablo 10 Hotel Ruanda

Savaşın Nedenleri	Savaş iç savaştır. Hutuların, Tutulara soykırım uygulamak istemesidir
Savaşın sonuçları	Savaş bir milyona yakın insanın katledilmesiyle sonuçlanmıştır
Vatanseverlik ve vicdan	Vatanseverlik vurgusu yoktur. Ancak vicdanlı insanlar Tutuların kurtulmasına yardım etmektedirler.
Savaşı ortadan kaldırmak ya da olasılığını azaltmak	Bu kategoriye vurgu yapılmamıştır
Savaşın Haklılığı ve Haksızlığı	Hutulara göre bu savaş haklıdır. Çünkü Tutular sömürgeci dönemde düşmanla (Belçika) ile işbirliği yapmıştır.

Tablo 10'da değerlendirmeye alınan "Hotel Ruanda" filmi, Ruanda'daki iç savaşı konu alan bir yapıttır. Hutuların, Tutsilere karşı yaptığı soykırımı konu almaktadır. Bu filmde vicdan konusuna vurgu yapmaktadır. Vicdanlı bir Hutu, otelinde saklayarak ve askerlere rüşvet vererek pek çok Tutsi'yi katliamdan kurtarmıştır. Bu filmde savaşların acı yüzünü görmek mümkündür. Bir savaş iç savaş olduğunda daha acımasız hale dönüşmektedir. Bununla beraber iç savaşlarda dış güçleri görmek mümkündür. Uluslararası kuruluşların ilgisizliği de filme konu olmuştur. Film aynı zamanda Afrika Kıtası'nın uğradığı sömürgeciliği de gözler önüne sermektedir.

5. Tartışma ve sonuç

İnsanlığın yaşamının bir parçası olan savaşları gelecek kuşaklara anlatmada filmlerin önemli bir araç olduğu bilinmektedir. Filmler aynı zamanda tarih öğretimi açısından önemli materyallerdir. Savaşlar ile ilgili yapılmış olan birçok film vardır. Savaşların niteliğine göre filmler ve filmlerde vurgulanacak olan duygular da şekillenmektedir. Savunma savaşları ile ilgili filmlerde vatanseverlik ve kahramanlıkla ilgili vurgular vardır. Bu filmler yapılan savaşın haklı olduğuna yoğunlaşmaktadır. Düşman öldürmek ya da düşmana zarar vermek en doğal haktır. "300 Spartalı" ve "Pearl Harbour" bu tarzda hazırlanmış filmler arasındadır. "300 Spartalı" filmi Doğu'ya karşı ön yargılı ve haksız bir bakışı da temsil etmektedir. Doğulu askerler beceriksiz, çirkin ve kötü savaşçıdır. Bu film aynı zamanda Bush'un Ortadoğu'ya demokrasi getirilmesi yönündeki fikrinin en önemli destekleyicisi arasındadır. Çünkü bu film Ortadoğu haklarını kendini yönetemeyen insanlar ve Ortadoğu'nun terör yuvası olduğu vurgusunu birebir desteklemektedir (Marcus ve Diğerleri, 2010: 8). Özelikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde Müslüman nüfusa karşı ön yargıların yükseldiği görülmüştür. Müslümanlar şiddete yakın, terörist eylemler yapan insanlar olarak gösterilme ve algılanma biçimiyle karşı karşıya kalmıştır (Alavi, 2001: 345). Savaş karşıtı filmlerde savaşın anlamsızlığı dile getirilmektedir. İnsanlara verdiği zararlar üzerinde durulmaktadır. Kahramanlık ve vatanseverlik gibi duygulara yer verilmemektedir. "Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok" ve "Savaş Atı" bu tür filmler arasındadır.

İç savaşı anlatan filmlerde ise iç savaşın acımazlığına dikkat çekilmektedir. Burada uzun yıllar bir arada yaşayan insanlar artık birbirlerini düşman olarak görmeye başlamıştır. Çoğunluk ya da güçlü grup azınlığı yok etmeye çalışmaktadır. İç savaşta, katliamın önüne geçmek isteyen insanlar vardır. Bu insanlar insanlığın vicdanını temsil etmektedir." Hotel Ruanda" ve "Schindlerin Listesi" böyle bir filmdir. Bu filmlerde öğrencilerin empati yeteneğinin gelişmesine katkı sağlayabilir. Bu filmlerde de görülebileceği gibi grup kimliği ön plana çıkmaktadır. Güçlü grup zayıf grubu biz ve ötekiler şeklinde bölerek ötekileri aşağılama ve öldürme yoluna gitmiştir. Düşman gruplar arasında etnik, milliyetçi, dinsel ya da ideolojik çatışmalar olduğunda geniş grup kimliği adına ötekini aşağılamak, çaresiz bırakmak ve öldürmek üzerine kasıtlı planlar yapmaktadır. Bazen düşmanı öldürmeden önce insanlıktan çıkarır. İnsanlıktan çıkarma söz konusu olduğunda düşmanı suçluluk duymadan öldürme ehliyetini vermektedir. Nazi Almanya'sında ve 1994 yılında Hutuların, Tutsileri katletmesi buna uyan bir örnektir (Volkan, 2006: 161). Ruanda İç Savaşı'nı anlatan başka bir film ise "Sometimes in April" isimli yapıttır. Olaya şahit olan insanların anılarından hareketle yapılmış bir filmdir. Filme soykırımı, Batı'nın umursamaz tavrını da konu almaktadır. "Hotel Ruanda" filminde de vurgulandığı gibi iç savaş Batı'nın bıraktığı bir mirastır. İnsanları Tutular ile Hutular arasında farklılığa inandırmakla başlar her şey. Hatta kemik ölçümleri bile yapılır. Belçika yönetimindeki Ruanda'da her iki grubun ayrı kimliği vardır. Bu durum soy kırım sırasında insanların tanınmasını sağlamıştır. Belçika yönetimi boyunca azınlık Tutuları önemli devlet kademelerine yerleştirmiş, Hutulara ise ikinci sınıf insan muamelesi yapmıştır. Bu durum Hutuların zamanla Tutulara karşı nefret biriktirmesine yol açmıştır (Cagle and Farrington, 2005: 221).

Barışın ve antlaşmaların bozulması nedeniyle yapılan savaşlara ise "Cennetin Krallığı" ve "Kara Altın" filmleri örnek gösterilebilir. Burada bir taraf barış antlaşmasını kurallarını çiğneyerek saldırmazlık durumunu ihlal etmiştir. "Kara Altın" filmi petrolün Arap dünyasına etkilerini üzerine gizli bir mesaj veren bir filmdir. Gelenekçiler, savaşı kazanmasına rağmen petrol çıkarma kararı alınmıştır. Ancak film bu sahneden sonra sona ermektedir. Petrolün üretiminden günümüze kadar Arap coğrafyasına etkisinin muhasebesini izleyici yapmalıdır. Petrol zengini Arap şeylerinin iktidarda kalması, petrolün Batılı yırtıcıları bölgeye çekmesi, Batı emperyalizmi tarafından bölgede insanların din ve mezhep savaşları yaşamasında petrolün önemli rolünün olduğu açıktır. Irak'ın yıllardır yaşadığı iç savaş, Kuveyt'in petrol anlaşmazlığı nedeniyle Irak tarafından işgali, Libya'nın istikrasız durumu değerlendirildiğinde petrolün bölgeye zenginlik kadar acı ve gözyaşı da getirdiği gerçektir. Petrolün çıkarılmasını istemeyen lider aslında gericiliği değil, geleceğin acılarını gören ileri görüşlü bir devlet adamını simgelemektedir. "Cennetin Krallığı" filminde görüleceği gibi Kudüs bölgesinde Ortaçağ'da savaşa sahne olmuştur. Günümüzde de bu bölgede savaş vardır. Ancak Selahattin Eyyubi ile Hıristiyan Kudüs Krallığı arasındaki savaş günümüzde şekil değiştirmiştir. Günümüzde Yahudi İsrail Devleti ile Müslüman Filistinliler arasında savaş yaşanmaktadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kudüs şehrinin statüsü ve bu şehrin kime ait olması gerektiği önemli tartışma konusudur. Bununla beraber İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudilerin çektikleri acıları anlatan pek çok film olmasına rağmen Filistinlilerin yaşadıkları acıları anlatan filmlerin yapılmadığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda filmlerin yapımında siyasetin ve ekonominin rolüne işaret etmektedir.

Filmlerde; emperyalizm, sömürgecilik, ırkçılık, ayrımcılık, nefret, acımasızlık, ön yargı gibi duyguların ve kavramların insanlığı felakete sürüklediği görülmektedir. Bu tür duygular düşmanlık üretmektedir. Bu düşmanlık öteki kavramını yaratmaktadır. Bu duygu Almanya'da Yahudilere karşı yöneltmiştir. Yabancı düşmanlığı sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmak istemeyen eşitsizlikçi dünya görüşünü benimseyen insanlardan kaynaklanmaktadır. Bu düşmanlık dinleri, kültürleri, fiziki özellikleri farklı olan ve toplum içinde sayıca göze çarpanlara daha çok yönelmektedir (Mora, 2011: 5)

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta savaşlarla ilgili pek çok filmin Batı kaynaklı olmasıdır. Yine dünyanın çeşitli yerlerinde meydana gelen savaşlarla ilgili Avrupa ve ABD'nin rolünü görmek mümkündür. Bu filmlerin ortaöğretimde kullanılması konuların öğretimine yardım edecektir. Unutulmaması gereken bir nokta da savaşların dolayısıyla savaşla ilgili kimi filmlerin tartışmalı konular arasında olduğudur. Sinemaya aktarılan kimi filmler de oldukça bilinen romanlardan aktarılmıştır. "Savaş ve Barış", "Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok", "Savaş Atı" isimli filmler romanlardan sinemaya aktarılmıştır. Araştırmada incelenmeyen ancak birçok insan tarafından bilinen savaş filmleri de vardır. Bunlardan "Brave Heart" (Cesur Yürek) ve "The Patriot" (Vatansever) adlı filmler vatanseverlik ve kahramanlık duygusunun yoğun şekilde vurgulandığı filmler arasındadır.

"Cesur Yürek" İskoç milli kimliğine "Vatansever" ise Amerikan kimliğine atıf yapan eserledir. Bu eseler bir ulusa mensup olmanın yüce bir değer olduğunu iletmektedir. "Son Samuray" filmi ise Batı kültürüne ve kapitalizmin acımasızlığına vurgu yapmaktadır. "Er Ryan'ı Kurtarmak" isimli eser ise Vietnam Savaşı'nın sıradan ABD askerlerine ve ailelerine getirdiği acıyı vurgulamaktadır. Ortaöğretimde ve yüksek öğretimde bahsi geçen filmler ders materyali olarak kullanılabilir.

Tarih dokuzuncu sınıfta yararlanılabilecek iki film vardır. Tarih dokuzuncu sınıfın ikinci ünitesi olan uygarlıkların doğuşu ve ilk uygarlıklar ünitesinde Ege ve Eski Yunan Uygarlığı konusunda "300 Spartalı" filminden; Roma Uygarlığı konusunda ise "Spartaküs" filminden yararlanılabilir. Dokuzuncu sınıf altıncı ünitede yer alan Türkiye Tarihi ünitesinde ise Haçlı Seferleri konusu anlatılırken "Cennetin Krallığı" filmi bir eğitim materyali olarak kullanılabilir.

Ortaöğretim onuncu sınıfta "Savaş ve Barış" adlı fil öğretim materyali olarak kullanılabilir. Onuncu sınıf V. Ünite: En Uzun Yüzyıl (1800-1922) ünitesidir. Bu ünitenin ilk konusu olan XIX. Yüzyıl başlarında Asya ve Avrupa konusudur. Bu konuda "Savaş ve Barış" filmi Rusya'nın bu XIX. Yüzyıl başlarında siyasi, ekonomik ve kültürel durumunu göstermek için kullanılabilir.

Ortaöğretimde bu filmlerden Çağdaş Türk ve dünya tarihi dersinde yararlanılabilir. Çağdaş Türk ve Dünya ders kitabı konunun anlatımında kılavuzdur. Bu dersin birinci ünitesi XX. Yüzyıl başlarında dünya ünitesidir I. Dünya Savaşı ve sonuçları bu ünitede yer almaktadır. Bu ünitenin işlenişinde "Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok" ve "Savaş Atı" isimli filmlerden yararlanılabilir. Yine bu ünitede yer alan Ortadoğu'nun yeni yüzü mandacılık konusunda ise "Kara Altın" filmi kullanılabilir. İkinci ünite II. Dünya Savaşı'na ayrılmıştır. Bu ünitede "Pearl Harbour" filmi ve "Schindlerin Listesi" filmlerinden yararlanılabilir. Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersinin üçüncü ünitesini ise Soğuk Savaş Dönemi oluşturmaktadır. Bu ünitede yer alan Asya ve Afrika'nın Kurtuluşu konusunda ise "Hotel Ruanda" filmi kullanılabilir. Yüksek öğretimde ise bu filmlerden Avrupa tarihi ve dünya tarihi derslerini için materyal olarak yararlanılabilir.

Bahsedilen filmler ve araştırmaya dâhil edilmeyen savaş filmleri hem tarih eğitimcileri hem de araştırmacılar için incelenmesi gereken önemli kaynaklar arasındadır. Bunun yanında Türkiye'de poplüler kültürle birlikte tarihî filmlerin de yükselişe geçtiği görülmektedir. Milli Mücadele, İstanbul'un Fethi ve Osmanlı tarihinin kahramanlarının konu edildiği savaş filmleri vardır (Özcan, 2011: 213). Bu filmler de yeni araştırmaların konusu yapılabilir.

KAYNAKÇA

Alavi, A. (2001). At risk of prejudice (teaching tolereance about Muslim Americans). *Social Education*, 65 (6), 344-348

Cagle D. And Farrington, B. (2005). Close up on a genocide Rwanda, 1994 (Filme Review). *Social Education*, 69 (4), pp. 219-220.

Cazgır ve Diğerleri (2010). *Ortaöğretim Tarih 10*, Ankara: MEB Yayınları.

Çatal. B. (2011). Kurgunun gücü: Tarih öğretiminde tarihsel film kullanımı, 809-818, Ed. Mehmet Öz, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Demircioğlu, İ. H. (2007). Tarih öğretiminde filmlerin yeri ve önemi, ***Bilig,*** sayı: 42, 77-93.

Dominique, C. (2004). *Beyaz Perdedeki Avrupa Tarih Öğretimi ve Sinema*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı.

Foshay, A.W. (1997). The emotion and social studies. *Journal of Curriculum and Supervision*, 12 (4), 356-366.

Özcan, A. (2011). *Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960)*, Ankara: TTK.

Öztaş, S. (2007). *Tarih Öğretimi ve Filmler*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

Öztaş,S. (2010). Tarih sinema ilişkisi ve sinema filmlerinin tarih derslerinde kullanılmasının önemi, 797-809. Ed. Mehmet Öz, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öztaş, S. (2012). Tarih öğretiminde filmlerin kullanımı, İ.H. Demircioğlu ve İ. Turan (Ed). *Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* (163-176), Ankara: Pegem Akademi.

Öztaş. S. (2014). Tarih derslerinde filmlerin kullanımı. Mustafa Safran (Ed). *Tarih Nasıl Öğretilir?*,(ss. 352-361). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

McNeill, W.H. (1968). The historian and historical films: The Present State of Things and a look to the Future, *The Journal of Higher Education*, 39 (7), 388-394. hhtp://www.jstor.org/stable/1980088, 13/07/2010 17:34 tarihinde ulaşıldı.

Metzger, S.A., and Suh Y. (2010). Significant or safe? Two cases of Instructional uses of history feature films. *Theory and Research in Social Education*, 36 (1), 88-109.

Marcus, A.S., Paxton R.J. and Meyerson, P. (2006). The reality of it all: Histoy students read the movies. *Theory and Research in Social Education*, 34 (3). Pp. 516-552

Marcus, A.S., Metzger,S.A, Paxton R.J. and Stoddard, J. D. (2010). *Teaching History With Film*, New York and London: Routledge.

Mora, N. (2011). *Alman Kültüründe Düşman İmgesi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Okur ve Diğerleri (2010). *Ortaöğretim Tarih 9*, Ankara: MEB Yayınları.

Okur ve Diğerleri (2010). *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12*, Ankara: MEB Yayınları.

Safran, M. (2012). Orta Öğretim kurumlarında tarih öğretiminin yapı ve sorunlarına ilişkin bir araştırma, *Türk Yurdu*, 22 (175), 73-79.

Swan. K.O., Hofer M and Levstik L.S. (2007). Camera! Action! Collaborate with digital moviemaking, *Social Studies and Young Learner*, 19 (4), pp 17-20.

Tekeli, İ. (1997). *Tarih Bilinci ve Gençlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Volkan, V. (2006). *Kimlik Adına Öldürmek*, Çev. Medine Banu Büyükkal, İstanbul: Everest Yayınları.

Wilson, C. M. (1929). Children and war films: An Enquiry. *Educational Survey*, Vol.1, 12-64.

Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2006). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin.

İNCELENEN FİLMLER

As sanat, (2004*). Spartaküs*, Süre: 188 dk, Dil: Türkçe.

As Sanat. (2013). *Hotel Ruanda*, Süre: 117 dk, Dil: Türkçe ve İngilizce.

Özenfilm. (2012). *Kara Altın*, Süre: 125 dk, Dil: Türkçe ve İngilizce.

Saga Collection. (2010). *Savaş ve Barış*, Süre: 405 dk, Lisan: Rusca, Altyazı: Türkçe.

Tiglon.(2011). *Savaş Atı*, Süre: 146 dk, Dil: Tükçe ve İngilizce.

Tiglon. (2005). *Cennet'in Krallığı*, Süre: 138 dk, Dil: Rusça ve İngilizce.

Touchstone Pictures and Jerry Bruchheimer Films. (2001). *Pearl Harbor*, Süre: 170 dk, Diller: İngilizce ve Türkçe.

Universal. (2004). *Schindler'in Listesi***,** Süre: 188 dk, Dil: İngilizce.

Universal. (2005). *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yo*k, Süre: 128 dk, Dil: Türkçe ve İngilizce.

Warner Bros. Pictures. (2007). *300 Spartalı*, Süre: 112 dk, diller: İngilizce ve Türkçe.

VERGİ KANUNLARININ GERİYE YÜRÜMEZLİĞİ İLKESİ VE TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI

Selami ER
Dr., Anayasa Mahkemesi Raportörü

ÖZET: Vergi yasalarının geriye yürümezliği, hukuk devleti ve hukuk güvenliği ilkelerinin alt ilkesi olarak anayasa yargısının türettiği ve hukuki güvenliği sağlayarak kişilerin mevcut düzenlemelere göre plan yapabilmesini ve taahhüt altına girebilmesini kolaylaştıran ilkedir. Türk Anayasa Mahkemesi Kıta Avrupası uygulamasını takip ederek vergi yasalarının geriye yürütülmesini Anayasal ilkeler çerçevesinde denetlemektedir. Anayasa Mahkemesi bu denetiminde gerçek olmayan geriye yürümeleri Anayasaya uygun bulurken, gerçek geriye yürümeleri de son yıllara kadar Anayasaya uygun bulmuştur. Mahkemenin özellikle ekonomik kriz ve tabii afet sonrası geçmişe yürütülen vergi yasalarını kamu yararını önde tutarak Anayasaya uygun bulduğu, ancak bazen vergi tekniğinin detaylarına girerek gerekçesini farklı bir temele oturttuğu görülmektedir. Mahkemenin farklı uygun bulma gerekçeleri eleştiri konusu yapılmıştır. Mahkemenin 5766 sayılı yasa ile geçmişe yürütülen vergi sorumluluğuyla ilgili düzenlemeyi ise kamu yararı ve kişi haklarını karşılaştırarak iptal ettiği ve içtihadını mükelleflerin haklarını koruyucu şekilde değiştirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi kanunları, geriye yürüme, gerçek geriye yürüme, gerçek olmayan geriye yürüme, kamu yararı, Anayasa Mahkemesi

THE PRINCIPLE OF NON-RETROACTIVITY OF TAX LAWS AND TURKIS CONSTITUTIONAL COURT DECISIONS

ABSTRACT: Non-retroactivity of the tax laws is, as the sub-principle of the principles of the state of law and of legal security, the principle which constitutional adjudication creates and which paves the way for people to be able to make plans and commitments, by ensuring legal security, according to the available regulations. The Turkish Constitutional Court, following the practice of Continental Europe, reviews retroaction of the tax laws within the framework of the constitutional principles.While finding insubstantial retroactivities constitutional throughout this review, the Constitutional Court has also found substantial (real) retroactivities constitutional until recent years. It is seen that the Court, putting the general interest ahead, finds the tax laws being applied retrospectively particularly after the economic crises and natural disasters constitutional; yet, sometimes going into details of the tax mechanism, it builds its ground on a different basis. Different grounds of approval of the Court have constituted the subject matter of criticism. It is seen that the Court, comparing the general interest and personal rights, has annulled the regulation concerning tax liability being applied retrospectively by the law numbered 5766 and that it has changed its case-law in the way that it shall protect the rights of taxpayers
JEL: K34, K40

Key Words: Tax laws, the retroactivity of law, real retroactivity of law, unreal retroactivity of law, public interest, Turkish Constitutional Court

1.GİRİŞ

Anayasa yargısının geliştirdiği ceza kanunları dışındaki kanunların geriye yürümezliği ilkesi, hukuk devleti ve hukuk güvenliği ilkelerinin bir alt unsuru olarak kabul edilmektedir. Kişilerin işlem ve eylemlerinin sonuçlarını öngörebilmelerini sağlayarak hukuk güvenliğini koruyan bu ilke, vergi ödeyen mükellefler için ayrıca bir öneme sahiptir.

Vergi mükellefleri mevcut düzenlemeleri gözeterek yatırım yapar, yeni iş kurar, mal ve hizmet alım ve satımı için sözleşmeler ile yükümlülük altına girerler. Vergi ve benzeri yükümlülüklere dair mevcut düzenlemelerin geçmişe yürür şekilde değiştirilmesi veya yeni yükümlülükler getirilmesi halinde mükellefler için önceden öngörülemeyecek yeni sorumluluklar veya öngörülenden daha fazla yükümlülükle karşı karşıya kalmak söz konusu olmaktadır.

Mükelleflerin geriye yürütülen vergi yasaları karşısında hukuk güvenliğini sağlayarak haklarını korumak için anayasalarda bulunmasa da anayasa yargısı tarafından geliştirilmiş ilkeler bulunmaktadır. Türk Anayasa Mahkemesi de Kıta Avrupası tarafından geliştirilen bu ilkelere benzer içtihatlar ile vergi yasalarının geriye yürütülmesini denetlemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde hukuk devleti ve hukuk güvenliği ilkesi incelenecek, ikinci bölümde bu ilkelerden türetilen vergi yasalarının geriye yürümezliği üzerinde durulacak ve daha sonra vergi yasalarının geriye yürümezliği konusunda Anayasa Mahkemesi kararları irdelenerek içtihatlarının kritiği yapılacak ve bu içtihatların gelişim yönü üzerinde durulacaktır.

2.HUKUK DEVLETİ VE HUKUK GÜVENLİĞİ İLKESİ

Devletin hukuk kurallarıyla bağlı sayılmadığı polis devletinin karşıtı olarak kullanılan hukuk devleti, devletin tüm organlarıyla hukuk kurallarına bağlılığını ve vatandaşlarının hukuka güvenini ifade eder. Devletin hukuk kurallarına bağlılığını sağlayacak mekanizma ise, devletin eylem ve işlemlerinin bağımsız ve tarafsız yargı denetimine açık olmasıdır. Hukuk devleti denince ilk akla gelen yürütmenin hukuka bağlı olması ve işlemlerinin yargı denetimine açık olmasıdır (Özbudun, 2009, s.122-123).

20. yüzyıla kadar yasama organlarının da yargısal denetimi bir-iki örnek dışında geniş bir uygulama alanı bulmazken her iki dünya savaşında yaşanan kötü tecrübeler yasama organlarının da vatandaşlarının hukukunu çiğneyebileceğini göstererek yasama organlarının da yargısal denetime tabi olması ihtiyacını doğurmuştur. Son yüzyılda gelişen anayasa yargısı yasama organlarının da kendi anayasalarıyla bağlı olarak kanun çıkarabilmesi ve hukuk va'z eden yasama organlarının da bir üst hukuk normuna göre yargısal denetimlerine ilişkin kurumlar geliştirmiştir.

Anayasa'nın 2. maddesinde; "*Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel niteliklere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devlet*" olarak tanımlanmıştır.

Anayasa Mahkemesinin yerleşmiş tanımına göre hukuk devleti, tüm eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluğunu başlıca geçerlilik koşulu sayan, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurmayı amaçlayan ve bunu geliştirerek sürdüren, hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan, Anayasa'ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, insan haklarına saygı duyarak bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, hukuk güvenliği sağlayan, yargı denetimine açık, yasaların üstünde Anayasa'nın ve yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkeleri bulunduğu bilincinde olan devlettir. Görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi de hukuk devleti tanımında devletin eylem ve işlemlerinin hukuka uygun olmasına ve bu eylem ve işlemlerin yargı denetimine açık olmasına vurgu yapmaktadır.

Hukuk devletinin sağlanabilmesi için devletin işlem ve eylemlerinin yargısal denetime açık olmasıyla birlikte denetim yapan yargı organlarının ve mensuplarının bağımsız ve tarafsız olması, kanuni ve doğal hâkim güvencesi, hukukun genel ilkelerine bağlılık ve ceza sorumluluğuna ilişkin ilkelerin de kabul edilmesi gerekmektedir (Özbudun, 2009, 127-131).

Hukuk devleti veya hukukun üstünlüğü ilkesinin amacı devletin faaliyetlerini kendinden önce gelen ve ondan üstün birtakım normlarla kayıtlayarak, sıkı kurallara bağlayarak ve keyfi uygulamaları engelleyerek kişiler için hukuk güvenliğinin sağlanmasıdır. Hukuk devletinin en önemli unsuru olan hukuk güvenliği, bireylerin devlet adına yetki kullanan makam ve mercilerin neyi hangi şartlarda nasıl yapabileceklerini öngörmelerini sağlayarak geleceğe dönük planlama yapabilmelerini ve kendilerini güvende hissetmelerini sağlar. Kişilere sağlanan bu güvence iki yönlüdür. Öncelikle bireyler geleceğe yönelik öngörü sahibi olabilir ve hayatlarını, işlerini ve faaliyetlerini buna göre planlayabilirler. İkinci olarak devlet yetkisinin keyfi kullanımına karşı bireyler hukuki korumaya kavuşurlar (Erdoğan, 2009, s. 63).

Hukuk güvenliği ilkesi, temel haklarda korunan ortak bir değerdir ve hukuk devleti ilkesinin olmazsa olmaz koşuludur. Aynı zamanda Anayasanın bütününe egemen olan temel bir ilke görünümündedir. Bu güvence, ancak devlet faaliyetlerinin belirli oranlarda öngörülebildiği devletlerde olur. Gelecekte ne ile karşılaşacağı endişesini taşıyan bireylerin bulunduğu toplumlarda, demokratik gelişim istenen seviyeye varamaz (Altundiş, 2008, s.61-92). Anayasa Mahkemesi birçok kararında "hukuk güvenliği ilkesi"nin hukuk devletinin unsurlarından biri olduğunu belirtmekte ve Hukuk devleti ilkesinin önkoşullarından biri olan hukuk güvenliği ile kişilerin hukuki güvenliğinin sağlanması amaçlandığını, bu ilkenin, hukuk normlarının öngörülebilir olmasını, bireylerin tüm eylem ve işlemlerinde devlete güven duyabilmesini, devletin de yasal düzenlemelerinde bu güven duygusunu zedeleyici yöntemlerden kaçınmasını gerekli kıldığını ifade etmektedir (AYM, E.2006/61, K.2007/91).

Hukuk güvenliği, belirlilik, geriye yürümezlik ve kazanılmış haklara saygı şeklinde alt başlıklarda incelenen ilkelerle bağlantılı ve bu ilkelerin bir bütünü gibidir. Bu ilkeleri birbirinden bağımsız ve müstakil ilkeler değildir. Aksine her biri diğer ile irtibatlı ve birbirine benzeyen yorumlarla ifade edilen ilkelerdir.

Geriye yürümezlik ilkesine ilişkin gerek doktrin, gerekse yargı içtihatlarına bakıldığında çoğunlukla kazanılmış hak kavramı ile ayniyete varacak derecede yakın bir ilişki kurulduğu görülmektedir (Tan, 1970, s.59). Klasik doktrin, geriye yürümezlik ilkesinin kazanılmış hakları saklı tutmak amacıyla ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu iki ilke arasındaki bağın bu kadar güçlü olmadığını iddia eden görüşlerde (Özgüven, 2007, s.58-60) bulunmakla beraber bu ilkeleri birbirinden bağımsız düşünmek zordur.

Belirlilik ilkesi, vergiler açısından miktar, tarh ve tahsil zamanı ile biçimlerinin önceden belli ve kesin olması anlamında Adam Smith'in 1776 yılında öne sürdüğü geleneksel kabul edilen vergi ilkelerindendir. Vergilerin yasallığı ilkesi belirlilik ilkesinin ön koşuludur. Bu bağlamda kıyas yasağı da belirliliği tamamlayan bir ilkedir (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2002, s.45-46). Belirlilik ilkesi gereği devletin işlem ve eylemlerine muhatap bireylerin davranışlarının sonucunu önceden bilebilecek durumda olması gerekir ki bu büyük ölçüde hukuken öngörülmeyi işaret etmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de hakları sınırlandıran uygulamaların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini (AİHS) ihlal edip etmediği testini yaparken uygulamanın hukuken öngörülmüş olması şartını aramakta ve demokratik bir toplumun temel ilkelerinden biri olan hukukun üstünlüğünün (hukuk devleti denebilir) sözleşmenin maddelerinin tümünün özünde var olduğunu kabul etmekte (Doğru ve Nalbant, 2013, s.657) ve bu ilke gereği devletin kişi haklarına müdahalesinin hakları ihlal etmemesi için hukukiliği ön koşul olarak dile getirmektedir (AİHM, *Sporrong ve Lönnroth/İsveç*, § 69).

AİHM'ne göre hukukilik ilkesi, iç hukukta yeterince erişilebilir, açık ve sonuçları önceden görülebilir kuralların bulunması anlamına gelmektedir (AİHM, *Lithgow ve Diğerleri/İngiltere*, § 110). Anayasa Mahkemesi de belirlilik ilkesi gereği yasal düzenlemelerin hem kişiler hem de idare yönünden herhangi bir duraksamaya ve kuşkuya yer vermeyecek şekilde açık, net, anlaşılır ve uygulanabilir olması, ayrıca kamu otoritelerinin keyfi uygulamalarına karşı koruyucu önlemleri de içermesi gerektiğini ifade etmektedir. Mahkemeye göre belirlilik ilkesi, hukuksal güvenlikle bağlantılı olup birey, kanundan, belirli bir kesinlik içinde, hangi somut eylem ve olguya hangi hukuksal yaptırımın veya sonucun bağlandığını, bunların idareye hangi müdahale yetkisini verdiğini bilmelidir. Zira bireyler ancak bu durumda kendilerine düşen yükümlülükleri öngörebilir ve davranışlarını belirlerler (AYM, E.2013/24, K.2013/133).

Anayasa'nın birçok maddesi ile birlikte 13. maddesi haklara getirilecek sınırlamaların ya da müdahalelerin kanunla yapılması gerektiğini hüküm altına almaktadır. AİHM ise yasada öngörülen koşulları, bir diğer ifadeyle hukukiliği geniş yorumlayarak istikrar kazanmış yargı kararlarına dayanan içtihat yoluyla geliştirilmiş ilkelerin de hukukilik şartını karşılayabildiğini kabul etmektedir (AİHM, *Malonei/İngiltere*, §§ 66-68). Bu bağlamda Anayasa'nın, sınırlandırmaların mutlak manada kanunla yapılacağını öngörerek Sözleşme'den daha geniş bir koruma sağladığı söylenebilir. Ayrıca Anayasa Mahkemesi, kanunun varlığı kadar kanun metninin ve uygulamasının da bireylerin davranışlarının sonucunu önceden öngörebilecekleri kadar hukuki belirlilik

taşımasının, bir diğer ifadeyle kanunun kalitesinin de kanunilik koşulunun sağlanıp sağlanmadığının tespitinde önem arz ettiğini ifade etmektedir (AYM, B.No: 2012/1035 § 43).

Bu bakımdan, kanunun metni, bireylerin, gerektiğinde hukuki yardım almak suretiyle, hangi somut eylem ve olguya hangi hukuksal yaptırımın veya sonucun bağlandığını belli bir açıklık ve kesinlikte öngörebilmelerine imkân verecek düzeyde kaleme alınmış olmalıdır. Dolayısıyla, uygulanması öncesinde kanunun, muhtemel etki ve sonuçlarının yeterli derecede öngörülebilir olması gereklidir (AYM, E.2013/39, K.2013/65).

3.KANUNLARIN GERİYE YÜRÜMEZLİĞİ İLKESİ VE VERGİ KANUNLARI

Geriye yürümezlik ilkesi hukuk kurallarının zaman bakımından uygulanması ile ilgili olan temel bir ilkedir. Bu ilkenin temel mantığı, kimsenin davranışlarını gelecekte yürürlüğe girecek olan bir kanuna göre belirlemesinin mümkün olmayacağı ve hukuk normlarıyla geçmişin değil geleceğin düzenlenebileceği fikri üzerine kurulmuştur. Bu temel hukuk güvenliği ilkesi ile doğrudan ilişkili ve onun bir alt ilkesi görünümündedir. Zira geriye yürütülen kanunların bulunması halinde bireyler önceden öngöremeyecekleri durumlarla karşı karşıya kalabilirler ve bu ihtimal bireylerin ileriye dönük karar almalarını, yatırım yapmalarını, tasarruf veya tüketimde bulunmalarını, yani ekonomik tüm faaliyetlerini bir belirsizlik içine sokarak devlete ve hukuka olan güveni sarsacaktır.

Hukuk devletinde güven ve istikrarın korunabilmesi için kural olarak yasalar, yürürlüğe girdikleri tarihten sonraki olaylara uygulanırlar (Akıllıoğlu; 1984, s.36). Çünkü insanlar yürürlükteki yasanın sürekliliğinin güvencesi altında hareket eder, faaliyette bulunur, alacak ve borç altına girer, sözleşme yapar, yararlı, kendi lehlerine sonuç doğurduğuna inandıkları, suç ve idari ihlal olmadığını düşündükleri eylem ve işlemlere girerler. Dolayısıyla, hukuka ve devlete güvenin sağlanmamasının hem sosyal düzende istikrarsızlığa neden olacağı, hem de ekonomik, hukuki vb. alanlarda doğrudan ya da dolaylı olumsuz etkiler göstereceği açıktır (AYM, E.1989/6, K.1989/42). Kanunların geriye yürümezliği ilkesi uyarınca sonradan çıkan bir yasa, yürürlüğe girdiği tarihten önceki olaylara uygulanmayacaktır (AYM, E.2001/36, K.2003/3).

Çok az sayıda ülkenin anayasasında ceza kanunları dışında geriye yürümezlikten bahsedilmektedir. 1982 Anayasasında olduğu gibi diğer ülke anayasalarında da genellikle sadece ceza kanunlarının geriye yürümezliği ilkesi yer almaktadır.

Ceza kanunları dışındaki kanunların geriye yürütülmesini engelleyen açık bir anayasa hükmü bulunmamaktadır. AİHM içtihatlarında yer alan kanunilik/hukukilik ilkesi, önceki bölümde izah edildiği gibi sadece bir kanunun varlığının yeterli olmadığı, aynı zamanda hukuk devleti ile bağlantılı olarak hukuk güvenliğini sağlayacak şekilde yasa ile öngörülmenin gerekli olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. AİHM, İngiltere aleyhine yapılan bir başvuruda bu ilkeden hareketle geriye yürütülen vergi kanununun AİHS'ni ihlal ettiğine karar vermiştir (AİHM, *A,B ve C/İngiltere*).

Bahsedilen AİHM yorumuna paralel olarak Anayasa'nın 73. maddesinde yer alan vergilerin kanuniliği ilkesini yorumlayarak vergi kanunlarının geriye yürütülmesinin Anayasaya aykırı olduğunu ileri sürülmekte (Karakoç, 1996, s.313), ise de, Anayasa Mahkemesi hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkesi ile ölçülülük ilkesi yönlerinden yargısal denetim yapmaktadır (AYM, E.1989/6, K.1989/42, s.387-419). Aynı zamanda idari yargı organları da bu ilkelerden hareketle vergi konusunda idareye karşı açılan davalarda karar verebilmektedirler.

Bununa beraber kanunların geriye yürümezliği ilkesini çok katı bir biçimde uygulamak yasa koyucuyu ciddi anlamda sınırlayarak yeni ihtiyaç ve durumlara göre politika belirlemesine engel olabilir. Herkes ve her durum için geçmişe dönük tüm etkilerden arındırılmış bir kural ihdas etmek nerdeyse imkânsız olacaktır. Zira sonraki dönemde başlamak üzere çıkarılan yasalar dahi önceki dönemde başlamış yatırımlar veya taahhütler için geçmişe dönük etkilere sahip olacaktır.

Birçok ülkede vergi kanunların geriye yürütülmesini engelleyen anayasa kuralı olmamakla beraber Amerikan Yüksek Mahkemesi, ağır ekonomik kriz ve savaş dönemlerinde elde edilen yüksek kazançların vergilendirilmesi ve enflasyona karşı politik bir araç olarak çıkarılan vergi kanunları gibi rasyonel olarak meşru yasama amacı bulunan düzenlemeleri anayasaya aykırı bulmamaktadır. Konuyu daha çok eşitlik ilkesi çerçevesinde inceleyen Fransız Anayasa Konseyi ise ceza niteliği taşıyan vergilerin geriye yürütülmesini ve mahkemeler tarafından karara bağlanmış kişisel durumları etkileyen düzenlemeleri problemli bulmaktadır (Tekbaş, 2009, s.214-215).

Geriye yürüme, doktrinde gerçek olmayan (geniş anlamda) ve gerçek (dar anlamda) geriye yürüme olarak ayrılmaktadır. Genel olarak ifade edilecek olursa gerçek olmayan geriye yürüme, yeni getirilen kuralın eski kural yürürlükte iken başlamış, ancak tamamlanmamış hukuki işlem, olay ve durumlara uygulanmasıdır. Gerçek geriye yürüme ise, yeni getirilen kuralın eski kuralın yürürlülük tarihinde başlamış ve tamamlanmış hukuki işlem, olay ve durumlara uygulanmasıdır.

Kural olarak gerçek geriye yürütülen kanunlar geçersiz, gerçek olmayan geriye yürütülen kanunlar ise ölçülü olduğu sürece, örneğin vergi oranındaki artış makul ise geçerli sayılmaktadır. Bununla beraber gerçek geriye yürümenin de geçerli sayıldığı durumlar olabilmektedir. Örneğin kendi anayasasında da açıkça kanunlarının geriye yürütülmesine dair hüküm bulunmayan Alman Anayasa Mahkemesi aşağıda sayılan istisna hallerinde gerçek geriye yürümeyi geçerli saymaktadır (Öncel, Kumrulu ve Çağan; 2002, s.47-48):

a) Kişiler kanun değişikliğini ve değişikliğin geriye yürütüleceğini tahmin etmek durumunda iseler, örneğin kanun değişikliği basında yer bulmuşsa,
b) Eski yasa döneminde hukuki durum belirsiz, anlaşılmaz idiyse,
c) Daha önceki yasa kuralı yok hükmünde veya anayasaya aykırılığı tereddüde yer bırakmayacak şekilde açık ise, örneğin yürütme organına anayasayı aşan yetkiler verildiyse,
d) Kamu yararı geriye yürümeyi zorunlu kılıyorsa ve bu durum kişilerin hukuki güvenliğinden daha baskın ise.

Kamu yararının gerektirdiği durumlar; savaş, doğal afetler ile ekonomik kriz gibi olağan üstü dönemler sonrasında ilave kamu kaynağı ihtiyacı doğması, kaynak ihtiyacının giderilmesi ile gelir ve servet dağılımını düzeltmek gibi durumlardır (Aktan, 2003, s.3-4)

Genellikle ülkemizde de olduğu gibi ekonomik krizler veya doğal afetler sonrasında ya da savaş durumlarında meydana gelen finansman ihtiyacının mevcut döneminin vergilerinin tahsilinin beklenemeyeceği kadar acil olması veya kriz döneminde düşen matrahlardan yeterli vergi geliri elde edilemeyeceğinin anlaşılmasıyla geçmişe dönük vergilendirme yapılmaktadır. Bunun yanında savaş gibi servet dağılımını bozan dönemler sonrasında servet dağılımında adaleti sağlamak ve finansman ihtiyacını karşılamak için serveti savaş döneminde hızla artan kesimlerden varlık vergisi benzeri geçmişe dönük vergi alınması uygulamalarına başvurulabilmektedir.

Ekonomik kriz sonrası finansman ihtiyacı amacıyla başvurulan geçmişe dönük vergilendirmelerin yüksek mahkemelerce amaçsal yorumla Anayasaya uygun bulunduğu, ancak geçmişe yürütülen vergilerin ekonominin düzelmesine yardımcı olmadığı ve beklenen faydanın sağlanamadığı, ayrıca olağanüstü durumlar haricinde ekonomik sıkıntı yaşanan dönemlerde geçmişe yürütülen vergilerle hükümetlerin geçmiş hatalarının telafisine çalışıldığı, bölgesel veya tüm dünyayı etkisi altına alan krizler ile doğal afetler ve savaş gibi sebepler dışında vergi kanunlarının geçmişe yürütülmemesi gerektiği eleştirileri yapılmıştır (Özgüven, 2007, s.92-95).

Hukukun toplumsal hayattaki değişikliklerden etkilenmesi ve toplumsal ihtiyaçlara paralel olarak değişmesi zorunludur. Vergi alacağının kutsal olduğu, vergi ve diğer alacakların takip ve tahsili için ayrı kanun ve ayrıcalıklı yetkilerle kolaylık ve hızlılık sağlanmasının, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde gerekli kaynağın elde edilmesi adına doğal olduğu gerçeği ile beraber mükelleflerin hakları ve hukuk ilkelerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Burada, yürürlükteki düzenlemenin ve dolayısıyla hukuki durumun süreceğine olan güven ile yeni mükellefiyet getiren düzenlemeyle öngörülen kamu yararının karşılaştırılması gerekmektedir. Yani kamu yararı ile kişi yararı karşılaştırılmalıdır. Güven daha ağır ise geriye yürüme öngörülmemelidir. Ancak korunması gereken daha baskın bir kamu yararı varsa beklenti karşılanmayabilir ve geriye yürüme öngörülebilir.

Anayasanın 73. maddesi vergi ve benzeri mali yükümlülüklerde muafiyet, istisna ve indirimler ile oranlar konusunda Bakanlar Kuruluna yetki verdiğinden bu yetkinin geriye doğru yürütülerek kullanılması halinde de geriye yürütülen düzenleme sorunu doğabilmektedir.

Geriye yürütülen yasa hükümlerinin bireylerin lehine olması durumunda hukuk güvenliği ve/veya kanunların geriye yürümezliği ilkesinin çiğnendiği söylenemez ise de bu gibi durumlarda kurallar kendilerine değişiklik öncesi uygulanan bireyleri ile değişiklik sonrası uygulanan bireyler arasında ciddi bir eşitsizlik sebebi olacağı söylenebilir.

4.ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA VERGİ KANUNLARININ GERİYE YÜRÜMEZLİĞİ

1982 Anayasasında sadece ceza kanunlarının geriye yürütülmeyeceğine dair hüküm bulunup, vergi kanunlarının geriye yürütülmeyeceğine dair açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla beraber Anayasa Mahkemesi ve Danıştay hukuk güvenliği ve kanunların geriye yürümezliği ilkelerine göre denetim yapmaktadır.

Örneğin Danıştay içtihadı birleştirme kurulu E.1988/5, K.1989/3 3.7.1989 tarihli kararıyla 3239 sayılı Kanunla 233 sayılı vergi usul kanununun 112. maddesiyle gecikme faizinin değişikliğin yürürlüğe girdiği 1.1.1986 tarihinden önceki vergilendirme dönemlerine ait tarhiyatlara da uygulanamayacağı yönünde karar vererek bahsedilen ilke çerçevesinde hareket etmiştir.

Anayasa Mahkemesi yaptığı denetimlerde hukuk devleti, hukuk güvenliği ve kanunların geriye yürümezliği ilkeleriyle beraber ölçülülük ilkesine de vurgu yapmaktadır. Anayasa Mahkemesinin yorumunun genel olarak Alman Anayasa Mahkemesi içtihatlarına benzediği söylenebilir. Örneğin, Anayasa Mahkemesi gerçek olmayan geriye yürümeyi Anayasaya uygun bulmaktadır. Yukarıda sayılan ve kamu yararının gerektirdiği hallerde hedeflenen kamu yararının baskın olması hallerinde gerçek geriye yürümeler de Anayasaya uygun bulunabilmektedir. Bununla beraber Anayasa Mahkemesi gerçek geriye yürümenin hukuk güvenliği ilkesini ihlal ettiğine de karar verebilmektedir.

Anayasa Mahkemesi, vergi kanunlarının geriye yürütülmesini tespit ederken 233 sayılı Vergi Usul Kanununun 19. Maddesindeki "*vergi alacağı vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu veya hukuki durumun tekemmül ile doğar*" tanımdan hareketle vergiyi doğuran olaya vurgu yapmaktadır (AYM, E.1995/6, K.1995/29; E.2001/346, K.2003/2; E.2001/36, K.2003/3). Vergiyi doğuran olay malın teslimi, gelirin elde edilmesi gibi anlık bir olaya bağlanmakla birlikte vergilerin dönemselliği ilkesi gereği genellikle vergiyi doğuran işlemler ayrı ayrı değil, dönem boyunca tüm işlemlerin toplamıyla dönem sonunda vergiyi doğuran olay tamamlanmış olarak kabul edilmekte ve vergi tarh ve tahakkuk edebilir aşamaya gelmektedir. Gelir ve kurumlar vergisi için dönem yılı ifade ederken KDV için ayı ifade etmektedir.

Vergiyi doğuran olayı gerçek ve gerçek olmayan geriye yürüme ile ilişkilendiren Anayasa Mahkemesi, gerçek olmayan geriye yürümeleri Anayasaya uygun bulmaktadır. Örneğin Mahkeme, 3.12.1988 tarihinde kabul edilen 3505 sayılı Yasanın 18. Maddesiyle hayat standardı esasının 1.1.1988 tarihinden itibaren uygulanmasına dair hükmü vergi yasalarının geriye yürümezliği başlığı altında incelemiş ve geriye yürümezliğin her yasa için egemen bir özellik olduğu, ancak kamu yararı gibi zorunlu nedenlerle geriye yürüme durumunda önceyi etkilemenin söz konusu olabileceği, yükümlüler arasında eşitsizliğe yol açmayan ve yükümlülerin yararına olan durumların hukuksal güvenliğe aykırı olmayacağı, düzenlemenin gerçek geriye yürüme olmadığı ve anayasaya aykırı geriye yürüme bulunmadığı gerekçesiyle anayasaya uygun bulmuştur (AYM, E.1989/6, K.1989/42). Bahsedilen kararda Mahkeme, gerçek ve gerçek olmayan geriye yürüme ayrımı yaparak gerçek olmayan geriye yürümelerin anayasaya

uygun olacağına dair bir içtihat geliştirmiştir. Aynı zamanda kamu yararı kavramına vurgu yaparak geriye yürümelerin kamu yararına yapılması gerektiğinin de altını çizmiştir.

Anayasa Mahkemesi, 4605 sayılı yasanın 5. maddesiyle 30.11.2000 tarihinde yürürlüğe giren ve Gelir Vergisi Kanunu'na eklenen Geçici 58. maddesiyle hayat standardı esasının 2000 yılı vergilendirme döneminde uygulanmasını esas alan hükmü, hükmün vergilendirme dönemi kapanmadan ve hukuki sonuçlarını doğurmadan yürürlüğe girdiğini ve 2000 yılı vergilendirme dönemi için uygulanacağını belirterek önceki yasa yürürlükte iken başlamakla birlikte henüz sonuçlanmamış hukuksal ilişkilere yeni yasa kuralının uygulanmasını geriye yürüme olarak nitelendirilemeyeceğine, vergiyi doğuran olay tamamlanmadan yürürlüğe giren kuralın uygulanmasının, mükelleflerin hukuksal güvenliklerini sarsmayacağına karar vererek önceki içtihadına benzer bir gerekçeyle gerçek olmayan geriye yürümeyi anayasaya uygun bulmuştur. Kararda Mahkeme, geriye yürümenin tespiti için vergiyi doğuran olayın ne zaman gerçekleştiğine bakılması gerektiğini, Gelir Vergisi Kanununun 1. maddesine göre gelirin bir takvim yılı içinde elde edilen kazanç ve iratların safi tutarı olduğuna vurgu yapmıştır (AYM, E.2001/392, K.2003/60).

Bununla birlikte Anayasa Mahkemesinin vergiyi doğuran olay yerine farklı unsurları dikkate alarak hükmün geriye yürütülüp yürütülmediğini incelediği ve geriye yürümezlik ilkesini dar yorumlayarak genellikle geriye yürümeleri Anayasaya uygun bulduğu değerlendirilmektedir (Tekbaş, 2009, s.278-279).

2.1.2004 tarihinde çıkarılan 5035 sayılı Yasa motorlu taşıtlar vergisini arttıran düzenlemenin 1.1.2004 tarihinde yürürlüğe girmesinin anayasaya aykırılığı iddiasını inceleyen Mahkeme, taksitlerin ödeme süresi (önceki yıla ait motorlu taşıtlar vergisi taksitlerinin takip eden yılın Ocak ve Temmuz aylarında ödenmesi gerekmektedir) geçmemiş motorlu taşıtlar vergisi miktarını arttıran düzenlemeyi taksitlerin ödeme süresinin geçmediği gerekçesiyle Anayasaya aykırı bulmamıştır (AYM, E.2004/14, K.2004/84).

Mahkeme, *"197 sayılı Yasa'nın 9. maddesine göre, 2004 yılı motorlu taşıtlar vergisi, 1.1.2004 tarihi itibariyle tarh, tebliğ ve tahakkuk etmiş, ancak birinci ve ikinci taksitlerin ödeme süresi geçirilmeden dava konusu kuralla; önceki Yasa döneminde başlamış ve henüz sonuçları doğmamış bir hukuksal ilişki, yeniden düzenlendiğinden bu durumun geriye yürüme olarak nitelendirilmesi olanaklı değildir."* gerekçesine dayanmıştır.

Bilindiği gibi bir servet vergisi niteliğinde olan motorlu taşıtlar vergisi, 197 sayılı Yasa'nın 9. maddesine göre, her takvim yılının Ocak ayı başında kendiliğinden tarh ve tahakkuk ederek Ocak ve Temmuz aylarında da iki eşit taksitte ödenmektedir.

Mahkeme bu kararında hukuki ilişkinin sonuçlanmasını tespitte motorlu taşıtlar vergisinin bağlandığı veya vergiyi doğuran olay yerine, motorlu taşıtlar vergisinin taksit ödeme zamanını esas alarak geçmişe yürütmeyi tespit etmiş ve geçmişe yürütmeyi tespitte yeni bir kriter kullanmıştır.

Vergi tekniği özelliklerinin detayına girilerek yapılan gerekçelendirme eleştiri konusu yapılmış ve Mahkemenin gerekçesi doğru kabul edilse bile düzenlemeyle bireylerin hukuki güvenliğinin zedelendiği gerçeğinin değişmediği ifade edilmiştir (Özgüven, 2007, s.97-98).

1994 ekonomik krizi sonrasında doğan kaynak ihtiyacını gidermek amacıyla 4.5.1994 tarihinde kabul edilen 3986 sayılı Kanun ile gelir veya kurumlar vergisine ilişkin olarak 1994 takvim yılında verilmesi gereken yıllık, özel veya münferit beyannamelerdeki matrahlar (1993 yılı matrahları) üzerinden %10 ekonomik denge vergisi ödenmesini getiren düzenlemenin Anayasaya aykırılığını inceleyen Mahkeme:

"Ekonomik Denge Vergisi'nde, vergiyi doğuran olay, kişinin 3986 sayılı Yasa'da yükümlülüğü belirleyen kapsam içine girmesi ve 2. maddedeki olayların meydana gelmesidir. Ekonomik Denge Vergisi, Devletin egemenlik gücüne dayanarak koyduğu yeni bir vergidir. Bu anlamda Ekonomik Denge Vergisi, Gelir ve Kurumlar vergisine ek bir vergi olmayıp başlı başına bir vergidir. Ancak, bir yıl önceki kazançlara göre beyan edilen matrah üzerinden alınmaktadır. Bu vergide vergiyi doğuran olay, beyanname verilmesi olduğuna ve beyannameler de 1994 yılında verildiğine göre geriye yürümeden söz konusu değildir." Gerekçesiyle düzenlemeyi anayasaya uygun bulmuştur (AYM, E.1994/80, K.1995/27).

1994 yılında kabul edilen 3986 sayılı aynı Kanun ile 1993 yılı serbest meslek kazançları üzerinden vergi alınmasını öngören düzenlemeyi de Mahkeme:

"Maddede geçen ücret gelirleri 1993 yılında elde edilen ücretlerdir. Götürü usule tabi gelir vergisi yükümlüleri yönünden ise, 1994 yılına ilişkin götürü matrahlar ekonomik denge vergisinin de matrahı sayılmıştır. Ancak, ekonomik denge vergisi ekonomik koşulların gerektirdiği finansman ihtiyacını karşılamak için Devletin egemenlik gücüne dayanarak koyduğu yeni bir vergidir. Bu anlamda gelir ve kurumlar vergisine ek olmayıp başlı başına bir vergidir. Bir yıl önceki kazançlara ilişkin matrahlar üzerinden alınması, geriye dönük vergi koyma anlamına gelmez." (AYM, E.1995/6, K.1995/29) Gerekçesiyle Anayasaya uygun bulmuştur.

Yine Mahkeme aynı şekilde 3986 sayılı aynı yasa ile 1993 yılı envanteri kayıtlarında yer alan varlıkların net değeri üzerinden net aktif vergisi (servet vergisi) almayı öngören düzenlemenin iptali iddiasını, düzenlemeyle yeni bir vergi getirildiğini kabul ederek ve bu yeni vergi için vergiyi doğuran olay ve vergi döneminin ayrı olduğunu dile getirerek düzenlemeyi anayasaya uygun bulmuştur (AYM, E.1994/85, K.1995/32).

Mahkeme: *"Net Aktif Vergisi, ülkenin ekonomik koşullarının gerektirdiği ivedi finansman gereksiniminin karşılanması için konulmuş yeni bir vergidir. Net Aktif Vergisi matrahının 1993 yılına ilişkin kimi malî veriler üzerinden saptanması, vergiyi doğuran olay veya hukuksal durumun 1993 yılında gerçekleştiği anlamına gelmez. Başka bir anlatımla, hukuksal anlamda geçmişe dönük bir vergilendirme sözkonusu değildir"* gerekçesiyle iptal istemini reddetmiştir.

Bahsedilen üç kararda Mahkemenin yeni vergi ve bu vergiler için vergiyi doğuran olayın farklı olduğu yorumu eleştirilmiştir (Aydın ve Gerek, 2010, s.338-339). Mahkemenin bunu yapmak yerine gerekçesini ülkenin içinde bulunduğu kriz nedeniyle finansman ihtiyacı yönündeki kamu yararına dayandırması halinde bu şekilde eleştirilmeyeceği, bunun yerine vergi ilkelerini kabul edilemeyecek derecede farklı bir yorumlamayı tercih ettiği belirtilmekte ve bu durumun kendisinin kararlarının güvenirliğini tartışmalı hale getirdiği ifade edilmektedir (Tekbaş, 2009, s.281-285).

Esasen Mahkemenin ekonomik kriz sonrasında çıkarılan gerçek geriye yürür mahiyetteki net aktif vergisi ve ekonomik denge vergisi benzeri düzenlemeleri Alman Anayasa Mahkemesi içtihadına paralel olarak ekonomik kriz durumlarında kamu yararı gereği gerçek geriye yürümenin istisnaları kabul ederek iptal etmediği, ancak gerekçesini doğrudan kamu yararı ve geriye yürümelerin istisnasına dayandırmak yerine vergiyi doğuran olayı her bir yeni vergi için yeniden yorumlayarak farklı bir kritere ve gerçek geriye yürümenin bulunmadığına dayandırdığı düşünülmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 26.11.1999 günlü, 4481 sayılı "17.8.1999 ve 12.11.1999 Tarihlerinde Marmara Bölgesi ve Civarında Meydana Gelen Depremin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpları Gidermek Amacıyla Bazı Mükellefiyetler İhdası ve Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"un 1998 yılı kazanç ve iratlarına da ek yükümlülük getiren hükümlerinin iptal istemini, Yasa'nın genel gerekçesinde de belirtilen deprem nedeniyle oluşan ekonomik kayıpların giderilmesi ve toplumsal dayanışmanın sağlanması gibi sosyal ve ekonomik koşulların zorunlu kıldığı nedenlerle, ek vergi getirilmesinde kamu yararının gözetildiğini belirtilerek reddetmiştir (AYM, E.1999/51, K.2001/63).

Mahkeme, bu kararıyla 1994 krizi sonrasında çıkarılan düzenlemeyle çok benzer bir biçimde 1999 depremi sonrasında geriye yürütülen kanunu da Anayasaya uygun bulmuş, ancak bu defa kanunun aslında geriye yürütülmediği şeklindeki zorlama yorum yerine doktrindeki eleştirileri de dikkate alarak kamu yararına vurgu yapmış ve kamu yararı ve mali güce göre vergilendirme ile vergi yükünün adaletli ve dengeli dağıtımı ilkelerine aykırı olmadığı gerekçesiyle iptal istemini reddetmiştir. Mahkeme geriye yürümeden bahsetmese de zımnen geriye yürümeyi kabul ettiği, ancak kamu yararı gerekçesiyle başvuruyu reddettiği anlaşılmaktadır.

Anayasa Mahkemesi, vergi hukukunda geriye yürümenin söz konusu olup olmadığının saptanabilmesi için vergiyi doğuran olayın ne zaman doğduğunun tespit edilmesi gerektiğinin üzerinde durmakta ve verginin doğumunu Vergi Usul Kanununa atıf yaparak açıklamaktadır. Mahkemeye göre, vergiyi doğuran olay meydana geldiği anda yürürlükte olan yasa uygulanacaktır (AYM, E.2001/36, K.2003/3).

Anayasa Mahkemesi, 5766 sayılı kanunla yapılan geriye yürümeyi ise önceki içtihatlarından farklı olarak Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir.

5766 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun ile kamu alacağından sorumlu olan şirket ortak ve yöneticilerinin sorumluluklarında değişiklikler yapılmış ve Kanunun Geçici 1. maddesi ile kamu alacağı, 5766 sayılı Yasanın yürürlüğe girdiği 2008 yılından çok önce doğmuş olsa da, 6183 sayılı Yasada yapılan değişiklikler ve eklenen hükümlerin, hükümlerin yürürlüğe girdiği tarih itibariyle tahsil edilmemiş amme alacaklarına da uygulanması öngörülmüştür.

5766 sayılı Yasanın 3 maddesi ile 6183 sayılı Yasanın 35. maddesinde[1] yapılan değişiklik ve ilave ile ortakların, şirketten tamamen veya kısmen tahsil edilemeyen ve tahsil edilemeyeceği anlaşılan amme alacağından sermaye hisseleri oranında doğrudan doğruya sorumlu olacakları, şirketteki sermaye payını devreden ortağın devralanla birlikte önceki döneme ait alacaktan müteselsilen sorumlu olacakları ve amme alacağının doğduğu ve ödenmesi gerektiği zamanlarda pay sahiplerinin farklı şahıslar olmaları halinde bu şahısların, amme alacağının ödenmesinden yine müteselsilin sorumlu tutulacağı öngörülmüştür.

Ayrıca 5766 sayılı Yasa ile amme alacağının doğduğu ve ödenmesi gerektiği zamanlarda kanuni temsilcilerin ve idare edenlerin farklı şahıslar olmaları halinde bu şahısların, amme alacağının ödenmesinden müteselsilen sorumlu tutulacakları hükmü ile kamu ihaleleri kapsamında yapılacak ödemeler ile devlet yardım ve teşviklerinde de vadesi geçmiş borcun bulunmadığına dair belge aranması zorunluluğu getirilerek sorumluluğun etkisi arttırılmıştır. 5766 sayılı Kanunun geçici 1. Maddesi geriye dönük olarak şirket ortakları aleyhine yeni takip kuralları koymaktadır (Özbek, 21.1.2011). Yapılan değişiklikler ve eklenen hükümler düzenlemenin 7-8 yıl önce tamamlanmış hukuki işlem ve durumlara dahi uygulanabilmesini mümkün kılmaktaydı.

Bahsedilen düzenleme ile kamu alacaklarının ilgili tüm ortaklardan istenebilmesi ile daha hızlı ve daha yüksek oranlı tahsilinin sağlanmasının amaçlandığı, ancak Kanunun geçici 1. maddesiyle vergi ve benzer yükümlülüklerden doğan sorumluluğun geçmişe yürütülmesi hukuk güvenliği ilkesi ve bireylerin hukuk devletine olan inancı sarsacağı ve istikrarsızlığa neden olacağı eleştirisi yapılarak olumsuz sonuçların ortaya çıkmaması için yasalara gösterilen güven ve saygıdan kaynaklanan oluşumların sonuçlarının korunması gerektiği (AYMK, E.1989/11, K.1989/48) şeklinde eleştiriler yapılmıştır.

---

[1] (29.07.1998 gün ve 4369 sayılı Kanunun 21. maddesi ile değişmiştir.) Limited şirket ortakları, (DEĞİŞİK: İbare; 06.06.2008 - 5766/3 mad) şirketten tamamen veya kısmen tahsil edilemeyen veya tahsil edilemeyeceği anlaşılan amme alacağından sermaye hisseleri oranında doğrudan doğruya sorumlu olurlar ve bu Kanun hükümleri gereğince takibe tabi tutulurlar.

(EK: Fıkra; 06.06.2008 - 5766/3 mad.) Ortağın şirketteki sermaye payını devretmesi halinde, payı devreden ve devralan şahıslar devir öncesine ait amme alacaklarının ödenmesinden birinci fıkra hükmüne göre müteselsilen sorumlu tutulur.

(EK: Fıkra; 06.06.2008 - 5766/3 mad.) Amme alacağının doğduğu ve ödenmesi gerektiği zamanlarda pay sahiplerinin farklı şahıslar olmaları halinde bu şahıslar, amme alacağının ödenmesinden birinci fıkra hükmüne göre müteselsilen sorumlu tutulur.

Ayrıca kamu alacaklarının takip ve tahsilini hızlandırmak ve kolaylaştırmak ile hileli işlemler ile kamu alacağının takip ve tahsilini zorlaştıranların engellenmesi makul bir gerekçe olabileceği, ancak iyi niyetli olan veya bu amacı taşımayan eski şirket ortağı bireylerin aleyhine takip yapılması ile hukuk güvenliği ilkesinin ihlal edilebileceği, 5766 sayılı Yasada iyi niyetli bireylerin menfaatlerini ve mükellef haklarını teminat altına alıcı düzenleme bulunmadığı şeklinde (Doğrusöz, 15.1.2011) saptamalar yapılmıştır.

Anayasa Mahkemesi, bahsedilen düzenlemenin iptali istemiyle yapılan başvuruyu incelemiş ve verdiği kararın gerekçesine öncelikle düzenlemenin anlam ve kapsamını ortaya koyarak daha önceki kararlarında eleştiri konusu yapılan borcun vadesi veya tahsil zamanı yerine vergiyi doğuran olayı esas alarak geriye yürümenin var olduğunu tespit etmiştir (AYM, E.2009/39, K.2011/68). Mahkeme bu yorumuyla eleştiri konusu yapılan içtihadından vazgeçmiştir.

Gerekçede ayrıca geriye yürümeyi gerekli kılan kamu yararı incelenmiş ve Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde gerekli kaynağın elde edilmesi adına vergi ve diğer kamu alacaklarının takip ve tahsili için hukuki düzenlemeler ve ayrıcalıklı yetkilerle kolaylık ve hızlılık sağlanmasının doğal olduğu, bununla birlikte bu konuda bireylerin hakları ve hukukun genel ilkelerinin de göz önünde bulundurulmasının hukuk devletinin bir gereği olduğu ifade edilmiştir.

Esasen devletin vergi alacağını garantiye almak ve vergi tahsilâtını arttırmak için yapacağı düzenlemelerin vergi idaresine karşı dürüst ve sorumlu vatandaşların haklarını gözetilerek ve korunarak yapılması, dürüst mükelleflerin haklarını koruyucu önlemleri ihtiva etmesi gerekmektedir. Bunun yanında vergi alacağını garantiye almak ve vergi tahsilâtını arttırmanın geçmişe dönük sorumluluk getirmeden iyi bir vergi ve denetim sistemi kurmak gibi yöntemleri bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Geçmişe yürütülür düzenlemeler iyi işleyen bir sistem kurmak yerine kolaycılığa kaçmak ve dürüst mükelleflerin haklarına zarar vermek anlamına gelmektedir.

Vergi idaresine karşı dürüst ve sorumlu bir vatandaşın 5766 sayılı Yasanın yürürlülük tarihi öncesi bir dönemde sahibi olduğu ve daha sonra hisselerini devrettiği limited şirketin, kendisinin ortak olduğu dönemde tahakkuk etmiş, hisselerini devrettikten sonraki bir dönemde ödenmesi gereken kamu borcundan kendisinin ortak olduğu dönemde öngörülmeyen bir sorumluluk ile mükellef tutulması, devlete ve hukuka olan güvenini sarsar ve hukuk güvenliği ilkesiyle bağdaşmaz. Getirilen düzenlemenin amacı farklı olsa da iyi niyetli kişilerin haklarını zedeleyici sonuçlar doğurabilmektedir.

Mahkeme, elde edilmek istenen kamu yararı ile düzenlemenin sonuçlarını kıyaslayarak "*5766 sayılı Kanunun yürürlük tarihinden önce doğmuş ve ödenmesi gereken kamu alacağından sorumlu oldukları dönemde öngörülmeyen sorumluluklar ile yükümlü tutulmaları, diğer bir anlatımla geçmişe yönelik sorumluluklarının arttırılması bireylerin hukuka olan güven duygusunu zedeler ve hukuk güvenliği ilkesi ile bağdaşmaz.*" gerekçesiyle düzenlemeyi Anayasaya aykırı bulmuştur. Mahkeme ayrıca iptal edilen hükmün bireyleri üzerinde devam eden etkisine son vermek için gerekçesi yayınlanıncaya kadar geçici 1. maddenin yürürlüğünü de durdurmuştur.

Gerçekten de kanunun değişmeden önceki hükümlere göre şirket ortağı olan veya hisse devri yolu ile ortaklığı bırakan şahıslar ile kanuni temsilcilerin sonraki yıllarda getirilecek sorumluluğa göre konumlarını belirlemeleri ve ticari faaliyetlerini sürdürmeleri beklenemez. Yasaların, bireylerin hareket ve davranışlarını planlamalarını sağlayacak kesinlik ve sürekliliği göstermeleri gerekmektedir.

Örneğin, 2007 yılında tüm ticari faaliyetlerini kanunlara uygun biçimde gerçekleştiren limited şirket ortağı A şahsının, 2008 yılında geçmiş yıl ile ilgili kurumlar vergisi beyannamesini de doğru biçimde vergi idaresine teslim edip, vergi ödeme zamanı gelmeden hisselerini usulüne uygun bir biçimde B şahsına devrettiğini ve B şahsının şirketin 2007 yılı kurumlar vergisini zamanında ödemediğini varsayalım. 5766 sayılı Yasanın Geçici 1. maddesiyle geri yürütülen 6183 sayılı Yasanın 35. maddesine göre bahsedilen kamu alacağının tahsil edilemeyeceği anlaşıldığında, bu alacak tamamen iyi niyetli A şahsından istenebilecektir. Oysa A şahsının tüm işlemleri yasal olduğu gibi vergi idaresini aldatmaya yönelik de değildir. Getirilen düzenleme iyi niyetli ve olağan hisse devir işlemlerini de önleyici etkiler doğurarak ekonomiyi olumsuz etkileyecek ve bireylerin devlete olan güvenini sarsacaktır.

5.SONUÇ

Ceza kanunları gibi açık Anayasal dayanağı bulunmasa da vergi yasalarının geriye yürütülmemesi de anayasal ilkeler çerçevesinde bir temele sahip olup, hukuk devleti ve hukuk güvenliği ilkelerinin alt unsuru olarak bireylerin işlem ve eylemlerini mevcut düzenlemelere göre yapabilmelerini, dolayısıyla işlem ve eylemlerinin sonuçlarını ve devletin bunlara karşı tepkilerini (vergi alma, yaptırım, izin verme vs.) öngörebilmelerini sağlayarak hukuka güven duyulmasını temin eder.

Vergi yasalarının geriye yürümezliği birçok ülkede yüksek yargı organlarının hukuk devleti kapsamında geliştirdikleri içtihatlar ile hukuki bir zemin kazanmıştır. Anayasa Mahkemesi de Alman Anayasa Mahkemesi içtihadına benzer bir görüşü kabul ederek vergi yasalarının geriye yürütülmesinin Anayasaya uygunluğunu gerçek ve gerçek olmayan geriye yürüme ayrımıyla denetlemekte ve gerçek olmayan geriye yürümeleri Anayasaya uygun bulmaktadır.

Mahkeme, gerçek ve gerçek olmayan geriye yürümeyi genellikle hukuki sonuçların doğması ile vergiyi doğuran olay ve yasanın yürürlük tarihine göre tespit ettiği, ancak bazı kararlarında bunun yerine vergi taksitlerinin ödeme süresine göre bir belirleme yaptığı görülmüştür. Mahkemenin bu yaklaşımı eleştirilmiş ve Mahkeme bu yöntemi devam ettirmemiştir.

Mahkemenin ekonomik kriz ve tabii afet sonrasında geriye yürütülen yasalarda ise bu durumları gerçek geriye yürümenin istisnaları kabul ederek Anayasaya uygun bulduğu, ancak farklı gerekçelere dayandığı anlaşılmaktadır.

1994 Ekonomik krizi sonrasında geçmişe yürür şekilde çıkarılan vergi yasalarında Mahkemenin bu vergileri yeni vergiler olduğu ve bu vergiler için vergiyi doğuran olayın yasa ile doğduğunu kabul ederek gerçek geriye yürüme bulunmadığı gerekçesine dayandığı görülmektedir. Bu yöntem eleştiri konusu yapılmış bunun yerine doğrudan kamu yararına atıf yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Mahkeme 1999 depremi sonrasında çıkarılan geçmişe yürür vergi yasası için ise eleştiri konusu yapılan yöntemi terk ederek doğrudan kamu yararına atıf yapmış ve tabii afet sonrası çıkarılan yasaları gerçek geriye yürümenin istisnası olarak kabul etmiştir.

Mahkeme 5766 sayılı yasanın geçici 1. maddesiyle vergi sorumluluğunun geçmişe yürütülmesini Anayasaya aykırı bularak iptal etmiş ve bireyler üzerindeki etkisine son vermek için yürürlüğünü durdurmuştur. Mahkemenin daha önce devletin kriz sonrası finansman ihtiyacı veya genel kaynak ihtiyacı gibi durumları gözeterek aldığı Anayasaya uygunluk kararların aksine bu kararıyla vergi yasalarının geriye yürütülmesi karşısında daha etkin ve bireylerin haklarını koruyucu bir duruş sergilediği görülmektedir.

Mahkemenin yürürlükteki düzenlemenin ve dolayısıyla hukuki durumun süreceğine olan güven ile yeni ve sorumluluğu arttıran düzenlemeyle öngörülen kamu yararını, yani kamu yararı ile kişi yararını karşılaştırdığı ve güven daha ağır ise geriye yürümeyi Anayasaya aykırı bulduğu anlaşılmaktadır.

Zira bu tür düzenlemeler vergi idaresine karşı dürüst ve sorumlu mükelleflerin haklarına zarar verebilmekte ve bu mükelleflerin hukuka duyduğu güveni sarabilmektedir. Örneğin, 5766 sayılı Yasa'nın yürürlülük tarihi öncesi bir dönemde sahibi olduğu ve daha sonra hisselerini devrettiği limited şirketin, kendisinin ortak olduğu dönemde tahakkuk etmiş, hisselerini devrettikten sonraki bir dönemde ödenmesi gereken kamu borcundan kendisinin ortak olduğu dönemde öngörülmeyen bir sorumluluk ile mükellef tutulması, devlete ve hukuka olan güvenini sarsar ve hukuk güvenliği ilkesiyle bağdaşmaz.

Vergi yasalarında gerçek geriye yürüme durumlarında kriz, doğal afet veya savaş sonrası oluşan acil ve öncelikli kamu kaynağı ihtiyacını karşılamak amacı dışında gerçek geriye yürütülür vergi ihdas eden düzenlemelerin veya 5766 sayılı yasanın geçici 1. maddesinde olduğu gibi yeni getirilen vergi borcundan doğan sorumluluğu geçmişe yürütür düzenlemelerin yapılmaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akıllıoğlu, Tekin, (1984), Yasaların Zaman Bakımından Uygulanmasına İlişkin Bazı Sorunlar, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 3.

Aktan, Coşkun Can ve Gencel, Ufuk, (2003), Türkiye'de Geriye Doğru Vergilenme ve Verginin Hukukiliği İlkesinin İhlali, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 5, S: 1.

Altundiş, Mehmet, (2008), Hukuki Güvenlik İlkesi, *Yasama dergisi*, Sayı:10.

Aydın, Ali Rıza ve Gerek, Şahnaz, (2010), *Anayasa Yargısı ve Vergi Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayınları.

Doğru, Osman ve Nalbant, Atilla, (2013), *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar*, 2. Cilt, Ankara, Pozitif Matbaa.

Doğrusöz, Bumin, Limited Şirket Ortağının Sorumluluğu Genişliyor, (11.2.2008), http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?YZR_KOD=156&HBR_KOD=90035, Referans Gazetesi.

Erdoğan, Mustafa, (2009), *Anayasa Hukuku*, Ankara, 5. Baskı, Orion Kitapevi.

Karakoç, Yusuf, (1996), Türk vergi hukukunda vergi kanunlarının anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi, *Anayasa Yargısı 13*, Ankara Anayasa Mahkemesi Yayınları.

Öncel, Mualla; Kumrulu, Ahmet ve Çağan, Nami, (2002), *Vergi Hukuku*, Ankara, 10. Bası, Turhan Kitapevi.

Özbek, İbrahim, (21.1.2011), 5766 Sayılı Kanunun Geçici 1. Maddesi Anayasaya Aykırıdır, http://www.ibrahimozbek.net/vergi-davalari/146-5766-sayili-kanunun-gecici-1-maddesi-anayasaya-aykiridir.html.

Özbudun, Ergun, (2009), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 10. Baskı, Yetkin Yayınları.

Özgüven, Volkan, (2007), *Türk Vergi Hukukunda Geriye Yürümezlik İlkesi*, Ankara, Maliye ve Hukuk Yayınları.

Tan, Turgut (1970), *İdari İşlemin Geriye Alınması*, Ankara, SBF Yayınları.

Tekbaş, Abdullah, (2009), *Vergi Kanunlarının Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi: Türkiye Değerlendirmesi*, Ankara, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Yayın No:396.

Anayasa Mahkemesi Kararları

AYM, 30.11.2007 günlü, E.2006/61, K.2007/91 sayılı, 17.01.2008 günlü, E.2007/21, K.2008/40 sayılı ve 31.10.2013 günlü, E.2013/72, K.2013/126 sayılı kararlar

AYM, 14.11.2013 günlü, E.2013/24, K.2013/133 sayılı karar

AYM, 2012/1035 sayılı Bireysel Başvuru kararı, 17/72014, § 43

AYM, 22.5.2013 günlü, E.2013/39, K.2013/65 sayılı karar

AYM, 7.11.1989 günlü, E.1989/6, K.1989/42 sayılı karar, AMKD, s.25, s.387-419.

AYM; 16.1.2003 günlü, E.2001/36, K.2003/3, AMKD, S.39/1, s.360.

AYM, 7.11.1989 günlü, E.1989/6, K.1989/42, AYMKD, s.25, s.387-419

AYM, 6.7.1995 günlü, E.1995/6, K.1995/29 sayılı, 14.1.2003 günlü, E.2001/346, K.2003/2 sayılı ve 16.1.2003 günlü, E.2001/36, K.2003/3 sayılı kararları

AYM, 7.1.1989 günlü, E.1989/6, K.1989/42 sayılı kararı

AYM, 4.6.2003 günlü, E.2001/392, K.2003/60

AYM, 23.6.2004 günlü, E.2004/14, K.2004/84 sayılı kararı

AYM, 6.7.1995 günlü, E.1994/80, K.1995/27

AYM, 6.7.1995 günlü, E.1995/6, K.1995/29 sayılı karar

AYM, 13.7.1995 günlü, E.1994/85, K.1995/32 sayılı karar

AYM, 28.3.2001 günlü, E.1999/51, K.2001/63 sayılı karar

AYM, 16.1.2003 günlü, E.2001/36, K.2003/3 sayılı karar

AYMK, 12.12.1989 günlü, E.1989/11, K.1989/48, AMKD, S.25, s.420

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

AİHM, Sporrong ve Lönnroth/İsveç, B. No: 7151/75 ve 72/52/75, 23.9.1982, § 69
AİHM, Lithgow ve Diğerleri/İngiltere, B. No: 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81; 9266/81; 9313/81; 9405/81, 8.7.1986 § 110
AİHM, Malonei/İngiltere, B. No: 8691/79, 2.8.1984, §§ 66-68
AİHM, A,B ve C/İngiltere, B.No: 8531/79

HİNDİSTAN OMBUDSMANI: YAPISAL-KURUMSAL VE İŞLEVSEL YÖNLERİ

Kadir Caner DOĞAN
Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

ÖZET: Ombudsman, genel anlamıyla kamu yönetimine ait bir kavramdır ve hak ve yetki ihlaline uğrayan vatandaşların devlet kurumları karşısında savunuculuğunu ve koruyuculuğunu yapmaktadır. Dünyanın tüm kıtalarında farklı devlet düzeylerinde uygulama alanı bulan ombudsman, Asya'da da uygulanmaktadır. Bu makalenin amacı, Asya'dan Hindistan Ombudsmanı'nın yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak bilgi verilmesidir. Bu bağlamda da ombudsmanın Hindistan demokrasisi ve kamu yönetimi açısından yeri ve önemi üzerinde durulmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asya, Ombudsman, Kamu Yönetimi, Hindistan.

INDIA OMBUDSMAN: ASPECT OF STRUCTURAL-INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL

ABSTRACT: Generally the ombudsman is a concept belonging to the public administration and citizens who suffered violation of rights and powers is to advocate and retention across government agencies. Ombudsman which find application in various state-level in all continents of the World, has been carried out in Asia. The purpose of this article, is given information about Indian Ombudsman depending on structural-institutional and functional aspects. In this way, in terms of India's democracy and public administration of the ombudsman are asked to focus on place and importance.
Keywords: Asia, Ombudsman, Public Administration, India.

Jel Kodu: H-83.

1. Giriş

Ombudsman, hak veya yetki gaspına uğrayan vatandaşların yardımcısı, koruyucusu ve avukatı olarak adlandırılmaktadır ve asıl olarak siyaset, kamu yönetimi ve devlete ilişkin bir kavramdır. Bu nedenle bir bölgenin, devletin ya da kıtanın ombudsmanlığını incelemek, o incelenen yer hakkındaki siyasal örgütlenme şekli, devlet-vatandaş ilişkileri ve demokrasi seviyesi hakkında bir takım ipuçları verebilir.

Günümüzde dünyanın tüm kıtalarına yayılmış olan ombudsman veya ombudsmanlık kurumu, ülkelerin önemli idari reform konularından biri haline gelmiştir. Ombudsmanlık, daha öncesinde bu kurumu tecrübe etmiş ve uygulamış ülkelerin başarılı uygulamaları ile henüz bu kurumu kendi bünyelerine adapte etmeyen ülkelerin de dikkatini çekmiş, uygulama alanı bulmuş ve yaygınlık kazanmıştır.

Dünyanın farklı kıtalarından biri olan Asya'da da ombudsmanlık kurumları farklı devletlerde kurulmuştur. Bu makalenin amacı, dünyanın farklı kıtalarına yayılmış olan ombudsmanlık kurumunun bir Asya ülkesi olan Hindistan üzerinden açıklanmasıdır. Bu amaçla makalede, Hindistan Ombudsmanlık Kurumu'na ilişkin yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda da ombudsmanlık kurumunun Hindistan demokrasisi ve kamu yönetimi açısından önemi, sağladığı avantajlar ve kazanımlar üzerinde durulmaktadır.

Bu çerçevede çalışmada öncelikle ombudsman ile ilgili genel düzeyde bilgi verilecektir. İkinci bölümde de Hindistan Ombudsmanlık Kurumu'nun yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerinin açıklanması yapılacaktır. Ayrıca bu çalışmada; İngilizce ve Türkçe kaynaklardan yararlanılarak Hindistan'da ombudsmanlık incelemesi yapılması, bir Asya ülkesinde ombudsmanlığın hangi kural, kaide ve süreçler çerçevesinde uygulandığının belirlenmesi, ombudsmanın bir Asya ülkesi için öneminin ortaya konması ve bu çerçevede ombudsmanlığın dünya boyunca yayılımına ilişkin bir örnek verilmesi yöntemi tercih edilmiştir.

2. Ombudsman Kavramı

Ombudsman, kamu yönetiminin hatalı eylem ve işlemleri karşısında vatandaşlardan gelen şikâyetleri alan ve bu şikâyetler üzerine incelemeler ve denetlemeler yapan bağımsız bir yapıdır (Fowlie, 2008: 16). Ombudsmanın kamu yönetimlerinin işlemleri, eylemleri ve davranışları üzerinde geniş bir araştırma ve inceleme yetkisi vardır, ancak bu kurum, mahkemeler gibi bağlayıcı kararlar alamamaktadır (Yıldırım, 2014: 199). Ombudsman, kamusal otoriteler karşısında vatandaşlardan gelen şikâyetleri, objektif, dürüst ve ahlaki kural ve kaidelere bağlı olarak incelemekte ve vatandaşların kamu yönetimi karşısında savunuculuğunu üstlenmekte ve desteklenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla ombudsmanın nitelikleri arasında; bağımsızlık, tarafsızlık, kamu sorumluluğu, güvenilirlik gibi yönler bulunmaktadır (Abdioğlu, 2007: 85). Bunlara ek olarak ombudsmanın özellikleri arasında şunlar da bulunmaktadır (Uğurlu, 1997; Hill: 1976: 12):

- Kanunla kurulması,
- Özerklik,
- Kamu yönetiminin (idare) dışında görev yapması,
- Yasama ve yürütmeden bağımsız olarak çalışması,
- Uzman bir kurum olması,
- Tarafsızlık,
- Halk tarafından kolayca ulaşılabilen ve başvurulabilen bir kurum olması,
- Halkla kamu yönetimi arasında her iki tarafı da koruması.

Yukarıda sayılan ombudsmana ilişkin temel nitelikler ve özellikler, bir ombudsmanı ombudsman yapan yönlerdir. Nitekim ombudsmanın mutlaka bir yasal düzenlemeye bağlı olarak kurulması ve işlemesi, bağımsızlığı, tarafsızlığı ve özerkliği, kamu yönetimini dışarıdan denetlemesi, uzmanlığı, halk tarafından kolay ulaşılabilirliği ve sadece halkın değil aynı zamanda kamu yönetiminin de yardımcısı olması bu yönlerden bazılarıdır.

Akademik literatürde sıkça atıf alan ve kabul gören Uluslararası Barolar Birliği (International Bar Association-IBA)'nin yaptığı tanımlamaya göre ombudsman, anayasa ile yetkilendirilmiş ve Parlamento adına yasal bir eylemle hükümet kuruluşları, resmi makamlar ve kamu görevlileri veya o yönde hareket eden kurum ve kuruluşlar üzerinde inceleme görevi olan, kamu yönetiminin veya idarenin hatalı eylemlerine karşı önerilerde bulunan, hazırlamış olduğu raporu Parlamento'ya sunan ve yasal olarak Parlamento'ya sorumlu olan yüksek düzeyde bir kamu görevlisinin bağımsız olarak başında bulunduğu bir görevli veya kurumun adıdır (Sapers ve Zinger, 2010: 1513-1514; Eren, 2000: 82). Ayrıca Hill (1976: 12)'e göre ombudsman, *bir kamu otoritesi tarafından karar verildikten sonra idari denetimin performansının artırılmasında incelemeyi genişleten bir kurumdur ve incelemesi sonucunda raporlarını ilgili kamu otoritesine sunmaktadır*. Bundan başka açıklayıcı bir tanımlama yapan Oytan (1975: 195-196)'a göre de ombudsman, *"prensip itibariyle Parlamento tarafından atanan, ancak hükümete karşı olduğu kadar, Parlamento'ya karşı da bağımsız olan, yönetimin eylem ve işlemlerinden zarar gören kişilerin hiçbir şekle bağlı olmaksızın yaptıkları şikayetler üzerine harekete geçen, geniş bir soruşturma ve araştırma yetkisi ile donatılmış, yönetimin yaptığı haksızlıkları ortaya koymak, takdir yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek, mevzuata saygılı olmayı ve uygun hareket etmeyi temin etmek, icrai karakter taşımayan önerilerde bulunmak ve nihayet kamu hizmetlerinin daha iyi yürütülmesi için gerekli reformların yapılması önerisinde bulunmak amaçlarını güden"* bir kurumdur.

Anlaşıldığı gibi ombudsman, genel olarak Parlamento'dan aldığı yetki çerçevesinde vatandaşlardan gelen şikayetleri, sistematik kural ve kaideler ile değerlendiren, analiz eden ve sonuca ulaştıran, görevlerinde Hükümet ve Parlamento organlarından tamamen bağımsız ve tarafsız, hatalı bulduğu kamu yönetimi eylem ve davranışları karşısında olumsuzlukların düzeltilmesi için kamusal otoritelere ve çalışanlarına önerilerde bulunan, yıl içerisinde gerçekleştirmiş olduğu faaliyet ve işlemlerine yönelik yıllık bir faaliyet raporunu Parlamento'ya sunan, medya ve kamuoyu ile yoğun bilgi alışverişinde ve iletişimde olan bir yapılanmadır.

Ombudsmanın kökleri İsveç'e dayanmaktadır (Rowat, 1962: 545) ve bu kurumun varlığı 19. yy'a kadar gitmektedir (Ruppel-Schlichting, 2013: 271; Mitchell ve Doane, 1999: 116). Nitekim ombudsman, tarihte ilk olarak İsveç'te ortaya çıkmış ve anayasal bir organ haline gelmiştir (Erhürman, 1998: 90). İsveç'ten sonra ombudsman yapılanmasını kuran ülke, 1919 yılında İsveç sisteminden büyük oranda etkilenen Finlandiya olmuştur. Ombudsmanlık kurumu, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra aşama aşama ve dalga dalga olarak dünyanın çeşitli kıtalarına ve ülkelerine yayılım göstermiştir. Nitekim tarihte Finlandiya'dan sonra ombudsman sistemini 1955'te Danimarka, 1962'de Yeni Zelanda ve 1963'te Norveç kurmuştur. Günümüzde ombudsmanlık kurumu, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya, İsrail, Hindistan, Nijerya, Tanzanya, Gana, Polonya, Arjantin ve Portekiz'in de aralarında bulunduğu birçok ülkede ve kıtada ulus, bölge, kent ve belediye düzeyinde uygulanmaktadır (Büyükavcı, 2008: 10; Gellhorn, 1966: 293; Abedin, 2013: 262). Anlaşıldığı üzere ombudsmanlık kurumu, dünyaya mal olmuş gelişen bir kurum haline gelmiştir ve İsveç'ten sonra öncelikle diğer İskandinav ülkelerine ve buradan da başta Avrupa'nın çoğu ülkesi olmak üzere, Amerika, Okyanusya, Afrika ve Asya'ya kadar yayılmış ve gelişim göstermiştir (Doğan, 2014: 85-86). Bu kurumun II. Dünya Savaşı'ndan sonra, İsveç ve Finlandiya ülkelerini müteakip büyük bir yayılım ve gelişim göstermesinin nedenleri arasında; *"ülkelerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasal koşulların büyük etkisi, devlet tarafından üstlenilen işlevlerin ve görevlerin artması, halkın eğitilmesi, yönetime katılmada bir artış meydana gelmesi, demokrasinin ve hukuk devletinin gelişimi, insan haklarının korunması hususunda oluşan ilgi"* konuları bulunmaktadır (Baylan, 1978: 8; Maulion, 2006: 117; Özgül, 2013; Kestane, 2006: 134-135). Nitekim ombudsmanlık kurumu, yukarıda sayılan tüm konularla ilişkisi olan ve onlara değer katan bir anlama sahiptir. Dolayısıyla yukardaki konuların tarihsel süreçte kazandığı önem ve ombudsmanlık kurumunun yayılımı arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü ombudsmanlık kurumu, sahip olduğu niteliklere ve yönlere bağlı olarak demokrasiye, hukuk devletine, insan haklarına ve adalete dayalı adil bir yönetim düzenine katkı sağlama potansiyeline sahip bir yapılanmadır.

3. Hindistan'da Ombudsman

Hindistan'da ombudsman veya ombudsmanlık kurumu, çalışmanın ilerleyen bölümünde yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak açıklanacaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle ombudsmanlık kurumunun kuruluşu, görevleri, atanması ve statüsü gibi yönlerine bağlı olarak genel düzeyde bilgiler verilecektir. Daha sonrasında ise ombudsmanlık kurumunun şikâyet başvurularını kabul şekilleri, çalışma biçimleri, denetimlerinin sonuçlandırılması ve yapılan denetimlerin etkinliği ve verimliliğine bağlı olarak işlevsel yönleri hakkında bilgi verilecektir. Ancak Hindistan Ombudsmanı ile ilgili sözü edilen açıklamalara geçmeden önce ombudsmanla ilgili olduğu düşünülerek genel hatlarıyla Hindistan'ın siyasi yapısı ve kamu yönetimi örgütlenmesine değinilecektir.

3.1. Hindistan'ın Siyasi Yapısı ve Kamu Yönetimi

Devlet şekli federalizme[1] dayanan (Parlak ve Caner, 2009: 311) Hindistan, günümüzde parlamenter hükümet sistemi ile yönetilen bağımsız, laik ve demokratik bir cumhuriyettir (Trikha, 2009: 113). Güncel ve kamusal politikalara yön veren Hindistan Anayasası, 26 Kasım 1949'da Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiş (Abadan, 1951: 217) ve 26 Ocak 1950'de uygulamaya konmuştur (KTO, 2008: 2; Mohanty, 2014: 72). Hindistan'da devlet ve kamu yönetimi örgütlenmesinde geçmişte uygulanan İngiliz koloni kurallarının kökleri bulunmaktadır (Chakrabarty ve Chand, 2012: 387; Chakrabarty, 2008: 26). Nitekim Hindistan yasama sistemi, İngiliz uluslar topluluğu üyelerinde de olduğu gibi iki yapılı bir sisteme dayanmaktadır (Brown, 2006: 574) ve Parlamento'nun "Halk Meclisi (Lok Sabha)" ve "Ulusal Konsey (Rajya Sabha)" biçiminde iki temel örgütlenmesi bulunmaktadır (Parlak ve Caner, 2009: 316). Hindistan'da yürütme sistemi, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu aracılığıyla

[1] Federal devlet yapısına sahip olan Hindistan, 29 Eyalet ile 7 Birlik Toprağı'ndan oluşmakta olup, eyaletler kendi Hükümetleri'ne ve Parlamentoları'na sahiptirler (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014).

sürdürülmektedir. Ancak Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumlulukları daha fazladır (Güney, 2014). Hindistan'da diğer Anglo-Sakson hukuk ve yönetim geleneğine sahip ülkelerden farklı olarak yönetsel yargı sistemi bulunmaktadır ve "Anayasa Mahkemesi (the Supreme Court)" ülkenin en büyük yönetsel mahkemesi özelliğine sahiptir. Bundan başka Hindistan'da yönetsel mahkeme sıfatı ile donatılmış "Ulusal Bilgi Alma Merkezi (National Informatics Centre Services Incorporated-NICSI)" de bulunmaktadır (Parlak, 2009: 323-324; Brown, 2006: 578).

3.2. Hindistan Ombudsmanı

3.2.1. Hindistan Ombudsmanı'na İlişkin Genel Bilgiler: Yapısal-Kurumsal Yönler

Hindistan'da klasik ve genel anlamda federal devlet düzeyde bir ombudsmanlık kurumu bulunmamaktadır (Trikha, 2009: 118). Ancak bazı eyaletlerde bölgesel düzeyde (Cooray, 2000: 75; Carmona, 2011: 7) Lokayukta adında ombudsman benzeri kurumlar kurulmuştur (Mohapatra, 2013: 43; Satyanand, 2014: 214; Jha, 2013: 17; Saxena, 2003). Hindistan'da ombudsman kavramı, İdari Reform Komisyonu (the Administrative Reform Commission)'nun 1966 yılında gücün değişen dereceleri ile hem merkezi (Lokpal) hem de eyalet düzeyinde (Lokayukta) ombudsmanın kurulmasını tavsiye ettiği (Stark, 2010: 3; Joshi, 2003; Mohanty, 2014: 49) "Vatandaşların Sorunlarına Yönelik Çözüm Üzerine Ara Dönem (Interim Report on the Problem of Redress of Citizens')" adlı raporuna dayanmaktadır (Jain, 1983: 317). Bu raporun genel gerekçesi ise *"vatandaşların algısındaki genel adaletsizlik durumunu ortadan kaldırmak ve kamu yönetiminin etkinliğinin artırılarak güvenin kazanılması"* ile açıklanmıştır (Mohapatra, 2013: 45). Yine bu raporda İdari Reform Komisyonu (the Administrative Reform Commission) tarafından aşağıdaki temel konularda tavsiyeler yapılmıştır (Chakrabarty ve Chand, 2012: 459):

- Yolsuzluk ve kamusal şikâyetlerle ilgilenmek üzere Lokpal (merkezi) ve Lokayukta (eyalet) kurumlarının kurulması,
- Tüm kalkınma bölümlerinde performans esaslı bütçenin uygulanması,
- Her bakanlıkta bağımsız personel bölümleri ve kabine sekreterliği altında merkezde (Personel ve İdari Reform Bölümü Reformu-Department of Personnel and Administrative Reform) merkezi bir personel ajansının kurulması,
- Zilla Parishad'ın bir yürütme şefi olarak bölge kalkınma yöneticisinin atanması ve Zilla Parishad (bölge seçilmiş katılımcılar tarafından oluşturulacak) ile bölgesel düzeyde kalkınma sorumluluklarının yetkilendirilmesi,
- Merkezi-eyalet düzeyindeki ilişkileri ele almak için Anayasa'nın 263. Maddesi'ne bağlı olarak devletler arası Anayasa Konseyi'nin kurulması,
- Hükümet çalışanlarının rekabet ve performans yetkileri artırılarak buradan büyük fırsatlar sağlanabilmesi,
- Memurların şikâyetlerini çözmek için bir Anayasal idari mahkemenin kurulması,
- Hükümet kuruluşlarında pozitif organizasyon kültürünün ve motivasyona dayalı bir iklim havasının geliştirilmesi,
- Bakanlar ve memurlar arasındaki ilişkilerde hizmetlerin siyasetten arındırılması.

Hindistan'da 1962 yılından itibaren bir ombudsmanlık kurulmasına yönelik çabalar mevcut iken (Jha, 2000: 247; Rai ve Singh, 1976: 53; Mathur, 1963: 352-354), yukarıdaki önerilen rapor çerçevesinde (Mohapatra, 2013: 46), 1969 yılında Lokpal (Ombudsman) Yasası (Bill)[2], Halk Meclisi (Lok Sabha) tarafından kabul edilmiştir, ancak söz konusu yasa, Ulusal Konsey (Rajya Sabha)'de beklerken Parlamento tarafından ülkede siyasi huzursuzluğa yol açacağı gerekçesiyle bozulmuştur. Bu yasa tasarısı, Parlamento Ortak Komitesi (the Joint Committee of Parliament) ve Parlamento İşleri Daimi Komitesi (the Standing Committee on Home Affairs) tarafından düzenlendikten sonra yukarıda belirtilen organlara 1971, 1977, 1985, 1996, 1998 ve 2001 yıllarında tekrar sunulmuştur. Parlamento her seferinde Hükümet'in nihai kararına ilişkin kesin sonuçlarını çözümsüz bırakmıştır (Jiaying ve Cheong, 2008: 46; Rowat, 1973: 279; Sanchez, 2012: 52). Dolayısıyla Hindistan'da ulusal düzeyde faaliyet yürütmesi düşünülen Lokpal Kurumu bugüne kadar kurulamamıştır. Ancak Hindistan'da farklı eyalet[3] düzeylerinde Lokayukta adında yasal düzenleme ile kurulan ombudsmanlık kurumları bulunmaktadır.

Rajasthan eyaletinde Lokayukta yasası (Lokayukta and Upa-Lokayukta Act), 1973 yılında Meclis tarafından kabul edilmiştir ve ombudsmanlık kurumu kurulmuştur. Diğer yandan Uttar Pradesh eyaletinde Lokayukta yasası (Lokayukta and Upa-Lokayukta Act), 1975 yılında kabul edilmiştir (Pohekar, 2010: 127). Madyha Pradesh eyaletinde Lokayukta yasası (Lokayukta and Upa-Lokayukta Act), 1981 yılında kabul edilmiştir (Carmona, 2011: 10). Bunlara ek olarak Andhra Pradesh eyaletinde Lokayukta Yasası (Lokayukta Act), 1983 yılında kabul edilmiştir (Gottehrer, 1998). Anlaşıldığı üzere eyaletlerde Lokayukta (ombudsmanlık kurumu), bir yasal düzenleme ile güvence altına alınarak kurulmaktadır.

Bihar eyaletinde Lokayukta'nın görevi, bir memur, bakan veya bir sekterin kötü eylemi nedeniyle mağdur olan bir vatandaşın iddialarını ve şikâyetlerini incelemektir (Weeks, 1978: 144). Dolayısıyla Lokayukta, mevcut veya olası yolsuzluk sorunlarıyla da ilgilenmektedir Böylece de söz konusu alandaki kötü yönetim uygulamalarının çözümü için uğraş vermektedir (Pardhasaradhi ve Reddy, 2014: 4; Bukhari, 2013: 712). Diğer yandan Madyha Pradesh ve Uttar Pradesh eyaletlerinde de Lokayukta, vatandaşlardan kendisine ulaşan idari şikayetlerle ilgilenmektedir (Lo vd., 2011: 123). Hindistan'da Lokayukta'ların asker, ordu ve mahkemeler üzerinde bir denetim hakkı yoktur (Weeks, 1978: 144-149). Dolayısıyla Hindistan'da genel olarak Lokayuktalar'ın sadece kamu yönetimi ile ilgili eylem ve faaliyetlerle ilgilendikleri söylenebilir.

[2] Lokpal Yasası'nın 7. Maddesi'nin 1'nci bendine göre, ombudsmanın bakanların idari işlemlerini kontrol edebileceği hüküm altına alınmıştır (Altuğ, 1968: 169). Diğer yandan Lokpal Yasası'na göre; bir bakanın veya yürütmeyle ilgili sekreterin genel veya özel onayıyla işleme giren her türlü eylem ve faaliyet ombudsmanlık kurumu tarafından incelenmektedir (Sharan, 1971: 162). Yine Lokpal Yasası'na bağlı olarak her vatandaş bu kuruma mağduriyet yaşadığı bir konuda başvuru yapabilir ve kurum kendisine şikayet gelmeden de resen (kendiliğinden) inceleme ve denetlemeler yapabilir (Mutta, 2005: 90).

[3] Bu eyaletler arasında; Orissa, Maharashtra, Rahasthan, Bihar, Uttar Pradesh, Andra Pradesh, Gujarat, Himachal Pradesh, Aassam, Madyha Pradesh, Karnataka, Kerala, Goa, Punjab bulunmaktadır (Pohekar, 2010: 127; Jha, 2000: 253). Bu eyaletler içerisinden ilk ombudsmanlık kurumunu kuran, 1971 yılında Orissa eyaleti olmuştur (Mohapatra, 2013: 43).

Lokayukta, eyalette yürütme organının başı olan vali tarafından atanmaktadır (Malik, 2007: 246). Vali, ombudsmanı atarken eyaletin yüksek mahkemesinin baş yargıcı ve Parlamento'daki muhalefet liderine danışmaktadır. Eğer Parlamento'da böyle bir lider yoksa Parlamento'da çoğunluğun oyuyla seçilen bir parlamentere danışmak zorundadır. Diğer yandan Lokayukta (ombudsman), yetersizlik ve görev ihmali gibi nedenlerle vali tarafından görevinden alınmaktadır (Jha, 2000: 253-254).

Lokayukta'lar görevlerinde ve eylemlerinde bağımsız ve tarafsızdırlar. Bunun için bu kurumlar, Parlamento üyesi olamamakta, ticari kar güden bir faaliyette veya girişimde bulunamamakta ve politik partilerle ilişkileri bulunmamaktadır (Jha, 2000: 254). Hindistan'da ombudsman olarak atanacak bir kişi, bir hakimin niteliklerine sahip olmalıdır (Waseem, 2011: 67). Genel olarak Lokayukta seçilecek bir kişi Anayasa Mahkemesi'nin bir hâkimi veya bir yüksek mahkemenin baş yargıcı yeterliklerine sahip olmalıdır (Jha, 2000: 254). Diğer yandan Lokayukta'lar, 5 yıllık bir dönem için atanmaktadırlar (Weeks, 1978: 144-149) ve tekrar seçilebilme (ikinci kez) olanakları bulunmamaktadır (Malik, 2007: 247).

3.2.2. Hindistan Ombudsmanı'nın Uygulama Düzeyine İlişkin Bilgiler: İşlevsel Yönler

Rajasthan eyaletinde her vatandaş tarafından kanunen önceden belirlenmiş alanlarda şikâyet yapılabilmektedir (The Rajasthan Lokayukta and Up-Lokayuktas Act, 1973). Hindistan'da genel olarak Lokayukta'lara yapılacak şikâyetler 1 yıl öncesine ait olmamalı ve önceden belirlenen bir şekilde kural ve kaidelere bağlı olarak yapılmalıdır. Lokayukta kurumu, eline geçen bir şikâyeti, kendi denetim alanına girip girmediğine göre ve diğer ölçütlere bağlı olarak bir ön değerlendirmeye almaktadır. Bundan sonra ön değerlendirme yapılıp, bir şikâyet Lokayukta'nın inceleme alanına geçtikten sonra, kurum şikâyetin bir kopyasını ofis çalışanlarına göndermekte ve yetkili makam konu ile ilgili bilgilendirilmektedir. Daha sonrasında konunun sonucuna göre ilgili makam net biçimde bilgilendirilerek öneri ve tavsiyeler yapılmaktadır (Jha, 2000: 257; Weeks, 1978: 149; http://lokayukta.bih.nic.in/, 2014; The Uttar Pradesh Lokayukta and Up-Lokayukta Act, 1975). Hindistan'da Lokayukta'lar belirli istisnaları olmak üzere kamusal nitelik taşıyan tüm belge ve bilgilere erişim hakkına sahiptirler (Weeks, 1978: 144-149). Dolayısıyla Lokayukta'lar kamu yönetimleri ile ilişki içerisindedirler. Kendilerine ulaşan şikâyet konusunun çözümü için ilgili idareyi bilgilendirmekte ve gerekli bilgileri ve belgeleri de kendisinden isteyebilmektedirler.

Hindistan'da Lokayukta'lar, yıllık bir rapor hazırlamaktadırlar ve bu raporlarında Hükümet kuruluşlarının yanlış uygulamalarını eleştirerek konunun düzeltilmesi noktasında Parlamento'ya (eyalet düzeyinde) yardımcı olmakta ve bu alana yönelik bir yasal düzenlemenin yapılmasını sağlamaktadırlar (Jain, 1983: 318). Bu yıllık raporlar, hem Vali'ye ve hem de Parlamento'ya sunulmaktadır (Jha, 2000: 258). Örneğin Maharashtra eyaletinde Lokayukta, hem Vali'ye hem de Parlamento'nun tüm kanatlarına yıllık bir rapor vermektedir (Weeks, 1978: 147). Ayrıca Lokayukta'lar önemli derecede medya ve haber kuruluşları ile de ilişki içerisindedirler (Weeks, 1978: 144-149). Bu durum ise Hindistan'da Lokayuktalar'ın gücünü artırarak siyasal ve kamuoyu denetiminden destek almalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla Lokayukta'lar sayesinde idari denetim, siyasi denetim ve kamuoyu denetimi arasında bir ilişki ve bütünlük sağlanmaktadır.

Hindistan'da Lokayukta'lar bir mahkeme değildir. Kesin karar alma yetkileri yoktur. Dolayısıyla bu kurumların asıl gücü ve etkisi, yıl içerisinde kamu yönetimi, Parlamento ve kamuoyu ile girişmiş oldukları çözüm süreci ve iletişim kanallarıyla artmaktadır. Nitekim Lokayukta'lar yıl içerisinde kamu yönetimlerinin aksayan ve eksik yönlerinin düzeltilmesi için öneri ve tavsiyelerde bulunmakta, Parlamento'yu yıl içerisinde eylem ve faaliyetlerine ilişkin olarak düzenli bir biçimde bilgilendirmekte ve olup bitenleri medya aracılığı ile kamuoyu ile de paylaşmaktadırlar. Bu özellikleri ile Lokayukta'lar hem kamu yönetiminin bir hizmet ve görev yardımcısı hem de vatandaşların gayet etkili bir savunucusu konumuna gelmektedirler.

Hindistan'da Lokayukta'ların etkinlik ve verimlilik düzeylerinin belirlenmesine ilişkin olarak aşağıda bazı ombudsmanlıkların yıl boyunca almış oldukları şikayet sayıları ve bu şikayetlerin ne kadarının çözüldüğüne dair sayısal bilgiler yer almaktadır. Ayrıca aşağıda Lokayukta'ların kaydetmiş oldukları bazı başarı hususları da ifade edilmiştir. Bu sayede de ombudsmanların Hindistan demokrasisi ve kamu yönetimi açısından önemi hakkında bazı ipuçlarına ulaşılabilir.

Madhya Pradesh eyaletinde Lokayukta, 1982'den 2001 yılına kadar toplam 84375 şikayet almıştır. Lokayukta tarafından ön inceleme sonrasında açılan dosya sayısı, 53651 olarak gerçekleşmiştir. Yine bu şikayetlerden 14378'i şikayet gelen kamu yönetimine sorunun çözümü için tavsiye olarak gönderilmiştir. Ayrıca bu şikayet dosyalarından 16121'i kayıt altına alınmıştır (Lokayukt Organization Madhya Pradesh, 2014). Bu sonuçlar çerçevesinde Madhya Pradesh eyaletinde Lokayukta, açılan dosya sayısı çerçevesinde % 26 düzeyinde şikayet dosyasının ilgili kamu yönetiminin hatalı olduğu ve kararlarının düzeltilmesi doğrultusunda girişimlerde bulunması gerektiğine karar vermiştir.

Aşağıda Tablo 1'de Hindistan'daki bazı eyaletlerde faaliyette bulunan Lokayuktalar'ın 1993 yılında almış oldukları ve reddettikleri şikayet sayıları gösterilmektedir.

Tablo 1: Hindistan'da Bazı Eyalet Ombudsmanlıklarına Yapılan Şikayet Başvuruları ve Reddedilen Başvuru Sayıları

Eyaletler	Alınan Şikayetler	Reddedilen Şikayetler
Andhra Pradesh	3180	2329
Assam	188	105
Bihar	3156	2278
Himachal Pradesh	27	10
Karnataka	2129	1174
Madhya Pradesh	4082	786
Maharashtra	9038	8942

Kaynak: Jha, 2000: 260.

Tablo 1'e göre 7 eyalet Lokayuktası'nda alınan ve reddedilen şikayet sayılarına bakıldığında, şikayetlerin çoğunun sonuca ulaştırılmadan reddedildiği açıkça görülmektedir. Bu durum ise ombudsmana ulaştırılan şikayetlerin kurumun ilgi alanı dışında

olduğunu ifade etmektedir. Bazı şikayetler ise resmi başvuru koşullarını taşımamaktadır. Diğer bazı şikayetler ise konuya ilişkin kanıt eksikliğinden reddedilmektedir (Jha, 2000: 260).

Yukarıdaki bilgilere ek olarak Andhra Pradesh eyaletinde Lokayukta, 2011 yılı itibariyle incelemeye değer 3060 şikayet almış ve 5346 şikayet ise reddedilmiştir. Bu durum, hiç şüphesiz ki insanların kolaylıkla ve en az harcama ile ombudsmana ulaşabildiklerini ve devlet ve kamu yönetimi organlarının kötü yönetim uygulamalarından korunabildiklerini ve kamu yönetiminin etkinlik ve verimlilik düzeyinin arttığını göstermektedir (The Twenty Seventh Consolidated Report of the Institution of Lokayukta of Andhra Pradesh, 2012: 6-7). Nitekim ombudsmana yapılan şikayetlerin önemli bir kısmı, hiç incelemeye alınmadan reddedilmiştir. Bu durum ise vatandaşların, ek bir maliyet veya prosedürle karşılaşmadan doğrudan ombudsmana ulaşabildiğini kanıtlamaktadır. Diğer yandan Uttarakhand eyaletinde geçen zamanda Lokayukta'nın girişimi ile birçok sorun çözülmüş ve kısa sürede büyük başarılar kazanılmıştır. Bunlar içerisinde; *"Uttarakhand eyaletinden 75 öğretmen Uttar Pradesh eyaletinde hizmet talebinde bulunmuş ve ombudsmanın girişimleri ile Uttarakhand hükümeti bunu kabul etmiştir, su kıtlığı ile ilgili Dehradun vatandaşlarının şikayetlerini ele almıştır, işçilerin günlük ücretlerine katkı olması amacı ile primlerinin ödenmesi tavsiyesinde bulunmuştur, ölen hükümet görevlilerinin bakmakla yükümlü olduğu şahıslara yönelik istihdam edilmesi konusunda yasa tasarısı girişiminde bulunmuştur, hava kirliliği çerçevesinde Doom Vadisi'ne yönelik endişelerini ifade etmek üzere yetkililere yönelik karar yayınlamıştır"* gibi başarılar bulunmaktadır (Lokayukta-Uttarakhand, 2014). Bu da göstermektedir ki Hindistan'da Lokayukta'lara yapılan şikayetler çok çeşitli konuları içerebilmektedir. Nitekim ombudsman da bu çeşitli konulara rağmen ilgili sorunu incelemekte ve gerekli önlemlerin alınması için çabalamaktadır. Bu bağlamda Lokayukta'lar bu incelemeleri ve aldıkları önlemler sayesinde kamu yönetimlerindeki kötü yönetim uygulamalarını ve yolsuzlukları en alt düzeye indirebilmektedirler (Jha, 2000: 260-261). Ayrıca ombudsman, yasa boşluğundan kaynaklanan sorunların giderilmesinde de gerekli önlemleri ve kararları ile durumdan Parlamento'yu ve diğer devlet organlarını haberdar edebilmektedir.

Anlaşıldığı üzere Hindistan'da Lokayukta'lar, devlet içerisinde vatandaşların şikayetlerini hızlı, doğrudan ve maliyet külfetine maruz kalmadan almakta ve sorunun çözümü doğrultusunda önemli girişimlerde bulunmakta ve kararlar almaktadırlar. Bu çerçevede Lokayukta'lar sorunun çözümü doğrultusunda kamu yönetimi ve vatandaşlar arasında iletişim köprüsü vazifesini yerine getirmektedirler. Vatandaşlar, Lokayukta'lar sayesinde kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulanması sürecine katılabilmektedirler. Bu durum ise Lokayukta'ları Hindistan demokrasisi ve kamu yönetimi açısından önemli bir noktaya taşımaktadır ve vatandaşın siyasal iktidara olan meşruiyet düzeyini yükseltmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Hindistan'da federal düzeyde tüm ülkeyi kapsayan bir ombudsmanlık kurumu uygulaması bulunmamaktadır. Buna karşın Hindistan'da ombudsmanlık kurumu uygulaması, eyalet düzeyinde hayata geçirilebilmiştir. Nitekim ülke içerisinde 30'a yakın eyalette bölgesel düzeyde Lokayukta adında ombudsmanlık kurumları kurulmuştur.

Hindistan'da ombudsmanlık kurumları (Lokayukta'lar), metin içerisinde Uğurlu ve Hill'den atıflanarak meydana getirilen bir ombudsmanı ombudsman yapan 8 temel niteliğe ve özelliğe uymaktadır. Nitekim ombudsmanlık kurumları, belirli bir kanuna dayanılarak kurulmuş tarafsız, bağımsız ve özerk olarak tasarlanmıştır. Ayrıca ombudsmanlık kurumları, hızlı ulaşılabilen, etkili, uzman, kamu yönetimlerini dışarından objektif bir biçimde denetleyen ve hem kamu yönetimlerine hem vatandaşlara katkıları olan bir kurum olarak oluşturulmuştur.

Hindistan'da ombudsmanlık kurumları, Parlamento'ya sunmuş olduğu raporlar ve medya ile olan ilişkileri sayesinde hem siyasi hem de kamuoyu denetimine katkılar sunmaktadırlar. Bu şekilde de bölgesel düzeyde de olsa demokrasi, insan hakları ve hukuk devletine katkıları vardır.

Sonuç olarak Asya'da Hindistan'da ombudsmanlık kurumu uygulamaları, dünyada aşama aşama ve dalga dalga gerçekleşen ombudsman yayılımına bir katkı meydana getirmiştir ve bu kurumsal uygulamalar demokratikleşme yolunda atılmış önemli bir adım olarak Parlamentoların daha sağlıklı ve düzenli çalışmasına yardımcı olmaktadır. Diğer yandan Hindistan demokrasisine olduğu kadar kamu yönetimi açısından da önemli bir deneyim olan ombudsmanlık kurumu ile kamu yönetimlerinin daha *"vatandaş odaklı, hesap verebilir, açık ve katılımcı"* yol ve yöntemleri kullanmaları teşvik edilmektedir. Bu bağlamda Hindistan'da ombudsmanlık kurumu uygulamaları ile kamu, özel ve sivil sektörlere ilişkin tarafların karşılıklı müzakere içerisinde bulunacakları bir yerel yönetişim platformu kurulmaktadır. Çünkü ombudsmanın bünyesinde; *"iletişim, katılım, güven ve sorumluluk"* gibi ilkeler zaten bulunmaktadır. Buraya kadar yapılan açıklamalardan sonra sonuç olarak şu söylenebilir: Hindistan'da ombudsmanlık kurumu, hem demokrasiye hem de kamu yönetiminin örgütsel ve işlevsel yapısına önemli katkılar sağlayarak vatandaş düzeyinde devlete olan güven düzeyini artırmaktadır.

KAYNAKÇA

ABADAN, Y. (1951). "Yeni Hint Anayasası", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(1-2): 208-255.
ABDİOĞLU, H. (2007). "Yönetişim Ülkelerinin Uygulanmasında Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Açısından Önemi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11: .79-102.
ABEDIN, N. (2013). "A Critical and Argumentative Study of the Development and Performance of the Ombudsman Institution in a Small Multiracial Society: The Republic of Trinidad and Tobago", Public Organization Review, 13(3): 261-289.
ALTUĞ, Y. (1968). "Vatandaşı İdarenin Yetki Tecavüzlerine Karşı Koruyan "Ombudsman" Müessesesi", Yargıtay Yüzüncü Yıldönümü Armağanı, İstanbul: Cezaevi Matbaası: 159-172.
BAYLAN, Ö. (1978). Vatandaşın Devlet Yönetimi Hakkındaki Şikâyetleri ve Türkiye İçin İsveç Ombudsman Formülü, Ankara: İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurul Başkanlığı Yayınları.
BUKHARI, S. M. H. (2013). "Institutional Analysis of Ombudsman: (A Comparative Study of Pakistan, India, UK and USA)", Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business, 5(2): 709-713.
BROWN, B. E. (2006). "The Government of India", in Michael Curtis (Ed.), Introduction to Comparative Government, the United States: Pearson Educations, Inc.: 537-593.

BÜYÜKAVCI, M. (2008). "Ombudsmanlık Kurumu", Ankara Barosu Dergisi, 4: 10-13.
CHAKRABARTY, B. (2008). Indian Politics and Society since Independence: Events, Processes and Ideology, USA: Routledge.
CHAKRABARTY, B. and PRAKASH C. (2012). Public Administration in a Globalizing World: Theories and Practices, India: SAGE Publications.
COORAY, M. J. A. (2000). "Ombudsman in Asia: A Case-study of Hong Kong and Sri Lanka", in ed. Roy Gregory-Philip Giddings (Ed.), Righting Wrongs: The Ombudsman in Six Continents, Amsterdam: International Institute of Administrative Sciences (IIAS), IOS Press, ss.75-91.
CARMONA, G. V. (2011), "Strengthening the Asian Ombudsman Association and the Ombudsman Institutions of Asia", in Strengthening the Ombudsman Institution in Asia: Improving Accountability in Public Service Delivery through the Ombudsman, Public Management, Financial Sector, and Trade / 2011, the Philippines: Asian Development Bank, ss.1-57.
DOĞAN, K. C. (2014). "Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri Bağlamında Türk Kamu Yönetiminde Ombudsmanın Uygulanabilirlik Analizi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
EREN, H. (2000). "Ombudsman Kurumu", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, IV(1): 79-96.
ERHÜRMAN, T. (1998), "Ombudsman", Amme İdaresi Dergisi, 31(3): 87-102.
FOWLIE, F. (2008). "A Blueprint for the Evaluation of an Ombudsman's Office: A Case Study of the ICANN Office of the Ombudsman", A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Conflict Resolution, School of Law Faculty of Law and Management, La Trobe University Bundoora, Victoria 3086, Australia, November.
GELLHORN, W. (1966). "The Norwegian Ombudsman", Stanford Law Review, 18(3): 293-321.
GOTTEHRER, M. (1998). Ombudsman Legislative Resource Document, Occasional Paper #65 March 1998, http://www.theioi.org/downloads/e1o60/IOI%20Canada_Occasional%20paper%2065_Dean%20Gottehrer_Ombudsman%20Legislative%20Resource%20Document_1998.pdf, (Erişim Tarihi: 03.09.2014).
GÜNEY, Z. (2014). "Hindistan'da Mahalli İdareler", http://www.ziyaguney.com/dosyalar/word/hindistan.doc, (Erişim Tarihi: 17.08.2014).
HILL, L. B. (1976). The Model Ombudsman: Institutionaling New Zealand's Democratic Experiment, Princeton: Princeton University Press.
JAIN, S. N. (1983). "India", in Gerald E. Caiden (Ed.), International Handbook of the Ombudsman: Country Surveys, Vol. II, United State of America: Greenwood Press, ss.317-320.
JHA, R. R. (2000). "The Ombudsman Scene in India", in ed. Roy Gregory-Philip Giddings (Ed.), Righting Wrongs: The Ombudsman in Six Continents, Amsterdam: International Institute of Administrative Sciences (IIAS), IOS Press, ss.247-262.
JHA, R. R. (2013). "Concept and Role of the Ombudsman Institution in Asia in Improving and Maintaining Public Service Delivery", pp.1-48, http://asianombudsman.com/ORC/RETAstudies/Prof.%20Jha%20Final%20Draft%20_For%20Printing_.pdf, (Erişim Tarihi: 23.05.2013).
JIAYING, P. and CHEONG, L. I. (2008). "Comparative Study of Ombudsman Systems of Asia - Review of Systems in Macao, Korea and India", Research Awards on Comparative Studies of Ombudsman Systems in Asia jointly sponsored by Commission Against Corruption of Macao and Macao Foundation, 28th February 2008, www.acrc.go.kr/eng/file/file.do?command=downFile&encodedKey..., (Erişim Tarihi: 10.10.2013).
JOSHI, P. (2003). "Accountability, Indian Administrative Culture and Trust, International Association of Schools and Institutes of Administration, Public Administration: Challenges of Inequality and Exclusion Miami (USA), 14-18 September 2003, http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/iias/unpan011171.pdf, (Erişim Tarihi: 03.05.2014).
KESTANE, D. (2006). "Çağdaş Bir Denetim Organizasyonu Olarak Ombudsmanlık (Kamu Denetçiliği)", Maliye Dergisi, 151: 128-142.
KTO, (2008). Hindistan Cumhuriyeti Ülke Raporu, Konya: Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi.
LO, C.W.; YEE, H. W. H.; LIU, N. N. and LI H. (2011). "Ombudsman and Stakeholder Engagement for Improved Service Delivery", in Strengthening the Ombudsman Institution in Asia: Improving Accountability in Public Service Delivery through the Ombudsman, Public Management, Financial Sector, and Trade / 2011, the Philippines: Asian Development Bank, ss.117-191.
Lokayukt Organization Madhya Pradesh, http://mplokayukt.nic.in/StatisticalReport1.pdf, (Erişim Tarihi: 05.11.2014).
Lokayukta-Uttarakhand, Achievements, http://lokayukta.uk.gov.in/contents/listing/1/53-achievements, (Erişim Tarihi: 12.10.2014).
MALIK, M. S. (2007). A Comprehensive Analysis of the Law of the Ombudsman, the United State of America: Aberdeen University Press.
MATHUR, R. N. (1963). "Need for an Indian Ombudsman for Successful Planning", The Indian Journal of Political Science, 24(4): 347-354.
MAULION, M. R. (2006-2007), Power and Paradox: Deconstructing Ombudsman Independence Amidst the Thicket of the Constitution, Law and Jurisprudence, UST LAW REVIEW, Vol. LI, AY 2006-2007, pp.109-154, http://ustlawreview.com/pdf/vol.LI/Power_and_Paradox.pdf, (Erişim Tarihi: 10.08.2014).
MITCHELL, J. and DOANE, D. (1999). "An Ombudsman for Humanitarian Assistance?", Disasters, 23(2): 115-124.
MOHANTY, M. (2014). "Establishment of the Lokpal: Progress towards a New Horizon", Odisha Review, LXX(6): 49-53.
MOHANTY, P. C. (2014). "Indian Constitution: The Charter of Sovereignty", Odisha Review, LXX(6): 72-75.
MOHAPATRA, A. (2013). "Lokpal and the Role of Media in Propping Up Anti Corruption Movement in India", International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research IJSSIR, 2(3): 42-53.
MUTTA, S. (2005), İdarenin Denetlenmesi ve Ombudsman Sistemi, İstanbul: Kazancı Kitap.
PARDHASARADHI, Y. and REDDY, V. R. (2014), "Fostering e-Governance to fight Corruption: The Indian Experience", pp.1-13, http://www.kapa21.or.kr/data/data_download.php?did=6250, (Erişim Tarihi: 11.09.2014).
PARLAK, B. ve CANRÜRK, C. (2009). Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetsel Yapılar, Bursa: Alfa Aktüel.
POHEKAR, P. D. (2010), A Study of Ombudsman System in India with Special Reference to Lokayukta in Maharashtra, India: Gyan Publishing House.
RAI, H. and SINGH, S. (1976). "Ombudsman in India: A Need For Administrative Integrity and Responsiveness", The Indian Journal of Political Science, 37(3): 43-63.

ROWAT, D. C. (1962). "An Ombudsman Scheme for Canada", The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienned'Economique et de Science politique, 28(4): 543-556.
ROWAT, D. C. (1973). The Ombudsman Plan: Essays on the Worldwide Spread of an Idea, The Carleton Library No. 67, Canada: McClelland and Stewart Limited, The Canadian Publishers.
RUPPEL-SCHLICHTING, K. G. (2013). "The Independence of the Ombudsman in Nambia",http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/namibia/Independence_Judiciary/ruppel-schlichting.pdf, (Erişim Tarihi: 12.10.2013).
SANCHEZ, A. (2012). "India: the next superpower?: corruption in India", in IDEAS reports-special reports, Nicholas Kitchen (Ed.), SR010. LSE IDEAS, UK: London School of Economics and Political Science.
SAPERS, H. and ZINGER, I. (2010). "The Ombudsman as a Monitor of Human Rights in Canadian Federal Corrections", Pace Law Review, 30(5): 1512-1529.
SAXENA, P. K. (2014). "Civil Service Reforms in India", http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/eropa/unpan021217.pdf, (Erişim Tarihi: 23.04.2013).
SATYANAND, J. A. (2014). "The Role of Ombudsman and Its Connection With the Control of Corruption", Resource Material Series No. 65, http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No65/No65_18VE_Satyanand.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2014).
SHARAN, S. (1971). "Ombudsman in India", The Indian Journal of Political Science, 32(2): 158-174.
STARK, J. J. M. (2010). "The Kerala Ombudsman", Research Foundation of Governance: in India, 2-4 May 2010, http://www.rfgindia.org/publications/RFGI%20-%20the_kerala_ombudsman.pdf, (Erişim Tarihi: 12.07.2014).
T.C. Dışişleri Bakanlığı, Hindistan'ın Siyasi Görünümü, http://www.mfa.gov.tr/hindistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 12.11.2014).
The Rajasthan Lokayukta and Up-Lokayuktas Act, 1973, http://sptest.rajasthan.gov.in/departmentprofile/documents/raj_lokayukt_adhiniyam-9 1973_eng.pdf, (Erişim Tarihi: 13.08.2014).
The Uttar Pradesh Lokayukta and Up-Lokayukta Act, 1975, http://lokayukta.uk.gov.in/pages/view/33/41-section---8, (Erişim Tarihi: 12.08.2014).

The Twenty Seventh Consolidated Report of the Institution of Lokayukta of Andhra Pradesh, Annual Report-2011, http://lokayukta.ap.nic.in/annualreports/ANNUAL%20REPORT-2011.pdf, (Erişim Tarihi: 23.11.2014).
TRIKHA, R. (2009). Bureaucracy and Public Administration, Delhi: ABD Publishers, Mehra Offset Press.
OYTAN, M. (1975). "Ombudsman Eli İle İdarenin Denetimi Konusunda Kıyaslamalı Bir İnceleme", Danıştay Dergisi, 18-19, 1975: 195-196.
ÖZGÜL, A. M., (2013). "Demokratik Hukuk Devletine Bir Katkı: Ombudsman", http://www.ombudsman.gen.tr/makale/detay.asp?id=35, (Erişim Tarihi: 09.10.2013).
UĞURLU, M. F. (1997). "Kamu Yönetimini Denetleyen Kurum: OMBUDSMAN", Yeni Şafak Gazetesi, Düşünce Günlüğü Sayfası, 10. 06. 1997, http://www.mehmetfatihugurlu.com/index.php/calmalarm/kamu-yoenetimi/kamu-yoenetimi yazlar, (Erişim Tarihi: 11.08.2013).
WASSEM, M. (2011), "Independence of Ombudsmen", in Strengthening the Ombudsman Institution in Asia: Improving Accountability in Public Service Delivery through the Ombudsman, Public Management, Financial Sector, and Trade / 2011, the Philippines: Asian Development Bank, ss.57-89.
WEEKS, K. M. (1978), Ombudsmen Around the World: A Comparative Chart, California: Institute of Governmental Studies.
YILDIRIM, A. (2014). "Yerel Yönetim Ombudsmanının Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/2: 197-217.
http://lokayukta.bih.nic.in/, Lokayukta Bihar, (Erişim Tarihi: 12.09.2014).

İNOVASYON PERFORMANSI DEĞERLENDİRME SÜRECİNDE AHS VE GİA BÜTÜNLEŞİK YAKLAŞIMI: SÜT ÜRÜNLERİ SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA[1]

Zeliha KAYGISIZ ERTUĞ
Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Ana Bilim Dalı. zelihak@ogu.edu.tr.

Mecit Emre BÜLBÜL
Mezun Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. memrebulbul@hotmail.com

ÖZET: Günümüzde rekabetin küresel bir boyut kazanmasıyla birlikte işletmelerin üretimden pazarlamaya kadar olan süreçte bir takım inovasyonlar gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Ancak inovasyon çalışmalarının başarısı kadar, bu başarının tekrarlanması diğer bir ifadeyle inovasyon performansı da ayrı bir öneme sahiptir. Zira işletmelerin amaçları doğrultusunda sürdürülebilir rekabet avantajının sağlanması inovasyon performansları ile doğru orantılıdır. Buradan hareketle bu çalışmada süt ve süt ürünleri sektöründe inovasyon performansını etkileyebilecek faktörler uzmanlar yardımıyla belirlenerek, Eskişehir'de süt ve süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmaların inovasyon performansları ölçülmeye çalışılmıştır. Firmaların inovasyon performansı üzerinde etkili olduğu düşünülen kriter ve alt kriterlerin ağırlıkları Analitik Hiyerarşi Süreci ile elde edilmiş ve bu ağırlıklar veri olarak kullanılarak söz konusu firmalar Gri İlişkisel Analiz ile inovasyon performansları bakımından sıralanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre inovasyon performansını en çok etkileyen kriterin çevresel faktörler olduğu, firma stratejik yetenekleri ile üretim, pazarlama ve Ar-Ge'nin ise son sıralarda yer aldığı görülmüştür. Ayrıca inovasyon performansı açısından en uygun alternatif Firma 1 olmuştur.

Anahtar Sözcükler: İnovasyon, İnovasyon Performansı, Süt ve Süt Ürünleri Sektörü, Analitik Hiyerarşi Süreci, Gri İlişkisel Analiz.

AHP AND GRA INTEGRATED APPROACH IN INNOVATION PERFORMANCE REVIEW PROCESS: AN APPLICATION IN DAIRY INDUSTRY

ABSTRACT: Nowadays, because of the competition acquired a global dimension, firms must perform a number of innovations from production to marketing businesses within a process. But concurrently with the success of innovation studies, repetition of this success in other words innovation performance have another importance. Then, to ensure sustainable competitive advantage is directly proportional through innovation performance for the purposes of the enterprises. Departing from this point in this study innovation performance of the firms that trade in the dairy industry in Eskisehir attempted to evaluate by the supports of the experts who determined the factors that can affect the innovation performance in the dairy industry. Weights of the criteria and sub criteria which can be thought to have an effect on the innovation performance derived from Analytic Hierarchy Process and firms in question were to be listed in order with Grey Relational Analysis according to their innovation performance by the usage of these weights in the form of data. According the results of the study environmental factors have the most effect on the innovation performance and firm strategic capabilities and manufacture, marketing and r&d were in the last sequences in terms of level of significance. Additionally Firm 1 is the most appropriate alternative in terms of innovation performance.

Keywords: Innovation, Innovation Performance, Dairy Sector, Analytic Hierarchy Process, Grey Relational Analysis.
JEL Classification: C44, O31

1. Giriş

Günümüz işletmeleri için karlılık, pazar payı ve rekabet edebilirlik işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için önemlidir. Ancak bunların sürdürülebilmesi, işletmelerin kendilerini makro ve mikro ekonomik koşullarda sürekli olarak güncellemeleri ve geliştirmeleriyle mümkün olabilir. Bu noktada işletmelerin üretimden pazarlamaya kadar tüm süreçler içerisinde yeni bir takım çalışmalar yaparak rekabet avantajı sağlamaları gerekmektedir. Bu çalışmalardan kasıt daha önce yapılmamış ya da uygulanmamış, işletme açısından gelir getirici niteliği olan ve işletmeye rekabet avantajı sağlayacak uygulamalardır. Bu uygulamalar literatürde inovasyon olarak tanımlanmaktadır. İnovasyon, işletmelerin kendilerini yenilemelerine ve dolayısıyla ürünlerini ve hizmetlerini de aynı doğrultuda geliştirmelerine olanak sağladığı için işletmeler açısından önemle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Diğer taraftan inovasyon çalışmalarının başarısı kadar, bu başarının tekrarlanması da ayrı bir öneme sahiptir. Yeni ürün ve hizmetlerin ya da yeni süreçlerin ve fikirlerin işletmeye geri dönüşündeki ticari boyut inovasyon performansı olarak tanımlanır. İşletmelerin inovasyon çalışmalarıyla elde ettikleri pazar payı, rekabet avantajı ve karlar yanında bunları sürdürülebilir kılmadaki başarıları ticari boyutu oluşturur. Dolayısıyla inovasyon performansı yüksek olan firmaların finansal açıdan da olumlu yönde etkilenebileceği söylenebilir. Ancak inovasyon performansını sadece ticari bir boyut olarak değerlendirmek bütünün görülmesine engel oluşturabilir. Kar marjının artması, pazar payının büyümesi ve rekabet avantajı elde etmenin yanında inovasyon performansı, firmalara toplumsal bir değer ve itibar da katar. Bu bakımdan inovasyon performansının sürekli olarak ölçülmesi, inovasyon çalışmalarının kalitesini yükseltici etkiye sahip olacağı gibi inovasyon performansı göstergelerinin yorumlanmasıyla işletme mevcut konumunu daha net görerek performansını yükseltmek için hangi çalışmaları yapması gerektiğine de stratejik açıdan karar verebilir.

[1] Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mecit Emre Bülbül tarafından aynı isimle tamamlanmış bulunan Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Birçok sektörde olduğu gibi süt ve süt ürünleri sektöründe de inovasyon performansı özellikle üzerinde durulması gereken bir konudur. Ancak konunun öneminin henüz yeterince anlaşılamamış olmasından dolayı sektördeki çoğu işletmenin inovasyon performansı bakımından yetersiz olduğu söylenebilir. Süt ve süt ürünleri sektöründe üretilen ürünler insan sağlığı açısından çok önemli bileşenlere sahiptir. Ancak yeterince inovasyon çalışması yürütülmediği için ürünlerdeki birçok fayda tüketicilerin yararına sunulamamaktadır. İnovasyon çalışmaları bilgi birikimi gerektirdiği ve maliyetli olduğu için, sektöre bakıldığında inovasyon performansı yüksek olan firmaların büyük ölçekli firmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sınırlı ürün yelpazesiyle faaliyetlerini sürdüren işletmeler pazar payı, rekabet ve karlılık açısından zarara uğramaktadırlar.

Bu çalışmada konunun sözü edilen önemine bağlı olarak, süt ve süt ürünleri sektöründe inovasyon performansını etkileyebilecek faktörler uzmanlar yardımıyla belirlenerek, Eskişehir'de süt ve süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmaların inovasyon performansları ölçülmeye çalışılmıştır. Bu faktörlerin tam ve doğru olarak tespiti ve inovasyon uygulamaları içerisindeki ağırlıklarının doğru anlaşılması inovasyon çalışmalarının verimliliği açısından önemlidir. Zira inovasyon performansını etkileyen veya etkileyebilecek faktörlerin işletmenin bulunduğu pazarda dikkate alınarak ortaya çıkarılması, işletmenin hedef ve amaçlarına ulaşmasına yardımcı olabilir.

İşletmelerin inovasyon performansı üzerine literatürde yapılmış çalışmalar incelendiğinde, uluslar arası çalışmaların ulusal çalışmalara göre çok daha fazla sayıda olduğu görülmüştür. Yapılan literatür taraması sonucunda ulusal alanda inovasyon performansına ilişkin yeterli derecede kaynak bulunamamasının nedenin, konunun öneminin ülkemizde yeni farkına varılması olduğu düşünülmektedir. Ulusal alanda yapılmış çalışmaların genellikle işletmelerin örgütsel yapılarıyla ilişkilendirildiği görülmüştür (Akses, 2012; Kılıç ve Bilginoğlu, 2010; Güler ve Kanber, 2011; Zehir ve Özşahin, 2008). Buna karşılık uluslar arası alanda inovasyon performansına yönelik birçok çalışmada, inovasyon performansına etki edebilecek işletme içi ve dışı faktörlerin genel olarak imalat, endüstri ve hizmet sektöründeki firmalar için araştırıldığı tespit edilmiştir (Cosh, Fu ve Hughes, 2012; Czarnitzki ve Hottenrott, 2009; Hassonlou, 2009; Hinloopen, 2003; Laursen ve Salter, 2006; Lim ve Peltner, 2011; Lundvall ve Nielsen, 2007; Ottenbacher, Shaw ve Lockwood, 2006; Parida, Westerberg ve Frishammar, 2012; Prajogo ve Ahmed, 2006; Rabor, Zafarian, Safari ve Abdollahi, 2011; Saenz, Aramburu ve Rivera, 2009; Tanev, 2005; Zeng, Xie ve Tam, 2010; Zhang ve Duan, 2010; Zhao, 2001). Diğer taraftan literatürde süt ve süt ürünleri sektöründeki firmaların inovasyon performanslarının incelendiği ulusal ya da uluslararası hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yukarıda ifade edilen literatürdeki boşluktan hareketle bu çalışmanın amacı, Eskişehir'de süt ve süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmaların inovasyon performanslarının ortaya konularak, en uygun firmanın belirlenmesidir.

Gerek inovasyon performansı literatüründe Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemlerinin birlikte kullanıldığı hiçbir çalışmaya rastlanmaması, gerekse ulusal ve uluslararası sektörde süt ürünleri sektöründe inovasyon performansının belirlenmesi konusunda hiçbir çalışmaya rastlanmaması nedeniyle bu çalışmanın literatürde öncü bir çalışma olacağı ve süt ve süt ürünleri sektöründe inovasyon performansını etkileyen faktörlerin önceliklerinin belirlenmesi adına sektöre katkı yapacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan Eskişehir'de sanayi odasına kayıtlı süt ve süt ürünleri firmaları dikkate alındığında, inovasyon performansı açısından yeterlilik düzeylerine ilişkin bilgilere ulaşılabilecektir. Ayrıca bu çalışma sonucunda, ele alınan süt ve süt ürünleri firmalarının inovasyon performansını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bulguların, inovasyon stratejisi ve uygulanması açısından firmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Yukarıda sözü edilen amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle AHS ile inovasyon performansını etkileyen faktörler ve ağırlık dereceleri belirlenmiş, sonraki aşamada GİA yardımıyla inovasyon performansı bakımından en uygun firmanın seçimi gerçekleştirilmiştir. Böylelikle bulundukları mevcut durum içerisinde uygulama yapılan firmaların inovasyon performanslarının karşılaştırması yapılmıştır. Çalışma sonunda elde edilen veriler ışığında inovasyon performansı açısından en iyi firmanın belirlenmiş olmasına ek olarak, bulgular tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

2. Yöntem

Araştırma Eskişehir'de süt ve süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmalar üzerinde uygulanmıştır. Araştırma alanının geniş olmasından dolayı, sadece sanayi odasına kayıtlı süt ve süt ürünleri firmaları seçilmiştir. Sektörde Eskişehir sanayi odasına kayıtlı belirli bir satış hacmi ve potansiyeli olan, ancak büyük ve orta ölçekli dört farklı firma tespit edilebilmiştir. Böylelikle bu dört firmanın inovasyon performansı üzerinde etkili olduğu düşünülen kriter ve alt kriterlerin ağırlıkları AHS ile elde edilmiş ve bu ağırlıklar veri olarak kullanılarak söz konusu dört firma GİA ile inovasyon performansları bakımından sıralanmıştır.

İnovasyon performansını etkileyen ana faktörler ve alt faktörler dikkate alındığında, bu uygulamada AHS yönteminin kullanılmasının nedeni nitel ve nicel birçok kriterin bir arada değerlendirilmesini sağlaması, kriterlerin tümünün eşanlı düşülmesini gerektirmemesi ve karar vericilerin daha çok odaklanmasını sağlayan ikili karşılaştırmalar ile kriterler, alt kriterler ve alternatifler için öncelik değerleri geliştirmesidir. Uygulamada GİA kullanılmasının nedenleri ise GİA'in diğer istatistiksel yöntemlere göre daha az veriyle karşılaştırmaya imkan vermesinin yanında, inovasyon performansının belirlenmesindeki belirsizliklerin sayısallaştırılmasına olanak sağlamasıdır. Diğer taraftan uygulamada AHS sıralamalarının değil de GİA sıralamalarının alınmasının nedeni ise AHS'de bir paylaştırma yapılması, GİA'de ise gri ilişki derecelerinden yola çıkılarak en uygun sıralamanın elde edilmesidir.

2.1. Analitik Hiyerarşi Süreci

AHS karar verme sürecinde karar vericilere yardımcı olabilmek amacıyla 1970'li yıllarda Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen bir tekniktir. AHS karmaşık ve yapısal olmayan bir durumu temel parçalarına ayırma; bu parçaları ya da değişkenleri bir hiyerarşik düzen içine oturtma, her bir değişken için yapılan sübjektif değerlendirmeleri sayısal değerlere çevirme, değişkenlerden hangilerinin söz konusu durumun sonuçlarını etkileyeceğini ve en yüksek önceliğe sahip olduğunu belirlemek

için sübjektif değerlendirmeleri inceleme işlevlerini içerir (Saaty ve Vargas, 2001). AHS nicel ve nitel faktörlerin bir arada kullanılmasına olanak sağladığı için oldukça tercih edilen bir yöntemdir.

AHS karar süreci, üç aşamadan meydana gelmektedir. Bunlar ayrıştırma, karşılaştırmalı değerlendirmeler ve önceliklerin sentezinin yapılmasıdır (Lai, Trueblood ve Wong, 1999). Karmaşık karar problemleri çözüme ulaştırılırken öncelikle problem bileşenlerine ayrılarak hiyerarşik bir yapıda düzenlenmelidir. Hiyerarşik yapının en üst basamağında hedef, alt basamaklarında ise ana kriterler ve alt kriterler, en son basamağında da alternatifler bulunmaktadır (Cheng, Chou, Yang ve Chang, 2005). Yöntem, hiyerarşinin her düzeyinde belirlenen bir kritere göre elemanların bir matris yardımıyla ikili karşılaştırılmasından ve bu sayede ağırlıklarının ölçeklendirilmesinden ibarettir. Bu ağırlıklandırma, geniş bir öz vektör problemine dönüştürülmekte ve normalize edilmiş bir ağırlıklar vektörüyle sonuçlanmaktadır.

2.2. Gri İlişkisel Analiz

Gri sistem teorisi temel olarak sistemler arasındaki ilişkinin analizi, model kurulması, tahmin ve karar problemlerinde sıkça kullanılan bir yöntemdir (Wen, 2004). Gri sistem teorisi belirsizliğin sayılaştırılmasında alternatif bir metottur. Stokastik veya bulanık yöntemlerle üstesinden gelinmeyen belirsizlik durumlarının modellenmesini sağlar. Gri sistem teorisinde, belirsizliğin olmadığı kusursuz bilgiye sahip olan bir sistem beyaz renk ile sembolize edilir. Tam zıt özelliklere sahip olan sistem ise siyah olarak nitelendirilir. Yalnızca kısmı bilgiye sahip olan sistemler ise gri sistem olarak adlandırılır (Lin, Chen ve Liu, 2004).

Gri İlişkisel Analiz, Gri Teori ana baslığı altında literatürde yerini almış bir karar verme ve analiz aracıdır (Demiray, 2007). Gri teori ilk defa 1982 yılında Tayland'da ki Hua Chung Bilim ve Teknoloji Üniversite'si öğretim üyelerinden olan Profesör Julong Deng tarafından ortaya atılmıştır. Gri teori gri ilişkisel analiz, gri modelleme, gri tahmin ve gri karar verme gibi alt baslıklar altında farklı alanlarda uygulanmaktadır (Üstünışık, 2007).

GİA farklı disiplinlerdeki araştırma alanlarında örneğin havayolu ağlarının tasarımında, çevre bilimlerinde, satış tahminlerinde, risk değerlendirmede, servis kalitesinin ölçümünde, ürün tasarımı ve proses planlamada, çok yanıtlı performans karakteristiklerine sahip problemler için optimum parametre düzeylerinin belirlenmesinde kullanılmıştır. Çok amaçlı karar verme problemlerinin çözümünde alternatif bir yöntem olarak GİA önerilmiştir. Silah sistemlerinin seçiminde ve TOPSIS yönteminde ideale en yakın ve en kötüye en uzak alternatiflerin belirlenmesinde öklit uzaklığına alternatif olarak GİA kullanılmıştır. Aralıklı sayı kullanarak karar verme sürecinin modellenmesinde ve işletmelerin finansal göstergelerin kıyaslanmasında da GİA'den faydalanılmıştır (Akay, 2006).

GİA'in hesaplama adımları aşağıdaki gibidir (Wen, 2004).

1. Adım: Karar matrisi (X_i) oluşturulur.

$$X_i=\begin{bmatrix} x_1(1) & \cdots & x_1(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_n(1) & \cdots & x_n(n) \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Referans seri oluşturulur.

Referans serisi $X_0=\{x_0(1), x_0(2),\ldots,x_0(j),\ldots,x_0(n)\}$ şeklinde ifade edilir. İfadedeki $x_0(j)$, j. kriterin normalize değerleri içindeki en büyük değerini göstermektedir.
3. Adım: Veriler normalize edilir.

Gri ilişki katsayılarının hesaplanmasından önce farklı boyutlardaki göstergelerin karşılaştırılması için verilerin standardize edilmesi gerekir (Hsia ve Wu, 1997). Aşağıdaki üç duruma bağlı olarak veriler standart değerlerine dönüştürülür. Faktörlerin farklı kaynaklardan geldiği, farklı birimlerle ölçüldüğü düşünüldüğünde GİA'in ilk adımı verilerin aynı birime dönüştürülmesidir. Ayrıca serinin çok geniş aralıklarda değerler aldığı durumlarda standartlaştırmayla verilerin küçük bir aralığa çekilmesinde de fayda vardır. Gri sistem teorisinde bu normalleştirme sürecine "gri ilişkisel oluşum (grey relational generating)" adı verilmektedir. Verilerin normalizasyonunda en sık kullanılan yöntemlerden birisi lineer veri önişleme metodudur. Faktör serilerinin normalizasyonunda dikkat edilmesi gereken "daha yüksek daha iyi", "daha düşük daha iyi" ve "ideal değer daha iyi" kriterlerinden hangisinin serinin özelliğini yansıttığıdır (Üstünışık, 2007).

Eğer orijinal serinin amacı sonsuz ise "daha yüksek daha iyi" özelliğini taşıyacaktır. Bu durumda orijinal seri Eşitlik 2'deki gibi normalize edilir:

$$x_i^*(j)=\frac{x_i(j)-\min\limits_j x_i(j)}{\max\limits_j x_i(j)-\min\limits_j x_i(j)} \quad (2)$$

"Daha düşük daha iyi" özelliği, orijinal serinin bir karakteristiği ise bu durumda orijinal seri Eşitlik 3'deki gibi normalize edilir:

$$x_i^*(j) = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (3)$$

Bununla birlikte sağlanması gereken kesin bir amacın olduğu "ideal değer daha iyi" durumu söz konusu ise orijinal seri Eşitlik 4'deki gibi normalize edilir:

$$x_i^*(j) = \frac{\left|x_i(j) - x_{ob}(j)\right|}{\max_j x_i(j) - x_{0b}(j)} \quad (4)$$

Burada $x_{0b}(j)$ j. kriterin hedef değeridir ve

$\max_j x_i(j) \geq x_{0b}(j) \geq \min_j x_i(j)$ aralığında bir değer alır. Bu işlemlerin ardından 1 numaralı eşitlikteki karar matrisi aşağıdaki duruma dönüşür:

$$X_i = \begin{bmatrix} x_1^*(1) & \dots & x_1^*(n) \\ \vdots & \dots & \vdots \\ x_n^*(1) & \dots & x_n^*(n) \end{bmatrix} \quad (5)$$

4. Adım: Mutlak değer tablosu oluşturulur.

Kriterlerin karakteristikleri baz alınarak katsayı farklılıkları hesaplanır. Katsayı farklılığı, sıra sayısı ile referans değeri arasındaki mutlak farktır.

$\Delta_{0i}(j)$: j. öğe için X_0 ve X_i arasındaki mutlak fark olmak üzere;

$$\Delta_{0i}(j) = \left|x_0(j) - x_i(j)\right| = \begin{bmatrix} \Delta_{o1}(1) & \Delta_{01}(2) & \dots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \dots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & \dots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix} \quad (6)$$

5. Adım: Gri ilişki katsayı matrisi oluşturulur.

Gri ilişkisel katsayı Eşitlik 7'deki gibi tanımlanır.

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta\min + \xi\Delta\max}{\Delta_{0i}(j) + \xi\Delta\max} \quad (7)$$

Bu eşitlikteki ξ ayırıcı katsayı adını taşır ve referans serisi ile karşılaştırma serisi arasında daha iyi ayırım yapmaya yardımcı olur. (0,1) aralığında değer alır ve genellikle 0,5 alınır (Wu ve Chen, 2005). Ayrıca,

$\Delta\max = \max_i \max_j \Delta_{0i}(j)$ ve $\Delta\min = \min_i \min_j \Delta_{0i}(j)$ şeklinde hesaplanır.

6. Adım: Gri ilişki derecesi hesaplanır.

Bu adımda gri ilişkisel katsayının ağırlıklı toplamı olan gri ilişkisel derece hesaplanır. Gri ilişkisel derece Eşitlik 8'deki gibi tanımlanır:

$$\Gamma_{0i} = \frac{1}{n}\sum_{j=1}^{n} \gamma_{0i}(j) \quad (8)$$

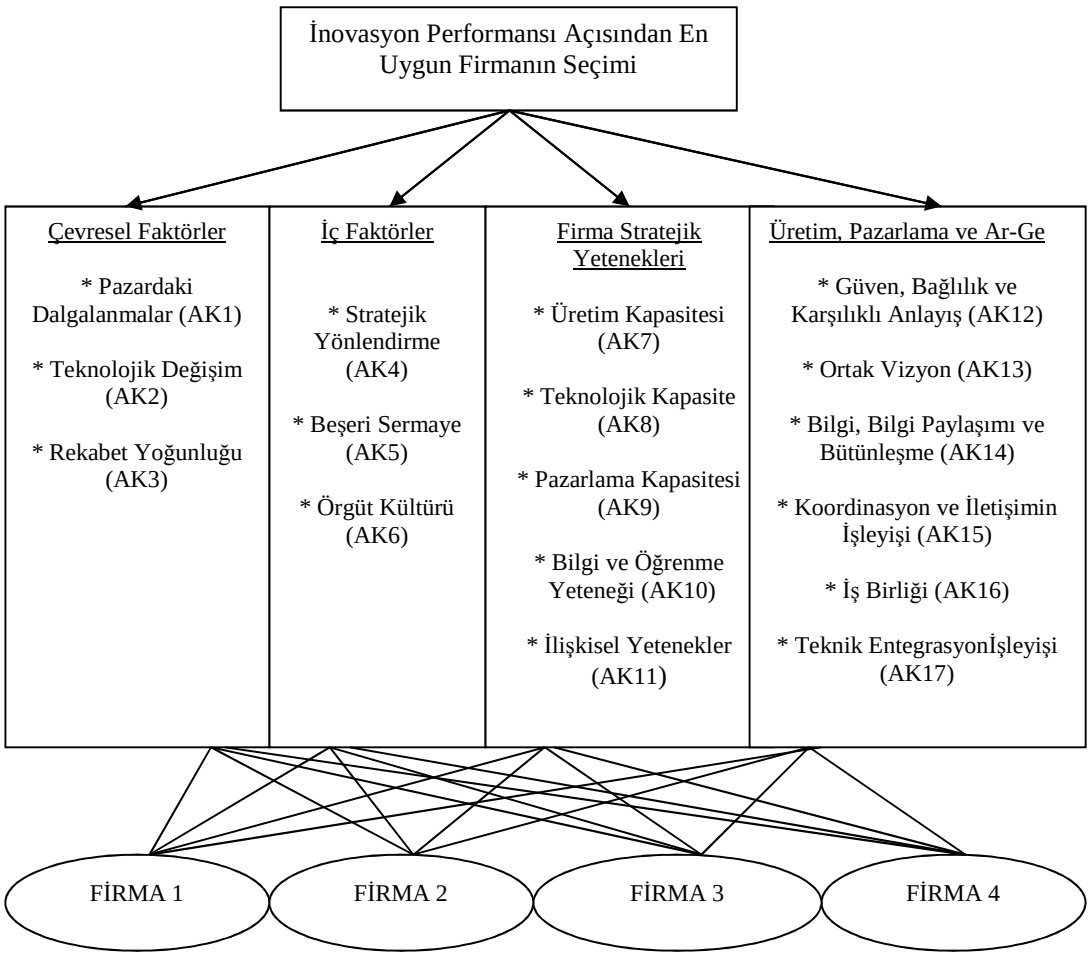
Burada Γ_{0i} i. elemanın gri ilişki derecesini göstermektedir ve kriterlerin eşit önem düzeyinde olduğu varsayıldığında kullanılır. Eğer kriterlerin farklı ağırlıkları söz konusu ise;

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^{n} [W_i(j) x \gamma_{0i}(j)] \quad (9)$$

formülünden yararlanılır.

3. AHS ile Göreli Önemlerin Belirlenmesi

İnovasyon performansını etkileyen faktörlerin ağırlıklarının belirlenmesi probleminin AHS uygulamasından önce, süt ve süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren dört işletmede inovasyon konusunda uzman yetkililerle görüşülerek problemin hiyerarşik yapısı belirlenmiştir. Söz konusu uzmanlar, üzerinde çalışma yapılmış dört işletmenin yöneticileri ve inovasyon sorumlularıdır. Ekip ile gerçekleştirilen görüşmeler ve literatürde inovasyon performansı ile ilgili yapılan çalışmalar doğrultusunda, inovasyon performansını etkileyen faktörlerin ağırlıklarının belirlenmesi probleminde göz önüne alınması gereken kriterler ve alt kriterler belirlenmiş ve daha önce sözü edilen dört firma için hiyerarşik yapı Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur. Hiyerarşik yapı oluşturulurken her birisi alt kriterler içeren dört temel kriter dikkate alınmıştır.

Şekil 1. İnovasyon Performansını Etkileyen Faktörler

Problemin hiyerarşik yapısının oluşturulmasından sonra ikili karşılaştırma değerlerinin elde edilmesi, AHS karar sürecinin diğer önemli aşamasını oluşturmaktadır. Şekil 1'de verilen hiyerarşinin her seviyesi için oluşturulan ikili karşılaştırma matrislerinden hareketle anket formu hazırlanmıştır. Katılımcılar, Saaty tarafından öne sürülen ölçeği kullanarak anket formunda yer alan alternatifler, ana kriterler ve alt kriterler arasındaki ikili karşılaştırmaları önem düzeylerine göre yargılamışlardır. Problemin hiyerarşik yapısının oluşturulmasında görüşlerine başvurulan dört uzmandan ikisi aynı zamanda ikili karşılaştırmaları gerçekleştiren katılımcılardır. Bu katılımcıların yargılarının geometrik ortalamaları alınarak grup karar vermeli AHS uygulanmıştır.

Tüm ana kriter ve alt kriterler için ikili karşılaştırmalar yapıldıktan sonra, her bir ana kriter ve alt kriterin göreli önem değerleri ile alternatifler bazında almış oldukları değerler grup karar vermeye dayalı olarak Expert Choice programı ile elde edilmiş ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. AHS Sonuç Matrisi

Ana Kriterler	Alternatifler / Alt Kriterler (AK)	Firma 1	Firma 2	Firma 3	Firma 4
Çevresel Faktörler (0,493)	AK1 (0,701)	0,637	0,185	0,084	0,093
	AK2 (0,207)	0,604	0,220	0,101	0,074
	AK3 (0,092)	0,580	0,260	0,098	0,063
İç Faktörler (0,298)	AK4 (0,633)	0,560	0,214	0,144	0,082
	AK5 (0,288)	0,620	0,165	0,065	0,151
	AK6 (0,078)	0,617	0,164	0,075	0,144
Firma Stratejik Yetenekleri (0,141)	AK7 (0,528)	0,617	0,147	0,062	0,174
	AK8 (0,237)	0,547	0,234	0,104	0,116
	AK 9 (0,091)	0,525	0,224	0,106	0,145
	AK10 (0,096)	0,458	0,241	0,140	0,160
	AK11 (0,048)	0,480	0,264	0,139	0,117
Üretim, Pazarlama ve Ar-Ge (0,068)	AK12 (0,417)	0,460	0,275	0,141	0,125
	AK13 (0,268)	0,575	0,211	0,111	0,104
	AK14 (0,170)	0,478	0,282	0,131	0,110
	AK15 (0,061)	0,522	0,216	0,138	0,123
	AK16 (0,047)	0,562	0,219	0,117	0,102
	AK17 (0,037)	0,578	0,224	0,102	0,096

Tablo 1 incelendiğinde inovasyon performansını en çok etkileyen faktörün çevresel faktörler (0,493) olduğu; bu kriteri iç faktörler (0,298) ana faktörünün izlediği görülmektedir. İnovasyon performansını etkileyen faktörlerde firma stratejik yetenekleri (0,141) ve üretim, pazarlama ve Ar-Ge (0,068) önem dereceleri bakımından son sıralarda yer almaktadır. İşletmenin bulunduğu pazarla ilişkili faktörler olan pazardaki dalgalanmalar (0,701) inovasyon performansını en çok etkileyen çevresel faktör olarak görünmektedir. Teknolojik değişim (0,207) ve rekabet yoğunluğu (0,092) ise çevresel faktörlerde pazardaki dalgalanmalar kadar büyük bir etkiye sahip değildir.

4. GİA ile İşletmelerin İnovasyon Performansına Göre Sıralanması

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Süt ve süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmalara uygulanan AHS uygulaması ile elde edilen ağırlıklar Tablo 2'de GİA karar matrisinin oluşturulmasında kullanılmıştır.

Tablo 2. Karar Matrisi

Alt Kriterler	Firmalar				
	Referans (X_0)	Firma 1 (X_1)	Firma 2 (X_2)	Firma 3 (X_3)	Firma 4 (X_4)
AK1	0.637	0.637	0.185	0.084	0.093
AK2	0.604	0.604	0.220	0.101	0.074
AK3	0.580	0.580	0.260	0.098	0.063
AK4	0.560	0.560	0.214	0.144	0.082
AK5	0.620	0.620	0.165	0.065	0.151
AK6	0.617	0.617	0.164	0.075	0.144
AK7	0.617	0.617	0.147	0.062	0.174
AK8	0.547	0.547	0.234	0.104	0.116
AK9	0.525	0.525	0.224	0.106	0.145
AK10	0.458	0.458	0.241	0.140	0.160
AK11	0.480	0.480	0.264	0.139	0.117
AK12	0.460	0.460	0.275	0.141	0.125
AK13	0.575	0.575	0.211	0.111	0.104
AK14	0.478	0.478	0.282	0.131	0.110
AK15	0.522	0.522	0.216	0.138	0.123
AK16	0.562	0.562	0.219	0.117	0.102
AK17	0.578	0.578	0.224	0.102	0.096

Tablo 2'de amaç daha büyük bir değer (katsayı) elde etmek olduğundan, "daha yüksek, daha iyi" kriteri kullanılmıştır. Alternatifler X_1, (Firma1), X_2 (Firma2), X_3 (Firma3) ve X_4 (Firma4)'dür.

2. Adım: Verilerin Normalize Edilmesi

Karar matrisinin oluşturulmasından sonra veriler, on yedi alt kriter için Eşitlik 2 yardımıyla normalize edilmiştir. Tablo 3 veri normalizasyonu özetini göstermektedir.

Tablo 3. Veri Normalizasyonu Matrisi

Alt Kriterler	Firmalar				
	Referans (X_0)	Firma 1 (X_1)	Firma 2 (X_2)	Firma 3 (X_3)	Firma 4 (X_4)
AK1	1.00	1.00	0.183	0.00	0.016
AK2	1.00	1.00	0.275	0.050	0.00
AK3	1.00	1.00	0.381	0.067	0.00
AK4	1.00	1.00	0.276	0.129	0.00
AK5	1.00	1.00	0.180	0.00	0.155
AK6	1.00	1.00	0.164	0.00	0.127
AK7	1.00	1.00	0.153	0.00	0.202
AK8	1.00	1.00	0.293	0.00	0.027
AK9	1.00	1.00	0.281	0.00	0.093
AK10	1.00	1.00	0.318	0.00	0.062
AK11	1.00	1.00	0.405	0.060	0.00
AK12	1.00	1.00	0.448	0.047	0.00
AK13	1.00	1.00	0.227	0.014	0.00
AK14	1.00	1.00	0.468	0.057	0.00
AK15	1.00	1.00	0.233	0.037	0.00
AK16	1.00	1.00	0.254	0.032	0.00
AK17	1.00	1.00	0.265	0.012	0.00

3. Adım: Mutlak Değerin Hesaplanması

GİA'nın 3. aşamasında mutlak değer matrisi elde edilmiştir. Tablo 4'de referans değerlerinin karşılaştırma değerlerinden olan mutlak değer farkları verilmiştir.

Tablo 4. Mutlak Değer Matrisi

Alt Kriterler	Firmalar			
	Firma 1 (X_1)	Firma 2 (X_2)	Firma 3 (X_3)	Firma 4 (X_4)
AK1	0.00	0.817	1.00	0.984
AK2	0.00	0.725	0.950	1.00
AK3	0.00	0.619	0.933	1.00
AK4	0.00	0.724	0.871	1.00
AK5	0.00	0.820	1.00	0.845
AK6	0.00	0.836	1.00	0.873
AK7	0.00	0.847	1.00	0.798
AK8	0.00	0.707	1.00	0.973
AK9	0.00	0.719	1.00	0.907
AK10	0.00	0.682	1.00	0.938
AK11	0.00	0.595	0.94	1.00
AK12	0.00	0.552	0.953	1.00
AK13	0.00	0.773	0.986	1.00
AK14	0.00	0.532	0.943	1.00
AK15	0.00	0.767	0.963	1.00
AK16	0.00	0.746	0.968	1.00
AK17	0.00	0.735	0.988	1.00

4. Adım: Gri İlişki Katsayılarının Hesaplanması

Eşitlik 7'de verilen denklem kullanılarak hesaplanan gri ilişki katsayıları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Gri İlişki Katsayıları

Ana Kriterler	Alternatifler / Alt Kriterler (w_j)	Firma 1 (X_1)	Firma 2 (X_2)	Firma 3 (X_3)	Firma 4 (X_4)
(0,522)	AK1 (0.513)	1.00	0.380	0.333	0.337
	AK2 (0.522)	1.00	0.408	0.345	0.333
	AK3 (0.532)	1.00	0.447	0.349	0.333
(0,522)	AK4 (0.527)	1.00	0.408	0.365	0.333
	AK5 (0.521)	1.00	0.379	0.333	0.372
	AK6 (0.518)	1.00	0.374	0.333	0.364
(0,526)	AK7 (0.522)	1.00	0.371	0.333	0.385
	AK8 (0.522)	1.00	0.414	0.333	0.339
	AK9 (0.525)	1.00	0.410	0.333	0.355
	AK10 (0.526	1.00	0.423	0.333	0.348
	AK11 (0.534)	1.00	0.457	0.347	0.333
(0,525)	AK12 (0.538)	1.00	0.475	0.344	0.333
	AK13 (0.516)	1.00	0.392	0.337	0.333
	AK14 (0.541)	1.00	0.484	0.347	0.333
	AK15 (0.518)	1.00	0.395	0.342	0.333
	AK16 (0.519)	1.00	0.401	0.341	0.333
	AK17 (0.519)	1.00	0.405	0.336	0.333

5. Adım: Gri İlişki Derecesinin Hesaplanması

AHS ve GİA'dan elde edilen alt kriter ağırlıkları Eşitlik 8 yardımıyla hesaplanmıştır. AHS'den elde edilen alt kriter ağırlıkları (w_j) Tablo 5'in ikinci sütununda parantez içinde gösterilmektedir. 8 nolu eşitlik tüm firmalara uygulanmış ve sonuçlar Tablo 6' da özetlenmiştir.

Tablo 6. Gri İlişki Dereceleri

Firmalar	Γ_{0i}	Γ_{0i} (AHS ağırlıkları ile)	Sıra
Firma 1	%100	%99.8	1
Firma 2	%41.3	%41.2	2
Firma 3	%34.0	%33.9	4
Firma 4	%34.2	%34.2	3

Tablo 6'da görüldüğü gibi inovasyon performansı açısından en uygun alternatifin Firma 1 (%100) olduğu görülmektedir. Diğer firmalar Firma 2 (%41.3) ve Firma 4 (%34.2) inovasyon performansı bakımından ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. İnovasyon performansı açısından en son sırada Firma 3 (%34.0) bulunmaktadır.

5. Tartışma ve Sonuç

İşletmelerin geleceklerini planlamaları ve işleyişlerini devam ettirebilmeleri için inovasyon çalışmaları önemlidir. Ancak inovasyon süreci içerisinde bir takım sıkıntılarla karşılaşılması muhtemeldir. Bu sıkıntıları açığa çıkmadan önlemek ya da meydana geldikten sonra sorunlara karşı çözüm üretmek için işletmeyi içeriden ve dışarıdan etkileyebilecek unsurların varlığını tespit etmekte fayda vardır. Böylelikle inovasyon performansı bakımından firmaların daha üretken olmaları sağlanabilir. Bu çalışmada inovasyon performansını etkileyebileceği düşünülen faktörlerin belirlenmesinin yanında, hangi faktörün ve alt faktörlerinin inovasyon performansını ne derece etkilediği AHS ile ortaya konulmuştur. Ayrıca inovasyon performansı bakımından en uygun firmanın GİA ile tespit edilmesi de sağlanmıştır.

AHS sonucunda işletmelerin inovasyon performansının arttırılması için neler yapılması gerektiği konusunda bilgilere ulaşılmıştır. Diğer taraftan firmaların inovasyon performanslarının ölçümünde kullanılan istatistiksel yöntemlerin çok sayıda ve normal dağılıma uygun verilerin kullanılmasını gerektirmesi nedeniyle bu çalışmada, az veriyle karşılaştırma yapabilen GİA kullanılmıştır. Buradan hareketle faktörlerin AHS ile belirlenen ağırlıkları kullanılarak, GİA ile ele alınan firmalar inovasyon performansları açısından sıralanmışlardır. Ayrıca işletmelerin sahip oldukları sınırlı kaynaklarla meydana getirmeye çalıştıkları inovasyonlar için maliyet ve zaman tasarrufu sağlama konusunda da önerilerde bulunabilme imkanı elde edilmiştir.

Çalışmada Eskişehir Sanayi Odasına kayıtlı süt ve süt ürünleri sektöründeki firmaların inovasyon performanslarına etki eden ana ve alt faktörlerin, göreli önemlerinin belirlendiği ilk kısımda, çevresel faktörler ve iç faktörlerin, firma stratejik yetenekleri ve üretim, pazarlama ve Ar-Ge'ye oranla inovasyon performansı açısından daha etkili olduğu görülmüştür. Çevresel faktörleri oluşturan alt faktörler dikkate alındığında, pazardaki dalgalanmaların inovasyon performansı açısından teknolojik değişim ve rekabet yoğunluğuna oranla daha çok etkisinin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla pazarda meydana gelen dalgalanmalara neden olan işaretlerin sürekli ve dikkatli bir biçimde takip edilmesi önemlidir. İşletmeler yaklaşan ekonomik krizleri piyasadaki verileri sürekli takip ederek aşabildiklerinden, ekonomik darboğazlarda üretilen inovasyon fikirleri rekabet için gerekli avantajın yaratılmasında fırsatlar oluşturabilir. Diğer taraftan krize hazırlıksız yakalanan firmalarda bütçe açısından kısıtlamalar meydana geleceği için inovasyon performansı çok düşük seviyelerde olabilir. Çalışma sonuçları göz önüne alındığında, inovasyon performansı pazardaki dalgalanmalardan etkilendiği kadar, teknolojik değişim ve rekabet yoğundan da etkilenmektedir. İnovasyon sürekli güncellenmesi gereken bir yapıya sahip olduğu için, zaman içinde meydana gelen teknolojik değişimlere adaptasyon gerekmektedir. Teknolojik kapasitesi yeterli olan firmaların teknolojik değişimlere daha kolay ayak uyduracağı ve inovasyon çalışmalarını daha süratli bir biçimde gerçekleştirebilecekleri görülmektedir. Rekabet yoğunluğu iç faktörlerde inovasyon performansı açısından en az etkiye sahip olmasına rağmen önemlidir. Zira firmanın bulunduğu pazardaki rakiplerinin sayısı, piyasada uygulanacak stratejinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak incelenen firmaların inovasyon performanslarının en çok pazardaki dalgalanmalardan etkilendiği, teknolojik değişim ve rekabet yoğunluğunun ise daha az etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Çevresel faktörler kadar olmasa da iç faktörler ve firma stratejik yeteneklerinin de inovasyon performansı üzerinde etkiye sahip olduğu görülmüştür. İç faktörleri oluşturan alt faktörler dikkate alındığında, inovasyon fikrinin oluşumundan uygulanmasına kadar geçen süreç içerisinde kalifiye personele ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Ancak personelin stratejik açıdan yönlendirilmesi ise ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Çalışmaya konu olan firmalara bakıldığında çoğu firmada yetenekli personelin azlığı dikkati çekmektedir. İnovasyon örgüt kültürü haline getirilemediğinden, inovasyon çalışmalarına götürecek stratejik kararların mevcut personelle verilemediği söylenebilir. Bu bakımdan işletme personelinin belirli periyotlarla inovasyon ve inovasyon uygulamaları hakkında bilgilendirilmeleri ve eğitilmeleri kendilerini işletmenin bir parçası olarak görmelerine olanak sağlayabilir.

Firmalar stratejik yetenekleri bakımından değerlendirildiklerinde üretim kapasitesi ve teknolojik kapasitenin inovasyon performansını etkilediği belirlenmiştir. Sözü edilen firmalardan bazılarının üretim kapasitesi ve teknolojik kapasitelerinin yetersiz olduğu, bunun da inovasyona yönelik düşünce tarzını ve inovasyon performansını olumsuz etkilediği dikkati çekmektedir. Firmalar açısından üretim kapasitesi ve teknolojik kapasite yeterliliği sağlansa bile, bunu kullanabilecek uzman personele olan gereksinim göz ardı edilmemelidir.

Diğer taraftan üretim, pazarlama ve ar-ge ana faktörünün inovasyon performansı üzerinde pek bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Ancak işletme içi ilişkiler (güven, bağlılık ve karşılıklı anlayış) ve ortak vizyonun inovasyon performansına az da olsa katkı yapacağı tespit edilmiştir. İşletme içi güven ortamının sağlanması ve işletme personelinin ortak bir vizyon çerçevesinde bir araya getirilmesinde işletme yönetiminin tutumu önemlidir. Dolayısıyla işletmeler hiyerarşik değil, katılımcı bir yönetim yapısı belirleyerek en alt kademeden en üst seviyeye kadar bilgi paylaşımı ve güveni inşa etmelidirler.
Çalışmanın teorik sonuçları makro açıdan değerlendirildiğinde, küreselleşen piyasa koşullarının neden olduğu rekabet yoğunluğunun ve finansal yetersizliklerin aşılmasında inovasyon performansının etkili bir rol oynadığı söylenebilir. Ancak inovasyon çalışmaları ayrı bir bütçe ve ar-ge harcamaları gerektirdiğinden, ekonomik durgunluk dönemlerinde finansal açıdan kısıtlamalar meydana geleceği için aradaki dengenin işletmenin yararları çerçevesinde kurulması gerekmektedir. Dolayısıyla inovasyon döngüsünün devamlılığı inovasyon performansına doğrudan etki edeceğinden, inovasyon çalışmaları ayrı bir bütçeleme ile ele alınabilir. Böylelikle inovasyonun her dönemde sürdürülebilirliği de sağlanmış olabilecektir. Sürdürülebilir inovasyon ve inovasyon performansı arasında, özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde inovasyon faaliyetlerini gerçekleştirme ve piyasadaki olumsuz havayı işletme lehine çevirme açısından, sıkı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki ne kadar sağlıklıysa, işletmenin piyasadaki rekabet avantajına ve karlılığına o derece etki edeceği söylenebilir. Sonuç olarak inovasyonun işletmenin geleceği ile ilgili önemli bir yer teşkil etmesi bakımından, üzerinde düşünülmesi ve çalışılması gereken bir bilim olarak ele alınmasında fayda vardır.

Her ne kadar kurulan hiyerarşik model kapsamında dört uzman görüşüne başvurularak kriterlerin ağırlıkları ve inovasyon performansı açısından en uygun firmalar belirlenmiş olsa da, bu sonuçlar tüm süt ve süt ürünleri sektörünün görüşlerini yansıtmamaktadır. Ancak araştırma gizlilik nedeniyle isimleri açıklanmayan firmaların bireysel yargılarına dayalıysa da çalışmadan elde edilen sonuçların süt ve süt ürünleri sektöründe yapılan ve yapılacak olan inovasyon çalışmalarının etkin ve verimli bir biçimde yürütülmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İnovasyon performansını birçok faktörün etkilediği düşünüldüğünde, AHS yardımıyla oluşturulan hiyerarşik yapıyla hangi faktörün ne derece etkilediği kolay bir biçimde tespit edilebilmektedir.

Diğer taraftan, alt kriterler ve alternatifler arasındaki bağımlılığın da dikkate alınacağı ve böylelikle inovasyon performansını belirleme probleminin bir ağ yapısında incelenmesini sağlayacak Analitik Network Süreci kullanılarak da kriter ağırlıkları tekrar elde edilip, GİA uygulaması yinelenebilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca bu modelin Türkiye genelinde sonuçlarının görülmesi ve öneriler geliştirilmesi bakımından, Türkiye'deki süt ve süt ürünleri sektöründeki lider firmalar alınarak tekrar uygulanabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

AKAY, D. (2006). Kullanıcı Merkezli Ürün Tasarımı için Bütünleşik Bir Zeki Model: Cep Telefonları Üzerine Bir Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

AKSES, S. (2012). Türkiye'nin Yenilikçilik Performansına İlişkin Değerlendirmeler. İKV Değerlendirme Notu, İktisadi Kalkınma Vakfı, 48. Sayı.

CHENG S. C., CHOU T. C., YANG C. L. ve CHANG H. Y. (2005). A Semantic Learning For Content-based Image Retrieval Using Analytical Hierarchy Process. Expert Systems with Applications, 28(3), 495-505.

COSH, A., FU, X. ve HUGHES, A. (2012). Organization Structure and Innovation Performance in Different Environments. Small Business Economics, 39(2), 301–317.

CZARNITZKI, D. ve HOTTENROTT, H. (2009). Are Local Milieus the Key to Innovation Performance? Journal of Regional Science, 49(1), 81–112.

DEMİRAY, A. (2007). Makine Seçim Probleminin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Çözümü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

GÜLER ÖZGÜR, E. ve KANBER, S. (2011). İnovasyon Aktivitelerinin İnovasyon Performansı Üzerine Etkileri: İmalat Sanayi Uygulaması. Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), 61-76.

HASSANLOU, A. (2009). The Impact of Absorptive Capacity on the Innovation Performance of Pharmaceutical Firms. ProQuest Dissertations and Theses.

HINLOOPEN, J. (2003). Innovation Performance across Europe. Economics of Innovation and New Technology, 12(2), 145-161.

HSIA, K.H.ve WU, J.H. (1997). A Study on the Data Preprocessing in Grey Relational Analysis. Journal of Chinese Grey System, 1(1), 47–53.

KILIÇ, M. ve BİLGİNOĞLU, B. (2010). İhracatçı Türk Firmalarında Personel Sağlama ve Seçme Yöntemleri ve İnovasyon Performansı İlişkisi: Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri Örneği. Sosyo Ekonomi Dergisi, 3, 215-241.

LAI, S.V, TRUEBLOOD, P.R. ve WONG, K. B. (1999). Software Selection: A Case Study of The AHP to The Selection of a Multimedia Authoring System, Information and Management 36, 221-232.

LAURSEN, K. ve SALTER, A. (2006). Open for Innovation: The Role of Openness In Explaining Innovation Performance Among UK. Manufacturing Firms. Strategic Management Journal, 27(2), 131-150.

LIM, J.N. ve PELTNER, F. (2011). Innovation Performance of Construction Enterprises: An Empirical Assessment of the German and Singapore Construction Enterprises. Construction Innovation, 11(3), 282-304.

LIN, Y., CHEN, M.Y. ve LIU, S. (2004). Theory of grey systems: capturing uncertainties of grey information. Kybernetes, 33(2), 196-218.

LUNDVALL, B. ve NIELSEN, P. (2007). Knowledge Management and Innovation Performance. International Journal of Manpower, 28(3/4), 207-223.

OTTENBACHER, M., SHAW, V. ve LOCKWOOD, A. (2006). An Investigation of the Factors Affecting Innovation Performance in Chain and Independent Hotels. Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism, 6(3-4), 113-128.

PARIDA, V., WESTERBERG, M. ve FRISHAMMAR, J. (2012). Inbound Open Innovation Activities in High-Tech SMEs: The Impact on Innovation Performance. Journal of Small Business Management, 50(2), 283–309.

PRAJOGO, D.I. ve AHMED, P.K. (2006). Relationships between Innovation Stimulus, Innovation Capacity and Innovation Performance. R&D Management, 36 (5), 499-515.

RABOR, F.M., REZA, Z., HOSSEIN, S. ve BEHZAD, A. (2011). Modeling Factors Affecting Innovation Performance of Firms Using the Integrated Cognitive Mapping Method and Bayesian Networks (A Case Study in the Iranian Insurance Industry). European Journal of Social Sciences, 23(1), 22-36.

SAATY, T.L. ve VARGAS, L. G. (2001). Models, Methods, Concept and Applications of the Analytic Hierarchy Process. Kluwer Academic Publishers, London.

SAENZ, J., ARAMBURU, N. ve RIVERA, O. (2009). Knowledge Sharing and Innovation Performance: A Comparison between High-Tech and Low-Tech Companies. Journal of Intellectual Capital, 10(1), 22-36.

TANEV, S. (2005). Competitive Intelligence Information and Innovation Performance of Irap-Funded Companies. ProQuest Dissertations and Theses.

ÜSTÜNIŞIK, N.Z. (2007). Türkiye'deki İller ve Bölgeler Bazında Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması: Gri ilişkisel Analiz Yöntemi ve Uygulaması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

WEN, K. L. (2004). Grey Systems: Modeling and Prediction, Yang's Scientific Research Institute, Tucson, USA, 253p.

WU, W.Y.ve CHEN, S.P. (2005). A Prediction Method Using the Grey Model GMC(1,n) Combined With the Grey Relational Analysis: A Case Study on Internet Access Population Forecast. Applied Mathematics and Computation, 169(1), 198-217.

ZEHİR, C. ve ÖZŞAHİN, M. (2008). A Field Research on The Relationship Between Strategic Decision-Making Speed and Innovation Performance in The Case of Turkish Large-Scale Firms. Management Decision, 46(5), 709-724.

ZENG, S.X., XIE, X.M. ve TAM, C.M. (2010). Relationship between Cooperation Networks and Innovation Performance of SMEs. Technovation 30(3), 181–194.

ZHANG, J. ve DUAN, Y. (2010). The Impact of Different Types of Market Orientation on Product Innovation Performance: Evidence from Chinese Manufacturers. Management Decision, 48(6), 849-867.

ZHAO, Y. (2001). Enhancing Firm Innovation Performance through Strategic Management of New Product Development. ProQuest Dissertations and Theses.

TANZİMAT'TAN BUGÜNE SİYERDEKİ PARADİGMATİK DEĞİŞİMLER

Yasin BEYAZ
Yrd. Doç. Dr. Yalova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, yasinbeyaz80@gmail.com

ÖZET: Bu makalede Tanzimat'tan önce başlayan ve Tanzimat'ın ilanıyla hızlanan siyer eserleri içindeki değişiklikleri ele alacağız. Önceleri yapılacak ıslahatlar için dayanak noktası olarak belli mesajlar içeren siyerler, daha sonra Şarkiyatçıların çalışmalarının etkileri sonucunda yeni bir mecraya girer. Böylelikle hem eleştirel bir yaklaşım ortaya çıkar hem de birincil kaynaklara dönme ihtiyacı iyice belirginleşir. Cumhuriyet ile beraber daha da keskinleşen modern, bilimsel, realist yaklaşım 1960 sonrasında çeviri eserlerle beraber yeni bir ivme kazanır. Siyer çalışmaları son zamanlarda meydan gelen Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri ile tekrar ilk baştaki o menkıbevi, efsanevi niteliklerine geri döner.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Cumhuriyet, siyer, mucize, İsrailiyat.

PARADIGMATIC CHANGES IN PROPHETIC BIOGRAPHY SINCE TANZIMAT REFORM TO THE PRESENT DAY

ABSTRACT: The aim of this study is to examine the changes in the prophetic biography books which begun with the announcement of Tanzimat Reforms and accelerated onward. Prophetic biography used to consist messages as a reference point for reforms but later changed its course with the effects of orientalists' efforts.Hereby, a critical approach have emerged and needs of returning to primary sources became obvious. Modern, scientific and realist approaches - which sharpened after the founding of the republic – gained new speed with the translated books after 1960s. The study of prophetic biography returned back to its legendary and mythical feature with the holy birth week celebrations of prophet Mohammed.

Keywords: Tanzimat Reform, Republic, siyer (prophetic biography), miracle, the İsrailiyat tradition.

1. Giriş:

Siyer kelimesi "seyera" kökünden olup "sire/siret" in çoğuludur. Sözlükte; bir kişinin hali, tavrı, gidişi ve ahlakı anlamlarına gelir. Siyer, terim olarak Peygamber efendimizin hayatını anlatan eserlere verilen addır. Bu eserlere "Siyer-i Nebi" ve "Siretü'n-Nebeviye" de denir.

"Megazi" ise "gazave" kökünden türetilmiş olup "magza/magzat"ın çoğul halidir. Savaş, harp hikayeleri anlamına gelir. Kavramsal olarak ise; Hz. Peygamberin savaşlarını konu edinen eserlerdir. Siyer ile megazi arasındaki fark; Siyer çok geniş bir alanı, Hz. Muhammed'in bütün hayatını kapsarken megazi daha dar bir alanı, Peygamberimizin savaş ve gazvelerini konu edinmiştir.

Klasik dönemlerde Peygamberimizin hayatını anlatan eserler için her zaman "Siyer-i Nebi", "Siretü'n-Nebi" gibi isimler kullanılırken modern dönemlerde bu "Peygamber'in Hayatı" veya "Hz. Muhammed'in Hayatı" şeklinde adlandırılmaya başlar. (Andı, 2010, s. 122)

İlk dönemlerde siyer, megazi ve hadis birbirlerinden ayrı değildir. Bunlar Hicri birinci asrın ortalarından itibaren birbirlerinde ayrılmaya başlar. Tabiun döneminde sahabe devrinde ortaya çıkmayan bir ihtiyaç hasıl olur; Peygamber'e dair malumat edinmek ve onunla alakalı bilgilerin öğrenmek. Bu nedenle, bu amaca cevap vermek için ilk siyer örnekleri bu dönemde oluşturulmuştur. Ancak bunlar belli bir yöntemi olmayan, düzensiz çalışmalardır. Daha sonraki dönemlerde İslam tarihi ayrı müstakil bir ilim dalı olarak kabul edilmiş ve siyer de bunun içinde ele alınmıştır.

Kur'an, Hz. Muhammed'i Müslümanlara en iyi örnek olarak göstermiş ve onun rehberliğine uyulmasını emretmiştir. Bundan dolayı O, Müslümanlar için büyük bir önem arz eder. Peygamber vefat edince ardından hayatı, sözleri, eylemleri ve fiilleri sonrakilere aktarılmak üzere toplanmaya, bir araya getirilmeye başlanır. Bu da hadis, siyer ve megazi literatürünün oluşmasını sağlar. Urve b. Zübeyr, İbn Şihab ez-Zühri, İbn İshak, siyer türünün öncüleri olarak kabul edilirler. "İbn İshak, dünya tarihini peygamberler tarihi olarak algılamış siyeri de bu tarihin son halkası olarak görmüştür." (Özdemir, 2003, s. 201) İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünü Hz. Peygamber'e kadarki peygamberlerin hayatı, ikinci bölümünü ise Peygamberimiz oluşturur. İkinci ciltte Peygamberin soyu, vahiyden önceki hayatı, peygamberliği, Mekke dönemi, Medine dönemi, seriye-gazalar ve Peygamberin vefatını ele alır.

İbn İshak tarihi gerçekliği şüpheli olan kıssalara ve İsrailiyat türü bilgilere yer verdiği için Medine'deki hadisçilerin oldukça fazla eleştirilerine maruz kalır. Bu eleştirileri dikkate alan İbn Hişam, İsrailiyat türü bilgileri, Kur'an'da yer almayan bilgileri, Peygamber ile alakası olmayan konuları, edebe muğayir ifadeleri ve tanınmamış şairlere ait şiirleri eserine almaz. (Özdemir, 2003, s. 202)

İbn Sad siyer yazıcılığında önemli bir değişiklik gerçekleştirir. İbn İshak tarafından iskeleti oluşturulan siyer yazıcılığına Hz. Muhammed'in fiziki ve ahlaki özelliklerini anlatan Şemail kısmını ekler. Böylelikle "siyer yazıcılığında bir siyer kitabında hangi bölüm ve konularının bulunacağının formatını tamamlamış oluyordu. Bundan sonra telif edilen bütün siyer kitaplarında aşağı yukarı bu format hakim olmuştur." (Özdemir, 2003, s. 202) Şemail konularının siyere dahil olması ile beraber yüceltici tavır da

kendine yer bulmaya ve zamanla alanını genişletmeye başlar. Hatta öyle ki bu Peygamberin atalarını da içine alacak hale gelir. Böylelikle siyer kitaplarında Peygamberin nesebi, risalet haberleri, mucizeler, şemail konuları da işlenmeye başlamış, mübalağa, yüceltme artmış, çevre kültürlerin ve diğer dine inananların etkisiyle Peygamber anlayışında ve algılayışında büyük değişimler yaşanmıştır.

"Siyer-i Erbaa" olarak isimlendirilen İbni Hişam'ın "es-Siretü'n-Nebevi"si, İbni Seyyidi'n-Nas'ın "Uynu'l-Eser fi Fününi'l-Megazi ve'ş-Şemail-i ve's-Siyer"i, Muhammed bin Yusuf'un "Sebilü'r-Reşad"ı, Ali bin Burhaneddin el-Halebi'nin "İnsanu'l-Uyun"u İslam dünyasındaki en meşhur dört siyer kitabıdır.

Müslümanların özellikle Ehl-i kitap ile yani Yahudi ve Hıristiyanlarla karşılaşmasından sonra Hz. Musa ve Hz. İsa'nın mucizelerine benzer mucizelerin Hz. Muhammed'de de bulunması gerektiği kanaati yaygınlaşmıştır. Diğer din mensupları ile yaşanan nübüvvet tartışmalarında mucizesiz peygamber olamayacağı fikri hasıl olunca bu düşünce, siyer kitaplarını da etkilemiştir. Bu nedenle çok erken dönemde siyer kitaplarında mucizelere yer verilmeye başlamış ve zamanla da oldukça fazla derecede sayıları artmıştır.

Böylece karşılaşılan kültürlerle yaşanan diyaloglar nedeni ile hem savunmacı hem de yüceltici bir anlayış belirmiş, bunun için ortaya konan kurgular zamanla gerçeğin yerini almış ve siyer yazıcılığının içine iyice sirayet etmiştir.

"İslam'ın ilk döneminde yaşamış Peygamberi görmüş, ona inanmış ve onun sohbetine katılmış olan ilk kuşak sahabiler onunla bir 'dostluk ilişkisi' kurmuşken sonraki kuşaklar bu ilişkinin biçiminden ve yarattığı atmosferden uzaklaştıkça onunla bir 'aşk ilişkisine yönelmişlerdir. Aşk ilişkisinin karakteristik özelliği aşıkın maşuka çılgınca bir bağlılıkla bağlanmasıdır. Bu çılgınca bağlılık her türlü makuliyet ve akılcılığı ortadan kaldırmakta, sevgiliyi yüceltmeyi ve kutsallaştırmayı beraberinde getirmektedir." (Canatan, 2010, s. 59) Bu durum beraberinde Peygamberle alakalı olarak bedenen ve ruhen kusursuzluk, çeşitli mucizeler, beşerüstü bir varlık olarak diğer insan ve peygamberlerin en üstünü düşüncesini doğurmuştur.

Her siyer kusursuz bir başarı hikayesi olarak tasarlandığı için orada her şey mükemmeldir. Siyer, kişi merkezli bir tarih yazımı olduğu (özelikle de Peygamberimiz) için tabiatı gereği ele aldığı kişiyi yücelten, onu diğerlerinden üstün kılan niteliklerle sarmalanması gerekir. Burada gerçek bir tasavvura, yaşanan olaylar, hadiseler bir tasarıya dönüşür.

Peygamber etrafında oluşturulan bu mitolojik ve efsanevi tasavvurun sonucu olarak O, artık örnek alınacak bir insan olmaktan çıkmış, kendisine hayran olunacak, aşık olunacak, ümmeti olmaktan gurur duyulacak bir peygamber haline gelmiştir. Ancak bunda da çok ileri gidip haddi aşmaya başlayanlar ortaya çıkmıştır. "Birçok peygamber önce mecazi anlamda 'Allah'ın oğlu' ya da 'Allah'ın sevgilisi' olarak takdim edilmiş, sonrada bir anlam kaymasıyla bu hakiki bir inanca dönüşmüştür. Bu Kur'an ifadesiyle şirktir. 'Aşk edebiyatı' olarak lanse edilen ve Hz. Peygamberi yücelten edebiyat ister amaçlasın, ister amaçlamasın böyle bir sonucu doğurma riskini bünyesinde taşımaktadır." (Canatan, 2010, ss. 62-63)

2. Osmanlı Klasik Dönemi:

Türkler Müslüman olduktan sonra İslam dininin peygamberini tanıyıp öğrenmek istemişlerdir. Bundan dolayı da Peygamberin, hayatı, savaşları, mucizeleri, hicreti, şekil ve şemaili, ahlaki özellikleri ile alakalı ilkin Arapça ve Farsçadan çeviriler yapmışlar daha sonra da telif eserler kaleme almışlardır. "Türkler, Peygamber hakkındaki bilgilerini önce sözlü kaynaklardan almışlar, daha sonraları ise hadis kitapları, siyerler, genel İslam tarihleri, kısas-ı enbiyalar gibi yazılı kaynaklara da ulaşmışlardır." (Seyfettin, 2000, s. 197)

XIV. yüzyıldan itibaren daha önce devam eden, az çok sürdürülmeye çalışılan tenkitçi siyer algısı yerini nakilci, taklitçi, kendinden öncekilerden herhangi bir fark meydana getirmeden onların aynını devam ettiren eserler ortaya konur. (Utku, 2010, s. 69) Bu taklitler sonucunda bir müddet sonra kalıplaşmış, katılaşmış, değişmez ve birbirinin aynı siyer eserleri bir bir İslam dünyasını kuşatır. Böylelikle zamanla gerçekler, tarihi hakikatler yok olur. Osmanlı döneminde kaleme alınan Ahmediye, Muhammediye, Kara Davud, Envaru'l-Aşikin gibi eserlerde Peygambere ait gerçeklikler ve kurgu o kadar birbirine geçmiş bir durum arz eder ki onları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ayrıca bu kurgu malzemesi içerisine tasavvufi düşüncenin de peygamber sevgisi ilave edilmiştir. (Özdemir, 2003, s. 206) Peygamber'den ziyade bir peygamber sevgisinin halka aşılanmak istenmesi merkeze alınmıştır.

Siyer ilmi bizde yani özellikle Türkçede Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar tarihin ilminin değil edebiyatın alanı içinde şekillenmiştir. Bunda Kısas-ı Enbiya'nın büyük bir payı vardır. "Bu verimli kaynağın en geniş ve bazen İsrailiyata varan derinlemesine bilgilerle donanmış, çeşitli malzemelerle heyecan verici hale gelmiş kısmı ise daha çok Hz. Peygamberin şahsı, hayatı ve çevresi ile ilgili olan bölümdür. Bu sebeple sadece dini ve Tasavvufi edebiyatta değil, Halk edebiyatından Divan edebiyatına varıncaya kadar Türk edebiyatının hemen bütün devre, tür ve şekillerinde bu zengin malzemeden en geniş biçimde faydalanıldığını ve dolayısıyla da ana kaynak durumuna yükseldiğini söylemek yerinde olacaktır." (Aksoy, 2012, s. 187)

Klasik edebiyatımızda siyer/manzum siyer haricinde doğrudan Hz. Peygamberi anlatan birçok tür mevcuttur. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Na't, Mevlid, Hilye, Miraciye, Kırk Hadis, Regaibiye, Mucizat-ı Nebi, Esma-i Nebi, Hicretname vb. Bu türlerin her biri Peygamberimizin hayatının bir bölümünü ya da onun bir yönünü ele almaktadır. Bu türdeki "eserlerin hemen hepsi Hz. Peygamberin hayatına tahsis edilmiş kitaplar/metinler olmakla beraber usul, muhteva ve üsluplarından ötede hedef kitleleri oluşturmak istedikleri hissiyat-zihniyet dünyası ve gerçekleştirmek istedikleri peygamber tipolojisi itibariyle de farklı olan fakat eşzamanlı olarak, yan yana, birlikte bulunan, birbirini besleyen ve tahkim eden metinlerdir." (Kara, 2005, ss. 83-91)

Bilinen ilk tercüme siyer kitabı Erzurumlu Kadı Mustafa Darir'in *Siretü'n-Nebi* adlı eseridir. İlk Türkçe telif eser ise Alaşehirli Kadı Veysi'nin *Siyer-i Nebi*'sidir. Erzurumlu Darir'in siyeri ilk olduğu için kendinden sonra gelen yazarları ve onların eserlerini de etkilemiştir. Darir'in eserinde Hz. Peygamber'in doğumunu anlattığı kısımlar "mevlid"in Türkçedeki ilk örnekleri arasında yer alır ve Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necat* isimli mevlidine de kaynaklık eder. Mustafa Darir'in bu eseri sarayda olduğu kadar halk arasında da yaygınlık kazanır ve Osmanlı tarihi boyunca el üstünde tutulur. Avamın irşadı için okunan bu eser, şehzade III. Mehmed'in emriyle saray atölyelerinde 800'den fazla minyatürle tezyin edilip altı ciltlik bir nüsha oluşturulur. (Gottfried, 2010, s. 326)

Siyer kitapları genellikle mensur olarak yazılmalarına rağmen manzum ve hem mensur hem de manzum olarak yazılanları da vardır. Manzum siyerler Peygamberin hayatını Türk okuyucusunun anlayabileceği tarzda onlara ulaşmasını sağlamıştır. Ahenkli ve müzikal yapı bunda büyük pay sahibidir. Bu manzum siyerler Türkçeden başka bir dil bilmeyen halkın diliyle ve onları bilgilendirmek amacıyla yazılmışlardır. (Öztürk, 2007, s. 216)

Dini edebiyatımız içerisinde geniş halk kitlelerini yüzyıllar boyunca etkileyen eserlerin başında Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye isimli eseri gelir. Bu manzum eser, çok az esere nail olacak bir şöhret elde etmiş, ünü Anadolu coğrafyansının dışına taşmıştır. Hatta öyle ki bu eserin belli kısımları mevlid gibi bestelenerek okunmuş ve bunu okuyanlara da Muhammediyehan denmiştir. Muhammediye kadar halk arasında etkili olmuş diğer bir manzum siyer de Abdurrahman isimli bir zatın kaleme aldığı Siyer-i Nebi adlı eserdir. Bu eser geceleri kahvehanelerde ve evlerde bir işi tarafından makamla okunmuş diğerleri de bunu dinlemiştir. Hatta bu gelenek yakın zamana kadar devam etmiştir. (Kocatürk, 1964, s. 272)

Osmanlı döneminde ortaya konan siyer çalışmalarındaki dil ve anlatım daha sonraları büyük eleştirilere neden olmuştur. Bunun nedeni toplumun genel kabulü olup, toplumsal bilinç altına yerleşen mucizelerle dolu bir Peygamber algısıdır. Halk kendisinin içine dahil edildiği kendisini saran, içine alan bir metin arar. İşte bu nedenle hikaye ve duygusal yönü ön planda olan, olayların aktığı, diyaloglar içeren metinler halk arasında daha fazla kabul görür.

"Osmanlı'da XIX. yüzyılın başlarına kadar yazılan Türkçe telif siyer sayısı manzum ve mensur olmak üzere on altı kadardır. Bu sayı XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar yirmi eser olarak tesbit edilmiştir." (Tergip, 2010, s. 227) Cumhuriyet devri şairlerinden birkaçı hariç (Necip Fazıl/Esselam, M. Asım Köksal/Peygamberimiz) manzum siyer yazma geleneği Osmanlı ile beraber son bulmuştur. (Özdemir, 2003, s. 216)

3. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadarki Dönem:

Osmanlı'da Tanzimat'a kadar yazılan siyerlerin büyük bir kısmında menkıbe ön plandadır. Peygamberin teolojik yönünü anlatan birçok Arapça eser olmasına rağmen bunlardan sadece Kadı İyaz'ın *eş-Şifa*'sı Türkçeye tercüme edilmiş ve kabul görmüştür. (Gottfried, 2010, s. 326)

XIX. yüzyılda Şarkiyatçıların da etkisi ile siyer alanındaki çalışmalarda çeşitli değişimler yaşanır. Siyer malzemesi ciddi anlamda eleştiriye tabi tutulup bunların sahihliği konusunda çeşitli incelemeler yapılır. "XIX. Yüzyılda Hindistan'da Seyyid Ahmed Han, XX. Yüzyılın ilk yarısında Reşid Rıza ve Ferid Vecdi, sonra da İzzet Derveze, Hz. Peygamberin hayatını yeniden ele alma ihtiyacı hissettiler. Bu bilim adamlarının siyere yaklaşımında gözlenen ortak nokta kıssalar, mucizeler ve yüceltilmiş şemail bilgileriyle tarihi şahsiyeti örtülmüş bulunan Hz. Peygamberi tekrar tarihi kimliği içerisinde örnek Peygamber haline getirmek, onun ıslahatçı ve mücadeleci kimliğini ön plana çıkarmaktır." (Özdemir, 2003, s. 207) Böylelikle Derveze, Muhammed Heykel gibi isimler Kur'an merkezli siyerler kaleme alırlar. Türkiye'de bu anlamda Şarkiyatçılara karşı bir savunmacı bir de yenilikçi çizgi ortaya çıkar. Filibeli Ahmed Hilmi ve Manastırlı İsmail Hakkı Bey savunmacı tavrın temsilcileridir. Ahmet Cevdet Paşa, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı gibi isimler ise yenilikçileri temsil ederler. Savunmacı tavır sergilediklerini belirttiğimiz yazarların bu tavrında eleştirilerin Peygambere kadar uzanma korkusu içinde olduklarını da unutmamak gerekir. Bu durum onların tavırlarında belirgin bir rol oynar.

Şarkiyatçıların siyer ile alakalı olarak içerikten çok tarih kaynakları ve metoduna yönelik eleştirileri olmuştur. (Utku, 2010, s. 71) Onların eserlerinde yapmış oldukları eleştiriler Müslümanlar arasında siyer malzemesinin güvenilirliği meselesini gündeme getirmiş ve bu da ciddi bir güven kaybına neden olmuştu. Bu durum İslam dünyasında çeşitli şekillerde yankı bulmuş ve siyer geleneğinde yeni bir dönem açılmıştır. Kıssalarla, mucizelerle tarihi kişiliği ortadan kaldırılmış Peygamberin ıslahatçı ve mücadeleci kimliği ön plana çıkarılarak "örnek peygamber" olması amaçlanmıştır. (Özdemir, 2007, s. 152) Böylelikle Kur'an merkezli ve bunun yanında ciddi tenkidlere tabii tutulmuş sahih hadislerden hareketle oluşturulmuş bir siyer ve Peygamber algısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde Şarkiyatçılar özellikle Hz. Muhammed üzerinden İslam'a ve Müslümanlara saldırırlar. İslam'a yönelik eleştirilen neredeyse tamamı Peygamber etrafında şekillenir. (Schimmel, 2002, ss. 404-410) Bu nedenledir Muhammed İkbal, Cavidname'de "Allah'ı inkar edebilirsiniz ama Hz. Muhammed'i asla inkar edemezsiniz." demektedir. Şarkiyatçıların ortaya koydukları eserleri sonucunda yukarıda da belirttiğimiz gibi savunmacı ve yenilikçi iki yaklaşım ortaya çıkar.

Bu dönemde siyer yazıcılığında yeni yaklaşımlarla eserler verildiği gibi eski geleneği devam ettiren birçok eser de kaleme alınmıştır. Modern anlamda yeni yaklaşım sunanlar: Namık Kemal, Naci Kasım, Celal Nuri, Abdullah Cevdet, Ahmet Cevdet Paşa (Ahmed Cevdet Paşa yöntem modern olsa da yapı bakımından eskidir). İslami geleneği yeniden kurup yorumlayanlar –ki bu da aslen modern bir yaklaşımdır-: Filibeli Ahmed Hilmi, İzmirli İsmail Hakkı. Ayrıca tamamen geleneğin izini sürdüren bir de Düzceli Yusuf Suad vardır. (Gottfried, 2010, ss. 321-323)

Ortaya konan bu farklı yaklaşımlar nedeniyle geleneği devam ettirenler siyer-edebiyat ilişkisini de sürdürürler. Onlar sonradan gelenlerin Peygambere duymuş oldukları hasreti ortaya koyarak "uzaktan sevme"nin verdiği ateşin özlemi yansıtırlar. Bu özlem sayesindedir ki İmam Tirmizi hadis ilminden faydalanarak bir edebi ürün olan Peygamberin bedeni niteliklerini anlatan "şemail" yazarı olarak karşımıza çıkar. (Eraslan, 2010, s. 162) Hz. Muhammed'i görmeyenler duyduklarından, işittiklerinden, geçen onca zamandan yola çıkarak duygu ve düşüncelerini ortaya koyarlar. Burada merkeze konan şey anlatıdır, işitmedir, tahkiyedir.

"Siyer-i Nebi yazımına gösterilen alaka XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarında yavaş yavaş azalır; fakat tür 1870'lerden sonra artık daha geniş bir halk kitlesine hitap ederek ve çok farklı yaklaşımlarla yeniden ortaya çıkar." (Gottfried, 2010, s. 327) Bu tarihten itibaren ortaya çıkan siyerler ideolojik ve didaktik bir mahiyet kazanırlar. Geçmiş değişim için bir araç olarak kullanılmaya başlar. Reformcu padişahlar yapmış oldukları reformları belli bir dini kalıp içinde sunmak için Peygamberi de o kalıp da işlediler. Örneğin "Hamzanameler sadece geniş halk kitlesini eğlendirmek için değil, aynı zamanda savaş arafesinde morali yükseltmek amacıyla Yeniçeri ordugahlarında da okunmuştur." (Mehmet Tahir, 1333-1342, s. 35)

Bu dönemde ortaya konan siyerlerde Peygamberimiz kendisine mucizeler ve olağanüstü nitelikler verilen, Allah'ın verdiği emirler haricinde bir şey yapmayan bir kişi anlayışını terk edilmiştir. Onun Peygamberliği haricinde insan olduğunu ve insani niteliklerinin de olması gerektiği ortaya konmuştur. Ayrıca mucize ve menkıbelerin büyük bir kısmı tenkide tabi tutulup terk edilmiştir. Bunun yanında kaynaklara dönüş söylemi de ön plana çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı'nın modern siyer yazıcılığı az çok ideolojik bir karakter arz eder. Tanzimat'tan itibaren Osmanlıda meydana gelen düşünsel değişim ister istemez yeni olmadığını, tarihi kökleri olduğunu göstermek için geçmişe yönelecektir. Bunun sonucunda geçmiş olarak İslam ve ilk döneme yönelme dikkati çeker. Namık Kemal, Osmanlı kimliğini oluşturmak ve bu kimliği inşa etmek için İslam'ı kendisine referans olarak almıştır. Peygamberin Medinelilerle yapmış olduğu mutabakat onun için bu anlamda delil ve düşüncesine temel olmuştur. Böylelikle Hz. Muhammed yaşadığı toplumda hem reformcu hem de yenilikçi, değişimin öncüsü olarak karşımıza çıkarılmıştır. "Halbuki eski siyer yazımı İslam'ın sabık vahiyleri düzeltici rolünü önemseme eğiliminde olmuştu." (Gottfried, 2010, s. 331) Burada durum tamamen değişmiştir. Peygamber artık geçmiş vahiy veya ümmetlerle değil kendi ümmeti içindeki yeni dönem ve yeni şartlarla muhatap kılınmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun reformcu padişahlarından olan III. Selim ve II. Mahmud yapmış oldukları bu reformlara dayanak olarak Müslümanların önderi olan, örnek kişi Hz. Muhammed'in dönemine ve hayatına müracaat ederler. Nizam-ı Cedid ordusuna karşı ortaya çıkan aksülameli kırmak için Mehmed Münib Efendi *Fezail-i Cihad* adlı bir eser kaleme alarak III. Selim tarafından kurulan Nizam-ı Cedid'in şer'an meşruluğunu ortaya koymuştur. Yeniçeriliğin ilgasından önce aynı şahsın Türkçeye çevirmiş olduğu Şeybani'nin *Siyer-i Kebir*'ini Sultan II. Mahmud bastırıp dağıtmıştır. (Beydilli, 1995, s. 223) Burada da orduda yapılacak olan tanzim ve düzenlemelerin dine ve Peygamber'in eylemlerine uygun olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*'sı halkın anlayacağı dilde, sade, gösterişsiz olduğu için halk tarafından oldukça fazla beğenilmiş ve uzun yıllar boyunca ellerden ve dillerden düşmemiştir. Cevdet Paşa'nın eserinin rağbet görmesinin bir sebebi de eski geleneği sürdürmesi ve hikayeci dili korumasıdır. O, Peygamber'in hayatını anlatırken yakın dönem yani Osmanlı kaynaklarına değil ilk dönem Arapça kaynaklara dayanarak eserini kaleme almıştır. İlk kaynaklara giderek eserini daha güvenilir ve sağlam olacağını düşünmüştür. (Ağırakça, 1986, ss. 127-144) Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya'da Şarkiyatçıların eleştirmiş oldukları zayıf rivayetleri bertaraf ederek hurafelerden arındırılmış, ayet ve hadis merkezli bir siyer ortaya koymaya çalışır. Bu elemeleri yapmasına rağmen edebi bir üslub takınmayı elden bırakmaz.

Bu ve sonraki dönemlerde hem gaza ve cihat ruhunu aşılayacak eserler yayınlanır hem de ilk dönem yani (Peygamber dönemi) ile direk bağlantı kurulmaya çalışılır. Bundan dolayıdır ki Yeniçerilerin ilgasından sonra kurulan orduya Asakir-i Mansure-i Muhammediye ismi verilir. Ayrıca yaşanan siyasi ortam siyere bakışı da etkilediği için sürekli savaşlar nedeniyle yazılan siyer kitapları da Peygamberin savaşlarını merkeze alır. Ahmed Refik 1906 yılında *Gazavat-ı Celile-i Muhammed* adlı bir eser yazar. Bu eserde sadece Hz. Muhammed'in komuta ettiği Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn Savaşlarını anlatır. Olayları anlatırken kendinden öncekilerin aktardıkları mucizelerin bir kısmını es geçer bir kısmını da dönemine uygun bir dille anlatmaya, izah etmeye çalışır. (Gottfried, 2010, s. 328) Ahmet Refik, anlatmış olduğu savaşları ve olayları kendi dönemini de dikkate alarak yorumlar.

İzmirli İsmail Hakkı da *Gazilere Armağan* adlı eserinde milletine hizmet eden bir ordudan bahseder. Savaş, dünyevi zenginlikler için değil İslam'ın yüceltilmesi için yapılmalıdır. İsmail Hakkı bütün bunları ele alırken Kur'anî nakilleri ve Peygamberimizin sözlerini merkeze alarak hareket eder. Ayrıca temel ve güvenilir kaynaklar üzerinden hareket ederek Onun özellikle ahlaki ve hukuki yönlerini ön plana çıkarır.

Musahibzade Mehmed Memduh'un *Gazavat-ı Celile-i Peygamberi (Muharebat)* (Mehmet Memduh, 1917) adlı eserin yazılış amacının "mucizevi ve parlak zaferlere dair hikayelerin yardımıyla savaş meydanında yaklaşmakta olan bir yenilgi durumunda Osmanlı halkının moralini muhafaza etmek/yüksek tutmak olduğu görünür." (Gottfried, 2010, ss. 330)

Naci Kasım, Lütfullah Ahmed müstearıyla 1915-1916 yılında *Hayat-ı Hazret-i Muhammed* adında bir eser yayınlar. Kitabın isminden de anlaşıldığı gibi eser modern bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çünkü o zamana kadar kendi geleneği içinde kimse siyer için "hayat" ifadesini kullanmamıştır. Bu isimlendirme ancak oryantalist bir eserde karşımıza çıkar. Ayrıca yazar siyer malzemesi olarak kullanılan bütün menkıbevi olayları, anlatıları bir kenara bırakır ve pozitivist bir yaklaşımla Peygamberin hayatını ele alır.

Celal Nuri'nin *Hatemü'l-Enbiya*'sı 1914 yılında İstanbul'da basılmıştır. O, Peygamber'in davet metodu üzerine yoğunlaşır. Hz. Muhammed'in kitleleri etkilemesi, kısa bir süre içerisinde etrafında büyük bir kalabalık kütle oluşturması, onlara yön vermesi

nedeniyle Celal Nuri onun "en büyük psikolog" olduğu kanaatine varır. Kafasında oluşturduğu sosyal reformu gerçekleştirmek için o da Peygamber'in örnekliğine başvurur.

Abdullah Cevdet 1908 yılında Hollandalı Oryantalist Dozy'nin *Essai sur l'historie de l'Islamisme* adlı eserini *Tarih-i İslamiyet* ismiyle Türkçeye aktarır. Eserin yayınlamasıyla beraber bir büyük bir gürültü kopar. Ancak Abdullah Cevdet, bu eleştirilere karşı İslam tarih yazcılığının tekrardan gözden geçirilmesi gerektiğini ve İslam'ın da zamanın şartlarına göre yeniden yorumlanması mecburiyetini ifade eder. Dozy, Hz. Muhammed'i kurnaz bir politikacı olarak görür. Abdullah Cevdet, Hz. Muhammed'in Beni Kureyza kabilesine karşı gösterdiği tavrı eleştiren Dozy'e katılır. Aslında onun temel amacı İslam'ı modern bilimin sonuçlarına göre tekrardan yorumlamaktır. (Gottfried, 2010, s. 335)

Filibeli Ahmed Hilmi, Dozy'nin iddialarına cevaben *Tarih-i İslam* adlı eseri kalem alır. Ahmed Hilmi kendisinin nerede duracağı konusunda bir tereddüd yaşar. "O kendisini iki grup arasında sıkışmış görür. Biri David Strauss'un yolunda İslam'ın tarihi bir kritiğini yapmak, ki bu (Dozy ve Abdullah Cevdet gibi) imanın helakine götüren bir yoldur; diğeri modern din felsefesinin cahili olan eğitimsiz ulema gibi davranmaktır. Ahmed Hilmi mucizeleri açıklarken bilimsel düşüncelerin çok fazla tesiri altında kaldı. Kabul ettiği mucizevi olaylar sadece vahiy ve onun ruhani olarak tefsir ettiği cennete yolculuktu." (Gottfried, 2010, s. 336) Filibeli Ahmed Hilmi ayrıca Dozy karşı cevap verip Peygamberimizi savunurken farkında olmadan Onun bazı davranışlarının günümüz ahlaki ve toplumsal değerlerine uymadığını ifade eder. Bu durumda Peygamberin evrensel bir örnek olarak kabul edilmesi sıkıntılı bir düşünce olarak belirir. O, siyerde kabul edilen gerçekliklerin modern anlamda bir yorumunu yapar.

İzmirli İsmail Hakkı'nın *Siyer-i Celile-i Nebeviyesi* siyer ve hadis külliyatının tekrardan gözden geçirilmesi gerektiği ve doğruluklarının kontrol edilmesi düşüncesini merkeze alır. Bundan dolayı bir kaynak tenkidi niteliği taşır.

Düzceli Yusuf Suad'ın *Akvemü's-Siyer* adlı eseri büyük altı ciltlik bir eser olarak tasarlanmış olmasına rağmen 1909 yılında sadece beş fasikülü çıkmıştır. Yusuf Suad, eserini ilk kaynaklara dayandırır ve İbni Hişam, Taberi gibi eserleri merkeze alır. Kendinden öncekilerin yapmış oldukları kaynak tenkidine karşılık Yusuf Suad, çelişkili ve muhalif rivayetleri bir orta yol bularak birleştirmeye çabalar. Peygamberimize dair ortaya konan bütün menkıbevi, mucizevi rivayetleri bir araya getirerek ortaya koyar. Düzceli Yusuf'un bu eseri Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı'nın şiddetli tenkidlerine maruz kalır.

Anonim bir eser olan *Kitab-ı Siyer-i Nebi* adlı eser Peygamberimizin hayatında savaşlar üzerine yoğunlaşan manzum bir eserdir. Eser, üslub olarak geleneksel niteliktedir ve ansiklopedik bilgiden ziyade popüler destan niteliği taşır. Hz. Muhammed'in yiğitliği, kahramanlığı, kafirleri nasıl dize getirdiği anlatılır. Bu eser "belki de şehirli entelektüel mahfillerde değil, taşralı derviş tekkelerinde veya Battalname gibi kıraathanelerde bile kabul gören tek metindir. Eser Adbülhamid'in hal'inden sonra tekrar basıldığına göre bu savaş zamanında bu tür hikayeye talebin varlığını gösterebilir. Fakat burada tartışılan kitapların arasında popüler, destansı epik, modern zamanlarda bile nisbeten cüzi/sathi değişmelere uğrayarak, en statik kalandır." (Gottfried, 2010, s. 339)

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde artık siyer kitaplarında Peygamberin mucizelerine çok az yer verilecek ve mucizeler en aza indirgenecektir. "Artık siret kitaplarında Hz. Peygamberin mucizeleri giderek daha az sayıda yer alacak, zikredilenlerin anlatımı da harikuladeliğini giderek daha fazla kaybedecek, meselenin tabiatı müsait olmasına rağmen bazıları için maddi bilimsel açıklamalar ve yorumlar devreye sokulacak, Resulullah'ın yüksek manevi şahsiyeti ve beşerüstü vasıfları da aynı yönelişin beklenebilir bir uzantısı olarak zayıflayacaktır." (Kara, 2010, s. 83-91) Bu anlamda Cumhuriyet sonrasında geleneği devam ettiren nadir eserlerden birisi de Necip Fazıl'ın *Çöle İnen Nur* adlı eseridir. Bütün bunlar nedeniyledir ki Cumhuriyet sonrasında halkın olağanüstü ilgisini çeken, birçok insan tarafından hararetle aranan bir siyer eseri ortaya çıkmamıştır. Bunda biraz da siyerlerin artık akademik bir tarzda yazılmasının büyük bir etkisi vardır. Bunlar soğuk ve canlılığını yitirmiş eserlerdir. Sadece tarihi gerçeklere dayalı olduklarından heyecana, tahkiyeye ve duygulara yer yoktur.

Bu dönemde her ne kadar siyer alanında yeni tarz eserler ortaya konsa da halkın teveccühü daha çok önceki dönemde yazılan eserlere olmuştur. Dönemin sık sık baskı yapan eserlerinden biri Muin el-Miskin'in kaleme aldığı *Meariculer-Nübüvve*'sini tercüme edenlerden Altıparmak Mehmed Efendi'ye nisbetle *Altıparmak Siyeri* olarak bilinen tercüme eseri ve diğeri de Baki'nin Arapçadan tercüme ettiği İmam Kastalani'nin *Mevahibu'l-Ledünniye* adlı kitabıdır. (Uzun, 2009; ss. 324-325) Bu iki eser de Peygamberimizin insanüstü niteliklerini, bedeni ve ahlaki özelliklerini ele almıştır. XVII. Yüzyılda kaleme alınan *Veysi'nin Dürretü't-Tac* adlı eseri edebi bir dille kaleme alınmış olup XIX. yüzyılda iki baskı yapmıştır. (Erkan, 1994, s. 33)

4. Cumhuriyet'ten Günümüze:

Cumhuriyet dönemi ile birlikte dinî eserler de yeni bir veçheye bürünmüştür. İslamiyet batıl fikirlerden, yanlış kanaatlerden arındırılacak, taassup ortadan kaldırılacaktır (İlk Mektepler Müfredat Programı, 1926, s. 45). İslamiyet ile beraber Peygamberimiz ve bunun öğrencilere nasıl anlatılacağı ise *Müfredat Programı*'nda şöyle ifade edilmektedir: "İslam dinini insanlara öğreten zat; Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'in hayatı ve ahlakı hakkında (muhtasar bir surette) yalnız tarihi hakikatler söylenecek, çocukları alakadar etmeyen tafsilattan sarf-ı nazar edilecektir. Mucizelerden ve harikulade menkıbelerden bahis olunmayacaktır." (İlk Mektepler Müfredat Programı, 1926: 46). Bu çerçeve içerisinde Peygamberin ve din büyüklerinin ahlaki nitelikleri ön plana çıkarılmakta ve hurafelerden uzak, rasyonel bir Peygamber algısı ortaya konmak istenmektedir.

Mehmet Ziya'nın *Siyer-i Nebi*'si (Mehmet Ziya, 1926) Cumhuriyet döneminde yazılmış ilk siyer kitaplarından biridir. Bu kitap liselerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Eser Mekke ve Medine olmak üzere iki bölümden oluşur. Mekke dönemini anlatırken oranın ve Kabe'nin tarihinden bahsederek konuya giriş yapar. Sonra Mekke ve Medine dönemini detaya inmeden klasik kaynakların faydalanarak ele alır. Mehmed Ziya, eserinde Hz Muhammed'in peygamber olmadan önce ve sonra yaşanan olağanüstü olaylara ve mucizelere yer verir.

Yusuf Ziya Yörükan'ın *Peygamberimiz* (Yörükan, 1926) adlı eseri de ders kitabı mahiyetindedir. Bu eser de klasik siyer kitaplarıyla aynı çizgide olup aynı içeriklere sahiptir. Yazar eserini harita ve kroki gibi görsel malzemelerle destekleyerek konuları daha anlaşılır ve kalıcı bir şekilde okuyucuya aktarmaya çalışır.

Yazar eserine İslam öncesi Arabistan ve çevresini anlatarak başlar. Sonra soylar hakkında bilgi verir. Yörükan, mevcut eserinde kullanacağı hadis ve diğer rivayetleri Kur'an'a arz ederek siyerin Kur'an'dan bağımsız olarak ele alınamayacağını gösterir. (Özdemir, 2009, s. 436) Klasik kaynaklarda zikredilen bazı hadislerin tenkide muhtaç olduğunu ifade eder. Abdülmutalib'in çocuklarından bahsederken Peygamberimizin "Ben iki kurban oğluyum" şeklindeki hadis buna iyi bir örnektir. (Özdemir, 2003, s. 435) Yazar Mirac'ın rüyada değil gerçek hayatta cereyan ettiği kanaatindedir.

Bir siyer kitabı olmamasına rağmen Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri* adlı eserinin bir bölümünde Peygamberimiz ve Onun hayatı ile alakalı bilgiler verilmektedir. Yazar bu eserinde Peygamberin ahlaki erdem ve faziletlerine oldukça fazla yer vermiştir. Hz. Muhammed'in insanlar tarafından sevilen bir kişi olduğunu, yalan söylemediğini, ahlaklı ve dürüst olduğu için Hz. Hatice ile evlendiğini, kimseye minnet etmeden ticaret yaparak kendi ekmeğini kendisinin kazandığını anlatır. Öksüz ve yetim kalmasına rağmen hiç bıkmadan çalışmış ve hedefine ulaşmıştır. Gölpınarlı buradan hareketle Çocuk Esirgeme Kurumu'nun önemine değinir ve bu kuruma üye olup yardım eli uzatılması gerektiğini ifade eder. (Gölpınarlı, 2005, s. 31) Hicret olayını da İstiklal Harbi ile benzerlik kurarak anlatır. Dinin vatansız olamayacağını ifade eden Abdülbaki Gölpınarlı, İstiklal harbinde mücadele edip vatanı kurtarmamış olsa idik devletimizin ve hükümetimizin yok olup dinimize yaşamamızın imkansız olacağını söyler. (Gölpınarlı, 2005, s. 31) Böylelikle öğrencilere vatan sevgisi aşılamayı amaçlar.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlattırılan *Tarih II Orta Zamanlar* (Türk Tarih Tetkik Cemiyeti; 1931, s. 93) isimli eserin bir bölümünde Peygamberimizin hayatı ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu eserde oryantalist bir dil ve üslup kullanılmıştır. Eserde yer alan "Muhammed denilen şahıs…" (Türk Tarih Tetkik Cemiyeti; 1931, s. 93) ifadesi bunu net bir biçimde ortaya koyar. Kitabın yazarları sanki bu ifade ile anlattıkları şey ve kendileri arasında bir mesafe koymaya çalışırlar. *Tarih II Orta Zamanlar* adlı eserde Peygamberimizin ahlaki yönünü ön plana çıkarmakla birlikte müteşebbis, yenilikçi ve terakkiperver bir insan olarak ifade edilir. "Muhammed hayatında her günün icabatına göre muvafık çare ve tedbirler tatbik ederek İslam cemaatini muvaffakiyetle idare ederdi. Eğer O, Arabistan haricindeki kavimlerle temasa girseydi ihtimal ki birçok yenilikler ve değişiklikler yapacaktı. Çünkü O, son derece terakkiperver bir ruha malikti. Sistemini daima muhitin icaplarına göre ıslah ve tatbik etmeye amade idi… Muhammed'den sonra İslam aleminde görülen durgunluk ve tedenni sebebi Muhammed'de değil onun haleflerinin Muhammed'in mesleğinin ruhunu değil, metnini almalarında aranmalıdır. Bu büyük hakikat ancak Türkiye Cumhuriyet'i devrinde hakkıyla idrak edilmiş ve icabatı yapılmıştır." (Türk Tarih Tetkik Cemiyeti; 1931, s. 118) Peygamber insanları, Arapları ıslah için gelmiştir. "Muhammed namuskar ve menfaat fikrinden ari olarak ortaya atıldı. Onun gayesi muhitinin ahlakını, dinini ve ictimai hayatını ıslah etmekti." (Türk Tarih Tetkik Cemiyeti; 1931, s. 91) Eserde ilginç bir şekilde vahyin Cebrail aracılığı ile geldiğine dair bir bilgi yer almadığı gibi vahyin gelişi de anlatılmamıştır. Ancak İslam'dan önce de vahiy ve ilham fikrinin Araplar arasında var olduğu belirtilir. Hicret olayını "Muhammed, Mekke'den Medine'ye 622 yılında kaçtı, buna Hicret denildi" (Türk Tarih Tetkik Cemiyeti; 1931, s. 90) şeklinde ifade eder.

Eserin ilginç olan bir iddiası da İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edilmesinden sonra yayıldığı bundan önce ise Mekke ve Medine'ye hapsolduğu iddiasıdır. Ancak eserin yayınlandığı ve yıl ve eseri yayınlayan kurum dikkate alındığı zaman dönemin kültür ve düşünce propagandasına uygun bir içerik arz ettiği görülür.

Cumhuriyet döneminde Peygamberimiz ve dönemini anlatan eserler bize şu şekillerde ulaşmıştır: (Koçyiğit, 2010, ss. 59-60)

1-Peygamberin hayatını anlatan müstakil siyer kitapları

2-Peygamberin, aile reisliğini, devlet adamlığını, komutanlığını, merhamet ve hoşgörüsünü ön palan çıkaran eserler

3-Bilimsel araştırmalar, tezler, makaleler, dergi özel sayıları

4-Peygamberler tarihi kitaplarındaki Hz Muhammed ile alakalı bölümler

5-Hadis, tefsir, fıkıh, kelam vb. İslam düşüncesi disiplinlerindeki eserlerde yer alan bilgiler

6-Edebi metinler, vaazlar ve irşad kitaplarında verilen bilgiler.

Peygamberin hayatını anlatan siyer kitaplarını üç kategoride toplamak mümkün: (Koçyiğit, 2010, s. 61)

1-İlmi Siret Literatürü: Yüksek lisans, doktora çalışmaları, tebliğler ve makaleler.

2-Popüler Siret Literatürü: Daha çok Hz. Muhammed'in kişiliğini, hayatını tanıtmak, onu insanlara sevdirmek için yazılan ama ilmi bir kaygı gütmeyen eserler.

3-Peygamberin hayatını edebi türlerle (şiir, nesir, hilye, naat, mevlid vb.) anlatan siyerler.

Cumhuriyet dönemi öncesinde yaşanan yenileşme düşüncesi Cumhuriyet sonrasında da devam eder. Telif siyer eserlerinde ciddi bir duraklama olduğu gibi tercüme eserlerde de aynı durum geçerlidir. Hüseyin Cahit, Cumhuriyet'in ilanının ardından L. Caetani'nin eserini *İslam Tarihi* ismiyle çevirip yayınlar. Neşet Çağatay ise C. Brockelman'ın eserini *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi* ismiyle 1954 yılında dilimize aktarır.

Dönemin dikkat çeken diğer bir eseri de Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe'ye kazandırılan, Süleyman en-Nedvi ve Mevlana Şibli'nin kaleme aldıkları beş ciltlik *İslam Tarihi*'dir. (Şibli-Nedvi, 1928) Doğrul, eserin ilk cildini "Peygamberimizin Sîreti", ikinci cildini "Peygamberimizin Risâleti ve Şahsiyeti", üçüncü de dördüncü ciltlerini "Peygamberimizin Rûhânî Hayatı" isimleriyle tercüme etmiştir. Daha sonra Süleyman Nedvî'nin Hz. Âişe ile alakalı eserini de "İslâm Tarihi Asr-ı Saâdet: Hazreti Âişe" adıyla dilimize kazandırarak eseri beş cilt olarak tamamlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşanan bu duraklama daha sonra 1950'lerden itibaren değişmeye başlar. 1956 yılında Osman Keskioğlu ve Ahmet Himmet Berki *Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed'in Hayatı* adlı bir siyer kaleme alırlar. Bu eserin önsözünde insanların Peygamberimizin hayatını batılı yazarlardan öğrenmek zorunda kalmamaları için ve bu alanda ortaya çıkan bir ihtiyaca binanen bu eseri yazdıklarını belirtirler. Hz. Muhammed'in kötüleşen, ahlaksızlaşan dünyayı kurtarıcı bir misyonu olduğunu ifade ederler.

Zekai Konrapa, İmam-Hatip okulları için hazırlamış olduğu *Peygamberimizin Hayatı* isimli eserinde sade, basit bir anlatımı tercih eder. Bu eserinde Konrapa, mucizeleri törpülemiş, hamasetten uzak durmaya çalışmıştır. "Hatta mucizevi rivayetleri naklederken rivayeti 'tarihler naklederler' ifadesiyle verdikten sonra kendi kanaatini başka kaynaklardan naklettiği rivayetlerle ortaya koymaya çalışır." (Utku, 2010, s. 77)

Asım Köksal, *İslam Tarihi* (Köksal, 2013) adlı eserinde Peygamberimizin hayatını ana kaynaklara dayanarak detaylı bir şekilde ele almıştır. Hayati Ülkü, tarafından kaleme alınan *İslam Tarihi* (Ülkü, 2008) adlı eser ise ilmi olmaktan ziyade basit bir dille, geniş halk kitlelerinin anlayabileceği tarzda hazırlanmıştır. Mustafa Necati Bursalı'nın *Alemlere Rahmet Hz. Muhammed Aleyhisselam* (Bursalı, 1996) ve Ahmet Lütfi Kazancı'nın *Saadet Devrin*'den (Kazancı, 2001) isimli eserleri de aynı nitelikte olup geniş bir kesim dikkate alınarak kaleme alınmıştır.

1960'lardan sonra yapılan Ortadoğu merkezli ve özellikle de İhvan-ı Müslümin hareketi mensuplarının eserlerinden yapılan çeviriler siyer ile alakalı olarak yeni bir hareketlilik ve ivme kazandırır. Bu eserlerde özellikle Peygamberimizin etrafında oluşturulan "saygı edebiyatı" nedeniyle Müslümanların Onunla aralarına bir mesafe koydukları, salavat getirerek, mevlid okuyarak Peygambere bağlı olunamayacağı ifade edilir. Siyer bir hikayeler yığını değildir. Böyle yaparak Hz. Muhammed'e ulaşılmaz aksine ondan daha da uzaklaşılır. (Gazali, 2000, s. 9) Bu nedenle Peygamberin örnek hayatı yeniden ele alınarak insanlara anlatılmalıdır.

Muhammed Hamidullah Peygamberimizin hayatını sadece Mekke-Medine-Taif üçgeninde değil, bütün bir Hicaz ve Arap yarımadasını merkeze alarak bir siyer kaleme alır. Peygamberin nübüvvetini bir şehrin değil dünyanın bir olayı olarak görüp öyle değerlendirir. Hz. Muhammed merkezinde yaşanan olayların çevredeki yankılarının izini sürer, dönemin dünyasının genel durumunu ihmal etmez. Onun hayatını klasik siyer kitaplarındaki gibi menkıbevi olarak değil rasyonel ve akli izahlarla açıklamaya çalışarak ele alır. Efendimizi takdim ederken Onun mucize boyutundan ziyade, insani yönünü ve dini öğretisini ön plana çıkarır. Hamidullah mucizelerle ilgili olarak ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyerek mantıksal tutarlılığı öne çıkarıp ciddi bir elemeye tabi tutar. (Özdemir, 2003, s. 154)

1980 sonrasında ise siyer yazıcılığı müthiş bir ivme kazanmıştır. Bunda en büyük etkilerden birisi de hiç kuşkusuz Kutlu Doğum Haftası programlarıdır. Bu etkinlik vesilesiyle birçok program, kitap, broşür, makale kaleme alınmış ve yayınlanmıştır.

Martin Lings'in *Muhammed: His Life Based on the Earliest Sources* adlı eserinin *Hz. Muhammed'in Hayatı* ismiyle dilimize kazandırılması bu dönemin siyer açısından dikkat çeken önemli bir olayıdır. Bu eser dil, üslüb ve içerik olarak büyük ilgi görmüş ve günümüze kadar birçok kez basılmıştır. Yazar bir araştırmacı titizliği ile çalışmış ancak edebiyatçı kimliğini de kullanarak bir araya getirmiş olduğu malzemeyi güzel bir dille işlemeyi bilmiştir.

Son dönemde yaşadığımız hayatla Hz. Peygamber devri arasında bir ilişki kurulup sorunları ve bu sorunların çözümünü o devirde aramak gibi bir gayret belirmektedir. Bunun yanında ayrıca Peygamberin hayatının belli bir noktasına odaklanan çalışmalar da ön plana çıkmaktadır. Ancak bu çalışmalar genel olarak akademik nitelik taşımaktadır. Örneğin; Celal Yeniçeri tarafından hazırlanan *Peygamber, Devlet Başkanı ve Aile Reisi Hazreti Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat* (Yeniçeri, 2000) adlı eser isminden de anlaşıldığı üzere O'nun aile hayatını merkeze alır. Bunun haricinde; *Kamu Hukuku Açısından Hazreti Peygamberin Gayri Müslimlerle İlişkileri* (Bostancı, 2001), *Hz. Peygamberin Hayatında Ticaret Tebliğ İlişkisi* (Aydın, 2006) gibi eserleri de buna örnek olarak gösterebiliriz.

Günümüzde ise siyer ile alakalı büyük bir yekun tutacak literatür oluşmuş ve oluşmaya da devam etmektedir. Son dönemde bu alanda yayınlanan ve öne çıkan bazı Türkçe telif eserler şunlardır: Mustafa İslamoğlu'nun *Üç Muhammed* (İslamoğlu, 2005), İbrahim Sarıçam'ın *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Sarıçam, 2012), Celaleddin Vatandaş'ın hazırlamış olduğu iki ciltlik *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*(Vatandaş, 2012), Mehmet Azimli'nin *Siyeri Farklı Okumak* (Azimli, 2011), Hüseyin Alan'ın *Siyerin Gölgesinde 1* (Alan, 2014), Salih Suruç'un *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed* (Suruç, 2014), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (Heyet, 2006), Adem Apak'ın *İslam Tarihi 1* (Apak, 2007). Bu siyer kitaplarından Salih Suruç ve Mustafa İslamoğlu'nun eserleri hariç diğerleri akademik bir nitelik taşımaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz eserlerin yanında bir de yakın dönemde Türkçeye tercüme edilen birçok siyer yayınlanmıştır. Tercüme edilen bu kitaplar genel olarak akademik bir nitelik arz etmektedir. Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir: Ramazan el-Buti- *Fıkhu's-Sire* (el-Buti, 2012), Ebu Halil Şevki- *Siyer Atlası* (Ebu Halil, 2007), Münir Muhammed Gadban- *Nebevi Hareket Metodu* (Gadban, 2013), Hasan en-Nedvi- *Rahmet Peygamberi* (en-Nedvi, 2013), İzzet Derveze- *Kur'an'a Göre Hz.*

Muhammed'in Hayatı (Derveze, 2012), Muhammed Heykel- *Hz. Muhammed'in Hayatı* (Heykel, 2011), Montgomery Watt- *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı* (Watt, 2001).

5. Sonuç

Tanzimat sonrasında yazılan siyer kitaplarında dikkat çeken şey dönemlerine göre vurgularının değişmesidir. Peygamber bazen devrimci, bazen kurtarıcı bazen de ıslahatçıdır. Peygamberimizin hayatı her devirde devrin siyasi ve düşünsel egemenleri tarafından kendilerine uygun yönleri ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. Cumhuriyet döneminde ahlaki ve vatansever bir peygamber, II. Mahmud döneminde bir ordu komutanı olması gibi.

Tanzimat sonrasında siyer kitaplarında meydana gelen değişimler içeriklerin daha akademik ve ansiklopedik bir hale gelmesine zemin hazırlarken halk arasında yaygınlık kazanan popüler ve destansı nitelikteki anlatılar göz ardı edilmeye başlar. Bu nedenle bu tarz yazılan Kısas-ı Enbiya, Kitab-ı Siyer-i Nebi gibi eserler halk arasında daha fazla rağbet görüp yaygınlık kazanırlar. Böyle eserlerin hitap ettiği insanlar sosyal değişimler, toplumsal sarsıntılar devam etse de onlar bu kervana dahil olmayıp diretirler. Halbuki diğer yanda dini anlamda reformist yeni yaklaşımlar belirir ve değişen dünyada ona uygun yeni refleksler geliştirilir ya da değişimlerin meşrulaştırıcı bir unsuru olarak kullanılır. Ancak unutulmaması gereken şey Peygambere dair halk arasında oluşan imaj siyerlerden ziyade mevlid kanalıyla olmuştur.

Cumhuriyet öncesindeki menkibevi siyer çalışmaları Cumhuriyet sonrasında özellikle de 60'lardaki çeviri hareketliliğinden sonra akademik siyer çalışmalarına bırakmıştır.

Sonuç olarak tarihe yön veren insanlarla alakalı olarak oluşturulan efsanevi, menkıbevi unsurlar Peygamberimizin hayatı için de geçerli olmuş ve siyer çalışmalarının içinde bir sürü mitolojik, menkıbevi unsur yer almıştır. İlginç olan halkın bu unsurları barındıran eserlere göstermiş olduğu rağbettir. Oluşturulmak istenen gerçeklerden ziyade duygusal bir dünya algısıdır. Önemli olan orada yaşanmışlık değil duygusal atmosferdir.

Günümüzde ortaya çıkan sorun siyer eserlerinin dilinin edebi bir forumda olup duygusal olan üzerinde hareket etmesi mi yoksa tarihsel olandan hareket etmesi mi? Eğer tarihsel olan merkeze alınırsa halk göz ardı edilecek eğer edebi olan dikkate alınırsa bu sefer gerçekler göz ardı edilecektir.

Edebi olarak isimlendirdiğimiz eserlerde tarihi hakikatleri bulmak gibi bir beklentimiz olamaz. Bunlar insanların gönül dünyalarına hitap ederler. Bundan dolayı bu eserleri ilmi kriterler çerçevesinde değerlendirip eleştirmek bir fayda sağlamaz. Ancak şunu bilmemiz gerekir ki bu edebi metinlerin tesiri çağları aşabilecek bir kudrette olup günümüze kadar gelmektedir. Bundan dolayı bu eserlerde zihin değil duygu ön plandadır. Buna en iyi örnek Necip Fazıl'ın *Çöle İnen Nur* ve Nezihe Araz'ın *Hz. Muhammed* adlı eserlerdir. Cumhuriyet sonrasında Çöle İnen Nur haricinde standart olanın üstünde bir ilgi ile karşılaşan tek eser Martin Lings'in Hz. Muhammed'in Hayatı adlı eseridir. Gönül ister ki hem ilmi hem de edebi olarak herkesin okuyabileceği bir siyer kitabı yazmak mümkün olsun.

Akademik olarak yazılan siyerlerin bir kısmı sohbet, vaaz niteliğinde olup bir üslub yakalayamamaktadırlar. Veya kullanılan ifade ve başlıklar sloganik ve içeriği boş şeyler olabiliyor. Bazen de başlık içeriği ifade etmiyor, onu karşılamıyor.

Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle yapılan çalışmalar hem iyi hem kötü sonuçlar doğurmuştur. İyi olan taraf Peygamberimizin hayatı ve onunla alakalı şeyler geniş halk kitlelerine ulaşma imkanı sağlar. Ancak bu çalışmaların neredeyse hiçbiri siyer için bir katkı sağlamaktan ziyade birbirinin tekrarı olan yazılardır.

Gözardı edilmemesi gereken bir şey de siyerin bir biyografi veya bir hayat hikayesinden farklı olduğudur.

KAYNAKÇA

Ağırakça, Ahmet. (1986). "Ahmed Cevdet Paşa'nın Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefasının İslam Tarihi Kaynakları", Ahmed Cevdet Paşa Semineri Bildiriler, İstanbul.
Kazancı, Ahmet Lütfi (2001-2003). Saadet Devrinden I-VI, Semerkand Yayınları, İstanbul.
Aksoy, Hasan (2012). "Hz. Peygamber ile İlgili Türler", Türk İslam Edebiyatı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
Alan, Hüseyin (2014). Siyerin Gölgesinde 1, Beyan Yayınları, İstanbul.
Andı, M. Fatih (2010). "Modern Edebiyatta Hz. Peygamberi Anlatmak", Siyer-Edebiyat İlişkisi, Meridyen Kitaplığı, İstanbul.
Apak, Adem (2007). İslam Tarihi 1, Ensar Yayınları, İstanbul.
Aydın, Erkan (2011). Hz. Peygamberin Hayatında Ticaret Tebliğ İlişkisi, Ravza Yayınları, İstanbul.
Azimli, Mehmet (2011). Siyeri Farklı Okumak, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
Beydilli, Kemal (1995). Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi, Eren Yayıncılık, İstanbul.
Bostancı, Ahmet (2001) Kamu Hukuku Açısından Hazreti Peygamberin Gayri Müslimlerle İlişkileri, Rağbet Yayınları, İstanbul.
Bursalı Mehmed Tahir, (1914-1923). Osmanlı Müellifleri, cilt II, Matbaa-i Amire, İstanbul.
Bursalı, Mustafa Necati (1996). Alemlere Rahmet Hz. Muhammed Aleyhisselam, Çelik Yayınları, İstanbul.
Canatan, Kadir (2010). "Gelenekte Kutsal Peygamber Anlatıları", Siyer-Edebiyat İlişkisi, Meridyen Kitaplığı, İstanbul.
Derveze, İzzet (2012). Kuran'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, Düşün Yayınları, İstanbul.
Ebu Halil, Şevki (2007). Siyer Atlası, Fecr Yayınları, Ankara.
el-Buti, Ramazan (2012). Fıkhu's-Sire, Bilge Adamlar, İstanbul.

en-Nedvi, Hasan (2013). Rahmet Peygamberi, İz Yayınları, İstanbul.
Eraslan, Sibel (2010). "Uzaktan Sevmek Hadisesi", Siyer-Edebiyat İlişkisi, Meridyen Kitaplığı, İstanbul.
Erkan, Mustafa (1994). "Dürretü't-Tac", DİA, cilt X, İstanbul.
Gadban, Münir Muhammed. Nebevi Hareket Metodu, Düşün Yayınları, İstanbul.
Gazali, Muhammed (2000). Fıhsi'-Sire, Risale Yayınları, İstanbul.
Gölpınarlı, Abdulbaki (2005). Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri, İstanbul.
Gottfried, Hagen (2010)."Kumandan Olarak Peygamber Hz. Muhammed", Çev. Dr. Gülgun Uyar, İstem, sayı 15.
Heykel, Muhammed (2011). Hz. Muhammed'in Hayatı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
İlk Mektepler Müfredat Programı, (1927). TC. Maarif Vekaleti Yayım Müdürlüğü Arşivi Kütüphanesi, İstanbul.
İslamoğlu, Mustafa (2005). Üç Muhammed, İki Tasavvur Bir Gerçek, Düşün Yayınları, İstanbul.
Kara, İsmail (2005). "Dini Tarihimiz Açısından Hamidullah'ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye'ye İntikali ve Tesirleri", Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu, Bursa.
Kocatürk, Vasfi Mahir, (1964). Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara.
Koçyiğit, Tahsin (2012) "Türkiye'de Siyer Yazıcılığının Tematik Serüveni Üzerine Bazı Tesbitler", Siret Sempozyumu-1-Türkiye'de Siret Yazıcılığı, Ankara.
Köksal, M. Asım (2013). Hz. Muhammed ve İslamiyet I-IV, Işık Yayınları, İstanbul.
Mehmet Ziya (1926). Siyer-i Nebi, İstanbul.
Musahibzade Mehmed Memduh (1917). Gazavat-ı Celile-i Peygamberi (Muharebat), Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul.
Numani, Şibli-Nedvi, Süleyman (1928). İslam Tarihi Asr-ı Saadet, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul.
Özdemir, Mehmet Nadir (2009). "İslam Dini Tarihi isimli Eseriyle Yusuf Ziya Yörükan'ın Siyer Metodolojisine Katkıları", Darulfunun İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri.
Özdemir, Mehmet (2007). "Siyer Yazıcılığı Üzerine", Milel ve Nihal, sayı 3.
Özdemir, Mehmet (2003). "Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine", Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam, 2002 Yılı kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, TDV, Ankara.
Öztürk, Ali "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler", Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, İslami İlimler Dergisi, Aralık 2007.
Sarıçam, İbrahim (2012). Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, DİB, Ankara.
Schimmel, Annemarie (2002) "Müslüman Hayatının ve Düşüncesinin Bir Merkezi Olarak Hz. Muhammed", Tasavvuf, sayı 9.
Seyfettin, Erşahin "Türklerin Hz. Muhammed Hakkındaki İlk Bilgi Kaynaklarından Kısas-ı Enbiyalar: Kısas-ı Rabguzi Örneği", Diyanet İlmi Dergi Hz. Muhammed Özel Sayısı, Ankara 2000.
Suruç, Salih (2014). Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed, Timaş Yayınları, İstanbul.
Tergip, Ayhan (2010) "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlmine Katkıları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3, İssue 15.
Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1931). Tarih II Orta Zamanlar, Devlet Matbaası, İstanbul.
Utku, Nihal Şahin (2010). "Prototip Modern Siyerler ve Peygamber Algısı", Siyer Edebiyat İlişkisi, Meridyen Kitaplığı, İstanbul.
Uzun, Mustafa (2009). "Türkçe Siyer Kitapları", Siyer Maddesi, DİA, cilt XXXVII, İstanbul.
Ülkü, Hayati (2008). İslam Tarihi, Çelik Yayınevi, İstanbul.
Vatandaş, Celaleddin (2012). Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Devleti, Pınar Yayınları, İstanbul.
Watt, Montgomery (2001). Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
Yeniçeri, Celal (2000). Peygamber, Devlet Başkanı ve Aile Reisi Hazreti Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat, İFAV, İstanbul.
Yörükan, Yusuf Ziya (1926). Peygamberimiz, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul.

VERGİ ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: KIRKLARELİ İLİNDE YAŞAYAN İNSANLARIN VERGİ ALGISI

Adil AKINCI
Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, adil.akinci@klu.edu.tr

Oğuz BAŞOL
Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, oguzbasol@klu.edu.tr

ÖZET: Bireylerin vergi ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmesinde, vergiye karşı olan tutum ve davranışlarının önemli bir yeri vardır. Bu çalışma Kırklareli ilinde yaşayan bireylerin vergi algısını, vergi bilincini, vergiye karşı tutumlarını belirlemeyi ve vergi bilincini arttırmak için hangi adımların atılması gerektiğini açıklamaya çalışmaktadır. 396 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen anket sonucunda; kadın ve erkekler için vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma seviyeleri arasında bir fark bulunmadığı; evli bireylerin vergi algısının, bekâr bireylerin vergi algısından daha yüksek olduğu (Mann-Whitney U test değeri: 16800,500; p: 0,019); devlet kurumlarında çalışan bireylerin vergi bilincinin, özel kurumlarda çalışan bireylerin vergi bilincinden daha yüksek olduğu (Mann-Whitney U test değeri: 13650,000; p: 0,030); eğitim durumunun vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri üzerinde fark yaratmadığı ve farklı vergi diliminde olan katılımcıların vergi bilinci arttırma değişkenine yükledikleri anlamın farklı olduğu (Kruskal Wallis test değeri: 11,032; p: 0,004) sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Vergi algısı, Vergi bilinci, Vergi yüksekliği, Vergi adaleti, Vergi tutumu

A FIELD STUDY ON TAX PERCEPTION: THE TAX PERCEPTION OF THE PEOPLE LIVING IN KIRKLARELI CITY

ABSTRACT: The individuals' attitude and behaviors towards tax have an important place while they fulfill their responsibilities related with tax. This research has tried to determine the tax perception, tax consciousness, and tax attitude of the individuals living in Kirklareli city and to explain which steps may set forth to improve the tax consciousness. As a result of this research made with 396 participants; it is determined that there has not been a difference in the tax perception, tax consciousness, tax attitude and the levels to improve the tax consciousness for male and female; the tax perception of married individuals is higher than the tax perception of single ones (Mann-Whitney U test value: 16800,500; p: 0,019); the tax consciousness of the individuals working in public sectors is higher than the tax consciousness of the individuals working in private sectors (Mann-Whitney U test value: 13650,000; p: 0,030); the education status has not made any difference on the tax perception, tax consciousness, attitude towards tax and the variables of improving tax consciousness, and also, the meaning of the variable for improving tax consciousness is different for the participants in different tax brackets (Kruskal Wallis test value: 11,032; p: 0,004).

Keywords: Tax perception, Tax consciousness, Tax Highness, Tax Equity, Tax Attitude

Jel Classification: H210, H260

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze devletlerin üstlenmiş oldukları görev ve sorumluluklar değişmiş ve buna bağlı olarak yaptıkları harcama düzeyleri de değişerek artış göstermiştir. Hızla artan toplumun ortak ihtiyaçları, devlet tarafından kamu harcamaları aracılığı ile karşılanmaktadır. Devletin, toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptığı kamu harcamalarının temel kaynağını oluşturan en önemli kamu geliri vergilerdir. Devletlerin yüklenmiş oldukları görevlerin artması, bireylerin üzerine düşen vergi yükünde ciddi bir artış meydana getirmekle birlikte, vergilemenin beyana dayalı olarak gerçekleştirildiği vergi sistemlerinde vergi yükümlülüğünün bireyler tarafından doğru bir şekilde yerine getirilmesi çok önemli hale gelmektedir.

Vergi, bireylerin gelirlerinde, servetlerinde ve harcamalarında azalmalara sebep olmakta ve aynı zamanda tasarruf yapabilme potansiyellerini azaltmaktadır. Bu faktörler göz önüne alındığında, bireylerin vergi algılaması, vergi ahlakı, vergi kültürü, vergi hakkındaki kanaati ve sahip olduğu bilinç hukuki açıdan zora dayalı bir ödeme olan vergi karşısında takınacağı tutum ve davranışları belirlemektedir. Bireylerin tutum ve davranışları, vergiye uyum sağlayabileceği gibi vergiye uyumsuzluk şeklinde de ortaya çıkabilmektedir.

Çalışma kapsamında öncelikle, bireylerin vergi karşısında tutum ve davranışlarını belirleyen faktörler üzerinde durulacak, sonrasında da Kırklareli ilinde yaşayan vatandaşların vergi tutum ve davranışlarını belirleyen faktörlere karşı bakış açıları yapılan anket çalışmasıyla ortaya çıkarılarak sonuçları analiz edilecektir.

2. BİREYLERİN VERGİYE KARŞI TUTUM VE DAVRANIŞLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Bu bölümde bireylerin vergiye karşı tutum ve davranışlarını belirleyen vergi uyumu, vergi ahlakı, vergi bilinci ve vergi algısı konuları üzerinde durulacaktır.

2.1. Vergi Uyumu

Vergi uyumu kavramı, bireylerin beyannamenin verildiği zamanda yürürlükte olan vergi yasaları, yönetmelikler ve yargı kararlarına uygun olarak vergi yükümlülüğünün beyannamede tam olarak belirtilmesi ve beyannamenin zamanında vergi idaresine verilmesidir (Tuncer, 2002, s. 109).

Vergi uyumu konusundaki araştırmalarda iki temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Vergi uyumu konusunda ilk yaklaşım Allingham ve Sandmo (1972) tarafından yapılan çalışma ile başlamıştır. Ekonomik yaklaşım olarak da adlandırılan bu çalışmada vergi uyumunu etkileyen ekonomik faktörler ele alınmıştır (Bazart ve Bonein, 2014, s. 84; Aktan, 2006, s. 126). İkinci temel yaklaşım ise, sosyo-psikolojik yaklaşım olarak adlandırılan, vergi uyumunu psikolojik ahlaki faktörler çerçevesinden ele alan görüştür (Aktan, 2006, s. 130).

Vergi uyumu konusunda mevcut sorunlara çözüm bulmak için sorunların bilinmesi yani vergi uyumunu etkileyen faktörlerin tespit edilmesi gerekir. Bireylerin vergi uyumunu belirleyen, bir diğer ifade ile bireylerin vergi kaçırma şeklinde vergi uyumsuzluğu sergilemelerine neden olan faktörler; bireylerin eğitim düzeyi, gelir seviyesi, ülkedeki gelir dağılımı adaleti, bireylerin yaşları, cinsiyetleri, devlete duyulan bağlılık, kamu harcamalarındaki savurganlık, vergi adaleti, vergi oranları ve vergi idaresinin etkinliği vardır. Bu faktörler bireylerin vergi uyumunu ve dolayısıyla kamu harcamalarının temel finansman kaynağı olan vergi gelirlerini doğrudan etkilemektedir (Aygün, 2012, s. 89).

2.2. Vergi Ahlakı

İlk vergi ahlakı araştırmaları 1960'lar boyunca "Köln Vergi Psikolojisi Okulu" (Cologne of School of Tax Psychology) tarafından yürütülürken, araştırmacılar tarafından vergi ahlakı kavramı çoğunlukla ihmal edilmiştir (Alm ve Torgler, 2004, s. 5).

Genel olarak vergiye karşı içsel bir motivasyon şeklinde tanımlanan vergi ahlakı, vergiye ilişkin görev ve sorumlulukların zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Schmölders, 1976, s. 111; Torgler, 2005, s. 526). İçsel motivasyon, dışarıdan herhangi bir zorlama ve baskı unsuru olmaksızın vergiyi gönüllü olarak ödemeyi işaret etmektedir (Turhan, 1993, s. 199).

Vergi ahlakı, vergi kaçırmanın aksine bireylerin davranışlarını değil tutumlarını ölçmekte olup, vergi kaçakçılığı ya da kayıt dışı ekonomi gibi bir sonuç değildir. Vergi ahlakı, vergi ödemeye yönelik ahlaki bir zorunluluk ya da vergi ödeyerek topluma katkıda bulunma inancı olarak da düşünülebilir (Torgler, 2004, s. 239). Bir başka ifade ile vergi ahlakı, vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takınılan tavır olarak tanımlanmaktadır (Turhan, 1993, s. 199).

Türkiye'de vergi ahlakı düzeyinin yetersizliği vergileme sürecinde yaşanan sorunların en önemli nedenlerindendir. Bu sorunların doğru tespit edilmesi ve kalıcı çözümlerin bulunabilmesi için toplumda vergi ahlakının yerleştirilmesi ve bilinçli mükelleflerin yetiştirilmesi önem arz etmektedir (İzgi ve Saruç, 2011, s. 135).

2.3. Vergi Bilinci

Vergi bilinci, kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi bakımından vergi gelirlerinin kamu için olan önemini kavramış toplum bireylerinin, vergi ile ilgili ödevlerini yerine getirmedeki istekliliklerinin düzeyidir. Vergi bilincinin yüksek olduğu toplumlarda bireyler ödedikleri vergilerin kendilerine ne şekilde döneceğini yani bireyler ödedikleri vergilerin kamu tarafından nerelere harcandığını bilirler ve bunun neticesinde üzerlerine düşen vergi ile ilgili yükümlülüklerini kendilerinden beklenildiği gibi ve içlerinden gelerek yerine getirirler (Organ ve Yegen, 2013, s. 243).

Ülkemizde modern vergi yaklaşımına paralel olarak beyana dayalı vergileme söz konudur. Beyana dayalı vergileme, vergi ile ilgili temel yükümlülüklerin bizzat vergi mükellefi tarafından yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Bireylerin bu yükümlülüklerini bir zorunluluktan ziyade gönüllü olarak yerine getirmeleri kamu hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi ve sistemin işleyişi adına büyük önem taşımaktadır (Ömürbek, Çiçek ve Çiçek, 2007, s. 103-104).

Günümüzde vergiler, ülkelerin bütçelerinde önemli bir ağırlığa sahip olan ve vazgeçilmez gelir kaynaklardır. Tablo 1'den görüleceği üzere, Türkiye'de vergi gelirleri, genel bütçe gelirleri içerisinde önemli bir paya sahiptir.

Tablo 1: Türkiye'de Vergi Gelirlerinin Genel Bütçe İçerisindeki Payı

Yıllar	Genel Bütçe Gelirleri (TL)	Yüzde	Vergi Gelirleri (TL)	Yüzde
2007	203.349.268.000	100	171.098.466.000	84
2008	225.496.339.000	100	189.980.827.000	84
2009	232.930.317.000	100	196.313.308.000	84
2010	271.957.407.000	100	235.714.637.000	87
2011	319.512.928.000	100	284.490.017.000	89
2012	362.654.794.000	100	317.218.619.000	87
2013	420.194.883.507	100	367.473.551.231	87

Kaynak: www.gib.gov.tr (Erişim Tarihi: 09.05.2014)

Sürekli bir artış içinde olan kamu harcamalarını finanse etmek ülkeler için her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Harcamalardaki bu artışı, vergilerle finanse etmek her zaman mümkün olmamakta ve devletler bu artışı iç ya da dış borçlanma yoluyla kapatmak zorunda kalmaktadır. Vergi bilincinin önemi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Vergi bilinci gelişmemiş toplumlarda, bireyler vergiye karşı olumsuz davranış gösterecekler, vergi yükümlülüklerini doğru biçimde yerine getirmeyerek vergi kayıp ve kaçaklarına neden olacaklardır. Dolayısıyla kamu harcamalarının finanse edilebilmesi için, bu vergi kayıp ve kaçakları kadar ekstra borçlanma yoluna gidilecek, bu durumda ekstra bir toplumsal maliyet doğuracaktır (Buyrukoğlu ve Erasa, 2012, s. 121).

2.4. Vergi Algısı

Algı kavramı, kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumunun sözlüğünde "bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2014). İnsanlar, yaşanan olaylardan doğan algılarına ve bu algılarına bağlı olarak oluşan tutumlarına göre davranışlar sergilemektedir. Dolayısıyla davranışlar, algılara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bir olay veya konunun nasıl algılandığı o olay veya konuda kişinin ne tür bir davranış sergileyeceği açısından önemli olmaktadır.

Vergi algısı ise, bireylerin iç ve dış uyarıcıların etkisiyle vergiye ilişkin zihninde oluşturduğu yargı veya vergi olgusu hakkında bireylerin zihinlerinde şekillenen anlam veya oluşan fikirler şeklinde tanımlanmaktadır (Sağlam, 2013, s. 319).

Bireylerin vergi hususundaki algılamaları; genel olarak devlete ve hükümet politikalarına bakışından, bireylerin vergi olgusunu nasıl algıladığına, toplanan vergilerin hükümetler tarafından nasıl kullanıldığına, vergi suç ve cezaları ile vergi denetimine ilişkin değerlendirmelerine, çevrelerindeki diğer bireylere, daha özelde ödedikleri vergiler nedeniyle hissettikleri vergi yüklerine kadar pek çok konuya bağlıdır. Ayrıca bireylerin yukarıda bahsettiğimiz hususlardaki algıları, sahip oldukları sosyo-demografik (yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim vb.) özelliklerine göre de farklılaşabilmektedir.

Çeşitli ülkelerdeki vergiye bakış açısı, bu ülkelerdeki vergi terminolojisindeki adlandırmalarda da kendini göstermektedir. Fransızlar, İsveçliler ve Belçikalılara kadar tüm Latin ulusları resmi makamlara, özellikle de vergi daireleri ve memurlarına şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Vergiye verdikleri adlar bu doğrultuda "rahatsız edici, yük" anlamına gelen Fransızca: "*impot"*; İtalyanca: "*imposto"*; İspanyolca da ise "*impuesto"* kelimeleridir. Anglo-Sakson ve İskandinav kökenli uluslar ise, sağlam bir devlet bilinci ve buna bağlı vergi disiplinine sahiptirler. Vergiyi ödev, aidat ve yardım olarak algıladıklarını İngilizce: "*tax, duty"*; Almanca: "*abgabe, steuer"*; İsveçce: "*skat"* kelimelerinin anlamları ile göstermektedirler (Schmölders, 1976, s. 112-113).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırma, Kırklareli ilinde yaşayan bireylerin; vergi algısını, vergi bilincini, vergiye karşı tutumlarını belirlemeyi hedeflemektedir. Araştırmanın diğer bir amacı ise vergi bilincinin oluşması için atılacak adımların belirlenmesidir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yapıldığı Kırklareli ilinde 2013 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre 340.559 kişi yaşamaktadır (TÜİK). Yapılan analiz sonucunda (%5 örneklem büyüklüğü güvenilirliği ile) 384 kişilik bir örneklemin ana kütleyi temsil ettiği belirlenmiştir (http://www.surveysystem.com/sscalc.htm). Katılımcıların bazı soruları eksik yanıtlayabileceği düşünülmüş ve anket sayısı %10 arttırılmasına karar verilmiş ve böylece 424 kişiyle anket yapılması sonucuna ulaşılmıştır.

Örneklem il merkezi, ilçe ve beldelerin nüfus içindeki oranına uygun olarak bölünmüştür. Örneğin; Lüleburgaz ilçesine kayıtlı 138.827 kişi bulunmaktadır, buna göre Kırklareli ilindeki nüfusun %40'ı Lüleburgaz'da yaşamaktadır ve bu nedenle örneklemin %40'ının da bu ilçeden seçilmesine karar verilmiş, şehir, ilçe ve belde merkezinde daha önceden eğitilen anketörler vasıtasıyla anketler uygulanmıştır. Anketörler 10-11 Mayıs 2014 tarihlerinde şehir (Kırklareli - İstasyon Caddesi), ilçe (Örneğin, Lüleburgaz – Kongre Meydanı) ve belde merkezlerinde (Örneğin, Alpullu – Belediye Meydanı) hazır bulunmuşlar ve saat 10.00 – 16.00 arasında rassal örnekleme tekniği ile anketler hakkında bilgi vererek gönüllülük esasına göre katılımcıların anketi tamamlamasını sağlamışlardır.

Anket formu 5 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik unsurları sorgulanmakla birlikte (cinsiyet, medeni durum, çalışılan kurumu, eğitim durumu, yaş, çalışma yılı, aylık gelir ve ideal vergi oranı) ideal vergi oranını sorgulayan bir soru bulunmaktadır. İkinci bölümde katılımcıların vergi algısı ölçülmeye çalışılmıştır. Bu bölümde 11 önerme vardır ve bu önermeler Sağlam'ın (2013, s. 321) araştırmasından alınmıştır. Üçüncü bölüm katılımcıların vergi bilincini ölçmeye yöneliktir. Bu bölümde katılımcılara yöneltilen 18 önerme vardır. Bu önermeler de Sağlam'ın (2013, s. 321) araştırmasından alınmıştır. Dördüncü bölüm katılımcıların vergiye karşı tutumlarını ölçmeyi amaçlamıştır. Bu bölümde 16 önerme vardır ve bu bölümdeki önermeler Ömürbek vd. (2007, s. 113) çalışmasından alınmıştır. Son bölüm ise vergi bilincinin oluşması ve artırılmasını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bölümde 10 önerme vardır ve önermeler Ömürbek vd. (2007, s. 115) çalışmasından alınmıştır. Geliştirilen ölçeklerin çalışmada kullanılabilmesi için Sağlam'dan ve Ömürbek ve arkadaşlarından gerekli izinler alınmıştır. İki, üç, dört ve beşinci bölümlerde ileri sürülen önermeler 5'li likert tipi değerlendirme ile ölçülmüştür (1: kesinlikle katılmıyorum, 2: katılmıyorum, 3: kararsızım, 4: katılıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum). Analizlerin çözümlenmesinde SPSS 21.0 paket programı kullanılmıştır.

Araştırma, Kırklareli ilinde yaşayan bireylerin; vergiyi algısını, vergi bilincini, vergiye karşı tutumlarını belirlemeyi hedeflemekle birlikte vergi bilincinin oluşması için atılacak adımların belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda faktörler;

- *Vergi algısı* değişkeninin içerisinde "vergi bir vatandaşlık görevidir", "vergi kamu hizmetlerinin karşılığıdır" gibi önermeler vardır. Burada bireyin vergi konusundaki algı düzeyi değerlendirilmektedir. Bu bölümde alınan puan arttıkça bireyin vergiyi daha pozitif algıladığı sonucuna ulaşılmaktadır.
- *Vergi bilinci* değişkeni içerisinde "vergi bilinci eğitimle sağlanır", "bireyin kültür seviyesi arttıkça vergi bilinci de artar" gibi önermeler vardır. Bu değişken ile katılımcıların vergi bilinci ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu alandaki puan arttıkça bireyin vergi bilincinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
- *Vergiye karşı tutum* değişkeni içerisinde "vergi kutsal bir vatandaşlık görevidir", "ülkemizde adil bir vergileme sistemi bulunmaktadır" gibi önermeler bulunmaktadır. Burada bireyin vergiye karşı tutumu ölçülmektedir ve bu alanda katılımcının aldığı puan arttıkça, vergiye karşı olan tutumunun daha pozitif olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
- *Vergi bilinci arttırma* değişkeni içerisinde ise "vergi bilincinin arttırılması için daha şeffaf ve hesap verebilir devlet yönetimi sağlanmalıdır" ve "vergi bilincinin arttırılması için reklam kampanyaları geliştirilmelidir" gibi önermeler vardır. Bu değişken ile vergi bilincinin arttırılması için atılması gereken adımların neler olduğu sorgulanmıştır. Bireyin bu alanda aldığı puan arttıkça vergi bilincinin arttırılması gerektiğine olan inancı da artmaktadır. Ayrıca bu değişken vergi bilinci arttırma enstrümanlarından hangilerinin daha etkin olarak kullanılabileceği konusunda bilgiler sağlamaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişken	Madde Sayısı	İçsel Tutarlık (Cronbach Alpha)	Kolmogorov - Smirnov Z Değeri	p değeri
Vergi Algısı	11	0,841	2,099	0,000
Vergi Bilinci	18	0,897	1,385	0,040
Vergiye Karşı Tutum	16	0,821	1,839	0,000
Vergi Bilinci Arttırma	10	0,877	1,998	0,000

Tablo 2, değişkenlere ilişkin bilgiler sunmaktadır. Buna göre tüm faktörlerin içsel tutarlık oranı yüksektir (Bayram, 2012, s. 128). Ayrıca değişkenlerin normal dağılımını test etmek için Kolmogorov – Smirnov testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar faktörlerin normal dağılmadığını göstermiştir. Buna göre değişkenlerle ilgili analizlerde Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis H testi gibi parametrik olmayan analiz yöntemleri tercih edilecektir.

5. KISITLAR

Çalışma yalnızca Kırklareli ilinde yaşayan ve TÜİK verilerine göre il, ilçe ve belde nüfusuna kayıtlı bireyler üzerinden hesaplanarak gerçekleştirilmiştir. Buradan hareketle farklı demografik özelliklere sahip şehirlerde uygulanan anketlerin sonuçlarının farklı olacağı unutulmamalıdır. İlaveten, anketin uygulanışı sırasında "vergi ile ilgili bir anket" cümlesini duyan katılımcıların anketi tamamlamaktan çekindikleri tespit edilmiştir. Bu durum verginin hala korkutucu, çekinilen ve dile getirilmesi zor bir kavram olduğu konusunda ipucu sunmaktadır.

6. BULGULAR

Anket formu 424 katılımcıya dağıtılmıştır ancak verilen eksik cevaplar nedeniyle 28 anket formu değerlendirme dışı bırakılmış ve toplam 396 katılımcıya dair sonuçlar değerlendirilmiştir. Anketin tamamlanma oranı %93,4 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Değişkenlere İlişkin Sonuçları

Değişken	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	179	45,2
Erkek	217	54,8
Medeni Durum		
Evli	215	54,3
Bekâr	181	45,7
Çalıştığı Kurum		
Devlet	104	26,3
Özel	292	73,7
Eğitim Durumu		
İlköğretim	54	13,6
Lise	158	39,9
Ön lisans	111	28,0
Lisans	61	15,4
Yüksek lisans ve üstü	12	3,0
Vergi Dilimi		
Yüzde 15	51	12,9
Yüzde 20	267	67,4
Yüzde 27	78	19,7
Toplam	**396**	**100**

Tablo 3, katılımcıların demografik bulgularını göstermektedir. Buna göre katılımcıların 179'u kadın (%45,2) ve 217'si erkektir (%54,8). Katılımcıların 215'i evli (%54,3), 181'i bekârdır (%45,7). Çalışılan kurum olarak bakıldığında ise 104 kişinin (%26,3) kamu kurumlarında istihdam edilmekte olduğu, 292 kişinin (%73,7) ise özel kurumlar tarafından istihdam edilmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim durumu incelendiğinde katılımcıların 54'ü (%13,6) ilköğretim mezunu, 158'i (%39,9) lise mezunu, 111'i ön lisans (%28) mezunu, 61'i (%15,4) üniversite mezunu, son olarak 12 katılımcı da (%3) yüksek lisans ve üzerinde mezuniyete sahip olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların yıllık gelirlerine göre hesaplanan vergi dilimleri incelendiğinde; 51 kişinin (%12,9) %15'lik dilimde vergi ödediği, 267 kişinin (%67,4) %20'lik dilimde vergi ödediği, 78 kişinin (%19,7) ise %27'lik dilimde vergi ödediği ve hiçbir katılımcının %35'lik dilimden vergi ödemediği tespit edilmiştir.

Katılımcılardan en genci 19 yaşında, en yaşlısı ise 64 yaşındadır ve katılımcıların yaş ortalaması 33'tür. Katılımcıların çalışma yılı incelendiğinde en az 1 yıl çalışanlar ile en çok 50 yıl çalışma hayatında olanların anketi tamamladığı sonucuna ulaşılmıştır ve ortalama çalışma yılı 11 olarak gerçekleşmiştir. Aylık gelir düzeyleri incelendiğinde en az aylık gelir 750 TL iken en fazla aylık gelir 5.000 TL seviyesinde gerçekleşmiştir ve katılımcıların ortalama aylık geliri 1700 TL olarak hesaplanmıştır. Son olarak katılımcılara ideal vergi oranının ne olması gerektiği sorulmuştur. Buna göre katılımcıların tercihleri %0 ile %20 arasında değişmekte olup ortalama ideal vergi oranı %7,6 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4: Değişkenlerin Ortalamaları

Değişken	Ortalama
Vergi Algısı	3,77
Vergi Bilinci	3,74
Vergiye Karşı Tutum	3,51
Vergi Bilinci Arttırma	3,82

Tablo 4'e göre, ortalama puanı en yüksek olan değişkenin; vergi bilinci arttırma olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, vergi bilincinde bir eksiklik olduğunu, eğitim ya da reklam kampanyalarıyla bu bilincin arttırılması gerektiğini göstermektedir. Ortalama puanı en düşük olan değişken ise vergiye karşı tutum değişkenidir. Bu değişkenin en düşük ortalamaya sahip olması vergiye karşı tutumun; vergi algısı, vergi bilinci ve vergi bilinci arttırma değişkenlerine kıyasla daha az önemle değerlendirildiğini göstermektedir.

Tablo 5: Değişkenler ve Cinsiyet Arasındaki Farklılaşma

Değişken	Cinsiyet	Ortalama	Standart Sapma	Mann-Whitney U Test Değeri	p değeri
Vergi Algısı	Kadın	3,79	0,59	19212,500	0,851
	Erkek	3,74	0,71		
Vergi Bilinci	Kadın	3,78	0,61	18514,000	0,423
	Erkek	3,70	0,67		
Vergiye Karşı Tutum	Kadın	3,53	0,51	18941,000	0,672
	Erkek	3,50	0,65		
Vergi Bilinci Arttırma	Kadın	3,86	0,68	18568,500	0,453
	Erkek	3,79	0,78		

Tablo 5, değişkenler bazında cinsiyete göre bir farklılaşma olup olmadığını sorgulamaktadır. Buna göre Kırklareli ilinde yaşayan kadın ver erkekler için vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma seviyeleri arasında bir fark bulunmamaktadır. Diğer bir ifade kadınların vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum seviyesi ve vergi bilinci arttırma

düzeyi ile erkeklerin vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum seviyesi ve vergi bilinci arttırma düzeyi arasında istatistikî olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 6: Değişkenler ve Medeni Durum Arasındaki Farklılaşma

Değişken	Medeni Durum	Ortalama	Standart Sapma	Mann-Whitney U Test Değeri	p değeri
Vergi Algısı	Evli	3,83	0,62	16800,500	**0,019***
	Bekâr	3,69	0,70		
Vergi Bilinci	Evli	3,76	0,61	18813,000	0,571
	Bekâr	3,71	0,69		
Vergiye Karşı Tutum	Evli	3,56	0,56	17709,500	0,123
	Bekâr	3,46	0,63		
Vergi Bilinci Arttırma	Evli	3,89	0,71	17366,500	0,065
	Bekâr	3,75	0,76		

*p<0,05

Tablo 6, değişkenler ile medeni durum arasındaki farklılaşmanın sonuçlarını göstermektedir. Buna göre evli bireylerin vergi algısı, bekâr bireylerin vergi algısında daha yüksektir ve bu fark istatistikî olarak da anlamlıdır (Mann-Whitney U test değeri: 16800,500; p: 0,019). Ancak vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri için katılımcının medeni durumu istatistikî olarak %5 anlamlılık seviyesine göre fark yaratan bir unsur niteliğinde değildir.

Tablo 7: Değişkenler ve Çalışılan Kurum Arasındaki Farklılaşma

Değişken	Çalışılan Kurum	Ortalama	Standart Sapma	Mann-Whitney U Test Değeri	p değeri
Vergi Algısı	Devlet	3,86	0,64	13650,000	0,125
	Özel	3,73	0,67		
Vergi Bilinci	Devlet	3,87	0,61	13012,500	**0,030***
	Özel	3,69	0,65		
Vergiye Karşı Tutum	Devlet	3,62	0,48	13495,000	0,092
	Özel	3,47	0,63		
Vergi Bilinci Arttırma	Devlet	3,90	0,66	14860,500	0,746
	Özel	3,80	0,76		

*p<0,05

Tablo 7, bireylerin çalıştıkları kurum ve değişkenler arasındaki ilişkilerin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre devlet kurumlarında çalışan bireylerin vergi bilinci, özel kurumlarda çalışan bireylerin vergi bilincinden daha yüksektir ve bu fark istatistikî olarak da anlamlıdır (Mann-Whitney U test değeri: 13650,000; p: 0,030). Ancak vergi algısı, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri için istatistikî olarak %5 anlamlılık düzeyinde çalışılan kurum bağlamında bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 8: Değişkenler ve Eğitim Durumu Arasındaki Farklılaşma

Değişken	Kruskal Wallis H Test Değeri	p değeri
Vergi Algısı	4,022	0,403
Vergi Bilinci	8,597	0,072
Vergiye Karşı Tutum	9,147	0,058
Vergi Bilinci Arttırma	7,166	0,127

Tablo 8, değişkenler ile eğitim durumu arasındaki ilişkinin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri için katılımcılar, eğitim durumu farkı olmaksızın benzer düşünceleri paylaşmaktadır. Diğer bir ifade ile katılımcının eğitim durumu; vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri için istatistikî olarak %5 anlamlılık düzeyinde farklılık yaratan bir unsur değildir.

Tablo 9: Değişkenler ve Vergi Dilimleri Arasındaki Farklılık

Değişken	Vergi Dilimi	Ortalama	Standart Sapma	Kruskal Wallis H Test Değeri	p değeri
Vergi Algısı	Yüzde 15	3,64	0,69	5,821	0,054
	Yüzde 20	3,75	0,66		
	Yüzde 27	3,90	0,63		
Vergi Bilinci	Yüzde 15	3,65	0,65	4,270	0,118
	Yüzde 20	3,72	0,64		
	Yüzde 27	3,84	0,67		
Vergiye Karşı Tutum	Yüzde 15	3,38	0,58	2,799	0,247
	Yüzde 20	3,52	0,60		
	Yüzde 27	3,56	0,58		
Vergi Bilinci Arttırma	Yüzde 15	3,76	0,67	11,032	**0,004***
	Yüzde 20	3,76	0,76		
	Yüzde 27	4,07	0,64		

*Yüzde 27> Yüzde 15: Mann-Whitney U test değeri: 1444,500; p: 0,009
*Yüzde 27>Yüzde 20: Mann-Whitney U test değeri: 7976,500; p: 0,002

Tablo 9, değişkenler ve vergi dilimleri arasındaki farklılığın sonuçlarını göstermektedir. Buna göre vergi algısı, vergi bilinci ve vergiye karşı tutum değişkenleri için farklı vergi dilimlerinde olan katılımcıların benzer düşüncelere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vergi algısı, vergi bilinci ve vergiye karşı tutum değişkenleri için herhangi bir istatistikî farklılık söz konusu değildir. Vergi bilincini arttırma değişkeni için ise bir farklılık tespit edilmiştir (Kruskal Wallis test değeri: 11,032; p: 0,004). Bu sonuca göre farklı vergi diliminde olan katılımcıların vergi bilinci arttırma değişkenine yükledikleri anlam birbirinden farklıdır. Farklılığın tam nedenini tespit edebilmek için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar bu durumun, yüzde 27'lik vergi diliminde olan bireyler ile yüzde 15'lik vergi diliminde olan bireyler arasındaki farktan kaynaklandığını (Mann-Whitney U test değeri: 1444,500; p: 0,009) ve aynı zamanda yüzde 27'lik vergi diliminde olan bireyler ile yüzde 20'lik vergi diliminde olan bireyler arasındaki farktan kaynaklandığını (Mann-Whitney U test değeri: 7976,500; p: 0,002) göstermiştir. Buna göre, gelirinin %27'sini vergi olarak ödeyen bireylerin vergi bilinci arttırmaya bakışı, gelirinin %15 ve %20'sini vergi olarak ödeyen bireylerin vergi bilinci arttırmaya bakışından daha yüksektir ve bu fark istatistikî olarak da anlamlıdır.

Tablo 10: Farklı Vergi Diliminden Katılımcıların Vergi Oranlarına İlişkin Görüşleri

Değişken	Vergi Dilimi	Ortalama	Standart Sapma	Kruskal Wallis Test Değeri	p değeri
İdeal Vergi Oranı	Yüzde 15	8,07	4,97	9,436	**0,009***
	Yüzde 20	7,13	4,77		
	Yüzde 27	8,89	4,82		

*Yüzde 27> Yüzde 20: Mann-Whitney U test değeri: 8131,000; p: 0,003

Tablo 10, farklı vergi diliminden katılımcıların ideal vergi oranına ilişkin düşüncelerini göstermektedir. Buna göre, yüzde 15'lik vergi diliminden vergi ödeyenlerin ideal gördükleri vergi oranı %8,07 olurken; yüzde 20'lik vergi diliminden vergi ödeyenlerin ideal gördükleri vergi oranı %7,13 ve yüzde 27'lik vergi diliminden vergi ödeyenlerin ideal gördükleri vergi oranı %8,89 olarak hesaplanmaktadır. Elde edilen sonuç; ödenen vergi dilimine göre ideal vergi oranının farklı olduğunu göstermektedir (Kruskal Wallis H test değeri: 9,436; p: 0,009). Farklılığın tam nedenini tespit edebilmek için Mann Whitney U testi yapılmıştır ve sonuçlar yüzde 27'lik vergi diliminde olan bireyler ile yüzde 20'lik vergi diliminde olan bireyler arasındaki farktan kaynaklandığını göstermiştir. Buna göre gelirinin %27'sini vergi olarak ödeyen bireylerin ideal olarak gördükleri vergi oranı, gelirinin %20'sini vergi olarak ödeyen bireylerin ideal olarak gördükleri vergi oranından daha yüksektir ve bu fark istatistikî olarak da anlamlıdır (Mann-Whitney U test değeri: 8131,000; p: 0,003).

Tablo 11: Vergi Bilinci Arttırma Önerileri

Vergi Bilinci Arttırma Önerileri	Ortalama
Adil bir vergi reformu	4,02
Daha şeffaf ve hesap verebilir devlet yönetimi	3,98
Toplumun eğitim seviyesinin yükselmesi	3,98
Ödenilen vergilerin çok açık ve net olarak nerelerde kullanıldığının bilinmesi	3,97
Aile içi eğitim ve okul eğitimi	3,92
Toplumun gelir seviyesinin artması	3,92
Medyada sempozyum ve kongrelerde verginin bir vatandaşlık görevi olduğunun vurgulanması	3,76
Ekonomik ve mali politikaların sonuçlarının vatandaşa yansıması	3,61
Ağır cezai yaptırımlar	3,58
Reklam kampanyaları	3,54

Tablo 11, vergi bilinci arttırma faktörü altındaki önerileri göstermektedir. Buna göre katılımcılar için en önemli farkındalık adımı "adil bir vergi reformudur". Hemen ardından "daha şeffaf ve hesap verebilir devlet yönetimi" ve "toplumun eğitim seviyesinin

yükselmesi" gelmektedir. Bilincin arttırılması için atılması gereken dördüncü adım ise "ödenen vergilerin çok açık ve net olarak nerelerde kullanıldığının bilinmesi" olarak belirlenmektedir. Beşinci önemli görülen nokta "toplumun gelir seviyesinin artması" olurken, altıncı nokta "aile içi eğitim ve okul eğitimi" gelmektedir. En son atılması gereken 3 adım ise sırasıyla; "ekonomik ve mali politikaların sonuçlarının vatandaşa yansıması", "ağır cezai yaptırımlar" ve "reklam kampanyaları" olarak gerçekleşmektedir. Buradan hareketle katılımcıların ikna yoluyla bilincin artmasını desteklediklerini, cezai yaptırım yoluyla vergi bilincinin artmayacağına dair inançlarının oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 12: Değişkenler Arasındaki Korelâsyonlar

Değişken	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Yaş (1)	1						
Çalışma Yılı (2)	0,87**	1					
Aylık Gelir (3)	0,22**	0,20**	1				
İdeal Vergi Oranı (4)	0,07	0,06	0,12*	1			
Vergi Algısı (5)	0,11*	0,07	0,13**	0,11*	1		
Vergi Bilinci (6)	0,11*	0,07	0,10*	0,07	0,74**	1	
Vergiye Karşı Tutum (7)	0,12*	0,09	0,07	0,10*	0,62**	0,70**	1
Vergi Bilinci Arttırma (8)	0,12*	0,10*	0,15**	0,05	0,57**	0,66**	0,55**

**p<0,01 *p<0,05

Tablo 12, değişkenler arasındaki korelâsyonları göstermektedir. Buna göre yaş ile vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilincini arttırma değişkenleri arasında çok düşük ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yaş ile ideal vergi oranı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Çalışma yılı ile vergi algısı, vergi bilinci ve vergiye karşı tutum değişkenleri arasında bir ilişkinin olmadığı ancak vergi bilinci arttırma değişkeni ile pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki içinde oldukları tespit edilmiştir. Aylık gelir değişkeni incelendiğinde ideal vergi oranı, vergi algısı, vergi bilinci ve vergi bilinci arttırma değişkenleri arasında pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile aylık gelirdeki bir artış; ideal vergi oranı, vergi algısı, vergi bilinci ve vergi bilinci arttırma değişkenlerinde az miktarda ve pozitif yönlü bir artışa neden olmaktadır. İdeal vergi oranı ile vergi algısı ve vergiye karşı tutum değişkenleri arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri arasında ise orta ve yüksek kuvvette (r: 0,55 ile r: 0,74 arasında) ve pozitif yönde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Çalışma sonucunda, ortalama puanı en yüksek olan değişkenin; vergi bilinci arttırma olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç vergi bilincinin henüz yeteri kadar oluşmadığını/gelişmediğini göstermektedir. Nitekim adil bir vergi reformunun gerçekleştirilmesi katılımcılar tarafından en önemli görülen öneri niteliğindedir. Farklı çalışmalarda da benzer sonuçların elde edilmiş olması sonuçları pekiştirir niteliktedir. Buna göre Sağlam (2013, s. 326) ve Çiçek vd. (2008, s. 70) çalışmalarında da vergi oranlarının yüksek olduğu bulgusu vardır. Diğer bir ifade ile adil bir vergi reformunun sağlanması ve vergi bilincinin artması için daha adil bir vergi sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir. Ortalama puanı en düşük olan değişken ise vergiye karşı tutum değişkenidir. Bu değişkenin en düşük ortalamaya sahip olması verginin kutsal bir vatandaşlık görevi olduğu ve ülkede adil bir vergileme sisteminin bulunduğuna olan inancın düşük olduğunu göstermektedir.

Cinsiyet ile değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde; Kırklareli ilinde yaşayan kadın ve erkekler için vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma seviyeleri arasında bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Nitekim Çiçek'in (2006, s. 67) ve Tunca'nın (2011, s. 66) araştırmalarında da cinsiyet ile vergi tutumu arasında genel yargı oluşturabilecek bir değere ulaşmanın mümkün olmadığı ileri sürülmektedir.

Medeni durum ile değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde evli bireylerin vergi algısının, bekâr bireylerin vergi algısından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri için katılımcının medeni durumu arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Yazındaki çalışmalar incelendiğinde, Orviska ve Hudson'un (2002, s. 101) bulguları medeni durum ile vergi tutumu arasında önemli bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Bireylerin çalıştıkları kurum temel alınarak yapılan analizler sonrasında; devlet kurumlarında çalışan bireylerin vergi bilincinin, özel kurumlarda çalışan bireylerin vergi bilincinden daha yüksektir olduğu tespit edilmiştir. Ancak çalışılan kurum ile vergi algısı, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri arasında bir farklılık tespit edilmemiştir.

Eğitim durumuna göre yapılan analiz sonrasında; vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri için katılımcılar, eğitim durumu farkı olmaksızın benzer düşünceleri paylaşmaktadır. Buradan hareketle vergi konusuna bakışın eğitim düzeyi temel alındığında genel hatlarıyla aynı anlamı taşıdığını söylemek yerinde olacaktır. Örneğin; vergi bilinci değişkeni incelendiğinde ilköğretim, lise, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve üstü eğitim durumuna sahip bireylerin aynı düşünceleri paylaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Yazın incelendiğinde araştırmanın bulgularını hem destekleyen, hem de desteklemeyen çalışmalar vardır. Örneğin; Torgler ve Schneider'in (2004, s. 8) araştırması, eğitim düzeyi arttıkça vergi kaçırma fırsatlarının daha iyi anlaşılabildiği böylece vergi tutumunda bir düşüklüğün ortaya çıktığını ileri sürmektedir.

Vergi dilimine göre katılımcıların tutumları incelendiğinde; vergi algısı, vergi bilinci ve vergiye karşı tutum değişkenleri için farklı vergi dilimlerinde olan katılımcıların benzer düşüncelere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vergi bilinci arttırma değişkeni incelendiğinde ise gelirinin %27'sini vergi olarak ödeyen bireylerin vergi bilinci arttırmaya bakışı, gelirinin %15 ve %20'sini vergi olarak ödeyen bireylerin vergi bilinci arttırmaya bakışından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer bulgu, farklı vergi dilimindeki katılımcıların ideal vergi oranına ilişkin düşünceleri üzerinedir. Buna göre gelirinin %27'sini vergi olarak ödeyen bireylerin ideal olarak gördükleri vergi oranı, gelirinin %20'sini vergi olarak ödeyen bireylerin ideal olarak gördükleri vergi oranından daha yüksektir.

Çalışma kapsamında elde edilen önemli bir diğer bulgu da: vergi bilinci artması için atılması gereken adımlar konusundadır. Buna göre katılımcılar için en önemli farkındalık adımı "adil bir vergi reformudur". Hemen ardından "daha şeffaf ve hesap verebilir devlet yönetimi" ve "toplumun eğitim seviyesinin yükselmesi" gelmektedir. En son atılması gereken üç adım ise; "ekonomik ve mali politikaların sonuçlarının vatandaşa yansıması", "ağır cezai yaptırımlar" ve "reklam kampanyaları" olarak gerçekleşmektedir. Buradan hareketle katılımcıların ikna yoluyla bilincin artmasını destekledikleri, cezai yaptırım yoluyla vergi bilincinin artmayacağına dair inançlarının oldukları tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki korelâsyonlar incelendiğinde; yaş ile vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri arasında çok düşük ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yaş ile ideal vergi oranı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Nitekim yazındaki diğer çalışmalar incelendiğinde Vogel'in (1974, s. 507) araştırması da benzer sonuçlar üretmekte; yaş ile vergi tutumu arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Çalışma yılı ile vergi algısı, vergi bilinci ve vergiye karşı tutum değişkenleri arasında bir ilişkinin olmadığı ancak vergi bilinci arttırma değişkeni ile pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki içinde oldukları tespit edilmiştir. Aylık gelir değişkeni incelendiğinde ideal vergi oranı, vergi algısı, vergi bilinci ve vergi bilinci arttırma değişkenleri arasında pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile aylık gelirdeki bir artış; ideal vergi oranı, vergi algısı, vergi bilinci ve vergi bilinci arttırma değişkenlerinde az miktarda ve pozitif yönlü bir artışa neden olmaktadır. İdeal vergi oranı ile vergi algısı ve vergiye karşı tutum değişkenleri arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Son olarak da vergi algısı, vergi bilinci, vergiye karşı tutum ve vergi bilinci arttırma değişkenleri arasında orta ve yüksek kuvvette ve pozitif yönde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

AKTAN, C.C. (2006), Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı, Vergileme Ekonomisi ve Psikolojisi, Editörler: Coşkun C. Aktan, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

ALM, J., TOGLER, B. (2004), Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe, Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA), Working Paper No. 2004-14.

AYGÜN, R. (2012), Vergi Afları ve Vergi Uyumuna Etkisi, Vergi Dünyası, Sayı: 369, ss. 88-92.

BAYRAM, N. (2012), Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi.

BAZART, C., BONEIN, A. (2014), Reciprocal Relationships in Tax Compliance Decisions, Journal of Economic Psychology, No: 40, pp. 83-102.

BUYRUKOĞLU, S., ERASA, İ. (2012), Vergi Bilincinin Oluşmasında Mükellef Haklarının Yeri ve Önemi, Vergi Dünyası, Sayı: 375, ss. 116-127.

ÇİÇEK, H. (2006), Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri (İstanbul İli Anket Çalışması), İSMMMO Yayınları, No: 65, İstanbul.

ÇİÇEK, H., KARAKAŞ, M., YILDIZ, A. (2008), Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2008/381, Ankara.

İZGİ, K., SARUÇ, N. T. (2011), Sosyo-Kültürel Faktörlerin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Anket Çalışması, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt:3, No:2, ss. 133-142.

ORGAN, İ., YEGEN, B. (2013), Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Oluşumunda Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adana Örneği, Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 4, ss. 241-271.

ORVISKA, M., HUDSON, J. (2002), Tax Evasion, Civic Duty and The Law Abiding Citizen, European Journal of Political Economy, Vol: 19, pp. 83-102.

ÖMÜRBEK, N., ÇİÇEK, H. G., ÇİÇEK, S. (2007), Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları. Maliye Dergisi, Sayı: 153, ss. 102-122.

SAĞLAM, M. (2013), Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı Bilinci, Sosyo Ekonomi, Ocak-Haziran, 2013-1, ss. 315-334.

SCHMÖLDERS, G. (1976), Genel Vergi Teorisi Çev. Salih TURHAN, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TORGLER, B. (2004), Tax Morale in Asian Countries, Journal of Asian Economics, Vol: 15, pp. 237-266.

TORGLER, B. (2005), Tax Morale and Direct Democracy, European Journal of Political Economy, Vol: 21, pp. 525-531.

TORGLER, B., SCHNEİDER, F. (2004), Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries, Center for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper No: 2004-17, pp. 1-38.

TUNCA, E. (2011), Sosyo-Psikolojik Açıdan Vergi Mükelleflerinin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Nevşehir İli Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

TUNCER, M. (2002), Hükümet-Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye, Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi, Cilt: 57, Sayı: 3, ss. 107-127.

TURHAN, S. (1993), Vergi Teorisi ve Politikası, Filiz Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul.

VOGEL, J. (1974), Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data, National Tax Journal, Vol: 27, No: 4, pp. 499-513.

İnternet Kaynakları

http://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 19.05.2014)

http://www.gib.gov.tr (Erişim Tarihi: 09.05.2014)

http://www.surveysystem.com/sscalc.htm (Erişim Tarihi: 19.05.2014)

http://www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.05.2014)

RISK DETERMINED OF MOTOR OWN DAMAGE INSURANCE BY POLICIES USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Fuat YELKEN
Dumlupinar University, Faculty of Engineering, Department of Computer Engineering, Kutahya, Turkey,
f.yelken_engr@hotmail.com

Eyyup GULBANDILAR
Dumlupinar University, Faculty of Engineering, Department of Computer Engineering
Kutahya, Turkey, egul50@gmail.com

Nilufer DALKILIC
Dumlupinar University, School of Applied Sciences, Department of Insurance and Risk Management Kutahya, Turkey,
nilufer.dalkilic@dpu.edu.tr

Cemal KOCAK
Gazi University, Faculty of Technology, Department of Computer Engineering, Besevler, Ankara, Turkey,
ccckocak@gazi.edu.tr

ABSTRACT: As a result of the increase of people's living standards, the number of vehicles has increased. The increasing number of vehicles has led to an increase in traffic density. Thus, an increased risk of accident and motor own damage insurance has led to their becoming mandatory. The insurance companies, taking into account the rate of profit, the race began to propose the most affordable prices for customers. At the same time, the companies must bid a fair price. The companies can achieve by making risk analysis of their customers. In this study, we aimed a model development to do customers risk analysis for insurance companies. Artificial neural network was used for this risk analysis by determining the167 policy data of an insurance company in Turkey. Neural network was used nearly 126 for the training and 41 for the testing of a total 167 policies. As the input of neural networks, 12 parameters were used related to driver and vehicle, the estimate gross premiums as an output parameter. Our model calculated with 93% accuracy for education when calculating with 92% accuracy for testing on gross premiums cost of the policy by using the Matlab Toolbox. These results have shown that developed system can be used to calculate the amount of gross premiums of insurance policies and to analyse the customers.

Key words: Artificial neuronal networks, policy, motor own damage insurance, gross premium.

JEL Format: C8, G22

YAPAY ZEKÂ KULLANILARAK KASKO SİGORTA POLİÇELERİNİN RİSK TESPİTİ

ÖZET: İnsanların yaşam standartlarının artması sonucu araç sayısı artmıştır. Araç sayısının artması da trafik yoğunluğunda artmaya neden olmuştur. Bu yoğunluk kaza riskinin artmasına ve araç kasko sigortalarının yaptırılmasını gereksinim haline getirmiştir. Bu gereksinim ile birlikte sigorta şirketleri, müşterilerine kendi kar oranlarını da hesaba katarak en uygun fiyatı sunma çabası içerisine girmişlerdir. Aynı zamanda da sigorta şirketleri müşterilere ucuz poliçe teklifi de sunmalıdırlar. Şirketler bu işlemi müşterilerinin risk analizini yaparak sağlayabileceklerdir. Çalışmamızda sigorta şirketlerinin müşteri risk analizini yapacak bir yazılım geliştirme hedeflenmiştir. Bu risk analizini belirlemek için Türkiye'deki bir sigorta şirketinin 167 poliçe bilgisi yapay sinir ağları yöntemi ile kullanılmıştır. 167 poliçenin, 126 âdeti sinir ağının eğitimi 41 tanesi test için seçilmiştir. Yapay sinir ağlarının girişi olarak, sürücü ve araç ile ilgili 12 parametre kullanılarak brüt prim tutarı tahmin ettirilmiştir. MatLab Toolbox kullanılarak, eğitim için %93 oranında doğruluk ile brüt poliçe primi hesaplanırken test için %92 oranında brüt poliçe primi hesaplanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda geliştirmiş olduğumuz sistem, sigorta poliçelerinin brüt prim tutarlarının hesaplanarak müşteri analizinde kullanılabileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay sinir ağı, police, kasko sigortası, brüt prim

JEL Kodu: C8, G22

1. Introduction

The raise in people's living standards have increased the ability to buy cars. This increase has raise the risk of accidents. The raise in the risk of accidents and the push up in the value of cars has maintained to encourage people buy on insurance. One of this insurance is comprehensive motor own damage insurance (Hazine Müsteşarlığı, 2014).

The number of motor own damage insurance policy with the exception of life insurance policies are up about 10% of the total number of insurance policies in Turkey in 2013. The income of motor own damage insurance policy exclusive of life insurance policies are approximately 25% of the total insurance policies. As of the end of 2013 in Turkey, 36 insurance companies have been on operation, where 31 of them are motor own damage insurance companies. These companies have made a draft 4 839 594 insurance policies (Hazine Müsteşarlığı, 2013). According to all indications, motor own damage insurance branch in the insurance industry is a market share and significant sector.

Motor own damage insurance policies are securing benefits of the insurers in the motorized and non-motorized on road vehicles such as heavy construction equipment, wheeled tractors, agricultural machinery, trailers and caravans, when in this situation (damage guarantee of property). Concretely, they insure:

- The vehicles collided with any other motorized and non-motorized vehicles which can be used on road or rail,
- The vehicle which the stop or non-stop is damaged in an accident cause of out of control of drivers,
- The vehicle is damaged because of malicious or foolish people,

- Burning of the vehicle,
- The vehicle or parts of the vehicle are theft or attempted to theft (Kara Araçları Sigortası Genel Şartları, 2014).

The name and type of the motor own damage insurance in Turkey are given by;

- Under the narrower scope motor own damage policy: partially secured damage guarantee of property.
- Motor own damage policy: fully secured damage guarantee of property.
- Extended motor own damage policy: fully secured damage guarantee of property and some special guarantees.
- Full motor own damage policy: fully secured damage guarantee of property and special guarantees (Kara Araçları Sigortası Genel Şartları, 2014).

The motor own damage insurance policy cost begin to be determined independently by the company beginning from April 2013 in Turkey (Hazine Müsteşarlığı, 2014).

The insurance companies consider to get maximum profit. The race began to propose the most affordable prices for customers. At the same time, the companies should bid a fair price. The companies can achieve by making risk analysis of their customers.

There are also various studies in recent years for risk analysis on the insurance industry. Lin proposes the back propagation neural network (BPNN) model as a tool for the underwriter to determine the proper premium rate of in-between risks (Lin, 2009). Shapiro presented an overview include the advantages and disadvantages of the merging of NNs, fuzzy logic and genetic algorithm (Shapiro, 2002). Dalkilic, Sevim and Gulbandilar (2013), suggested to use a fuzzy logic method for risk assessment modelling in life insurance. Fragiadakis, Tsoukalas and Papazoglou (2014) has been applied to study the effect of working conditions on occupational injury using data of professional accidents assembled by ship repair yards by an adaptive neuro-fuzzy inference system (ANFIS).

To the best our knowledge, there has not been carried out any study dealing with the assessment of motor own damage insurance risks through artificial neuronal networks (ANN) in the literature. The present study will give effective decision-making based on risk factors in the motor own damage insurance. Thus, insurance companies will be able to distinguish between risk policies and calculate premiums according to the risk. The insurance companies may demand lower premiums for policies with a low risk, higher premiums for policies with a high risk. This work will also help insurance companies to decide if the policies are renewable.

2. Material, Methods and Study Design

We investigated the 167 subject's policies from the special insurance companies in Kutahya, Turkey for 2014. We used the extended motor own damage policy type. In this ANN, the input variables are taken to be city name, the purpose of usage (such as private or commercial), model (year of the car), number of potential passenger, claims discount, non-claims discount, defects rate in accident, claims number, cost of damage, age of the driver, sex of the driver and market value of the vehicle (Türkiye Sigorta Birliği, 2014).

Hence, Gross net premium is the output variable as shown in Figure 1. According to the damage guarantee of property, the gross net premium may include current value of coverage shock-collision insurance, coverage burning insurance, water-damage insurance coverage, terror attack insurance coverage, auto-glass broken insurance coverage, auto-keys stolen and theft insurance coverage, earthquake insurance coverage, car-assistant insurance coverage, third party liability insurance coverage, personal liability insurance coverage and driver's and passenger liability insurance coverage and judicial courts insurance. The 126 of totally 167 policies are used for training data. The input and output variables are normalized between 0 and 1.

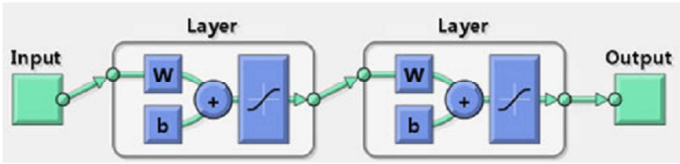

Figure 1. The ANN block diagram

The system diagnosed the gross net premium has been designed using MATLAB 2009 Toolbox. The designed ANN consisted of feed-forward back propagation, two hidden layers, training function (Levenberg-Marquardt), adaptation learning function (learngdm) and performance function (MSE-mean squared error). The neurons used in the system are 10 and 1, in the first and the second layers, respectively.

The data used in this research referred to 167 automobile motor own damage insurance policies. The data consisted of 126 automobile motor own damage insurance policies were used to form the ANN training set. Performance of the ANN training set and R value are $\times 10^{-6}$ and 0.933, respectively (Figure 2). After training, the ability of the neural network to classify test patterns not in the training set was investigated. The data consisted of 41 automobile motor own damage insurance policies were used to form the ANN test set.

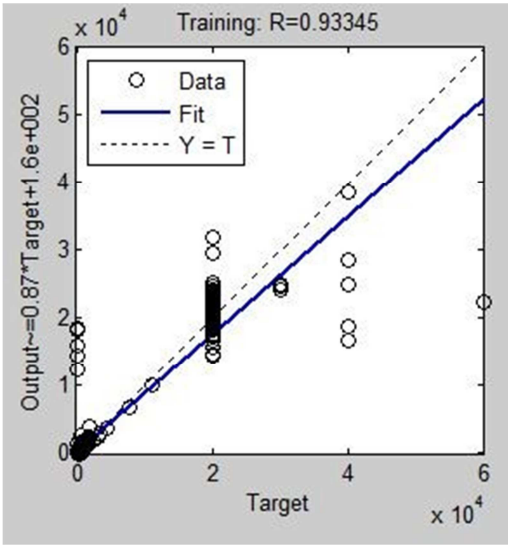

Figure 2. ANN training performance

3. Results and Discussions

The expert systems behave very similar to real data as seen in Figure 3 (R^2 =0.92 for the ANN). The net gross for policies (real data) and the net gross for policies predicted using the ANN values (computed with expert systems) have been compared as seen in Figure 3. According to the results, between the real data and ANN value is seen statistically significant correlation.

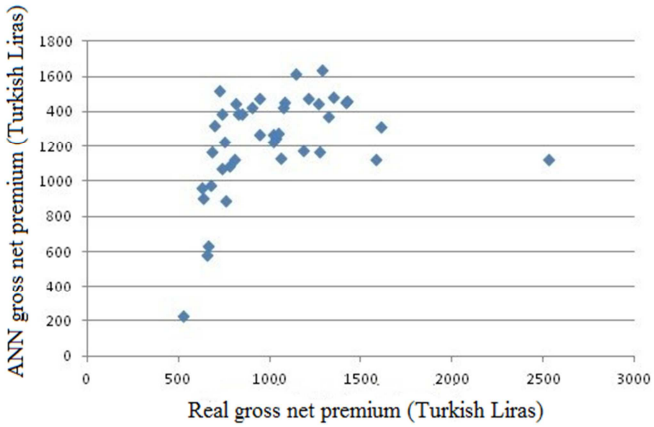

Figure 3. A comparisons between the ANFIS results and real gross net premium data

As pointed out by Forsstrom (1995), ANNs have been shown to be superior to both conventional statistical methods and manual/specialist-based analysis in many studies. There are many benefits by using neural networks compared to conventional statistical methods. For the details of the discussion to interested readers are referred to the corresponding reference.

Zhao and Cen (2014) showed how an insurance company can use its current customers' data for modelling target customer profiles aimed at cross-selling of caravan policies as well as targeting new customers. They use different technics such as reviewing current customers' data and pre-processing, following by linear regression analysis to gain an understanding of the nature of data. Different modelling methods were considered before it was decided to develop classifier models of a target customer profile. Models derived with four different classifier methods are presented with comparative results of their explanatory and predictive power as well as computational efficiency. Although all four models of target customer profile share a number of similarities, they also differ in interesting ways.

Guelman, Guillénb and Pérez-Marín (2014) said that they have considered a model for price calculations based on three components: a fair premium; price loadings reflecting general expenses and solvency requirements; and profit. The first two components were typically evaluated on a yearly basis, while the third was viewed from a longer perspective. When considering the value of customers over a period of several years, and examining policy renewals and cross-selling in relation to price adjustments, many insurers may prefer to reduce their short-term benefits so as to focus on their most profitable customers and the long-term value. They showed how models of personalized treatment learning can be used to select the policy holders that should be targeted in a company's marketing strategies. An empirical application of the causal conditional inference tree method illustrated how best to implement a personalized cross-sell marketing campaign in their framework.

By using neural networks, more complex tasks can be learned from examples than by using conventional statistical techniques. Another benefit is that both qualitative and quantitative data can easily be included in the same model. Neural networks perform well in analysis of nonlinear multivariate data. The disadvantages related to the use of neural networks include difficulties of expressing their function in a simple way.

As a result of these outcomes, usage of the developed expert systems can be used to successfully making risk analysis of their customers on the motor own damage policy. Therefore optimum gross net premiums can be easily calculated by this expert system. Hence, labor cost and working load of insurance company may be decreased. When the insurance companies take into account the rate of profit, the race began to propose the most affordable prices for customers. At the same time, the companies must bid a fair price.

The limitation of this study due to consideration of only passenger cars. In future studies, we plan to extend this study by adding further vehicle data such as trucks, buses and minibus.

Acknowledgement

For their generous contribution to the conducted study, the employees at the "Ali Kongu Insurance Agents" are appreciated.

REFERENCES

Dalkilic, N., Sevim, S. and Gulbandilar, E. (2013). Fuzzy logic method with risk assessment modelling and an application in life insurance, *XIVth International Symposium on Econometrics, Operations Research and Statistics*, 224, Sarajevo/Bosnia and Herzegovina, May 24-28, 2013.

Forsstrom, J.J. (1995). Artificial neural networks for decision support in clinical medicine, *Ann. Med.*, 27, 509–517.

Fragiadakis, N.G., Tsoukalas, V.D. and V.J. Papazoglou, V.J. (2014). An adaptive neuro-fuzzy inference system (ANFIS) model for assessing occupational risk in the ship building industry, *Safety Science*, 63, 226-235.

Guelmana, L., Guillénb, M. and Pérez-Marín, A.M. (2014). A survey of personalized treatment models for pricing strategies in insurance", *Insurance: Mathematics and conomics*, 58, 68-76.

Hazine Müsteşarlığı, 2013 Yılı Türkiye'de Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=BKsmUPQeFbnBXCDahr Xm1A==-H7deC+LxBI8=&mid=247&cid=28&nm=318# (Erişim Tarihi: 20.12.2013).

Hazine Müsteşarlığı, Basın Açıklaması, Sayı: 2012/24, http://www.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2fDocuments%2fSigortacılık+ve+Özel+Emeklilik+Basın+Duyurusu%2fSGM_20130212_24_kasko.doc (Erişim Tarihi: 24.08.2014).

Kara Araçları Sigortası Genel Şartları, http://www.tsb.org.tr/kara-araclari-kasko-sigortasi-genel-sartlari-yururluk-tarihi-01-04-2013.aspx?pageID=501 (Erişim Tarihi: 24.08.2014).

Lin, C. (2009). Using neural networks as a support tool in the decision making for insurance industry, *Expert Systems with Applications*, 36(3), 6914-6917.

Shapiro, A.F. (2002). The merging of neural networks, fuzzy logic, and genetic algorithms, *Insurance: Mathematics and Economics*, 31(1), 115-131.

Türkiye Sigorta Birliği, www.tsb.org.tr/kasko-deger-listesi.aspx?pageID=631 (Erişim Tarihi: 24.08.2014).

Zhao, Y. and Cen, J. (2014). *Data Mining Applications with R*, Chapter 7, Editor: M. Patel, M. Gupta, "Caravan Insurance Customer Profile Modeling with R", Academic Press, Waltham, USA, 181–227.

OSMANLI DEVLET VE EKONOMİ DÜZENİNDE DEĞİŞİM: KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA LÂYİHASI

Harun ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi iktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hsahin@bingol.edu.tr

ÖZET: XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı klâsik devlet, ekonomi ve toplum düzeninde önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Osmanlı bürokrat ve aydınlarınca da farkedilen bu durum, "ihtilâl" ve "infiâl" kavramlarıyla ifade edilmiştir. Osmanlı geleneksel düzeninde değişim ve dönüşümü ön plana çıkaran önemli lâyiha ve risaleler hazırlanmıştır. Bu eserlerden biri de Osmanlı sadrazamlarından Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası'dır. Devlet hizmetinde önemli görevler üstlenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa, idari mali ve askeri sahalarda önemli ıslahatlar yapmıştır. Sadrazam, klâsik Osmanlı siyaseti takip ederek orduyu güçlendirmiş, eyaletlerde tahrir çalışmaları yaptırmış, vergi adaletini sağlamaya çalışmış, devlet bütçesini düzene koymuş, fiyat istikrarını sağlamaya çalışmış, geleneksel iaşe politikası izlemiş ve gelirleri arttırıp giderleri azaltmıştır. Bu çalışmada Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası, XVI. yüzyıl sonrasında meydana gelen gelişmelerle ilişkilendirilerek incelenmiş ve lâyihada temas edilen iktisadi meseleler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Osmanlı İmparatorluğu, Lâhiya, Reform, Nasihat-nâme.

CHANGE IN OTTOMAN STATE AND ECONOMIC ORDER: KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PASHA PROJECT

ABSTARCT: From the end of the XVIth century, Ottomans has undergone significant change and transformation in the classical state, the economy and social order. This situation noticed by Ottoman bureaucrats and intellectuals is expressed with the concept 'ihtilâl' and 'infiâl'. Important projects and pamphlets which emphasize change and transformation in Ottoman traditional layout were prepared. One of these works is the project of Kemankeş Kara Mustafa Pasha, Ottoman Grand Vizier. Kemankeş Kara Mustafa Pasha who assumed an important role in government service made significant reforms in administrative, financial and military areas. The Grand Vizier strengthened the army by following the classical Ottoman politics, performed cadastral works in the states, tried to ensure tax fairness, put the state budget in order, tried to ensure price stability, followed a policy of traditional provisionalism, increased revenue and decreased expenses. Kemankeş Kara Mustafa Pasha Project were studied in relation to the developments occurring after XVIth century and economic issues in the project were evaluated in this study.

Keywords: Kemankeş Kara Mustafa Pasha, Ottoman Empire, Project, Reform, Nasihat-nâme.

GİRİŞ

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen gelişmeler *duraklama* ve *gerileme* kavramları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım tarzı tarihi meseleleri siyasi bakış açısıyla ele almanın sonucudur. Esasen siyasi gelişmelerin yanı sıra Osmanlı klâsik ekonomi ve toplum düzeninde sonradan ortaya çıkan durumları *değişim* ve *dönüşüm* kavramları ile ifade etmek daha doğru olacaktır. Bu konuda yapılan yeni çalışmalar XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan gelişmelerin klâsik devlet, ekonomi ve toplum düzenini belli ölçülerde değiştirdiği ve dönüştürdüğünü göstermektedir. Söz konusu değişim ve dönüşüm Osmanlı bürokrat-aydınlarınca da farkedilerek *ihtilâl* ve *infiâl* kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. (Genç, 2000:38; Uğur, 1992:9; Öz, 1999:30 vd.).

Osmanlı İmparatorluğu'nun *kadîm* ya da *klâsik* olarak niteleyebileceğimiz devlet, toplum ve ekonomi düzeninde zamanla meydana gelen gelişmeler uzun zamandır tarih bilimcilerinin ilgisini çekmiş ana meşguliyetlerini oluşturmuştur. Osmanlı klâsik düzeninde *değişim* ve *dönüşümü* ön plana çıkaran ve özellikle Osmanlı bürokrat ve aydınlarınca hazırlanan çalışmalar (telhisler, lâyihalar, risaleler, nasihat-nâmeler, ıslahat-nâmeler, siyaset-nâmeler) önem kazanmıştır. Osmanlı sadrazamlarından Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sultan I. İbrahim'e takdim etmek üzere yazdırdığı tahmin edilen lâyiha (risale), Osmanlı ıslahat lâyihaları literatürü içinde değerlendirilebilecek önemli bir eserdir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hazırladığı ve devlet yetkilerine sunduğu lâyihayı XVI. asır ve sonrasında meydana gelen gelişmelerle ilişkilendirmek ve lâyihada temas edilen iktisadi meseleleri değerlendirmek suretiyle Osmanlı devlet ve ekonomi düzende ortaya çıkan önemli gelişmelerin açıklanmasına katkı sağlamayı düşünüyoruz. Çalışma üç başlık altında toplandı. Çalışmada XVI. asır ve sonrasında meydana gelen iktisadi, mali ve sosyal meseler karşısında nasihat-nâme müelliflerinin ve bürokrat-aydınların çözüm arayışlarına temas edildikten sonra Kara Mustafa Paşa Lâyihası ve muhtevası konusunda kısa açıklamalar yapıldı. Çalışmanın son kısmında ise lâyihada temas eden iktisadi meseleler üzerinde duruldu.

XVI. ASIR SONRASI GELİŞMELER VE ISLAHAT LÂYİHALARI

Doğuda ve batıda geniş topraklara hükmeden Osmanlı İmparatorluğu, klâsik sistemini büyük ölçüde Türk-İslam devletlerinden alarak nevi şahsına mahsus bir medeniyet teşekkül ettirmiştir. İkta-timar, mukâtaa, fütüvvet-ahilik-esnaf düzeni, hisbe ve ihtisap müessesesi Büyük Selçuklular Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Eyyûbiler, Memlûkler ve Anadolu Beylikleri'nden tevarüs eden müesseselerden bir kısmıdır.[1] Osmanlı klâsik düzeninin temel unsurlarını mîrî toprak rejimi, millet sistemi, esnaf örgütlenmesi,

[1] Osmanlı sistemi üzerinde Türk ve İslam tesiri hususunda bk. (Köprülü, 2009:126; Barkan, 1944:352; Uzunçarşılı, 1978:65; Tabakoğlu, 2012:187; Akdağ, 1955:31; İpşirli, 2002:9/1549-1550). Osmanlı sistemi üzerinde Türk-İslam medeniyetinin dışındaki medeniyetlerin tesiri hususunda bk. (Köprülü, 2004:26 vd; Gibbons, 1998:61; Shaw, 1976:I/48 vd; Ortaylı, 1996:375,378).

vakıf sistemi, geleneksel iktisadi dünya görüşü ve yönetici kadrosu oluşturmuştur. Söz konusu unsurların bileşiminden meydana gelen Osmanlı medeniyeti XVI. yüzyılda âdeta altın çağını yaşamıştır. Osmanlı medeniyet oluşumu ve gelişimini, temelde İslam Hukuku'na dayanan devlet, toplum ve ekonomi düzeninde aramak gerek. Bu bakımdan Osmanlı tecrübesi İslâm'ın ikinci büyük hamlesi olmuş, buhran dönemleri bu büyük hamle ile aşılmıştır. XIV. yüzyılda başlayan Osmanlı yapılanması en gelişmiş noktasına XV ve XVI. yüzyıllarda ulaşmıştır. Sistemin işleyişinde örf, âdet ve geleneklerin de rolü önemli olmuştur (Genç, 2000:77,79,205; Barkan, 1945:211).

XVI. yüzyılın sonlarında itibaren klâsik devlet ve ekonomi düzeninin konjonktürden etkilendiği görülmektedir (Mardin, 1985:618). Çünkü bu yüzyılda İmparatorluk tabii sınırlarına ulaşmıştır. Bu sınırların gerisinde karada ve denizde güçlü rakiplerle karşı karşıya kalmıştır. Batıda Habsburglar, doğuda Safeviler, güneyde Afrika çölü, kuseyde, Rus toprakları, Hint Okyanusu'nda Avrupalı güçler bulunmaktaydı (Lewis, 1974:24-25). Kuruluş yıllarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık dört asır devam eden genişleme dönemi artık sona ermiştir. Bununla birlikte devlet klâsik hüviyetini XIX. asrın ilk yarısına kadar muhafaza etmiştir (Genç, 2000:38). Askeri ilerlemenin durakladığı ve toprak kayıplarının yaşanmaya başladığı dönemden itibaren iktisadi, mali ve sosyal düzende meydana gelen nüfus baskısı, Celali hareketleri, vergi gelirlerinde azalma, askeri sistemin çözülmesi, toprak düzeninin etkilenmesi vb. olumsuz gelişmeler sistemi zora sokan önemli gelişmelerden bazılarıdır (Yücel, 1988:IX-XI; Levend, 1962:189 vd.).

XVI. asır Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir zaman dilimi ve dönüm noktası olurken, yüzyılın son çeyreğinde bürokrat-aydınlarca siyaset-nâme türü eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Söz konusu eserleri ıslahat-nâme veya nasihat-nâme olarak niteleyebiliriz. Bu çalışmalar genelde lâyiha ve risale olarak ifade edilmiştir. Nasihat-nâmelerin konusu genel itibariyle devlet ve toplum düzeni ile ilgilidir. Nasihat-nâmeler kısmen siyaset-nâme olarak değerlendirilmekle birlikte siyaset-nâmelerden farklı olarak pragmatik meselelerle alakalı olmuştur. Oysa siyaset-nâmeler genelde meselelerin nazari yönünü esas alan eserlerdir. Siyaset-nâmelerle nasihat-nâmelerin ortak yanı ise temelde İslam düşünce kültürünün ürünü olmalarıdır (Levend, 1962:17; Şener, 1944:215; Özvar, 1992:140; Öz, 1997:14).

Osmanlı devlet teşkilatı ve yapısında icra edilen düzenleme faaliyetlerini iki döneme ayırabiliriz. Birincisi; XVIII. öncesinde Türk-İslam geleneklerine uygun olarak girişilen düzenleme faaliyetleri ikincisi ise yüzyılın ikinci yarısında başlayıp XIX. yüzyılda da devam eden çalışmalardır (İpşirli, 2002:9/1550). Aynı şekilde nasihat-nâme ya da ıslahat-nâme olarak nitelediğimiz Tanzimat öncesi çalışmaları da iki gruba ayırabiliriz. Birinci grup klâsik yapının devamını arzu eden geleneksel eserlerdir.[2] İkinci grup ise XVIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve geleneksel düzenin korunmasını savunmakla birlikte kısmen modern yaklaşımları da içeren eserlerdir. Birinci grup çalışmaları *ıslahat*, ikinci grup çalışmaları da *reform* kavramlarıyla nitelendirebiliriz (Genç, 2000:92).

Nasihat-nâme müelliflerine göre XVI. asırdan itibaren yaşanan olumsuz gelişmeler geleneksel devlet ve toplum düzenin bozulmasından yani büyük ölçüde iç dinamiklerden kaynaklanmaktadır. İktisadi hayatın çoğu alanlarında ortaya çıkan problemlerin hallinde tevessül edilen formül *kadîmden olagelene aykırı iş yapılmamalı* şeklinde olmuştur. *Kadîm* olarak ifade edilen ve ideali sembolize eden kanun, örf, âdet ve geleneklere riayet edilmememiştir. Bu sebepledir ki *nizâm-ı âlemde ihtilâl, reaya ve berayada infiâl* hâsıl olmuştur. Müelliflerce dirayetli padişahların yönetim tarzı idealize edilmiştir. III. Murat devrinden sonra *kanun-ı kadîme* ittiba edilmediğinden kamu düzeni bozulmuştur; maaşlı asker sayısı artmış, rüşvet yaygınlaşmış, sosyal zümreler arası geçişlerde gelenek bozulmuş, ehl-i örfün kanunsuz muameleleri artmış, toprak düzeni bozulmuş, işin ehli olmayanlar yönetici olmuş, gelirler azalmış, giderler artmış vs. Müelliflere göre söz konusu problemlerin aşılmasında ve kamu düzeninin yeniden tesis edilmesinde sistemin *kadîm* yapısının sağlamlaştırılması ve geleneklere uyulması tavsiye edilmektedir (Genç, 2000:63; Özvar, 1992:141).

Yukarıda kısaca özetlenen sosyo-ekonomik meselelere XVII. yüzyılın sonlarından itibaren geleneksel yaklaşımın yanı sıra yeni bakış açıları oluşmaya başlamıştır. III. Selim devrinde bu yaklaşımın etkilerini belirgin bir şekilde görebilmekteyiz. Batının üstünlüğünü kabul eden ve yenilikçi yaklaşımları benimseyen nasihat-nâmeler telif edilmiştir. XVI. yüzyılda devlet gelirleri giderleri karşılayabilmekteydi. Bu nedenle mali sıkıntılar pek yaşanmıyordu. Fetihlerin yerini yenilgilerin almaya başlaması mali bunalımı tetiklemiştir. Bunun bir sonucu olarak nasihat-nâmelerde mali meselelerin halli hususunda önemli fikirler ileri sürülmüştür. Bu sebeple XVII. yüzyılın sonlarından itibaren hazırlanan ıslahat raporlarında iktisadi ve mali meselere daha fazla ağırlık verilmiştir. (Sayar, 1986:169,179; Uğur, 1992:23).

Bu dönem yeni anlayışa göre hazırlanan raporlar arasında Tatarcık Abdullah Ağa ve Defterdar Şerif Efendi'nin çalışmaları önemlidir. Abdullah Ağa iktisadi ve mali meseleler içeresinde hazine, dış ticaret ve para meselelerine değinmiştir. Sikke tashihi konusunda önemli açıklamalarda bulunmuştur. Problemlerin hallinde geleneksel metodların terk edilerek modern politikalar izlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre yıllık bütçe hazırlanarak gelir ve gider muhasebesi etkin bir şekilde yapılmalıdır. Defterdar Şerif Efendi de raporunda mali meselelere yoğunlaşmıştır. Büyük ölçüde mahsulden tahsil edilen vergi ve resimler, mukâtaa[3] ve vakıf gelirleri meseleleri temas edilen önemli konulardandar. Abdullah Ağa ise bu konuda devletin gelir kalemlerinden yıllık bütçenin düzenlenmesini önermiş ve devletin gelir kalemlerinden ne şekilde daha fazla yararlanılabileceği

[2] Gelenekçi ıslahat lâyihaları: Nushatü's Selatin, Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Âlem, Hırzü'l-Müluk, Habnâme, Kitab-i Müstetab, Koçi Beğ Risalesi, Veliyüddin Telhisleri, Kanun-nâme-i Sultani li Aziz Efendi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası, Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Müminin, Düsturü'l-Amel li-Islahi'l-Halel, Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman, Nesayihü'l Vüzera ve'l-Ümera.

[3] Osmanlı tatbikatında mukâtaa, bir mahallin hâsılatının muayyen bir bedel mukabilinde bir mültezime veya bir emine verilmesidir. Mukâtaa, arazinin kesime verilmesi ve belirli bir bedel karşılığı kiralanması veya devlete ait bir gelirin bir bedel karşılığında geçici temliki şeklinde de tanımlanmıştır. Mukâtaayı, XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçerli esas terim olarak hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim olarak tanımlayabiliriz (Şahin, 2013:1022).

üzerinde durmuştur. Askeri ve idari sahalarda reformlar yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Islahat raporu geleneği II. Mahmut döneminde de devam etmiş, zamanın entelektüellerinden Âtıf Efendi de ıslahat manasında çalışmalar hazırlamıştır. Âtıf Efendi eserlerinde seleflerinden pek farklı açıklamalarda bulunmamıştır (Berkes, 1972:42; Sayar, 1986:183).

XVI. yüzyıl, özellikle Avrupa'da ekonomik faaliyetlerin hızlandığı bir dönemdir. Nüfus artışı, kıta içi kolonizasyon, *Rönesans*, *Reform*, denizaşırı hareketlenme ve coğrafi keşifler gelecek çağların dünya düzeni oluşumunu etkileyen önemli faktörler olmuştur (Genç, 2000:38). Teknik bilginin keşiflere yansımasıyla okyanuslar aşılmış önemli iktisadi ve ticari kazanımlar elde edilmiştir. Okyanuslarda güçlenen Avrupa özellikle Hint Okyanusu'nda hâkimiyet mücadelesi vermiştir. Portekiz-Memluk mücadelesi, sonrasında Osmanlı-Portekiz savaşlarıyla devam etmiştir (Orhonlu, 1974:5). Daha sonra Hint Okyanusu ve Kızıl Deniz'de cereyan eden mücadelede İngiltere ve Hollanda üstünlük sağlamıştır. Bu gelişmeler Akdeniz vasıtasıyla yapılan Doğu-Batı ticaretini önemli ölçüde etkilemiştir (Genç, 2000:210; Öz, 1997:18 vd). Amerika'ın keşfi ile Avrupa daha da zenginleşmiştir. XVI. yüzyılda kıtada nüfus artmış, dolayısıyla üretim artmış, ticari faaliyetler gelişmiş ve para kullanımı yaygınlaşmıştır. Esasen bu gelişmeler bütün dünya için önemli olmuştur (Pamuk, 1993:88).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında yenilgi ve gerilemesi öncelikle denizlerde başlamışır. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ilerleyişi durmuştur. Batıda gelişen teknoloji ve bu teknolojiye dayanan modern savaş gücü bu durumun önemli nedenlerinden biridir. Ayrıca Batıda savaş stratejisine uygun yenilikler yapılmış, maaşlı düzenli ordular oluşturulmuş, savaş sanayii gelişmiştirilmiş, savaşları finanse edebilecek yeni yöntemlere başvurulmuştur. Buna karşılık, daha geri teklonojik donanıma sahip Osmanlı ordusu yüzlerce yıl bu modern ordularla mücadele edebilmiştir. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı askeri düzeninde geleneksel yapılanmanın yerine alternatif ordular kurulmaya başlanmıştır (Genç, 2000:39; Lewis, 1974:30; Pamuk, 1993:103; Öz, 1997:43).

İmparatorluğun askeri düzen değişikliği mali yapıyı olumsuz etkilemiştir. Düzenli ve modern orduların donanımı için hazine gelirlerini arttırmak önemli bir mesele olmuştur. Mîrî sistem (tımar düzeni) içerisinde vergiler sipahilerin denetimindeydi. Bu nedenle tımar sistemi içerisinde düzenli ordu kurmak ve yetiştirmekte zorluk çekilmiştir. Bu güçlükleri yenmek için iltizam usulü[4] yaygınlaştırılmış, avarız vergilerinin tarh ve cibayeti daha sistemli hale getirilmiştir. Fakat iltizam usulünün suistimal edilmesi ve vergilerin arttırılması neticesinde sosyal ve ekonomik meseleler istenen ölçüde halledilememiştir Ayrıca artan fiyatlar paranın istikrarını bozmuş ve merkez hazinenin bunalıma girmesine neden olmuştur (Barkan, 1970:565 vd; Genç, 2000:102; Pamuk, 1993:103).

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA LÂYİHASI: ESERİN MUHTEVASI

Eserin muhtevasına geçmeden evvel müellifin hayat hikâyesini ve icraatlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Avlonya'da doğup, devşirme olarak İstanbul'a getirilen Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Sultan IV. Murat (1612-1640) ve Sultan I. İbrahim (1640-1680) zamanında sadrazamlık yapmış devrin önemli devlet adamlarındandır. Başarılarından dolayı ocakta terfi ederek kul kethüdalığı ve sekbanbaşı olmuştur. Daha sonra yeniçeri ağalığına atanmıştır. Revan Seferi'nin ardından kaptan-ı derya olmuştur. Bir müddet sadaret kaymakamlığı da yapan Kara Mustafa Paşa, Bağdat'ın muhasarası zamanında sadrazam olmuştur. Sultan İbrahim tahta geçtikten sonra sadrazamlık görevine devam etmiştir. Sultan İbrahim'in ıslahatçı siyasetini takip ederek idari, mali ve askeri sahalarda önemli ıslahat teşebbüslerinin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Yeniçeri ve sipahi asker mevcudunu azaltmak ve mahlülleri kaldırmak suretiyle devlet giderlerini azaltmıştır (Unat, 1942:1; Uzunçarşılı, 1984:612; Uzunçarşılı, 1982:275). Donanmayı güçlendirmeye çalışmış ve eyaletlerde tahrir ve kadastro çalışmaları yaptırmıştır. Topraktan ürüne göre vergi tahsili yaptırarak vergi gelirlerini arttırmıştır (Shaw, 1982:277). Sikke ayarlamaları yaptırarak paraların altın ve gümüş oranlarını attırmak suretiyle enflasyonu önlemeye ve para istikrarını sağlamaya çalışmıştır.[5] Tezkire usulünü[6] kaldırarak bütçeyi düzenlemiş, daha önce takip edilen narh politikası ile piyasada fiyatları kontrol altına almıştır. Saray mensuplarının ulufelerini Divan-ı Hümayun'a bağlatmanın yanı sıra Matbaha-i Âmire ve Istabl-ı Âmire'ye[7] ait işleri tanzim etmiştir. İstanbul halkının kıtlık çekmemesi ve iaşesinin temini, mali düzenlemenin yapılması ve vergi adaletinin temini için Sultan İbrahim'e ferman çıkartmıştır. Bu icraatlarla devlet gelirleri artmış giderler azalmıştır (Özcan, 2002:48; Bayramoğlu, 1987:516).

Lâyihanın muhtevasına gelince; eser, *Kara Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'e Yazdığı Kanundur* ibaresiyle başlamaktadır. Sadrazam bu risale ile Osmanlı tahtına henüz geçen genç sultana (I. İbrahim) devlet teşkilatını, devlet ricalini, idari askeri ve mali işleri, sarayın iç nizamını, ıslahata lüzumu görülen meseleler ile alınması gereken tedbirleri anlatmayı amaçlamıştır. Eserin muhtevasının herhangi bir tasnife başvurulmadan kaleme alındığı görülmektedir. Kara Mustafa Paşa'nın arzu ve dileklerinin belirtildiği eserde mukaddime bulunmadığı gibi, mukaddimeden sonra gelmesi beklenen bablar, fasıllar veya asıllar da

[4] İltizam, devlete ait emvalden bazılarının tahsili kefil gösterilmek ve bedeli muayyen taksitlerde ödenmek üzere alınması yerine kullanılır bir tabirdir. Cem'i iltizamattır. Bu tür taahhüde girişmiş olanlara "mültezim" denilirdi. 1272 (18 Şubat 1856) tarihli hatt-ı hümayun ile iltizan usulünün kaldırılarak vergilerin doğrudan doğruya tahsili kararlaştırılmış ise de bu hatt-ı hümayuna rahmen iltizam usulü tamamen kaldırılamamış, âşar ve bir kısım rüsumun iltizam suretiyle idaresine devam olunmuştur (Pakalın, 1993/II:57).

[5] Osmanlıda XVII. yüzyılın ilk yarısında (1600, 1618, 1624 ve 1640 tarihlerinde) paranın ayarının düzeltilmesi ve enflasyonun önlenmesi için sikke tashihi yapılmıştır (Kütükoğlu, 1984:123).

[6] Tımarlar, tezkireli ve tezkiresiz olmak üzere taksim edilmiştir. Beylerbeylerin doğrudan doğruya beratlarını tanzime salahiyetli oldukları dirliklere tezkiresiz tımar denmiştir (Üçok, 1944:537).

[7] Matbah-ı Âmire, sarayın mutfağı anlamında kullanılan bir tabirdir. Bunun yerine Matbah-ı Hümayun da denilmiştir. Istabl-ı Âmire ise padişahın atlarına mahsus ahır yeri için kullanılmıştır. Bunun yerine Istabl-ı Hümayun da denilmiştir (Pakalın, 1993/II:8,416).

bulunmamaktadır. Oldukça sâde bir üslupla kaleme alınan lâyihada edebi nitelik pek düşünülmemiştir. Tamamen öğretici bir üslupla Osmanlı devlet teşkilatının büyük bir bölümünün nasıl işlediği tafsilatlı anlatılmaktadır. Müellif padişaha devlet teşkilatını tanıtmakla yetinmeyerek yer yer uzun ve kısa maruzatlarda da bulunmaktadır (Unat, 1942:1).

Eserde öncelikle yeniçerilerle ilgili temel konular kısaca açıklandıktan sonra savaş hazırlıklarının nasıl yapılacağı anlatılmıştır. Reaya meseleleri ve Osmanlı para sistemi konusunda şikayetlere değinildikten sonra padişahın tarih okuması ve devlet teşkilatını bilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Müellif kendi döneminde beylerbeyi olan devlet yetkililerinin isimleri ve görevlerini açıklamıştır. Osmanlı kadı ve mollasının görevleri belirtildikten sonra Osmanlı hayır ve vakıf müesseselerinin işleyişi açıklanmıştır. Vezir-i Azam ve diğer önemli devlet erkanı isimleriyle birlikte sıralanarak Kaptan Paşa ve donanmasıyla ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonraki açıklamalarda yeniçeri ocağı ve diğer başlıca devlet memurluklarının özellikleri belirtiliyor. Ayrıca eserde bir padişahın elçileri huzuruna kabulünden ava çıkışına kadar bir çok hususta bilgilendirme yoluna gidilmiştir.

Müellif Osmanlı eyaletlerini bir bir sıralayarak bu mansıblarda vazife alan beylerin isimleri ve eyaletlerden sağlanan gelir miktarlarını verdikten sonar gelir ve gider konusuna ayrıca temas etmiştir. Oda olarak isimlendirilen Enderun koğuşlarının devlet teşkilatı içindeki yeri ve önemini tafsilatlı anlatmıştır. Lâyiha'nın baş tarafında, hünkar kulu olabilecek şahısların nitelikleri açıklandıktan sonra, bunlara dirlik tahsisi konusunda kanun-ı kadîme uygunluk şartı arandığı şu cümlelerle izah ifade edilmiştir: *Vezir-i Azam eğer Yeniçeri Ağası bir akça dirlik vermeğe kadir değildir. Heman padişah vermek gerektir* (Unat, 1942:5). Yeniçeri ocağında oluşturulmuş olan hiyerarşinin basamakları sıralandıktan sonra yeniçeri sınıfına tahsisi yapılan diklikler konusunda padişaha şu uyarı yapılmıştır: *Benim hünkarım ağaları kuluna muhkem tenbih buyurun: "Rızay-ı hümayunum yoktur ki o kaça yeniçerilik kendünden memhur ettüğüne şöyle ki istima-ı hümânım olursa gazabıma uğrarsın" deyu tenbih-i hümâyun lazımdır* (Unat, 1942:6).

Sadrazam, padişahtan başkasının *kanun-ı kadîme* muhalif olarak dirlik vermesinin caiz olmamasının nedenini şöyle açıklamıştır: *Benim padişahım yeni dirlik vermek caiz değildir. Madem ki mahluli rikâb-ı hümâyununa arzolunup "verdim" demeyince dirlik verilmek caiz görmiyesiz. Ecdâd-ı izamın zamanında gerek Vezir, gerek Yeniçeri Ağası bir ademe dirlik vermeğe rıza vermemişlerdir. Zira masarif-i iradınız ise hazineye müzayaka düşer. Bu hususa gayet tekayyüd-i hümayun lazımdır ve ocağın kanunları vardır* (Unat, 1942:6). Ayrıca *y*eni bir sefer için mühimmatın nasıl hazırlanması gerektiği anlatılırken reaya kesiminin sefer hazırlığında oynadığı rolün önemi şu cümlelerle vurgulanmıştır: *Reaya kullarınız gayet fakir olup köylere dağılup kaçmışlardır, bu zamanda sefer olmasa üç dört yıl gene akılları başlarına gelüp sefer oldukta müzayaka çekilmez. Hak Teala hünkârıma şol kadar asker vermiştir ki, bir uçtan bir uca bir günlük yola yetişür. ...Böyle ve böyle askere çok zahire gerektür ki müzayaka çekilmeye* (Unat, 1942:6-7).

Padişahın dünya ve ahiret sermayesi olan gazaya gerçek anlamda hazırlanması için öncelikle reaya taifesinin ekonomik durumunda iyileştirmelidir: *Halen merhametlu padişahıma lazım olan reayanın üzerinde olan namakul tekalifleri kaldırup memâlik-i mahrûseye fermân-ı hümâyun ile tahrir gerek beylerbeyilere ve sancakbeyilerine muhkem tenbih lazımdır ki reaya üzerinde devre çıkup kaftanbaha ve selâmetiye ve na'lbaha namiyle minba'd bir akça almıyalar deyüp etrâf-ı memlekete emr-i şerif gitmek lazımdır ki reaya bir miktar huzur ede. Reayanın halleri gayet mükedderdir. Vezir kuluna tenbih buyurun ki eyü dindar müslüman ademler gönderüp memâlik-i mahrûseyi bir haoşça tahrir eyleyüp reaya üzerinden zulüm kalksun, ihmal etmiyesin deyü ikdam buyurun* (Unat, 1942:7). Yine beylerbeylerinin vasıfları anlatılırken reaya konusunda şunlar söylenmiştir: *...Reayayı bir hoşça hıfz edeler ve hünkarımın işinde can baş ile çalışalar, asla mazul etmemek gerek (Unat, 1942:9).*

Osmanlı sikkesinin durumuyla ilgili şu özet açıklamalar yapılmıştır: *Benim hünkarım sikke hususuna tekayyüt umur-ı muazzamadandır. Sikke gayet bozulmuştur. Ol ecilden cümle halk ızdıraptadır. Gerek reaya, gerek sair kulların fakir olmuştur. Padişahların nâm-ı hümâyunları sikkesi yürümekle olur. Vezir kuluna tenbih buyurun ki murâd-ı hümâyunum sikke tashih olup yürümektir, ihmal etmiyesin, tekayyüd edesiz deyü ferman-ı şerifinüz ola* (Unat, 1942:7). Müellif Osmanlı beylerbeylerini bir bir tanıttıktan sonra ehl-i mansıbın çok sık azl edilmemeleri gerektiğini tavsiye etmiştir: *Madame ki azilleri icab eder, iş işlemiyeler; reayayı bir hoşça hıfz edeler ve hünkârımın işinde can baş ile çalışalar, asla mazul etmemek gerek. Zira sık sık mazul olsalar gelip gittikte reaya fukarasını çekelerler, reayaya zulüm olur* (Unat, 1942:9).

Sadrazam, kadıaskerlerde olduğu gibi şehir kadılıklarına yapılacak atamalarda sınavda başarı sağlayanlara öncelik tanınması gerektiğini ifade etmiştir: *Amma rüşvet ile, ya reca ile bir naehle verirlerse ol zaman vilâyet ve memleket harâb olur. Zîra dünyayı ahireti bilmez öyle âdemlere hele sen sabreyle düştükte sana veririz derler* (Unat, 1942:9). Önemli bir mansıb da büyük şehir mollalığıdır. Bu mansıblar Şeyhülislam tarafından tevzi edilir. Bu mansıbda olanlar giderek İstanbul kadısı olur ve *İslambol kadısı cümle şehirde ne kadar bazarcı ve etmekçi ve kasap ve cümle ehl-i hirefe ve ehl-i dükkana narh verir ve eksik satanın boğazına tahta külah geçirir ve şehrin cümle mesâlihini ol görür, ahyanen vezir kulunuza ısmarla ki İstanbul efendisine tenbih eyle, narh ahvalin bir hoşça göresin, sıkça sıkça gezüp dolaşüp muhkem tenbih eylemenüz lazımdır* (Unat, 1942:10) denmiştir.

Eserde vakıf konusu üzerinde hassasiyetle durulduğu görülüyor. Sultan Ahmed Han'ın cami yaptırıp vakfettiği gibi, padişahın da bu tür hayır işlerine girişebileceği ifade edildikten sonra vakıflarlar ilgili bir takım sorunlara temas edilmiştir. Şöyle ki; *benim şeceatlü padişahım, bu zaman vakıflar zayıf olmuştur, anları gözetmek için Darussaade Ağası'na tenbih eylen ki vakıflar zayıf, göreyim seni, tekayyüd edüp fukaranın hakkını mütevellilerden alıvarüp bir tamaı az ademleri mütevelli nasbedesiz deyu tenbih buyurasız.* Daha sonra Osmanlı vakıf müessesesinin işleyişi kısaca şöyle anlatılmıştır: Vakfa ait köyler bulunmaktadır. Bu köylerin gelirleri satıldıktan sonra elde edilen gelir mütevelli tarafından vakıftan ulufe tayini olanlara dağıtılır. Her ay ulufelerin dağıtılmasından sonra kalan bakiye veya ziyade akçe mütevelli tarafından Kapu Ağası'na teslim edilerek rikab-ı hümayuna verilmiş olur (Unat, 1942:10).

Kara Mustafa Paşa, padişahın vekil-i mutlak olarak Vezir-i Azam'a nasıl hitab etmesi gerektiğini anlatırken reaya ve hazine konusunda söyledikleri oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki: *Mesâlih-i reayayı ve davaların hoşça dinle, hak kimin ise ana*

hükmeyle. Şehrin içinde tebdil olup gecede ve gündüzde tecessüs eyle. Hazine-i Âmirem malini tahsilde sa'yeyle, israf eyleme ve hazer eyle, beytülmaldir (Unat, 1942:11-12).

Müellif, devrinde yaşayan vezirleri isimleriyle saydıktan sonra diğer önemli devlet adamlarını isim ve görevleriyle birlikte tanıtmıştır. Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın hiyerarşik yapısı içinde bahsedilen erkan-ı devlet şunlardır: Vezirler, Defterdarlar, Nişancı, Reisülküttab, Ruznameci, Çavuşbaşı, Muhasebeciler, Mukâtaacılar, Eminler ve Kapudan Paşa. Kapudan Paşa, Akdeniz ve Kara Deniz'in muhafazası ve küffar gemilerinin zahire gemilerine tasallutunu önlemekle padişaha karşı sorumludurlar. Ayrıca bir kısım sancakların tasarrufu Kapudan Paşaya verilmiştir. Bu sancaklardaki tersane halkının (Reisler, Dümenciler, Kalafatçılar, Yelkenciler ve Vardiyacılar) belirli bir sayısı vardır. Ayrıca *her yıl kırk pare kadırga yapılmak kanundur* (Unat, 1942:13) denmiştir.

Yukarıda özetlenen açıklamlardan sonra padişahın hizmetkarları olan çeşitli ocakların devlet teşkilatı içerisinde nasıl bir fonksiyon icra ettikleri anlatılmıştır. Tanıtımı yapılan ocaklar sırasıyla şunlardır: Yeniçeriler, Sipahiler, Cebeciler, Müteferrikalar, Çaşnigirler, Çavuşlar, Mehterler, Kapucular, Mirahurlar ve Peykler. Söz konusu ocakların kaç odadan oluştukları, bu odalarda görevli kulların sayısı, görevleri, adları, maaş ve terakkileri konunun detayına inilerek anlatılmaktadır. Bunların yanı sıra müellif padişaha ocakları tanıttıktan sonra ocak ağalarına nasıl bir tavır takınılması gerektiğini, hatt-ı şerifin bu ağalara nasıl yazılacağı öğretilmiştir.

Padişah ocak ağalarına nasıl hitab edileceğini bilmelidir. Padişahın Yeniçeri Ağası ve Sipahi Ağaları'na yazması gereken hatt-ı şerif önemlidir: *Yeniçeri Ağası'na muhkem tenbih lazımdır. Madame ki ferman olmıya, yeniden kapuya kimse çıkmıya ve ecnebi olmamak gerektir. Ferman-ı hümayun oldukta ya Bostancı ya Acemi Oğlanından çıkmak gerektir deyu hatt-ı şerif bu minval üzere yazılur ve ağaya muhkem tekayyüd edesin, rikb-ı hümaâyunuma arzetmeyince dirlik vermiyesin. Şöyle ki mesmuum olursa gazabıma uğrarsın diyesin. Altı bölük ağalarına hatt-ı şerif bu minval üzere yazılur: Siz ki altı bölük ağalarsız, hatt-ı hümâyunum vusulünde malumunuz olsun ki sipah kullarımı bir hoşca zabt u rabt edüp bir ferde tecavüz ettirmiyesiz, şöyle kim birinüzün neferinden bir küstahlık zuhur ederse ağasının hakkından gelürüm. İmdi göreyim sizi eşkiyanın hakkından ne mertebe gelürsüz* (Unat, 1942:14-15) denmiştir.

Müellife gore, Divân-ı Hümâyun'a Hazinedarbaşı, Kilarcıbaşı, Yeniçeri Ağası ve hatta Vezir-i Azam geldiğinde padişah özellikle hazine ahvali konusunda kullarını uyarmalıdır. Padişah Hazinedarbaşı ile Kilarcıbaşına şöylece hitab etmelidir: *Hazine ahvali ile mukayyed olup düşen hazineyi bir hoşça gözedesin ve kilarcıbaşına "kilar hizmetin bir hoççа gör. Zahireyi tedarik eyle, muzayaka çekilmesün. Gözün israftan hazer eyle. Ocakları muhkem zabteyle". Yeniçeri Ağası geldikte, "Ağa göreyim seni ocağı bir hoşça zabt eyleyüp mahalleri cem'eyle. Yeniden dirlik verme ta ki rikab-ı hümayuna arzetmeyince. Senden hizmet umarım. Heman sa'y edüp istikamet eyle, rızay-ı hümayunuma muhalif işten hazer eyle" diyesiz ve "ocak halkının eyülerine iyilik eyle, yaramazlarının hakkından gel. Ehl-i fesad olanı ocakta tutma İstanbul'u bir hoşça zabteyle"* (Unat, 1942:18) denmiştir.

Vezir ve Vezir-i Azam'a hazine konusunda verilecek emirler ise şöyle olmalıdır: *Vezir-i Azam a'zam kulunuz vezirlerle girdikte defterdara arzolundukta defterdara böylece buyurun: Göreyim seni hazine-i amiremin tahsilinde muhkem sa'yedüp istikamet üzere olmak gereksin. Yoksa kendün bilürsin. Sonra Vezir-i azama de ki: Lala, cümle umuru sana tefviz eylemşim, göreyim seni ne mertebe devlet-i saltanatıma layık hizmetler edersin. Saltanatımın bekası fukaranın hayır duasıyledir. Kimseye zulüm olduğuna rızayı hümayunum yoktur* (Unat, 1942:18).

Padişahın üzerinde durması gereken diğer önemli bir husus devletin muhasebe işleridir. Osmanlı Devleti'nin hesap işlerini gören en önemli yetkililer şöyle sırılanmıştır: Başmuhasebeci, Rumeli Muhasebecisi, Harac Muhasebecisi, Evkaf Muhasebecisi, Mukâtaacı, Mübaşir ve Ümera. Eserde bunlara ait görevler bir bir açıklandıktan sonra padişahın tecdid-i berat ile ava çıkışında nasıl davranıcağı ve tahrir işlerinin ne derece önemli olduğu vurgulanmış, Tatar hanları tanıtılarak, bunlarla sürdürülecek ilişkinin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır (Unat, 1942:19).

Eserde eyaletlerin dökümü yapılmıştır. Bu eyaletler şöyle: Rumeli Eyaleti, Anadolu Eyaleti, Karaman Eyaleti, Bosna Eyaleti, Tameşvar Eyaleti, Budin Eyaleti, Kıbrıs Eyaleti, Şam Eyaleti, Şam Trablus Eyaleti, Halep Eyaleti, Diyarıbekir Eyaleti, Kars Eyaleti, Halle Eyaleti, Rakka Eyaleti, Bağdad Eyaleti, Musul Eyaleti, Van Eyaleti, Şehr-i Zor Eyaleti, Arzırum Eyaleti, Sivas Eyaleti, Maraş Eyaleti, Kefe Eyaleti, Habeş Eyaleti, Kastamonu Eyaleti, Kerkük Eyaleti, Mekke-i Mükerreme Eyaleti. Müellif dökümünü yaptığı eyaletlerin öncelikle beylerbeylerini, hazineye sağladıkları yıllık gelirleri, eyaletin kaç sancaktan oluştuğu, sancakların ve beylerinin isimleri, zeamet ve tımar miktarlarını açıklamıştır (Unat, 1942:20).

Osmanlı Eyaletleri ile ilgili bu detaylı açıklamalardan sonra Kapucubaşılar görev ve isimleriyle birlikte tanıtılmıştır. Mazul paşa ve beylerle ilgili olarak da açıklamalar yapıldıktan sonra adaletin gerçekleşmesi için padişahın yazılı ve sözlü arzulallerde bulunan halkı dinleyerek bunlara cevap vermesi icap ettiği, kullarına dağıtılan ulufelerin miktarını bilmesi gerektiği belirtilmiştir. Memurlara ödenecek maaşlarda daha önceden tesbit edilen kıstaslara göre hareket edilmesi ve padişah kullarından her sınıfın maaşı yıllık belirli bir akçe olarak tayin edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır (Unat, 1942:25).

Kara Mustafa Paşa'nın temas ettiği önemli konulardan biri de Hazine-i Âmire'ye[8] ait masraf ve iradlardır. Müellife gore hazineden yapılan harcamalarda eminler ve katipler görevlendirilir. Bu harcamaların en önemli kısmı Matbah-ı Âmire, Darüssaade, Ahur harcı, Tersane harcı, Saray-ı Hümayun ve Kul ulufeleri içindir. Yapılan bu masraflara karşılık Anadolu ve

[8] Hazine-i Âmire, Osmanlılarda para işlerini görmek maksadıyla kurulmuş müessesedir. Devletin kuruluş döneminde para işleri "Beytülmal" denilen yerde "Defterdar" denilen memurlarca görülürdü. Daha sonra Hazine-i Âmire devletin kasası olarak ihdas edildi (Pakalın, 1993/I:786).

Rumeli'nden sağlanan gelirler toplam gelirin en önemli kısmını teşkil etmektedir. Rumeli'nden toplanan haraclar, Rumeli Evkaf Hazineleri, Rumeli Mukâtaalarından gelen gelirler, Anadolu'dan toplanan haraclar, piyade ve müsellem hanları malından elde edilenler, Anadolu'dan toplanan cizye ve avanslar devletin en önemli gelir kaynaklarıdır. Söz konusu bütün bu gelirler Hazine-i Âmire'de toplandığı belirtilmiştir (Unat, 1942:27).

Bundan sonra müellif Ahval-i Enderun başlığı altında Osmanlı Saray Teşkilatı'nı tanıtmıştır. Enderun'da bulunan oda veya koğuşlar detaylı olarak tanıtılıyor. Bu odalar şöyle: Has Oda, Hazine Odası, Kilar Odası, Seferli Oda, Büyük Oda ve Küçük Oda. Has Oda'da bulunan padişah kulları şunlardır: Has Odabaşı, Silahdar Ağa, Çukadar Ağa, Rikabdar Ağa, Dülbend Oğlanı, Miftah Gulamı, Peşkir Gulamı ve İbrik Gulamı. Hazine Odası, Has Oda'dan sonra ikici odadır. Bu odanın başında Hazine Kethüdası bulunur. Diğer önemli bir memuriyet de Güğümbaşılıktır. Güğümbaşı Kethüda'nın yardımcısı konumundadır. Üçüncü Oda, Kilar Odasıdır. Başta Kilar Kethüdası bulunur. Diğer kullar Peşkircibaşı, Peşkircibaşı Şargirdi, Turşucu ve Yemişçi'dir. *Seferli Oda dördüncü odadır Saray Kethüdası zabteder. Seferliyi de Çamaşırcıbaşı zabteder.* Bu odada da on iki bıçaklı vardır. Büyük Oda'nın zabiti Kethüda'dır. Bu odanın kullarından biri odabaşı olarak seçilir. Büyük Odalılar marifet kesbetmek için okuyup yazmakla meşguldürler. Bundan sonra Küçük Oda gelir. Bu oda mensuplarından biri odabaşı seçilerek Kethüdanın vekili olur. Bu odada on iki halife vardır. Bu odada bulunanların görevi de Büyük Oda'da olduğu gibi okuyup marifet kesbetmektir. Sarayın baş zabiti olarak da Kapu Ağası tayin edilmiştir. *İç Oğlanına ait cümle arz anındır. Hazinedar Başı Kilar-ı Amire'yi zabteder. Gözün aç, hazineyi muhkem zabteyle, deyu tenbih buyurun. Gerek iç kilar, gerek taşra kilar cümlesi anın hükmündedir* (Unat, 1942:28-32) denmiştir.

Eserde son olarak Saraydaki odalarda sunulacak arzuhallerin geleneksel düzene uygunluğu üzerinde durulmuştur. Buna göre odalıların hazırladıkları arzuhallerin vazifelilerce rikab-ı hümayuna arz edildiği, sunulacak arzuhallerin ancak o işle görevli olanlarca yapılmasına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Lâyiha c*ümle kanunname budur artık eksik yoktur* (Unat, 1942:32) cümlesi ile nihayete ermektedir.

ESERDE TEMAS EDİLEN İKTİSADİ MESELELER

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, lâyihanın ilk kısımlarında iktisadi motif içeren önemli bilgiler vermektedir. Paşa öncelikle yeniden dirlik vermesi konusunda padişahı ikaz etmektedir: Yeniden dirlik vermek kanun-ı kadîme muhalif olduğu gibi caiz yani münasip de görülmemiştir. *Benim padişahım yeni dirlik vermek caiz değildir. Madem ki mahluli rikab-ı hümayununa arzolunup "verdim" demeyince dirlik verilmek caiz görmiyesiz. Ecdad-i izamın zamanında gerek Vezir, gerek Yeniçeri Ağası bir ademe dirlik vermeğe rıza vermemişlerdir.* Müellif padişahın kullarına neden yeni dirlikler tahsis etmemesi gerektiğini şu cümleyle ifade ediyor: *Zira masarif-i iradınız ise hazineye müzayaka düşer.* Aynı zamanda *bu hususa gayet tekayyüd-i hümayun lazımdır ve ocağın kanunları vardır* diyerek padişahı uyarmaktadır (Unat, 1942:6).

Eserde gaza mevzuuna iktisadi bir yaklaşımla temas edildiğini görülmektedir. Bu durum *Din-i İslam'ın revnakı, padişahın dünya ve ahiret sermayesi gazadır* ifadesi ile açıkça belirtilmiştir. Yeni bir sefer için mühimmatın nasıl hazırlanması gerektiği anlatılırken reaya kesiminin iktisadi fonksiyonu bakımından sefer hazırlığında oynadığı rolün önemi şöyle ifade edilmiştir: *Reaya kullarınız gayet fakir olup köylere dağılup kaçmışlardır, bu zamanda sefer olmasa üç dört yıl gene akılları başlarına gelüp sefer oldukta müzayaka çekilmez. Hak Teala hünkarıma şol kadar asker vermiştir ki, bir uçtan bir uca bir günlük yola yetişür. ... Böyle ve böyle askere çok zahire gerektür ki müzayaka çekilmeye.* Devlete sermaye olarak gaza gerektiği gibi gaza için de güçlü bir sınıf olarak reaya gerekmektedir. Ancak reayanın ekonomik bakımdan güçlü olmasıyla savaşlarda başarı sağlanabilir ve hazine güçlendirilebilir. Padişahın *dünya ve ahiret sermayesi olan gaza*ya gerçek anlamda hazırlanması konusunda şunlar söyleniyor: *Halen merhametlu padişahıma lazım olan reayanın üzerinde olan namakul tekalifleri kaldırup memâlik-i mahrûseye fermân-ı hümâyun ile tahrir gerek beylerbeyilere ve sancakbeyilerine muhkem tenbih lazımdır ki reaya üzerinde devre çıkup kaftanbaha ve selametiye ve na'lbaha namiyle minba'd bir akça almıyalar deyüp etraf-ı memlekete emr-i şerif gitmek lazımdır ki reaya bir miktar huzur ede. Reayanın halleri gayet mükedderdir. Vezir kuluna tenbih buyurun ki eyü dindar müslüman ademler gönderüp memalik-i mahruseyi bir hoşça tahrir eyleyüp reaya üzerinden zulüm kalksun, ihmal etmiyesin deyü ikdam buyurun* (Unat, 1942:6-7) denmiştir.

Osmanlı sikkesinin durumuyla ilgili şu özet açıklamalar yapılıyor: *Benim hünkarım sikke hususuna tekayyüt umur-ı muazzamadandır. Sikke gayet bozulmuştur. Ol ecilden cümle halk ızdıraptadır. Gerek reaya, gerek sair kulların fakir olmuştur. Padişahların nâm-ı hümâyunları sikkesi yürümekle olur. Vezir kuluna tenbih buyurun ki murd-ı hümâyunum sikke tashih olup yürümektir, ihmal etmiyesin, tekayyüd edesiz deyü fermân-ı şerîfinüz ola. Reayayı bir hoşça hıfz edeler ve hünkarımın işinde can baş ile çalışalar, asla mazul etmemek gerek* denmiştir. Yapılan izahattan Osmanlı Devleti'nde para konusunun neden olduğu iki önemli sorunun tesbit edildiğini görüyoruz. Bunlardan birincisi paranın ayarında zamanla ortaya çıkan bozulma yani enflasyondur. Bütün halk enflasyondan büyük ölçüde etkilenmektedir. Sikke ayarındaki bozulma özellikle sabit gelirli kesimin fakirleşmesine neden olmuştur. İkincisi, sikke ayarının bozulması padişahın nâm-ı hümâyunlarına leke sürmektedir. Müellif her iki problem için de paranın tashih edilmesini, ayarı bozulan paraların yenilenmesini tavsiye etmiştir (Unat, 1942:7-9).

Sultan İbrahim zamanına kadar piyasa düzeni içinde narh uygulamasının[9] önemli bir yeri olmuştur. Müellif narh konusuna temas etmeden geçememiştir. Narh uygulamasında gösterilmesi gereken titizlik aşağıdaki cümlelerle vurgulanmıştır: *İslambol kadısı cümle şehirde ne kadar bazarcı ve etmekçi ve kasap ve cümle ehl-i hirefe ve ehl-i dükkana narh verir ve eksik satanın boğazına tahta külah geçirir ve şehrin cümle mesalihini ol görür, ahyanen vezir kulunuza ısmarla ki İstanbul Efendisine tenbih eyle, narh ahvalin bir hoşça göresin, sıkça sıkça gezüp dolaşüp muhkem tenbih eylemenüz lazımdır* (Unat, 1942:10).

[9] Narh, azami fiyat manasına konulmuş bir terimdir (Pakalın, 1993/II:654). Narh, mal ve hizmet fiyatlarında devletçe tesbit edilen üst sınırı ifade eder (Kütükoğlu, 2006:390).

Kara Mustafa Paşa'nın hazine konusu üzerinde titizlikle durduğunu söyleyebiliriz. Eserin muhtelif yerlerinde hazine ile ilgili fikirler ileri sürülüyor. Müellife göre padişah özellikle hazine ahvali konusunda kullarını uyarmalıdır. Hazinedarbaşı ile Kilarcıbaşına şöylece hitab etmelidir: *Hazine ahvali ile mukayyed olup düşen hazineyi bir hoşça gözedesin ve kilarcıbaşına "kilar hizmetin bir hoççа gör. Zahireyi tedarik eyle, muzayaka çekilmesün. Gözün israftan hazer eyle. Ocakları muhkem zabteyle". Yeniçeri Ağası geldikte, "Ağa göreyim seni ocağı bir hoşça zabt eyleyüp mahalleri cem'eyle. Yeniden dirlik verme ta ki rikab-ı hümayuna arzetmeyince. Senden hizmet umarım. Heman sa'y edüp istikamet eyle, rızay ı hümayunuma muhalif işten hazer eyle" diyesiz ve "ocak halkının eyülerine iyilik eyle, yaramazlarının hakkından gel. Ehl-i fesad olanı ocakta tutma İstanbul'u bir hoşça zabteyle"*. Yine bir başka yerde hazine konusunda padişahın vezir-i azamı şöyle uyarması tavsiye edilmiştir: *Hazine-i Âmirem malini tahsilde sa'yeyle, israf eyleme ve hazer eyle, beyt-ül-maldir.* Defterdara da şöyle buyurulması belirtilmiştir: *Göreyim seni hazine-i amiremin tahsilinde muhkem sa'yedüp istikamet üzere olmak gereksin* (Unat, 1942:12-18).

SONUÇ

Esas niteliklerini Türk-İslam devletlerinden aldıktan sonra medeniyetini bu temel üzerine inşa eden Osmanlı İmparatorluğu iktisadi, idari, siyasi ve askeri birçok sahada önde olmuş ve medeniyetleri tesiri altına almıştır. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve arzu edilmeyen gelişmeler ileride meydana gelecek önemli değişim ve dönüşümlerin habercisi olmuştur. Osmanlı entelektüellerinin telhis, lâyiha ve risalelerindeki tespitlerinden anladığımız kadarıyla meydana gelen olaylar klâsik yapıyı kısmen değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Fakat bu değişim ve dönüşümler köklü olmadığından klâsik olarak nitelediğimiz hüviyet XIX. yüzyıla kadar muhafaza edilmiştir.

XVI. asır Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir zaman dilimi ve dönüm noktası olurken, yüzyılın son çeyreğinde bürokrat-aydınlarca nasihat-nâme ve ıslahat-nâme olarak nitelediğimiz eserler telif edilmiştir. Osmanlı padişahları ve devlet yöneticilerine lâyihalar ve nasihat-nâmeler arz eden müelliflerin, çözülme (inhitat) karşısındaki temel düşüncesi, klâsik Osmanlı iktisat politikalarının, kânun-ı kadîme yani aslına uygun biçimiyle uygulanması gerektiği şeklindedir. Çünkü onlara göre meydana gelen hadiseler, kadîm düzenin bozulmasının neticesidir. *Nizâm-ı âlemde ihtilal, reâya ve berâyada infiâl* hâsıl olmasının esas nedeni *kânun-ı kadîme* riayet edilmemesidir. Müelliflere göre bu sebeple ulufeli asker sayısı artmış, rüşvet yaygınlaşmış, sınıf düzeni değişmiş, kanun dışı muameleler artmış, işler ehline verilmez olmuş, gelirler azalmış, giderler artmış, devlet ve toplum düzeni za'fa uğramıştır.

Nasihat-nâme müellifleri arasına kattığımız ve devlet hizmetinde önemi vazifelerde görev alan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, tarihte takdire şayan icraatlara imza atmış idari mali ve askeri pek çok konularda önemli ıslahatların gerçekleşmesine sebep olmuştur. Kapıkulu asker mevcudunu azaltmış, mahlûlleri kaldırmış, donanmayı güçlendirmiş, sayım geleneğine uygun tahrir çalışmaları yaptırmıştır. Vergi adaleti ile vergi gelirlerini arttırmış, sahih sikke siyaseti ile altın ve gümüş paranın istikrarını koruyarak enflasyonu önlemeye çalışmıştır. Bütçeyi yeniden düzenlemiş, hazineyi güçlendirmek için masrafları kısmış, vatandaşların refahını yükseltmek maksadıyla önceki padişahlar zamanında da takip edilen narh siyasetine devam etmiş, reâya ve berâya ile birlikte diğer kulların haklarını gözetmeye çalışmıştır. Yukarıda sıralanan iktisadi meselelerle alakalı fermanlar çıkartmıştır.

KAYNAKÇA

Akdağ, Mustafa (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası – Celali İsyanları*, Ankara.
_____ (1955) "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *AÜDTCF Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 1–2 (Mart–Haziran), s.27–51.
Barkan Ö. Lütfi (1944), Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Ankara.
_____ (1970), "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, Cilt: XXXIV, s.565–573.
_____ (1945), "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseseleri'nin Şer'iliği Meselesi", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XI/3–4, s.203–224.
Berkes, Niyazi (1972), *Ekonomik Tarih ve Teori İlişkileri Açısından Türkiye'de Ekonomik Düşünün Evrimi*, Türkiye'de Okutulan İktisat Üzerine, Der: Fikret Görün, Ankara.
İpşirli, Mehmet (2002), "Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
Köprülü, M. Fuad (2009), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara.
Kütükoğlu, Mübahat S. (1984), "1624 Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", *Tarih Dergisi*, Sayı:34, s.123–182.
_____ (2006), "Narh", *DİA*, Ankara, XXXII, s. 390-391.
Levend, A. Sırrı (1962), "Siyaset-nâmeler", *Belleten*, s.167–193.
Lewis, Bernard (1970), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: M. Kıratlı, Ankara.
Mardin, Şerif (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1839–1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, Ankara.
Orhonlu, Cengiz (1974), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti - Habeş Eyaleti*, İstanbul.
Ortaylı, İlber (1996), "Klâsik Çağın Türkiye'de Algılanması", *Oral Sander'e Armağan*, Ankara.
Öz, Mehmet (1997), *Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
_____ (1999), "Klâsik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1, Ankara, s.27–33.
Özcan, Abdülkadir (2002), "Kemankeş Mustafa Paşa", *DİA*, Ankara, XXV, s. 48-50.
Özvar, Erol (1992), "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan İlmi Araştırmalar*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayını; 1992/2, Sayı:7, Ayrı Basım, s.135–151.
Pakalın, M. Zeki (1993), "Narh", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Cilt: II İstanbul.
_____ (1993), "İltizam", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Cilt: II, İstanbul.

_____ (1993), "Matbah-ı Âmire", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Cilt: II, İstanbul.
_____ (1993), "Istabl-ı Âmire", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Cilt: II, İstanbul.
_____ (1993), "Hazine-i Âmire", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Cilt: II, İstanbul.
Pamuk, Şevket (1993), *100 Soruda Osmanlı -Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
Sayar, A. Güner (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, 1. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
Shaw, Stanford (1982), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Birinci Cilt: Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve çöküşü, 1280–1808, Türkçesi: Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul.
Şahin, Harun (2013), "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukâtaa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme", *JASSS (International Journal of Social Science)*, Volume 6, Issue 6, p. 1019-1037, June 2013.
Şener, Abdüllatif (1994), *Osmanlı Malî Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
Uğur, Ahmet (1992), *Osmanlı Siyaset-nameleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, Kayseri.
Unat, Faik Reşit (1942), "Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası", *Tarih Vesikaları*, Birinci Cilt Altıncı Sayıdan Ayrı Bası, Maarif Matbaası.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1984), *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, I, TTK Yayını, Ankara, s. 611–615.
_____ (1982), *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
_____ (1978), "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, Cilt:42/165, Ocak, s.67–78.
Üçok, Coşkun (1944), "Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı:4, s.525–551.
Yücel, Yaşar (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab, Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafii'l-Mü'minin, Hızü'l-Müluk*, TTK Yayınları III. Dizi-Sa.13, Ankara.

SEKTÖREL REEL DÖVİZ KURU OYNAKLIĞI İTHALAT HACMİNİ ETKİLER Mİ? TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA[1]

Esin KILIÇ
Arş. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, esinkilic@ogu.edu.tr

Kemal YILDIRIM
Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, kyildirim@anadolu.edu.tr

ÖZET: Sabit döviz kuru sistemi uygulamalarının terk edildiği 1973 yılından bu yana, döviz kurunda önemli dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Bu durum, döviz kuru oynaklığı ve dış ticaret arasındaki ilişkinin teorik ve ampirik çalışmalarda sıklıkla araştırılan bir konu olmasına neden olmuştur. Ancak, literatürdeki çalışmalarda döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret arasındaki ilişkinin varlığına dair bir uzlaşmaya varılamamıştır. Bu çalışma, sektörel reel efektif döviz kuru oynaklığının Türkiye ithalat hacmi üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. 22 imalat sanayi alt sektörü verileri kullanılarak yürütülen panel veri analizi sonuçları, 2005:Q1-2012:Q2 döneminde, döviz kuru oynaklığının ithalat hacmi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sektörel reel döviz kuru oynaklığı, ithalat hacmi, panel veri analizi
Jel Sınıflaması: F14, F31, C23

DOES SECTORAL REAL EXCHANGE RATE VOLATILITY AFFECT IMPORT VOLUME? AN APPLICATION ON TURKEY

ABSTRACT: Since 1973, when the fixed exchange rate system applications were abandoned, significant exchange rate fluctuations have been observed. This situation has caused that the relationship between exchange rate volatility and trade is a frequently investigated subject in theoretical and empirical studies. However, there is no consensus on the existence of the relationship between foreign trade and exchange rate volatility in the studies in the literature. This study investigates the effects of real effective exchange rate volatility on Turkey's import volume. Panel data analysis results which was carried out using 22 manufacturing sub-sector data shows that exchange rate volatility does not have a statistically significant effect on the volume of imports in the period of 2005:Q1-2012:Q2.

Keywords: Sectoral real exchange rate volatility, import volume, panel data analysis
Jel Classification: F14, F31, C23

1. Giriş

Sabit döviz kurunun uygulandığı Bretton Woods sisteminin 1973 yılında çöküşünün ardından ülkeler döviz kurlarını dalgalanmaya bırakmaya başlamışlardır. Bu dalgalanmaların getirdiği belirsizlikler uluslararası ticaret açısından bir risk unsuru olarak görülmüş ve bu durumun uluslararası ticaret hacmi üzerinde olumsuz etkileri olup olmadığı çok sayıda araştırmaya konu olmuştur.

Döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi temsili bir firma üzerinden teorik olarak araştıran ilk çalışma Clark (1973)'tür. Çalışmada ele alınan temsili firma, tam rekabet koşulları altında faaliyet göstermekte ve ithal girdi kullanmaksızın homojen mal üretmektedir. Üretim ile ilgili belirsizliklerle karşılaşmadığı varsayılan firma, yaptığı ihracat karşısında elde ettiği yabancı para cinsinden geliri forward piyasalarında ulusal paraya çevirmektedir. Forward piyasasında ise tek bir riskten korunma imkanı sunulmaktadır. Bu varsayımlar altında Clark (1973), riskten kaçınan bir firma için ihracatın marjinal gelirinin (tam rekabet koşullarında ihraç edilen malın fiyatının), marjinal maliyetler ile birlikte döviz kuru değişmelerinden kaynaklanan riski de karşılaması gerektiğini göstermiştir. Tam rekabet koşulları altında ihraç edilen malın fiyatı sabit olduğundan; riskten kaçınan firma, risk nötr bir firmaya göre daha az ihracatta bulunma eğilimi gösterecektir. Dolayısıyla, döviz kuru riski genel olarak ülke ve dünya ticareti üzerinde olumsuz bir etki yaratabilecektir.

Clark (1973)'te teorik çerçeve oluşturulurken kullanılan varsayımlardan biri forward döviz piyasaları yoluyla riskten korunma olanağının çok kısıtlı olmasıdır. Günümüzde ise gelişmiş piyasalarla birlikte gelişmekte olan piyasalar da çok çeşitli riskten korunma yöntemleri sunmaktadır. Wei (1999)'da riskten korunma enstrümanlarının, döviz kuru oynaklığının ticaret hacmi üzerindeki etkisini azalttığı görüşünü destekleyecek ampirik bulgulara ulaşılamamış olsa da, bu enstrümanlar özellikle son dönemde oldukça farklılaştırılmıştır ve dış ticaret yapan firmalar tarafından riskten korunmak için daha fazla kullanılır hale gelmiştir. Viaene ve de Vries (1992) da genel denge modeli çerçevesinde döviz kuru belirsizliğinin dış ticaret üzerindeki etkisini forward piyasalarının var olup olmaması ile ilişkilendirmektedir. Viaene ve de Vries'a (1992) göre ithalatçı ve ihracatçılar forward piyasalarında karşıt ekonomik birimler oldukları için döviz kuru belirsizliklerinden farklı yönde etkilenmektedir. Dolayısıyla döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki net etkisi olumlu olabilecektir.

Dixit (1989) ve Krugman (1989), döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi teorik olarak ele alırken sabit maliyetlere odaklanmaktadır. Dixit (1989) ve Krugman (1989), firmanın ihracat yapmaktan vazgeçme ya da ihracat yapmayan bir firmanın dış piyasalara mal satma kararlarını sabit ve değişken maliyetlerine bakarak alındığını belirtmektedir. Firmalar, yapılan sabit maliyetler nedeniyle, değişken maliyetlerini karşıladıkları sürece yabancı piyasalardan çıkmamayı ve döviz kurlarında sabit maliyetlerini de karşılayabilecekleri yeni bir hareketi beklemeyi tercih edebilirler. Bu durum ise döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerinde olumsuz bir etki oluşturmasını engelleyecektir.

[1] Bu çalışma Esin Kılıç'ın "Döviz Kuru ve Sektörel Reel Döviz Kuru Volatilitesinin Dış Ticaret Hacmi Üzerine Etkileri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalarda döviz kuru oynaklığının dış ticareti olumlu etkileyeceği yönünde görüşler de yer almaktadır. Canzoneri, Clark, Glaessner ve Leahy (1984), Gros (1987) ve De Grauwe (1992) artan döviz kuru volatilitesinin firmalar için kâr fırsatları sunabileceğini belirtmektedir. Yüksek döviz kuru hareketleri nedeniyle oluşan firmanın riskten kaçınma davranışı, üretim ve ihracat üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ancak üretim faktörleri satış fiyatına göre ayarlanabildiğinde, beklenen kâr yüksek döviz kuru volatilitesinde daha yüksek olmaktadır. Döviz kuru belirsizliklerinin dış ticaret üzerindeki etkisi ise bu iki ters yönlü etkiden hangisinin baskın geleceğine bağlı olacaktır.

Döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkilerini inceleyen teorik çalışmalarda olduğu gibi ampirik çalışmalarda da birbirinden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada döviz kuru volatilitesinin ithalat üzerindeki etkileri ISIC Rev 3. sınıflandırmasına göre ele alınan 22 imalat sanayi sektörü üzerinden incelenerek literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın izleyen bölümlerinde öncelikle döviz kuru volatilitesinin ithalat hacmi üzerindeki etkilerini araştıran literatür ele alınacaktır. Ardından çalışmada kullanılan veri seti ve model tanıtılarak yürütülen panel veri analizi sonuçları verilecektir. Çalışmanın son bölümü, elde edilen bulguların yorumlanmasına ayrılmıştır.

2. Literatür Taraması

Döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkileri, literatürde genellikle ihracat hacmi açısından incelenirken, ithalat hacmine etkilerini araştıran çalışmalar da oldukça fazladır. Nominal döviz kuru volatilitesinin dış ticaret üzerindeki etkilerini ampirik olarak inceleyen Akhtar ve Spence-Hilton (1984), 1974-1981 dönemi üç aylık verileriyle ABD ve Almanya için, döviz kuru volatilitesinin imalat sanayi malları reel ithalat ve ihracatı üzerindeki etkisinin yanı sıra ihracat ve ithalat fiyatları üzerindeki etkisini de araştırmıştır. Çalışmaya dahil edilen üç aylık periyotlar için, efektif nominal döviz kuru endeksinin günlük gözlemlerinin standart sapması çalışmada volatilite ölçüsü olarak kullanılmıştır. Reel ihracat modelinde yabancı ülke gelirleri ve göreli fiyatların yanı sıra yabancı ülke kapasite kullanım oranı, reel ithalat modelinde ise yurtiçi gelirler ve göreli fiyatlarla birlikte yurtiçi kapasite kullanım oranı bağımsız değişken olarak yer almıştır. EKK yöntemi kullanılarak elde edilen tahmin sonuçları, döviz kuru volatilitesinin Almanya için hem reel ithalat hem de reel ihracat üzerinde negatif anlamlı etkisinin olduğunu; ABD için ise ihracat hacmi üzerinde Almanya'ya göre daha düşük olmakla birlikte yine anlamlı negatif etkisi olduğunu, fakat ithalat hacmi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmadığını işaret etmektedir. Gotur (1985), ABD ve Almanya'nın yanı sıra Fransa, Japonya ve İngiltere'yi de inceleme sürecine dahil ederek ve Akhtar ve Spence-Hilton (1984)'ün çalışmasında kullanılan dönem ve modelleri kullanarak bu çalışmada elde edilen sonuçların gücünü sınamaya çalışmıştır. Bu özelliğiyle Gotur (1985), Akhtar ve Spence-Hilton (1984)'ün genişletilmiş halidir. Çalışmada Almanya için elde edilen bulgular Akhtar ve Spence-Hilton (1984)'ün çalışmasıyla uyum göstermektedir. Ancak ABD için elde edilen bulgular, döviz kuru volatilitesinin hem ithalat hem de ihracat hacmi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda bu çalışmada döviz kuru volatilitesinin Fransa ihracat ve ithalat hacmi ile Japonya ithalat hacmi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı, ancak Japonya ihracat hacmi üzerinde anlamlı pozitif etkisinin olduğu sonuçlarına da ulaşılmıştır.

Reel döviz kuru volatilitesinin ticaret hacmi üzerinde etkilerini inceleyen çalışmalar genellikle gelişmiş ülkeler üzerine yoğunlaşmaktadır. Reel döviz kuru volatilitesini kullanan çalışmalardan Arize ve Shwiff (1998), döviz kuru oynaklığının G7 ülkelerinin ithalat hacmi üzerine etkilerini inceleyen bir çalışmadır. Çalışmada, reel efektif döviz kurunun AR(4) süreci tahmin değerlerinden hareketli standart sapması ve döviz kuru tahmin değerlerinin bir dönem gecikmeli tahmin değerinden farkının hareketli standart sapması şeklinde iki farklı volatilite ölçüsü kullanılmıştır. Ekonometrik analiz yöntemi olarak Johansen eşbütünleşme testinin uygulandığı Arize ve Shwiff (1998), döviz kuru oynaklığının Almanya ve Kanada dışındaki G7 ülkeleri ithalatı üzerinde uzun dönem negatif etkisinin olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Döviz kuru volatilitesinin gelişmiş ülkelerin dış ticaret akımlarına etkisini inceleyen bir diğer çalışma olan Arize (1998), 8 Avrupa ülkesi için döviz kuru volatilitesinin reel ithalata olan etkisini araştırmıştır. Volatilite hesaplama yöntemi olarak Arize ve Shwiff (1998)'te kullanılan yöntem benimsenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, döviz kuru oynaklığının Yunanistan ve İsveç reel ithalatına anlamlı ve pozitif, diğer Avrupa ülkeleri reel ithalatına ise anlamlı ve negatif etkisi olduğunu işaret etmektedir.

Reel döviz kuru volatilitesinin ikili dış ticarete etkisini araştıran bir çalışma olan Koray ve Lastrapes (1989), ABD'nin İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve Kanada'yla olan ithalatı üzerindeki döviz kuru volatilitesi etkisini incelemektedir. Bu çalışmada, analiz sürecinde reel döviz kurundaki artış oranının 12 dönemlik hareketli standart sapması şeklinde elde edilen volatilite değişkeni kullanılırken; para arzı, uzun dönem hazine bonosu getirisi, tüketici fiyat endeksi, endüstriyel üretim endeksi ve nominal döviz kuru da modelde yer alan diğer açıklayıcı değişkenlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular, reel döviz kuru oynaklığı ile ABD'nin ele alınan ülkelerle olan ithalatı arasında güçlü bir ilişki olmadığı yönündedir; ancak döviz kuru volatilitesi üzerindeki sürekli şokların ithalatı azaltıcı bir etkisi olabileceği de çalışmada belirtilmiştir.

Reel döviz kuru volatilitesinin az gelişmiş ülkelerin dış ticareti üzerine etkisini araştıran çalışmalardan Bahmani-Oskooee ve Payesteh (1993), döviz kuru oynaklığının Yunanistan, Kore, Pakistan, Filipinler, Singapur ve Güney Afrika dış ticaret hacmi üzerine etkilerini 1973-1990 dönemi için incelemiştir. Döviz kurundaki yüzde değişimlerin standart sapmasının volatilite ölçüsü olarak kullanıldığı çalışmada, en küçük kareler yönteminden elde edilen sonuçlar döviz kuru volatilitesinin ele alınan ülkelerin yarısının ihracat ve ithalatı üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Granger eşbütünleşme testi sonuçlarından ise ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarında yer alan değişkenlerin eşbütünleşik olduğuna dair yeterli bulgu elde edilememiştir.

Döviz kuru oynaklığının Türkiye ithalat hacmi üzerine etkisini araştıran bir çalışma olan Sarı (2010), SWARCH modeli ile tahmin edilen döviz kuru volatilitesinin Türkiye ithalatına etkisini 1982:05-2006:12 aylık verilerini kullanarak analiz etmiştir. EKK yöntemi tahmin sonuçları volatilitenin ithalat üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Erden ve Sağlam (2009) ise döviz kuru volatilitesinin ithalat üzerine etkilerini yatırım ve tüketim malları ithalatı ayrımına giderek incelemiş ve 1989:01-2008:10 dönemini ele alarak volatilite serisini hesaplamada GARCH modelini kullanmıştır. ARDL testi ve hata düzeltme modeli ile elde edilen ekonometrik sonuçlara göre, döviz kuru oynaklığının uzun dönemde toplam ithalat ve yatırım malları ithalatı üzerinde negatif etkisi bulunmakta iken; tüketim malları ithalatı döviz kuru volatilitesinden etkilenmemektedir.

Molaei, Molaei, Yari, ve Maleki (2012), döviz kuru volatilitesinin Türkiye-İran reel ihracat ve ithalatına etkisini aylık verileri kullanarak 1980-2008 dönemi için inceleyen bir çalışmadır. Döviz kuru volatilitesinin hareketli standart sapma yöntemi ile hesaplandığı çalışmada elde edilen bulgular döviz kuru volatilitesinin Türkiye-İran reel ihracat ve ithalatına anlamlı ve pozitif etkisi olduğu yönündedir.

Erdal, Erdal ve Esengün (2012), reel döviz kuru oynaklığının Türkiye tarımsal ihracat ve ithalatı üzerine etkisini 1995:1-2007:11 dönemi için araştırmaktadır. Döviz kuru volatilitesinin GARCH modeliyle hesaplandığı çalışmada, ekonomik analizlerde Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analizden elde edilen bulgular, döviz kuru volatilitesinin uzun dönemde tarımsal ihracat üzerinde pozitif, tarımsal ithalat üzerinde ise negatif etkisi olduğunu işaret etmektedir.

3. Model ve Veri Seti

Sektörel reel efektif döviz kuru oynaklığının Türkiye ithalatına etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada döviz kuru oynaklığı ile ithalat hacmi arasındaki ilişkiyi incelemek için Eşitlik 1.'de verilen model kullanılmaktadır.

$$\mathrm{Log}(\mathrm{IM_{it}}) = \alpha_0 + \alpha_1 Log(Y_{it}) + \alpha_2 Log(REER_{it}) + \alpha_3 \sigma_{it} + \varepsilon_{it},$$
$$i = 1, \dots, 22, \qquad t = 1, \dots, T \qquad (1)$$

Bu modelde $\mathrm{IM_{it}}$, i sektörü için t anındaki reel ithalat değerini, Y_{it} ise yurtiçi reel geliri göstermektedir. $REER_{it}$, sektörel reel döviz kurunu ve σ_{it}, i sektörü için elde edilen reel döviz kuru kullanılarak hesaplanan t anındaki volatilite değerini ifade etmektedir. Modelde sabit terim α_0, ithalatın gelir esnekliği α_1, ithalatın döviz kuru esnekliği ise α_2 notasyonlarıyla yer almaktadır. α_1 ve α_2 için teorik beklenti her ikisinin de pozitif olması yönündedir. Volatilite değişkenine ait katsayı α_3 ise sıfırdan büyük ya da küçük bir değer alabilecektir ve araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. ε_{it} hata terimini ifade etmektedir.
Eşitlik 1.'de verilen modeli tahmin etmek için 2005:Q1-2012:Q2 dönemine ait veri seti kullanılmıştır. Reel ithalat değerleri elde edilirken, nominal ithalat değerleri ithalat birim değer endeksine bölünmüştür. Nominal ithalat, baz yılı 2003 olan ithalat birim değer endeksi ve yurtiçi gelir veri seti Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından elde edilmiştir.

Sektörel reel efektif döviz kuru verilerinin hesaplanmasında 2003:Q1-2012:Q2 dönemi verileri kullanılmıştır ve Türkiye'nin sektörel dış ticaretinde 2009-2011 dönemi ortalamasında en yüksek ağırlığa sahip 68 ülke hesaplamaya dahil edilmiştir. Sektörlerdeki son dönem gelişmelerin etkisini sektörel döviz kurlarına yansıtabilmek amacıyla sektörel reel döviz kuru ağırlıklarının hesaplanmasında da 2009-2011 dönemi ortalama ikili ticaret akımları kullanılmıştır. Sektörel reel efektif döviz kurları Lee ve Yi (2005)'de kullanılan geometrik hesaplama yöntemi ile hesaplanmıştır. Sektörel reel efektif döviz kurlarını hesaplamakta kullanılan dış ticaret hacmi ağırlığının, sektörel ithalat ve ihracatın sektörel dış ticaret hacmi içerisindeki paylarını içerebilmesi için ikili genel ağırlıklar hesaplanırken Saygılı, Yılmaz, Filazioğlu, ve Toprak (2012)'deki yöntem izlenmiştir. Her bir i sektörü için döviz kuru ($REER_S$) Eşitlik 2'de verilmiştir.

$$REER_S = \prod_{j=1}^{N} \left(rer_j\right)^{wt_j^i},$$

$$wt_j^i = \left(\frac{\sum_{j=1}^{N} X_j^i}{\sum_{j=1}^{N} X_j^i + \sum_{j=1}^{N} M_j^i}\right) wx_j^i + \left(\frac{\sum_{j=1}^{n} M_j^i}{\sum_{j=1}^{N} X_j^i + \sum_{j=1}^{N} M_j^i}\right) wm_j^i ,$$

$$wx_j^i = \frac{X_j^i}{\sum_{j=1}^{N} X_j^i},\ wm_j^i = \frac{M_j^i}{\sum_{j=1}^{N} M_j^i} \qquad (2)$$

Burada wx_j^i, wm_j^i ve wt_j^i sırasıyla j ülkesinin, i sektörü ihracatı, ithalatı ve dış ticaret hacmi içindeki ağırlığıdır. X_j^i, i ülkesine yapılan toplam ihracatı ve M_j^i, i ülkesinden yapılan toplam ithalatı göstermektedir. N hesaplamaya dahil edilen ülke sayısıdır. rer_j ise reel döviz kurunu temsil etmektedir. Reel döviz kuru Eşitlik (3)'te gösterildiği gibidir.

$$rer_j = \frac{P_i}{P_i^j \times e_{i,tr}} \qquad (3)$$

Eşitlik 3.'te $e_{i,tr}$, bir birim j ülkesi parası karşılığında verilen Türk Lirası cinsinden ikili döviz kurunu; P_i ve P_i^j ise sırasıyla Türkiye ve j dış ticaret ortağının fiyat endekslerini ifade etmektedir. Sektörel reel efektif döviz kurundaki bir artış Türk Lirasının değer kazandığı anlamına gelmektedir.

Sektörel reel döviz kuru volatilitesi hesaplamakta kullanılacak yöntemi belirlemek üzere öncelikle sektörel reel döviz kurlarının ARCH yapıları belirlenmeye çalışılmıştır. ADF birim kök testi kullanılarak durağan olduğu belirlenen her bir sektörel reel efektif döviz kuru serisi için en uygun ARMA modeli bulunmuş ve ardından modellerden elde edilen hata terimlerinin ARCH etkisi içerip içermediği ARCH-LM testi ile araştırılmıştır. 1., 4., 8. ve 12. gecikmelerle tekrarlanan ARCH-LM test sonuçları, 22 sektörel reel döviz kuru serisi için en uygun ARMA modelinden elde edilen hata terimlerinde ARCH etkisi olmadığını göstermiştir. Bu sonuç volatilite hesaplamada ARCH temelli bir yöntem kullanılamayacağını işaret etmektedir. Dolayısıyla hesaplama yöntemindeki farklılıkların etkisini de belirlemek amacıyla, modele dahil etmek üzere her bir sektör için dört farklı volatilite hesaplama yöntemiyle sektörel reel döviz kuru volatilitesi hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan volatilite hesaplama yöntemleri şu şekildedir:

1. Logaritmik düzeydeki sektörel reel döviz kurlarının bir önceki döneme göre değişimlerinin 8 dönemlik hareketli ortalama yöntemiyle elde edilen standart sapması (σ_1)
2. Logaritmik düzeydeki sektörel reel döviz kurularının uygun trend modelinden sapmalarının 8 dönemlik hareketli ortalama yöntemiyle elde edilmiş standart sapması (σ_2)
3. Logaritmik düzeydeki sektörel reel döviz kurlarının AR(1) modelinden sapmalarının 8 dönemlik hareketli ortalama yöntemiyle elde edilmiş standart sapması (σ_3)
4. Logaritmik düzeydeki sektörel reel döviz kurlarının uygun ARMA modelinden sapmalarının 8 dönemlik hareketli ortalama yöntemiyle elde edilmiş standart sapması (σ_4)

4. Ekonometrik Analiz

Sektörel reel döviz kuru oynaklığının ithalat hacmi üzerindeki etkilerini araştıran bu çalışmanın ekonometrik analizinde panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik analize geçmeden önce, araştırmayı yürütmek üzere kurulan ve Eşitlik 1.'de verilen modelde kullanılacak panel veri setinin durağanlık özellikleri, Levin, Lin ve Chu (2002) (LLC) panel birim kök testi ile test edilmiştir. LLC testi uygulanırken kullanılan gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriteri kullanılarak belirlenmiştir. Boş hipotezi her bir yatay kesit birimine ait zaman serisi birim kök içermektedir olan LLC panel birim kök testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. LLC Panel Birim Kök Test Sonuçları

	Sabit terim ve trend içermeyen model		**Yalnız sabit terimi içeren model**		**Sabit terim ve trendi birlikte içeren model**	
Değişken	t-İstatistiği	Olasılık(t)	t-İstatistiği	Olasılık(t)	t-İstatistiği	Olasılık(t)
Log(IM)	5.85607	1.0000	-6.05854	0.0000	-8.40879	0.0000
Log(Y)	14.2600	1.0000	-3.21143	0.0007	-3.31412	0.0005
Log($REER_s$)	2.88171	0.9980	-7.95660	0.0000	-3.48320	0.0002
σ_1^S	-3.20947	0.0007	-5.12945	0.0000	-3.63042	0.0001
σ_2^S	-0.85129	0.1973	-3.23726	0.0006	1.73484	0.9586
σ_3^S	-1.48986	0.0681	-2.85015	0.0022	-2.30954	0.0105
σ_4^S	-0.95118	0.1708	-1.34230	0.0897	0.47252	0.6817

Tablo 1.'de sonuçları verilen ve LLC panel birim kök testi uygulamakta kullanılan her üç modelde de Log(IM), Log(Y) ve Log($REER^s$) durağan olarak bulunmuştur. Volatilite serileri için yalnız sabit terimin dahil edildiği modelde σ_4^S dışındaki tüm volatilite serileri %1 anlam düzeyinde durağan iken, σ_4^S'ün %10 anlam düzeyinde birim kök içermediği bulgusuna ulaşılmıştır. Sabit terim ve trendin birlikte dahil edildiği modele göre ise birim kök içermeyen seriler yalnızca σ_1^S ve σ_4^S'tür. Bu noktada volatilite serilerinin grafikleri incelenerek, trend içermedikleri tespit edilmiş ve modele yalnızca sabit terimin dahil edildiği panel birim kök testinden elde edilen, volatilite serilerinin birim kök içermediği şeklindeki sonuçlara dayanarak ekonometrik analize geçilmiştir.

Sektörel reel efektif döviz kuru oynaklığının ithalat hacmi üzerindeki etkilerini araştırmak üzere oluşturulan Eşitlik 1.'deki model hem sabit etkiler modeli hem de rassal etkiler modeli kullanılarak panel veri analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Sabit etkiler modeli kullanılarak yürütülen panel veri analizinden elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmektedir. Bu tablodaki sonuçlar incelendiğinde, dört model için de ithalatın gelir ve döviz kuru esnekliklerinin teorik beklentiyle uyum gösteren katsayı işaretleri aldığı görülmektedir. Ayrıca ithalatın gelir ve döviz kuru esneklikleri her modelde bireysel olarak anlamlıdır. Sektörel reel döviz kurunun bir önceki dönem değerinden sapmaları kullanılarak hesaplanan sektörel reel döviz kuru volatilitesinin kullanıldığı Model (1) ve AR(1) sürecinden sapmalar kullanılarak hesaplanan sektörel reel döviz kuru volatilitesinin kullanıldığı Model (3)'ten elde edilen sonuçlar reel döviz kuru oynaklığının ithalat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu yönündedir. Ancak Model (2) ve Model (4)'ün analiz sonuçları reel döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığına işaret etmektedir.

Tablo 2. Sektörel Reel Döviz Kuru Oynaklığının Sektörel İthalat Hacmi Üzerine Etkisi: Sabit Etkiler Modeli

Model 1				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata***	***t istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-27.88727	2.816119	-9.90	0.000
$\mathbf{Log}(Y)$	1.571867	0.095681	16.43	0.000
$\mathbf{Log}(REER_S)$	0.167455	0.083479	2.01	0.045
σ_1^S	-1.837566	0.694794	-2.64	0.008
$\bar{R}^2$ = 0.9804	F = 158.01	Olasılık(F)= 0.000	SIC=-0.378	
Model 2				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata***	***t istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-32.50771	2.263125	-14.36	0.000
$\mathbf{Log}(Y)$	1.717178	0.080770	21.26	0.000
$\mathbf{Log}(REER_S)$	0.279008	0.072036	3.87	0.000
σ_2^S	-0.285760	0.600352	-0.48	0.634
$\bar{R}^2$ = 0.9802	F = 154.17	Olasılık(F)= 0.000	SIC=-0.367	
Model 3				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata***	***t istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-34.13334	2.669354	-12.79	0.000
$\mathbf{Log}(Y)$	1.773288	0.091148	19.46	0.000
$\mathbf{Log}(REER_S)$	0.309324	0.082497	3.75	0.000
σ_3^S	-1.244118	0.748859	-1.66	0.097
$\bar{R}^2$ = 0.9811	F = 149.25	Olasılık(F)= 0.000	SIC=-0.406	
Model 4				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata***	***t istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-35.35721	2.492268	-14.19	0.000
$\mathbf{Log}(Y)$	1.811836	0.086654	20.91	0.000
$\mathbf{Log}(REER_S)$	0.338264	0.077532	4.36	0.000
σ_4^S	-0.901950	0.604186	-1.49	0.136
$\bar{R}^2$ = 0.9811	F = 148.95	Olasılık(F)= 0.000	SIC=-0.406	

Uygun ithalat talep modelini belirlemek için Schwarz bilgi kriterine başvurulduğunda, Model (3) ve Model (4) uygun modeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu iki model çelişkili sonuçlar vermektedir. Model (3)'ten elde edilen katsayının t istatistik değerinin %10'a çok yakın olduğu da göz önünde bulundurulduğunda sektörel reel döviz kuru oynaklığının sektörel ithalat hacmi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna varılabilecektir. Ancak sektörel reel döviz kuru volatilitesinin ithalat hacmine etkisi üzerine net bir yargıya varabilmek için modeldeki standart hataların düzeltilmesi gerekmektedir.

Eşitlik 1.'deki ithalat talep modelinin, rassal etkiler modeli ve uygulanabilir en küçük kareler yöntemi kullanılarak elde edilen tahmin sonuçları ise Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3. Sektörel Reel Döviz Kuru Oynaklığının Sektörel İthalat Hacmi Üzerine Etkisi: Rassal Etkiler Modeli

Model 1				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata***	***z istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-27.77166	2.834901	-9.80	0.000
Log(Y)	1.568332	0.095932	16.35	0.000
Log($REER_S$)	0.164169	0.083694	1.96	0.050
σ_1^S	-1.883374	0.696426	-2.70	0.007
R^2 = 0.4191	Wald χ^2= 471.75		Olasılık (χ^2)= 0.0000	
Model 2				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata***	***z istatistiği***	***Olasılık(z)***
C	-32.5182	2.285084	-14.23	0.000
Log(Y)	1.71779	0.081062	21.19	0.000
Log($REER_S$)	0.278220	0.072292	3.85	0.000
σ_2^S	-0.322373	0.602330	-0.54	0.593
R^2 = 0.4131	Wald χ^2= 459.18		Olasılık (χ^2)= 0.0000	
Model 3				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata***	***z istatistiği***	***Olasılık(z)***
C	-34.0576	2.690031	-12.66	0.000
Log(Y)	1.771138	0.091449	19.37	0.000
Log($REER_S$)	0.306447	0.082763	3.70	0.000
σ_3^S	-1.295747	0.751074	-1.73	0.084
R^2 = 0.4135	Wald χ^2= 444.92		Olasılık (χ^2)= 0.0000	
Model 4				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata***	***z istatistiği***	***Olasılık(z)***
C	-35.33522	2.513833	-14.06	0.000
Log(Y)	1.811351	0.086966	20.83	0.000
Log($REER_S$)	0.336764	0.077804	4.33	0.000
σ_4^S	-0.933344	0.606245	-1.54	0.124
R^2= 0.4130	Wald χ^2= 443.72		Olasılık (χ^2)= 0.0000	

Tablo 3'te sunulan ve rassal etkiler modeli kullanılarak elde edilen tahmin sonuçları, sabit etkiler kullanılarak elde edilen tahmin sonuçlarıyla oldukça benzerdir. İhracatın gelir ve döviz kuru esneklikleri yine anlamlı ve teorik beklentiyle uyumlu şekilde pozitif elde edilmiştir. Sektörel reel döviz kuru oynaklığının ithalat hacmi üzerindeki etkisi rassal etkiler modelinin kullanıldığı analiz sonuçlarıyla da net olarak belirlenememiştir. Burada da Model (1) ve Model (3) sektörel reel döviz kuru oynaklığının ithalat hacmi üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olabileceğini işaret ederken; Model (2) ve Model (4)'ten elde edilen sonuçlar, sektörel reel döviz kuru oynaklığının ithalat hacminde istatistiksel olarak anlamlı bir azalışa neden olmadığı yönündedir.

Hsiao (2003: 43)'teki birimlere "özel ilgi" gösterildiği durumlarda sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiği görüşünün ışığında, döviz kuru oynaklığının ithalat hacmi üzerindeki etkisini net olarak belirleyebilmek amacıyla, sabit etkiler modeli kullanılarak analize devam edilmiştir. Bu noktada sabit etkiler modelinden elde edilen hata terimlerinin otokorelasyon ve değişen varyanslılık özelliği gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla her bir ithalat talep modeline modifiye edilmiş Wald ve Wooldridge testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. Tabloda sonuçları verilen ve her bir ithalat talep modeline uygulanan modifiye edilmiş Wald testi hata terimlerinin değişen varyans özelliği gösterdiğine işaret etmektedir. Ancak Wooldridge testinden bu hata terimlerin otokorelasyona sahip olmadığı şeklinde bir sonuç elde edilmiştir.

Tablo 4. İthalat Talep Modelleri Modifiye Edilmiş Wald ve Wooldridge Testi Sonuçları

Tanımlayıcı Test	***Model 1***		***Model 2***		***Model 3***		***Model4***	
	Test İstatistiği	***Olasılık***	***Test İstatistiği***	***Olasılık***	***Test İstatistiği***	***Olasılık***	***Test İstatistiği***	***Olasılık***
Modifiye Edilmiş Wald Testi	χ^2= 2524	0.0000	χ^2= 2961	0.0000	χ^2= 2330	0.0000	χ^2= 2390	0.0000
Wooldridge Testi	F= 0.257	0.6175	F= 0.311	0.5829	F= 0.353	0.5585	F= 0.350	0.5603

Bu testlerden elde edilen sonuçlar doğrultusunda, sabit etkiler modeli kullanılarak tahmin edilen ithalat talep modellerinden elde edilen katsayıların standart hataları üzerinde yalnız değişen varyanslılık düzeltmesi yapılmıştır. Tablo 5'te ithalat talep modellerindeki değişken katsayıları, düzeltilmiş standart hatalarıyla birlikte verilmiştir. Standart hataların düzeltilmesiyle ithalatın gelir ve döviz kuru esneklikleri istatistiksel anlamlılığını korumaya devam etmektedir. Burada ilgi çeken bir nokta Model (1)'den elde edilen ithalatın döviz kuru esnekliği katsayısının ancak %10 anlam düzeyinde anlamlı olmasıdır. Sektörel reel döviz kuru oynaklığının ithalata etkisini gösteren katsayıların değişen varyanslılık düzeltmesi yapılmış standart hatalarından elde edilen t istatistikleri incelendiğinde, yalnız Model (1)'de elde edilen sektörel reel döviz kuru volatilitesi katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Schwarz bilgi kriterine göre daha uygun modeller olan Model (3) ve Model (4)'e göre ise sektörel reel döviz kuru oynaklığının sektörel ithalat hacmi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 5. Sektörel Reel Döviz Kuru Oynaklığının Sektörel İthalat Hacmi Üzerine Etkisi: Sabit Etkiler Modeli (Düzeltilmiş Standart Hatalar)

Model 1				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata (robust)***	***t istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-27.88727	6.740424	-4.14	0.000
$\mathbf{Log}(Y)$	1.571867	0.238298	6.60	0.000
$\mathbf{Log}(REER_S)$	0.167455	0.097270	1.72	0.100
σ_1^S	-1.837566	0.669248	-2.75	0.012
$\bar{R}^2$ = 0.9804	F = 30.89		Olasılık(F)= 0.0000	
Model 2				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata (robust)***	***t istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-32.50771	5.962778	-5.45	0.000
$\mathbf{Log}(Y)$	1.717178	0.211448	8.12	0.000
$\mathbf{Log}(REER_S)$	0.279008	0.097836	2.85	0.010
σ_2^S	-0.285760	0.866858	-0.33	0.745
$\bar{R}^2$ = 0.9802	F = 28.25		Olasılık(F)= 0.0000	
Model 3				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata (robust)***	***t istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-34.13334	6.250641	-5.46	0.000
$\mathbf{Log}(Y)$	1.773288	0.222672	7.96	0.000
$\mathbf{Log}(REER_S)$	0.309324	0.091997	3.36	0.003
σ_3^S	-1.244118	0.766689	-1.62	0.120
$\bar{R}^2$ = 0.9811	F = 32.75		Olasılık(F)= 0.0000	
Model 4				
Açıklayıcı Değişkenler	***Katsayı***	***Standart Hata (robust)***	***t istatistiği***	***Olasılık(t)***
C	-35.35721	6.008889	-5.88	0.000
$\mathbf{Log}(Y)$	1.811836	0.214424	8.45	0.000
$\mathbf{Log}(REER_S)$	0.338264	0.095058	3.56	0.002
σ_4^S	-0.901950	0.885393	-1.02	0.320
$\bar{R}^2$ = 0.9811	F = 29.33		Olasılık(F)= 0.0000	

Döviz kuru oynaklığının ithalat hacmini azaltıcı yönde anlamlı bir etkisinin bulunmamasının farklı sebepleri olabilir. Bunlardan en önemlisi Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlılığının yüksek olmasıdır. İhracatçı firmalar döviz kuru oynaklığının yüksek olduğu dönemlerde artan beklenen kârlılık nedeniyle ihracatlarına devam edebilmek için ithalatlarını azaltmamayı tercih edebilirler. Bu durumun bir diğer sebebi ise gelişen forward piyasalarını ve bu piyasalarda sunulan farklı riskten korunma araçlarını kullanan ithalatçı firmaların döviz kuru volatilitesini yüksek risk oluşturan bir unsur olarak görmemeleri olabilir.

5. Sonuç

Döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkisine yönelik tartışmalar, sabit döviz kuru rejiminin terk edilmesinin üzerinden 40 yılı aşkın bir süre geçtiği halde güncelliğini korumaktadır. Bunun temel sebebi, teorik ve ampirik çalışmalarda döviz kuru belirsizliklerinin dış ticaret üzerinde olumsuz bir etki yaratıp yaratmadığı ile ilgili bir görüş birliğinin bulunmamasıdır.

Bu çalışmada 2005:Q1-2012:Q2 dönemine ait ISIC Rev.3'e göre sınıflandırılmış 22 imalat sanayi sektörü verileri kullanılarak sektörel reel efektif döviz kuru oynaklığının Türkiye ithalat hacmine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, 22 sektör için sektörel döviz kuru ve sektörel döviz kuru volatilitesi serilerinin hesaplanarak dahil edildiği ithalat talep modeli, panel veri analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular, ithalatın gelir esnekliği ve döviz kuru esnekliğinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu şeklindedir ve teorik beklentiyle uyumludur. Ayrıca sonuçlar, sektörel reel döviz kuru oynaklığının sektörel ithalat hacmi üzerinde negatif bir etkisi olduğunu göstermekle birlikte; bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sektörel reel döviz kuru volatilitesinin ithalat üzerinde anlamlı bir düşüşe neden olmaması, imalat sanayi sektörleri ihracatının ithalata bağımlılığından kaynaklanabilmektedir. Diğer bir deyişle, imalat sanayi sektörü üretim ve ihracatı, ara malı ve hammadde ithalatıyla sıkı bir ilişki içindedir ve bu yüzden döviz kuru oynaklığının artış gösterdiği durumda sektörler üretim ve dolayısıyla ihracatlarına devam edebilmek için ithalatlarını azaltma yönünde bir eğilim göstermemektedirler. Sektörel reel döviz kuru oynaklığının sektörel ithalat hacmi üzerine anlamlı bir etkisi olmadığı şeklinde elde edilen sonuçlar, Erden ve Sağlam (2009) ve Sarı (2010)'da ulaşılan reel döviz kuru volatilitesinin toplam ithalatı negatif etkilediği bulgularıyla çelişmekle birlikte; Erden ve Sağlam (2009) da reel döviz kuru oynaklığının tüketim malları ithalatı üzerine anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Akhtar, M. A. ve Spence Hilton, R. (1984). Effects of exchange rate uncertainty on German and U.S. trade. *Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review*, 7-16.

Arize, A. C. (1998). The long-run relationship between import flows and real exchange-rate volatility: the experience of eight European economies. *International Review of Economics and Finance, 7*(4), 417-435.

Arize, A. C. ve Shwiff, S. S. (1998). Does exchange-rate volatility affect import flows in G-7 countries? Evidence from cointegration models. *Applied Economics, 30*(10), 1269-1276.

Bahmani-Oskooee, M. ve Payesteh, S. (1993). Does exchange-rate volatility deter trade volume of LDCs?. *Journal of Economic Development, 18*(2), 189-205.

Canzoneri, M. B.; Clark, P. B.; Glaessner, T. C. ve Leahy, M. P. (1984). The effects of exchange rate variability on output and employment. *International Finance Discussion Papers, 240*.
Clark, P. B. (1973). Uncertainty, exchange risk, and the level of international trade. *Economic Inquiry, 11*(3), 302-313.
De Grauwe, P. (1992). The benefits of a common currency. *The economics of monetary integration.* (Ed: P. De Grauwe). New York: Oxford University Press.
Dixit, A. (1989). Entry and exit decisions under uncertainty. *Journal of Political Economy*, *97*(3), 620-638.
Erdal, G., Erdal, H. ve Esengün, K. (2012). The effects of exchange rate volatility on trade: evidence from Turkish agricultural trade. *Applied Economics Letters, 19*(3), 297-303.
Erden, L. ve Sağlam, G. (2009). Türkiye'de döviz kuru oynaklığının sektörel ithalata etkileri: bir ARDL ithalat modeli analizi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27*(2), 19-44.
Gotur, P. (1985). Effects of exchange rate volatility on trade: some further evidence. *International Monetary Fund Staff Papers, 32*(3), 475-512.
Gros, D. (1987). Exchange rate variability and foreign trade in the presence of adjustment costs. *Département des Sciences Economiques, Université Catholique de Louvain Working Paper*, 8704.
Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data*. (2. edition). Cambridge: Cambridge University Press.
Koray, F. ve Lastrapes, W. D. (1989). Real exchange rate volatility and U.S. bilateral trade: a VAR approach. *The Review of Economics and Statistics, 71*(4), 708-712.
Krugman, P. R. (1989). *Exchange-rate instability*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
Levin, A., Lin, C. F. ve Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics, 108*(1), 1-24.
Molaei, I., Molaei, D., Yari, R, ve Maleki, H. (2012). Effect of exchange rate volatility on Turkey-Iran bilateral trade. *Journal of Basic and Applied Scientific Research, 2*(3), 2411-2414.
Lee, J. ve Yi, B. C. (2005). *Industry level real effective exchange rates for Korea*. The Bank of Korea Institute for Monetary and Economic Research.
Sarı, A. (2010). Döviz kuru oynaklığının ithalata etkileri: Türkiye örneği. *Ekonometri ve İstatistik, 11*, 31–44.
Saygılı, H., Yılmaz, G., Filazioğlu, S. ve Toprak, H. (2012). Sektörel reel efektif döviz kurları: Türkiye uygulaması. *TCMB Çalışma Tebliği, 12/13.*
Wei, S. J. (1999). Currency hedging and goods trade. *European Economic Review, 43*(7), 1371-1394.
Viaene, J. M. ve de Vries, C. G. (1992). International trade and exchange rate volatility. *European Economic Review, 36*(6), 1311-1321.

TÜRKİYE'DE 1980 DÖNÜŞÜMÜ SONRASI İSTİKRARSIZ BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Ferhat APAYDIN
Öğr. Gör. Adıyaman Üniversitesi MYO Dış Ticaret Bölümü, fapaydin@adiyaman.edu.tr

Süleyman AÇIKALIN
Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, suleymanacikalin@hitit.edu.tr

ÖZET: Gelişmişlik farkına bakılmaksızın bütün ülkelerin hedefi refah düzeylerini yükseltmek veya en azından korumaktır. Refah ekonomisi olmak için istikrarlı ekonomik büyüme gelişmekte olan ülkeler açısından öne çıkmaktadır. Öte taraftan, büyümenin istikrarlı olması, istihdam yaratması ve adil paylaşımı gibi konular gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye açısından önem arz etmektedir. Çalışmada ekonomi politik bağlamında 1980 sonrası Türkiye'nin büyüme odaklı fotoğrafı çekilmiş ve durum analizi yapılmıştır. Türkiye'nin yeterince hazırlık yapmadan 1980'ler itibariyle kapılarını uluslararası rekabete açması ve 1990'lar boyunca devam eden küresel sistem ile bütünleşme girişimleri sonucunda çarpık gelir dağılımlı, yüksek işsizlik olan ve dış kaynaklara bağımlı bir ekonomik yapının ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Türkiye Ekonomisi, Neoliberal Dönüşüm, Ekonomik Büyüme

POLITICAL ECONOMY OF UNSTABLE GROWTH IN TURKEY AFTER 1980 TRANSFORMATION

ABSTRACT: The goal of all countries regardless of their economic development positions is to improve or at least to preserve their economic welfare levels. Stable economic growth stands out for developing economies to become a welfare economy. On the other hand, stable growth rates, job creation, and equal income distribution are other important topics for developing economies as well as Turkey.A growth oriented photograph of Turkey after 1980, in the context of political economy, has been taken and it is analyzed in this study. It has been determined that as a result of opening Turkish economy into international competition without adequate preparations in 1980 and also integrating Turkey into the global financial system throughout the 1990s, a distorted economic structure with an uneven income distribution, a high unemployment rate, and a high degree of dependency on foreign resources has appeared.

Key Words: Turkish Economy, Neoliberal Transformation, Economic Growth

Giriş

Ekonomik büyüme; düşük gelir düzeyi ile tanımlanan ve eşitsiz gelir dağılımı, işsizlik ve yoksulluk gibi önemli problemleri olan Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) açısından çok önemlidir. Ekonomik büyümenin anlamı en basit olarak, toplumun hayat standardının yükseltilmesi, yani, kişi başı gelirin arttırılmasıdır. Bir ekonomi ne kadar büyürse, halkın talep ettiği mal ve hizmet miktarının karşılanma oranı o ölçüde artacaktır. Ekonomik büyümeyi istenilen düzeye ulaştırmak ve bunu belli bir hızla sürdürmek yani istikrarlı büyüme tüm ülkeler için önemli bir hedeftir. Yüksek büyüme hızları makroekonomik başarının bir göstergesidir. Ancak bunun istikrarlı olması da benzer şekilde önemlidir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alan Türkiye için ekonomik büyümenin istenilen düzeyde tutulması ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi ülke içerisinde refah artışı sağlamak adına bir ön koşuldur.

Kalkınma ve gelişmişlik adına istikrarlı ekonomik büyümenin yanı sıra mali, siyasi, hukuki ve sosyal alanlarda gerekli düzenlemelerin tamamlanması gerekmektedir. Bu konuların bir kısmı günümüz küresel ekonomileri ile sorunsuz bir birliktelik adına yapılması zorunlu bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda, küresel finansal sistem ile uyumlu çalışabilmek için gerekli yasal düzenlemelerin ve orta vadeli yapısal reformların önemli bir kısmı 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'lı yıllarda gerçekleştirilmiştir. Ne yazık ki, artan finansal serbesti ve küresel bağlar sonucunda Türkiye daha dalgalı bir ekonomik büyüme süreci yaşamıştır. Buna benzer sonuçlar gelişmekte olan diğer bazı ülkelerde de yaşanmıştır.

Literatürde istikrarsız büyümenin kaynaklarını inceleyen ampirik araştırmalarda, S. Fischer (1993) cari açıkların, Doğruel (2002) istikrar politikalarının uygulamalarındaki temel problemlerin ve Yeldan (1996) ise kısa vadeli spekülatif sermaye hareketlerinin istikrarsız büyümeye yol açtığına değinmiştir. Eleren ve Karagül (2008) Türkiye'nin 1990'lardan sonra yaşadığı krizlerin temelinde dış açığın olduğuna ve dolayısı ile Türkiye ekonomisinin kırılganlığının nedeninin ülkenin dışa bağımlılığı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Tarı ve Kumcu (2005) Türkiye ekonomisinde büyümenin seyrini, kısa vadeli sermaye hareketleri ve cari açıklar başta olmak üzere; enflasyon, faiz oranları ve kamu açıklarının istikrarsız kıldığını açıklamışlardır. Bu bağlamda kısa vadeli sermaye hareketleri büyümeyi büyük ölçüde oynak halde getirmektedir. Spekülatif yapıdaki kısa vadeli sermaye hareketleri faiz oranları, döviz kurları ülkedeki siyasi ve sosyal ve uluslararası gelişmeler gibi birçok nedene bağlı olarak büyük miktarda dalgalanma göstermektedir. Benzer şekilde fiyatlar genel düzeyindeki dalgalanma ekonomik istikrarın sağlanamamasından önemli bir etkendir. Türkiye açısından 1980 sonrası dönem için yapılan genel değerlendirmelerin çoğunda 1989 yılında alınan 32 Sayılı Karar ile konvertibiliteye geçişle birlikte büyümenin daha istikrarsız bir trend izlediği öne sürülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin 1980 sonrası deneyimine daha çok ekonomi politik perspektiften bakılacaktır. Çalışmanın ana vurgusu 1980 sonrası getirilen düzenlemeler sonucu serbestleşen kısa vadeli sermaye hareketlerinin ekonomik büyümeyi önemli ölçüde istikrarsızlığa sürüklediği yönündedir. Bunların yanında 1980 sonrası uygulanan diğer reformların da istikrarsızlığa etkisi olduğu

düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neoliberal politikalardan bahsedilecektir. Daha sonra 1990 sonrası istikrasızlık olgusuna ve ekonomik krizlere değinilecektir, istikrasızlığın sebepleri üzerinde durulacaktır. Son olarak da 1980'den günümüze genel bir değerlendirme ve çözüm önerileriyle birlikte çalışma sonlandırılacaktır.

1. 1980 Sonrası Uygulanan Neoliberal Politikalar

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri, Kıbrıs Barış Hareketi, Amerikan ambargosu, siyasi istikrasızlık, çarpık şehirleşme, artan terör eylemleri ve had safhaya çıkan dış borç ödeme sıkıntıları sonucunda Türkiye ekonomisi durma noktasına gelmiştir. O dönem şartlarında bu problemlerden kurtulmak adına atılacak adımlarda Uluslararası Para Fonu (IMF) desteği şart olmuştu. IMF ve Dünya Bankası çerçevesinde destek almak doğal olarak piyasaların ve kamunun ekonomideki yerlerinin ve rollerinin yeniden sorgulanmasını gerektirmekte idi. Bu dönemde 24 Ocak İstikrar Kararları ile başlayan bu dönüşüm genel olarak neoliberal yaklaşım olarak adlandırılmıştır.

1980 yılı başında enflasyon oranı %107, işsizlik oranı %15, cari işlemler açığı 3 Milyar Dolar, dış borç tutarı 14 Milyar Dolara yakındır. Ülkenin dış borçları ve ekonomideki olumsuz göstergeler dış borçlanma imkânını oldukça kısıtlamıştır. Bu durumda ekonominin isleyişi için gerekli dövizin sağlanmasına yönelik bazı politikaların uygulamaya konulması zorunlu hale gelmiştir (Şahin, 2002: 168). Bu durumda Türkiye, IMF ile borçlarını ödemek üzere şartları oldukça ağır olan, istikrar sağlanması adına IMF desteğini alarak ağır bir yük altına girmiştir. Türkiye IMF ile 1980-1983 yıllarını kapsayan üç yıl süreli bir stand-by anlaşması imzalamıştır. Bunun üzerine, 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomik yapıyı değiştirecek öğeleri bünyesinde barındıran bir istikrar paketi yürürlüğe girmiştir. (Karluk, 2009: 450).

Bu istikrar paketi, devletin ekonomi üzerindeki etkisini azaltarak serbest pazarı desteklemeye yöneliktir. Aynı zamanda iç pazara yönelik ithal ikameci kalkınma yaklaşımından ihracata dayalı büyüme modeline geçiş yapılmıştır. Bunu desteklemek adına sıkı para ve maliye politikaları ile reel faiz ve gerçekçi döviz kuru anlayışı da benimsenmiştir. Devletin aldığı vergilerin azaltılarak özel sektörün yatırımlarının daha fazla artırılması öngörülmektedir. Türkiye neoliberal politika ile bu istikrar paketi sayesinde tanışmış olmaktadır.

Bu gelişmeler sonucunda var olan ilişkiler ve paylaşım zincirinin etkileneceği ve bu dönüşüm sürecinin kazanan ve kaybedenleri olacağı açıktır. İthal ikameci yaklaşımın terk edilerek ihracat odaklı büyüme stratejisine geçilmesi sürecinde ithalatı ikame eden yerli sanayici kaybederken, ihracata yönelik çalışan sanayicinin kazanması kaçınılmaz bir sonuç olacaktır. Benzer etkiler faiz, vergi ve döviz kuru politika değişiklikleri sonucu olarak da ortaya çıkacaktır. Öte tarafta, yasal düzenlemeler ile bastırılan sendikal hareketin ve maliyeti düşürmeye odaklı ücret politikası anlayışının bir sonucu olarak işgücünün Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'dan daha az bir pay alması yine kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye 1980 yılına kadar ekonomiye doğrudan müdahaleye olanak sağlayan kontrollü dış ticaret ve kambiyo rejimi, kontrollü para ve kredi sistemi, fiyat kontrolleri gibi araçları sıkça kullanmıştır. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarıyla önce fiyat kontrolleri terk edilmiş, daha sonraları ise dış ticaret ve kambiyo rejimi ile para ve kredi sisteminde serbestleşmeye gidilmiştir. Böylece Türkiye planlama deneyimini terk ederek yeni bir iktisat politikası anlayışı içerisine girmiştir (Önder vd., 1993: 186). 1980'lerle başlayan bu neoliberal dönüşüm süreci temelde küreselleşmeyle beraber Türkiye'yi uluslararası finansal sermaye hareketlerine eklemlemektedir.

1980 yılıyla başlayan ve sonrasında bir dizi kararlarla güçlendirilen reformlarla Türkiye ekonomisinin uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulmasına önem verilmiştir. Mali sistemde kurumların ve araçların çeşitlendirilmesi yoluna gidilmiş, gerçekçi faiz uygulamasına özen gösterilmiş; önce kredi faizlerini, 1988 yılında da mevduat faizlerini belirlemede esnek sisteme geçilmiştir. 1980'li yıllarda uygulanan ekonomi politikalarının en temel özellikleri arasında esnek döviz kuru düzenlemesi; ihracat ve ithalat rejimlerinin serbestleştirilmesi; altın, döviz ve hisse senedi piyasalarının açılması; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nın 1987 yılında Açık Piyasa İşlemleri (APİ) yapmaya başlaması; yap-işlet-devret modelinin ekonominin yatırım gereksinimlerini karşılamak için getirilmesi; tasarrufa teşvik uygulaması ve yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi gibi konular yer alır (Şiriner ve Doğru, 2008: 158-166).

24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan kararlar sadece bir istikrar programından ibaret değil, uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası (DB) aracılığıyla pazarladığı, içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi stratejik hedefler etrafında oluşan bir yapısal uyum perspektifi de taşımaktadır. Bu kararlar 1970'li yıllarda IMF'nin dış tıkanma koşulları altında bunalan azgelişmiş ülkelere tavsiye ettiği standart istikrar politikası paketi ile daha çok DB tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının tüm unsurlarını içermektedir (Boratav, 2012: 145-149).

24 Ocak İstikrar Kararları ekonomik istikrarsızlığın yapısal sorunlarına tam anlamı ile çözüm getirememiştir. Kamu kesiminde finansal denge kurulamamış, alınan tüm tedbirlere rağmen devletin küçültülmesi çalışmaları tam olarak başarılı olamamıştır. 1980'li yıllarda dünyada ortaya çıkan değişimler sonucunda oluşan daha rekabetçi bir ekonomik ortamda, kronikleşmiş yapısal sorunlar uyum güçlüklerine yol açmıştır. Sonuç olarak, 24 Ocak İstikrar Kararları ve devamında uygulamaya konan bir dizi yapısal reform programlarının uygulama sonuçları, ilk yıllarda kısmen başarılı sonuçlar vermesine rağmen, ilerleyen yıllarda yerini tekrar istikrarsızlığa bırakmıştır.

İstikrar Kararlarının ilk dönemde olumlu sonuçlar vermesinin arkasında 12 Eylül askeri yönetiminin piyasayı baskı altında tutmak adına grev yasağı ve sendikaların kapatılması gibi antidemokratik uygulamalarının olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür

uygulamalar maliyetlerin ve karların kontrol altında tutulması ve dolayısı ile enflasyonla mücadele ve ihracat performansı adına olumlu etkiler yaratmıştır.

Türkiye'nin açık ekonomik bir yapıya kavuşması hedeflenmiş, buna yönelik adımlar atılmış ve bu büyük oranda başarı ile 24 Ocak Kararlarını takip eden süreçte gerçekleştirilmiştir. Yeldan (2001) Türk ekonomisinin 1980'li yıllarda ilk olarak mal piyasaları aracılığı ile dışa açıldığını ve Türk ekonomisinin 1990'lı yıllarda tamamı ile dışa açık bir kimlik kazandığını belirtmektedir. Bu süreçte döviz kuru dolaylı teşviklerle birleştirilerek sanayinin ihracata yönlendirilmesinde önemli bir araç rolü üstlenmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi 1980'li yıllar genel olarak başarılı geçmiştir. Ancak 1980'li yılların sonunda başarı azalmıştır. 1988 yılındaki ihracattaki önemli artış, 1985 yılındaki ihracatın ithalatı karşılama oranının %70'i yakalaması ve 1989 yılına kadar dış ticaret açığının hemen hemen her yıl azalan bir şekilde seyretmesi 1980 dönüşümünün başarıları arasında sayılabilir. Ancak 1989 yılı ve sonrasında ihracat fazla artmazken ithalattaki aşırı artış ve böylece de 1990 yılındaki 9 Milyar Dolar civarındaki cari açık; bunun yanında, ihracatın ithalatı karşılama oranının 1990 yılında %58'e düşmesi başarının geçici oluşuna dair bir işarettir.

Bu dönemde gerçekleştirilen değişikliklerden bir diğeri de faizler üzerindeki devlet kontrollerinin kaldırılarak reel faiz uygulamasına geçilmesidir. Kısa dönem faizler, uzun dönem faizlerin üzerinde tutularak enflasyonun uzun dönemde etkilenerek düşmesi hedeflenmiştir.

Tablo 1. 1980 Sonrası İthalat ve İhracat Oranları

Yıllar	Toplam İhracat (Milyon Dolar)	Toplam İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2,910	7,909	-4,999	36,8
1983	5,728	9,235	-3,507	62,0
1984	7,134	10,757	-3,623	66,3
1985	7,958	11,343	-3,358	70,2
1986	7,457	11,105	-3,648	67,1
1987	10,190	14,158	-3,968	72,0
1988	11,662	14,335	-2,673	81,4
1989	11,625	15,792	-4,167	73,6
1990	12,959	22,302	-9,343	58,1

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2011.

1989 yılında ekonomide dış finansal serbestlik kararı alınmıştır. Bu tarihte Türk Parasını Koruma Hakkında 32 sayılı karar yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Bu kararla tam konvertibiliteye geçisin ilk adımları atılmıştır. (Keyder, 1998: 130). TL'nin konvertibilitesi ile sermaye hareketlerini serbestleştiren 32 sayılı karar; iç borçlanmanın büyüttüğü kamu açıklarının yarattığı iç borç stokunun yurtiçi mali sisteminin giderek tükettiği fonlarına yurtdışından kaynak aktarma imkânını da yaratması nedeniyle, iç borç sarmalında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Türkiye mali serbestleşmenin uluslararası piyasalar açısından ne anlama geldiğini bu yeni piyasa aracını kullanmasının sonunda Nisan 1994'te pahalı bir şekilde öğrenecektir (Ekzen, 2009: 122).

Serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte gelir dağılımında da değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin bir göstergesi ithalat verileri aracılığı ile anlaşılabilmektedir. İthalatta temel tüketim mallarından lüks mallara doğru artan bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda Türkiye'nin ithal ara mallara ve yatırım mallarına bağımlılığı artmış, Türkiye dış borçlarını artırarak büyümüştür. 1980'li yıllarda meydana gelen ihracattaki artışlar, ithalat bağımlılığına ket vurmamış onunla birlikte gerçekleşmiştir (Yeldan, 2001: 28). Buradan hareketle Türkiye'de uygulanan istikrar politikalarında yaşam stillerinde lüks ithalatın önemli olduğu yüksek gelir sahibi grubun yaşam şeklinin korunmaya çalışıldığı akla gelebilecektir. Liberalizm adına ithalatın her çeşidinin tamamıyla serbest bırakılması istikrar politikaları anlamında çok sık görülen bir örnek değildir.

Gelir dağılımını dolaylı yoldan etkileyen bir diğer değişiklik de 1985 yılında uygulamaya konulan Katma Değer Vergisi (KDV)'dir. Böylelikle kamu harcamalarının kaynağı ve yükü, kazanç üzerinden alınan vergilerden tüketim üzerinden alınan vergilere doğru kaydırılmıştır (İncekara, 1998: 32-34). Devletin harcamalarında artışın olmasının yanı sıra gelirlerindeki artışın sağlanamaması nedeni ile devlet iç ve dış borçlanma yolu ile açığı kapamaya çalışmıştır. Devlet daha fazla borçlanabilmek için faiz hadlerini yükseltmek, gelir ortaklığı senetleri gibi yeni borçlanma olanakları yaratmıştır. Faiz oranlarının sürekli yükselmesi devlet bütçesinde borç anapara ve faiz yükünün sürekli artmasına neden olmuştur. Sonuçta borcu borçla ödemek gibi bir kısır döngü içine girilmiştir (Şahin, 1998: 196).

2. 1990 Sonrası İstikrarsızlık ve Ekonomik Krizler

1990'lı yıllar Türkiye açısından diğer dönemlerde olmadığı kadar istikrarsızlığın yaşandığı yıllardır. 1989 sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ardından ekonomik göstergelerde olumsuzluklar yaşanmaya başlamıştır. İç ve dış birtakım etkenler Türkiye'de belirsizlik yaratmış ve önemli ölçüde sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu olaylar Türkiye'nin büyümesi ve ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır.

1990'lı yıllara genel olarak bakıldığında, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden sonra beklenen sermayenin gelmemesi üzerine büyüme hızının önce düşüş gösterdiği ve sonrasında ise sıkça iniş-çıkışlar yaşadığı görülmüştür. 1990'lı yıllarda iç ve dış konjonktürde yaşanan olumsuz gelişmeler döneme damgasını vurmuştur. İç faktörler olarak politik istikrarsızlık, popülist ve kısa vadeli politikalar, 1994 ekonomik krizi, Marmara depremi, seçim ekonomisi uygulamaları ve sık sık hükümet

değişimleri yer alırken; dış faktörler olarak Körfez Krizi, Asya ve Rusya krizleri Türkiye'nin ekonomik performansını önemli ölçüde etkilemiştir (Ay ve Karaçor, 2006: 71).

1993'te kamu harcamaları çok yüksek düzeylere çıkmıştır. Kamu gelirleri bu yüksek harcamaları karşılayamadığı için ve özel tasarruflar da bu açıkları karşılayamayınca, açıklar dış kaynaklardan karşılanmıştır. 1993'te bu ortamdan yararlanmaya çalışan kişi ve kuruluşlar, çıkar sağlamak için el birliği ile uğraşırken, Kamu Kesimi Finansman Gereğini Gayri Safi Milli Hasıla'nın %16,5'i gibi korkunç bir düzeye fırlatmışlar, bunun sonucunda 26 Ocak 1994'te ekonominin bunalıma girmesine yol açmıştır (Hatiboğlu ve Aysan, 1994: 49).

Ocak 1994'de başlayan krizin en önemli özelliği finans sektörü kaynaklı oluşudur. Bu kriz 5 Nisan 1994 kararları ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu krize çare bulmak amacı ile hükümet iç borçlanma faiz oranlarını yükseltmiş, mevduata devlet güvencesi vermiş ve döviz piyasalarına müdahale ederek aşılmıştır.

Türkiye'de 1990-1999 yılları arasındaki sermaye hareketlerinin seyri Tablo 2 yardımıyla incelenebilir. Tablo 2'de görüldüğü üzere sermaye girişleri 1990 sonrası daha da hızlanmıştır. Ancak 1991, 1994 ve 1998 yıllarını hariç tutmak gerekir. Çünkü bu yıllar sermayenin gelmesini engelleyecek ya da çıkmasına sebep olacak nitelikteki kırılma noktalarıdır. Bu yıllardaki negatif gelişmelere yol açan olaylar sırası ile 1991 Körfez Savaşı, 1994 Türkiye'de yaşanan kriz ve 1998 Asya ve Rusya krizleridir.

Tablo 2. Türkiye'de Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

Yıl	Toplam Sermaye Hareketleri	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
1990	4.037	700	547	-210	3.000
1991	-2.397	783	623	-783	-3.020
1992	3.648	779	2.411	-938	1.396
1993	8.903	622	3.917	1.370	2.994
1994	-4.257	559	1.158	-784	-5.190
1995	4.565	772	237	-79	3.635
1996	5.483	612	570	1.636	2.665
1997	6.969	554	1.634	4.788	-7
1998	-840	573	-6.711	3.985	1.313
1999	4.829	138	3.429	344	918
2000	9.584	112	1.022	4.276	4.174
2001	-14.557	2.855	-4.515	-1.131	-11.766

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr

Türkiye'de 1989 yılındaki 32 sayılı karar sonrası kısa vadeli sermaye girişleri hızlı bir şekilde artmıştır. 1990 yılında 3 Milyar Dolar kısa vadeli sermaye girişi olmuştur. 1991 yılında ise yaklaşık 3 Milyar Dolar kısa vadeli sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bunu da 1991'deki Körfez Savaşı'na yorabiliriz. Kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri yüksek getiri oranı dışında güven ve istikrar da aramaktadır. 1991 yılında Türkiye'nin komşularının savaşması sermaye çıkışlarına yol açmıştır. 1994 yılındaki 5 Milyar Dolarlık sermaye çıkışını da 1994 krizine yormak çok makul olacaktır. Portföy yatırımlarına baktığımızda 1998 yılına kadar muazzam artışlar olmuştur. 1998 yılındaki 6 Milyar Dolar civarındaki çıkış da yine ülkede yaşanan krizin yarattığı olumsuz beklentilerle alakalıdır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlara bakacak olursak, genellikle artış eğilimi gözlenmiş olmasına rağmen 1993 yılında düşüş göstermiş ve bu düşüş 1994 krizinde de devam etmiştir. Yabancı yatırımlarda azalma 1997-1998 kriz yıllarında da tekrarlanmıştır. Burada dikkat çekici olan bir önemli husus da 1999 yılıdır. Çünkü 1999 depremi ülkeyi her alanda zor ve kötü şartlara götürmüştür. Bu etkiyi doğrudan yatırımların seyrinde izlemek de mümkündür.

1996-1998 yılları arasında kısa süreli hükümetler döneminin yaşanması belirsizliği artırırken, orta ve uzun vadeli istikrar programlarının uygulanması da mümkün olmamış, uygulanan önlemler ise bir defalık kaynak bulmaya yönelik kısa vadeli arayışlar şeklinde olmuştur. Türkiye ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiş, ancak hem yurtiçindeki siyasi istikrarsızlık hem de Güneydoğu Asya'da ve daha sonra Rusya Federasyonu'ndaki mali kriz nedeniyle sona ermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda 1999 yılının sonuna doğru ekonomik görünüm son derece karamsar bir yapıya bürünmüş, ekonomik büyüme -%6,1 olmuş, enflasyon (TEFE) %70'e, Hazine'nin yıllık bileşik faizi ortalama %106'ya ulaşmış, bütçe açıkları ise taşınamaz bir noktaya ulaşmıştır (TCMB, 1999).

1999 Nisan ayı genel seçiminde oluşan üçlü koalisyon hükümeti Temmuz-Aralık aylarını kapsayan, daha önceki sürecin devamı olarak IMF ile Yakın İzleme Anlaşması uygulamasını başlatmıştır. 1999 Aralık ayında da 2000-2002 yıllarını kapsayan üç yıllık orta vadeli stand-by anlaşmasını imzalamıştır. Bu çerçevede Ocak 2000'de sıkı para ve döviz kuru politikası ile bankacılık sektöründe yapısal dönüşümleri içeren "Enflasyonu Düşürme Programı" başlatılmıştır. Program 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan krizler nedeniyle kesilmiş ve "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konulmuş ve 2002 yılı başında üç yıllık (2002-2004) yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 384-387). Programın yapısal reformlar ayağını ise bankacılık yasası ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)'nun oluşturulması, SSK yasasının değiştirilmesi ve prim oranlarının yükseltilmesi, tarımsal desteklemenin kaldırılması ve Tahkim Kanunu

oluşturmaktadır. Söz konusu reform taahhütlerinin hepsi yerine getirilmiştir. Programın makroekonomik istikrar ayağı ise aksamıştır.

19 Şubat 2001'de 2000 Krizi'ne oranla daha derin bir kriz baş göstermiştir. Türkiye Kasım krizinden kurtuldu derken, 19 Şubat 2001'de Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında yaşanan tartışma, mali piyasaları ve yatırımcıları bir paniğe sürükleyerek, bir döviz krizi başlatmıştır. Döviz rezervlerindeki erime ve sermaye çıkışları, yüksek faizlerle durdurulamamıştır (Celasun, 2001: 67).

Ekonomi politik anlamda krizlerin en önemli etkisi yaratılan gelirin sınıflar arası bölüşümündeki değişmedir. Krizin beraberinde işsiz ve yoksul sayısı artmakta ve buna paralel olarak gelir dağılımı daha fazla bozulmaktadır.

2001 krizi ile birlikte çalışan her 100 kişiden 12'sinin işini kaybettiği ve mevcut işsizlere yaklaşık 1 Milyon kişinin eklendiği belirtilmiştir. Buna bağlı olarak işsizlik oranının %6'lardan %10'lara yükseldiği, kadın işgücünün %33'ünün işsiz kaldığı, özellikle de eğitim düzeyi yüksek kalifiye işgücünün üçte birinin işsiz kaldığı, en fazla etkilenen kesimlerin ise; bankacılık ve finans, sanayi ve hizmetler olduğu ifade edilmektedir. Böylece ülkede bulunan mevcut istihdam sorununa yenileri eklenerek istihdamsız büyümenin yaşandığı yıllar daha belirgin hal almıştır (Turan, 2005: 7-10).

2008 yılında yaşanan kriz, daha önceki krizlerden daha farklıdır. Bu kriz başlangıcından itibaren küresel olma özelliği taşımaktadır. 2008 krizi, 21. yüzyılda küreselleşen dünyada bağımsız ülkeler arasında ekonomik koordinasyonun önemini ortaya koymasının yanı sıra küresel anlamda yeni oluşumların gerekliliğini de göstermiştir (TEPAV, 2008:1). 2006 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde başlayan bu kriz 2007 ve özellikle 2008 yılında küreselleşmiştir. Türkiye'de ise bu kriz 2008 yılının ikinci yarısından itibaren etkili olmaya başlamıştır.

ABD'de başlayan küresel krizin nedenlerinden birisi olan eşik altı kredilerin Türkiye'de uygulamada olmaması nedeni ile bazı ekonomik faaliyet alanlarında daha az etkilenme yaşanmıştır. Bununla birlikte bazı ekonomik faaliyet alanlarında da krizden etkilenmeleri daha büyük boyutlu yaşanmıştır. Örneğin yurt dışı finansal piyasalarda veya borsalarda meydana gelen düşüşler İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)'na doğrudan yansıyarak sert düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur (Apak ve Aytaç, 2009: 218). 2006 yılında ABD'de ilk olarak patlak veren mortgage krizi sonrasında TCMB, 2006 Mayıs çalkantısı sırasında yaşanan sermaye çıkışının fiyatlama davranışları üzerinde kalıcı etkiler oluşturmasını engellemek amacıyla beklenmeyen ve güçlü bir sıkı para politikası uygulamaya başlamıştır. TCMB'nin bu uygulaması ile enflasyonun tekrar hedeflenen düzeye yaklaşmasını sağlamıştır. 2007 yılında ise Türkiye ekonomisinin, yaşanan uluslararası mali krize göreceli olarak ılımlı bir yurtiçi talep yapısı ile girdiği gözlemlenmiştir. Ancak, 2007 yılının ortasında gelişmiş ülkelerin finans piyasalarında likidite sıkışıklığı olarak ortaya çıkan kriz, 2008 yılında gelişmekte olan ülkelerde de kendini belirgin olarak hissettirmeye başlamıştır.

3. 1980 Sonrası İstikrarsız Büyüme Bağlamında Bir Değerlendirme

Türkiye'nin 1970'li yıllarda yaşadığı ekonomik büyümeye genişletici para, faiz ve döviz politikaları aracılığı eşlik etmişti. Cari açıkların finansmanı için yabancı sermaye girişleri desteklenmekte ve gerektiğinde dış borç alınmakta idi. 1989 sonrasında ulusal makro politikalar ve büyüme süreci doğrudan doğruya sermaye girişleri-büyüme-cari açık ilişkisine bağımlı kalmış ve dolayısıyla ulusal ekonomide büyüme ve birikim süreçleri tamamen dış sermaye hareketlerine ve dünya finans piyasalarına terkedilmiş durumdadır (Yeldan, 2001: 37). 1989 yılındaki sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle beraber borçlanma ciddi finansal baskı yaratmaya başlamış, faiz ödemeleri konsolide bütçe giderlerinin önemli bir kısmını oluşturmaya başlamıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yüksek faiz üzerinden piyasadan borçlanmayı tetiklemiştir

Neoliberal anlayışın temel felsefesi gereği devletin küçülmesi, emek piyasasının esnekleştirilmesi ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi izlenen politikaların ana bileşenleri arasında bulunması, sosyal yaşamın diğer alanlarıyla beraber emek piyasasında da köklü değişikliklere yol açmıştır.

1980 modeli ekonomi politik perspektiften incelendiğinde bu modelin bölüşüm ilişkileri bakımından belirleyici özelliği genel olarak emekçi sınıf ile burjuvazi arasındaki temel çelişkiyi emek aleyhine düzenlemeye kalkışması dikkat çekicidir.

Ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişkinin zayıflaması, tarımın toplam istihdamdaki payının azalması, mülksüzleşme sürecinin hızlanması ve kayıt dışı çalışanlarının oranındaki artışlar, sendikal hareketin güç kaybı 1990 sonrası dönemde emek piyasasında görülen temel değişimler arasında öne çıkanlardır (Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 160-161).

1989 sonrası dönemde yani 32 sayılı karar sonrası, ekonominin makro düzeydeki performansı, net sermaye giriş ve çıkışlarına daha duyarlı hale gelmiştir. Ülke ekonomisi dolarizasyon sürecine girmiş ve esnek kur politikası izlenmeye başlanmıştır. Türkiye'nin mali, kurumsal ve altyapı koşulları Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) için cazip bir ortam oluşturmadığından dolayı dış finansman daha çok kısa vadeli sermaye girişleri ile sağlanmaya başlanmıştır. (Akyol Eser, 2012, 28).

DYY yapıldıkları ülkeye sermaye malları, yeni teknoloji, uluslararası dağıtım kanallarına erişim ve her türlü bilgi getirebilmektedir. Ülkeye gelen DYY makroekonomik değişkenlerle sürekli etkileşim halindedir. Bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesi geliştirilebilecek uzun dönemli politikalar açısından önemlidir. Ampirik çalışmalarla sorgulanan en önemli konulardan bir tanesi DYY ile büyüme arasındaki ilişkidir. (Açıkalın, 2009: 2). Ekonomik büyümeyi daha uzun vadeli ve kalıcı bir şekilde etkileyen DYY, kısa vadeli sermayeye kıyasla tercih edilen bir yatırımdır. Onun için DYY'nin ülkeye girmesini sağlayacak tedbirlerin alınması ve aynı zamanda kısa vadeli sermaye hareketlerine karşı daha korumacı bir yapının oluşturulması Türkiye'de ekonomik büyüme açısından büyük öneme sahiptir.

Türkiye'de 24 Ocak 1980'lerden beri uygulanan neoliberal politikalar 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Türkiye'nin küresel sermaye piyasalarına giderek borçlanması ödemeler dengesini olumsuz etkilemiştir. Özellikle 2002 yılı itibariyle Türkiye'de özelleştirmeler artmıştır. 2001 sonrası Türkiye'de büyüme ile istihdam arasındaki bağ kopmuştur. Bu dönemde ekonominin 'azalan büyüme artan işsizlik' özelliğine geçiş sergilediği görülmektedir (BSB, 2009: 99).

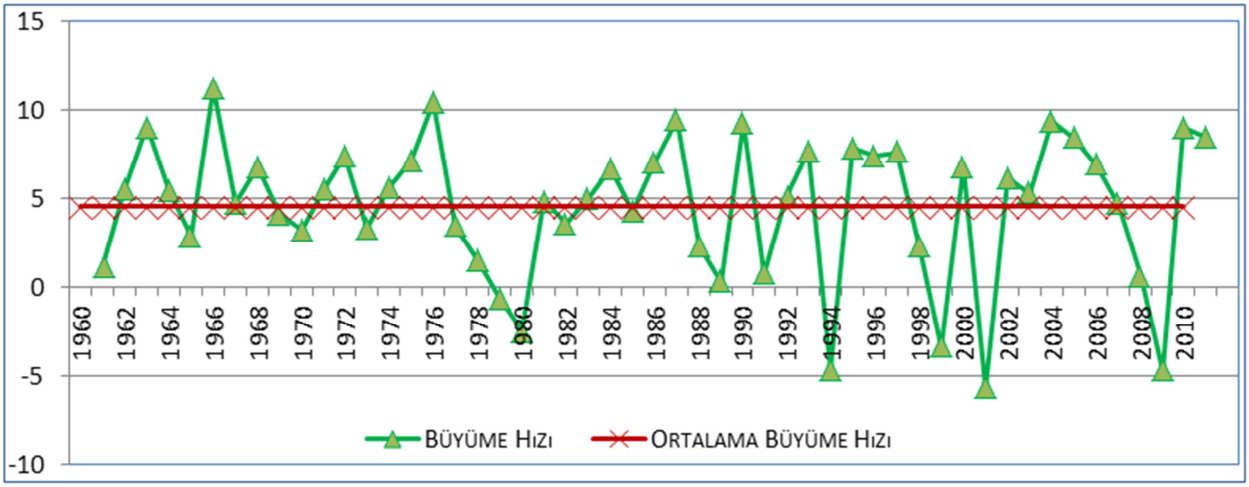
Uluslararası sermaye hareketlerine 1989 yılından beri sağlanan denetimsiz serbestleştirme deneyiminin Türkiye ekonomisinde yaşanan istikrarsızlık sürecinin ana eksenini oluşturduğu görülmektedir. Böyle bir durumda finansal kesimin spekülatif dalgalanmaları, giderek reel üretici sektörlerde belirsizliğe, uzun vadeli karar alma sürecinde sıkıntılara ve dolayıyla ekonomik istikrarsızlığa yol açmaktadır. Türkiye gibi ulusal piyasalarında yeterince derinleşme ve olgunluk sağlamadan uluslararası spekülatif sermayenin çıkar alanına çekilmiş bütün az gelişmiş ülkelerde finansal krizlerin ne zaman ve hangi boyutta ortaya çıkacağı rastlantısal bir durumdur. 1990'lar boyunca devam eden dışa bağımlı, yapay büyüme stratejisinin ve çarpık toplumsal bölüşüm ve birikim mekanizmalarının sonucu olarak 2001 yılında Türkiye yeni bir kriz sürecine girmiştir (Yeldan, 2012: 159).

Türkiye'de 1980 sonrası ekonomik büyümedeki istikrarsızlığı daha iyi görebilmek için 1960-1980 dönemi ile 1980 sonrası dönemin mukayeseli olarak ele alınması uygun olacaktır. 1960 ile 1989 arası dönemin büyüme hızının gelişimine bakacak olursak; 1979 yılında %-0,62 ve 1980 yılında %-2,45 oranında olmak üzere büyüme hızı negatif değer almıştır. Bunların dışında büyüme hızının genellikle pozitif değerlerde ve az da olsa belli bir istikrarda ilerlediği söylenebilir.

Şekil 1'de de görüldüğü gibi 1989 öncesi dönemde büyüme, 1989 sonrası döneme göre daha istikrarlıdır. Aynı zamanda genel olarak 1980 öncesine baktığımızda büyüme oranı genelde 1960-2010 ortalamasının üzerinde seyrederken; 1980 sonrasına baktığımızda çok sert düşüşler, negatif büyüme oranları ve dolayısı ile daha istikrarsız bir büyüme performansı çok sık rastlanır hale gelmiştir. 1980 sonrasında büyüme hızında ortalama büyüme trend çizgisinden aşağıya doğru sapmalar daha derin ve sık görülen bir hal almıştır. Bunda 1980 sonrası uygulanan reformların etkisi çok büyüktür. Özellikle 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte istikrarsızlık süreci daha belirgin hale gelmiştir.

1989 yılı büyüme hızı %0 civarında iken 1990 yılında ciddi bir şekilde artarak %9 düzeyine yükselmiştir. Ancak, 1991'de büyüme hızı ciddi bir düşüşle %0,7 düzeyine gerilemiştir. 1994 yılına geldiğimizde büyüme hızı %-4,67 gibi çok sert bir düşüşle 1989 sonrası ilk negatif değeri kaydetmiştir. 1995-1997 yıllarında iyi bir artış ve bu üç yılda bir istikrar yaşandığı görülmektedir. Ancak hemen 1997-1998 krizinin de etkisiyle 1998 yılında düşüş başlamış ve 1999 yılında yine %-3,37 gibi bir oranla 1989 sonrasında ikinci küçülme kaydedilmiştir. 2000 yılında tam bir toparlanmadan bahsedecekken 2001 krizi ortaya çıkmış ve 2001 yılında %-5,7'lik sert bir küçülme daha yaşanmıştır. Böylece 1989 sonrası 12 yıllık zaman diliminde dönemin üçüncü daralması da gerçekleşmiştir. Bu dalgalı performansı takiben 2002-2007 yılları arası büyümede istikrarlı yıllar yaşanmıştır. Ancak bu da çok sürmeden 2008 küresel krizi ortaya çıkmış ve %-4,74 oranında yine sert bir düşüş yaşanmıştır. Böylece 1989 sonrasında dört büyük kriz yaşanmıştır. Böylece 1980 neoliberal dönüşümünün ve özellikle 1989 finansal serbestleşme kararlarının Türkiye'yi istikrarsız bir büyüme sürecine soktuğunu söyleyebiliriz.

Şekil 1. 1960-2011 Büyüme Oranının Seyri

Kaynak: İnal, 2013: 282-283 verileri yardımıyla oluşturulmuştur.

Ulusal piyasalarında yeterince olgunlaşma sağlanmadan uluslararası sermayeye kapılarını açmak ve bir dolu yapısal uyum süreçleriyle serbest piyasa ekonomisine eklemlenmeye çalışmanın bedeli Türkiye için ağır olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllar hem politik hem ekonomik istikrarsızlığın zirvede olduğu yıllardır. Bu yıllarda sürekli iktidar değişimlerinin yanında sürekli yapısal uyum paketleriyle serbest piyasa sistemlerine entegre olmaya çalışan ülkemiz çok sancılı yıllar yaşamıştır. 1980'ler itibariyle ciddi bir dönüşüme girerek, Türkiye'de 1990'lar boyunca devam eden dışa bağımlı, yapay ve istikrarsız büyüme stratejisinin, çarpık bölüşüm ve birikim mekanizmalarının yaşandığı görülmektedir.

1998-2002 arasında hem istihdam düzeyi hem de çalışanların faal nüfus içerisindeki payı düşmüş ve bu iki gösterge 2007 yılına kadar bozulmayı sürdürmüştür. Nüfusun artmasına rağmen 2007 yılında çalışan insanların sayısı 1998'e göre 690 bin kişi

azalmış; faal nüfus içindeki pay da %49'dan %43'e düşmüştür. İstihdamın aşınmasında en ağır yük tarım sektörüne yıkılmıştır. 1998-2007 yılları arasında tarımsal istihdamdan kopan emekçilerin sayısı 3,4 Milyon, 2002-2007 yılları arasında ise 1,9 milyondur. Dar anlamda işsizliği ifade eden işsizlik oranı 2002'de %6,9 iken 2007'de bu oran %9,9'a çıkmıştır. Geniş anlamdaki işsizlik yani iş aramayı bırakan ancak iş bulursa çalışabilecek düzeyde olanların durumunu ifade eden işsizlik oranı ise 1998'de %8,5 iken 2007'de %16,3 olarak daha kötü bir durumda gerçekleşmiştir. 2007 yılında 4,1 Milyon insan çalışmak istemekte ve iş bulamamaktadır İşsizlikteki bu ciddi artış 2000'li yıllarda istihdamsız bir büyümenin göstergesidir. Zaten toplam istihdamın 2002'de 98,1'den 2007 yılında 97,3'e düşmesi dikkat çekicidir. (Boratav, 2011: 84-85).

Türkiye'nin 1980 sonrası süreçten 2008 küresel krizini de içeren 2009 yılına kadar olan belli başlı göstergeleri Tablo 3'te verilmiştir. Daha önceki bölümlerde Türkiye'nin 1990'lı yıllarda istikrarsız büyüme trendine girdiği, 2000'li yıllardan sonra ise istihdamsız bir büyümenin arttığı ifade edilmişti. Tablo 3'ten anlaşılacağı üzere istihdam sorununun derinleştiği görülmektedir. Tabloda özellikle dikkat edilmesi gereken husus işsizlik, cari açık ve dış borçların sürekli artmasıdır. 2000'li yıllarda ekonomik büyüme anlamında istikrarı yakalamış gibi gözüken Türkiye'nin genel olarak sorunlarının çözülmediği artan işsizlik ve cari açık rakamları aracılığı ile açık bir şekilde görülmektedir.

1980'den sonrası Türkiye dışa açılma sürecinde başarılı gözükse de bazı makroekonomik göstergeler açısından sancılı süreçten geçmektedir. İstikrar amacıyla yola çıkan politikalar amacına ulaşamamıştır. Toplum için proje içermeyen, tamamen serbest piyasa odaklı bu politikalar, hem ekonomik hem politik hem de toplumsal büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuşlardır. 1980 neoliberal politikaları tamamen devleti küçültme amacına yönelik hazırlanmış ve kamunun üretimdeki payını azaltmıştır. Ancak yükselttiği kamu borcundan dolayı ekonomide kamunun gerekliliğini de ortaya koymuştur. Neticede Türkiye ekonomisinde 1980'den sonra finansal serbestleşmeyle birlikte rant ekonomisinin yükselttiğini görmekteyiz (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 16-17).

Tablo 3. Bazı Temel Ekonomik Göstergeler (1980-2011)

Yıllar	Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)
1980	-2,45	107,6	8,3	2.910	7.909	-4.999	-3.408
1985	4,24	43,2	7,3	7.958	11.343	-3.385	-1.013
1990	9,27	53,1	8,2	12.959	22.302	-9.343	-2.625
1994	-4,67	120,7	8,1	18.106	23.270	-5.164	2.631
1995	7,88	86,0	6,9	21.637	35.709	-14.072	-2.339
2000	6,77	51,4	6,5	27.775	54.503	-26.728	-9.920
2001	-5,7	61,6	8,4	31.334	41.399	-10.065	3.760
2002	6,16	50,1	10,3	36.059	51.554	-15.495	-626
2003	5,27	25,6	10,5	47.253	69.340	-22.087	-7.515
2004	9,36	11,1	10,3	63.167	97.540	-34.373	-14.431
2005	8,4	8,2	10,3	73.476	116.774	-43.298	-22.088
2006	6,89	9,8	9,9	85.535	139.576	-54.041	-32.051
2007	4,67	6,3	9,9	107.272	170.063	-62.791	-38.219
2008	0,66	12,7	11,0	132.028	201.964	-69.936	-41.812
2009	-4,74	5,9	14,0	102.165	140.776	-38.797	-13.854
2010	9,06	8,6	11,9	113.883	185.544	-71.661	-46.643
2011	8,49	6,5	9,8	134.907	240.842	-105.935	-77.141

Kaynak: Karabıyık ve Uçar, 2010; TÜİK, 2011; İnal, 2013.

Türkiye'nin 1989 sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden sonraki dış borç gelişimini Tablo 4 yardımıyla kamu ve özel sektör ayrımı şeklinde değerlendirelim. Görüldüğü üzere toplam dış borç stoku sürekli olarak artmaktadır. Kamu borç stokunun azaldığı yıllar olsa da genel eğilim artış yönündedir. Ancak şuna dikkat etmek gerekir ki kamu borç stokunun azaldığı yıllarda genelde özel sektör borcu artmıştır. Bu da gösteriyor ki toplam dış borç stoku sürekli artmıştır. Son yıllarda kamuda dalgalanmalar varken özel sektör borcu ciddi anlamda artış göstermiştir. 1989 sermaye hareketlerinin serbestisinden sonra yükselen faiz oranları borçların sürdürülebilirliğini engellemiş ve ülke çok yüksek oranlarda faiz üzerinden borçlanmıştır. 2013 yılının ilk çeyreğinde kamu borcunda küçük bir azalma yaşanırken özel sektör borcunun 240 Milyar Dolar olması içler acısı bir durumu göstermektedir.

Tablo 4. Türkiye Brüt Borç Stoku (1989-2013) (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam Dış Borç	Kamu (TCMB dâhil)	Özel
1989	43.911	37.272	6.638
1990	52.381	41.611	10.770
1995	75.948	54.174	21.774
2000	118.602	64.171	54.431
2001	113.592	71.479	42.112
2002	129.597	86.536	43.061
2003	144.092	95.217	48.876
2004	161.012	97.078	63.934
2005	170.508	85.836	84.672
2006	208.363	87.265	121.099
2007	250.361	89.326	161.035
2008	281.111	92.372	188.739
2009	269.105	96.644	172.461
2010	291.969	100.645	191.324
2011	304.361	103.614	200.747
2012	337.492	110.378	227.114
2013Ç1	349.895	109.961	239.934

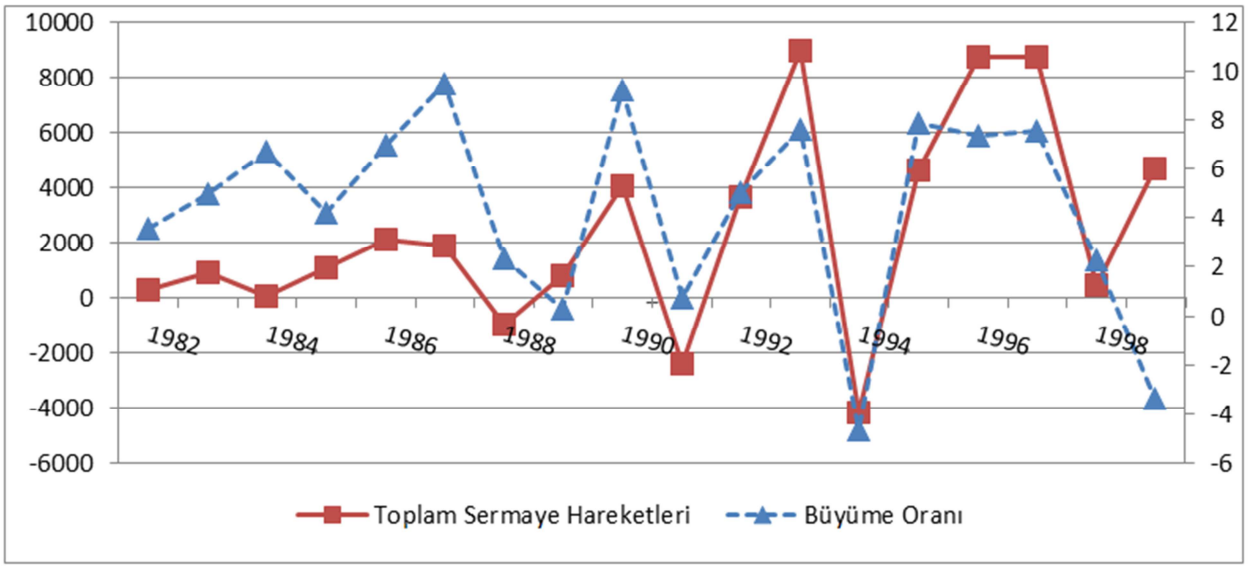
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2012.

1989 yılında 32 sayılı kararla birlikte ve sonraki yıllarda izlenen aşırı değerli döviz kuru ve yüksek faiz politikası ile ülkeye önemli miktarda kısa vadeli spekülatif sermaye girişi olmuştur. Döviz kurunu uzun süreli aşırı değerli tutmak bir yandan ülkenin uluslararası rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemekte diğer yandan da tüketime dayalı bir büyüme hızı yükselişini kamçılayan ithalat artışını özendirmekte ve böylece ihracatı caydırdığından dolayı cari açıklara yol açmaktadır. 1989 yılı itibariyle Türkiye ekonomisi kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açılmıştır. Böylece ulusal piyasalarda döviz ve faiz birbirine bağlanarak TCMB'nin kontrolünden çıkmıştır. Bu yapı altında finansal dengelerin sağlanmasının koşulu, yurtiçi faiz getirisinin dövize bağlı spekülatif getiriden yüksek olması, yani reel faiz oranının aşırı yüksek tutulmasıdır. Böylece uyarılan kısa vadeli spekülatif sermaye, bir yandan kamu açıklarını dış tasarruf biçimiyle finanse ederken, bir yandan da ulusal ekonominin ithalat ve tüketim hacmini genişletmektedir. Küreselleşme ile birlikte artan finansal liberalizasyon sermaye hareketlerini serbestleştirmekte ve özellikle yükselen piyasa ekonomilerinde genişletici kredi mekanizmaları ile kısa dönemde ekonomik büyüme toplam talep üzerinde etkili olabilmektedir (Yılmaz ve Doğru, 2008: 221-222).

Türkiye uzun yıllardan beri ekonomik büyüme konusunda kalıcı bir istikrar sağlayamamıştır. Bunun temel nedenleri; Türkiye'nin verimsiz sanayileşme tercihi, istihdam edilen sermaye ve emek faktörünün verimsizliği, teknolojik atılım yapmasını sağlayacak Ar-Ge harcamalarının ve eğitime yapılan yatırımların düşüklüğü, çarpan etkisini artıracak üretken yapıların yetersizliği ve girdilerin bilgi stoklarına yeterli katkı sağlayamamasıdır. Bunun dışında Türkiye'ye giren DYY'nin çok düşük seviyede kalması ve bunun yerine daha çok spekülatif sermaye giriş-çıkışlarının yaşanması Türkiye'nin dinamik bir büyüme sürecine girmesini engellemiştir. DYY beraberinde teknoloji, bilgi ve kalifiye eleman getirmekte, giriş yaptığı ülkede uzun dönem kalarak ülkelerin daha hızlı ve istikrarlı şekilde büyümesine ve kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Bu yüzden GOÜ arasında yer alan Türkiye'nin özellikle DYY kanalı ile sermaye girişimi kolaylaştıracak adımlar atması ve tercihlerini bu yönde yapması gerekir (Örnek, 2008: 205-206).

Türkiye ekonomisinde büyüme hızının 1980 sonrasında oynak bir seyir izlediği aşikârdır. Bu oynaklığın sebepleri Doğru (2004)'te sermaye birikiminin kısa vadeli spekülatif hareketlere bağımlılığı, fiyat istikrarsızlığı ve sermaye maliyetinin yüksekliği, mali disiplin altında kamunun yatırımcı kimliğini terk etmesi ve kamu açıklarındaki azalmaya karşın, borç ve faiz ödemelerinin payının yüksekliği, beşeri sermaye, Ar-Ge ve teknolojiye yetersiz yatırım, işsizlik ve işgücüne katılımdaki yetersizlik olarak listelenmiştir. Bunlara ek olarak DYY'lerin yeterince özendirilememesi, politik istikrarın sağlanamaması, eşgüdümsüz ve popülist ekonomi politikalarının uygulanması, ülkenin kendi iç dinamikleri ve gereksinimlerinden çok dış yapısal uyum politikalarına önem verilmesi, cari açıkları azaltıcı önlemlerin alınmaması, işsizlik sorununun çözülemeyişi gibi nedenler de listeye eklenebilir. Kuşkusuz büyümenin istikrar kazanamamasında bunlardan en önemlisi kısa vadeli spekülatif sermaye hareketleridir.

Şekil 2. Türkiye'de Sermaye Hareketleri (Milyon $) ve Büyüme (%) (1982-1999)

Kaynak: Kazgan, 2009a: 168 ve Tablo 3 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2'de toplam sermaye hareketlerinin 1989 yılına kadar daha istikrarlı bir seyir izlediğini ve bunun 1989 sonrası bozulduğunu göstermektedir. Benzer şekilde 1989 öncesi dönemde büyüme hızındaki dalgalanmanın şiddeti daha zayıf iken bu 1989 sonrasında artış göstermektedir. Son olarak toplam sermaye hareketleri ile büyüme hızı değişimi arasındaki korelasyon 1989 sonrasında artış göstermiştir. 1989 sonrasında ülkeye sürekli kısa vadeli spekülatif sermaye girmiş ancak uzun süre kalmadan çıkış yapmıştır. Bunda ülkedeki politik istikrarsızlığın, güvensizliğin ve belirsizliğin etkisi çok büyüktür. Bunların yanında 1991 Körfez Savaşı, 1994 krizi, 1997-1998 Asya ve Rusya krizlerinin de etkisi vardır. Yine ülkedeki faiz oranlarının yüksekliği de bunların arasında sayılabilir.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle, artan dış kaynakların kamu borçlarına dönüşmesine yol açan yeni mekanizmaları geliştirmiştir. Bütçe açıklarının yüksek faizli iç borçlanmayla finanse edilmesinin kolay hale gelmesi, kamu dengelerinde bozulmalara yol açmıştır. Kısa vadeli sermaye girişlerindeki artış kamu açıklarını desteklemiştir. Başka bir deyişle, dış tasarruflar, kamu tasarruflarını kovalamış ve onların yerine geçmiştir. Türkiye'ye giriş yapan kısa vadeli sermaye hareketlerinin büyük bir kısmının borç yaratan türlerden oluşu, dış borçları oluşturan yabancı para birimleri arasındaki kur farkından dolayı dış borç stokunun artması durumu ortaya çıkmıştır. Ülkeye giren yabancı sermaye, talep genişlemesine yok açan bir süreci başlatır. Bu talep genişlemesi, yani kısa dönemli büyüme ise özellikle ithalat kanalıyla cari açığın artmasına sebep olur. Ülkedeki yüksek faiz hadleri kısa vadeli yabancı sermayeyi ülkeye çekmekte ancak ülkedeki belirsizlik ve istikrarsızlıklar yabancı sermayenin çıkmasına neden olmaktadır. Kamu borçlanma kâğıtlarında faiz hadlerinin yüksekliği faiz arbitrajı yoluyla kâr elde etmek isteyen dış yatırımcıları çektiği gibi, ülke içindeki ticari bankalar, şirketler de dışarıdan kısa vadeli borçlanıp içeride bu kâğıtlara yatırım yapmışlardır. Ülkeye giren fonlar TL'ye çevrilip yüksek getirili kâğıtlara yatırılıyor, vade sonunda bu yüksek getiriyle birlikte TL'nin değeri düşmeden önce tekrar dövize çevrilip bir de kur kazancı elde edip yüksek kârlarla sermaye çıkışı yaşanmaktaydı. Ülkede özellikle 1990'lı yıllar bu şekilde bir süreçten geçmiştir.

Türkiye'de 1989 yılı sonrası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte kısa vadeli sermaye girişlerine bağlı olarak büyüme çok kırılgan hale gelmiştir. Başka bir deyişle, bu kısa vadeli spekülatif sermaye hareketleri büyümeyi ciddi anlamda etkileyen bir etken olmuştur. Özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlı büyümenin kalıcı olmadığı ve kırılganlığın yüksek olduğu 1990'lı yılların istikrarsız büyümesi istihdamı da olumsuz etkilemiştir. İşsizliğin azaltılabilmesi için dinamik, istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümenin olması önemli bir koşuldur. İstihdam yaratmayan büyüme olgusu özellikle 2000'li yıllarda artan oranda devam etmiştir. Çünkü 2001 krizi sonrası Türkiye'de 2008 küresel krizine kadar küçük dalgalanmalar olsa da sürdürülebilir bir büyümeden bahsetmek mümkün iken işsizlik sorununda herhangi bir çözüm görülmemektedir.

Türkiye 1990'lı yıllar boyunca istikrarsız ve daha çok sıcak para girişlerine dayalı yapay büyüme trendine girmiştir. 2000'li yıllarda daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi bu istikrarsızlığa istihdam sorunu eklenmiş ve istihdam yaratmayan bir büyümeden söz edilmeye başlanmıştır. 2002-2008 yılları arasında her ne kadar büyümede istikrar gözükse de bu geçici olmuş ve de işsizlik sorunu büyümüştür. Aynı zamanda artan dış borçlar ve cari açık gidişatın çok da iyi olmadığını açıkça göstermektedir.

4. Sonuç

Türkiye yıllardır hem ekonomik hem de politik istikrarı yakalayamayan bir ülke olarak sancılı dönemlerden geçmiş ve 2000'li yıllara gelmiştir. Hem ekonomik hem de politik krizler ülkeyi belli aralıklarla ama sürekli olarak meşgul etmişti ama hiçbir dönem 1990'lı yıllar kadar istikrarsız ve sancılı geçmemiştir. İstikrarsızlığın 1980 neoliberal dönüşümü sonrası özellikle de 1990'lı yıllarda arttığı gözlemlenmiştir. Genellikle ekonomik istikrarsızlığın oluşmasında politik istikrarsızlığın etkisi çok büyüktür. Sürekli koalisyon hükümetleriyle ve çok sık aralıklarla hükümet değişikliğine giden Türkiye maalesef siyasi anlamda

bir istikrar yakalayamamıştır. Bunun yanında küreselleşme, neoliberal dönüşüm ve sonrasında uygulanan reformların da bu sürece etkisi büyüktür.

1989 yılında ekonomide dış finansal serbestlik kararı alınmıştır. Türkiye ekonomisinde genel olarak reel piyasalardan finansal piyasalara kadar geniş bir alanda oligopolistik bir yapı hâkim olduğu için rekabet zayıf kalmıştır. Dış ticaretin liberalleştirilmesi sayesinde iç piyasalara biraz çeki düzen verilebileceği ve ilerleyen dönemlerde de bu değişikliğin ihracat üzerinde de pozitif etki göstereceği düşünülmüştür. Bunun için Türkiye'de öncelikle finansal serbestlik sağlanmalı ve TL konvertibl hale getirilmeliydi. Ancak sonraki ekonomik gelişmeler işlerin pek de umulduğu şekilde gerçekleşmediğini göstermiştir.

1989 yılında Türk Parasını Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Bu kararla tam konvertibiliteye geçişin ilk adımları atılmıştır. Dış ticaret açığı, 1989 yılı ve sonrasında hızla artmıştır. Bunun en önemli nedeni bu yasayla sıcak paranın ülkeye girişinin önünün açılması ve bu gelişmenin de ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açmasıdır. Ayrıca önemli bir etken de 8-9 Ağustos, 1989 yılında alınan ithalatı kolaylaştıran, gümrük vergilerini azaltan kararlar olmuştur. İthalatta, kotalar büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş, ancak birçok durumda indirilen tarifeleri telafi eden ve keyfi olarak azaltıp, artıran fon uygulamaları yaygınlaşmıştır.

Türkiye uzun yıllardan beri ekonomik büyüme konusunda da kalıcı bir istikrar sağlayamamıştır. Türkiye ekonomisinde büyüme hızının özellikle 1980 sonrasında oynak bir seyir izlediği açıkça görülmektedir. Özellikle Türkiye'ye giren DYY'nin çok düşük seviyede kalması ve bunun yerine daha çok kısa vadeli spekülatif sermaye hareketlerinin yaşanması Türkiye'nin dinamik bir büyüme sürecine girmesini engellemiştir. Sıfırdan başlanarak yapılacak yeni DYY beraberinde teknoloji, bilgi ve kalifiye eleman getirmekte, giriş yaptığı ülkede uzun dönem kalarak ülkelerin daha hızlı ve istikrarlı şekilde büyümesine ve kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Bu yüzden GOÜ arasında yer alan Türkiye'nin özellikle DYY kanalı ile sermaye girişimi kolaylaştıracak adımlar atması ve tercihlerini bu yönde yapması gerekir. DYY düşük, kısa vadeli sermaye girişleri fazla olan Türkiye'nin spekülatif ataklara çok fazla maruz kaldığından kırılganlık düzeyi artmıştır. Ülkede kısa vadeli sermayenin kontrol altına alınması gerekmektedir. Türkiye'nin yurtiçi tasarruflarını ve ülkeye gelen DYY'yi artıracak adımlar atarak toplam yatırımlarını arttırarak istikrarlı büyüme hedefine yönelmesi doğru olacaktır.

Türkiye'nin git gide yükselen reel faiz oranlarıyla boğuşmak zorunda olduğu gibi, bir de 1989 sonrasında sermaye hareketlerinden kaynaklanan olağanüstü zikzaklı bir büyüme sürecine girdiği gözlemlenmiştir. Sermaye hareketleri sürekli dalgalanırken büyüme oranı da aynı şekilde dalgalanmıştır. Büyüme hızındaki bu istikrarsızlıklar küreselleşme olgusuyla, 1980 neoliberal dönüşümü ve sonrasında uygulanan reformlarla yakından ilgilidir. Ekonomik istikrarın kalıcı ve sürdürülebilir bir şekilde sağlanabilmesi için; toplumda oluşan güven probleminin aşılarak, yeni ve çağdaş yapıların oluşturulması, enflasyon, işsizlik ve cari açıkla etkin bir şekilde mücadele edilmeli, sürdürülebilir bir büyüme ortamının temin edilmesi ve gelir dağılımı adaletsizliğini en aza indirecek reformların yapılması gereklidir.

Netice olarak ekonominin tüm kesimlerinde reel üretim artışına katkı ve bunun toplumun her katmanınca paylaşılması ana hedef olmalı; bu hem büyümeyi hem ihracat artışını, hem de tasarruf ve yatırım artışını sağlayacak nitelikte olmalıdır. Ekonomik büyümeyi, halkın refahını geri plana itip, salt parasal çerçevede ihracatı artırmaya dönük politikalarla sağlamaya çalışmak uzun vadede ülkeyi çıkmaza sürüklemiştir. Türkiye'de 1980'den başlanarak günümüze gerek ekonomi gerekse sosyal çoğu reformların belirlenmesinde Türk akademik ve sosyal birikiminden çok dış odaklı politikalar uygulamaya konulmuştur. Türkiye yeni dünya düzeninde kendi bilgi birikiminde ve iç dinamiklerinde ekonomik büyümesini hızlı, sürdürülebilir ve her alanda istikrarlı bir şekilde, içerde ve dışarda demokratik ve barışçıl adımlar atarak, küreselleşmeni fırsatlarından yararlanabilen bir süreci yakaladığı takdirde gelişmiş ülke kategorisinde yer alabilir.

KAYNAKÇA

AÇIKALIN, Süleyman, (2009), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi", Hitit Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 2, S. 1, ss. 1-15.
AKYOL ESER, Kezban, (2012), "Finansal Serbestleşme Sürecinde Artan Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri: Türkiye Ekonomisine Etkileri, Riskler ve Politika Araçları", T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi.
AY, Ahmet ve KARAÇOR, Zeynep, (2006), "2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 16, ss. 67-86.
BORATAV, Korkut, (2011), Bir Krizin Kısa Hikayesi, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
BORATAV, Korkut, (2012), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, Ankara: İmge Kitabevi.
BSB (Bağımsız Sosyal Bilimciler), (2009), Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009, İstanbul: Yordam Kitabevi.
CELASUN, Merih, (2001), "2001 Krizi Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme", ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, 11-14 Eylül 2002, Ankara/Türkiye.
DOĞRUEL, A. Suut, (2002), "İstikrar Politikaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'nin Son Yirmi Yıllık Serüveni Üzerine Düşünceler", 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 21-23 Kasım 2001, Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum Bildiriler Kitabı, Ankara: İmaj Yayıncılık.
EĞİLMEZ, Mahfi ve KUMCU, Ercan, (2004), Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**,** İstanbul: Remzi Kitabevi.
EKZEN, Nazif, (2009), Türkiye Kısa İktisat Tarihi: 1946'dan 2008'e**,** Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
ELEREN, Ali ve KARAGÜL, Mehmet, (2008), "1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi", Yönetim ve Ekonomi, C. 15, S. 1, ss. 1-14.
FISCHER, Stanley, (1993), "The Role of Macroeconomic Factors in Growth", Journal of Monetary Economics, Vol. 32, Num. 3, pp. 485-512.
HATİBOĞLU, Zayyat ve AYSAN Mustafa A., (1994), Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı, İstanbul: Beta Yayıncılık.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, (2013), İstatistikler,
http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=EilDPQez15w=H7deC+LxBI8=&mid=120 &cid=12&nm=634 (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2013).
İNAL, Vedit, (2013), Büyüme Teorisinin Gelişimi ve Türkiye'nin Büyüme Sorunları, Ankara: Efil Yayınevi.
İNCEKARA, Ahmet, (1998), "Türk İktisat Politikalarının Analizi", Yeni Türkiye, Eylül-. Aralık, C. 5, ss. 37-64.
KARABIYIK, İlyas ve UÇAR, Metin, (2010), "Türkiye'de 1980 SonrasıUygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi", Akademik İncelemeler Dergisi, C. 5, S. 2, ss. 37-58.
KARLUK, Rıdvan, (2009), Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, İstanbul: Beta Yayınları.
KAZGAN, Gülten, (2009a), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
KAZGAN, Gülten, (2009b), Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
KEYDER, Nur, (1998), Para-Teori-Politika-Uygulama, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
MÜTEVELLİOĞLU, Nergis ve Sayım IŞIK, (2009), "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm", Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm, Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 159-204.
ÖNDER, İzzettin, TÜREL Oktar, EKİNCİ Nazım ve SOMEL Cem. 1993, Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, İstanbul: Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
ÖRNEK, İbrahim, (2008), "Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 63, S. 2, ss. 200-217.
ÖZTÜRK, Salih ve ÖZYAKIŞIR, Deniz, (2005), "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", Mevzuat Dergisi, Y. 8, S. 94, ss. 1-19.
ŞAHİN, Hüseyin, (1998), Türkiye Ekonomisi, Bursa: Ezgi Kitabevi.
ŞİRİNER, İsmail ve DOĞRU, Yılmaz, (2008), Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politiği 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme, Ankara: Dipnot Yayınları.
TARI, Recep ve KUMCU, Funda Serâ, (2005), "Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi)", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 1, ss. 156-179.
TCMB, (1999), "Türkiye ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası", Kaynak: http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/99turkce/rapor99_2.html (Erişim Tarihi: 5 Ekim 2013).
TEPAV, 2008, Faaliyet Raporu, http://www.tepav.org.tr/upload/mce/genel/yillik_raporlar/tepavepri2008faaliyetraporubasili.pdf (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2013).
TURAN, Zübeyir, (2005), "Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri", TÜHİS, http://www.tuhis.org.tr/dergi/agustos2005/makalezturan.pdf (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2013).
TÜİK, (2011), "İstatistik Göstergeler (1923-2011)" Kaynak:
www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=158 (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2013).
YELDAN, Erinç, (1996), "Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Türk Finans Piyasalarına Olan Etkileri Üzerine Gözlemler" Ekonomide Durum, S. 1, ss. 41-48.
YELDAN, Erinç, (2001), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İstanbul: İletişim Yayınları.
YELDAN, Erinç, (2012), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İstanbul: İletişim Yayınları.

ORTAÖĞRETİM KİMYA DERS KİTAPLARININ GRAFİKLER VE GRAFİKLERLE İLGİLİ AKTİVİTELER AÇISINDAN İNCELENMESİ[1]

Cem GÜLTEKİN
Öğr. Gör. Dr., Dumlupınar Üniversitesi. Emet Meslek Yüksekokulu, Kimya Teknolojisi Programı. cem.gultekin@dpu.edu.tr

Canan NAKİBOĞLU
Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi. Necatibey Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanları Eğitimi Anabilim Dalı Kimya Eğitimi. canan@balikesir.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, 9., 10., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında yer alan grafiklerin ve grafiklerle ilgili aktivitelerin grafik çizme, okuma ve yorumlama becerilerine yönelik katkısını niceliksel olarak değerlendirebilme amaçlanmıştır. Veri toplama yöntemi olarak, belgesel tarama yönteminin kullanıldığı çalışmada 9., 10., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında (i) konu anlatımı amaçlı ve ölçme-değerlendirme amaçlı sunulan grafiklerin sayılarını, (ii) ölçme-değerlendirme ve etkinlik/deney aktivitelerinde öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafiklerin sayılarını ve (iii) grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli ve açık uçlu soru sayılarını dikkate alarak ünite ve bölümlere göre de dağılımını belirleyen *değerlendirme kategorileri* oluşturulmuştur. Çalışma sonunda, kimya ders kitaplarında hazır halde sunulan grafiklerin ölçme ve değerlendirme amacından çok konu anlatımı amacıyla kullanıldığı, ölçme ve değerlendirme amaçlı kullanımlarının yetersiz kaldığı belirlenmiştir. Kitabın etkinlik/deney ve ölçme-değerlendirme aktivitelerinde öğrenciler tarafından çizilmesi istenen grafik sayısının son derece az olduğu, grafik okuma ve yorumlama gerektiren soru türü olarak daha çok açık uçlu sorulara yer verildiği belirlenmiştir. Çalışmada sonunda, ders kitaplarında grafiklerin kullanılmasına yönelik önerilere yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Grafikler, grafik çizme, grafik okuma ve yorumlama, ortaöğretim kimya ders kitabı.

ANALYSIS OF HIGH SCHOOL CHEMISTRY TEXTBOOKS IN TERMS OF GRAPHS AND GRAPH-RELATED ACTIVITIES

ABSTRACT: This study aims to quantitatively evaluate the contributions of the graphs and graph-related activities in 9th, 10th, 11th, and 12th-grade chemistry textbooks to graph drawing, reading, and interpreting skills. In this study, documental survey analysis was used as the data collection method and assessment categories determining the distribution for units and sections were formed by considering (i) the number of graphs that were presented for instruction, measurement and assessment; (ii) the number of graphs required to be drawn by students in activities of assessment-evaluation, experiments; and (iii) the number of multiple-choice and open-ended questions requiring graph-reading and graph-interpreting in 9th, 10th, 11th, and 12th-grade chemistry textbooks. By the end of the study, it was found that graphs already provided in chemistry textbooks are used mostly for the purpose of instruction rather than assessment and evaluation and that their usage for evaluation and assessment is inadequate. It was also discovered that the number of graphs students are required to draw in assessment and evaluation activities was significantly low and that as the type of questions that require graph-reading and interpreting, open-ended questions were more often given. At the completion of the study, some suggestions were given, regarding the use of graphs in textbooks.

Keywords: Graphs, drawing of graph, reading and interpretation of graph, high school chemistry textbooks.

1. Giriş

Bilginin her gün katlanarak artması ile birlikte bu verilerin sunumunu kolaylaştıran yöntem ve araçlar daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Verileri, değişkenleri ve bunlar arasındaki eğilimleri ve ilişkileri gösteren araçların en önemlilerinden birisi de grafiklerdir. Sosyal yaşamın işleyişinde ihtiyaç duyulan grafiklerin, toplumları pek çok konu hakkında gelişmelerden haberdar etmede de kullanıldığı görülmektedir (Gültekin, 2009). Bu durum ile ilgili olarak Özgün-Koca (2008), tüm yayın organlarında gösterilen grafikleri doğru bir şekilde yorumlamanın, bilinçli bir toplum üyesi olabilmede önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu yönüyle grafiklerin evrensel iletişim araçları olduğu da söylenebilir. Grafikler ders kitaplarında, bilimsel dergilerde ve popüler yazılı medyada yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Zacks, Levy, Tversky ve Schiano (2002), çalışmalarında akademik dergilerdeki grafik ortalamasının neredeyse ikiye katlandığını ve gazetelerdeki grafiklerin sayısının 1984 ve 1994 yılları arasında ikiye katından daha fazla bir artış sergilediğini belirlemişlerdir (Akt: Wang ve diğ., 2012). Her ne kadar grafiklerin öğretimi çoğunlukla matematik alanında gerçekleştirilse de, kullanımının matematik alanı ile sınırlı kalmayıp, grafiklere fen bilimleri ve sosyal bilimlerde de aktif bir şekilde yer verilmesi nedeniyle, bu dersler de *grafiklerin* kullanılması yanında, grafiklerin nasıl hazırlanacağı, okunacağı ve yorumlanacağı ile ilgili öğretime de yer verilmektedir. Bunların yanı sıra, karışık bilgileri ve ilişkileri başarıyla özetleyebilme özelliği nedeniyle grafikler bilimsel araştırmalar için de son derece önemlidirler (McKenzie ve Padilla, 1986).

Bilimsel Süreç Becerilerini (BSB); fen bilimlerinde öğrenmeyi kolaylaştıran, öğrencilerin aktif olmasını sağlayan, kendi öğrenmelerinde sorumluluk alma duygusunu geliştiren, öğrenmenin kalıcılığını artıran ayrıca araştırma yol ve yöntemlerini kazandıran temel beceriler olarak tanımlamaktadır (Ayas, Çepni, Johnson ve Turgut, 1997 s. 7.1). BSB kendi içinde birçok alt beceriden oluşmakta olup, öncelikle *temel* ve *birleştirilmiş bilimsel süreç becerileri* olmak üzere iki ana başlıkta toplanmıştır.

[1] Bu çalışma Cem GÜLTEKİN' in doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

*Temel süreç becerileri*nden biri olan *iletişim kurma becerisi*, insanların ortak bir anlayışı paylaşmak için grafikleri, tabloları, diyagramları, yazılı ve sözlü kelimeleri kullanabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Valentino, 2006). Bu yönüyle grafikler, diğer bilimsel süreç beceriler ile birlikte, öğrenenlerin bilimsel bilgiyi daha iyi anlamalarını ve farklı durumlara uygulama yolu sağlamaya yardımcı olmalarının yanı sıra, öğrencilerin bilimsel okuryazarlığının geliştirilmesine de katkı sağlarlar.

Pek çok özel çeşidi bulunmasına karşın grafikleri, genel olarak 3 başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; *daire grafiği, sütun grafiği ve çizgi grafiğidir*. İki sürekli değişken arasındaki ilişkiyi gösteren çizgi grafikleri, fen bilimlerinde son derece önemli bir role sahip olan deneysel çalışmaların ayrılmaz bir parçasıdır (McKenzie ve Padilla, 1986). Deneylerde kaydedilen verilerin grafik haline dönüştürülmesi ve grafiğin analizi sonucunda ölçülen değişkenler arasındaki ilişkinin tanımlanması ve niteliğinin ortaya çıkarılmasının, deneysel çalışmanın sonuca ulaşmasında önemli bir aşama olduğu vurgulanmaktadır (Taşar, İngeç ve Güneş, 2002). Çizgi grafiklerinin öğrenciler tarafından ortak bir dil olarak kullanılabilmesi, bir takım becerileri bilmeyi ve yerinde kullanabilmeyi gerektirmektedir. Bu beceriler "grafik çizme" becerisi ve "grafik okuma ve yorumlama" becerileridir. Gallagher (1979), bu becerileri hem fen bilimleri eğitiminde hem de matematik eğitiminde önemli ortak beceriler olarak ifade etmiştir (Akt: McKenzie ve Padilla, 1986).

Alan yazında, grafiklerle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların büyük bir kısmının matematik ve fizik eğitimi alanlarında olduğu görülmektedir. Çalışmaların içeriğine bakıldığında, farklı sınıf ve yaş grubundaki öğrencilerin grafik çizme ile grafik okuma ve yorumlama becerilerinin incelendiği anlaşılmaktadır (Ateş ve Stevens, 2003; Beichner, 1994; Berg ve Philips, 1994; Berg ve Smith, 1994; Bowen, Roth ve McGinn, 1999; Demirci, Karaca ve Çirkinoğlu, 2006; Gültekin 2009; Gültekin 2014; Nakiboğlu, Gültekin ve Erol, 2008; Parmar ve Signer, 2005; Perez ve Febles, 2006; Taşar ve diğ., 2002; Temiz ve Tan, 2009; Uyanık, 2007; Wavering,1989). Çalışmalarda grafik çizme ile grafik okuma ve yorumlama becerilerini ölçmek için çeşitli testler geliştirildiği ve bu testlerin bir kısmının yalnızca çoktan seçmeli sorulardan oluşurken, bir kısmının da sadece açık uçlu sorulardan oluştuğu görülmektedir (Ateş ve Stevens, 2003; Beichner, 1994; McKenzie ve Padilla, 1986; Parmar ve Signer, 2005; Stein, Baxter ve Leinhardt, 1990; Taşar ve diğ., 2002; Temiz ve Tan, 2009; Wavering,1989). Bunun yanı sıra hem çoktan seçmeli, hem de açık uçlu soruların bir arada olduğu testlerin de az da olsa kullanıldığı tespit edilmiştir (Berg ve Smith, 1994; Demirci ve diğ., 2006; Gültekin, 2009; Gültekin, 2014; Nakiboğlu ve diğ., 2008; Uyanık, 2007;). Ders kitapları ile ilgili gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki çalışmalardan birinde, Roth, Bowen ve McGinn (1999) ortaöğretim biyoloji ders kitapları ve bilimsel ekoloji dergilerindeki grafik uygulamaları arasındaki farklılıkları incelemek amacıyla ekoloji ile ilgili önde gelen 5 dergi ile 6 adet ortaöğretim biyoloji ders kitabını incelemişlerdir. Ontolojiye dayalı analizlerinde, ders kitapları ve bilimsel dergilerde görüldüğü şekliyle grafiklerin kullanımı ve ilgili başlık ve ana metin arasında nitel farklılıklar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmaların bir kısmında, öğrencilerin grafik çizme becerilerini neyin etkilediği üzerine yoğunlaşılmıştır. Araştırmalar, öğrencilerin düşünme becerilerinin, öğretmenlerin öğretim stratejilerinin, bilgisayar ve mikrobilgisayar tabanlı laboratuvarlar gibi araçların, bir anlamda tüm bunların hepsinin öğrencilerin grafik çizme, grafik okuma ve yorumlama becerilerini etkilediğini açıklamışlardır (Canham ve Hegarty, 2010; Cook, Wiebe ve Carter, 2008; Friel, Curcio ve Bright, 2001; Glazer, 2011).

Ders kitapları, bilginin taşınabilir hali (Köseoğlu ve diğ., 2003) olup, bilginin saklanması ve aktarılmasında temel araçlardır ve öğrenciler için düzenlenmiş, belli konularda da yol göstericidirler (Morgil ve Yılmaz, 1999). Kulm ve diğ. (1999), ders kitaplarının; içeriği sunarak, organize ederek ve öğrenme işini öğrenciler için daha çekici bir hale getirerek, sadece dersin amacı ve planının belirlenmesinde değil aynı zamanda sınıf aktivitelerine yardımcı olmada da büyük rol oynadıkları belirtilmiştir (Akt: Köseoğlu ve diğ. 2003). Ders kitaplarında grafiklere veya grafik içeren soru ve etkinliklere öğrencilerin grafik çizme, okuma ve yorumlamalarını sağlayacak şekilde ve yeterli sayıda yer verildiğinde, öğrenciler; grafiklere verilerin doğru şekilde yerleştirilmesini, grafiklerin çizimini ve değişkenler arasındaki ilişkileri görmesini öğrenebilir ve böylece grafik okuma ve yorumlama becerileri gelişebilir.

Her ne kadar diğer ülkelerde grafik çizme, okuma ve yorumlama becerileri ile ilgili ders kitaplarına yönelik birkaç çalışmaya rastlanmışsa da (Roth, Bowen ve McGinn, 1999), ülkemizde kimya ders kitaplarında grafik kullanımının incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu noktadan hareketle, ülkemizde kimya derslerinde kullanılan kimya ders kitaplarının grafik çizme, okuma ve yorumlama becerilerine yönelik ortaya koyduğu önem derecesinin farkına varılması, hem öğrencilere hem de öğretmenlere yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Kimya dersi kapsamında ulaşılacak bilgilerin fizik ve biyoloji dersi kapsamında kullanılan ders kitaplarının da grafik çizme, okuma ve yorumlamaya yönelik katkısını daha da sorgulanabilir hale getireceği düşünülmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada 9., 10., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında yer alan grafiklerin ve grafiklerle ilgili aktivitelerin grafik çizme, okuma ve yorumlama becerilerine yönelik katkısını nicelik açısından değerlendirebilmesi amaçlanmıştır. Bunun için bu çalışmada şu alt problemlere cevaplar aranmıştır.

1. Ortaöğretim kimya ders kitaplarında hazır halde sunulan grafiklerin kullanım amaçları nelerdir, ünite ve bölümlere göre dağılımı nasıldır?

2. Ortaöğretim kimya ders kitaplarında öğrenciler tarafından grafik çizimi gerektiren aktivite türleri nelerdir ve ünite bölümlere göre dağılımı nasıldır?

3. Ortaöğretim kimya ders kitaplarında grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren soru türleri nelerdir, ünite ve bölümlere göre dağılımı nasıldır?

4. Ortaöğretim kimya ders kitaplarında hazır halde sunulan grafik miktarları, öğrenciler tarafından grafik çizimi gerektiren aktivite miktarları ve grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren soru miktarları sınıf düzeyine göre nasıl değişmektedir?

2. Yöntem

2.1. Çalışmanın Modeli

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunca ortaöğretim kimya dersleri öğretim sürecinde okutulan ders kitaplarındaki *grafikleri ve grafiklerle ilgili aktiviteleri* niceliksel olarak incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, *betimsel tarama modeli* kullanılmıştır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010).

2.2. Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışmada 9. Sınıftan 12. Sınıfa kadarki 4 yıllık süre içerisinde ortaöğretim kimya derslerinde kullanılan kitaplar arasındaki ilişkiyi grafikler açısından görmek amacıyla, 2007-2011 yılları arasındaki Kimya Öğretim Programına göre hazırlanan kitaplar incelenmiştir. Bu programlar incelendiğinde grafiklerle ilgili kazanımların şu şekilde verildiği görülmektedir: 2007 kimya dersi öğretim programının öngördüğü eğitim/öğretim kazanımları başlığı altında bilimsel süreç becerilerinden biri olarak *"Deney sonuçlarını çizelge ve grafikle ifade eder; çizelge ve grafikleri yorumlar"* kazanımının yer aldığı; Programın ölçme ve değerlendirmeye bakışı başlığı altında *"Bu derste yapılacak ölçme ve değerlendirme etkinlikleriyle öğrencilerin üst düzey becerileri de (…;tablo, grafik ve diyagram hazırlama ve yorumlama;…gibi) değerlendirilmeye çalışılır."* ve *"Performans görevi olarak, örneğin, bir deney yapma, bir yöredeki kimyasal kirlenmeye dikkati çekecek bir broşür hazırlama, bir gazeteye kimyanın günlük hayatımızdaki yerini örneklerle açıklayan bir makale yazma, bir tip grafiği başka bir tipe dönüştürme vb. düşünülebilir."* şeklinde açıklamalara yer verildiği görülmektedir (MEB, 2007). 2007 yılı kimya öğretim programında grafiklerle ilgili becerilere ilişkin kazanımlara 2008 yılında 10. ve 11. sınıflar için, 2009 yılında 12. sınıflar için hazırlanan kimya öğretim programlarında da aynı şekilde yer verilmektedir (MEB, 2007; MEB, 2008; MEB, 2009).

Buradan hareketle çalışmanın örneklemi, 2007 yılı öğretim programına göre hazırlanıp 2009 yılında basılan 9. sınıf; 2008 yılı öğretim programına göre hazırlanıp 2010 yılında basılan 10. sınıf ve 11. sınıf ve 2009 yılı öğretim programına göre hazırlanıp 2011 yılında 12. sınıflar için basılan, Talim Terbiye Kurulu Tarafından onaylanan ve okutulmasına karar verilen kimya ders kitaplarından oluşturmaktadır.

9.sınıf kimya ders kitabı 5 üniteden oluşmakta olup, bunlar Kimyanın Gelişimi, Bileşikler, Kimyasal Değişimler, Karışımlar ve Hayatımızda Kimya üniteleridir. 10. sınıf kimya ders kitabı 5 üniteden oluşmakta olup, bunlar Atomun Yapısı, Periyodik Sistem, Kimyasal Türler Arası Etkileşimler, Maddenin Halleri ve Karışımlar üniteleridir. 11. sınıf kimya ders kitabı 5 üniteden oluşmakta olup, bunlar Kimyasal Reaksiyonlar ve Enerji, Reaksiyon Hızları ve Kimyasal Denge, Çözeltilerde Kimyasal Denge, Çözeltilerde Denge, Elektrokimya ve Çekirdek Kimyası üniteleridir. 12. sınıf kimya ders kitabı 4 üniteden oluşmakta olup, bunlar Elementlerin Kimyası, Organik Kimyaya Giriş, Organik Reaksiyonlar ve Organik Bileşik Sınıfları üniteleridir.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Kimya ders kitaplarındaki *grafiklerin ve grafiklerle ilgili aktivitelerin* niceliksel olarak incelenmesi için veri toplama yöntemi olarak, *belgesel tarama yöntemi* kullanılmıştır (Karasar, 2005). Kimya ders kitaplarında grafiklerin ve grafiklerle ilgili aktivitelerin analizine başlamadan önce herhangi bir veri toplama aracı geliştirilmemiş olup, kitaplarda yer alan *hazır halde sunulu grafiklere, öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafiklere* ve *grafik okuma ve yorumlama gerektiren sorulara* bakılmıştır. Buradan yola çıkarak;

- 9., 10., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında konu anlatımı amaçlı ve ölçme-değerlendirme amaçlı sunulan grafiklerin sayılarını ve ünite/bölümlere dağılımını,
- Kitabın ölçme-değerlendirme ve etkinlik/deney aktivitelerinde öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafiklerin sayılarını ve ünite/bölümlere dağılımını,
- Grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli ve açık uçlu soru sayılarını ve ünite/bölümlere dağılımını belirleyen değerlendirme kategorileri ortaya çıkmıştır.

2.4. Geçerlilik ve Güvenirlik

Analiz sonuçlarının güvenilirliğini sağlamak amacıyla aşağıdaki yol izlenmiştir: Araştırmacılar tarafından hazırlanan *değerlendirme kategorilerine* göre incelenen grafiklerin ve grafiklerle ilgili aktivitelerin analizi ilk olarak 1. yazar tarafından yapılmış ve çelişkili bulunan durumlar alan eğitimi uzmanı olan 2. yazar ile tartışılarak sonuçlandırılmıştır. Gerçekleştirilen analizin üzerinden 6 ay geçtikten sonra ders kitaplarındaki grafikler ve grafiklerle ilgili aktiviteler daha önce hazırlanan değerlendirme kategorilerine göre tekrar analiz edilmiş ve araştırmacıların analizleri birbiriyle % 100 uyumlu çıkmıştır (iç değerlendirici/intrajudge reliability) (Gay & Airasion, 2000 s.175). Çok küçük farklılıklar tekrar yazarlar tarafından tartışılmış ve bulgular son hale getirilmiştir. Kimya ders kitaplarındaki *grafiklerin ve grafiklerle ilgili aktivitelerin* niceliksel olarak incelenmesi için ortaya çıkan değerlendirme kategorileri 3 ana başlık altında toplanmıştır. Bu kategoriler ve alt başlıkları şöyledir:

1. Kitapta Hazır Halde Sunulan Grafikler

a) Konu anlatım amaçlı

b) Ölçme ve Değerlendirme Amaçlı

2. Kitapta Öğrenciler Tarafından Çizilmesi Beklenen Grafikler

    a) Ölçme ve Değerlendirme Aktivitesi

    b) Etkinlik/deney Aktivitesi

3. Kitapta Grafik Okuma ve Yorumlamayı Gerektiren Sorular

a) Çoktan Seçmeli Sorular

b) Açık Uçlu Sorular

2.5. Verilerin Sunumu

- 9., 10., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında hazır halde sunulan grafiklerin kitabın hangi ünitesinin hangi bölümünde yer aldığını ve hangi amaçla kullanıldığını,

- 9., 10., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafiklerin kitabın hangi ünitesinin hangi bölümünde yer aldığını ve hangi aktivite türüne ait olduğu,

- 9., 10., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren soruların kitabın hangi ünitesinin hangi bölümünde yer aldığını ve hangi tür soru kullanıldığını frekanslarıyla birlikte gösterecek şekilde tablolar halinde frekans olarak sunulmuştur.

- Son olarak da 9., 10., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında hazır halde sunulan grafik miktarlarının, öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafik miktarının ve grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren soru sayısının sınıf düzeyine göre karşılaştırılmasına ait frekans değerleri sütun grafiği ile sunulmuştur.

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde ilk olarak, birinci, ikinci ve üçüncü araştırma problemi olan ortaöğretim kimya ders kitaplarında hazır halde sunulan grafiklerin, öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafiklerin ve grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren soruların ünitelere ve bölümlere göre dağılımını, hazır halde sunulan grafiklerin kullanım amaçlarını , öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafiklerin ait oldukları aktivite türlerini ve grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren soru türlerini belirlemeye yönelik olarak ayrı ayrı 9., 10. 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarının analizlerine ait bulgular 3.1, 3.2, 3.3 ve 3.4' te sunulmuştur. Son olarak da ortaöğretim kimya ders kitaplarında hazır halde sunulan grafik miktarlarının, öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafik miktarının ve grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren soru miktarının sınıf düzeyine göre karşılaştırılmasına ait bulgular 3.5' te verilmiştir.

3.1. 9. Sınıf Kimya Ders Kitabının Analizine Ait Bulgular

9. sınıf kimya ders kitaplarındaki ünite ve bölümlerde, konu anlatımı amaçlı ve ölçme-değerlendirme amaçlı sunulan grafik sayıları, öğrenciler tarafından ölçme-değerlendirme ve etkinlik/deney aktivite türlerinde çizilmesi beklenen grafik sayıları ve grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli ve açık uçlu soru sayıları analiz edilmiştir. 9. sınıf kimya ders kitabında ünite ve bölümlere göre yazarlar tarafından hazırlanan grafik sayıları, öğrenciler tarafından hazırlanması istenen grafik sayıları ile grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren soru sayıları Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1.
9. Sınıf Kimya Ders Kitabındaki Grafiklerin ve Grafiklerle İlgili Aktivitelerin Niceliksel Analizine Ait Bulgular

Ünite No/Adı	Bölüm No / Adı	Hazır Halde Sunulan Grafik Sayısı		Öğrenciler Tarafından Çizilmesi Beklenen Grafik Sayısı		Grafik Okuma ve Yorumlamayı Gerektiren Soru Sayısı	
		Konu Anlatımı Amaçlı	Ölçme ve Değerlendirme Amaçlı	Ölçme ve Değerlendirme Aktivitesi	Etkinlik/ Deney Aktivitesi	Çoktan Seçmeli	Açık Uçlu
1.Kimyanın Gelişimi	1.Simyadan Kimyaya 2.Kimyanın Temel Kanunları 3.Kimyasal Bağ Kavramının Gelişimi						
2.Bileşikler	1.Bileşikler Nasıl Oluşur? 2.İyonik Bileşikler 3.İyonik Bileşiklerin Örgü Yapısı 4.Kovalent Bileşikler Nasıl Oluşur? 5.Kovalent Bağlarda Polarlık 6.Organik Bileşikler						
3.Kimyasal Değişimler	1.Reaksiyon Nedir? 2.Reaksiyon Tipleri 3.Polimerleşme ve Hidroliz						
4.Karışımlar	1.Karışımların Sınıflandırılması 2.Karışımların Ayrılması	7	3		1	5	
5.Hayatımızda Kimya	1.Temizlik Maddeleri 2.Yaygın Malzemeler 3. Biyolojik Sistemlerde Kimya 4.Çevre Kimyası	1					
TOPLAM		**8**	**3**		**1**	**5**	

Tablo 1' deki veriler incelendiğinde, ders kitabında konu anlatımı amaçlı hazır halde sunulan 8 grafikten 7' sinin *Karışımlar* ünitesinde ve 1' inin de *Hayatımızda Kimya* ünitesinde yer aldığı, ölçme ve değerlendirme amaçlı hazır halde sunulan 3 grafiğin de *Karışımlar* ünitesinde yer aldığı görülmektedir. Öğrenciler tarafından ölçme ve değerlendirme aktivitelerinde çizilmesi beklenen grafiklere hiç yer verilmediği, etkinlik/deney aktivitesinde çizilmesi beklenen 1 grafiğin *Karışımlar* ünitesinde yer aldığı görülmektedir. Açık uçlu grafik okuma ve yorumlama gerektiren sorulara hiç yer verilmediği, çoktan seçmeli 5 sorunun tamamının da *Karışımlar* ünitesinde yer aldığı görülmektedir.

3.2. 10. Sınıf Kimya Ders Kitabının Analizine Ait Bulgular

10. sınıf kimya ders kitaplarındaki ünite ve bölümlerde, konu anlatımı amaçlı ve ölçme-değerlendirme amaçlı sunulan grafik sayıları, öğrenciler tarafından ölçme-değerlendirme ve etkinlik/deney aktivite türlerinde çizilmesi beklenen grafik sayıları ve grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli ve açık uçlu soru sayıları analiz edilmiştir. 10. sınıf kimya ders kitabında ünite ve bölümlere göre yazarlar tarafından hazırlanan grafik sayıları, öğrenciler tarafından hazırlanması istenen grafik sayıları ile grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren soru sayıları Tablo 2' te verilmiştir.

Tablo 2.
10. Sınıf Kimya Ders Kitabındaki Grafiklerin ve Grafiklerle İlgili Aktivitelerin Niceliksel Analizine Ait Bulgular

Ünite No/Adı	Bölüm No / Adı	Hazır Halde Sunulan Grafik Sayısı		Öğrenciler Tarafından Çizilmesi Beklenen Grafik Sayısı		Grafik Okuma ve Yorumlamayı Gerektiren Soru Sayısı	
		Konu Anlatımı Amaçlı	Ölçme ve Değerlendirme Amaçlı	Ölçme ve Değerlendirme Aktivitesi	Etkinlik/ Deney Aktivitesi	Çoktan Seçmeli	Açık Uçlu
1.Atomun Yapısı	1.Atom ve Elektrik	1					
	2.Atom Modellerinin Tarihsel Gelişimi	3					
	3.Kuantum (Dalga) Mekaniğinin Tarihsel Gelişimi						
	4.Atomun Kuantum Modeli	1					
	5.Bağıl Atom Kütlesi ve Mol Kavramı	1					
2.Periyodik Sistem	1.Periyodik Sistemin Tarihçesi						
	2.Periyodik Özelliklerin Değişimi	1					
	3.Elementlerin Özellikleri						
3.Kimyasal Türler Arası Etkileşimler	1.Kimyasal Türler ve Etkileşimleri						
	2.Güçlü Etkileşimler						
	3. Zayıf Etkileşimler	1					
4.Maddenin Halleri	1.Gazların Genel Özellikleri						
	2.Gaz Kanunları	10		3			2
	3.Gaz Karışımları						
	4.Gerçek Gazlar	2					
	5.Sıvılar ve Özellikleri						
	6.Hal Değişimleri	1	4	2		2	3
	7.Amorf ve Kristal Katılar						
5.Karışımlar	1.Çözücüler ve Çözeltiler						
	2.Çözeltilerin Derişimi	1			1		2
	3.Çözeltilerin Derişime Bağlı (Koligatif) Özellikleri	3			1		1
	4.Heterojen Karışımlar						
	TOPLAM	**25**	**4**	**5**	**2**	**2**	**8**

Tablo 2' deki veriler incelendiğinde, ders kitabında konu anlatımı amaçlı hazır halde sunulan 25 grafikten 13' ünün *Maddenin Halleri* ünitesinde, 6' sının *Atomun Yapısı* ünitesinde, 4' ünün *Karışımlar* ünitesinde, 1' inin *Periyodik Sistem* ünitesinde ve 1' inin de *Kimyasal Türler Arası Etkileşimler* ünitesinde yer aldığı, ölçme ve değerlendirme amaçlı hazır halde sunulan 4 grafiğin de *Maddenin Halleri* ünitesinde yer aldığı görülmektedir. Öğrenciler tarafından ölçme ve değerlendirme aktivitelerinde çizilmesi beklenen 4 grafiğin de *Maddenin Halleri* ünitesinde, etkinlik/deney aktivitelerinde çizilmesi beklenen 2 grafiğin de *Karışımlar* ünitesinde yer aldığı görülmektedir. Çoktan seçmeli grafik okuma ve yorumlama gerektiren 2 sorunun da *Maddenin Halleri* ünitesinde yer aldığı, açık uçlu 8 sorudan 5' nin *Maddenin Halleri* ünitesinde ve 3' ünün de *Karışımlar* ünitesinde yer aldığı görülmektedir.

3.3. 11. Sınıf Kimya Ders Kitabının Analizine Ait Bulgular

11. sınıf kimya ders kitaplarındaki ünite ve bölümlerde, konu anlatımı amaçlı ve ölçme-değerlendirme amaçlı sunulan grafik sayıları, öğrenciler tarafından ölçme-değerlendirme ve etkinlik/deney aktivite türlerinde çizilmesi beklenen grafik sayıları ve grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli ve açık uçlu soru sayıları analiz edilmiştir. 11. sınıf kimya ders kitabında ünite ve bölümlere göre yazarlar tarafından hazırlanan grafik sayıları, öğrenciler tarafından hazırlanması istenen grafik sayıları ile grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren soru sayıları Tablo 3' te verilmiştir.

Tablo 3.
11. Sınıf Kimya Ders Kitabındaki Grafiklerin ve Grafiklerle İlgili Aktivitelerin Niceliksel Analizine Ait Bulgular

Ünite No/Adı	Bölüm No / Adı	Hazır Halde Sunulan Grafik Sayısı		Öğrenciler Tarafından Çizilmesi Beklenen Grafik Sayısı		Grafik Okuma ve Yorumlamayı Gerektiren Soru Sayısı	
		Konu Anlatımı Amaçlı	Ölçme ve Değerlendirme Amaçlı	Ölçme ve Değerlendirme Aktivitesi	Etkinlik/ Deney Aktivitesi	Çoktan Seçmeli	Açık Uçlu
1.Kimyasal Reaksiyonlar ve Enerji	1.Sistemler ve Enerji Türleri 2.Sistemlerde Entalpi Değişimi 3.İstemlilik						
2.Reaksiyon Hızları ve Kimyasal Denge	1.Reaksiyon Hızı	2			2		
	2.Reaksiyon Hızının Bağlı Olduğu Etkenler	4	1		1	4	4
	3.Kimyasal Reaksiyonlardaki Denge	4					2
	4.Kimyasal Dengeyi Etkileyen Değişkenler	2	1				2
	5.Kimyasal Reaksiyonlarda Ürün Verimi						
3.Çözeltilerde Denge	1.Suyun Otoiyonizasyonu 2.Asitlerin ve Bazların Ayrışma Dengeleri 3. Nötralleşme Reaksiyonları 4.Çözünme-Çökelme Dengeleri 5.Kompleks Oluşma-Ayrışma Dengeleri 6.Titrasyon	1					
4.Elektrokimya	1.Madde-Elektrik İlişkisi 2.Standart Elektrot Potansiyelleri 3.Elektrokimyasal Hücreler						
5.Çekirdek Kimyası	1.Çekirdeğin Yapısı ve Kararlılık	2					
	2.Yapay Çekirdek Reaksiyonları, Fisyon ve Füzyon	1					
	3.Aktiflik, Radyoaktif Işınların Sayımı ve Sağlığa Etkisi 4.Radyoaktif Maddelerin Kullanım Alanları						
TOPLAM		**16**	**2**	**---**	**3**	**4**	**8**

Tablo 3' teki veriler incelendiğinde, ders kitabında konu anlatımı amaçlı hazır halde sunulan 16 grafikten 12' sinin *Reaksiyon Hızları ve Kimyasal Denge* ünitesinde, 3' ünün *Çekirdek Kimyası* ünitesinde ve 1'inin de *Çözeltilerde Denge* ünitesinde yer aldığı, ölçme ve değerlendirme amaçlı hazır halde sunulan 2 grafiğin de *Reaksiyon Hızları ve Kimyasal Denge* ünitesinde yer aldığı görülmektedir. Öğrenciler tarafından ölçme ve değerlendirme aktivitelerinde çizilmesi beklenen grafiklere hiç yer verilmediği, etkinlik/deney aktivitesinde çizilmesi beklenen 2 grafiğin de *Reaksiyon Hızları ve Kimyasal Denge* ünitesinde yer aldığı görülmektedir. Çoktan seçmeli grafik okuma ve yorumlama gerektiren 4 sorunun da *Reaksiyon Hızları ve Kimyasal Denge* ünitesinde yer aldığı, açık uçlu 8 sorunun da *Reaksiyon Hızları ve Kimyasal Denge* ünitesinde yer aldığı görülmektedir.

3.4. 12. Sınıf Kimya Ders Kitabının Analizine Ait Bulgular

12. sınıf kimya ders kitaplarındaki ünite ve bölümlerde, konu anlatımı amaçlı ve ölçme-değerlendirme amaçlı sunulan grafik sayıları, öğrenciler tarafından ölçme-değerlendirme ve etkinlik/deney aktivite türlerinde çizilmesi beklenen grafik sayıları ve grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli ve açık uçlu soru sayıları analiz edilmiştir. 12. sınıf kimya ders

kitabında ünite ve bölümlere göre yazarlar tarafından hazırlanan grafik sayıları, öğrenciler tarafından hazırlanması istenen grafik sayıları ile grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren soru sayıları Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 4.
12. Sınıf Kimya Ders Kitabındaki Grafiklerin ve Grafiklerle İlgili Aktivitelerin Niceliksel Analizine Ait Bulgular

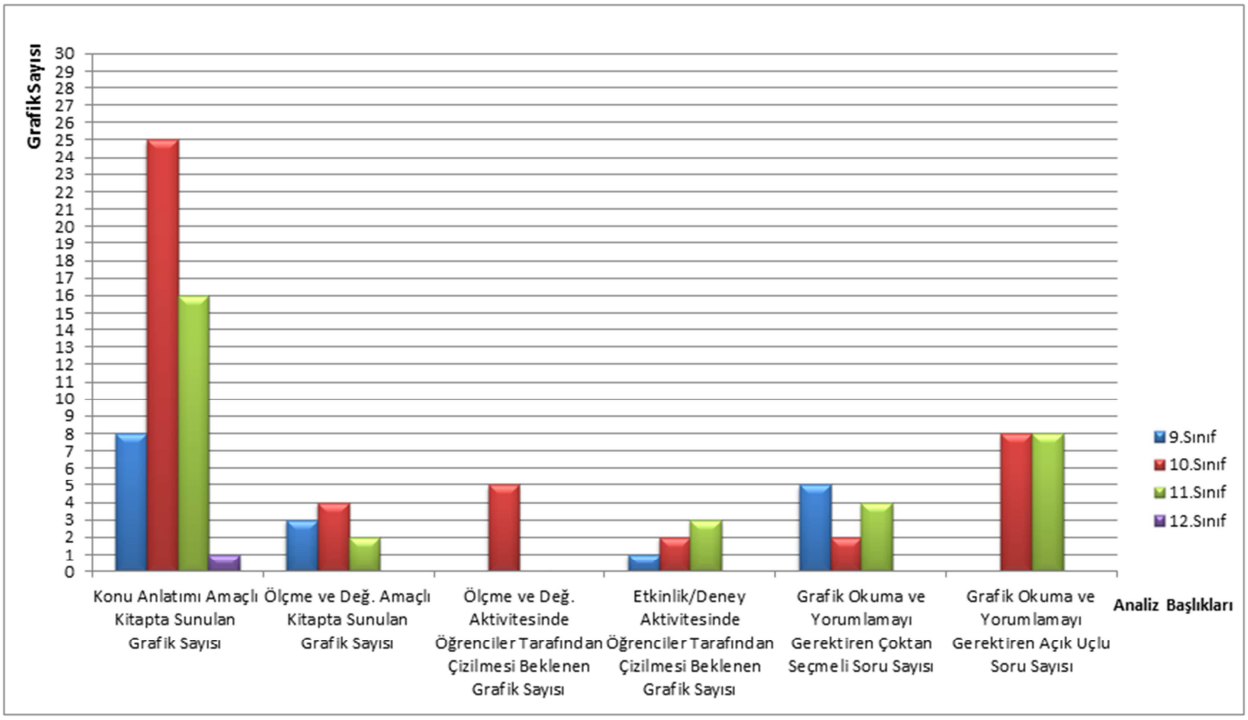
Ünite No/Adı	Bölüm No / Adı	Hazır Halde Sunulan Grafik Sayısı		Öğrenciler Tarafından Çizilmesi Beklenen Grafik Sayısı		Grafik Okuma ve Yorumlamayı Gerektiren Soru Sayısı	
		Konu Anlatımı Amaçlı	Ölçme ve Değerlendirme Amaçlı	Ölçme ve Değerlendirme Aktivitesi	Etkinlik/ Deney Aktivitesi	Çoktan Seçmeli	Açık Uçlu
1.Elementlerin Kimyası	1.Evrende ve Dünya'da Elementler 2.Elementler Nasıl Elde Edilir? 3.Alaşımlar 4.Hidrojen 5.Alkali ve Toprak Alkali Metaller 6.Toprak Grubu Elementleri 7.4A Grubu Elementleri 8.5A Grubu Elementleri 9.Kalkojenler 10.Halojenler 11.Geçiş Elementleri	1					
2.Organik Kimyaya Giriş	1.Organik Bileşikler 2.Hibritleşme ve Molekül Geometrisi 3.Organik Bileşiklerde Fonksiyonel Gruplar ve Adlandırma 4.Organik Bileşiklerde İzomerlik						
3.Organik Reaksiyonlar	1.Organik Redoks Tepkimeleri 2.Yer Değiştirme (Sübstitüsyon) Tepkimeleri 3.Katılma Tepkimeleri 4.Ayrılma (Eliminasyon) Tepkimeleri 5.Kondenzasyon Tepkimeleri						
4.Organik Bileşik Sınıfları	1.Alkanlar ve Alkil Halojenürler 2.Alkenler 3.Alkinler 4.Alkoller 5.Eterler 6.Karbonil Bileşikleri 7.Karboksilik Asit Türevleri 8.Aminler 9.Yaygın Benzen Türevleri						
	TOPLAM	**1**	**---**	**---**	**---**	**---**	**---**

Tablo 4' teki veriler incelendiğinde, ders kitabında sadece konu anlatımı amaçlı hazır halde sunulan 1 grafiğe *Elementlerin Kimyası* ünitesinde yer verilirken, ölçme ve değerlendirme amaçlı hazır halde sunulan grafiklere yer verilmediği görülmektedir. Ayrıca öğrenciler tarafından ölçme-değerlendirme ve etkinlik/deney aktivitelerinde çizilmesi beklenen grafiklere hiç yer

verilmediğinin yanı sıra çoktan seçmeli ve açık uçlu grafik okuma ve yorumlama gerektiren sorulara da hiç yer verilmediği görülmektedir.

3.5. Kimya Ders Kitapları Analizlerinin Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılmasına Ait Bulgular

9. sınıf, 10. sınıf, 11. sınıf ve 12. sınıf kimya ders kitaplarının konu anlatımı amaçlı ve ölçme-değerlendirme amaçlı sunulan grafik sayıları açısından, öğrenciler tarafından ölçme-değerlendirme ve etkinlik/deney kısmında çizilmesi beklenen grafik sayıları açısından ve grafik okumayı ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli ve açık uçlu soru sayıları açısından karşılaştırması Şekil 1' de verilmiştir.

Şekil 1. 9.,10.,11. ve 12. sınıf kimya ders kitapları analizlerinin sınıf düzeyleri açısından karşılaştırılması

Şekil 1' de yer alan sütun grafiği incelendiğinde, konu anlatımı amaçlı sunulan grafik sayısının 9. sınıf kimya ders kitabında 8 adet, 10. sınıf kimya ders kitabında 25 adet, 11. sınıf kimya ders kitabında 16 adet ve 12. sınıf kimya ders kitabında 1 adet olduğu görülmektedir. Ölçme ve değerlendirme amaçlı sunulan grafik sayısının 9. sınıf kimya ders kitabında 3 adet, 10. sınıf kimya ders kitabında 4 adet, 11. sınıf kimya ders kitabında 2 adet ve 12. sınıf kimya ders kitabında hiç olmadığı görülmektedir. Ders kitaplarının ölçme ve değerlendirme aktivitesinde öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafik sayısının 10. sınıf kimya ders kitabında 5 adet, 9., 11. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında hiç olmadığı görülmektedir. Ders kitaplarının etkinlik/deney aktivitesinde öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafik sayısının 9. sınıf kimya ders kitabında 1 adet, 10. sınıf kimya ders kitabında 2 adet, 11. sınıf kimya ders kitabında 3 adet ve 12. sınıf kimya ders kitabında hiç olmadığı görülmektedir. Grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli soru sayısının 9. sınıf kimya ders kitabında 5 adet, 10. sınıf kimya ders kitabında 2 adet, 11. sınıf kimya ders kitabında 4 adet ve 12. sınıf kimya ders kitabında hiç olmadığı görülmektedir. Grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren açık uçlu soru sayısının 10. sınıf kimya ders kitabında 8 adet, 11. sınıf kimya ders kitabında 8 adet, 9. ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında hiç olmadığı görülmektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Çalışma sonunda, 9. sınıf kimya ders kitabında sunulan grafiklerin daha çok konu anlatım amaçlı kullanıldığı belirlenmiştir. Öğrencilerden kitabın etkinlik/deney aktivitesinde sadece 1 etkinlikte grafik çizmeleri istenmekte, ölçme ve değerlendirme kısmında ise grafik çizilmesi ile ilgili herhangi bir şey istenmemektedir. Grafik okuma ve yorumlama gerektiren sorulardan sadece çoktan seçmeli sorulara yer verildiği, açık uçlu sorulara yer verilmediği tespit edilmiştir. Grafiklerin en çok karışımlar ünitesinde sunulduğu görülmüştür.

10. sınıf kimya ders kitabında sunulan grafiklerin daha çok konu anlatımı amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Öğrencilerden ölçme ve değerlendirme aktivitesinde çizmeleri beklenen 5 grafik olduğu, etkinlik/deney kısmında da 2 grafik olduğu tespit edilmiştir. Grafik okuma ve yorumlama gerektiren sorulardan çoktan seçmeli sorulara göre açık uçlu sorulara daha çok yer verildiği belirlenmiştir. Grafiklerin en çok maddenin halleri ünitesinde sunulduğu görülmüştür.

11. sınıf kimya ders kitabında sunulan grafiklerin de daha çok konu anlatımı amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Öğrencilerden etkinlik/deney aktivitesinde çizmeleri beklenen 3 grafik olduğu, ölçme ve değerlendirme kısmında ise grafik çizilmesi ile ilgili herhangi bir şey istenmemektedir. Grafik okuma ve yorumlama gerektiren sorulardan çoktan seçmeli sorulara göre açık uçlu

sorulara daha çok yer verildiği belirlenmiştir. Grafiklerin en çok reaksiyon hızları ve kimyasal denge ünitesinde sunulduğu görülmüştür.

12. sınıf kimya ders kitabında tek bir grafiğin sunulduğu ve bu grafiğin konu anlatımı amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Öğrencilerden etkinlik/deney ve ölçme-değerlendirme aktivitelerinde ise grafik çizilmesi ile ilgili herhangi bir şey istenmemektedir. Grafik okuma ve yorumlama gerektiren sorulara da hiç yer verilmediği görülmüştür. Sunulan tek bir grafiğin elementlerin kimyası ünitesinde yer aldığı görülmüştür.

Konu anlatımı amaçlı sunulan grafiklere en çoktan en aza doğru 10. sınıf, 11. sınıf, 9. sınıf ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında yer verilmiştir. Ölçme ve değerlendirme amaçlı sunulan grafiklere en çoktan en aza doğru sırasıyla 10. sınıf, 9. sınıf ve 11. sınıf kimya ders kitaplarında yer verilmiştir. 12. sınıf kimya ders kitabında hiç yer verilmemiştir. Ölçme ve değerlendirme aktivitesinde öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafik sayısının en çok 10. sınıf ders kitabında bulunurken 9. sınıf, 11. sınıf ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında hiç bulunmamaktadır. Etkinlik/deney aktivitesinde öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafik sayısının en çoktan en aza doğru sırasıyla 11. sınıf, 10. sınıf ve 9. sınıf kimya ders kitaplarında bulunmaktadır. 12. sınıf kimya ders kitaplarında hiç bulunmamaktadır. Grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren çoktan seçmeli soru sayısının en çoktan en aza doğru sırasıyla 9. sınıf, 11. sınıf ve 10. sınıf kimya ders kitaplarında bulunmaktadır. 12. sınıf kimya ders kitabında hiç bulunmamaktadır. Grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren açık uçlu soru sayısının en çoktan en aza doğru sırasıyla 10. sınıf ve 11. sınıf kimya ders kitaplarında bulunmaktadır. 9. sınıf ve 12. sınıf kimya ders kitaplarında hiç bulunmamaktadır.

Yukarıda ifade edilen sonuçlar doğrultusunda, kimya ders kitaplarında hazır halde sunulan grafiklerin ölçme ve değerlendirme amacından çok konu anlatımı amacıyla kullanıldığı, ölçme ve değerlendirme amaçlı kullanımlarının yetersiz kaldığı şeklinde yorumlanabilir. Kitabın etkinlik/deney ve ölçme - değerlendirme aktivitelerinde öğrenciler tarafından çizilmesi istenen grafik sayısının son derece az olduğu belirlenmiştir. Oysa ki grafikler hem deneylerin vazgeçilmez bir parçası hem de deneysel çalışmaların sonuca ulaşmasına kapı aralayıcı olarak görülmektedir (McKenzie ve Padilla, 1986; Taşar ve diğ., 2002). Dolayısıyla ders kitaplarında yer alan özellikle deney aktivitelerinde grafik çizme, okuma ve yorumlamaya gerektiği kadar yer verilmediği görülmektedir. Kimya ders kitaplarının grafik okuma ve yorumlama gerektiren soru türü olarak daha çok açık uçlu sorulara yer verdiği belirlenmiştir.

Bu sonuçlara dayanarak kimya ders kitaplarında grafik çizme aktivitelerinden çok grafik okuma ve yorumlama aktivitelerine odaklanıldığı yani kimya ders kitaplarının öğrencilerin grafik çizme becerilerinin gelişimine katkı sağlaması açısından yetersiz kaldığı söylenebilir. Önemli bir rolü olmasına rağmen, grafik çizmenin alanyazında yeteri kadar vurgulanmadığı ve grafiklerin oluşturulmasıyla ilgisi öğrencilerin algıları ya da alternatif algılar üzerine çok az şey bilindiği ifade edilmektedir. Sınırlı sayıda çalışma, grafik oluşturabilme ve uygun grafik türünü seçmek gibi alakalı kararlara yoğunlaşmıştır. Verilerden grafik ve tablo oluşturmak, verilerin görünümünü seçmek (grafik sunumlarının öğrenciler tarafından seçimi), grafik becerilerini ve farklı grafik türlerini giriş derslerine uygulamak, özellikle de lise ve kolejlerdeki üst sınıf öğrencilerin yorumlamaları hakkında çok az şey yazılıp çizilmiştir. Pek çok çalışma, grafik bilgisinin çok yönlü olduğunu ancak sadece grafik okuma meselesine odaklanıldığını kanıtlamaktadır (DeMeo ve Mills, 2001; Goldsmith, 1992; Hancock, Kaput ve Lehrer ve Romberg, 1996; Leinhardt, Zaslavsky ve Stein, 1990; Shah ve Hoeffner, 2002).

Roth, Bowen ve McGinn (1999), bilimsel dergilerin orta öğretim ders kitaplarına kıyasla grafik okumaya ve grafiklerin daha detaylı açıklama ve yorumlanmalarına daha fazla kaynak sağladığını ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışmalarında ders kitaplarındaki grafiklerin eğitsel değerinin hala belirlenmek üzere beklediğini belirtmişlerdir. Görüldüğü üzere ders kitaplarında yer alan grafiklerin ve grafiklerle ilgili etkinliklerin grafik çizme, okuma ve yorumlama sürecine katkıları daha da derinlemesine incelemeye ihtiyaç duyulan bir araştırma konusudur.

Bu sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

MEB (2007), belirtildiği gibi öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerin başarılarını saptamak, eksikliklerini belirlemek, öğrencinin süreç içerisindeki gelişimine ilişkin geri bildirim sağlamak, bu süreçte kazandıkları bilgi ve becerilerinin değerlendirilmesine olanak sağlaması aynı zamanda merkezi sınavlarda da sıkça yer alması nedeniyle kimya ders kitaplarında sunulan grafiklerin konu anlatımı amaçlı kullanımının yanında ölçme ve değerlendirme amaçlı kullanımının da arttırılması önerilebilir.

Glazer (2011), grafik çizme ile grafik okuma ve yorumlamanın birbiriyle iç içe bağlantılı olduğunu bu nedenle de aynı anda ve tamamlayıcı bir şekilde tanımlanması gerektiğini belirtmesinden yola çıkarak kimya ders kitaplarında grafik okuma ve yorumlama aktiviteleri kadar grafik çizme aktivitelerine de ağırlık verilmesi önerilebilir.

Veriler arasındaki ilişkileri ve eğilimleri etkili bir şekilde özetleyebilme ve gösterebilmeleri nedeniyle deney aktivitelerinin grafik çizme, okuma ve yorumlama becerilerinin gelişimini destekleyecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Özellikle 12. sınıf kimya ders kitabında sadece tek bir grafikle karşılaşılması, konu anlatımı ve ölçme-değerlendirme amaçlı sunulan grafik sayısının, öğrenciler tarafından çizilmesi beklenen grafik sayısının, grafik okuma ve yorumlamayı gerektiren soru sayısının arttırılması gereksinimini ortaya koymaktadır.

Konu anlatımı ve ölçme değerlendirme amaçlı sunulan grafiklerin analizinde olduğu gibi grafik okuma ve yorumlama sorularının lokal, global grafik okuma ve yorumlama ya da temel, orta, üst düzey grafik okuma ve yorumlama gerektiren sorular şeklinde bir analizi gerçekleştirilebilir. Böylece 9. sınıftan 12. sınıfa kadar geçen süreçte grafik okuma ve yorumlama gerektiren soruların düzeyinde bir değişimin olup olmadığı, varsa nasıl bir değişimin olduğu ortaya çıkarılabilir.

Grafik çizme ile grafik okuma ve yorumlama, fen bilimlerinde deneylerin bir parçası olması nedeniyle bu becerilerin gelişimi için ders kitaplarında laboratuvar uygulamalarına ve deneylere ağırlık verilerek, bu becerilerin etkili bir şekilde kazandırılabileceği önerilebilir. Öğrencilerin, verilerin oluşumunda aktif olarak rol almadıkları süreçlerde veri analizinde büyük zorluklarla karşılaşmaları, grafiklerin okunup yorumlanmasından önce öğrencilerin olayları gözlemlemesi, verileri toplaması, uygun verileri organize edip seçme gibi deneyimleri yaşamaları gerektiği önerilebilir.

KAYNAKLAR

Ateş, S. ve Stevens, J. T. (2003). Teaching line graphs to tenth grade students having different cognitive developmental levels by using two different instructional modules. *Research in Science & Technological Education,* 21 (1), 55-66.

Ayas, A., Çepni, S., Johnson, D. ve Turgut, M.F. (1997). Kimya Öğretimi. YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi, Ankara.

Beichner, R. (1994). Testing student interpretation of kinematics graphs", *American Journal of Physics*, 62, 750-762.

Berg, C. A. and Philips, D. G. (1994). An investigation of the relationship between logical thinking structures and the ability to construct and interpret line graphs. *Journal of Research in Science Teaching*, 31, 323–344.

Berg, C.A. and Smith, P. (1994). Assessing students' abilities to construct and interpret line graphs: Disparities between multiple-choice and free-response instruments. *Science Education*, 78 (6), 527–554.

Bowen, G. M., Roth, W. M. and McGinn, M. K. (1999). İnterpretations of graphs by university biology students and practicing scientists: Toward a social practice view of scientific representation practices. *Journal of Research in Science Teaching*, 36 (9), 1020-1043.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 5.Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Canham, M. and Hegarty, M. (2010). Effects of knowledge and display design on comprehension of complex graphics. *Learning and Instruction*, 20, 155–166.

Cook, M., Wiebe, E.N. and Carter, G. (2008). The influence of prior knowledge on viewing and interpreting graphics with macroscopic and molecular representations. *Science Education*, 92 (5), 848–867.

DeMeo, S. and Mills, P. (2001). Looking for linearity: Integrating graphing for first-year chemistry students. *Chemical Educator*, 6 (1), 2–4.

Demirci N., Karaca, D. ve Çirkinoğlu, A. G. (2006). Üniversite öğrencilerinin grafik anlama ve yorumlamaları ile kinematik başarıları arasındaki ilişki. *VII. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitim Kongresi*, 175, Ankara.

Friel, S. N., Curcio, F. R. and Bright, G. W. (2001). Making sense of graphs: Critical factors influencing comprehension and instructional implications. *Journal of Research in Mathematics Education*, 32 (2), 124-158.

Gay, L.R. & Airasian, P. (2000). Educational research: competencies for analysis and application. Merrill an imprint of Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, Columbus, Ohio.

Glazer, N. (2011). Challenges with graph interpretation: a review of the literatüre. *Studies in Science Education*, 47 (2), 183-210.

Gültekin, C. (2009). Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Çözeltiler ve Özellikleri Konusu İle İlgili Grafik Çizme Okuma ve Yorumlama Becerilerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Balıkesir.

Gültekin, C. (2014). Ortaöğretim Öğrencileri ile Üniversite Öğrencilerinin Hal Değişimi, Çözeltiler ve Çözünürlük Konuları ile İlgili Grafik Çizme Okuma ve Yorumlama Becerilerinin Karşılaştırılması. Doktora Tezi, *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Balıkesir.

Hancock, C., Kaput, J.J. and Goldsmith, L.T. (1992). Authentic inquiry with data: Critical barriers to classroom implementation. *Educational Psychologist*, 27, 317–364.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi (14. Baskı)*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Lehrer, R. and Romberg, T. (1996). Exploring children's data modeling. *Cognition and Instruction,*14 (1), 69–108.

Köseoğlu, F., Atasoy, B., Kavak, N., Budak, E., Tümay, H., Kadayıfçı, H. ve Taşdelen, U. (2003). Yapılandırmacı Öğrenme Ortamı İçin Bir Fen Ders Kitabı Nasıl Olmalıdır?. (1. Baskı) Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Leinhardt, G., Zaslavsky, O. and Stein, M.K. (1990). Functions, graphs, and graphing: Tasks, learning, and teaching. *Review of Educational Research*, 60 (1), 1–64.

McKenzie, D. L. and Padilla, M. J. (1986). The construction and validation of the test of graphing in science (TOGS). *Journal of Research in Science Teaching,* 23 (7), 571-579.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2007). Ortaöğretim 9. Sınıf Kimya Dersi Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2008). Ortaöğretim 10. Sınıf Kimya Dersi Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2008). Ortaöğretim 11. Sınıf Kimya Dersi Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2009). Ortaöğretim 12. Sınıf Kimya Dersi Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Morgil, İ., Yılmaz, A. (1999). Lise X. Sınıf, Kimya II Ders Kitaplarının Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi BAÜ Fen Bilimleri Enstitü Dergisi, 1 (1), 26-41.

Nakiboğlu, C., Gültekin C. ve Erol, H. (2008). Ortaöğretim öğrencilerinin grafik çizme ve yorumlama becerilerinin incelenmesi. *VIII. Fen Bilimleri ve Matematik Eğitim Kongresi*, 432, Bolu.

Özgün-Koca, A. (2008). Öğrencilerin grafik okuma, yorumlama ve oluşturma hakkındaki kavram yanılgıları. (eds: Özmantar, F. Ö., Bingölbali, E. ve Akkoç, H.), *Matematiksel Kavram Yanılgıları ve Çözüm Önerileri*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 61-89.

Parmar, R. S. and Signer, B. R. (2005). Sources of error in constructing and interpreting graphs: A study of fourth and fifth grade students with LD. *Journal of Learning Disabilities,* 38 (3), 250-261.

Perez, C. and Febles, E. (2006). An investigation about translation and interpretation of statistical graphs and tables by students of primary education", *ICOTS-7.*

Roth, W.-M., Bowen, G.M. and McGinn, M.K. (1999). Differences in graph-related practices between high school biology textbooks and scientific ecology. *Journal of Research in Science Teaching,* 36 (9), 977-1019.

Shah, P. and Hoeffner, J. (2002). Review of graph comprehension research: İmplications for instruction. *Journal for Research in Mathematics Aducation,*14 (1), 47-69.

Stein, M. K., Baxter, J. A. and Leinhardt, G. (1990). Subject-matter knowledge and elementary instruction: A case from functions and graphing. *American Educational Research Journal*, 27 (4), 639-663.

Taşar, M. F., İngeç, Ş.K. ve Güneş, P.Ü. (2002). Grafik çizme ve anlama becerisinin saptanması. *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitim Kongresi*, Ankara.

Temiz, B. K. ve Tan, M. (2009). Grafik çizme becerilerinin kontrol listesi ile ölçülmesi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 71-83.

Uyanık, F.(2007). Ortaöğretim 10. sınıf öğrencilerinin grafik anlama ve yorumlamaları ile kinematik başarıları arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Balıkesir.

Valentino, C. (2006). Developing science process skills [online]. (3 Mart 2008), http://www.eduplace.com/science/profdev/articles/valentino2.html

Wang, Z. H., Wei, S., Ding, W., Chen, X., Wang, X. and Hu, K. (2012). Students' cognitive reasoning of graphs: characteristics and progression. *International Journal of Science Education,* 34 (13), 2015-2041.

Wavering, M. J. (1989). The logical reasoning necessary to make line graphs. *Journal of Research in Science Teaching,* 26, 373-379.

AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI KURULUŞLARINDAN KAMU KURULUŞLARINA AKTARILAN MALİ YARDIMLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Metin YILMAZ
Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü
metin.yilmaz@dpu.edu.tr

ÖZET: Avrupa Birliği, üye ülkelerin iç ekonomik ve sosyal gelişmelerine destek olmak, ülkelerarası gelişmişlik düzeyini dengelemek amacıyla hibe ya da kredi şeklinde kaynak aktarmaktadır. Avrupa Birliği, aynı zamanda üye olacak aday ülkelerin birliğe hazır hale getirilmesi amacıyla birliğe üye olmak için başvuran ve resmi olarak adaylığı tanınmış ülkelere de mali yardımlar vermektedir. Türkiye'de bu mali yardımlardan faydalanmaktadır. Söz konusu yardımlar, Türkiye'ye Avrupa Birliği üyeliği sürecinde Avrupa Birliği müktesebatına siyasi, ekonomik, yasal ve idari konularda uyum sağlama ve alınması gereken tedbirler için mali kaynak oluşturmak için verilmektedir. Yapılan anlaşmalar gereği bu yardımlar Avrupa Birliği tarafından yardımların aktarılmasından harcanmasına kadar kontrol edilmektedir.

Bu çalışmada amaç, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan kamu kuruluşlarına proje karşılığı aktarılan mali yardım tutarların muhasebeleştirilmesinin nasıl yapılacağı konusunda inceleme yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Mali Yardım, Mali Yardımların Muhasebeleştirilmesi

ACCOUNTING FOR THE FINANCIAL AID TRANSFERRED FROM THE EUROPEAN UNION AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS TO PUBLIC INSTITUTIONS

ABSTRACT: The European Union has been transferring significant amounts of resources in various financial instruments in the form of grants and loans for the purposes of supporting the internal economic and social development of member states, as well as balancing the cross-country development levels. The European Union also provides financial assistance to the countries that have applied for candidacy, as well as those officially nominated as candidates, in order to help them aid to get ready for the gains of the community. Turkey is one of the countries that benefit from this financial assistance. Aid provided to Turkey aims at providing financial resources needed for complying with the European Union acquis in the European Union accession process and taking the necessary policitical, economic, legal and administrative measures. According to the agreements, this aid is controlled at all stages from the release of the aid by the European Union until they are spent by the end users.

The aim of this study is to examine the accounting processes of this aid transferred to public institutions by the European Union and international organizations in return for projects.

Keywords: The European Union, Financial Aid, Accounting for Financial Aid

Giriş

Küreselleşme süreci, ülkeleri bütünleşmeye ve bölgesel oluşumlara yöneltmiştir. Avrupa Birliği'de (AB) küreselleşme sürecinin etkisiyle doğmuş bir birliktir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkeler AB'ye üyelik için müzakereler yapmaktadır. AB, ekonomik ve siyasi konularda, barış, demokrasi, yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve modernleşme gibi alanlarda küresel bir aktör olarak rol almakta ve bu amaçları gerçekleştirmek için mali yardımlar yapmaktadır. AB, Birlik içindeki ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması, bölgesel farklılıkların giderilmesi amacıyla üye ülkelerine yardımda bulunduğu gibi küresel aktör sıfatıyla Birlik üyesi olmayan ülkelere de yardım da bulunmaktadır.

AB, ilk olarak 1990 yılında Birliğe üye olacak ülkelere yardım etmek amacıyla katılım öncesi yardım araçları oluşturmaya başlamıştır. Bu durum, yeni üye alımına ilişkin anlayış değişikliğinin ürünüdür. Yeni anlayış aday ülkelerin, ancak katılım öncesi olarak adlandırılan bir hazırlanma sürecinde başarılı olmaları halinde üye olabilmelerini öngörmektedir. Katılım öncesi süreç, aday ülkenin "Topluluk Müktesebatı" ile politikalarına uyum sağlayabilmesi için bir dizi ekonomik, siyasal, sosyal ve kurumsal reformları gerçekleştirmesini gerektirmektedir. Doğal olarak, bu reformların gerçekleştirilmesi aday ülkeye önemli mali külfetler de getirmektedir. AB, bu aşamada hem aday ülkenin mali yükünü azaltmak hem de reformların öngördüğü biçimde hızlandırılmasını sağlamak üzere, katılım öncesi stratejisi çerçevesinde özel yardımlar sağlamaktadır (Karataş, 2010: 2-3).

AB, temel politik hedefini gerçekleştirmeyi sağlayacak olan ekonomik entegrasyonun tam anlamı ile gerçekleşebilmesi için, üyeleri arasındaki farklılaşmanın asgari seviyeye indirgenmesini amaçlamakta, aynı zamanda üye olacak adayların da üyeliğe tam olarak hazır hale gelebilmelerini sağlamak amacıyla bir takım mali yardım araçları sunmaktadır. Avrupa Topluluğu anlaşmalarında, topluluk hedefleri arasında topluluk düzeyinde uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi sayılmış, gerek bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, gerekse üye olacak aday ülkelerin topluluk kazanımlarına hazır hale getirilmesi amacıyla, AB bütçesinden bir takım mali araçların bu amaçlara tahsis edilmesi öngörülmüştür. Bu araçların önemli bir kalemini de "Katılım Öncesi Mali Yardımlar" oluşturmaktadır (Çeliktaş, 2006: 39-40).

Türkiye, 1960'li yıllarda başladığı Avrupa ile entegrasyon hedefinde 1999 Helsinki Zirvesi ile önemli bir aşamaya gelmiştir. Söz konusu Zirve ile Türkiye'nin AB'ye adaylığı resmen kabul edilmiş ve Türkiye-AB ilişkilerinde yeni ve daha zorlu bir dönem başlamıştır. 17 Aralık 2005 tarihinde "AB Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyinin" Brüksel'de yapmış olduğu zirve toplantısında Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli ölçüde karşıladığına karar verilmiş ve 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlaması öngörülmüştür.

Türkiye tam üyelik doğrultusunda idari ve yasal altyapısını AB ile uyumlaştırma çabası içine girmiştir. 2001 yılında Avrupa Komisyonu Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı Belgesini yayınlamış, buna mukabil Türkiye AB Müktesebatının üstlenilmesine ilişkin Ulusal Programı kabul etmiştir. Bir sonraki aşamada ise tam üyelik hedefinin gerçekleştirmesi ve AB'ye uyumun

kolaylaştırılması amacıyla Türkiye'nin Topluluk Programlarına katılması ve AB mali yardımlarından yararlanabilmesi için gerekli iç mekanizmalar Türkiye'de de oluşturulmuştur (Avcı, 2008: 1).

1. Mali Yardım ve Mali Yardımın Yapılma Nedenleri

Mali yardımlar "ekonomik amaçlı dış yardım" olarak adlandırılabilir. Genel olarak gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru, belirli mal ve hizmetlerin sağlanabilmesi ve çeşitli yatırımların finansmanı amacıyla yapılan parasal yardıma mali yardım denmektedir. Mali yardım kavramı, kapital yardımı veya finansal yardım olarak da adlandırılmaktadır. Yardımlar geldikleri kaynaklara göre ikili yardımlar ve çok taraflı yardımlar, tahsis edildikleri yere göre proje yardımı ve program yardımı, harcama yetkisi açısından bağlı yardım ve serbest yardım, yardım veren ve alan ülkeye yüklenen külfet açısından bağış yardımı ve ödünç yardımı, yardımın niteliğine göre mali yardım ve teknik yardım olarak sınıflandırılabilir. Bugün de dünyanın hemen her ülkesi ekonomik gelişmişlik düzeyine göre, bölgesel ve küresel hedefleri doğrultusunda dış yardım yapmaktadır. Ayrıca, çeşitli uluslararası kuruluşlar da kuruluş amaçları çerçevesinde dış yardım yapmaktadırlar. AB, kuruluş amacı olan ekonomik bütünleşme hedefinden çok farklı alanlarda ve amaçlar doğrultusunda dış yardımlar yapabilmektedir (Karataş, 2010: 7-8).

Mali yardımların niteliklerine bakıldığında bu konuya taraf olanların iki ayrı özellikte ekonomik yapıya sahip ülkeler olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim taraflardan biri ekonomisi güçlü olan ülkeler iken diğer yanda ekonomik ve diğer alanlarda daha zayıf olan ülkeler yer almaktadır. Yardımların tabiatı gereği, ekonomisi güçlü olan ülkelerden ekonomisi zayıf olan ülkelere doğru yapılan mali yardımlar ve zayıf ülkelere tanınan öncelikler olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır (Sürgü, 2004: 79). AB ülkelerinin her birinin farklı ekonomik ve sosyal yapıya sahip olması, Birliğin zayıf bölgelere yardımda bulunmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu doğrultuda AB, başta bütçesinden sağlanan hibe yardımları ve Avrupa Yatırım Bankası tarafından sağlanan ayrıcalıklı krediler olmak üzere Birlik üyelerine ve aday ülkelere çeşitli mali yardımlarda bulunmuştur. Bunun sonucunda Avrupa Birliği'nin zayıf ekonomili ülkeleri zaman içerisinde kayda değer ekonomik gelişmeler göstermiştir (Yıldız, Yardımcıoğlu, 2005: 102).

AB'nin mali yardım sağlama nedenlerini temel olarak dört başlık altında incelenebilir:

- Ortak politikaların finansmanı
- Dayanışma ilkesi
- Aday ülkelerin Birliğe uyum sağlamasının güçlüğü
- Birlik dışındaki ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi

2. Türkiye'nin Avrupa Birliği Süreci

AB mali yardımları; Avrupa Komisyonu tarafından, diğer aday ülkeler için olduğu gibi, her yıl Türkiye'ye de tahsis edilen hibe nitelikli yardımlardır. Söz konusu yardımlar doğrudan nakdi bir yardım niteliğinde olmayıp, Avrupa Komisyonu ve Türkiye'nin birlikte seçtikleri proje ve programlara mali destek sağlamak için kullanılmaktadır. 27 üyeli Avrupa Birliği (AB), insan hakları ve pazar ekonomisi konusunda ortak değerleri paylaşan ülkelerden oluşmaktadır. Gerek bu ülkelerin iç ekonomik ve sosyal gelişmelerine destek olmak gerekse ülkelerarası gelişmişlik düzeyini dengelemek amacıyla hibe ya da kredi şeklindeki çeşitli mali araçlar halinde önemli miktarlarda kaynak harcamaktadır. AB, aynı zaman gerekli gördüğü hallerde üçüncü ülkelere de mali yardımlarda bulunmaktadır.

1 Aralık 1964'de tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında bir ortaklık ilişkisi kurulmuştur. Bu bakımdan, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe giriş yılı, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki mali işbirliğinin başlangıç tarihi olarak alınabilir. Ankara Anlaşması'nın başlangıç bölümünde, Türk ekonomisinin kalkınmasının ortaya koyduğu özel sorunlara ve belli bir sürede Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Anlaşmanın üçüncü maddesinde ise, geçiş dönemi ve son dönem boyunca kendisine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmek için, Türkiye'nin hazırlık döneminde Topluluk yardımı ile ekonomisini güçlendireceği ve bu hazırlık dönemi ve özellikle Topluluk yardımına ilişkin uygulama usullerinin, Ankara Antlaşmasına ekli Geçici Protokol ile Mali Protokol'de belirtildiği ifade edilmektedir (Karabacak, 2004: 91).

Bunların yanı sıra, AB'ye üye olmak için başvuran ve resmi olarak adaylığı tanınmış ülkelere de özel mali destekler verilmektedir. 1999 yılı Helsinki Zirvesinde adaylık statüsü kazanan Türkiye ile birlikte mevcut beş aday (İzlanda, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Türkiye) ve bir katılımcı (Hırvatistan) ülke, katılım öncesi yardım adı verilen artırılmış bir mali yardımdan faydalanmaktadır. Ayrıca henüz adaylık statüsü kazanmamış olup Avrupa'da yer alan ve adaylığı çok kısa vadede muhtemel görülen üç potansiyel aday ülke de (Arnavutluk, Bosna Hersek ve Kosova) aynı mali yardım kapsamına girmektedir. Söz konusu yardımlar, ülkelere AB üyeliği sürecinde AB müktesebatına uyum ve uygulama yönünde ülke tarafından alınması gereken siyasi, ekonomik, yasal ve idari tedbirler için mali kaynak sunmaktadır.

AB mali yardımları, Birlik müktesebatına ve iyi uygulamalarına uyum sağlanması amacıyla AB tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi dikkate alınarak, Türkiye tarafından hazırlanan Ulusal Program'daki önceliklere göre planlanmaktadır (Gösterici, Ormanoğlu, 2007: 164).

Türkiye-AB arasındaki mali işbirliği ilişkisi adaylık öncesi, adaylık sonrası ve katılım öncesi olmak üzere üç ayrı süreçte değerlendirilebilir (www.ab.gov.tr; www.abgs.gov.tr).

2.1. Adaylık Öncesi Mali Yardımlar (1964-1999)

1964–1995: 1963 tarihli Türkiye-Avrupa Topluluğu (AT) Ortaklık Anlaşmasından 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği'ne kadar geçen süre Türkiye'nin mali yardımlardan mali protokoller aracılığıyla yararlandığı bir dönemdir. Bu dönemde çoğu kredi niteliğinde toplam 1 milyar avro kullanılmıştır.

1996–1999: Türkiye ile AT arasında bir Gümrük Birliği tesis edilmesinden adaylık statüsü kazandığımız 1999 yılına kadar olan dönemde Gümrük Birliği'ne bağlı yeni ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yardımları içermektedir. Bu dönemde çoğu kredi şeklinde kullanılan toplam yardım 755,3 milyon avro tutarındadır.

Bununla birlikte, Türkiye 90'lı yıllarla beraber Avrupa-Akdeniz ortaklığı bünyesinde finanse edilen MEDA (Mediterranean Economic Development Area) programı altındaki hibe nitelikli fonlardan yararlanmıştır. 1996–1999 dönemine yönelik MEDA-I Programı kapsamında destek sağlanan 55 proje için Türkiye'ye 376 milyon avro taahhüt edilmiştir. Bunun yanı sıra, Birlik üyesi olmayan Akdeniz ülkelerine Avrupa Yatırım Bankasından kredi sağlanması amacıyla oluşturulan EUROMED sistemi altında, Türkiye'ye 1997–1999 dönemi için 205 milyon avro tutarında kredi sağlanmıştır.

2.2. Adaylık Sonrası Dönem (2000-2006)

1999 yılında aday ülke konumuna gelen Türkiye, 2001 sonu itibarıyla hibe nitelikli fonlardan tek bir çerçeve altında yararlanmaya başlamıştır. Buna göre, Türkiye'ye adaylık sürecindeki yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapabilmesi için projeler yoluyla yıllık 177 milyon avro verilmesi öngörülmüştür. 2002-2006 döneminde Türkiye yaklaşık 1,3 milyar avroluk fonu toplam 164 proje için kullanmıştır. Söz konusu fonlar kurumsal yapılanma (%30), AB müktesebatına uyum (%35) ile ekonomik ve sosyal uyumun (%35) temini için kullanılmıştır. Fonlar Türkiye'yi Topluluk programlarına katılım için de hazırlamayı amaçlamıştır. Katılım Öncesi Yardımlar, Katılım Ortaklığı Belgesindeki öncelikler ve Ulusal Programda yer alan taahhütlerin gerçekleştirilmesi için kullanılmıştır. Bununla birlikte, ekonomik ve sosyal uyum kapsamındaki projelerin "Ön Ulusal Kalkınma Planı"ndaki stratejik çerçeveye uyması şartı aranmıştır. Avrupa-Akdeniz ortaklığı çerçevesindeki MEDA-II Programı bu süreçte de devam etmiş olup, 2000-2006 döneminde kullanılmak üzere Türkiye için ayrılan miktar 890 milyon avrodur. Türkiye adaylık statüsünü aldıktan sonra 2002 yılından itibaren MEDA kapsamı dışında bırakılmıştır.

Avrupa Birliği bu süreçte mali yardımların ülke içinde etkin ve etkili şekilde kullanılması ve denetlenmesi için Türkiye'den bir Merkezi Olmayan Uygulama Sisteminin kurulmasını talep etmiştir. 2001/41 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile kurulan sistemin (Sistem Avrupa Komisyonu tarafından 8 Ekim 2003 tarihli bir Karar ile akredite edilmiştir) temel aktörleri; Ulusal Mali Yardım Koordinatörü, Mali İşbirliği Komitesi, Ulusal Fon ve Ulusal Yetkilendirme Görevlisi, Ortak İzleme Komitesi ve Merkezi Finans ve İhale Birimi olarak belirlenmiştir.

Bu dönemde Türkiye reform sürecinin yarattığı ivmeyle, Ekim 2005 tarihinde Avrupa Birliği ile katılım müzakerelerine başlamıştır. Üyeliğe uzanan yolda atılan bu adım gerek reformların gerekse bu reformları desteklemek üzere sağlanan mali yardımların nitelik ve niceliğini değiştirmiştir. Enerjiden ulaşıma, halk sağlığından tarıma kadar çok farklı ve kapsamlı alanlarda AB'ye uyumu amaçlayan müzakere süreciyle birlikte, toplumun pek çok kesimini etkileyen yasal ve idari değişiklikler artarak devam etmiştir. Bu nedenle toplumu söz konusu değişikliklere hazırlamak üzere sağlanan mali yardım miktarında da geçmiş döneme kıyasla ciddi bir artış olmuştur.

2.3. Katılım Öncesi Yardım Aracı

Yaşanan gelişmelere paralel olarak, Avrupa Birliği 2007-2013 yıllarına ait bütçe dönemiyle birlikte aday ülkelere sağladığı mali yardım mekanizmasında değişikliğe gitmiştir. Buna göre aday ve potansiyel aday ülkelere yapılan mali yardımlar Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA- Instrument for Pre-accession Assistance) adı altında birleştirilmiştir.

Beş bölüm halinde yapılandırılan IPA, geçiş dönemi ve kurumsal yapılanma desteği yanı sıra çevre, ulaştırma, bölgesel rekabet, insan kaynakları kalkınması ve kırsal kalkınma olarak belirlenen yeni alanlarda katılım öncesi mali destek sağlamaktadır. Ayrıca aday ülkeler, katkı payları kısmen IPA altında finanse edilmekte olan Birlik Programlarına katılmaya devam etmektedir. IPA 5 bileşenden oluşmaktadır. Bunlar:

I. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma

II. Sınır Ötesi İşbirliği

III. Bölgesel Kalkınma

IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi

V. Kırsal Kalkınma (IPARD)

IPA kapsamında 2007-2013 yılları itibarıyla ülkelere tahsis edilen fon yaklaşık 9.9 milyar avro tutarındadır. Bu tutarın yaklaşık yarısını oluşturan 4,8 milyar avro, nüfus ve yüzölçümü büyüklüğü dikkate alınarak Türkiye için ayrılmış ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo-1: IPA Dönemi (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (milyon avro)

IPA BİLEŞENLERİ	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**TOPLAM**
I. G.Dön. Des. Ve K.Y.	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	**1.667,5**
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3,0	3,1	5,1	2,2	2,2	**20,6**
III. Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,1	366,9	**1.778,4**
IV. İ. K. Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	**474,1**
V. Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	**854,6**
TOPLAM	**497,2**	**538,7**	**566,4**	**653,7**	**779,9**	**856,3**	**903,0**	**4.795,2**

Kaynak: www.ab.gov.tr

IPA'nın temel amacı aday ülkenin AB'ye üye olma yolundaki ihtiyaç ve önceliklerine hizmet eden projelerin desteklenmesidir. Projeler aracılığıyla kullandırılan fonlar, AB müktesebatına uyumu ve bu uyum için gerekli idari kapasite oluşturulmasını hedefler. Bununla beraber ekonomik ve sosyal uyumun sağlanmasına (bölgesel kalkınma, tarımsal ve kırsal kalkınma, sınır ötesi işbirliği ve KOBİ projeleri) yönelik projeler de mali yardımlar içerisinde gün geçtikçe artmaktadır.

IPA, katılımcı ülke Hırvatistan'ın yanı sıra aday statüsündeki ülkeleri (İzlanda, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye) ve potansiyel aday statüsündeki ülkeleri (Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova) kapsamaktadır. 2007-2013 IPA Dönemi AB Mali Yardımının Aday ve Potansiyel Aday Ülkelere Göre Dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo-2: 2007-2013 IPA Dönemi AB Mali Yardımının Aday ve Potansiyel Aday Ülkelere Göre Dağılımı

ÜLKELER	**Yüzölçümü (km^2)**	**Avro/km^2**	**Nüfus-2006**	**Avro/Kişi**	**TOPLAM (Milyon Avro)**	**Oran %**
Hırvatistan	56.594	17.634	4.443.000	224,6	998	10.0
Makedonya	25.713	23.918	2.039.000	301,6	615	6.2
Türkiye	783.562	6.119	72.520.000	66,1	4.795	48.2
Arnavutluk	2.875	206.957	3.149.000	188,9	595	6.0
Bosna Hersek	1.209	12.810	3.843.000	170,7	656	6.6
Karadağ	13.812	17.087	624.000	378,2	236	2.4
Sırbistan	77.474	17.890	7.425.000	186,7	1386	13.9
Kosova	10.887	58.326	2.070.000	306,8	635	6.4
İzlanda (2011-..)					30	0.3
TOPLAM	**1.022.126**	**9.489**	**96.113.000**	**103,5**	**9.944**	**100**

Kaynak: www.ab.gov.tr

2007-2013 dönemi IPA kaynaklarının %48,2'si ülkemiz için ayrılmıştır. Ancak, ülke nüfusu ve yüzölçümü dikkate alındığında ülkemizin kişi başına düşen tutarda en az payı aldığı görülmektedir.

IPA kapsamındaki mali yardımlardan faydalanabilmek için, yararlanıcı ülkenin gerekli idari yapıları oluşturması zorunludur. Bu idari yapıların ne olduğu ve fonksiyonları, IPA Uygulama Tüzüğünde (1085/2006 sayılı Konsey Tüzüğünün uygulanmasına ilişkin 12 Haziran 2007 tarihli ve 718/2007 sayılı Komisyon Tüzüğü) açıklanmaktadır. Yararlanıcı ülke, bu idari birim ve otoriteler arasında görevler ayrımını sağlamakla yükümlüdür. Söz konusu birim ve otoriteler kurulup işlemeye başladıktan sonra AB, yardım fonları üzerindeki yönetim yetkisini yararlanıcı ülkeye devretmektedir (www.ab.gov.tr: www.abgs.gov.tr).

IPA'nın eski dönemdeki katılım öncesi mali yardımlara nazaran getirdiği en önemli değişiklik, mali yardımların yararlanıcı ülkeler tarafından hazırlanacak programlar çerçevesinde belirlenen öncelik ve faaliyet alanlarına yönelik kullandırılacak olmasıdır (Karataş, 2010: 2). IPA programı ile birlikte AB mali yardımlarının yönetimi için Türkiye'de oluşturulan yapı da

yeniden ele alınmaktadır. Ancak bu süreçte geçmişte yaşanan sorunların doğru bir şekilde tespit edilerek gerekli önlemlerin alınması ve yeni döneme daha sorunsuz bir şekilde girilmesi gerekmektedir (Avcı, 2008: 1-2).

IPA bileşenleri kapsamında Avrupa Birliği Fonlarından faydalanabilme; her bir bileşen ya da program için ilgili program otoritelerinin Ulusal Yetkilendirme Görevlisi tarafından akredite edilmesi, Ulusal Yetkilendirme görevlisi ile Ulusal Fonunda Yetkili Akreditasyon görevlisi tarafından akredite edilmesi, akredite koşullarının devam ettirilmesi ve izlenmesi şartlarına bağlanmıştır. Her bir bileşen için ayrı program otoritelerinin oluşması, ülkemiz açısından fonlarının kullanımının daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayacağı gibi, fonlara aktaran Komisyon içinde bunların takibini kolaylaştıracaktır. Merkezi Olmayan Uygulama Sistemine dâhil kurum ve şahısların faaliyetlerini etkin bir şekilde yerine getirememesi durumunda, Komisyon fonların kullanılmasını durdurabilecek veya iptal edebilecektir. Komisyon bu yeni mali yardım aracı ile kullanım alanını ve miktarını arttırmış, fakat buna paralel olarak daha sıkı koşullar ve gözetim yükümlülüğü getirmiştir (Çeliktaş, 2009: 93). IPA Programından yararlanmak için gerekli olan merkezi olmayan yapılanma ülkemizde kurulmuş ve son olarak 2009/18 sayılı Başbakanlık Genelgesi'yle kurumsal yapılanma gözden geçirilerek yeni dönemin öngördüğü yapıyla uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Katılım öncesi yardımın genel koordinasyonunu sağlamak üzere ulusal katılım öncesi yardım koordinatörü olarak AB Genel Sekreteri görevlendirilmiştir. Türkiye'nin katılım sağladığı ve önümüzdeki dönemde katılım sağlayacağı programlarda Avrupa Birliği Genel Sekreterliği ulusal otorite olarak belirlenmiştir (Karabacak, 2004: 13).

Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi'nin amacı, mali yardımların herhangi bir suiistimale uğramadan öngörülen hedefler doğrultusunda kullanılmasını sağlamak ve böylelikle aday ülkeleri AB üyeliğine hazırlamaktır. Bu nedenle AB, mali yardımların yararlanıcı ülkelerde kullanımını bir sisteme oturtmuş; yönetim, uygu-lama ve denetimini faydalanıcı ülkeye bırakmıştır. Ancak mali yardımların uygulama ve sonuçları hakkında AB'ye rapor verilmekte ve Mutabakat Zaptı'nda da ifade edildiği gibi Sistem'de nihai sorumluluğu AB Komisyonu kendisinde muhafaza etmektedir. Dolayısıyla bu sistem, mali yardımların aktarımından harcanmasına kadarki her aşamasında fonksiyon görmekte ve AB tarafından mali yardımlarının yararlanıcı ülkede kullanımını kontrol etme imkânını sunmaktadır (Gösterici, Ormanoğlu, 2007: 189-190).

AB ile ilişkilerimizin yarım asrı bulduğu bu dönemde ülke olarak üzerimize düşen gereklilikleri yerine getirmemiz tam üyelik için büyük önem arz etmektedir. Aday ülke statüsüyle ivme kazanan AB-Türkiye ilişkileri 2005 yılında tam üyelik için müzakerelere başlanması ile ayrı bir hız kazanmıştır. 2007-2013 dönemi Mali Perspektifi'nde katılım öncesi mali araç olarak oluşturulan IPA'da Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği yolunda önemli bir kilometre taşıdır. (Karataş, 2010: 3-4). AB'ye üyelik sürecinin, şartlar ne olursa olsun Türkiye tarafından iyi değerlendirilmesi ve Birlinin gerek itici güç olarak gerekse kaynak ve model olarak değerlendirilip bu süreçte maksimum kazanımların elde edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Birlik tarafından Türkiye'ye sağlanan mali yardımların da etkili ve verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir (Polat, 2004: 82-83).

Yeni mali yardım yaklaşımının hedeflerinden biri de, sonuçları daha görünür ve hissedilir projelerin uygulanması yoluyla hazırlıkları devam eden 2014-2020 AB bütçesinde ülkemize ayrılan payın daha da artırılmasıdır. Bu noktada, ülkemizin 2007-2010 döneminde sergilediği ve 2011-2013 döneminde sergilemekte olduğu performans, hem yapılacak fon tahsisatı hem de genel anlamda Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda üye ülke kanaatlerini olumlu yönde etkileyecektir. Bu çerçevede, AB katılım öncesi mali yardımlarının geçmişini anlamak, bugünü ile geleceğini doğru kavramak, özellikle 2007-2013 döneminde aday ülke olarak ülkemizin tüm bileşenlerinden yararlanma imkânı bulduğu IPA Programını incelemek, hem 2014-2020 arasındaki sürecin daha sağlıklı olmasına hem de ülkemizin AB'ye tam üyeliği yolunda bir nebzede olsa katkıda bulunmak için alınan yardımlar ve bunların kullanılması konularının muhasebeleştirilmesinin nasıl yapılacağı konusu uygulamalı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

3. AB Mali Yardımlarının Muhasebeleştirilmesi

AB hibelerinin muhasebeleştirilmesinde, 27 Kasım 2007 tarihli ve 26713 sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan, "Avrupa Birliği ve Uluslararası Kuruluşların Kaynaklarından Kamu İdarelerine Proje Karşılığı Aktarılan Hibe Tutarlarının Harcanması ve Muhasebeleştirilmesine İlişkin Yönetmelik" çıkartılmıştır. İlgili yönetmeliğin bazı maddeleri 25 Ağustos 2009 tarihli ve 27330 sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan İlgili Yönetmelikte bazı maddeleri değiştirilmiştir. Hibelerin muhasebeleştirilmesi konusunda bu yönetmelik temel alınarak yapılmaktadır. Bu Yönetmeliğin amacı, Avrupa Birliği, uluslararası kuruluşlar veya uluslararası konsorsiyumlardan kapsam dâhilindeki kamu idarelerine proje karşılığı aktarılan hibe niteliğindeki tutarların uluslararası anlaşma hükümleri saklı kalmak kaydıyla izlenmesi, harcanması ve muhasebeleştirilmesini belirlemektir (27 Kasım 2007 tarihli Yönetmelik, 2007: madde 1/1).

Avrupa Birliği, uluslararası kuruluşlar veya uluslararası konsorsiyumlardan temin edilen proje karşılığı hibelerin muhasebeleştirilmesi, ilgili kamu idaresinin muhasebe hizmetlerini yürüten muhasebe birimleri aracılığı ile yapılır (27 Kasım 2007 tarihli Yönetmelik, 2007: madde 8/1). Denetimden sorumlu olan Sayıştay, Ulusal Fon'un Kurulmasına ilişkin Mutabakat Zaptı'nın 3. maddesi uyarınca AB mali yardımlarının uluslararası genel kabul görmüş muhasebe standartlarına göre dış denetiminden sorumludur. Ayrıca, iç hukuka göre de Sayıştay söz konusu fonların mali denetimini TBMM adına yapabilecektir (Avcı, Kabakçı: 2).

Hibe kullanımı ile ilgili en önemli hususlardan bir tanesi hibe tutarının ilgili kurumun resmi hesaplarına girilmesidir. Ülkemizde uygulanan muhasebe sisteminde bunu yapmanın iki yolu vardır (Kahraman, 2011: 50);

Gelir yöntemi: Alınan hibe gelir olarak kaydedilir. Tüm kamu kuruluşları bu yöntemi kullanmalıdır.

Özkaynak yöntemi: Alınan hibe özel fon olarak kaydedilir. Bu durumda satın alınan demirbaşın hibe miktarına gelen kısmı amortismana tabi tutulmaz.

Projeye ilişkin muhasebe kayıtlarında, ödemelerde ödemenin yapıldığı, avansların mahsubunda avans ödemesinin yapıldığı, diğer işlemlerde ise işlemin yapıldığı tarihteki özel hesabın bulunduğu bankanın döviz alış kuru esas alınır. Özel hesaba aktarılan dövizler ve bu dövizlerin değerlemesine ilişkin işlemlerde ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası döviz satış kuru esas alınır.

Avrupa Birliği, uluslararası kuruluşlar veya uluslararası konsorsiyumların kaynaklarından temin edilen proje karşılığı hibeler, aşağıda açıklanan esaslar dâhilinde muhasebeleştirilir (27 Kasım 2007 tarihli Yönetmelik, 2007: madde 1/1):

3.1. Proje Karşılığı Hibelerin Muhasebeleştirilmesi

a) Proje karşılığı olarak temin edilen dövizler ilgili kamu idaresi muhasebe birimlerince bankada açtırılacak döviz hesabına aktarıldığında; aktarma tarihindeki Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası döviz satış kuru üzerinden 104.Proje Özel Hesabına borç, 600.Gelirler Hesabına alacak kaydedilir.

	……../……..		
	104. PROJE ÖZEL HESABI	XXX	
	600. GELİRLER HESABI		XXX
	Proje karşılığı olarak temin edilen dövizlerin ilgili kamu idaresi muhasebe birimlerince bankada açtırılacak döviz hesabına aktarılması		

b) Proje kapsamında yapılacak ödemeler, banka hesabı üzerine düzenlenecek döviz gönderme emri veya banka çekiyle yapılır. İlgilisine ödenmek veya gönderilmek üzere döviz gönderme emri veya çek düzenlendiğinde, 630.Giderler Hesabı veya varlığa dönüştürülecek bir kullanım ise ilgili varlık hesabına borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına alacak kaydedilir. Bankadan alınacak günlük hesap özet cetvelinden ilgilisine ödendiği veya gönderildiği anlaşılan tutarlar ise 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına borç, 104.Proje Özel Hesabına alacak kaydedilir.

	……../……..		
	630. GİDERLER HESABI	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	İlgilisine ödenmek veya gönderilmek üzere döviz gönderme emri veya çek düzenlenmesi		
	……../……..		
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI	XXX	
	104. PROJE ÖZEL HESABI		XXX
	İlgilisine ödendiği veya gönderildiği anlaşılan tutarların kaydı		

c) Yapılan muhasebeleştirme işleminde kur farkı olması durumunda; olumlu fark tutarı, 104.Proje Özel Hesabına borç, 600.Gelirler Hesabına alacak; olumsuz fark tutarı ise 630.Giderler Hesabına borç, 104.Proje Özel Hesabına alacak kaydedilir.

	……../……..		
	104. PROJE ÖZEL HESABI	XXX	
	600. GELİRLER HESABI		XXX
	Olumlu kur farklarının kaydı		
	……../……..		
	630. GİDERLER HESABI	XXX	
	104. PROJE ÖZEL HESABI		XXX
	Olumsuz kur farklarının kaydı		

ç) Proje özel hesabından projenin amaçları için kullanılmak üzere, proje mutemetlerine avans verilebilir. Verilen avans tutarları, avansın verildiği tarihteki proje hesabının bulunduğu bankanın döviz alış kuru üzerinden 162.Bütçe Dışı Avans ve Krediler Hesabına borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına alacak; bankadan alınacak günlük hesap özet cetvelinden ödendiği anlaşılan tutarlar ise 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına borç, 104.Proje Özel Hesabına alacak kaydedilir. Harcamaya ilişkin kanıtlayıcı belgeler muhasebe birimine verildiğinde ise harcama tutarı avansın verildiği tarihteki kur üzerinden 630.Giderler Hesabı veya varlığa dönüştürülecek bir kullanım ise ilgili varlık hesabına borç, 162.Bütçe Dışı Avans ve Krediler Hesabına alacak kaydedilir. Verilen avanslardan varsa nakden iade edilen tutar, 104.Proje Özel Hesabına borç, 162.Bütçe Dışı Avans ve Krediler Hesabına alacak kaydedilir.

	……../……..		
	162. BÜTÇE DIŞI AVANS VE KREDİLER HESABI	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	Verilen avansların kaydı		

	……../……..		
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI	XXX	
	104. PROJE ÖZEL HESABI		XXX
	Ödenen avansların kaydı		
	……../……..		
	630. GİDERLER HS.	XXX	
	162. BÜTÇE DIŞI AVANS VE KREDİLER HESABI		XXX
	Harcanan avans tutarının kaydı		
	……../……..		
	104. PROJE ÖZEL HS	XXX	
	162. BÜTÇE DIŞI AVANS VE KREDİLER HESABI		XXX
	Verilen avanslardan nakden iade (varsa) kaydı		

d) Ay sonlarında döviz mevcudunun Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ay sonu döviz satış kuru üzerinden değerlemesi sonucunda; kur artışından doğan farklar, 104.Proje Özel Hesabına borç, 600.Gelirler Hesabına alacak; kur azalışından doğan farklar ise 630.Giderler Hesabına borç, 104.Proje Özel Hesabına alacak kaydedilir.

	……../……..		
	104. PROJE ÖZEL HESABI	XXX	
	600. GELİRLER HESABI		XXX
	Kur artışından oluşan farkların kaydı		
	……../……..		
	630. GİDERLER HESABI	XXX	
	104. PROJE ÖZEL HESABI		XXX
	Kur azalışından oluşan farkların kaydı		

e) Projelerde istihdam edilen personele ödenen ücretlerden kesilerek ilgili sosyal güvenlik kurumuna ve bağlı bulunulan vergi dairesine ödenmesi gereken tutarlar, öncelikle 104.Proje Özel Hesabından muhasebe biriminin 102.Banka Hesabına aktarılarak bu hesaptan ödemeler gerçekleştirilir. Özel hesaptan aktarılan tutarlar, aktarma yapıldığı günkü proje hesabının bulunduğu bankanın döviz alış kuru üzerinden 108.Diğer Hazır Değerler Hesabına borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına alacak kaydedilir. Bankadan alınan hesap özet cetvelinden aktarmanın yapıldığının anlaşılması üzerine 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına borç, 104.Proje Özel Hesabına alacak kaydedilir. Muhasebe biriminin banka hesabına aktarılan tutar 102.Banka Hesabına borç, 108.Diğer Hazır Değerler Hesabına alacak kaydedilir.

	……../……..		
	108. DİĞER HAZIR DEĞERLER HESABI	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	Özel hesaptan para aktarılması için yapılan kayıt		
	……../……..		
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI	XXX	
	104. PROJE ÖZEL HESABI		XXX
	Paranın aktarıldığı görülürse yapılacak kayıt		
	……../……..		
	102. BANKA HESABI	XXX	
	108. DİĞER HAZIR DEĞERLER HESABI		XXX
	Muhasebe biriminin banka hesabına aktarılan paranın kaydı		

f) Proje kapsamında alınan tüketim malzemeleri 630.Giderler Hesabına borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına alacak kaydedilir.

	……../……..		
	630. GİDERLER HESABI	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	Proje kapsamında alınan tüketim malzemelerinin kaydı		

g) Tamamlanmış projelerden iade edilmesi gereken tutarlar, 630.Giderler Hesabına borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına alacak kaydedilmek suretiyle ilgili kuruluşa gönderilir. İade edilmeyerek ilgili kamu idaresi bütçesine gelir kaydedilecek tutarlar ile emanet hesaplara alınacak tutarlar; 630.Giderler Hesabına borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabına alacak kaydedilmek suretiyle ilgili kurumun hesabına aktarılır.

	……../……..		
	630. GİDERLER HESABI.	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	Tamamlanmış projelerden iade edilmesi gereken tutarların kaydı		

	……../……..		
	630. GİDERLER HESABI	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	İade edilmeyen ve kamu idaresi bütçesine gelir kaydedilecek tutarların kaydı		

3.2. Proje Kapsamında Satın Alınan Duran Varlıklar

a) Proje kapsamında satın alınan ve ilgili hesaba kaydedilen duran varlıklar, proje bitiminde herhangi bir nedenle kayıtlardan çıkarılması gerektiğinde, 630.Giderler Hesabına borç, ilgili varlık hesabına alacak kaydedilir.

	……../……..		
	…..İLGİLİ DURAN VARLIK HESABI	XXX	
	630. GİDERLER HESABI		XXX
	Proje kapsamında satın alınan duran varlık kaydı		
	……../……..		
	630. GİDERLER HESABI	XXX	
	…. İLGİLİ DURAN VARLIK HESABI		XXX
	Duran varlığın kayıtlardan çıkarılması		

Proje kapsamında satın alınan ve amortisman ve yeniden değerlemeye tabi tutulan duran varlıkların herhangi bir nedenle kayıtlardan çıkarılmasının gerekmesi halinde, duran varlık için ayrılmış olan amortisman tutarı ilgili birikmiş amortismanlar hesabına, değer artış farkı 522.Yeniden Değerleme Farkları Hesabına, kalan tutar 630.Giderler Hesabına borç; değer azalış farkı 522.Yeniden Değerleme Farkları Hesabına, duran varlığı kayıtlı değeri ilgili duran varlık hesabına alacak kaydedilir. Proje kapsamında alınan duran varlıklar için amortisman ve tükenme payı ayrılmasında normal amortisman yöntemi uygulanır. Bu yönteme göre her bir duran varlık için amortisman ve tükenme payı, projenin süresi ile sınırlı olarak eşit oranda uygulanır.

3.3. Projeden Kalan Tutarlar

Proje yürütücüsü tarafından projenin tamamlandığının muhasebe birimine bildirilmesi üzerine, özel hesapta kalan tutarlardan proje sözleşmesi gereğince iade edilmesi gerekenler iade edildikten sonra, kalan tutarlar ilgili muhasebe birimince bütçeye gelir kaydedilir. Ancak; bu kapsamda hazırlanan veya hazırlanacak yeni projeler varsa, üst yöneticinin onayıyla, bu projelerin hazırlık aşamasında yapılması gerekli giderler ile onaylanmış ancak hibe ödemesi gecikmiş projelerin hibe ödemesi yapılıncaya kadar gerçekleşen giderleri karşılamak üzere, artan tutarlar bütçeye gelir yazılmayarak, 333.Emanetler Hesabının altında açılacak bir yardımcı hesapta tutulabilir. Onaylanmış ancak hibe ödemesi gecikmiş olan projeler için kullanılan tutarlar, hibe ödemesi yapıldığında en geç 10 gün içerisinde emanetler hesabına iade edilir. Projeden harcanmayan ve bütçeye gelir kaydedilmeyen tutarların henüz finansmanı sağlanmamış projeler için kullanılmak üzere emanete alınması durumunda 104.Proje Özel Hesabı (Emanet) borç, 104.Proje Özel Hesabı (Hibe) alacak olarak kaydedilir. Banka hesap özetinden emanet hesabına aktarıldığı görülen tutarlar 630.Giderler Hesabı borç, 333.Emanetler Hesabı alacak olarak kaydedilir.

	……../……..		
	104. PROJE ÖZEL HESABI (Emanet)	XXX	
	104. PROJE ÖZEL HESABI (Hibe)		XXX
	Projeden harcanmayan ve bütçeye gelir kaydedilmeyen tutarların henüz finansmanı sağlanmamış projeler için kullanılmak üzere emanete alınması kaydı		
	……../……..		
	630. GİDERLER HESABI	XXX	
	333. EMANETLER HESABI		XXX
	Emanet hesabına aktarılan tutarın kaydı		

Emanetler hesabında harcama yapılması halinde ise; 333.Emanetler Hesabı borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabı alacak kaydedilir. Banka hesap özetinde ilgiliye ödenen ve gönderilen tutarlar ise 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabı borç, 104.Proje Özel Hesabı (Emanet) alacak kaydedilir.

	……../……..		
	333. EMANETLER HESABI	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	Emanetler hesabında harcama yapılması kaydı		
	……../……..		
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI	XXX	
	104. PROJE ÖZEL HESABI (Emanet)		XXX
	İlgiliye ödenen ve gönderilen tutarın kaydı		

Henüz finansmanı sağlanmamış projeler için yapılan harcamalar için projeye hibe aktarıldığında ise; 104. Proje Özel Hesabı (Hibe) borç, 600.Gelirler Hesabı alacak kaydedilir.

	……../……..		
	104. PROJE ÖZEL HESABI (Hibe)	XXX	
	600. GELİRLER HESABI		XXX
	Emanetler hesabında harcama yapılması kaydı		

3.4. Proje kapsamında ücret ödemeleri ve vergi/sigorta primleri

Proje kapsamında ödenecek net ücretler 630.Giderler Hesabına borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabı alacak kaydedilir. Gelir vergisi, damga vergisi ve sosyal güvenlik kesintileri 630.Giderler Hesabına borç, 106.Döviz Gönderme Emirleri Hesabı alacak kaydedilir.

	……../……..		
	630.GİDERLER HESABI (Net Ücret)	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	Ödenecek net ücretin kaydı		
	……../……..		
	630.GİDERLER HESABI (Gelir vergisi, damga vergisi ve sosyal güvenlik kesintileri)	XXX	
	106. DÖVİZ GÖNDERME EMİRLERİ HESABI		XXX
	Gelir vergisi, damga vergisi ve sosyal güvenlik kesintileri kaydı		

4. Sonuç

Yapılan anlaşmalar gereği AB tarafından yapılan mali yardımlar, yardımın aktarılmasından harcanmasına kadar kontrol edilmektedir. Avrupa Birliği Fonlarından faydalanabilme; her bir bileşen ya da program için ilgili program otoritelerinin Ulusal Yetkilendirme Görevlisi tarafından akredite edilmesi, Ulusal Yetkilendirme görevlisi ile Ulusal Fonunda Yetkili Akreditasyon görevlisi tarafından akredite edilmesi, akredite koşullarının devam ettirilmesi ve izlenmesi şartlarına bağlanmıştır. Her bir hibe bileşeni için ayrı program otoritelerinin oluşması, Türkiye açısından fonların kullanımının daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayacağı gibi, fonlara kaynak aktaran Komisyon için ise fonların takibini kolaylaştıracaktır. Merkezi Olmayan Uygulama Sistemine dâhil kurum ve şahısların faaliyetlerini etkin bir şekilde yerine getirememesi durumunda, Komisyon fonların kullanılmasını durdurabilecek veya iptal edebilecektir. Komisyon bu mali yardımların kullanım alanını ve miktarını arttırmış, fakat buna paralel olarak daha sıkı koşullar ve gözetim yükümlülüğü getirmiştir. Yapılan çalışma ile mali yardımların muhasebeleştirilmesi açıklanarak komisyonun belirlediği koşullar ve gözetimin olumlu geçmesine destek olabilmek dolayısıyla genel sürece katkıda bulunmaya çalışılmıştır.

AB'nin merkezi otoriteye bırakmış olduğu süreçlerin iyi planlanması, gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve bu yasal düzenlemelerin denetlenmesi, değerlendirilmesi ve kontrol edilmesi AB'nin mali yardımların kaynak aktarımında Türkiye lehine sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bu olumlu değerlendirmenin Türkiye lehine yapılmasında AB tarafından yapılan mali yardımların harcanması ve muhasebeleştirilmesi konularının tekdüzen olarak yapılması standartlaşmayı ve dolayısı ile şeffaflaşmayı arttıracaktır. Kamu kurumlarının kendilerine aktarılan proje tutarlarını harcarken ve muhasebeleştirirken belirlenen ilkeler uyması AB'den alınan mali yardımlar konusunda merkezi otoritenin elini güçlendireceğinden belirtilen kriterler dikkate alınarak yapılacak muhasebeleştirme çalışmalarının sürece katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AVCI, F., M.İ. KABAKÇI, "Türkiye'de AB Mali Yardımlarının Denetimi", http://www.hazine.org.tr/tr/index.php/makaleler/84-avrupa-birligi/117-tuerkiye-de-ab-mali-yard-mlar-n-n-denetimi, s. 1-9, (11.10.2014).

AVCI, F., (2008), "Türkiye'ye Dönük Katılım Öncesi Mali Yardım Uygulaması Çerçevesinde 2007-2013 Döneminin Değerlendirilmesi" s. 1-22 http://hazine.org.tr/makaleler/ab/AB%20Mali%20Yard%fdmlar%fd%20Fatih%20AVCI.pdf, (26.09.2014).

ÇELİKTAŞ, İ., (2006), "2007–2013 Mali Perspektifi İçin Öngörülen Avrupa Birliği Katılım Öncesi Fonlarının Yapısı", Sayıştay Dergisi, Sayı: 63, s. 39-49.

ÇELİKTAŞ, İ., (2009), "Katılım Öncesi Mali Yardım Aracının Merkezi Olmayan Yapılanmada Getirdiği Değişiklikler ve Yardımların Planlanması", Sayıştay Dergisi, sayı: 74-75, s. 73-95.

GÖSTERİCİ, H., B. ORMANOĞLU, (2007), "AB Mali Yardımları ve IPA Uygulamasına Geçiş", Türk İdare Dergisi, sayı 456, s. 163-192.

http://www.ab.gov.tr/index.php?p=5, Türkiye-AB Mali İşbirliği, (04.11.2014).

http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5&l=1, Türkiye-AB Mali İşbirliği, (06.10.2014).

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/11/20071127-2.htm, 27.11.2007 tarihli ve 26713 sayılı Resmi Gazete, (13.09.2014).

http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/08/20090825.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/08/20090825.htm, 25.08.2009 tarihli ve 27330 sayılı Resmi Gazete, (13.09.2014).

KAHRAMAN, M., (2011), "AB Hibe ve Muhasebeleştirilmesi", Proje Finansman Dergisi, Sayı 1, s. 50-52.

KARATAŞ H., (2010), Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları, T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2010/409, Ankara.

KARABACAK, H., (2004), Türkiye-Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali İşbirliği ve Proje Yönetimi Yaklaşımı, T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.

KARABACAK, H., (2004), "Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye ile Mali İşbirliği", Maliye Dergisi, Sayı. 146, s. 69-106.

POLAT, N., (2004), "Avrupa Birliği-Türkiye Mali İşbirliği ve Sayıştayın Topluluk Kaynakları Üzerindeki Denetimi" Sayıştay Dergisi, Sayı. 52 s. 61-84.

SÜNGÜ, S., (2004), "Avrupa Birliği Mali Yardımlarının Topluluğa Yeni Katılımı ve Katılacak Olan Ülkelerle Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", Sayıştay Dergisi, Sayı. 54 s. 77-111.

YILDIZ H., F. YARDIMCIOĞLU, (2005), "Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, s. 75-106.

TÜRKİYE'DE DOĞALGAZ KULLANIMI VE KALKINMANIN MEKÂNSAL ANALİZİ*

Adem YILMAZ
Dr., BOTAŞ BTC PROJE DİREKTÖRLÜĞÜ, İK ve İdari İşler Müdürü

Mustafa DURMAN
Doç.Dr., DPÜ İİBF İktisat Bölümü

ÖZET: Türkiye'nin son yıllardaki ekonomik büyümesine paralel olarak enerji kaynaklarının kullanımı da hızla artmıştır. Enerji kaynaklarının içinde özellikle doğal gaz -sanayide ve konutlarda hem temiz bir kaynak olması ve hem de kullanım kolaylığı açısından- artan kullanımı ile göze çarpmaktadır. Ancak doğalgaz kullanımı tüm şehirlerde eşit seviyede gerçekleşmemektedir. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı eneji kayakları içinde doğalgazın artan kullanım oranlarının bölgesel kalkınmaya etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada keşfedici mekânsal veri analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre gerek doğalgaz kullanımında gerek sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinde mekânsal eşitsizlik tespit edilmiştir. Bu mekânsal eşitsizlik Türkiye'de doğu ve batının sosyo-ekonomik ikilemini yansıtmaktadır. Çalışmada ayrıca doğalgaz kullanımı ve sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin mekânsal kümelenmeleri tespit edilmiştir. Bu mekânsal kümelenmeler her iki değişken için birbirleri arasında benzerlik göstermektedir. Bu örtüşme sosyo-ekonomik gelişmişliği düşük olan bölgelerde kaliteli, temiz ve kullanımı kolay olan doğalgaz yatırımlarının ve doğalgaz kullanımının düşük olduğunu göstermektedir. Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişliği düşük olan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerindeki illerin durumunu iyileştirmek için politika yapıcıların bu bölgelere enerji yatırımlarının arttırılması için gerekli ortamın sağlaması ve dolayısıyla doğalgaz kullanımını yaygınlaştırması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik, Kalkınma, Doğalgaz, ESDA, LISA

SPATIAL DATA ANALYSIS OF NATURAL GAS CONSUMPTION AND DEVELOPMENT IN TURKEY

ABSTRACT: In recent years Turkey's economic growth has been increased rapidly in parallel with the use of energy resources. Especially natural gas among the sources of energy is standing out with increasing use, both in residences and industries due to its clean source and ease of use. However, the consumption quantitiy of natural gas realizations in all cities are not equal. From this point the scope of this study is investigating the effect of increasing natural gas consumption to regional development. For this purpose exploratory spatial data analysis (ESDA) has been applied in the study. According to the results of spatial disparities have been identified, both in consumption quantitiy of natural gas and in the level of socio-economic development. These spatial inequalities reflect Turkey's east-west dilemma in socio-economic differences. Furthermore natural gas consumption and socio-economic development level's spatial clusters were identified in this study. These spatial clusters are similar for both variables between each other. This similitude shows that both natural gas –high quality, clean and also easy to use- investment and usage is inadequate in the low level of socio-economic development regions. In order to improve these underdeveloped provinces' economic conditions in Eastern and South Eastern Anatolian regions in Turkey, policy makers should create such an economic environment to increase investments in energy and therefore promoting the consumption of natural gas is required.

Keywords: Socio-economic Development, Development, Natural Gas, ESDA, LISA

1.GİRİŞ

Türkiye'de doğalgaz kullanımı ilk defa 1976 yılında sanayide, 1988 yılında ise Ankara başta olmak üzere konutlara yönelik olarak şehirlerde kullanılmaya başlanmıştır. Doğalgaz tüketimi EPDK verilerine göre 2011 yılı sonu itibarı ile yıllık yaklaşık 44.000.000.000 m³ hacme ulaşmış ve 2013 yılı sonu itibarı ile ise yaklaşık 45.918.000.000 m^3 olmuştur. Milli gelirin (kişi başına gelirin) artması, doğalgazın temiz enerji olması, kolay ve rahat kullanımı gibi nedenlerle hanelerde ve işyerlerinde doğalgaza olan talep giderek artarken, diğer yandan sanayide muhtelif girdi olarak ve çevrim (enerji) santrallerinde doğalgazın kullanılması illerin kalkınmasına (gelirine/refahına) katkıda bulunmaktadır. 2011 yılı doğalgaz kullanım verilerine göre ithal edilen doğalgazın %47 si elektrik üretimi için kullanılmaktadır (2013'de ise %45,85). Bu bağlamda önemli bir enerji kaynağı olarak doğalgaz kullanımı kalkınma ile yakından ilişkilidir. Bu ilişkinin öneminden hareketle çalışmanın çıkış noktası, Türkiye'de doğalgaz kullanımının ve kalkınmanın mekânsal eşitsizliğini tespit ederek, birbirleriyle örtüşüp örtüşmediğini ortaya koyma amacından hareketle belirlenmiştir. Yapılan literatür araştırmalarında genellikle enerji kullanımı ve büyüme, enerji kullanımının kalkınmaya olan etkisi ve/veya kalkınmanın enerji kullanımına olan etkisi ve yönü, tarım kesimi-sanayi kesimi kalkınma farklılıkları vb. konuları ele alınmıştır. Özellikle Türkiye'de yapılan çalışmalarda, iller arası kalkınma farklılıklarının kaynağı olarak enerji konusuna neredeyse hiç değinilmediği saptanmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın önemi, kalkınma ve doğalgaz kullanımının mekânsal eşitsizliğini ve bu eşitsizliklerde örtüşme olup olmadığını ortaya koyup iller arası kalkınma farklılıklarının kaynağı olarak enerji konusunu literatüre kazandırmak araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

Kalkınma göstergesi olarak çalışmada Devlet Planlama Teşkilatının ve Kalkınma Bakanlığının yapmış oldukları sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri kullanılmıştır. 81 il bazında bu endeksler 2003 ve 2011 yılları için analize dâhil edilmiştir. Doğalgal kullanımı verileriyle senkronizasyonunu sağlayabilmek için çalışma 2003-2011 dönemi olarak sınırlandırılmıştır.

İncelemeye konu veriler EPDK, Enerji Bakanlığı ve bağlı kuruluşları, Enerji Konseyi, İl Ticaret ve Sanayi Odaları, Maliye Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, TÜİK, OPEC, BP ve UNDP gibi kurum ve kuruluşlarından elde edilmiştir. Çalışmanın analizi ESDA (Exploratory Spatial Data Analysis) yöntemi ile yapılmıştır. ESDA, Keşfedici Mekânsal Veri Analizi yönteminin kısaltmasıdır. Bu analiz, etkileşimli görsel ve mekânsal konularda, potansiyel olarak ilginç ve açıklanabilir modelleri tespit etmek

* Bu çalışma "Türkiye'de Enerji (Doğalgaz) Kullanımı ve Kalkınma: Bir Keşfedici Mekânsal Veri Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

amacıyla verileri keşfetmek için bir teknikler kümesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, hipotez oluşturmak için ve modelin sonuçlarını görsel olarak teşhis etmek ve değerlendirmek için de kullanılmaktadır. Buna ek olarak, veri kalitesi kontrolü için yararlı bir araçtır. ESDA tekniklerinin temelinde, mekânsal otokorelasyon ölçümü yer almaktadır. Bu teknikler farklı/aykırı mekânsal eğilimleri ve mekânsal rejimlerin tespiti için imkân verebilmektedir. Derlenen veriler GeoDa programı aracılığı ile analize tabi tutulmuştur. GeoDa programı, verileri haritaların da yardımı ile kullanarak bölgesel kalkınma farklılıklarının / benzerliklerinin hem analiz edilebileceği ve hem de görsel olarak sunulabileceği bir program olması nedeni ile tercih edilmiştir.

Kalkınma; sadece ekonomik büyümenin yanısıra insan refah ve mutluğunun artırılması, iyi beslenme, kaçınılabilir hastalıklara yakalanmama ve toplum hayatında yer alma olarak da tanımlanabilir. Bu anlamda kalkınmanın bir unsuru olarak enerji hizmetine kolay ulaşımın hane halkına getireceği faydalar basitçe; soba (CO_2) zehirlenmesine, odun yakmayarak-ormanları daha az tüketerek- çölleşmeye engeli ve ısınma, yemek pişirme, temizlik gibi kısaca ev hayatına getireceği kolaylıklar nedeniyle çok önemlidir. Geleneksel toplumlarda bu konu -cinsiyet bazlı değerlendirmelerde- daha da önemlidir. Çünkü konutlarda doğalgaz yoksa ısınma ve pişirme ihtiyacının giderilmesi için odun vb yakıt kaynaklarının toplanması ve işlenmesi (ısınma ve pişirme aracına dönüştürülmesi) gerekmektedir ve bu iş geleneksel toplumlarda kadınların işidir (Bradbrook&Gardam, 2010: 2-7). Bu nedenlerle, bu türden ev işleri çok zaman ve enerji gerektireceğinden kadının çalışmaya ve üretmeye zamanı kalmayacak, böylece işgücüne katılamayacak olması da çalışabilir nüfus stokunu önemli oranda azaltarak kalkınamamanın ilave bir unsuru haline gelebilecektir.

Gelişmiş ülkelerde oluşan ve yaygın olan kanaat, daha fazla enerji tüketiminin daha fazla refah sağlayacağıdır. 2002'de dünya nüfusunun %90'ını kapsayan 60 ülkenin HDI seviyeleri ve kişi başı yıllık enerji kullanımı (kwh) üzerine yapılan bir çalışmada, enerji tüktetiminin kişi başı 4000 kwh'ı geçen ülkelerde, HDI endeks değerinin ortalamanın üzerinde gerçekleştiği (HDI=0,7 ve üzeri) ve bu değerlerden inmeme eğilimi olduğu, ülkelerin refah seviyelerinin artırılması için 1ncil ve 2ncil enerji tüketimlerinin artırılmasının kaçınılmaz olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Benka, 2002: 38).

Ekolojik ekonomistlere göre enerji, iktisadi üretimin temel faktörüdür ve NeoKlasikler bunu gözardı etmişlerdir. GSYİH içinde hizmetlerin payının sanayiye göre çok daha fazla olması sonucu, ekonomik büyüme ile enerji kullanımı arasında ilişkisizlik olabileceğini ima eden çalışmalar olmuşsa da, hizmet sektöründe de ofis kullanımı (ışık, ısınma-soğutma), işe gidiş-dönüş için ulaşım düşünüldüğünde, bu alanlara da enerji gerektiğinden, ekonomik gelişim ile enerji kullanımı arasında ilişkisizlik gene mümkün olmamaktadır. Ancak enerjiyi etkin kullanan teknolojik uygulamalar, enerji yoğunluğunu oldukça düşürebilir (kısmi/göreli olarak). Ancak burada da farklı etkenlerin devreye girmesi ile -rebound effect gibi- toplam enerji tüketimini azaltmak gene mümkün olmayabilir. Şöyleki; mesela çelik üretiminde çelik sanayii enerjiyi etken kullanınca çelik maliyetleri düşecek ve bu da otomobil maliyetlerini düşürecektir. Böylece otomobile olan talebin artması sonucunda, ülke toplamında enerji tüketimi daha da yüksek gerçekleşecektir. Burada çelik sektörü enerji yoğunluğunu düşürmüş ve karını artırmıştır ama toplamda ekonomi farklı durumdadır (Ockwell, 2008: 4600-4604).

Dukambayeva (2011) "Enerji Politikaları Bağlamında Kalkınma Perspektifinden Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkileri" isimli doktora tezi çalışmasında, 1990–2008 dönemine ait veriler kullanılarak Kazakistan enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmaya çalışılmış ve nedensellik testleri sonucunda GSYİH'dan enerji tüketimine doğru ve enerji tüketiminden GSYİH'ya doğru iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Georgantopoulos ve Tsamis (2011: 372-380) "Enerji Tüketimi ve GSYİH arasındaki İlişki: Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Nedensellik Analizi" adlı çalışmada; Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk olmak üzere 4 Balkan ülkesinde ekonomik büyüme göstergesi olarak GSYİH'yı seçerek, 1980 – 2009 yılları arası verilerle enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmışlardır. Bu çalışmada, Yunanistan'da ekonomik büyümeden enerji tüketimine, Bulgaristan ve Romanya'da ise enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik bulunmuştur. Arnavutluk'ta ise bir ilişki bulunamamıştır.

Landolsi ve Rejeb (2011: 3155-3159), "Does Energy Consumption Cause Economic Growth? Empirical Evidence From Tunisia" adlı çalışmalarında, 1971-2009 arası verileri kullanarak Tunus'ta enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmışlar ve ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Yanar ve Kerimoğlu (2011: 191-201) "Türkiye'de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi" isimli çalışmalarında 1975-2009 yıllarına ilişkin enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini eş bütünleşme testi doğrultusunda analiz etmişlerdir. Bu çalışmada enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin yanısıra, cari açık ile büyüme arasında çift yönlü fakat zayıf bir nedensellik bulunduğu da tespit edilmiştir.

Mucuk ve Uysal (2009: 105-115) "Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme" adlı çalışmalarında 1960-2006 dönemine ait yıllık reel GSMH ve enerji tüketimi verileri kullanarak enerji tüketimi ve büyüme arasında ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda nedenselliğin enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru gerçekleştiği ve enerji tüketiminin büyümeyi pozitif yönde etkilediği ortaya konmaktadır.

Karagöl vd. (2007: 72-80) "Türkiye'de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı" adlı çalışmalarında elektrik tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1974–2004 yılları arasındaki verileri kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda kısa dönemde pozitif bir ilişki çıkmasına rağmen uzun dönemde negatif bir ilişki çıkmıştır. Kısa dönem için, elektrik tüketiminin sadece sanayinin gelişmesindeki temel girdilerden biri olarak büyümeyi artırması değil, ayrıca insanların hayat kalitesini belirleyen temel bir faktör olarak ekonomik kalkınmada da önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Uzun dönemde negatif sonuç çıkması; kişi başına elektrik tüketiminin yüksek olmasının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yapabileceği değerlendirmesi yapılmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE DOĞALGAZ KULLANIMI VE KALKINMANIN MEKÂNSAL EŞİTSİZLİĞİ

Mekânsal ekonometri yaklaşımı, bölgesel yakınlaşma ve/veya farklılaşma konulu çalışmalarda kullanımı gittikçe yaygınlaşan bir alandır. Bölgesel çalışmalarda örneklem verileri, uzayda bir nokta olarak belirlenen konumların verilerdir. Eğer bu veriler bir

konuma aitse modellenen ilişkide mekânsal bağımlılık veya mekânsal farklılık durumları ortaya çıkabilir. Esasen bir bölgedeki ekonomik gelişmeler yakın bölgelerinden bağımsız değildir ve iyi örneklerin taklid edilmeleri sözkonusudur. Bu bağlamda mekânsal ekonometrinin gelişmesinin temel nedeni yakın konumların birbirine olan etkilerinin ölçülmesi ihtiyacıdır (Zeren ve Kavrul, 2012: 4749-4765). Coğrafyacı W. Tobler (2004) coğrafyanın temel yasasını şu şekilde ifade etmektedir; her şey bir şekilde başka her şeyle ilişkilidir, fakat birbirlerine yakın olan şeyler, birbirlerine daha uzak olan şeylere göre daha çok ilişkilidir. Buna göre bir değişkene ait benzer değerler genellikle yakın konumlarda ortaya çıkar ve bu durum mekânsal kümelenme meydana getirir. Örneğin şehirleşmesi ve sanayileşmesi yüksek bir şehri çevreleyen illerde bu değişkenler de yüksek çıkabilir. Bu olgu mekânsal bağımlılık veya mekânsal otokorelasyon olarak adlandırılır. Değer benzerliklerinin bölgesel benzerlikler anlamında tanımı mekânsal otokorelasyonu veya mekânsal bağımlılığı ifade etmektedir. Bu çalışmada kalkınmanın bir boyutu olarak enerji kullanımının mekânsal bağımlılığı ile kalkınmanın mekânsal bağımlılığı arasında örtüşme olup olmadığı tespit edilecektir. Enerji kaynağı olarak doğalgaz kullanımı ele alınmıştır. Kalkınma göstergesi olarak da sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışmaya dâhil edilmiştir. Mekânsal bağımlılığın tespiti için ESDA (Keşfedici Mekânsal Veri Analizi) uygulanmıştır. Bu analiz yöntemi GeoDa programı ile gerçekleştirilmiştir. Geoda programı, verileri haritaların da yardımı ile kullanılarak bölgesel kalkınma farklılıklarının/benzerliklerinin hem analiz edilebileceği ve hem de görsel olarak sunulabileceği bir programdır.

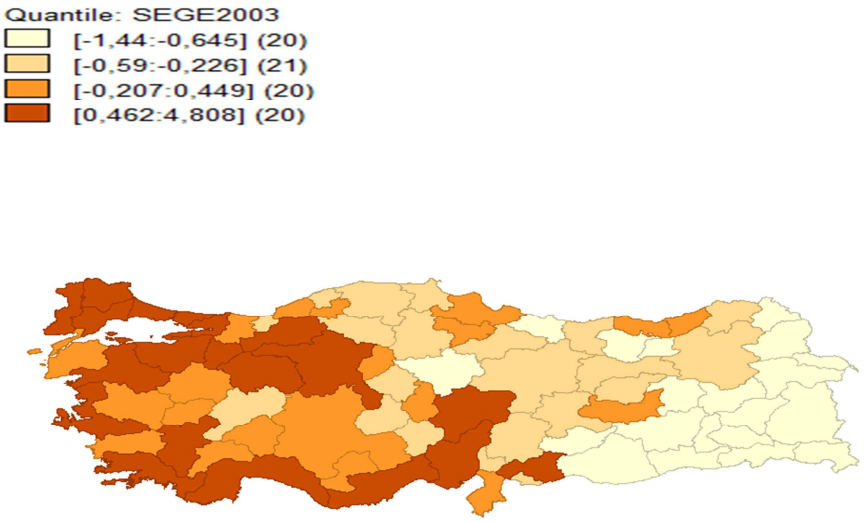
ESDA analizi etkileşimli görsel ve mekânsal konularda, potansiyel olarak ilginç ve açıklanabilir modelleri tespit etmek amacıyla verileri keşfetmek için bir teknikler kümesidir. Aynı zamanda, hipotez oluşturmak için ve modelin sonuçlarını görsel olarak teşhis ve (örneğin, regresyon işleminde kaydedilmiş artıkların modelleri görselleştirilmesi ile) değerlendirmek için de kullanılabilmektedir. Buna ek olarak, veri kalitesi kontrolü için yararlı bir araçtır (örneğin, ağırlık histogram kullanılarak).

ESDA tekniklerinin temelinde, mekânsal otokorelasyon ölçümü yer alır. Mekânsal modelleme mekânsal kalıpları açıklamak için tasarlanmıştır. ESDA hipotez oluşturmak için kullanılmış olsa da, mekânsal modellemenin hipotez testleri ile test edilmesi gereklidir. Pek çok GeoDa işlevi ESDA'ya dayanmaktadır. Her ne kadar program En Küçük Kareler yönteminin yanı sıra mekânsal bağımlılığı uygulasa da, mekânsal gecikme modeli kadar mekânsal hata modelini de uygulamaktadır. ESDA mekân ilişkili verilere odaklanır ve aslında daha genel bir kavram olan Keşfedici Veri Analizinin (EDA) bir alt kümesidir (Anselin, 2006). ESDA batı ve doğu vb. bölgelerini, renkli haritalar, kutu diyagramları ve mekânsal otokorelasyon gibi araçları ile karşılaştırmalı analiz imkânı sunmaktadır. Özellikle bölgesel açıdan girdi-çıktı tablolarının olmadığı durumlarda, ekonomik gelişmenin bölgesel yayılmasını incelemek için ikinci en iyi çözümdür (Celebioglu& Dall'erba, 2010: 379-400).

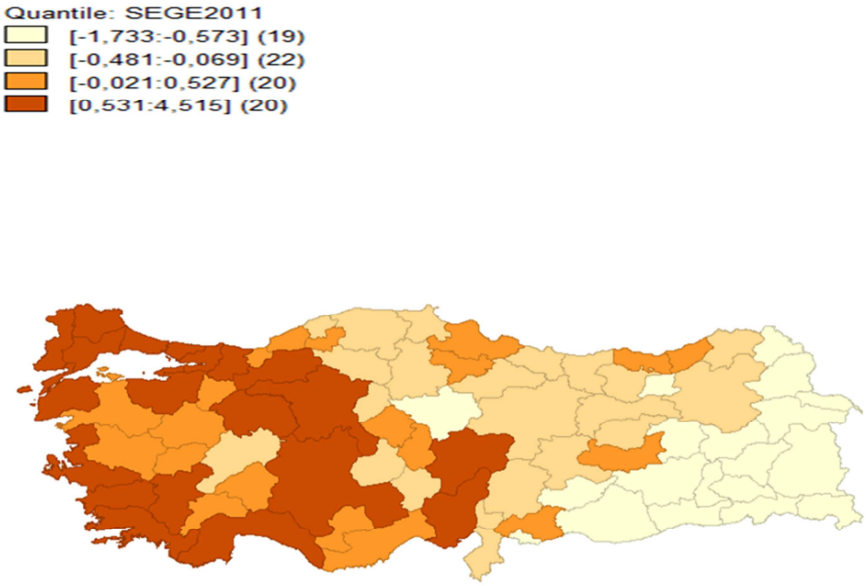
2.1. DEĞİŞKENLERİN DAĞILIM HARİTALARI

Dağılım haritalarında dört renk kategorisi bulunmaktadır. Renklerin açıktan koyuya doğru gidişi değerlerin yükseldiğini göstermektedir. Harita 1'de 2003 yılı Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE)'nin harita dağılımı incelendiğinde, Türkiye'nin doğu ve batı bölgeleri arasında önemli bir bölgesel ayrışma bulunduğu görülebilmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alan iller SEGE açısından oldukça düşük değere sahiptirler. Bununla birlikte Güneydoğu bölgesi hariç, diğer bölgelerdeki gelişmişlik farkları da tamamen birbirine eşit durumda olmayıp küçük farklılıklar mevcuttur.

Harita 1: 2003 Yılı Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Dağılım

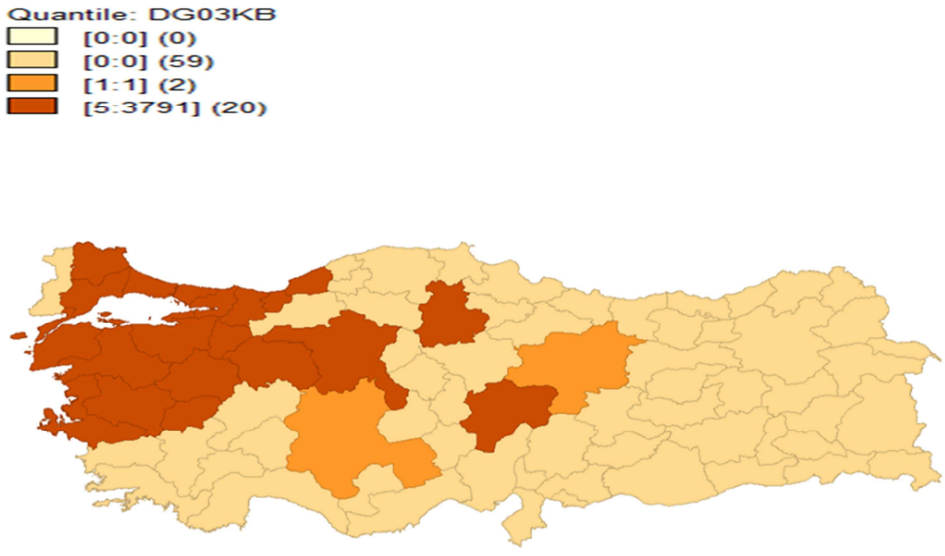

Harita 2: 2011 Yılı Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Dağılım

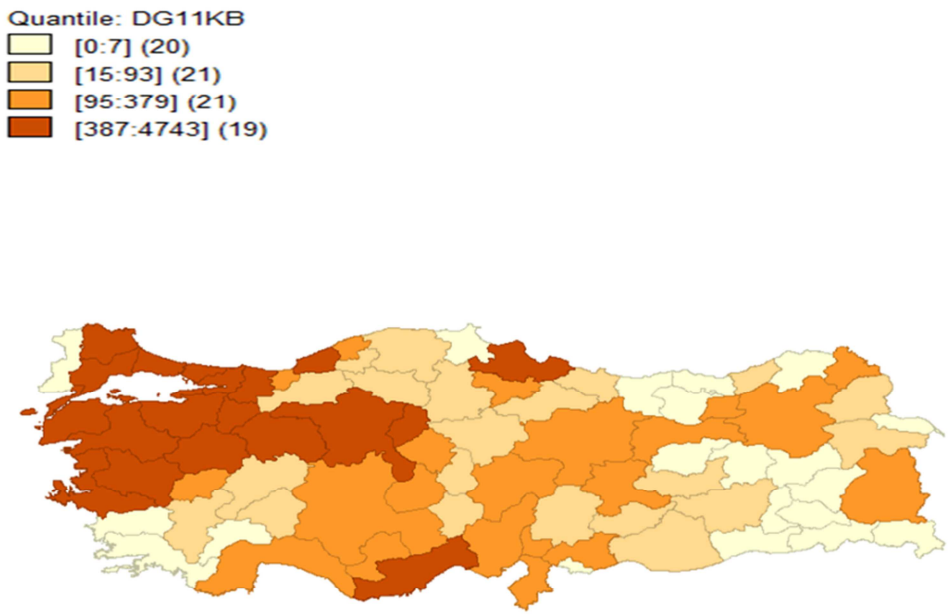
Harita 2'de 2011 yılına ait SEGE haritası incelendiğinde, 2003 yılında olduğu gibi bölgesel ayrışma gene oldukça net bir şekilde görülmektedir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde düşük değerli SEGE'ne sahip olan iller gene yoğunluktadır.

Harita 3: 2003 Yılı Kişi Başına Göre İl Bazında Doğal Gaz Tüketim Dağılımı

Harita 3'de 2003 yılına ait kişi başına düşen toplam doğalgaz tüketimi dağılımı incelendiğinde, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde oldukça düşük değerler ve batı illeri ile bazı orta anadolu illeirnde yüksek tüketim değerleri görülmektedir. Bu tabloyu sadece ekonomik gelişmişlik gelişmemişlik olarak yorumlamak hataya sebebiyet verir. Çünkü önceki bölümlerde de zikredildiği üzere, doğalgazın Türkiye açısından tarihi çok eskilere dayanmadığından, ancak bu yıllardan itibaren doğalgazın tüm illere yayılmasına başlanabilmiştir.

Harita 4: 2011 Yılı Kişi Başına Göre İl Bazında Doğal Gaz Tüketim Dağılımı

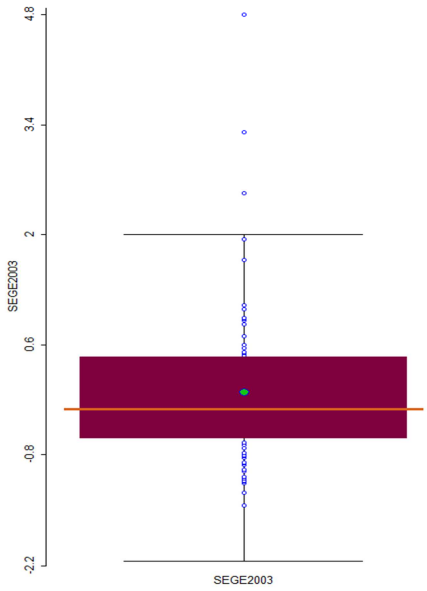

Harita 4'deki 2011 yılına ait kişi başına düşen toplam doğalgaz tüketimi dağılımı incelendiğinde, doğal gazın il bazında yaygınlaşması ile beraber farklılıkların da nisbeten daha azaldığı bir görünüm elde edilmiştir. Ancak gene de Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde nisbeten düşük değerler ve batı illeri ile bazı orta Anadolu illerinde yüksek tüketim değerleri görülmektedir. Haritada en az gelişmişliği gösteren beyaz renkli illerde durum sadece ekonomik değildir. Bu illerin birçoğunda doğalgaz ya gitmemiş ya da henüz ulaşmış olup, gerek boru hattının il ara sokakları ve ilçelere ulaşımı ve gerekse hanehalklarının alışmış oldukları yakıttan doğalgaza geçişleri için bir süreye ihtiyaç duyulacağı düşünülmelidir.

2.2. DEĞİŞKENLERE AİT KUTU DİYAGRAMLARI

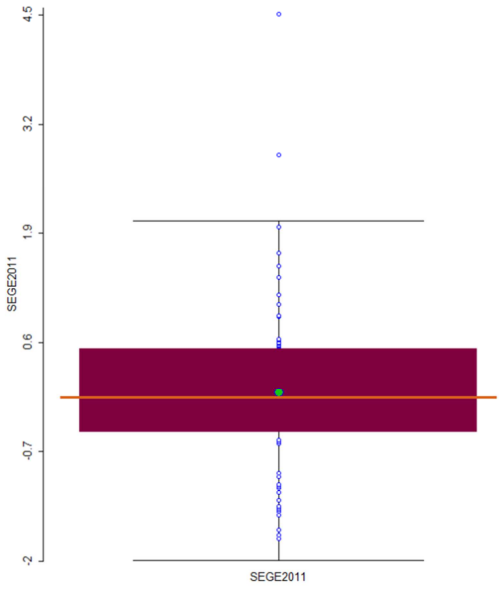
Kutu diyagramı ESDA'nın bir başka analiz aracıdır. Tukey tarafından 1977 yılında tasarlanan bu araç, ham/işlenmemiş bir veri setinin 5 ilgili parçaya ayrılarak gösterilmesidir. Bu 5 parça; en düşük değer, dağılımın daha düşük çeyreği (dağılımın %25'i ve Q1 olarak belirlenmiş), medyan (dikdörtgen kutunun tam ortasındaki çizgi, Q2), daha üst kısım (dağılımın %75'i, Q3) ve en üst değerdir. Kutu diyagramda; analiz edilen illerin değerleri en alt değerden en üste doğru sıralanmakta, ayrıca aykırı değerler de gösterilebilmektedir. Burada Geoda programı tarafından tesadüfi/keyfi bir şekilde alt için 1,5 ve üst için 3 katsayısı oluşturulmuştur. Mesela, daha düşük bir aykırı değer düşük ve daha yüksek bir aykırı değer ise yüksek değere karşılık gelmektedir. Kutu diyagramın üstündeki ince çizgi menteşe (dayanak, esas nokta) olarak adlandırılmakta olup, burası birinci ve üçücü çeyrek değerleri arasında 1,5 kat farkı ifade etmektedir. Bu kutu diyagram aracı, keşfedici veri analizinde (EDA) yaygın olarak kullanılmaktadır (Celebioglu&Dall'erba, 2010).

Şekil 1: 2003 Yılı İçin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Kutu Diyagramı

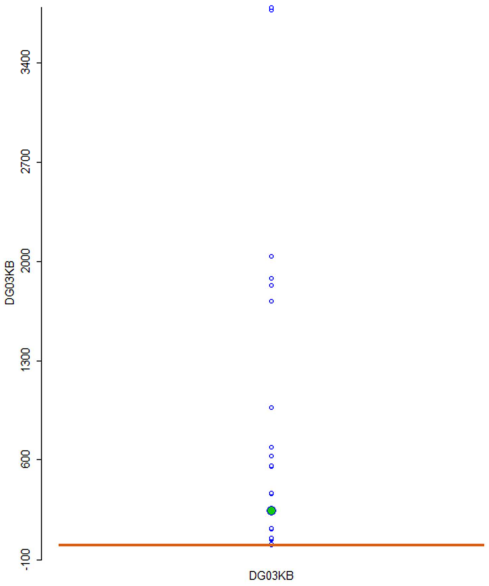
SEGE2003 (şekil 1) kutu diyagramına göre en yüksek değer ile İstanbul, ardından Ankara ve İzmir (ortalamanın üzerinde) aykırı gözleme sahiptir. Ortalamanın altında değere sahip iller arasında en düşük değere sahip il Muş'tur. Bu ili Ağrı, Hakkâri, Şırnak, Bitlis, Van, Ardahan, Mardin, Siirt, Batman, Iğdır, Bayburt, Yozgat ve Diyarbakır illeri sahip oldukları en düşük değerler ile son sıralarda yer almakta ve aykırı gözlem sergilemektedirler.

Şekil 2: 2011 Yılı İçin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Kutu Diyagramı

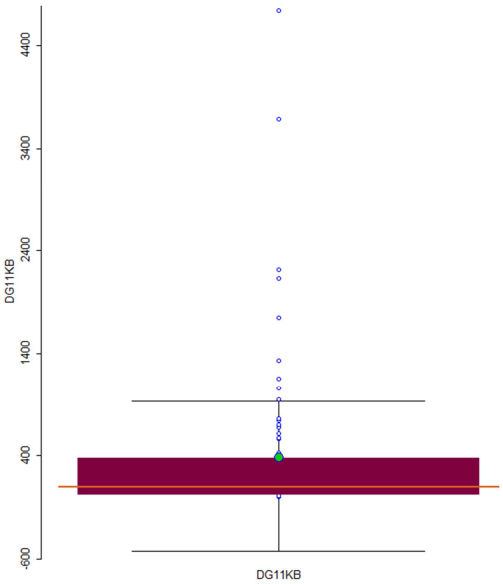
SEGE2011 (şekil 2) kutu diyagramına göre en yüksek değere sahipliği ile İstanbul ve ardından Ankara aykırı gözleme sahip olmuşlardır. Ortalama sınırları içinde ama ortalamanın en üstünde ise İzmir gözlemlenmiştir. Ortalamanın altında değere sahip iller arasında en düşük değere sahip il 2003'de olduğu gibi Muş olmuştur. Ağrı, Şırnak, Van, Siirt, Bitlis, Ş.Urfa, Bingöl, Batman, Kars, Iğdır, Diyarbakır, Adıyaman, Yozgat ve Kilis illeri gelmektedir.

Şekil 3: 2003 Yılı İçin Kişi Başı Doğalgaz Kullanımı Kutu Diyagramı

DG03KB (şekil 3, 2003 doğalgaz kişi başı tüketimi) kutu diyagramında görüleceği gibi, bir medyan ve bu medyana göre şekillenen değerler gözlemlenememiştir. Bunun sebebi olarak ise, ilgili yılda 81 ilin sadece yaklaşık çeyreğinin (¼) doğalgaza sahip olmasıdır.

Şekil 4: 2011 Yılı İçin Kişi Başı Doğalgaz Kullanımı Kutu Diyagramı

DG11KB (şekil 4, 2011 doğalgaz kişi başı tüketimi) kutu diyagramı analizi tüm iller olmasa da çoğunluk illerin doğalgazı kullanması sebebiyle yapılabilmektedir. Diyagrama göre en yüksek değer ile Kırklareli ve Sakarya ortalamanın çok üzerinde aykırı gözlemlenmiştir. Ardından ise Tekirdağ, Bilecik, Kocaeli, Yalova, Bursa, İzmir, Balıkesir ve Kırıkkale ise ortalamanın üzerinde aykırı değer olarak gözlemlenmişlerdir. Genel kullanım bakımından yüksek seviyelerde olan İstanbul ve Ankara, kişi başı kullanımda ilginç bir şekilde ortalama seviyede gözlemlenmiştir. Bu analizde ortalamanın altında görünen illerde ise doğalgaz kullanımı (bir kısmı Akdeniz sahil şeridi-ılıman bölgededir) henüz başlamamıştır. Harita dağılım ve kutu diyagramları, değişkenlerin dağılımlarını anlamak için faydalı araçlardır. Ancak bu iki araç, değişkenlerin mekânsal dağılımının rastgele olup olmadığını formal olarak test edemezler. Mesela gerek sosyo-ekonomik gelişmişlik ve gerekse illerin kişi başı doğalgaz tüketim değerleri doğu-batı, kuzey-güney vb kümelenmeler şeklinde gözlemlenmekte ve gösterilmektedir. Fakat bu gözlemlerin ESDA'nın formal araçlarıyla da test edilmesi gerekmektedir (Celebioglu & Dall'erba, 2010).

Burada ESDA analizinin temelini oluşturmak için harita dağılımları ve kutu diyagramları kullanılarak 2003 ve 2011 yılları için sosyo-ekonomik gelişmişliğin ve kişi başı il doğalgaz kullanımının mekânsal dağılımı ve gözlemlerin sınıflandırılması yapılmıştır. Analizin tamamlanması için mekânsal ağırlık matrisleri, mekânsal otokorelasyonun tespiti ve LISA (Local Indicators of Spatial Association) analizi gerçekleştirilecektir.

2.3. ESDA ANALİZİ

2.3.1. Değişkenler İçin Mekânsal Ağırlık Matrisinin (Spatial Weight Matrix) Belirlenmesi

Mekânsal ağırlık matrisi, mekânsal veri setlerinde komşuluk yapısı oluşturabilmek için gerekmektedir. Mekânsal istatistik literatüründe komşuluk ikili sayı sistemine göre oluşturulur (1 komşu ve 0 komşu değil). Çalışmalar GeoDa programı ile yapılmış ve iki basit komşuluk ilişkisi tanımlanmıştır: sınır komşuluğu (bitişiklik) ve iller arası mesafe. Bitişiklik bazlı ağırlık matriksi, kale (rook) ve vezir (queen) komşuluk ilişkisini içerir. Kale komşuluğu kriteri, şehirler eğer bir sınırı paylaşıyorlarsa ve bu sınır köşe yapmıyorsa vardır. Mesafe bazlı ağırlık matriksi ise bir şehrin diğer şehir(ler)e olan uzaklığına ve "k" sayıda en yakın komşu sayısını içerir. Bu çalışmada bu iki temel kritere dayanarak üç mekânsal ağırlık matrisi oluşturulmuştur: Kale komşuluğu matrisi, en yakın (k_8) komşu ve W-90 mil (90 millik daire içerisine giren iller) matrisi.

k_8 mekânsal ağırlık matrisinin uygulanma nedeni bu türden çalışmalarda bölge sayısının %10'luk değerinin hesaplamalara dahil edilmesidir. k_8 en yakın komşuluk ilişkisine göre matris aşağıda belirtilen denklemlere göre oluşturulmuştur:

$$w_{ij}(k) = 0 \text{ eğer } i = j$$

$$w_{ij}(k) = 1 \text{ eğer } d_{ij} \le D_i(k) \text{ ve } \overset{*}{w}_{ij}(k) = w_{ij}(k) / \sum_j w_{ij}(k) \quad k = 8 \text{ için}$$

$$w_{ij}(k) = 0 \text{ eğer } d_{ij} > D_i(k)$$

Tablo 1'de belirtilen mekânsal ağırlık matrisleri sonuçlarına göre değişkenler açısından en çok anlamlılık seviyesine sahip olan matris k_8 uygulamasıdır. Bu nedenle çalışmanın devamında yapılacak olan uygulamalarda k_8 matrisi uygulanmıştır.

2.3.2. Değişkenler ile İlgili Global Mekânsal Otokorelasyon İçin Moran's I Değerinin Hesaplanması

Moran's I yöntemi, değişkenlerin mekânsal dağılımı ve mekânsal otokorelasyon ölçümü için en çok ve yaygın olarak kullanılanıdır. Mekânsal otokorelasyon, bir değişkenin uzayda kendisi ile yaptığı korelasyonu ifade eder. Bu, pozitif olabileceği gibi negatif de olabilir. Pozitif olması, yüksek değerlerin yüksek komşuluk değerleri ile veya düşük değerlerin düşük komşuluk değerleri ile ilişki olmasını, negatif olması ise yüksek-düşük veya düşük-yüksek değerli mekânsal aykırılıklar olması anlamına gelmektedir. İlaveten, pozitif mekânsal otokorelasyon, sonlu örneklemlerde 1'in üzerinde merkezileşmediğinden, –0,01 gibi çok küçük negatif değer ile de ilişkili olabilir. Mekansal otokorelasyon analizi, hem global kümelenme ve hem de yerel kümeler için Moran's I istatistiğini ve görselliğini içermektedir (Celebioglu&Dall'erba, 2010).

Global mekânsal otokorelasyon tüm kümelenmeler için bir ölçüm/değerdir ve Moran's I ile ölçülür. Bu ölçüm ile veri setindeki mevcut tüm kümelenmenin boyutu elde edilmektedir. Bu değer, tesadüfi lokasyonun bir null (boş) hipotez testinin ortalaması ile belirlenmektedir. Bu hipotezin reddi, veri dağılımını daha fazla kavramamızı sağlayan bir dağılım haritası veya kutu diyagramının olduğu mekânsal şekli veya mekânsal yapının kabulünü önerir. Her bir değişken için olmak üzere, değişkenin kendi değeri ile bir lokasyon arasındaki doğrusal ilişkinin değerini ve komşuluk değerinin mekânsal ağırlıklandırılmış ortalama değerini ölçer. Moran's I istatistiği şu şekilde formüle edilir:

$$I_t = \frac{\sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{n} \overset{*}{w}_{ij}(k) x_{it} x_{jt}}{\sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{n} x_{it} x_{jt}}$$

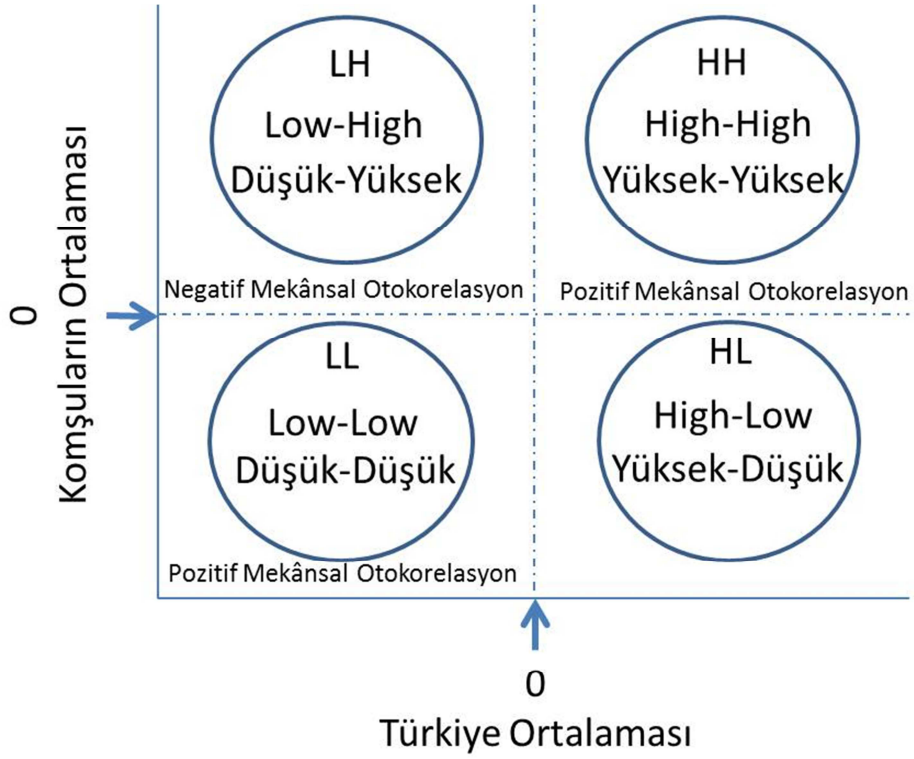
Formülde $\overset{*}{w}_{ij}$, i ve j olarak adlandırılan mekânsal birimler arasındaki bağlantı derecesini (ham ve standardize edilmiş dizi) ve x_{ij}, t yılında i bölgesindeki payın değişkenidir (alınan yıl için ortalama değerden sapması olarak ölçülür). Sonuçta beklenen $E(I) = -1/(n-1)$ değerinden daha büyük I değeri pozitif, beklenen $E(I) = -1/(n-1)$ değerinden daha küçük I değeri değeri ise negatif otokorelasyonu belirtmektedir. Çalışmalarda 999 permütasyon uygulanarak çıkarsama yapılmaktadır. 999 permütasyon, veri setinin 999 kez yeniden örneklenmesidir ve Moran's I istatistiği otomatik olarak hesaplanmaktadır. Gerçek veri seti için elde edilen değerler yeniden örneklenmiş veri setlerinden elde edilen ampirik dağılım ile karşılaştırılır.

Tablo 1: Moran's I İstatistikleri

MATRİSLER	**K_8**		**ROOK**		**W_90 MİL**	
DEĞİŞKENLER	**MORAN'S I**	**P-VALUE**	**MORAN'S I**	**P-VALUE**	**MORAN'S I**	**P-VALUE**
SEGE2003	0,4830	0,0010	0,1567	0,0010	-0,0125	0,1270
SEGE2011	0,5630	0,0010	0,1790	0,0010	-0,0125	0,0490
DG03KB	0,3760	0,0010	0,0600	0,0010	-0,0125	0,0740
DG11KB	0,3472	0,0010	0,0874	0,0010	-0,0125	0,3510

Moran's I çalışma sonuçları üstteki tablo 1'de gösterilmiştir. Tüm sonuçlar pozitif mekânsal otokorelasyonu göstermektedir. Bu durum, ilgili bir bölge değişkeninde meydana gelecek pozitif bir gelişmenin, komşu bölglerinin aynı değişkeninde de pozitif etki yapacağını gösterir. Mesela (DG11KB) için, bir şehrin doğalgaz tüketim miktarında % 1 oranındaki artışın, komşu bölgelerinde de % 0,3 artış meydana getirmesi beklenmektedir.

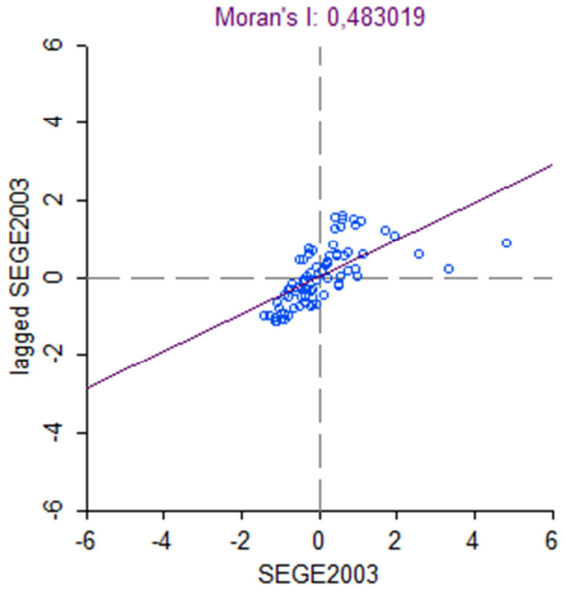
Şekil 5: Mekansal Otokorelasyon Diyagramı

Yukarıdaki şekil 5'de belirtilen Moran serpme diyagramı, incelenen değişkenin mekânsal ayrışması hakkında bilgiler sunmaktadır. Şöyleki; yüksek değerli gözlem sonuçlarının yüksek değerli gözlem sonuçları ile komşuluk ilişkisi (HH) ve düşük değerli gözlem sonuçlarının düşük değerli gözlem sonuçları ile olan komşuluk ilişkisi (LL) pozitif mekânsal otokorelasyonun varlığını belirtmektedir. Pozitif mekânsal otokorelasyonun varlığı diyagramda bu bölgede yer alan gözlemlerin kümelenme içerisinde olduğunu ve komşuluk ilişkilerinden etkilendiklerini belirtir. Diyagramda pozitif mekânsal otokorelasyon bölgesinde yer alan yüksek-yüksek alanı, hem Türkiye hem de komşuluk durumu açısından ortalamanın üzerindeki illeri göstermektedir. Düşük-düşük alanında ise hem Türkiye ve hem de komşularına göre ortalamanın altında kalan iller bulunmaktadır.

Harita dağılımları ile değişkenlerin bölgesel ayrışmaları görsel olarak ifade edilmiş olmasına rağmen formel açıdan tek başına mekânsal eşitsizliği ifade edememektedir. Analizi yapabilmek için Moran's I değerleri hesaplanmış ve serpme diyagramlarla ifade edilmiştir. Moran's I değerinin artması incelenen değişkende mekânsal ayrışmanın da arttığını göstermektedir. Bu çalışmada incelenen SEGE göstergesi hem 2003 hem de 2011 döneminde sahip olduğu nisbeten yüksek Morans'I değerleri ile Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından ciddi bir bölgesel farklılığın ve dolayısıyla eşitsizliğin varlığını göstermektedir. 2003 döneminde 0,48 olan Morans'I değeri 2011'de 0,56'ya yükselmiş ve bölgesel ayrışma daha da artmış olduğu görülmektedir.

Şekil 6: 2003 Yılı SEGE değerlerinin Moran's I Serpme Diyagramı

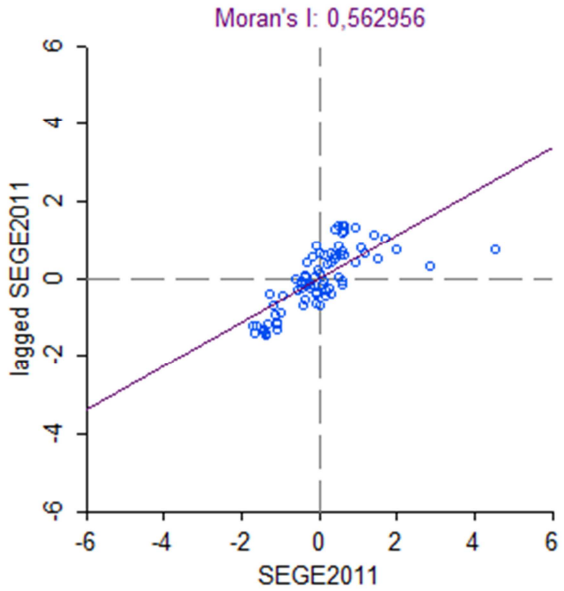

SEGE2003 olarak çalışılan değerde HH bölgesinde 29 il, LL bölgesinde 38 il, HL bölgesinde 4 il ve LH bölgesinde ise 10 il bulunmaktadır. Aşağıda tablo 2'de bu durum gösterilmektedir.

Tablo 2: 2003 SEGE, Moran's I Serpme Diyagramı'ndan Elde Edilen İller

SEGE 2003 İçin Mekansal Ağırlık Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
SEGE2003	Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Karabük, Kırıkkale, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Uşak, Yalova, Zonguldak	Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Kastamonu, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Nevşehir, Ordu, Rize, şanlıUrfa, Siirt, Sinop, Şırnak, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat	GaziAntep, Hatay, Kayseri, samsun	Afyon, Bartın, Çankırı, Düzce, KahramanMaraş, Karaman, Kırşehir, Kütahya, Niğde, Osmaniye

Şekil 7: 2011 Yılı SEGE değerlerinin Moran's I Serpme Diyagramı

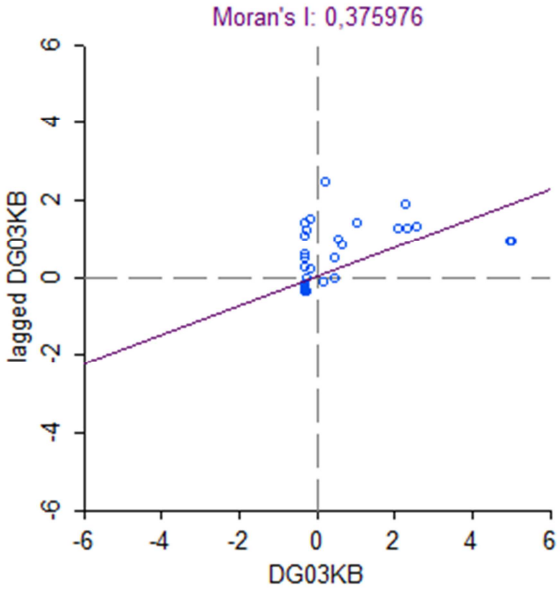

SEGE2011 olarak çalışılan değerde ise HH bölgesinde 30 il, LL bölgesinde 35 il, HL bölgesinde 8 il ve LH bölgesinde ise 8 ilin bulunduğu görülmüştür. Aşağıda tablo 3'de bu durum gösterilmektedir.

Tablo 3: 2011 SEGE, Moran's I Serpme Diyagramı'ndan Elde Edilen İller

SEGE 2011 İçin Mekansal Ağırlık Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
SEGE2011	Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Düzce, Edirne, Eskişehir, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Karabük, Karaman, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Uşak, Yalova, Zonguldak	Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, KahramanMaraş, Kars, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Ordu, Osmaniye, ŞanlıUrfa, Siirt, Sinop, Şırnak, Sivas, Tokat, Tunceli, Van, Yozgat	Adana, Amasya, GaziAntep, Kahseri, Nevşehir, Rize, Samsun, Trabzon	Afyon, Aksaray, Bartın, Çankırı, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde

Şekil 8: 2003 Yılı Kişi Başı Doğalgaz Kullanım değerlerinin Moran's I Serpme Diyagramı

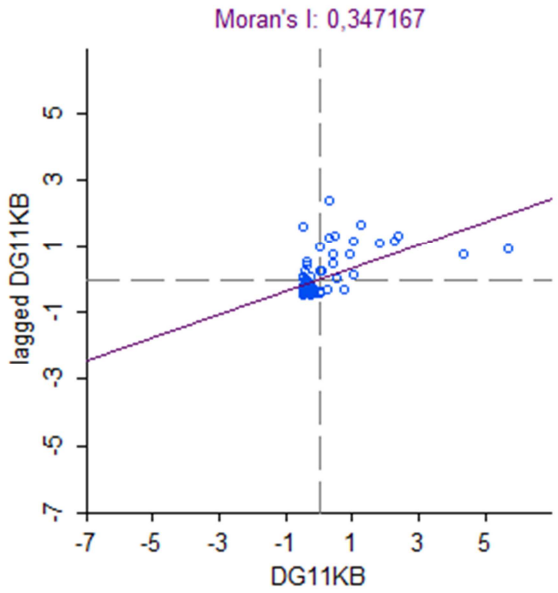

DG03KB olarak çalışılan değerde HH bölgesinde 11 il, LL bölgesinde 60 il, HL bölgesinde 2 il ve LH bölgesinde ise 8 il bulunmaktadır. Aşağıda tablo 4'de bu durum gösterilmektedir.

Tablo 4: 2003 KBDG, Moran's I Serpme Diyagramı'ndan Elde Edilen İller

Kişi Başı Doğalgaz (2003) Tüketimi İçin Mekansal Ağırlık Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
DG03KB	Bilecik, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Yalova, Zonguldak	Adana, Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Antalya, Ardahan, Artvin, Aydın, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, GaziAntep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, İçel, Iğdır, Isparta, KahramanMaraş, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kilis, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, Samsun, ŞanlıUrfa, Siirt, Sinop, Şırnak, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat	Ankara, İzmir	Afyon, Balıkesir, Bartın, Bolu, Düzce, Edirne, Kütahya, Uşak

Şekil 9: 2011 Yılı Kişi Başı Doğalgaz Kullanım değerlerinin Moran's I Serpme Diyagramı

DG11KB olarak çalışılan değerde HH bölgesinde 17 il, LL bölgesinde 53 il, HL bölgesinde 3 il ve LH bölgesinde ise 8 ilin bulunduğu görülmüştür. Aşağıda tablo 5'de bu durum gösterilmektedir.

Tablo 5: 2011 KBDG, Moran's I Serpme Diyagramı'ndan Elde Edilen İller

Kişi Başı Doğalgaz (2011) Tüketimi İçinMekansal Ağırlık Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
DG11KB	Ankara, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Manisa, Sakarya, Tekirdağ, Uşak, Yalova, Zonguldak	Adana, Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Antalya, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, GaziAntep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, Isparta, KahramanMaraş, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kilis, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, ŞanlıUrfa, Siirt, Sinop, Şırnak, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat	İçel, Kırıkkale, Samsun	Afyon, Aydın, Bartın, Bolu, Düzce, Edirne, Konya, Muğla

İl bazında ve kişi başına tüketilen doğalgaz, 2003 yılı için DG03KB ve 2011 yılı için DG11KB ile gösterilmiştir. Bu gösterge esasen, nisbeten düşük değerde olup, mekânsal ayrışma yüksek değildir. 2003'ten 2011 yılına gelindiğinde elde edilen Morans'I değeri daha da düşmüş 2003 döneminde 0,37 olan Morans'I değeri 2011'de 0,34'e inmiş ve bölgesel ayrışma doğalgaz kullanımının artması ile birlikte nisbeten azalmıştır.

Türkiye ortalaması ve komşular ortalamasının üzerinde yüksek değere sahip ve yüksek değerli illerle ilişki içerisinde olanlar HH bölgesinde, Türkiye ve komşularının ortalamasının altında olup düşük değere sahip ve düşük değerli illerle ilişki içerisinde olanlar LL, Türkiye ve komşularının ortalamasından yüksek değerli olan ama düşük değerli illerle ilişki içerisinde olanlar HL ve Türkiye ve komşuları ortalamasına göre düşük değerli olan ama yüksek değerli illerle ilişki içerisinde olanlar LH bölgesinde temsil edilmektedir.

Çalışma yapılan bu dört değişken için Moran's I serpme diyagramında HH, LL, HL ve LH bölgelerinde çıkan iller aşağıdaki tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Mekânsal Otokorelasyon ve İllerin Yer Aldığı Bölgeler Toplu Gösterim

Mekansal Ağırlık Analizi				
DEĞİŞKE	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
SEGE2003	Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Karabük, Kırıkkale, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Uşak, Yalova, Zonguldak	Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Kastamonu, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Nevşehir, Ordu, Rize, şanlıUrfa, Siirt, Sinop, Şırnak, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat	GaziAntep, Hatay, Kayseri, samsun	Afyon, Bartın, Çankırı, Düzce, KahramanMaraş, Karaman, Kırşehir, Kütahya, Niğde, Osmaniye
SEGE2011	Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Düzce, Edirne, Eskişehir, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Karabük, Karaman, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Uşak, Yalova, Zonguldak	Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, KahramanMaraş, Kars, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Ordu, Osmaniye, ŞanlıUrfa, Siirt, Sinop, Şırnak, Sivas, Tokat, Tunceli, Van, Yozgat	Adana, Amasya, GaziAntep, Kahseri, Nevşehir, Rize, Samsun, Trabzon	Afyon, Aksaray, Bartın, Çankırı, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde
DG03KB	Bilecik, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Yalova, Zonguldak	Adana, Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Antalya, Ardahan, Artvin, Aydın, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, GaziAntep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, İçel, Iğdır, Isparta, KahramanMaraş, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kilis, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, Samsun, ŞanlıUrfa, Siirt, Sinop, Şırnak, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat	Ankara, İzmir	Afyon, Balıkesir, Bartın, Bolu, Düzce, Edirne, Kütahya, Uşak
DG11KB	Ankara, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Manisa, Sakarya, Tekirdağ, Uşak, Yalova, Zonguldak	Adana, Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Antalya, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, GaziAntep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, Isparta, KahramanMaraş, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kilis, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, ŞanlıUrfa, Siirt, Sinop, Şırnak, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat	İçel, Kırıkkale, Samsun	Afyon, Aydın, Bartın, Bolu, Düzce, Edirne, Konya, Muğla

Tabloda ilgi çekici bir nokta, HH bölgesinde yer alan illerin genellikle gelişmiş bölgelerde, LL bölgesindeki illerin ise az gelişmiş / gelişmekte olan bölgelerde kümelendiğidir. Bu aslında Türkiye'nin ikili-dual yapısının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Aşağıdaki tablo 7'de bulundukları bölgelere göre il sayılarındaki değişim incelenmektedir. Bu tablodaki hareketlere göre 2003 yılından 2011 yılına mekânsal benzeşme ya da ayrışma hakkında küçük de olsa bilgi verebileceği düşünülmektedir. Özellikle HH bölgesinde yer alan il sayılarındaki artış ve yanısıra LL bölgesindeki il sayılarında azalış, mekânsal etkileşim açısından olumlu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 7: 2003 → 2011 İl Sayılarındaki Değişim

	SEGE2003	SEGE2011	DG03KB	DG11KB
HH	29	30	11	17
LL	38	35	60	53
HL	4	8	2	3
LH	10	8	8	8
Toplam	81	81	81	81

Çalışılan mekansal ağırlık analizi sonuçları tablo 6'da verilmiştir. 2003 yılından 2011 yılına, bölgelere göre olan il sayılarındaki bu değişimlerde HH ve HL bölgesinde olan il sayısının artması ve ayrıca LL ve LH bölgesindeki il sayılarının azalması olumlu bir durumdur.

Üstteki açıklamalarda, "Moran's I değerinin artmasının incelenen değişkende mekânsal ayrışmanın da arttığını gösterdiği"nden ve mesela "2003 döneminde 0,48 olan Morans'I değeri 2011'de 0,56'ya yükselmesinin bölgesel ayrışmayı arttırdığı"ndan bahsedilmişti. Tablo 7'ye göre yapılan açıklamada ise komşuluk ilişkilerine göre oluşturulan bölgelerdeki illerin grup değişimlerinin (HH, HL gibi) olumlu olduğundan bahsedilmiştir. Burada; birinci açıklamada (Moran's I değerinde) bölgesel, ikinci açıklamada ise il bazında değerlendirmenin yapıldığı dikkatten kaçmamalıdır.

2.3.3. LISA (Local Indicators of Spatial Association) İstatistiği

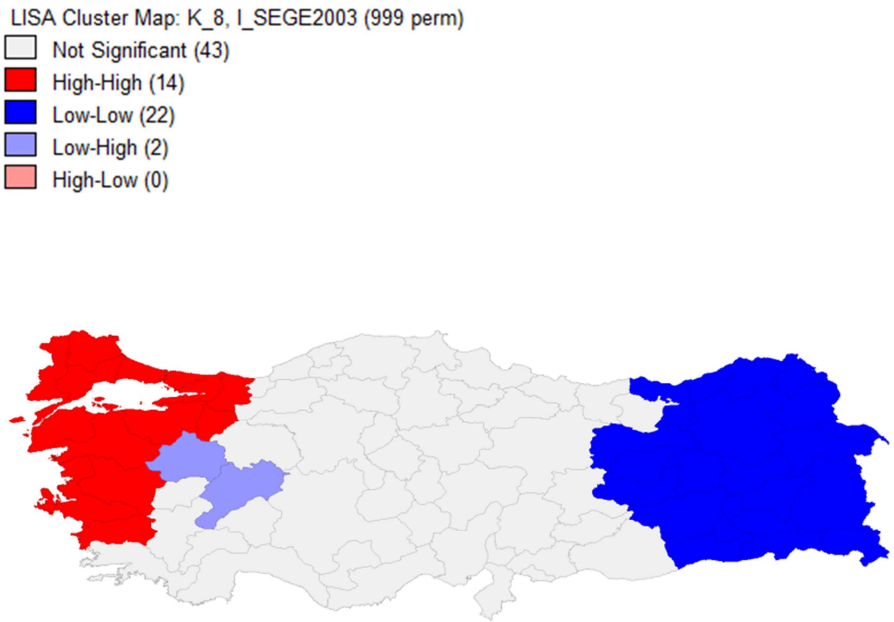
Mekânsal ilişkinin yerel göstergesi (LISA) istatistiği, tanım olarak, örneklemdeki her bir yerin (ilin) mekânsal otokorelasyonunun varlığı veya yokluğunu ölçmektedir. Bu istatistik, her bir bölge için anlamlı mekânsal kümelenme veya aykırılığın olup olmadığını yakalamakta olup, üstte belirttiğimiz dört (4) tip Moran's yayılım diyagramı ile uyumludur. LISA anlamlı yerel kümelenme (HH / LL) veya yerel mekânsal aykırılığı (HL / LH) gösterir. Yerel Moran's istatistiğinin ortalaması Global Moran's I değeri ile orantılıdır (Tuncer, 2013).

Moran's istatistiği, her bir i bölgesi ve t yılı için aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir:

$$I_i = \left(\frac{x_i}{m_0} \right) \sum_j w_{ij} x_j \quad \text{with} \quad m_0 = \sum_i x_i^2 / n$$

Formülde w_{ij} ham ve standardize edilmiş dizi ağırlık matrisi W 'nun elemanı ve $x_i(x_j)$ i (j) bölgesindeki gözlemdir. İstatistiğin anlamlılık seviyesi, her bir gözlem için illerin komşuluğunun 999 permütasyon ile tesadüfileştirmesi esasına dayanmaktadır. Tesadüfleştirme yaklaşımı, sayısal permutasyon yaklaşımı bağlamında, global ve yerel mekansal otokorelasyon istatistiğinin –sözde- anlamlılık hesabını tanımlamak için kullanılır. Bu yöntemde, elimizdeki mevcut mekânsal dağılımı gözlemleyip ne sonuç çıkacağını belirlemek için, gerçek veriler uzayda 999 kez rasgele ve tekrar karıştırılmaktadır (Celebioglu & Dall'erba, 2010). Bu çalışmada kullanılan LISA istatistiği ile gözlemler etrafındaki benzer değerlerin anlamlı mekânsal kümelenmesi ve pozitif ve/veya negatif lokal mekânsal otokorelasyon olup olmadığının tespiti yapılmıştır.

Harita 5: 2003 Yılı SEGE İçin LISA Haritası

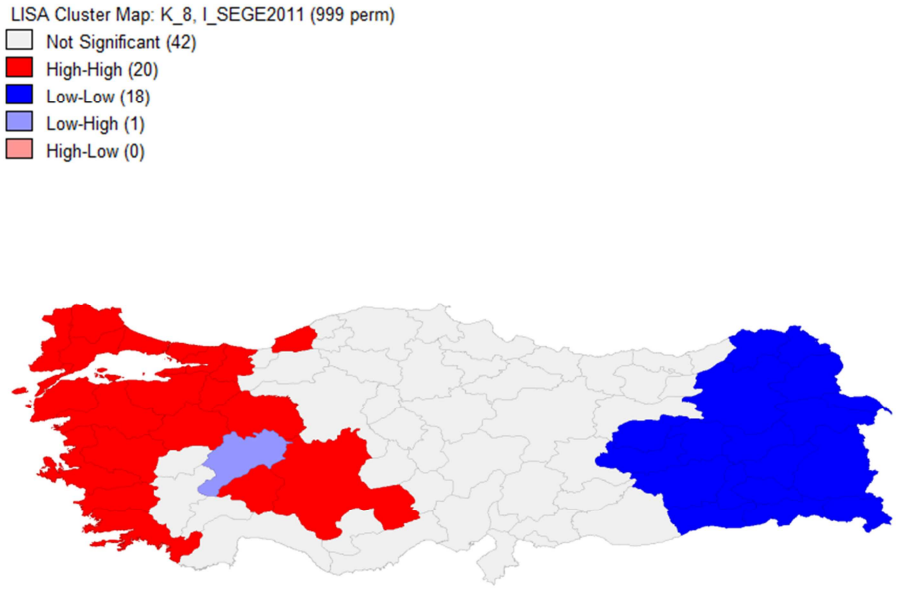

Tablo 8: 2003 SEGE, LISA Analizinden Elde Edilen İller

SEGE 2003 İçin LISA Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
SEGE2003	Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Yalova	Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Hakkari, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Rize, Siirt, Şırnak, Trabzon, Tunceli, Van	Yok	Afyon, Kütahya

Harita 5'de örneklemdeki her bir ilin yapısını gösteren LISA analizi, sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından Türkiye'nin bölgesel olarak ayrıştığını göstermektedir. Kırmızı renkli iller komşuluk ilişkileri ile birbirleri arasında mekânsal kümelenme gerçekleştirmektedirler. Ancak haritada mavi renkle gösterilen doğu bölgesi ise, pozitif mekânsal otokorelasyonun olduğu ancak (LL) bölgesinde olduğu için bu illerin birbirlerini negatif yönde etkiledikleri ve düşük sosyo-ekonomik kümelenme oluşturduklarını göstermektedir. Yukarıda tablo 38'de bu durum tablo halinde de gösterilmektedir.

Harita 6: 2011 Yılı SEGE İçin LISA Haritası

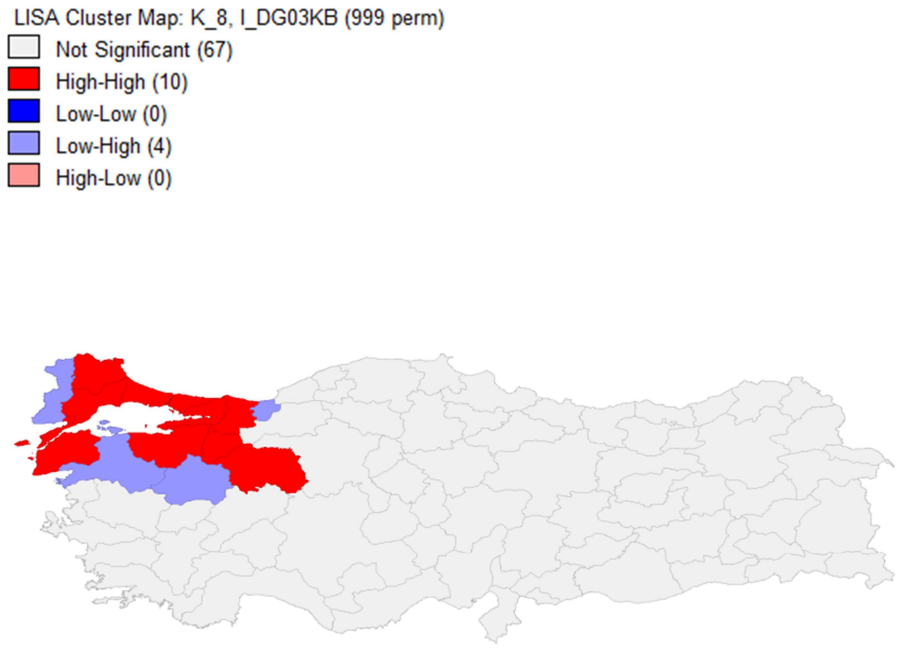
Tablo 9: 2011 SEGE, LISA Analizinden Elde Edilen İller

SEGE 2011 İçin LISA Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
SEGE2011	Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, Eskişehir, Isparta, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Yalova, Zonguldak	Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van	Yok	Afyon

Harita 6'da 2011 Yılı SEGE İçin oluşturulan LISA haritasında ise, 2003 yılına göre batı (HH) bölgelerinde yer alan illerin kümelenmesinin nisbeten genişlediği görülmektedir. Ancak haritada mavi renkle gösterilen doğu bölgesi ise, pozitif mekânsal otokorelasyonun olduğu ancak (LL) bölgesinde olduğu için de bu illerin birbirlerini negatif yönde etkiledikleri ve düşük sosyo-

ekonomik kümelenme oluşturduklarını göstermektedir. Bununla birlikte LL bölgesindeki il sayısı 2003'de 23 ilden 2011'de 18'e düşmüştür. Yukarıdaki tablo 9'da bu durum tablo halinde de gösterilmektedir.

Harita 7: 2003 Yılı Kişi Başı Doğalgaz Kullanımı (DG03KB) İçin LISA Haritası

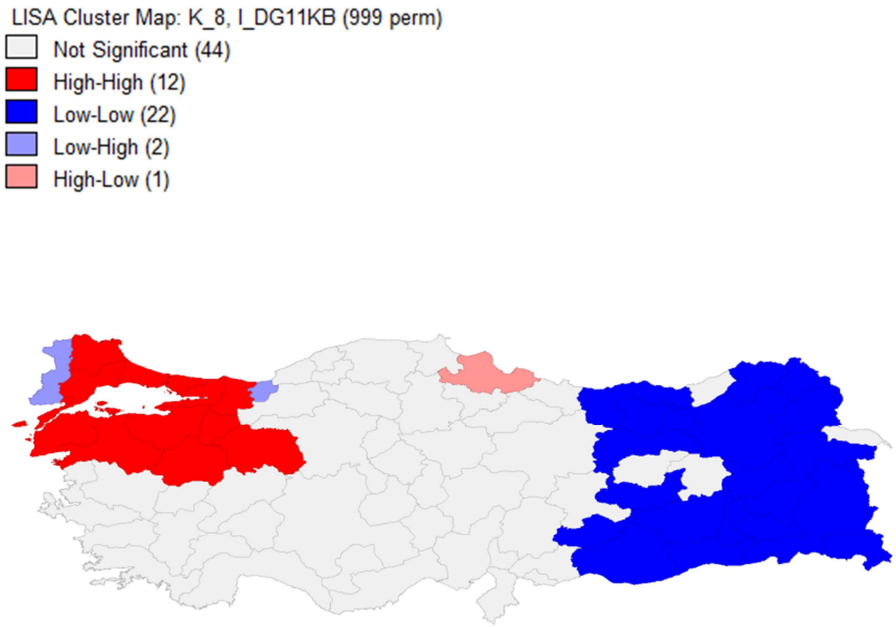

Tablo 10: 2003 DGKB, LISA Analizinden Elde Edilen İller

Kişi Başı Doğalgaz (2003) İçin LISA Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
DG03KB	Bilecik, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Yalova	Yok	Yok	Balıkesir, Düzce, Edirne, Kütahya

Harita 7'de 2003 yılı için doğalgaz kullanımı açısından örneklemdeki her bir ilin yapısını gösteren LISA analizinde, Türkiye'nin doğu bölgeleri için anlamlı bir gösterim çıkmadığı görülmektedir. Sebebi ise ilgili dönemde mezkûr bölgelerde doğalgaz kullanımının ya hiç olmaması ya da yeni bağlantı sebebiyle henüz yaygınlaşamamış olmasıdır. Kümelenmelerde yer alan iller tablo 10'da gösterilmektedir.

Harita 8: 2011 Yılı Kişi Başı Doğalgaz Kullanımı (DG03KB) İçin LISA Haritası

Tablo 11: 2011 DGKB, LISA Analizinden Elde Edilen İller

Kişi Başı Doğalgaz (2011) İçin LISA Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
DG11KB	Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Sakarya, Tekirdağ, Yalova	Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Mardin, Muş, ŞanlıUrfa, Siirt, Şırnak, Tranzon, Van	Samsun	Düzce, Edirne

Harita 8'de 2011 yılı için doğalgaz kullanımı açısından örneklemdeki her bir ilin yapısını gösteren LISA analizi, Türkiye'nin hemen hemen doğu-batı olarak ayrıştığını göstermektedir. Türkiye'nin batı (HH) bölgesinde yer alan illerin kümelendiğini ve komşuluk ilişkileri sayesinde pozitif yönde birirlerini etkilediklerini göstermektedir. Haritada mavi renkle gösterilen doğu bölgesinde ise, pozitif mekânsal otokorelasyonun olduğu ancak (LL) bölgesinde olduğu için de bu illerin birbirlerini negatif yönde etkiledikleri ve düşük değerde doğalgaz kullanımı şeklinde kümelenme oluşturdukları gösterilmektedir. Kendisi görece pozitif durumda olmakla beraber (HL) bölgesinde olan Samsun'un, komşu illerinin düşük doğalgaz tüketimi nedeniyle bundan olumsuz etkilendiği (negatif çekmenin olduğu) görülmektedir. Yukarıdaki tablo 11'de bu durum tablo halinde de gösterilmektedir. Çalışma yapılan mezkûr dört değişken için %5 anlamlılık seviyesinde LISA istatistiğinin önemli sonuçları HH, LL, HL ve LH bölgelerinde çıkan iller için aşağıdaki tablo 12'de toplu olarak gösterilmektedir.

Tablo 12: LISA İstatistiğine Göre Bölgeler Toplu Gösterimi

LISA Analizi				
DEĞİŞKEN	**HH**	**LL**	**HL**	**LH**
SEGE2003	Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Yalova	Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Hakkari, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Rize, Siirt, Şırnak, Trabzon, Tunceli, Van	Yok	Afyon, Kütahya
SEGE2011	Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, Eskişehir, Isparta, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Yalova, Zonguldak	Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van	Yok	Afyon
DG03KB	Bilecik, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Yalova	Yok	Yok	Balıkesir, Düzce, Edirne, Kütahya
DG11KB	Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Sakarya, Tekirdağ, Yalova	Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Mardin, Muş, ŞanlıUrfa, Siirt, Şırnak, Tranzon, Van	Samsun	Düzce, Edirne

3.SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada yapılan ESDA analizi sonuçlarına göre 2003-2011 döneminde bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinde ve doğalgaz kullanımında mekânsal eşitsizliklerin olduğu tespit edilmiştir. LISA istatistiği sonuçlarına göre sosyo-ekonomik gelişmişlik ve doğalgaz kullanımının mekânsal kümelenmeleri benzerlik göstermektedir. Mekânsal ağırlık matriksi incelemesinde 2003 döneminde sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 29 ilin pozitif mekânsal otokorelasyon içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Gene aynı dönemde 38 ilin ise negatif mekânsal otokorelasyon içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. 2011 döneminde ise sosyo ekonomik gelişmişlik açısından 30 ilin pozitif mekânsal otokorelasyon, 35 ilin ise negatif mekânsal otokorelasyon içerisinde olduğu gözlemlenmiştir.

LISA istatsitiği neticesinde benzerlik tespit edilen mekânsal kümelenlemeler açısından 2003 döneminde sosyo-ekonomik gelişmişlik bazında 15 ilin HH mekânsal kümelenme içerisinde olduğu gözlemlenirken, aynı dönemde 23 ilin LL mekânsal kümelenme içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. 2011 döneminde ise sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 20 ilin HH mekânsal kümelenme, 18 ilin ise LL mekânsal kümelenme içerisinde olduğu gözlemlenmiştir.

Hidrokarbon (petrol ve doğalgaz) sektörü; teknolojisi, barındırdığı teknolojik yenilik, çevre yönetimi ve sağlık emniyet kuralları bakımından olduğu kadar, nitelikli personel istihdamı ve sertifikalandırmaya dayalı yönetim yapısı ile de farklılık arzetmektedir. Büyük ya da küçük çaplı olsun bir doğalgaz boru hattı inşaası öncesinde, projesinin hazırlanmasından boru hattının devreye alınmasına kadar, çevresel ve sosyal etkilerin dikkate alınması ve iş aşamalarının -zorunluluk olmaksızın- sertifikalandırılması her sektörde görülebilen bir durum değildir. Bu sektör ve çalışanları için bu yüksek iş kültürü ve çalışma anlayışı çoğunlukla içselleştirilmş durumdadır. Bunda, sektörün yapısının yabancı doğrudan yatırım ağırlıklı olmasının payı da yadsınamaz.

Ülke kalkınmasının önemli etkenlerinden birinin beşeri sermaye olduğu ilk bölümde incelenmişti. Her firmanın mal ve hizmet üretebilmesi için tedarik etmesi gereken mal ve hizmetler (geri bağlantı etkisi) ve ürettiği mal ve hizmetleri -ara ve nihai mal olarak- satabilmesi için de müşterilere (ileri bağlantı etkisi) ihtiyacı vardır. İşte bu etkileşim münasebetiyle doğalgaz sektörünün yüksek iş standartları, kültürü ve çalışma anlayışı bağlantılı olduğu firmalara dolaylı olarak aktarılır ve bir nevi pozitif dışsallık oluşturulur. Dışsallık, fiyat mekanizmasının dışında herhangi bir kişi veya firmanın diğer bir kişi veya firmanın refahını doğrudan etkilemesidir. Böylece sektörle ilişkili firma ve çalışanlarının standartları ve dolayısıyla üretecekleri mal ve hizmet kalitesi de artacak, bölge / ülke kalkınmasına olumlu etki yapacaktır.

Doğalgaz sektörü, yapısı itibarı ile tehlikeli iş sınıfına girmektedir. Yüksek riski olan bu alanda az gelişmişliğin göstergelerinden olan kayıt dışı – sigortasız vb işçi çalıştırmak (korunaksız istihdam), işveren ve temsilcileri açısından göze alınabilecek bir durum değildir. İlaveten bu sektörün ücret düzeyi, göreli olarak diğer sektörlerin ücret düzeyinden fazladır. Böylece gelir vergisi ve sigorta primleri kaybı da bu sektörde bulunmayacak ve bölge / ülke kalkınmasına olumlu etki yapacaktır.

Yukarıda değinilen kısımların yanısıra, Türkiye'nin Güneydoğu bölge genelinde yaygın olan terör olgusunun son gelişmelerle azalış trendinde olmasına bağlı olarak, bu bölgede enerji yatırımları da artmış durumdadır. TPAO ve diğer özel şirketlerin son bir kaç yılda yeni petrol kuyularını açtığı ve işlettiği görülmektedir. Gene bu bölgemizde -özellikle Diyarbakır Sarıbuğday alanında- TPAO ve bir yabancı ortağının kaya gazı sondaj çalışmaları hızla ilerlemektedir. Olumlu sonuç elde edilmesi halinde doğalgaz üretiminin-kullanımının hem bölge ve hem de ülke çapında kalkınmaya olan etkisi daha da belirgin hale gelebilecektir.

Genellikle pek çok ülkede doğalgaz projeleri sadece kalkınmayı etkileyen yatırım projeleri değil, aynı zamanda barış projeleri olarak da anılmaktadır. Enerji arz ve talep güvenliği kısmında da bahsedildiği üzere, doğalgaz projeleri sadece firmaların değil, ülkelerin de tek başına yatırıma girişemeyecekleri boyutta finansmana ihtiyaç duymaktadır. Riskli olan bir bölgeye hidrokarbon -doğalgaz ve petrol- yatırımı yapılması kolay rastlanan bir durum değildir. Bu durumun hem ülkeler arası ve hem de ülke içi yatırımlar için geçerli olduğu düşünülmektedir.

Doğalgaz özelinde olmak üzere enerji kullanımını ve bölgesel kalkınmanın mekânsal eşitsizliklerini tespit etmek ve örtüşmelerini ortaya çıkarmak olan çalışmanın amacı ESDA analizi ile gerçekleştirilmiştir. Gerek doğalgaz kullanımı gerek sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından mekânsal eşitsizlikler ve kümelenmeler büyük bir benzerlik göstermektedir. Genel bir öneri olarak Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde doğalgaz kullanımının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Doğalgaz kullanımı arttıkça bölge insanı daha temiz ve kullanışlı enerji kaynağına kavuşacak, yanısıra bölgedeki mevcut sanayiye önemli bir girdi oluşturucaktır. Bölgede yapılacak doğalgaz yatırımları yeni özel teşebbüs yatırmlarını cezbedebilecektir. Bir ilde doğalgazın kullanımı için o ile gerekli miktarda yatırım yapılmalıdır. Enerji yatırımları göreli olarak yüksek meblağlı yatırımlardır. Buna bağlı olarak bir ilde doğalgaz işletmesi, bakımı, işyeri ve haneler için doğalgaz ekipmanlarının satış-montajının, o ilin gerek ticaret hacmi ve gerekse istihdam pozisyonuna olumlu yönde katkıda bulunacağı açıktır.

Bu çalışmanın amacı en önemli enerji kaynaklarından birisi olan doğalgaz kullanımı ve bölgesel kalkınmanın mekânsal eşitsizliklerini tespit etmek ve birbirleri arasındaki benzerlikleri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma 2003-2011 dönemi için gerçekleştirilmiştir. Veriler 81 il için kişi başına düşen doğalgaz tüketimi, bölgesel kalkınma için DPT ve Kalkınma Bakanlığının oluşturdukları SEGE analize dâhil edilmiştir. Keşfedici mekânsal veri analizi uygulaması neticesinde gerek doğalgaz kullanımı gerek SEGE'de mekânsal eşitsizlik tespit edilmiştir. Bu mekânsal eşitsizlik Türkiye'deki doğu-batı ikilemini yansıtmaktadır. Yapılan LISA istatistiği ile de doğalgaz kullanımı ve SEGE'nin mekânsal kümelenmeleri tespit edilmiştir. Bu mekânsal kümelenmeler her iki değişken için birbirleri arasında benzerlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu örtüşme sosyo-ekonomik gelişmişliği düşük olan bölgelerde kaliteli, temiz ve kullanımı kolay olan doğalgaz yatırımlarının ve doğalgaz kullanımının düşük olduğunu göstermektedir. Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişliği düşük olan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerindeki illerin durumunu iyileştirmek için politika yapıcıların bu bölgelere enerji yatırımlarını artırması gerektiği ve doğalgaz kullanımını yaygınlaştırması gerektiği çok açıktır.

KAYNAKÇA

ANSELİN, L., Syabri, I. & Kho, Y., (2006), "GeoDa: An Introduction To Spatial Data Analysis", Geogr Anal, Issue 38, pp. 5-22.

BENKA, Stephen G., (2002), Energy Challenge - Special Issue, Physicstoday.org, April.

BOTAŞ Yıllık Raporları (2003 – 2013).

BP World Energy Outlook, 2013.

BRADBROOK, Adrian J. and Judith G. GARDAM , (2010), Netherlands International Law Review, LVII: "Energy And Poverty: A Proposal To Harness Internatıonal Law To Advance Unıversal Access To Modern Energy Servıces".

ÇELEBİOĞLU, Fatih and Sandy, DALL'ERBA, (2010), "Spatial disparities across the regions of Turkey: an exploratory spatial data analysis", Annual Regional Science.

DİNÇER, Bülent vd., (2003), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Mayıs.

DUKAMBAYEVA, Assel, (2011), "Enerji Politikaları Bağlamında Kalkınma Perspektifinden Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkileri", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, S.B.E.

EPDK "Doğalgaz Sektör Araştırması", (2012), http://www.etkb.gov.tr

EPDK Doğalgaz Sektör Raporu, (2013), http://www.etkb.gov.tr

ETKB, Dünya ve Türkiye Enerji Görünümü (2002 - 2011), http://www.etkb.gov.tr

GEORGANTOPOULOS, Andreas G. and Anastasios D. TSAMIS, (2011), "The Relationship between Energy Consumption and GDP: A Causality Analysis on Balkan Countries", European Journal of Scientific Research, Vol.61 No.3.

KARAGÖL, Erdal vd., (2007) "Türkiye'de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 8 (1).

LANDOLSI, Monia and Jaleleddine, Ben REJEB, (2011), "Does Energy Consumption Cause Economic Growth? Empirical Evidence From Tunisia", Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 5(12).

MUCUK, Mehmet ve Doğan, UYSAL, (2009), "Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme" Maliye Dergisi, Sayı 157, Temmuz-Aralık.

OCKWELL, David G., (2008), Energy and Economic Growth, Energy Policy, 36.

TOBLER, Waldo, (2004), On The First Law of Geography: A Reply, "Annals of the Association of American Geographers.

TUNCER, Güner, (2013), "Kamu Harcamaları Ve Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik İlişkisinin Mekânsal Analizi: Türkiye Uygulaması", (Doktora Tezi), Kütahya.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (Sege-2011)", 2013, http://www.kalkinma.gov.tr

YANAR, Rüstem ve Güldem, KERİMOĞLU, (2011), "Türkiye'de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi" Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 3, No 2.

ZEREN, Fatma and Burcu, K. SAVRUL, (2012), "Türkiyede Şehirleşmeyi Etkileyen Faktörler: Mekansal Ekonometri Analizi", Journal of Yasar University.

KAZANÇ, NAKİT AKIMI VE TAHAKKUKLARIN SÜREĞENLİĞİ: BORSA İSTANBUL ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA[1]

Nasıf ÖZKAN
Arş. Gör. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, Kütahya, nasifozkan@hotmail.com

M. Mesut KAYALI
Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Kütahya, mesutkayali@yahoo.com

ÖZET: Çalışmanın amacı, Türk şirketlerinin kazançlarının süreğenliğini ve bu süreğenliğin, kazancın nakit akımı ya da tahakkuk bileşenlerinin hangisinden daha çok etkilendiğini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Borsa İstanbul'da 2005-2010 yılları arasında işlem gören 158 şirketin kazanç ve bileşenlerinin süreğenliği panel veri analizi metodolojisi ile test edilmektedir. Çalışmanın ampirik bulguları, Borsa İstanbul'da kazançların süreğen olduğunu göstermektedir. Ancak kazancın süreğenlik katsayısı gelişmiş ülke şirketleriyle karşılaştırıldığında daha düşüktür. Ampirik bulgular, gelişmiş ülke piyasalarında yapılan araştırmalarla uyumlu olarak kazanç performansının süreğenliğinin kazancın toplam tahakkuk bileşeninden çok, kazancın nakit akımı bileşeninden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ampirik bulgular, toplam tahakkukların nakit akımlarına göre düşük süreğenlik göstermesinin anormal tahakkuklardan kaynaklandığını işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazanç, Kazançların Süreğenliği, Nakit Akımı, Tahakkuklar
JEL Sınıflaması: G10, M4

THE PERSISTENCE OF EARNINGS, CASH FLOWS AND ACCRUALS: AN INVESTIGATION ON BORSA ISTANBUL

ABSTRACT: The purpose of the study is to examine the persistence of earnings in Turkey and whether earnings persistence is more attributable to cash flow or accrual component of earnings. In accordance with this purpose, the persistence of earnings and its components of 158 firms traded in Borsa Istanbul between the years of 2005-2010 are tested using panel data analysis methodology. The results of the study indicate that earnings are persistent in Borsa Istanbul. Moreover, the total accrual component of earnings has a weak effect on the persistence of earnings in comparison with the cash flow component of earnings. This is mainly due to abnormal accrual component of earnings.

Keywords: Earnings, Earnings Persistence, Cash Flows, Accruals
JEL Classification: G10, M4

1. Giriş

Gelecekteki kazançları tahmin etmek amacıyla cari kazanç ve bileşenleri (nakit akımları ve toplam tahakkuklar) yatırımcılar, hisse senedi analistleri ve araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Cari dönem kazancının, gelecek yıl oluşacak kazancın tahmin edilmesi için sunduğu bilgi, nakit akımı ve toplam tahakkuk bileşenlerine göre farklılık göstermektedir. Cari dönem kazancının geçici unsurlardan oluşması halinde tahmin için sunulan bilgi yetersiz, cari dönem kazancının sürekli unsurlardan oluşması halinde ise, tahmin için sunulan bilgi önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda cari dönem kazancının, gelecekteki kazançları tahmin etme gücü, kazancın süreğenlik (persistence)[2] gösteren bileşenlerine dayanmaktadır (Dechow ve Ge, 2006; Sloan, 1996).

Kazanç tahminleri üzerine yapılan çalışmalar, cari dönem kazancının nakit akımı ve toplam tahakkuk bileşenleri ile bu bileşenleri oluşturan alt bileşenlerin analiz edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Cari dönem kazanç bileşenleri incelendiğinde, bileşenlerin gelecekteki kazançlar üzerinde farklı etkiler yarattığı görülmektedir. Bu durumun nedeni, cari dönem kazanç bileşenlerinin birbirinden farklı süreğenlik göstermesi olarak belirtilmektedir (Bradshaw, Richardson ve Sloan, 2001; Dechow, Richardson ve Sloan, 2008; Richardson ve ark., 2005; Sloan, 1996; Xie, 2001). Kazanç ve bileşenlerinin süreğenliklerini analiz eden araştırmacılar, süreğenlik farkları için çeşitli açıklamalar getirmektedir. Ancak bu durumun neden kaynaklandığı konusundaki tartışmalar halen sürmektedir. Richardson, Sloan, Soliman ve Tuna (2006), bu konuda literatürün ikiye bölündüğünü ifade etmektedir. Yazarlara göre, Sloan'ın öncülüğündeki birinci grup süreğenlik farlılıklarının muhasebe işlemlerinin çarpıtılmasından (accounting distortions) kaynaklandığını savunurken (Dechow ve Dichev, 2002; Richardson ve ark., 2005; 2006; Xie, 2001); diğer grup süreğenlik farklılıklarını büyüme ile ilgili faktörlere bağlamaktadır (Cooper, Gulen ve Schill, 2008; Fairfield, Whisenant ve Yohn, 2003). Ayrıca kazanç ve bileşenlerinin süreğenliği, birçok çalışma tarafından farklı metodolojiler

[1] Bu makale, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yazılan "Kazançların Süreğenliği ve Tahakkuk Anomalisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

[2] Türk Dil Kurumu süreğenliği, "bir durum ya da özelliğin süregelmesi ya da bir gözlemin benzer koşullarda yinelenme özelliği" olarak tanımlamaktadır (http://www.tdk.gov.tr). Kazançların süreğenliği ise, cari dönem kazancının ya da cari dönem kazanç bileşenlerinin bir yıl sonraki kazançları tahmin etme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Jiang, 2007; Richardson, Sloan, Soliman ve Tuna, 2005; Sloan, 1996). Bu tanım, kazançlarda istikrar ve öngörülebilirlik kavramlarını içine almakla birlikte, bir şirketin kazanç seviyelerinin gelecek dönemlerde tekrarlanma olasılığını ifade etmektedir. Bu bağlamda süreğen kazançların sürdürülebilir ve yüksek kaliteli olduğu kabul edilmektedir (Dechow ve Dichev, 2002; Wild, Subramanyam ve Halsey, 2007).

kullanılarak da incelenmektedir (Barth, Beaver, Hand ve Landsman, 1999; Cheng ve Wu, 2012; Dopuch, Seethamraju ve Xu, 2010; Kaserer ve Klingler, 2008; Livnat ve Santicchia, 2006).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş piyasalarda kazanç ve bileşenlerinin süreğenlikleri geniş ölçüde incelenirken, gelişmekte olan ülke piyasalarında bu konunun çok fazla araştırılmadığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan Borsa İstanbul pay piyasasında kazanç ve bileşenlerinin süreğenliklerini inceleyerek literatüre katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda çalışmada Sloan (1996) ve Xie'nin (2001) hipotezleri göz önünde bulundurularak kazanç ve bileşenleri Borsa İstanbul şirketleri için analiz edilmektedir.

2005-2010 döneminde Borsa İstanbul pay piyasasında işlem gören 158 şirkete dayanılarak yapılan bu çalışmanın ampirik bulguları, şirket kazançlarının süreğenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak kazancın süreğenlik katsayısı gelişmiş ülke şirketleriyle karşılaştırıldığında daha düşüktür. Gelişmiş ülke piyasalarında yapılan önceki çalışmalarla uyumlu olarak Türk şirketlerinin kazanç performansının süreğenliği, kazancın toplam tahakkuk bileşeninden çok kazancın nakit akımı bileşenine bağlanmaktadır. Ayrıca ampirik bulgular, toplam tahakkukların nakit akımlarına göre düşük süreğenlik göstermesinin anormal tahakkuklardan kaynaklandığını işaret etmektedir.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde, kazançların süreğenliği üzerine yapılmış literatür çalışmalarına yer verilmektedir. Üçüncü bölümde, çalışmanın hipotezleri oluşturulmaktadır. Dördüncü bölümde, araştırmada kullanılan veri, değişkenler ve yöntemler açıklanmaktadır. Beşinci bölümde, analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgular yorumlanmaktadır. Son bölümde ise, çalışmanın sonuçları özetlenmektedir.

2. Literatür Taraması

Finansal tablo bilgileri içinde yer alan kazanç, şirketlerin finansal performansını ve değerini ölçmek için yatırımcılar, hisse senedi analistleri ve araştırmacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Dechow, 1994; Dechow, Kothari ve Watts, 1998; Kormendi ve Lipe, 1987; Sloan, 1996; Subramanyam ve Wild, 1996). Kazanç ve bileşenlerinin süreğenliği, Sloan'ın (1996) büyük etki yaratan çalışmasıyla birlikte kapsamlı bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Sloan (1996), 1962-1991 yılları arasında ABD şirketlerinin finansal tablo verilerini kullanarak yaptığı çalışmada kazançların süreğenlik katsayısını yaklaşık 0,841 olarak hesaplamış ve bu sonuca dayanarak kazancın ortalamaya dönme eğilimi gösterdiğini belirtmiştir. Sloan'ın çalışmasının ampirik bulguları kazancın süreğenliğinin, kazancın toplam tahakkuk bileşeninin büyüklüğüne göre azalmakta ve nakit akımı bileşeninin büyüklüğüne göre de artmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, nakit akımlarının süreğenlik katsayısı (0,855) toplam tahakkukların süreğenlik katsayısından (0,765) büyüktür ve bu durum toplam tahakkukların nakit akımlarına göre daha az süreğenlik gösterdiğini ifade etmektedir. Sloan (1996), süreğenlik farklılıklarının muhasebe işlemlerinin çarpıtılmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Tüm bu anlatılanlar doğrultusunda Sloan (1996), şirketlerin finansal performansının değerlendirilmesinde kazancın toplam tahakkuk bileşenine, kazancın nakit akımı bileşeninden daha düşük bir ağırlık verilmesini önermektedir.

Xie (2001) toplam tahakkuk bileşeninin, normal tahakkuklar (normal accruals) ve anormal tahakkukların (abnormal accruals) toplamından oluştuğunu ifade etmektedir. Xie (2001), Jones (1991) modelini kullanarak 1971-1992 yılları arasında ABD şirketlerinin nakit akımlarının hem normal hem de anormal tahakkuklardan daha yüksek süreğenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Xie (2001), anormal tahakkukların (0,57) normal tahakkuklardan (0,70) daha düşük süreğenliğe sahip olduğunu belgelemektedir. Yazar, toplam tahakkukların düşük süreğenlik göstermesinin nedeni olarak şirketlerde kazanç yönetimi (earnings management) faaliyetlerinin düzeyini ölçen anormal tahakkukları göstermektedir.

Nakit akımlarının toplam tahakkuklardan, normal tahakkukların da anormal tahakkuklardan daha yüksek süreğenlik göstermesi, nakit akımlarının toplam tahakkuklara, normal tahakkukların da anormal tahakkuklara göre daha kaliteli ve güvenilir olduğunun bir göstergesidir (Dechow ve Dichev, 2002; Richardson ve ark., 2005). Bu bağlamda, tahakkukların kalitesi ve güvenilirliği ile kazançların süreğenliği arasındaki ilişki ön plana çıkmaktadır. Dechow ve Dichev (2002) tahakkukların ve kazançların kalitesini gösteren yeni bir ölçü ortaya koymakta; tahakkukların ve kazançların kalitesinin, tahakkuklardaki tahmin hatalarının büyüklüğüne göre azaldığını öne sürmektedir. Ayrıca yazarlar tahakkukların kalitesinin, kazançların süreğenliği ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Richardson ve ark. (2005) ise, tahakkuk güvenilirliğinin kazançların süreğenliği üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Yazarlar güvenilirlikleri az olan tahakkukların, kazançlarda düşük süreğenliğe neden olduğunu iddia etmektedir.

Kazanç ve bileşenlerinin süreğenlik farklılıklarını araştıran diğer çalışmalar ise, şirketlerin ekonomik özelliklerine (büyüme gibi) odaklanmaktadır. Fairfield ve ark. (2003) tahakkukların, kazançların bir bileşeni olduğu kadar net işletme varlıklarındaki büyümenin de bir bileşeni olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle yazarlar net işletme varlıklarındaki büyümeyi, tahakkuklar ve uzun vadeli net işletme varlıklarındaki büyüme olmak üzere iki bileşene ayırmaktadır. Yazarlar, bu bileşenlerin bir yıl sonraki aktif karlılığı ile negatif ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yazarlar, tahakkukların düşük süreğenliğe sahip olmasının kazanç yönetiminden çok ihtiyatlı muhasebe uygulamalarından (conservative accounting) ve yeni yatırımların azalan marjinal getirilerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Richardson vd. (2006) ise, toplam tahakkukları büyüme ve etkinlik bileşenlerine ayırarak bu iddianın aksini göstermektedir. Yazarlara göre, bu tahakkuk bileşenleri kazançların düşük süreğenliğine katkıda bulunmakta ve Sloan'ın (1996) görüşüne paralel olarak muhasebe işlemlerinin çarpıtılması, tahakkukların düşük süreğenlik göstermesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kazancın ve kazanç bileşenlerinin süreğenliği konusunun, birçok çalışmada farklı metodolojiler kullanılarak genişletilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda kazancın, nakit akımlarının ve tahakkukların süreğenliğinin, örneklem büyüklüğünden, örnekleme dahil edilen şirketlerin özelliklerinden, finansal tabloların ait olduğu dönemden, kullanılan ekonometri modelinden, muhasebe ve vergi uygulamalarından etkilenip etkilenmediği araştırılmaktadır. Bazı çalışmalar örneklemi sektörler (Barth ve ark., 1999), kar ya da zarar eden şirketler (Dopuch ve ark., 2010; Li, Niu, Zhang ve Largay, 2011), yüksek ve düşük kurumsal sahipliği olan şirketler (Collins, Gong ve Hribar, 2003), uzun ve kısa faaliyet döngüsüne sahip şirketler (Hao, 2009) şeklinde çeşitli gruplara ayırmaktadır. Diğerleri ise, kazançların süreğenliğini ABD dışındaki gelişmiş (Clinch, Fuller, Govendir ve Wells, 2012; Hoefsloot, Georgakopoulos, Sotiropoulos ve Galanou, 2012; Koerniadi ve Tourani-Rad, 2007) veya gelişmekte olan ülkelerde (Çelik, Özkan ve Akarım, 2013; Ebaid, 2010) ya da küresel çapta incelemektedir (Hollister ve Shoaf, 2011; Pincus, Rajgopal ve Venkatachalam, 2007). Analizde yıllık finansal tablo verileri yerine üç aylık finansal tablo verilerinin (Collins ve Hribar, 2000; Livnat ve Santicchia, 2006) ve doğrusal olmayan regresyon modelinin (Cheng ve Wu, 2012) kullanılmasının süreğenlik üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Diğer taraftan, farklı muhasebe standartlarının (Chen ve Jiang, 2012; Durak, 2010; Kaserer ve Klingler, 2008), vergi uygulamalarının (Atwood, Drake ve Myers, 2010; Hanlon, 2005), esas faaliyet dışı gelir ve giderlerin (Atwood ve Xie, 2010; Dechow ve Ge, 2006) ve iş döngüsünün (Tomy, 2012) kazancın, nakit akımlarının ve tahakkukların süreğenliğine etkisini inceleyen çalışmalara da literatürde yer verilmiştir.

Türkiye'de kazanç ve bileşenlerinin süreğenliklerini inceleyen çalışma sayısı son derece azdır. Durak (2010), Türkiye'de Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın (UFRS) uygulanmaya konulmasının tahakkukların güvenilirlikleri ve kazançların süreğenliği üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Bu bağlamda yazar, 1998-2003 yılları arasında uygulanan tarihi maliyetlere dayalı finansal raporlama sistemi ile 2003-2008 yılları arasında uygulanan UFRS ile uyumlu finansal raporlama sisteminin etkilerini karşılaştırmaktadır. Çalışma sonuçlarına göre, kazançların süreğenliği her iki finansal raporlama sistemi için de benzer değerler almakta ve kazançlar izleyen dönemlerde genellikle tersine dönmektedir. Çelik ve ark. (2013) ise, 1998-2010 yılları arasında imalat sektöründe faaliyet gösteren 131 şirketi dahil ettikleri çalışmalarında kazancın, nakit akımlarının ve toplam tahakkukların süreğenliklerini araştırmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre kazancın süreğenlik katsayısı 0,57 olarak bulunmuştur. Diğer yandan çalışmada nakit akımları (0,55) ile toplam tahakkukların (0,54) süreğenlik katsayılarının birbirine eşit olduğu gösterilmektedir. Bu nedenle yazarlar kazançların süreğenliği üzerinde, kazanç bileşenlerinin benzer etkilere sahip olduğunu belirtmektedir.

3. Araştırmanın Hipotezleri

Sloan (1996), Graham, Dodd ve Cottle (1962)'yi referans alarak bir şirketin kar elde etme gücünü tahmin etmek için cari kazanç ve bileşenlerindeki bilginin kullanılmasının önemini vurgulamaktadır. Ancak Sloan (1996), piyasa katılımcılarının gelecekteki kazançları tahmin ederken nakit akımlarının süreğenliği ile toplam tahakkukların süreğenliği arasında bir farkın olduğunu göz önünde bulunduramadıklarını belirtmektedir. Yazara göre, nakit akımlarının kazanç içindeki büyüklüğünün artması halinde kazancın süreğenliği yükselmekte, toplam tahakkukların kazanç içindeki büyüklüğünün artması halinde ise, kazancın süreğenliği azalmaktadır. Bunun nedeni ise, toplam tahakkukların daha fazla öznellik içermesinden dolayı nakit akımlarına göre daha az süreğenlik göstermesidir (Barth ve Hutton, 2004; Dechow ve Ge, 2006; Richardson ve ark., 2005; 2006; Sloan, 1996; Zhang, 2007). Tüm bu anlatılanlar doğrultusunda çalışmamızın ilk hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H_1: Borsa İstanbul pay piyasasında işlem gören şirketlerde kazancın nakit akımı bileşenin süreğenliği, kazancın toplam tahakkuk bileşeninin süreğenliğinden daha yüksektir.

Xie (2001) toplam tahakkukları, normal tahakkuklar ve anormal tahakkuklar olmak üzere iki bileşene ayırmaktadır. Xie (2001), nakit akımı bileşeninin normal tahakkuk bileşeninden; normal tahakkuk bileşenin ise, anormal tahakkuk bileşeninden daha yüksek süreğenlik gösterdiğini belirtmektedir. Ayrıca yazar toplam tahakkukların, nakit akımı bileşenine göre daha az süreğenlik göstermesinin öncelikli olarak anormal tahakkuk bileşeninden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, çalışmada test edilecek diğer hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_2: Borsa İstanbul pay piyasasında işlem gören şirketlerde kazancın nakit akımları bileşeni toplam tahakkukların normal tahakkuk bileşeninden daha yüksek süreğenliğe sahiptir.

H_3: Borsa İstanbul pay piyasasında işlem gören şirketlerde kazancın nakit akımları bileşeni toplam tahakkukların anormal tahakkuk bileşeninden daha yüksek süreğenliğe sahiptir.

H_4: Borsa İstanbul pay piyasasında işlem gören şirketlerde toplam tahakkukların normal tahakkuk bileşeni, toplam tahakkukların anormal tahakkuk bileşeninden daha yüksek süreğenliğe sahiptir.

4. Veri ve Metodoloji

4.1. Veri

Çalışmada kullanılan veriler Borsa İstanbul ve Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) internet sitelerinden alınmış panel verilerden oluşmaktadır. 2005 yılı öncesi finansal tablo gözlemleri analizden çıkartılmıştır ve bu nedenle çalışmanın örneklemi 2005-2010 yılları arasında Borsa İstanbul pay piyasasında kesintisiz bir şekilde işlem gören tüm şirketleri kapsamaktadır[3]. Vuolteenaho (2002), Beneish ve Vargus (2002), Mashruwala, Rajgopal ve Shevlin (2006) ve Papanastasopoulos, Thomakos ve Wang (2010) tarafından yapılan çalışmalara benzer olarak, şirketler arasındaki finansal tablo değişkenlerinin uyumunu sağlamak için analize katılan tüm şirketlerin mali yıl sonunun Aralık ayı olması istenmektedir. Özsermayesi negatif olan şirketler örneklem kapsamı dışında tutulmuştur (Desai, Rajgopal ve Venkatachalam, 2004; Lakonishok, Shleifer ve Vishny, 1994; Zhang, 2007). Finansal tablo değişkenlerinin ve piyasa değerlerinin tanımlanmasında ortaya çıkan problemler nedeniyle birden fazla grup hisse senedi bulunan şirketler (Adana Çimento, Carrefoursa, Kardemir) örneklem kapsamından çıkartılmıştır. Mali kuruluşlar, literatüre paralel olarak örnekleme dahil edilmemiştir. Aşırı uç gözlemlerin (outliers) analize etkisini azaltmak için finansal tablo değişkenleri Pincus vd.'nin (2007) gösterdiği gibi %10 düzeyinde (%5 alttan ve %5 üstten) winsorize edilmiştir[4]. Son olarak, 2005-2010 yılları arasında analizler için gerekli verilere sahip olmayan şirketler örneklem dışında tutulmuştur.

Tablo 1: Örnekleme Dahil Edilen Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör Adı	**Şirket Sayısı**	**%**
Madencilik	3	1,9
İmalat Sanayii	129	81,7
Elektrik, Gaz ve Su	3	1,9
İnşaat ve Bayındırlık	2	1,3
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar	10	6,3
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	4	2,5
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer Sosyal Hizmetler	1	0,6
Teknoloji	6	3,8
Toplam	**158**	**100**

Yukarıda belirtilen kriterler doğrultusunda çalışma kapsamına dahil edilen şirket sayısı ve bu şirketlerin sektörlere göre dağılımı Tablo 1'de yer almaktadır. Analizde kullanılacak nihai örneklem büyüklüğü 948 şirket yılı gözlemden oluşmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi örnekleme dahil edilen şirketler içinde en yüksek paya (%81,7) imalat sanayii sektöründe faaliyet gösteren şirketler sahiptir.

4.2. Kazanç, Nakit akımı ve Tahakkukların Hesaplanması

Bu çalışmada kullanılan finansal değişkenler; kazanç, nakit akımı, toplam tahakkuklar, normal tahakkuklar ve anormal tahakkuklar olarak sıralanabilir. Testlerde kullanılacak kazanç değişkeni, şirketlerin kapsamlı gelir tablosundan elde edilecek dönem karı/zararı kalemidir. Nakit akımı değişkenini elde etmek içinse, şirketlerin nakit akış tablosundan yararlanılmakta ve esas faaliyetlerinden kaynaklanan net nakit kalemi kullanılmaktadır.

Literatürde toplam tahakkuklar değişkeninin bilanço yaklaşımı[5] ve nakit akış tablosu yaklaşımı olmak üzere iki farklı yöntemle hesaplandığı görülmektedir. Ancak bilanço yaklaşımı, önemli ölçüm hatalarına neden olduğu gerekçesiyle birçok araştırmacı

[3] Borsa İstanbul'a kote şirketlere SPK'nın Seri: XI, No:25 sayılı Tebliği gereğince 2005 yılından itibaren finansal tablolarını UFRS ile uyumlu olarak hazırlama zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, ampirik analizde kullanılacak şirketlerin Nakit Akış Tablolarına 2005 yılından itibaren ulaşmak mümkündür.

[4] Winsorize işlemi şu şekilde çalışmaktadır: 100 gözleme sahip bir örneklemin %10 düzeyinde (%5 alttan ve %5 üstten) winsorize edildiği düşünülürse örneklemin %95'inin üzerinde kalan her değer 96. değer ile %5'in altında kalan her değeri ise 5. değer ile değişmektedir. Örneğin örneklemimiz; X_{i1}, X_{i2}, X_{i3}, X_{i4}, X_{i5}, X_{i6},…, X_{i95}, X_{i96}, X_{i97}, X_{98}, X_{i99}, X_{i100} ise, %10 düzeyinde winsorize edilmiş yeni örneklem şu şekilde değişecektir; X_{i5}, X_{i5}, X_{i5}, X_{i5}, X_{i5}, X_{i6},…, X_{i95}, X_{i96}, X_{i96}, X_{i96}, X_{i96}, X_{i96}.

[5] Literatürde birçok çalışma toplam tahakkukları ($TOTACC_{it}$) tahmin etmek için dönen varlıklar (CA_{it}), kısa vadeli yabancı kaynaklar (CL_{it}), nakit ve nakit benzeri varlıklar ($Cash_{it}$), kısa vadeli yabancı kaynaklar içindeki borçlar (STD_{it}), dönem karı vergi yükümlülüğü (TP_{it}) kalemlerinin "t" ve "t-1" dönemleri arasındaki değişimleri (Δ) ile amortisman ve itfa payı (Dep_{it}) kalemlerini kullanmaktadır.

tarafından eleştirilmektedir (Austin ve Bradbury, 1995; Clinch, Sidhu ve Sin, 2002; Collins ve Hribar, 2000; Drtina ve Largay, 1985; Hribar ve Collins, 2002; Revsine, Collins ve Johnson, 1999). Hribar ve Collins (2002) toplam tahakkukların, nakit akış tablosu yaklaşımı ile hesaplanmasının daha kesin sonuçlar vereceğini ve bilanço yaklaşımını kullanarak hesaplanan toplam tahakkuklardaki ölçüm hatalarını önleyeceğini göstermektedir. Bu nedenle nakit akış tablosu yaklaşımı literatürde yaygın olarak kabul görmekte ve kullanılmaktadır (Collins ve Hribar, 2000; Hirshleifer, Teoh ve Yu, 2011; Kaserer ve Klingler, 2008; Kraft, Leone ve Wasley, 2006; Subramanyam, 1996; Teoh, Welch ve Wong, 1998a; 1998b). Bu bağlamda, çalışmada nakit akış tablosu yaklaşımı kullanılarak toplam tahakkuklar hesaplanmaktadır. Toplam tahakkuklar ($TOTACC_{it}$) genellikle dönem karı/zararı (NI_{it}) ile esas faaliyetlerden kaynaklanan net nakit (CFO_{it}) arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır.

$$TOTACC_{it} = NI_{it} - CFO_{it} \quad (1)$$

Ampirik analizde, kullanılan kazanç, nakit akımı ve toplam tahakkuk değişkenleri şirket büyüklüğüne göre standartlaştırılmaktadır. Şirket büyüklüğünün ölçüsü olarak dönem başı toplam varlıklar (TA_{it-1}) kalemi kullanılmakta (Li ve ark., 2011; Xie, 2001) ve ampirik analizde kullanılacak bu üç temel değişken aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

NI_{it} = Dönem Karı (Zararı) / Dönem Başı Toplam Varlıklar
CFO_{it} = Esas Faaliyetlerden Kaynaklanan Net Nakit / Dönem Başı Toplam Varlıklar
$TOTACC_{it}$ = [Dönem Karı (Zararı) - Esas Faaliyetlerden Kaynaklanan Net Nakit] / Dönem Başı Toplam Varlıklar

Normal tahakkuk ve anormal tahakkuk değişkenlerini tahmin etmek için literatürde yaygın olarak uygulanan ve en iyi performansı sergileyen modellerden biri olan (Chan, Jegadeesh ve Sougiannis, 2004; Dechow, Sloan ve Sweeney, 1995; Kothari, Leone ve Wasley, 2005) Jones (1991) modeli kullanılmaktadır. Jones (1991) modeli, normal ve anormal tahakkukları toplam tahakkuklardan yola çıkarak hesaplamaktadır. Jones (1991) modelinin tahmin edilmesinde aşağıdaki panel veri regresyon tekniği kullanılmaktadır (Xie, 2001).

$$TOTACC_{it} / TA_{it-1} = \alpha_1 (1 / TA_{it-1}) + \alpha_2 (\Delta REV_{it} / TA_{it-1}) + \alpha_3 (PPE_{it} / TA_{it-1}) + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Model (2) toplam tahakkukları, normal tahakkuk ve anormal tahakkuk bileşenlerine ayırmak için toplam tahakkukları ($TOTACC_{it}$) satış gelirlerindeki değişim (ΔREV_{it}) ve brüt maddi duran varlıklar (PPE_{it}) değişkenleriyle regresyona tabi tutmakta ve tüm değişkenler değişen varyans problemini azaltmak için dönem başı toplam varlıklar (TA_{it-1}) ile deflate edilmektedir. Jones modelinin uyumlu değerleri (fitted values) normal tahakkuklar (NAC_{it}), kalıntıları (residuals) ise anormal tahakkuklar ($ABNAC_{it}$) olarak tanımlanmaktadır.

4.3. Kazanç, Nakit akımı ve Tahakkukların Süreğenliğinin Ölçümü İçin Kullanılan Metodoloji

Çalışmada kazanç, nakit akımı ve tahakkuk değişkenlerinin süreğenliklerini ölçmek için panel veri regresyon tekniğinden yararlanılmaktadır. Panel veri modelleri, tek yönlü ya da iki yönlü olabilmektedir. Tek yönlü modelde zaman ya da kesit olarak sadece tek yönlü bir etkinin varlığı söz konusuyken, iki yönlü modelde hem zaman hem kesit olmak üzere iki yönlü bir etki gözlenmektedir. Tek yönlü ve iki yönlü modellerde etkiler sabit ya da tesadüfi (rassal) olabilmektedir (Erlat, 2011).

Panel veri modellerinin tahmininde, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli olmak üzere iki temel yöntem kullanılmaktadır. Sabit etkiler modeli, eğim katsayılarının sabit olduğunu varsayarak birimler arasındaki farklılıkları sabit terimdeki farklılıklarla açıklamaya çalışmaktadır. Hata terimlerinde sabit etkinin var olup olmadığı F_{OLS} istatistiğinin hesaplanması ile test edilmektedir. Rassal etkiler modeli ise, yatay kesit verilerin tesadüfi bir örneklem içinden seçilmesi durumunda kullanılmaktadır. Modelde rassal etkilerin varlığı Lagrange çarpanı (Lagrange Multiplier – LM) aracılığıyla test edilmektedir (Baltagi, 2005; Breusch ve Pagan, 1980; Erlat, 2011).

Panel veri analizinde en doğru tahmincilerin (sabit etkiler ya da rassal etkiler modeli) hangi model aracılığıyla elde edildiğine karar verebilmek için Hausman (1978) testi yapılmaktadır. Hausman (1978) testinde, bireysel ve zaman serisi etkilerinin bağımsız değişkenlerle korelasyona sahip olup olmadığını test edilmektedir. Eğer bir korelasyon söz konusuysa, sabit etkiler tahmincisi tutarlı ve etkinken, rassal etkiler tahmincisi tutarsızdır ve sabit etkiler modeli tercih edilmektedir (Erlat, 2011; Hausman ve Taylor, 1981).

Panel veri modellerinde en çok karşılaşılan sorunlardan birisi hatalarda değişen varyans problemidir. Değişen varyans probleminin varlığını test etmek için LM istatistiği hesaplanmakta ve χ_k^2 kritik değeri ile karşılaştırılmaktadır. Modelde değişen varyans probleminin varlığı tespit edilirse, problem White (1980)'nin değişen varyansa uyumlu kovaryans matris tahmincisi kullanılarak giderilmektedir (Greene, 2003; Griffiths, Hill ve Lim, 2012; Wooldridge, 2002).

Çalışmada kazançların süreğenliğini incelenmek için önceki araştırmalara (Freeman, Ohlson ve Penman, 1982; Pincus ve ark., 2007; Sloan, 1996) paralel olarak öncelikle Model (3) kullanılmaktadır. Model (3)'e göre gelecek yıl kazancı (NI_{it+1}), cari dönem kazancı (NI_{it}) kullanılarak tahmin edilmektedir.

$TOTACC_{it} = (\Delta CA_{it} - \Delta Cash_{it}) – (\Delta CL_{it} - \Delta STD_{it} - \Delta TP_{it}) - Dep_{it}$

$$NI_{it+1} = \alpha_0 + \alpha_1 NI_{it} + \varepsilon_{it+1} \quad (3)$$

Model (3) kazancın çeşitli bileşenlere ayrılmadığı ya da kazanç bileşenlerinin yatırımcılar tarafından dikkate alınmadığı varsayımları altında oluşturulmuştur. Modelde tahmin edilen α_1 katsayısı cari dönem kazancının süreğenliğini ölçmektedir. Beaver (1970), Freeman ve ark. (1982) ve Sloan (1996), kazançların yavaşça ortalamaya dönme özelliği olduğunu belirtmekte ve bu nedenle α_1 katsayısının 1'den daha az tahmin edilmesi beklenmektedir.

Kazancın toplam tahakkuk ($TOTACC_{it}$) ve nakit akımı bileşenlerinin (CFO_{it}), kazancın süreğenliği üzerinde farklı etkilerinin olup olmadığı ise, Model (4) yardımıyla araştırılmaktadır (Pincus ve ark., 2007; Sloan, 1996).

$$NI_{it+1} = \gamma_0 + \gamma_1 TOTACC_{it} + \gamma_2 CFO_{it} + \varepsilon_{it+1} \quad (4)$$

Model (4)'te γ_1 ve γ_2 katsayıları kazanç bileşenlerinin süreğenliklerini temsil etmektedir. Literatürde kazancın toplam tahakkuk bileşeninin, kazancın nakit akımı bileşenine göre daha düşük süreğenliğe sahip olduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda toplam tahakkuk bileşenin katsayısının, nakit akımı bileşeninin katsayısından küçük olduğu varsayılmaktadır ($\gamma_1 < \gamma_2$). Bir başka ifadeyle, gelecekteki kazançlar üzerinde toplam tahakkuk bileşeni nakit akımı bileşeninden daha az etkiye sahiptir. Kazanç bileşenlerinin süreğenlik katsayılarının istatistiksel olarak birbirinden farklı olup olmadıklarını test etmek için F testi uygulanmaktadır. Ampirik sonuçların bu şekilde çıkması, $\gamma_1 < \gamma_2$, H_1'i destekleyici, güçlü bir kanıt sağlayacaktır.

Nakit akımları (CFO_{it}), normal tahakkuk (NAC_{it}) ve anormal tahakkuk ($ABNAC_{it}$) bileşenlerinin süreğenliklerini incelemek içinse Model (5)'e başvurulmaktadır. Model (5)'teki normal ve anormal tahakkuk değişkenleri Jones (1991) modeli (Model 2) kullanılarak elde edilmektedir (Xie, 2001).

$$NI_{it+1} = \delta_0 + \delta_1 CFO_{it} + \delta_2 NAC_{it} + \delta_3 ABNAC_{it} + \varepsilon_{it+1} \quad (5)$$

Model (5)'te δ_1 nakit akımlarının süreğenlik katsayısını, δ_2 ve δ_3 ise, sırasıyla normal ve anormal tahakkukların süreğenlik katsayılarını göstermektedir. Xie'ye (2001) göre, kazancın nakit akımı bileşeni normal tahakkuk bileşeninden ve normal tahakkuk bileşeni de anormal tahakkuk bileşeninden daha yüksek süreğenliğe sahiptir. Bu nedenle Model (5)'teki değişken katsayılarının $\delta_1 > \delta_2 > \delta_3$ olması beklenmektedir. Nakit akımı ve toplam tahakkuk bileşenlerine ait süreğenlik katsayılarının istatistiksel olarak birbirinden farklı olup olmadıklarını test etmek için F testi uygulanmaktadır. F testi sonrasında katsayılar arasında böyle bir ilişkinin ortaya çıkması H_2, H_3 ve H_4'ün kabul edilmesini gerektirmektedir.

5. Ampirik Bulgular

Çalışmada ilk olarak süreğenlik analizinde kullanılacak değişkenlerin birim köke sahip olup olmadıkları test edilmiştir. Yapılan testler sonucunda değişkenlerin birim köke sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle tüm değişkenlerin durağan olduğuna karar verilmiş ve sahte regresyon sorunu bertaraf edilmiştir.

Süreğenlik analizinde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiksel bilgiler Tablo 2'de gösterilmektedir. Panel A tüm örnekleme ilişkin istatistikleri gösterirken, Panel B tüm örnekleme ilişkin Pearson ve Spearman korelasyonlarını göstermektedir. Tablo 2 Panel A'da tanımlayıcı istatistiksel bilgileri sunulan kazanç (NI_{it}), nakit akımı (CFO_{it}) ve toplam tahakkuk ($TOTACC_{it}$) değişkenleri dönem başı toplam varlıklara oranlanmıştır. Anormal tahakkuklar ($ABNAC_{it}$) Jones (1991) modeli kullanılarak, normal tahakkuklar (NAC_{it}) ise toplam tahakkuklardan anormal tahakkukların çıkartılmasıyla hesaplanmıştır. Ortalama (medyan) kazanç değeri, dönem başı toplam varlıkların %3,5'uğudur (%3,23) ve bu sonuç örnekleme dahil olan önemli sayıda şirketin ilgili dönemde kar elde ettiğini göstermektedir. Ortalama (medyan) nakit akımı değeri ise, dönem başı toplam varlıkların %5,51'idir (%4,72). Toplam tahakkukların ortalama (medyan) değeri ise, dönem başı toplam varlıkların %-2,02'sidir (%-2,39). Bu sonuçlar, Pincus'un (2007) 20 ülke için raporladığı kazançların (%1 - %6 arası), nakit akımlarının (%4 - %10 arası) ve toplam tahakkukların (%-2 - %-5 arası) medyan değerleri ile uyumludur. Diğer yandan Xie (2001) ile uyumlu olarak ortalama (medyan) normal tahakkuk değeri negatif olarak hesaplanmıştır ve %-2,02 (%-2,19) düzeyindedir. Ortalama (medyan) anormal tahakkuk değeri, %-0,03 (%-0,09), beklenildiği gibi sıfıra yakındır. Ayrıca, anormal tahakkukların standart sapması (%7,38) normal tahakkukların standart sapmasından (%5,05) daha büyüktür ve bu nedenle anormal tahakkukların toplam tahakkuklardaki değişimde daha fazla paya sahip olduğu söylenebilir.

Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin Pearson ve Spearman korelasyon analizi sonuçları Tablo 2 Panel B'de sunulmaktadır. Literatürdeki mevcut çalışmalarla tutarlı bir şekilde toplam tahakkuklar ile nakit akımları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon (Pearson = -0,63; Spearman = -0,58) vardır (Dechow, 1994; Pincus ve ark., 2007; Sloan, 1996; Subramanyam, 1996; Xie, 2001). Kazanç, nakit akımları ve toplam tahakkukların toplamı olduğu için hem nakit akımları hem de toplam tahakkuklar kazançlar ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyona sahiptir. Ancak, nakit akımlarının kazançlarla olan korelasyonu (Pearson=0,49; Spearman= 0,50) toplam tahakkukların kazançlarla olan korelasyonundan (Pearson=0,36; Spearman=0,33) daha yüksektir. Subramanyam (1996) ve Xie'ye (2001) paralel olarak normal tahakkuklar ile anormal tahakkuklar arasında negatif bir ilişki bulunmuştur ancak bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Anormal tahakkuklar ile nakit akımları arasındaki korelasyon (Pearson= -0,61; Spearman= -0,56), normal tahakkuklar ile nakit akımları arasındaki korelasyondan (Pearson= -0,21; Spearman= -0,20) daha güçlüdür. Diğer taraftan anormal tahakkukların ortalama değeri (%-0,03) sıfıra yakın olmasına rağmen, anormal tahakkuklar ile toplam tahakkuklar arasındaki korelasyon (Pearson = 0,80; Spearman = 0,78) normal tahakkuklar ile toplam tahakkuklar arasındaki korelasyondan (Pearson = 0,55; Spearman = 0,55) daha yüksektir. Bu

bağlamda anormal tahakkukların, toplam tahakkukların nispeten daha küçük bir bileşeni olmasına rağmen, toplam tahakkukların daha büyük bileşeni olan normal tahakkuklara göre daha değişken oldukları söylenebilir.

Tablo 2: Süreğenlik Ölçümünde Kullanılan Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Panel A: Örneklem İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Std. Sapma	Medyan	Minimum	Maksimum
NI_{it}	0,0350	0,0912	0,0323	-0,1493	0,2168
CFO_{it}	0,0551	0,1098	0,0472	-0,1665	0,2710
$TOTACC_{it}$	-0,0202	0,1029	-0,0239	-0,4204	0,3833
$ABNAC_{it}$	-0,0003	0,0738	-0,0009	-0,1443	0,1539
NAC_{it}	-0,0202	0,0505	-0,0219	-0,1070	0,0773

Panel B: Tüm Örnekleme İlişkin Korelasyon Tablosu - Pearson (Üst diyagonal) ve Spearman (Alt diyagonal) (p-değeri)

	NI_{it}	CFO_{it}	$TOTACC_{it}$	$ABNAC_{it}$	NAC_{it}
NI_{it}		0,49***	0,36***	0,17***	0,36***
		(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
CFO_{it}	0,50***		-0,63***	-0,61***	-0,21***
	(0,0000)		(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
$TOTACC_{it}$	0,33***	-0,58***		0,80***	0,55***
	(0,0000)	(0,0000)		(0,0000)	(0,0000)
$ABNAC_{it}$	0,17***	-0,56***	0,78***		-0,01
	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)		(0,7431)
NAC_{it}	0,35***	-0,20***	0,55***	-0,02	
	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,5594)	

Kazanç ve bileşenleri 0.05 ve 0.95 düzeyinde winsorize edilmiştir.
NI_{it} = "t" yılında "i" şirketinin dönem karının (zararı) dönem başı toplam varlıklarına oranıdır.
CFO_{it} = "t" yılında "i" şirketinin esas faaliyetlerden sağlanan net nakdinin dönem başı toplam varlıklarına oranıdır.
$TOTACC_{it}$ = (NI_{it} - CFO_{it}) / Dönem Başı Toplam Varlıklar
$ABNAC_{it}$ = anormal tahakkuklar = Toplam tahakkukların satışlar ve maddi duran varlıklardaki değişimlerle panel veri regresyonuna (Jones modeli) tabi tutulması ile elde edilen artık değer.
NAC_{it} = normal tahakkuklar = $TOTACC_{it}$ - $ABNAC_{it}$
*** 0,01 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Süreğenlik ölçümünde kullanılacak modellerin (Model 3, 4 ve 5) değişkenlerine ilişkin özet istatistikler ve korelasyonlar incelendikten sonra, süreğenlik modelleri panel veri regresyonu ile tahmin edilmiştir. Panel veri regresyonunda ilk olarak modelin tek yönlü mü iki yönlü mü olduğu araştırılmıştır. Bu nedenle ilk olarak hatalarda sabit etkilerin varlığı F_{OLS} istatistiği ile test edilmiştir. F_{OLS} istatistiğine ait sonuçlar Tablo 3'te sunulmaktadır. Tablo 3'te iki yönlü sabit etkinin olmadığını ileri süren H_1: $\mu = 0, \lambda = 0$ hipotezi tüm modeller için reddedilmiştir. Bu nedenle, modellerde en az tek yönlü bir sabit etkinin var olması beklenmektedir ve bu nedenle tüm modeller için H_2: $\mu = 0 \mid \lambda \neq 0$ ve H_3: $\lambda = 0 \mid \mu \neq 0$ tek yönlü hipotezleri de test edilmiştir. Test sonuçlarına göre H_2 ve H_3 hipotezleri %1 anlamlılık düzeyinde tüm modeller için reddedilmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda tüm modellerde hem zaman hem de yatay kesit boyutunda iki yönlü sabit etkilerin varlığı tespit edilmiş ve sabit etkilerin modellere dahil edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Tablo 3: Süreğenliği Ölçen Modellere İlişkin Sabit Etkiler Modeli F Testi Sonuçları

	H_1	H_2	H_3
Panel A. $NI_{it+1} = \alpha_0 + \alpha_1 NI_{it} + \varepsilon_{it+1}$			
F-değeri	3,6494	2,9690	14,8679
p-değeri	0,0000	0,0000	0,0000
Panel B. $NI_{it+1} = \gamma_0 + \gamma_1 TOTACC_{it} + \gamma_2 CFO_{it} + \varepsilon_{it+1}$			
F-değeri	3,5488	2,8615	15,0406
p-değeri	0,0000	0,0000	0,0000
Panel C. $NI_{it+1} = \delta_0 + \delta_1 CFO_{it} + \delta_2 NAC_{it} + \delta_3 ABNAC_{it} + \varepsilon_{it+1}$			
F-değeri	3,4377	2,8111	15,6381
p-değeri	0,0000	0,0000	0,0000

H_1: $\mu = 0, \lambda = 0$, H_2: $\mu = 0 \mid \lambda \neq 0$ ve H_3: $\lambda = 0 \mid \mu \neq 0$

Kazanç, nakit akımı ve tahakkukların süreğenliğini ölçen modellerde rassal etkilerin varlığı LM testi yardımıyla araştırılmaktadır. LM testine ait sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır. Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre tüm modeller için H_1: $\sigma_\mu^2 = \sigma_\lambda^2 = 0$ hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu nedenle, tüm modeller için H_2: $\sigma_\mu^2 = 0 \mid \sigma_\lambda^2 > 0$ ve H_3: $\sigma_\lambda^2 = 0 \mid \sigma_\mu^2 > 0$ hipotezleri test edilmiştir. H_2 hipotezi tüm modeller için reddedilemezken, H_3 hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde tüm modeller için reddedilmiştir. Bu sonuç tüm modellerde, tek yönlü (zaman rassal etkiler) modelin kullanılabilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Süreğenliği Ölçen Modellere İlişkin Rassal Etkiler Modeli LM Testi Sonuçları

	H_1	**H_2**	**H_3**
Panel A. $NI_{it+1} = \alpha_0 + \alpha_1 NI_{it} + \varepsilon_{it+1}$			
Ki-kare-değeri	254,4866	0,0477	254,4389
p-değeri	0,0000	0,8272	0,0000
Panel B. $NI_{it+1} = \gamma_0 + \gamma_1 TOTACC_{it} + \gamma_2 CFO_{it} + \varepsilon_{it+1}$			
Ki-kare-değeri	261,9912	0,0950	261,8962
p-değeri	0,0000	0,7579	0,0000
Panel C. $NI_{it+1} = \delta_0 + \delta_1 CFO_{it} + \delta_2 NAC_{it} + \delta_3 ABNAC_{it} + \varepsilon_{it+1}$			
Ki-kare-değeri	500,0819	0,1332	499,9488
p-değeri	0,0000	0,7152	0,0000

H_1: $\sigma_\mu^2 = \sigma_\lambda^2 = 0$, H_2: $\sigma_\mu^2 = 0 \mid \sigma_\lambda^2 > 0$ ve H_3: $\sigma_\lambda^2 = 0 \mid \sigma_\mu^2 > 0$

Model (3, 4 ve 5)'de rassal etkilerin varlığı araştırıldıktan sonra, Hausman (1978) rassal etkiler testi uygulanarak en uygun tahminci belirlenmeye çalışılmıştır. Hausman (1978) testine ait sonuçlar Tablo 5'te gösterilmektedir. Tablo 5'te sunulan Hausman (1978) testi sonuçlarına göre, $H_0 = E(\mu \mid X) = 0$ hipotezi süreğenlikleri ölçen tüm modeller için reddedilememiştir. Bu nedenle tek yönlü zaman rassal etkiler modelinin kullanılmasının uygun olacağına karar verilmiştir.

Model (3, 4 ve 5)'in hatalarında değişen varyansın varlığının tespitinde LM testi kullanılmaktadır. LM testi sonuçları, Model (3) için $\chi_2^2 = 552{,}6766$ (p=0,0000), Model (4) için $\chi_2^2 = 596{,}2388$ (p=0,0000) ve Model (5) için $\chi_2^2 = 552{,}6766$ (p=0,0000). Bu bağlamda, hatalarda değişen varyans probleminin varlığı kabul edilmiş ve değişen varyans problemini ortadan kaldırmak için tüm modellerde White'ın (1980) değişen varyansa uyumlu kovaryans matris tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 5: Süreğenliği Ölçen Modellere İlişkin Hausman Testi Sonuçları

	Zaman Rassal	**Yatay Kesit Rassal**
Panel A. $NI_{it+1} = \alpha_0 + \alpha_1 NI_{it} + \varepsilon_{it+1}$		
Ki-kare-değeri	0,7279	412,7947
p-değeri	0,3936	0,0000
Panel B. $NI_{it+1} = \gamma_0 + \gamma_1 TOTACC_{it} + \gamma_2 CFO_{it} + \varepsilon_{it+1}$		
Ki-kare-değeri	0,6133	395,8229
p-değeri	0,7359	0,0000
Panel C. $NI_{it+1} = \delta_0 + \delta_1 CFO_{it} + \delta_2 NAC_{it} + \delta_3 ABNAC_{it} + \varepsilon_{it+1}$		
Ki-kare-değeri	0,7302	361,8329
p-değeri	0,8661	0,0000

$H_0 = E(\mu \mid X) = 0$ ve $H_1 = E(\mu \mid X) \neq 0$

Tablo 6 gelecek yıl kazancı ile cari dönem kazancı, cari dönem toplam tahakkuk ve nakit akımı bileşenleri veya cari dönem nakit akımı, normal tahakkuk ve anormal tahakkuk bileşenleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir (Model 3, 4 ve 5). Bir başka ifadeyle, çalışmanın hipotezleri ile ilgili test sonuçları bu tabloda sunulmaktadır. Tablo 6 Panel A kazancın süreğenliği ile ilgili ipucu vermekte ve sonraki testler için bir nirengi noktası sağlamaktadır (Model 3). Tablo 6 Panel A'da rapor edilen sonuçlara göre gelecek yıl kazanç performansı ile cari dönem kazancı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($\alpha_1 = 0{,}5736$, t-istatistiği = 12,6783 ve Düzeltilmiş $R^2 = 0{,}3343$). Cari dönem kazancına ait katsayı 0 ile 1 arasındadır ve cari dönem kazançlarının ortalamaya dönme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Çelik ve ark. (2013), 1998-2010 yılları arasında Türk sermaye piyasasında yaptıkları çalışmada cari dönem kazanç katsayısını (α_1) 0,5701 bulmuştur. Sloan (1996) ise, 1962-1991 yılları arasında ABD verilerini kullanarak cari dönem kazanç katsayısının yaklaşık 0,841 olduğunu belirtmiştir. Cari dönem kazancına ait katsayı (0,5736) Çelik vd.'nin (2013) bulgularına paralellik gösterirken, Sloan'ın (1996) bulgularından daha küçüktür ve bu durum gelişmiş ülkelere (ABD gibi) göre Türk şirketlerine ait kazançların daha az süreğenlik gösterdiğini ifade etmektedir. Ayrıca Bradshaw ve ark. (2001), küçük katsayıya sahip kazançların daha çok ortalamaya dönme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Bu durum örneklem büyüklüğünün ve Türk şirketlerinin kurumsal ve muhasebe yapılarının farklılık göstermesine bağlanabilir. Diğer taraftan Pincus ve ark. (2007), 20 ülke için cari dönem kazancına ait katsayıların 0,458 ile 0,804 arasında değiştiğini göstermektedir. Bu nedenle Tablo 6 Panel A'da gösterilen sonuçlara göre Türk şirketlerinin kazançlarının süreğen olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Kazanç ve Kazanç Bileşenlerine Ait Süreğenlik Sonuçları

	Katsayı	**Std. Hata**	**t-istatistiği**	**p-değeri**
Panel A. $NI_{it+1} = \alpha_0 + \alpha_1 NI_{it} + \varepsilon_{it+1}$				
α_0	0,0134	0,0106	1,2734	0,2032
α_1	0,5736***	0,0452	12,6783	0,0000
Düzeltilmiş R^2	0,3335			
Panel B. $NI_{it+1} = \gamma_0 + \gamma_1 TOTACC_{it} + \gamma_2 CFO_{it} + \varepsilon_{it+1}$				
γ_0	0,0095	0,0125	0,7601	0,4474
γ_1	0,5084***	0,0463	10,9876	0,0000
γ_2	0,6162***	0,0488	12,6321	0,0000
Düzeltilmiş R^2	0,3457			
F-testi:				
$\gamma_1 = \gamma_2$	8,9327[a]			0,0029
Panel C. $NI_{it+1} = \delta_0 + \delta_1 CFO_{it} + \delta_2 NAC_{it} + \delta_3 ABNAC_{it} + \varepsilon_{it+1}$				
δ_0	0,0190	0,0157	1,2054	0,2284
δ_1	0,5601***	0,0496	11,2999	0,0000
δ_2	0,7916***	0,0636	12,4370	0,0000
δ_3	0,4213***	0,0554	7,6061	0,0000
Düzeltilmiş R^2	0,3574			
F-testi:				
$\delta_1 = \delta_2$	12,1635[a]			0,0005
$\delta_1 = \delta_3$	11,1866[a]			0,0009
$\delta_2 = \delta_3$	26,3774[a]			0,0000

2005-2010 döneminde Borsa İstanbul'da işlem gören ve analize dahil edilen tüm şirketler için gelecek yıl kazancı ile cari dönem kazancı, cari dönem toplam tahakkuk, normal tahakkuk, anormal tahakkuk ve nakit akımı bileşeni arasındaki ilişkiyi gösteren en küçük kareler regresyonu sonuçları. Bütün değişkenler Tablo 2'de tanımlandığı gibidir.
[a] F-testi kullanıldığında %1 düzeyinde anlamlılığı gösterir.
*** iki uçlu t-testi kullanıldığında %1 düzeyinde anlamlılığı belirtir.

Tablo 6 Panel B'de cari dönem toplam tahakkuk ve nakit akımı bileşenlerinin gelecek yıl kazancının süreğenliği üzerindeki etkileri sunulmaktadır (Model 4). Tablo 6 Panel B'de de gösterildiği gibi cari kazancın toplam tahakkuk bileşeninin katsayısı (γ_1) 0,5084 (t-istatistiği= 10,9876) ve cari kazancın nakit akımı bileşeninin katsayısı (γ_2) 0,6162'dir (t-istatistiği= 12,6321). Her iki değişkene ait katsayılar %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Düzeltilmiş R^2 değeri 0,3457'dir. Bu sonuçlar, gelecekteki kazanç performansı üzerinde cari kazancın her iki bileşeninin de pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan nakit akımına ait katsayı (0,6162), toplam tahakkuklara ait katsayıdan (0,5084) daha büyüktür. Ayrıca, toplam tahakkuklar ve nakit akımları değişkenlerine ait katsayıların eşit olduğunu ($\gamma_1 = \gamma_2$) ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir (F-istatistiği= 8,9327). Çelik ve ark. (2013), 1998-2010 döneminde Türk şirketlerinin, nakit akımlarının süreğenlik katsayısını (0,5430) toplam tahakkuklarının süreğenlik katsayısına (0,5524) eşit olduğunu göstermiştir. Bu nedenle yazarlar kazanç bileşenlerinin, kazançların süreğenliği üzerinde farklı etkilerinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. 1962-1991 yılları arasında ABD verilerini kullanan Sloan (1996) ise, nakit akımının süreğenlik katsayısını (0,855) toplam tahakkukların süreğenlik katsayısından (0,765) daha büyük bulmuştur. Bu çalışmanın sonuçları Sloan'nın (1996) sonuçlarına paralellik göstermekte olup toplam tahakkuk ve nakit akımı bileşenlerinin kazancın süreğenliği üzerinde farklı etkilere sahip olduğu görüşünü desteklemektedir. Bir başka deyişle, gelecekteki kazançlar üzerinde toplam tahakkuk bileşeni nakit akımı bileşeninden daha az etkiye sahiptir. Sonucun bu şekilde çıkması ($\gamma_1 < \gamma_2$) çalışmanın birinci hipotezini desteklemektedir.

Tablo 6 Panel C'de cari dönem nakit akımı ve toplam tahakkukların normal tahakkuk ve anormal tahakkuk bileşenlerinin, gelecek yıl kazancının süreğenliği üzerindeki etkileri gösterilmektedir (Model 5). Tablo 6 Panel C'de de raporlandığı gibi kazancın nakit akımı bileşenine ait katsayı (δ_1) 0,5601 (t-istatistiği= 11,2999), toplam tahakkukların normal tahakkuk bileşenine ait katsayı (δ_2) 0,7916 (t-istatistiği=12,4370) ve toplam tahakkukların anormal tahakkuk bileşenine ait katsayı (δ_3) 0,4213'tür (t-istatistiği= 7,6061). Bu katsayıların hepsi %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Düzeltilmiş R^2 değeri 0,3574'tür. Bu sonuçlar, gelecekteki kazanç performansı üzerinde tüm cari dönem kazanç bileşenlerinin pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan, nakit akımlarına ait katsayı (0,5601) toplam tahakkukların normal tahakkuk bileşenine ait katsayıdan (0,7916) küçükken; anormal tahakkuklara ait katsayıdan (0,4213) büyüktür. Nakit akımları ve normal tahakkuklar değişkenlerine ait katsayıların eşit olduğunu ($\delta_1 = \delta_2$) varsayan sıfır hipotezi reddedilmiştir (F-istatistiği= 12,1635) ve bu durum normal tahakkuk bileşeninin gelecekteki kazanç performansı üzerinde nakit akımlarına göre daha büyük bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Nakit akımlarına ait katsayının anormal tahakkuklara ait katsayıya eşit olduğunu ($\delta_1 = \delta_3$) ileri süren sıfır hipotezi de

reddedilmiştir (F-istatistiği= 11,1866). Diğer taraftan, toplam tahakkukların normal ve anormal tahakkuk bileşenlerine ait katsayıların eşit olduğunu ($\delta_2 = \delta_3$) ifade eden sıfır hipotezi de reddedilmiştir (F-istatistiği= 26,3774). Xie (2001), 1971-1992 yılları arasında ABD verilerini kullanarak cari dönem nakit akımı katsayısını (δ_1) 0,73, toplam tahakkukların normal ve anormal tahakkuk bileşenlerine ait katsayıları (δ_2, δ_3) sırasıyla 0,70 ve 0,57 bulmuştur. Yazar, kazancın nakit akımı bileşeninin normal tahakkuk bileşeninden ve normal tahakkuk bileşeninin de anormal tahakkuk bileşeninden daha süreğen olduğunu belirtmektedir. Çalışmanın sonuçları Xie'nin (2001) sonuçları ile karşılaştırıldığında Xie'nin (2001) aksine nakit akımlarının normal tahakkuklardan daha düşük süreğenliğe sahip olduğu bulunmuştur. Xie (2001) ile uyumlu olarak da nakit akımlarının anormal tahakkuklardan; normal tahakkukların ise anormal tahakkuklardan daha yüksek süreğenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda Hipotez 2 reddedilirken, Hipotez 3 ve Hipotez 4 kabul edilmiştir.

6. Sonuç

Kazanç ve bileşenlerinin (nakit akımları ve toplam tahakkuklar) süreğenliği Sloan'dan (1996) sonra birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu konuyla ilgili literatür incelendiğinde, kazanç ve bileşenlerinin süreğenliğini araştıran çalışmaların daha çok gelişmiş ülke piyasalarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun yanında Türkiye gibi gelişmekte olan ülke piyasalarında, bu konuda yapılan ampirik çalışmaların azlığı göze çarpmaktadır. Bu çalışmayla Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin kazançlarının süreğenliği ve bu süreğenliğin nakit akımları ya da toplam tahakkuk bileşenlerinin hangisinden daha fazla etkilendiğine dair ipuçları verilmekte ve literatüre konunun gelişmekte olan ülkeler açısından araştırılması bağlamında katkıda bulunulmaktadır. Çalışmada ilk olarak kazanç performansının süreğenliğinin, kazancın toplam tahakkuk bileşeninin büyüklüğüne göre azalmakta, kazancın nakit akım bileşeninin büyüklüğüne göre artmakta olduğunu ileri süren Sloan'ın (1996) birinci hipotezi Borsa İstanbul pay piyasası için test edilmektedir. İkinci olarak da, kazancın nakit akımı bileşeninin normal tahakkuk bileşeninden, normal tahakkuk bileşeninin ise anormal tahakkuk bileşeninden daha yüksek süreğenlik gösterdiğini ortaya koyan Xie'nin (2001) sonuçları Borsa İstanbul pay piyasası için tekrar değerlendirilmektedir.

Borsa İstanbul pay piyasasında işlem gören 158 şirkete dayanılarak yapılan bu çalışmanın bulguları, Borsa İstanbul şirketlerinin kazançlarının süreğenlik katsayılarının gelişmiş ülke piyasalarından daha düşük olmasına rağmen kazançların süreğen olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulguları gelişmiş ülke piyasalarında yapılan araştırmalarla uyumlu olarak kazanç performansının süreğenliğinin kazancın toplam tahakkuk bileşeninden çok, kazancın nakit akımı bileşeninden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bulgular, gelişmiş ülke piyasalarında yapılan çalışmalarla uyumlu olarak normal tahakkukların anormal tahakkuklardan daha yüksek süreğenlik gösterdiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan çalışmanın bulguları, gelişmiş ülke piyasalarında yapılan çalışmalara zıt olarak, kazancın nakit akımı bileşeninin normal tahakkuk bileşeninden daha düşük süreğenliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, kazancın toplam tahakkuk bileşeninin süreğenliğinin nakit akımı bileşenine göre az olması anormal tahakkuk bileşeninden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Atwood, T. J., Drake, M. S. ve Myers, L. A. (2010). Book-Tax Conformity, Earnings Persistence and the Association between Earnings and Future Cash Flows. *Journal of Accounting and Economics, 50*(1), 111-125.

Atwood, T. J. ve Xie, H. (2010). The Market Mispricing of Special Items and Accruals: One Anomaly or Two? *Review of Accounting & Finance, 9*(2), 156-179.

Austin, L. M. ve Bradbury, M. E. (1995). The Accuracy of Cash Flow Estimation Procedures. *Accounting & Finance, 35*(1), 73-86.

Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data* (Third Edition). Chichester, West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.

Barth, M. E., Beaver, W. H., Hand, J. R. M. ve Landsman, W. R. (1999). Accruals, Cash Flows, and Equity Values. *Review of Accounting Studies, 4*(3), 205-229.

Barth, M. E. ve Hutton, A. P. (2004). Analyst Earnings Forecast Revisions and the Pricing of Accruals. *Review of Accounting Studies, 9*(1), 59-96.

Beaver, W. H. (1970). The Time Series Behavior of Earnings. *Journal of Accounting Research*, 62-99.

Beneish, M. D. ve Vargus, M. E. (2002). Insider Trading, Earnings Quality, and Accrual Mispricing. *The Accounting Review, 77*(4), 755-791.

Bradshaw, M. T., Richardson, S. A. ve Sloan, R. G. (2001). Do Analysts and Auditors Use Information in Accruals? *Journal of Accounting Research, 39*(1), 45-74.

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies, 47*(1), 239-253.

Chan, K., Chan, Louis K. C., Jegadeesh, N. ve Lakonishok, J. (2006). Earnings Quality and Stock Returns. *The Journal of Business, 79*(3), 1041-1082.

Chan, K., Jegadeesh, N. ve Sougiannis, T. (2004). The Accrual Effect on Future Earnings. *Review of Quantitative Finance and Accounting, 22*(2), 97-121.

Chen, Q. ve Jiang, Y. (2012). *The Impact of Mandatory Ifrs Adoption on Accrual Anomaly and Earning Conservatism*. Economics and Finance Working Paper Series. Brunel University London Department of Economics and Finance.

Cheng, C.-H. ve Wu, P.-C. (2012). Nonlinear Earnings Persistence. *International Review of Economics & Finance, 25*, 156-168.

Clinch, G., Fuller, D., Govendir, B. ve Wells, P. (2012). The Accrual Anomaly: Australian Evidence. *Accounting & Finance, 52*(2), 377-394.

Clinch, G., Sidhu, B. ve Sin, S. (2002). The Usefulness of Direct and Indirect Cash Flow Disclosures. *Review of Accounting Studies, 7*(4), 383-404.

Collins, D. W., Gong, G. ve Hribar, P. (2003). Investor Sophistication and the Mispricing of Accruals. *Review of Accounting Studies, 8*(2), 251-276.

Collins, D. W. ve Hribar, P. (2000). Earnings-Based and Accrual-Based Market Anomalies: One Effect or Two? *Journal of Accounting and Economics, 29*(1), 101-123.
Cooper, M. J., Gulen, H. ve Schill, M. J. (2008). Asset Growth and the Cross-Section of Stock Returns. *The Journal of Finance, 63*(4), 1609-1651.
Çelik, S., Özkan, N. ve Akarım, Y. D. (2013). An Investigation of the Accrual Anomaly in the Turkish Stock Market. *Middle Eastern Finance and Economics,* (19), 7-15.
Dechow, P. M. (1994). Accounting Earnings and Cash Flows as Measures of Firm Performance: The Role of Accounting Accruals. *Journal of Accounting and Economics, 18*(1), 3-42.
Dechow, P. M. ve Dichev, I. D. (2002). The Quality of Accruals and Earnings: The Role of Accrual Estimation Errors. *The Accounting Review, 77*(s-1), 35-59.
Dechow, P. M. ve Ge, W. (2006). The Persistence of Earnings and Cash Flows and the Role of Special Items: Implications for the Accrual Anomaly. *Review of Accounting Studies, 11*(2-3), 253-296.
Dechow, P. M., Kothari, S. P. ve Watts, R. L. (1998). The Relation between Earnings and Cash Flows. *Journal of Accounting and Economics, 25*(2), 133-168.
Dechow, P. M., Richardson, S. A. ve Sloan, R. G. (2008). The Persistence and Pricing of the Cash Component of Earnings. *Journal of Accounting Research, 46*(3), 537-566.
Dechow, P. M., Sloan, R. G. ve Sweeney, A. P. (1995). Detecting Earnings Management. *The Accounting Review, 70*(2), 193-225.
Desai, H., Rajgopal, S. ve Venkatachalam, M. (2004). Value-Glamour and Accruals Mispricing: One Anomaly or Two? *The Accounting Review, 79*(2), 355-385.
Dopuch, N., Seethamraju, C. ve Xu, W. (2010). The Pricing of Accruals for Profit and Loss Firms. *Review of Quantitative Finance and Accounting, 34*(4), 505-516.
Drtina, R. E. ve Largay, J. A. (1985). Pitfalls in Calculating Cash Flow from Operations. *The Accounting Review, 60*(2), 314-326.
Durak, M. G. (2010). *Türkiye'de Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'na Geçişin Tahakkukların Güvenirliliği Ve Kazançların Süreğenliği Üzerindeki Etkileri: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İmkb) Uygulamaları* (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir.
Ebaid, I. E.-S. (2010). Persistence of Earnings and Earnings Components: Evidence from the Emerging Capital Market of Egypt. *International Journal of Disclosure and Governance, 8*(2), 174-193.
Erlat, H. (2011). *Panel Data: A Selective Survey*. Unpublished Lecture Notes, Department of Economics, Middle East Technical University. Ankara.
Fairfield, P. M., Whisenant, J. S. ve Yohn, T. L. (2003). Accrued Earnings and Growth: Implications for Future Profitability and Market Mispricing. *The Accounting Review, 78*(1), 353-371.
Freeman, R. N., Ohlson, J. A. ve Penman, S. H. (1982). Book Rate-of-Return and Prediction of Earnings Changes: An Empirical Investigation. *Journal of Accounting Research, 20*(2), 639-653.
Graham, B., Dodd, D. L. ve Cottle, S. (1962). *Security Analysis, Principles and Technique*. New York: McGraw-Hill.
Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis* (Fifth Edition). Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
Griffiths, W. E., Hill, R. C. ve Lim, G. C. (2012). *Using Eviews for Principles of Econometrics* (Fourth Edition). New York: John Wiley & Sons Ltd.
Hanlon, M. (2005). The Persistence and Pricing of Earnings, Accruals, and Cash Flows When Firms Have Large Book-Tax Differences. *The Accounting Review, 80*(1), 137-166.
Hao, Q. (2009). Accruals' Persistence, Accruals Mispricing and Operating Cycle: Evidence from the Us. *International Journal of Accounting and Information Management, 17*(2), 198-207.
Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica, 46*(6), 1251-1271.
Hausman, J. A. ve Taylor, W. E. (1981). A Generalized Specification Test. *Economics Letters, 8*(3), 239-245.
Hirshleifer, D., Teoh, S. H. ve Yu, J. J. (2011). Short Arbitrage, Return Asymmetry, and the Accrual Anomaly. *Review of Financial Studies, 24*(7), 2429-2461.
Hoefsloot, P., Georgakopoulos, G., Sotiropoulos, I. ve Galanou, A. (2012). Mapping the Accrual Anomaly in the Dutch Stock Market. *Advances in Applied Economics and Finance, 1*(1), 7-23.
Hollister, J. ve Shoaf, V. (2011). An Investigation of Investors' Use of Reported Cash Flow and Accrual Information for Eight Countries. *Journal of Applied Business Research 23*(4), 69-78.
Hribar, P. ve Collins, D. W. (2002). Errors in Estimating Accruals: Implications for Empirical Research. *Journal of Accounting Research, 40*(1), 105-134.
http://www.tdk.gov.tr.
Jiang, G. (2007). Stock Performance and the Mispricing of Accruals. *The International Journal of Accounting, 42*(2), 153-170.
Jones, J. J. (1991). Earnings Management During Import Relief Investigations. *Journal of Accounting Research, 29*(2), 193-228.
Kaserer, C. ve Klingler, C. (2008). The Accrual Anomaly under Different Accounting Standards - Lessons Learned from the German Experiment. *Journal of Business Finance & Accounting, 35*(7-8), 837-859.
Koerniadi, H. ve Tourani-Rad, A. (2007). Accrual or Cash Flow Anomaly? Evidence from New Zealand. *Accounting Research Journal, 20*(1), 21-36.
Kormendi, R. ve Lipe, R. (1987). Earnings Innovations, Earnings Persistence, and Stock Returns. *Journal of Business, 60*(3), 323-345.
Kothari, S. P., Leone, A. J. ve Wasley, C. E. (2005). Performance Matched Discretionary Accrual Measures. *Journal of Accounting and Economics, 39*(1), 163-197.
Kraft, A., Leone, A. J. ve Wasley, C. (2006). An Analysis of the Theories and Explanations Offered for the Mispricing of Accruals and Accrual Components. *Journal of Accounting Research, 44*(2), 297-339.
Lakonishok, J., Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1994). Contrarian Investment, Extrapolation, and Risk. *The Journal of Finance, 49*(5), 1541-1578.
Li, Y., Niu, J., Zhang, R. ve Largay, J. A. (2011). Earnings Management and the Accrual Anomaly: Evidence from China. *Journal of International Financial Management & Accounting, 22*(3), 205-245.

Livnat, J. ve Santicchia, M. (2006). Cash Flows, Accruals, and Future Returns. *Financial Analysts Journal, 62*(4), 48-61.
Mashruwala, C., Rajgopal, S. ve Shevlin, T. (2006). Why Is the Accrual Anomaly Not Arbitraged Away? The Role of Idiosyncratic Risk and Transaction Costs. *Journal of Accounting and Economics, 42*(1-2), 3-33.
Papanastasopoulos, G., Thomakos, D. ve Wang, T. (2010). The Implications of Retained and Distributed Earnings for Future Profitability and Stock Returns. *Review of Accounting and Finance, 9*(4), 395-423.
Pincus, M., Rajgopal, S. ve Venkatachalam, M. (2007). The Accrual Anomaly: International Evidence. *The Accounting Review, 82*(1), 169-203.
Revsine, L., Collins, D. W. ve Johnson, B. (1999). *Financial Reporting and Analysis*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice-Hall.
Richardson, S. A., Sloan, R. G., Soliman, M. T. ve Tuna, İ. (2005). Accrual Reliability, Earnings Persistence and Stock Prices. *Journal of Accounting and Economics, 39*(3), 437-485.
Richardson, S. A., Sloan, R. G., Soliman, M. T. ve Tuna, İ. (2006). The Implications of Accounting Distortions and Growth for Accruals and Profitability. *The Accounting Review, 81*(3), 713-743.
Sloan, R. G. (1996). Do Stock Prices Fully Reflect Information in Accruals and Cash Flows About Future Earnings? *The Accounting Review, 71*(3), 289-315.
Strong, N. ve Xu, X. G. (1997). Explaining the Cross-Section of Uk Expected Stock Returns. *The British Accounting Review, 29*(1), 1-23.
Subramanyam, K. R. (1996). The Pricing of Discretionary Accruals. *Journal of Accounting and Economics, 22*(1), 249-281.
Subramanyam, K. R. ve Wild, J. J. (1996). Going-Concern Status, Earnings Persistence, and Informativeness of Earnings. *Contemporary Accounting Research, 13*(1), 251-273.
Teoh, S. H., Welch, I. ve Wong, T. J. (1998a). Earnings Management and the Long-Run Market Performance of Initial Public Offerings. *The Journal of Finance, 53*(6), 1935-1974.
Teoh, S. H., Welch, I. ve Wong, T. J. (1998b). Earnings Management and the Underperformance of Seasoned Equity Offerings. *Journal of Financial Economics, 50*(1), 63-99.
Tomy, R. E. (2012). *Earnings Persistence over the Business Cycle*. Working Paper. Stanford University.
Vuolteenaho, T. (2002). What Drives Firm-Level Stock Returns? *The Journal of Finance, 57*(1), 233-264.
White, H. (1980). A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and a Direct Test for Heteroskedasticity. *Econometrica, 48*, 817-838.
Wild, J. J., Subramanyam, K. R. ve Halsey, R. F. (2007). *Financial Statement Analysis* (Ninth Edition). New York: McGraw-Hill/Irwin.
Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
Xie, H. (2001). The Mispricing of Abnormal Accruals. *The Accounting Review, 76*(3), 357-373.
Zhang, X. F. (2007). Accruals, Investment, and the Accrual Anomaly. *The Accounting Review, 82*(5), 1333-1363.